

Moartea lui Virgiliu de Hermann Broch

Traducere, prefață și note de Ion Roman

Editura Univers

București © 1975

Cuprins

Prefață

I Apa – Sosirea

II Foc – Coborârea

III Pământ – Așteptarea

IV Eter – Întoarcerea acasă

Surse

Schiță biobibliografică – Hermann Broch

Note la versiunea românească

Coperta colecției: Emil Chendea

Lector: Dieter Fuhrmann

Tehnoredactor: Elena baBy

Tiraj 21.330

Bun de tipar 17.07.1975

Coli tipar 34

Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”

Piața Scânteii nr. 1 – București

Republica Socialistă România

Comanda nr. 50 240

Hermann Broch

Der Tod des Vergil © Rhein-Verlag Zürich 1958

Prefață

În deschiderea capitolului despre literatura modernă de expresie germană, istoricii literari fac observația că la răscrucea secolelor XIX–XX poziția conducătoare revine austriecilor. Aceasta se datorează unei generații mari care înscrie, cronologic, nume ca Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannsthal, Karl Kraus, Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Ștefan Zweig, Franz Kafka, Hermann Broch, Georg Trakl, Franz Werfel, Heimito von Doderer. Unii dintre cei citați sunt de vârste apropiate, între alții sunt diferențe mai mari, dar cel puțin parțial creația lor a fost paralelă. Ca vârstă, Hermann Broch (1886–1951) se situează undeva la mijloc, iar ca valoare, printre prozatori, formează împreună cu Kafka și Musil un trio de prim rang care, alături de Marcel Proust și James Joyce, reprezintă „un capitol epocal și revoluționar al literaturii narative”¹. Faptul că acest scriitor excepțional este încă prea puțin cunoscut la noi nu e surprinzător², întrucât chiar printre cititorii germani opera lui s-a impus anevoie și târziu. O explicație stă în evoluția neobișnuită a carierei literare a lui Broch și în împrejurările vieții sale. Ca romancier, și-a făcut debutul abia în 1931, cu primul volum din trilogia *Somnambulii*, iar atunci avea patruzeci și cinci de ani, vârstă până la care publicase foarte puțin și la intervale mari. Din momentul debutului avea să mai trăiască două decenii, însă mai mult de jumătate din acest timp s-a aflat în emigrație. A plecat din Austria după anexarea acesteia de către Reichul hitlerist și după o detențiune la care l-a osândit noua stăpânire și din care a fost salvat prin intervenția energică a unui grup de oameni de cultură de peste hotare. A suportat condițiile exilului mai greu decât alții în aceeași situație, nu din cauza inadaptabilității sufletești, ci din aceea a imposibilității de a-și rostui o existență prielnică scrisului. Din 1938 până în 1951 a publicat totuși *Moartea lui Virgiliu*, romanul *Nevinovații*, un număr de poezii și eseuri, dar răstimpul respectiv nu era oricum prielnic pentru a statornici faima unui scriitor. E nespus de trist să constăți cum unul dintre cei mai înzestrați artiști și gânditori ai secolului nostru a trebuit să se zbată pentru a supraviețui, sub apăsarea unor circumstanțe ostile. Datorită acestora a trebuit să sufere nu numai autorul, ci și opera lui. Poate că în alte împrejurări această operă ar fi și primit Premiul Nobel, pentru care a fost propusă în 1951. Dar chiar după șase ani de la moartea scriitorului, în 1957, un critic făcea constatarea că Hermann Broch continuă „să fie familiar numai câtorva cunoscători, fapt cu atât mai surprinzător, cu cât romane ca *Somnambulii* și *Moartea lui Virgiliu* sunt întru totul reprezentative, atât prin formă, cât și prin conținut, pentru romanul modern în genere”³. E posibil, totuși, ca tocmai caracterul „modern” al prozei lui Broch să ofere încă o explicație a receptării ei târzii, ca în atâtea alte cazuri cunoscute. Scriitorul, socotindu-se el însuși un autor „dificil”, a evocat în repetate rânduri rezistența prin refuz, sau de-a dreptul agresivă, cu care e întâmpinată noutatea în artă.

Nota specifică cea mai relevantă a literaturii lui Hermann Broch este simbioza de poezie și filozofie. Spirit analitic, cugetător subtil și, totodată, atras de științele exacte – matematica l-a preocupat statornic – a început, de tânăr, prin a scrie eseuri de filozofie și n-a părăsit niciodată acest domeniu. Nu este locul aici să ne ocupăm de lucrările sale de specialitate, care compun un ansamblu relativ încheat, ceea ce a și îndreptățit încercări de sinteză, cum este, de exemplu, cartea mai recentă a Ernestinei Schlant⁴. Deoarece, însă, filozoful și scriitorul nu sunt pentru Broch roluri alternative, ci concomitente, operele lui literare și eseurile vehiculează și chiar expun aceleași idei, pe care le putem cunoaște integral și din cele dintâi, și din cele din urmă. Orice mare creație artistică reflectă o concepție asupra lumii, interpretează sau reconstituie un univers într-o perspectivă „filozofică”. La Hermann Broch nu este, însă, vorba numai de o viziune unică, de un cadru general, ci de un sistem filozofic, ale cărui părți, chiar dacă nu întru totul originale, capătă o amprentă personală prin angrenajul și finalitatea lor. Creațiile literare ale scriitorului sunt nu doar ilustrative pentru gândirea sa expusă altundeva, ci se înfățișează ele însele ca opere filozofice. Broch realizează performanța rară de a face poezie filozofând, sau, ceea ce e totuna, de a filozofa făcând poezie. Exegeții au căutat o formulă pentru a caracteriza personalitatea complexă a acestui autor a cărui gândire arzătoare topește abstracțiunea, modelând-o în imagine. „Un filozof al imaginii, un poet al ideii”, l-a numit unul dintre discipolii săi, prozatorul Walter Jens⁵. „Un poet fără voce” („*ein*

¹ Felix Stössinger, *Hermann Broch*, în *Deutsche Literatur im XX. Jahrhundert*, Heidelberg, Wolfgang Rüttele Verlag, 1953, p. 338.

² Câteva fragmente din *Moartea lui Virgiliu* au fost publicate ele Secolul XX, nr. 10–12/1971, în traducerea lui Mihai Isbășescu, care semnează și un articol de prezentare.

³ Citat după introducerea lui Harald Binde la Hermann Broch, *Întoarcerea acasă (Die Heimkehr)*, Fischer Bücherei, 1962, p. 7.

⁴ *Die Philosophie Hermann Brochs*, Francke Verlag, Bern und München, 1971.

⁵ Walter Jens, *Mathematik des Traums*, în *Statt einer Literaturgeschichte*, Pfullingen, 1957, p. 109.

Dichter wider Willen") i-a spus Hannah Arendt, autoarea unui excelent studiu introductiv la volumele de eseuri din seria de *Opere complete*¹.

Afirmarea atât de târzie a lui Hermann Broch ca romancier, și încă unul de mână întâi, este explozivă, în sensul că n-a fost pregătită de un exercițiu preliminar, susținut, în epică. Specialist în textile, multă vreme conducător al unei mari filaturi, autorul trilogiei *Somnambulii* scrisese mai înainte puțină literatură: un poem și un sonet (*Cantos* 1913, *Mister matematic*), precum și o nuvelă (*Nuvelă metodologică*), interesante și sub două aspecte ce se vor permanentiza și desăvârși – tendința de a asocia arta și știința și, pe plan stilistic, de a îmbina versurile cu proza. Că aceste scrieri răzlețe ale începătorului, redactate parcă dintr-o plăcere de amator (de la nuvelă, compusă în 1918 și publicată, fără semnătură, în 1922, până la roman aveau să treacă treisprezece ani), anticipau marea artă de mai târziu și se înscriau în coordonatele ei s-a vădit și în faptul că autorul le-a reluat, cu mici modificări, în încadrări definitive. Așadar, deși în afara vieții literare a vremii, ca unul ce practica o profesie acaparatoare care-l ținea departe de eferescența cercurilor artistice, Hermann Broch pornește de la început în scrisul său pe căi noi, ceea ce dovedește și o înzestrare personală deosebită, dar și receptivitatea, chiar dacă de la distanță, a spiritului inovator ce înviora mișcarea intelectuală din Austria. Tematic, într-un sens foarte larg, fiindcă tangența se face într-un singur punct – ce-i drept, relativ important, dar numai ca unul de plecare și exterior (o realitate istorică dată) – Broch se situează prin *Somnambulii* undeva în apropierea celor mai străluciți scriitori austrieci ai generației sale, Kafka și Musil. Ca și aceștia, el explorează universul unei perioade crepusculare. Dar relația operei sale cu istoria este diferită, atât de aceea existentă la Kafka, pentru care imperiul habsburgic e doar un model îndepărtat pentru o lume monstruoasă, de coșmar, unde absurdul funcționează fără vreo localizare, cât și de aceea existentă la Musil, a cărui Kakanie e o alegorie transparentă a aceluiasi imperiu în disoluție. Nici Musil nu se menține în limitele reconstituirii cât mai exacte a unui tablou de epocă, deși *Omul fără însușiri* este și un roman de moravuri. El nu face propriu-zis istorie, ci reflectează pe marginea ei. Faptele, spune undeva scriitorul, pot fi întotdeauna schimbate, deci nu evenimentul în sine interesează, ci substratul său spiritual tipic. Reflecția îmbogățește romanul *Omul fără însușiri* cu remarcabile virtuți eseistice. Broch a apreciat acest roman ca pe o scriere de valoare, dar și-a definit metoda din trilogie tocmai în raport cu metoda lui Musil, opunându-i-o. În *Somnambulii*, intenția sa a fost să realizeze o nouă formă a romanului, pe care a denumit-o *polihistorică* (pentru antici, *polihistor* era cel ce stăpânea mai multe discipline științifice). El admite că Musil (ca și Joyce, Gide, Thomas Mann și chiar Huxley) s-a orientat în aceeași direcție, însă, asemeni celorlalți, cu excepția lui Joyce, introduce știința în literatură ca un adaos din afară. "Dimpotrivă – precizează Broch – eu fac încercarea... să cazez în roman știința vie, ceea ce însemnează aici știință productivă (cu rezerva că ea încetează să mai fie știință pură), pe de o parte, introducând-o immanent într-o acțiune și în personaje care nu mai au nimic a face cu «cultura» și, deci, nu mai poartă oribilele discuții culturale, pe de alta, exprimând-o nud și de-a dreptul și nu ca umplutură alcătuită din conversații."² Acțiunea trilogiei *Somnambulii* se petrece în Germania, pe care Hermann Broch o cunoștea mai mult din lecturi decât dintr-un contact direct. În treacăt fie spus, faptul că locul acțiunii este altul decât Austria lui Musil sau Kafka nu are mare însemnătate. Germania era și ea un imperiu în declin, realitățile de acolo și tipurile caracteristice pentru societatea prusacă ofereau romancierului un material cât se poate de adecvat pentru realizarea intențiilor sale artistice. Cele trei romane indică în chiar titlu momentul istoric: *1888. Pasenow sau Romantismul*, 1903. *Esch sau Anarhia*, 1918. *Huguenau sau Obiectivitatea*. Cronologia nu jalonează, ca într-un roman istoric obișnuit, o evoluție socială sau psihologică, ori evenimente majore, ci desfășurarea unui proces specific epocii: dezagregarea valorilor în amurgul unei culturi. Cele trei momente sunt – după expresia autorului – "stadiile finale ale vechilor atitudini față de valoare în Europa"³. Fiecare dintre cei trei eroi întruchiează o atitudine, o ținută în confuzia instaurată prin degradarea vechilor valori. „Romantismul” lui Joachim von Pasenow asociază teama de cunoaștere cu refuzul de a lua efectiv act de propria situație, de unde nevoia sprijinirii, până la absurd, pe convenții. Tânăr ofițer și nobil de țară prusac, Pasenow este prizonierul formelor, al lucrurilor „păstrate în salonul cel mare sub sticlă și în rame”. Uniforma, albiturile scrobite sunt pentru el o platoșă, adăpost și apărare, ca și cum obiectele ar împiedica dizolvarea ordinii spirituale. În perioada ulterioară, de la 1903, haosul se adâncește. Personajul principal al romanului este acum un contabil, August Esch, care încearcă să se orienteze, să restabilească pentru propriu-i uz ordinea lumii înconjurătoare printr-o repartizare a oamenilor și

¹ Hannah Arendt, *Einleitung*, în Hermann Broch, *Gesammelte Werke*, Rhein-Verlag, Zurich, vol. VI, p. 5–42.

² Hermann Broch, *Opere complete*, ed. cit., vol. X. p. 319–320; v. și vol. VIII, p. 60–61.

³ *Ibid.* vol. VIII, p. 18.

evenimentelor în cele două coloane contabilicești, de *activ* și *pasiv*. Până la urmă, strădania lui se dovedește zadarnică, ceea ce-l constrânge să recunoască invincibilitatea *anarhiei*. În sfârșit, în ultimul roman, când Germania lui Wilhelm al II-lea s-a prăbușit, haosul e deplin. Spre deosebire de ceilalți doi eroi, Huguenau nu-și mai face nici o iluzie și nu mai nutrește nici o speranță. „Obiectivitatea” lui rezidă în aceea că el consideră obiectul însuși ca unitate de măsură pentru obiect, fapta însăși ca unitate de măsură pentru faptă, ceea ce exclude orice considerent moral și orice sentiment de vinovăție. Dezertor, escroc și ucigaș, Huguenau este – după cum îl caracterizează autorul – „un tip aproape criminal”, „omul cu adevărat «liber de valori», și prin aceasta progenitura adecvată a timpului său”¹. Unitatea trilogiei *Somnambulii* e asigurată și prin trecerea personajelor principale dintr-un roman în altul, cu un rol și într-o postură corespunzătoare noului stadiu. În ultimul roman, Pasenow, Esch și Huguenau sunt astfel puși în relație și conflict. Toți trei sunt confrunțați cu un alt personaj important, Bertrand, prieten din tinerețe al lui Pasenow, minte lucidă, care intuiește de la început procesul de disoluție, tipul „*raisonneur-ului*”. Din chiar caracterizarea personajelor se întrevede modul în care romanul „polihistoric” al lui Broch tinde să surprindă spiritul epocii în întrupări tipice. Un ofițer prusac, un contabil, un dezertor sunt într-adevăr figuri întru totul expresive pentru diversele stadii. Totodată, acești oameni sunt urmăriți în viața lor cotidiană care, prin însăși banalitatea ei, reflectă viața cotidiană a acelei epoci („*der Welt-Alltag der Epoche*”). Broch a aflat o confirmare strălucită a metodei sale în *Ulise* de Joyce, roman pe care îl analizează cu o înțelegere profundă și admirație într-un amplu studiu². Joyce, pe care l-a cunoscut târziu, i-a inspirat în ultima parte a trilogiei cutezanța construcției epice polimorfe, a asociațiilor libere și a eclectismului stilistic. De la narațiunea „cât se poate de nevinovată” din primul volum, în genul romanului social tradițional, scriitorul trece la accelerarea ritmului, cu frânări reflexive elocvente, pentru ca, în cele din urmă, revenind la epica obiectivă, aproape reportericească, să spargă cadrele povestirii, alternând planuri și acțiuni diverse după principiul contrapunctului, intercalând episoade aparent străine de rest și chiar eseuri, cum e cel intitulat *Descompunerea valorii*. Broch revendică pentru romancier o independență stilistică absolută, orice mijloc artistic, orice element tehnic legitimându-se în raport cu arhitectura de ansamblu. Monologul interior, procedeu valorificat ca de nimeni altul de James Joyce, intervențiile directe ale autorului în narațiune, ca, de altfel, toate mijloacele pe care i le-au putut sugera creatorul lui Ulise, Gide sau Proust, sunt reluate de Broch cu valențe noi. Dar aportul său personal în înnoirea romanului, pentru care trilogia a fost un început și o experiență clarificatoare, va atinge cotele maxime odată cu cristalizarea definitivă a concepției sale despre misiunea literaturii. „Căci – îi scrie el unei corespondente, în vremea când încheia trilogia – spre ceea ce năzuiesc și ceea ce în *Somnambulii* este abia schițat este ceva ce nu se află în direcția lui Joyce (ceva ce pierdusem în spaima inspirată de Joyce), anume «romanul gnoseologic» („*der erkenntnistheoretische Roman*”) în locul celui psihologic, adică romanul în care, dincolo de motivația psihologică, te reîntorci la atitudinile fundamentale în planul teoriei cunoașterii și la logica propriu-zisă a valorii și la plauzibilitatea valorii, întocmai cum misiunea filozofiei a fost să se elibereze de psihologism. Dacă așa ceva reușește, s-ar putea oricum vorbi (în pofida oricărei limitări date) de o formă nouă a literaturii.”³ în gândirea lui Broch, ideea nu e nouă, ceea ce se precizează sunt consecințele ei. Încă din 1929, scriitorul vorbea despre misiunea cognitivă a oricărei activități scriitoricești, iar în studiul despre Joyce sublinia că misiunea poeziei este „misiunea unei cunoașteri cuprinzătoare a totalității”⁴.

Dacă poezia, arta literară, arta în genere își asumă o misiune ce pare eminentemente științifică, cele două sfere artă-știință nu se suprapun? Nu, deoarece știința, științele mijlocesc cunoașteri parțiale, arta una totală. Există o zonă abordabilă numai artei, cea a „iraționalului”, „a straturilor iraționale” (afecte, amintiri, stări tulburi, de vis etc), pentru care „expresia rațională și științifică, cuvântul nu mai este valabil în sensul său propriu, ci numai prin caracterul său schimbător de simbol, iar obiectul trebuie captat în tensiunea dintre Cuvinte și rânduri”⁵. Matematician și filozof, Broch a fost îndrumat spre literatură – cum declară – de nevoia de „a afla un mijloc de expresie care să poată satisface cunoașterea extra-științifică a lumii”. El nu minimizează știința, ci vede în poet un fel de precursor animat de o „nerăbdare a cunoașterii”, „o nerăbdare justificată a omului legat de pământ, care zărește în fața lui moartea...” Nerăbdarea poetului este analogă aceleia a „omului cu adevărat religios”. Ca și lângă acesta – „lângă poet stă neconținut moartea, care îl avertizează să umple viața

¹ *Opere complete*, vol. VIII, p. 26.

² *James Joyce și actualitatea (James Joyce und die Gegenwart)*, în *Opere complete*, vol. VI, p. 183–210.

³ *Opere complete*, vol. VIII, p. 23–24.

⁴ *Opere complete*, vol. VI, p. 205.

⁵ *Opere complete*, vol. VIII, p. 17.

cu ultimul sens ce poate fi atins, pentru ca aceasta să nu fi fost trăită în zadar". Concepția lui Broch asupra artei ca act de cunoaștere are o coloratură idealistă, noțiunile de „totalitate”, „general” și „unitate” destăinuindu-și proveniența din filozofia lui Platon. Apoi, scriitorul, care nu era un om religios, stabilește o paralelă între poezie și religii, acestea din urmă îmbrățișând și ele totalitatea. Dar cum s-a întrezărit de pe acum și se va vedea în continuare mai clar, paralela se frânge, țelurile cunoașterii prin poezie fiind cantonate în viața pământească. Etica brochiană are în vedere comunitatea umană și nevoile ei, până la cele mai legate de traiul cotidian în lumea „de aici”. Este elocvent în această privință respectul scriitorului față de Goethe, în persoana căruia vede un ilustru deschizător de drumuri: „Dacă există o îndreptățire la existență a literaturii, dacă există o supratemporalitate a creației poetice, atunci aceasta rezidă în totalitatea cunoașterii. Căci totalitatea unei înțelegeri a lumii, așa cum e aceea spre care năzuiește opera de artă, cel puțin în sensul goethean, concentrează toată știința infinitei evoluții a umanității într-un singur act simultan de cunoaștere: într-o singură existență, într-o singură operă de artă și în totalitatea sa trebuie inclusă eternitatea, și cu cât opera de artă pătrunde mai aproape de totalitate, cu atât mai mult supraviețuiește ea timpului. În acest înțeles extrem de înalt, artistul nu creează numai pentru delectarea și instruirea publicului său, ci acționează asupra formării propriei sale existențe”¹. Termenul de „formare” (*Bildung*) are semnificația dată de Goethe, la care, aplicându-se propriei ființe a artistului, a omului, se deschide – ca în finalul lui *Faust* și în *Anii de drumeție ai lui Wilhelm Meister* – spre colectivitatea semenilor, pe care insul este îndatorat s-o slujească. Cunoașterea prin artă are așadar nobile rosturi etice. A cultiva frumosul de dragul frumosului este un exercițiu nu numai steril, ci și imoral. Așa-zisa artă pentru artă neagă de fapt arta. „E ca și când – remarcă Broch – poezia ar fi trebuit să treacă prin toate infernurile așa-numitei *l'art pour l'art* mai înainte de a se putea supune misiunii extraordinare de a azvârli întreg esteticul în puterea eticului...”² Considerarea operei de artă drept o „delicatesă, o plăsmuire pur estetică” este ceva ce face parte „din esența concepției burgheze asupra lumii”, a concepțiilor filistine în genere. „Probabil – presupune scriitorul – o asemenea depravare a artisticului reprezintă un simptom pentru decăderea oricărei culturi, probabil că în reîntoarcerea rigorii etice se află indiciul unei noi forme de cultură.”³

Perioada dintre 1883 și 1913, în care se situează acțiunea trilogiei *Somnambulii*, a fost una de decădere a culturii. Aceea în care a apărut *Ulise* (1922) și a fost concepută trilogia lui Broch (1929–1930), scurtul răstimp dintre cele două războaie mondiale, a dus mai departe procesul de disoluție a valorilor, Poezia (folosim acest termen pentru *Dichtung*, creație literară, literatură ca artă) își mai justifică existența în astfel de perioade? Punându-și această întrebare în 1932, în studiul despre Joyce, Broch e de părere că, oricât de deznădăjduite ar fi descompunerea și decăderea valorilor, poezia este îndreptățită, ba chiar cu atât mai îndreptățită, să existe tocmai datorită misiunii ei etice, datorită sarcinii sale de „a întrezări forțele epocii și de a le configura simbolic”⁴. Poezia constituie astfel o contribuție specifică la intuirea unei ordini noi a lumii. Prin concluzia sa optimistă, care exprimă nu numai încrederea în posibilitățile poeziei, ci și în redresarea omenirii, Hermann Broch propune o atitudine activă în fața vieții. Pentru a contura perimetrul creației și al biografiei scriitorului, Hannah Arendt imaginează un triumghi „ale cărui laturi ar putea fi denumite în modul cel mai precis prin cuvintele: a crea poezie – a cunoaște – a acționa”⁵. După Broch, acțiunea devine posibilă prin eliberarea omului de teama de moarte. Moartea e o „nonvaloare în sine”, însă frica pe care o inspiră și care-i deosebește pe om de animal este un reflex al „scânteii divine”. Aceeași „scânteie divină”, „scânteioara de absolut”, dă ființă și năzuinței omenești de a crea un sistem de valori care să liniștească teama de moarte, să ducă la „anularea morții”. Cea dintâi încercare a lui Broch de a configura artistic aceste idei este romanul *Mărimea necunoscută*, scris și publicat în 1933. Cam sumar, de proporțiile unei nuvele ceva mai mari, romanul are ca erou un tânăr matematician (unele detalii sunt autobiografice) aflat în căutarea „mărimii necunoscute” – realitatea. Richard Hieck are revelația cunoașterii acesteia în fața cadavrului fratelui său mai mic, înecat în iazul din oraș. Reflecțiile sale, prin conținut și expresia lirică, anticipează izbitor *Moartea lui Virgiliu*. Autorul, considerându-și încercarea nereușită, a interzis republicarea scrierii. Efortul său pentru realizarea unei noi forme literare, a „romanului gnoseologic”, va celebra succesul deplin prin *Moartea lui Virgiliu*. Până la tipărirea cărții avea să se scurgă mai bine de un deceniu. N-a fost un salt, capodopera constituindu-se în etape, într-un mod oarecum similar cu desăvârșirea lui *Faust*. Așa cum există un *Urfaust*, există și un *Virgiliu* inițial, din care va crește treptat întregul. Asemănarea se susține și

¹ Opere complete, vol. VI. 13. 205–206.

² Ibid., p. 208.

³ Ibid., p. 208.

⁴ Ibid., p. 210

⁵ Studiul citat, p. 5.

pe alte laturi: aspirația autorilor de a cuprinde totalitatea, identificarea lor cu eroii, alegorismul etc. Broch – o spune el însuși – s-a regăsit și s-a întruchipat în Virgiliu, desigur un Virgiliu, în parte, imaginar, din care a făcut exponentul ideilor și chiar al sentimentelor sale, al unei trăiri proprii. Însă nici figura poetului latin, nici opera lui, nici felul de a gândi din epoca lui August, nu sunt tratate abuziv, pentru o actualizare și personalizare forțată. Fără îndoială, puținătatea știrilor despre autorul *Eneidei*, aspectul mai mult legendar al biografiei acestuia (biografie reproducă în anexa cărții) permiteau fanteziei să se miște nestingherit între datele istorice relativ certe. Mai important însă a fost faptul că aceste date, de ordin biografic și general istoric, erau puncte de reazăm ideale pentru construirea alegoriei. Rareori se poate întâlni în literatura lumii o asemenea coincidență între planul real-istoric și cel subiectiv-simbolic. Rezultatul este o operă de evocare plină de autenticitate și pitoresc a lumii antice și, totodată, o carte de cea mai stringentă actualitate. Epoca și eroul se recomandau parcă de la sine pentru ceea ce Broch avea de spus despre lume și viață: un „stadiu final” al unei culturi (ca și acela de pe la 1940) și un poet ajuns într-un impas tragic prin aceea că se îndoiește de valabilitatea operei sale. Se știe că, în pragul morții, Virgiliu a vrut să ardă *Eneida*. Ce l-a determinat să ia o hotărâre atât de cumplită? Propunând un răspuns, întru totul plauzibil, Broch și-a putut desfășura larg propria sa concepție despre poezie ca act de cunoaștere, despre necesitatea acțiunii, a ajutorului etc. Zbuciumul e al unui poet muribund, situație foarte nimerită pentru trăirea, nu dezbateră, problemei-cheie a filozofiei lui Broch, aceea a morții și a fricii de moarte. În sfârșit, fiind vorba de o epocă de răscruce, când ordinea veche se destrăma, iar alta nouă putea fi întrezărită de mințile cele mai luminate, era posibil ca personajele să fie puse în modul cel mai firesc să mediteze și să dialogheze asupra unui complex de probleme sociale și politice – libertatea individuală, organizația de stat, relațiile dintre indivizi și comunitate, conducătorul etc. Momentul inițial în istoria creării capodoperei *Moartea lui Virgiliu* se situează în 1935 (cu zece ani înaintea publicării cărții). Respectiva istorie este reconstituită de autorul însuși în corespondență. Așadar, de Rusali 1935, Broch a fost solicitat de postul de radio Viena să citească la microfon un fragment din operele sale. Fiind principial împotriva unor astfel de lecturi, scriitorul a propus în schimb o expunere de istorie a filozofiei cu tema „Literatura la sfârșitul unei culturi”, iar pentru că propunerea nu i s-a acceptat s-a decis să prelucereze tema sub forma unei povestiri: „M-am gândit așadar cum să pot rezolva mai curând o asemenea sarcină, și n-a fost nevoie de prea multă cugetare pentru a-mi aminti de paralelele dintre secolul întâi înainte de Cristos și cel al nostru – război civil, dictatură și o stingere a formelor religioase; ba chiar pentru însuși fenomenul emigrației exista o paralelă semnificativă, și anume la Tomis, satul de pescari de la Marea Neagră. Apoi știam de legenda după care Virgiliu a vrut să ardă *Eneida*, iar de aceea puteam – acceptând legenda – să presupun că un spirit ca acela al lui Virgiliu n-a fost împins la o asemenea intenție deznădăjduită de motive neînsemnate, ci că aici a acționat întregul conținut istoric și metafizic al epocii.” Desigur, la Tomis a fost exilat altcineva, dar acest „detaliu exterior” nu motiva schimbarea lui Virgiliu prin Ovidiu. Cum se vede, alegerea autorului *Eneidei* a rezultat dintr-o întâmplare, dar tocmai aceasta l-a liniștit pe scriitor – „ca și când i s-ar fi confirmat că n-a creat simplă «literatură»”¹. Prima povestire, de douăzeci de pagini, i-a revelat lui Broch bogăția temei, pe care a dezvoltat-o numaidecât pe un spațiu de patru ori mai mare. *Întoarcerea acasă a lui Virgiliu* avea să devină, cu modificări, partea întâi a operei în forma definitivă, proiectată încă de atunci, datorită unor dureroase împrejurări autobiografice: „La aceasta s-a mai adăugat un alt motiv. Amenințarea morții prin nazism a căpătat din ce în ce forme mai concrete; în privința aceasta nu te mai puteai amăgi. Desigur, pentru noi cei din Austria, ea încă nu exista nemijlocit (1936), și de aceea eu, care eram legat prin relații familiale, am amânat mereu refugiul, poate subjugat și de farmecul ademenitor ce rezidă în orice pericol. Totuși, oricum, era o situație care mă obliga mereu mai imperativ să mă pregătesc de moarte, o pregătire de moarte, ca să zic așa, particulară. Către așa ceva a evoluat lucrul la *Virgiliu*, și tocmai prin aceasta, cum ați remarcat foarte just, cartea și-a spart cu totul cadrul impus de conținutul ei istoric și de opera lui Virgiliu. Nu mai era moartea lui Virgiliu, a devenit imaginea propriei morți. Anii aceștia (inclusiv perioada detențiunii mele) au fost o concentrare constantă, de o intensitate extremă, asupra trăirii morții. Faptul că totodată scriam o «carte» a devenit secundar. «Scriul» nu slujea decât ca vehicul al consemnării, ca mijloc de clarificare, era așadar un act absolut particular, care nu mai avea nimic a face cu convingerea unei «opere de artă», sau chiar cu publicarea ei, abstracție făcând de faptul că până și din motive exterioare (Hitler) nu mai vedeam nici o posibilitate de publicare.”²

Dimensiunile cărții, faptul că arhitectura ei include un eveniment și se sprijină pe câteva coloane

¹ Scrisoare din 12 februarie 1946, în *Opere complete*, vol. VIII, p. 243–244.

² *Ibid.*, p. 243–244. A se vedea, tot acolo, și p. 271

narative, altminteri foarte fragile, în sfârșit redactarea în proză (o proză de un fel deosebit, dar asupra acestui lucru vom reveni), toate acestea îi autorizează pe critici, întrucâtva, să eticheteze *Moartea lui Virgiliu* ca roman, termen, de altfel, tot mai lax. Etichetarea e totuși arbitrară, iar scriitorul a și evitat să înscrie termenul sub titlu, pe copertă, după cum se obișnuiește. Broch și-a denumit cartea "poem" (*Gedicht*), făcând implicit constatarea că noua formă literară, „romanul gnoseologic”, își pierde calitatea de roman.

Poemul – de aproape șase sute de pagini! – cuprinde un interval de timp de optsprezece ore (ca și *Ulise* de Joyce), ultimele trei sferturi de zi din viața lui Virgiliu, de la sosirea poetului grav bolnav la Brundisium până la decesul său. Ancorarea corăbiei în port, transportul bolnavului în lectică și instalarea lui în casa de oaspeți a împăratului, toaleta de dimineață și un tratament medical, vizita a doi prieteni și a lui Octavian August, dictarea testamentului – această enumerare epuizează elementele epice, neînsemnate în sine. Broch este îndreptățit să afirme că *Moartea lui Virgiliu*, este o operă "al cărei nivel depășește nivelul romanului «literar» și atinge – cel puțin asta am încercat și sper că am reușit în această carte într-o anumită măsură – filozofia pură"¹. Mișcarea în spațiul real fiind limitată, scenele a ceea ce s-ar putea numi pentru circumstanță „acțiune” se reduc la trei: puntea corăbiei, ulițele orașului parcurse până la palat, odaia de bolnav. Numărul personajelor este de asemenea restrâns: poetul, cei doi prieteni ai săi, Octavian August, medicul, băiatul Lysanias și un sclav. Existența concretă a celor doi din urmă rămâne mereu îndoielnică, apariția lor lunecând într-o lume de vis, în care se arată și Plotia, femeia iubită cândva de Virgiliu, într-o dragoste stranie și neîmplinită. Reale sau fictive, personajele sunt de fapt parteneri ai poetului, prin mijlocirea cărora monologul interior ia forma dialogului. Monologul și dialogul sunt alternative sau concomitente, ca și spațiul real și cel imaginar. Planurile se succed, se întretaie sau se confundă, timpul și spațiul se dizolvă în eternitate și infinit.

Poemul este structurat în patru părți, după schema compozițională a unei simfonii. Titlurile părților stabilesc o relație transcendentă între elementele ce alcătuiau pentru antici universul și „stațiunile” clarificării spirituale a muribundului. *Sosirea* pe mare, pe apă, descrie în planul exterior ancorarea în port și găzduirea în ultimul adăpost, iar în planul interior, începutul drumului spre cunoaștere, o „sosire” în propriul eu, cu luciditatea pe care o dă febra și cu graba biciuită de presentimentul anorții. Partea a doua, *Coborârea*, stă sub semnul *focului*; coborând în sine însuși, în căutarea rațiunii existenței sale, poetul înțelege că și-a irosit viața, că *Eneida*, nevrednică să-i supraviețuiască, trebuie dată pradă focului purificator. A treia parte, cea mai întinsă, *Pământ. Așteptarea*, e o revenire, impusă de prezența prietenilor și a împăratului, la preocupări practice, într-un fel, la aplicarea sau proiectarea în viața „de aici” a înțeleșurilor descifrate prin cunoaștere, o revenire în pământesc a poetului ce-și așteaptă moartea. Este partea cea mai accesibilă pentru cititor, dar și, pe mari întinderi, cea mai abstractă, adică cea mai nepoetică, prin înfățișarea ei de dezbatere filozofică, asemănătoare întrucâtva dialogurilor lui Platon. În sfârșit, ultima parte, *Eter. Întoarcerea acasă*, este din nou un poem, de o tulburătoare frumusețe, despre trecerea poetului în lumea de „dincolo”, o întoarcere acasă în imperiul spiritului pur. Asistăm uimiți la o contra-geneză, la o geneză derulată în sens invers. Multitudinea întrupărilor individuale ale vieții – oameni, animale, plante – diversitatea obiectelor se pierde treptat, totul evoluând înapoi, involuând spre unitatea primară. „Ceea ce a devenit mai târziu ultima parte – notează Broch – a fost un adevărat vis dintr-o noapte, aproape o viziune, total neorânduită, abia de cuprins cu privirea, totuși o știință. Și, în mod ciudat, vechile simboluri ale morții, luntrea, făclia, calul etc. s-au înfățișat cu totul automat.”² Imaginile, „deși la început încă neorânduite, purtau totuși în ele orientarea ordonării lor”³.

În solilocvul său, în viziunile onirice în care se scufundă, în dialoguri, Virgiliu exprimă patetic, trăiește idei care ar putea fi și ale lui, dar care sunt ale evocatorului său, astfel încât cartea devine o sinteză a filozofiei, esteticii și eticii lui Hermann Broch. Ideile se văd, fiindcă sunt concretizate în alegorii și simboluri, iar acestea sunt preluate din mitologia antică. Astfel, pe de o parte, abstracțiunea se sublimază în poezie, pe de alta, imaginea lui Virgiliu capătă consistență, ca personaj literar veridic în ambianța secolului său. Neputința și imobilitatea fizică a muribundului sunt contrapunctate de o vivacitate și o mișcare interioară paroxistică, în stările de veghe sau de vis, cugetarea evoluează neîntrerupt, sinuos, dar spre același țel. Precipitarea, nerăbdarea cu care sunt căutate răspunsurile transformă reflecțiile în afecte. Panica ascute luciditatea examenului de conștiință, făcând-o și pătrunzătoare, și fierbinte: „..acum, zăcând în întuneric, își înțelegea viața, și înțelegea cât de mult fusese aceasta o continuă pândă a dezvoltării morții, se dezvoltă conștiința, se dezvoltă germenul

¹ *Ibid.* p. 274.

² *Ibid.*, p. 272.

³ *Ibid.*, p. 245.

morții, care e sădit de la început în orice viață și o determină". Presimțind moartea și intuind necesitatea cunoașterii ei, poetul schimbase prematur diverse profesii – medicina, astrologia, filozofia – „deoarece nu există nici o profesie care să nu fie subordonată cunoașterii vieții, nici una cu excepția uneia singure, către care fusese împins în cele din urmă și care se numește poezie, această cea mai ciudată dintre toate activitățile omenești, singura care slujește cunoașterea morții". Numai în moarte sunt reunite simultaneitatea și totalitatea, condițiile și ținta cunoașterii, iar cine a izbutit „să prindă fugara volatilitate a chipului morții", să „dea chip morții", acela „a dat chip propriei sale morți și prin aceasta și-a dat chip lui însuși, devenind invulnerabil față de recăderea în humusul lipsei de chip". Cunoașterea morții, aflarea chipului propriu în moarte asigură „libertatea sufletului". Abia când nu ne mai temem de moarte și o dorim, dorim viața, ne încadrăm în comunitate prin iubire, care e și așteptare, și faptă, și realitate. Din zona transcendenței, cugetarea lui Virgiliu-Broch coboară în pământesc: „o, încredere, care știe că până și acolo unde cumpăna se înclină spre dezastru, câștigul cunoașterii este pe măsura celor trăite, adaosul de cunoaștere dănuind în lume... Oh, încredere plină de încredere, nu iradiată în jos din cer, ci născută pământește în sufletul omenesc ca urmare a impusei datorii de a cunoaște – așadar, împlinirea încrederii, în măsura în care poate fi împlinită, nu trebuie să se facă oare tot pământește? Ceea ce este necesar se desăvârșește în cele modest pământești; ciclul fluid al întrebării își va afla întotdeauna punctul de încheiere numai în cele pământești, iar misiunea cunoașterii poate să se ridice oricât de des până în zona celor suprapământești, îi poate reveni chiar reunirea sferelor despărțite ale universului, nu există totuși nici o misiune autentică fără punct de plecare pământesc, nici una care să nu se înrădăcineze pământește prin posibilitățile rezolvării ei." Voința de a trăi, dragostea de viață, imboldul poruncitor de a lua contact direct cu realitățile palpabile ale lumii pământești îi inspiră lui Broch pasaje de o intensă vibrație imnică: „...cine vrea să trăiască, stând în picioare pentru viață, acela ține ochii deschiși spre cer, spre seninul deschis al cerului, de unde se naște orice dorință de a trăi, orice voință de a trăi: oh, să poți revedea albastrul cerului, mâine, poimâine, mulți ani de-a rândul, și să nu trebuiască să zaci, cu ochii stinși-închiși, pe năsalie, cu fața rigidă ca lutul, în vreme ce afară se întinde, imposibil să-l mai privești, albastrul senin al cerului, plin de uguitul porumbeilor, pe care nu-l mai auzi... Oh, să-ți fie îngăduit să trăiești!" Și în altă parte: „Oh, de nestăpânit era dorința să întinzi mâna spre aceste țărături, ah, atât de îndepărtate, s-o vâri în întunecimea tufșurilor, să simți între degete frunzișul crescut din pământ, să-l păstrezi pentru totdeauna – dorința îi zvâcnea în mâini, îi zvâcnea în degete, trezită de o nostalgie neînfrânată după frunzele verzi, după pețiolurile elastice ale frunzelor, după marginile blând-tăioase ale frunzelor, după carnea tare, vie a frunzelor, o simțea cuprins de nostalgie, când închidea ochii, și era o nostalgie de-a dreptul senzuală, simplu și energic senzuală..." Oricâte analogii vor fi existând pentru Broch între poezie și religie în privința tendinței și posibilităților de cunoaștere a totalității, această întoarcere a poeziei cu fața spre pământ, într-un asemenea elan de îmbrățișare pătimașă a formelor vii, se află la antipodul atitudinii mistice. Pentru „omul cu adevărat religios", nostalgia după un cer senin ca simbol al bucuriei de a trăi, și nu ca imagine a lăcașului divin, unde se adăpostesc în eternitate sufletele eliberate de trup ca de o povară, ar fi o tentație și un păcat. În *Moartea lui Virgiliu*, Hermann Broch reține interpretarea dată *Bucolicei IV* de unii teologi creștini (între alții, de Augustin), după care Virgiliu ar fi profetizat în versurile sale nașterea lui Cristos, ca „mântuitor", adică instaurator al unei noi ordini în locul celei romane. Ideea se întrevede în ambiguitatea admirației lui Virgiliu față de August, căruia, fără s-o declare deschis, refuză să-i recunoască meritul de a fi dat lumii o organizare cu adevărat durabilă, inaugurând un ev nou. Faptul că Broch preia interpretarea teologică a poemului lui Virgiliu – recuzată de cercetători contemporani cu argumente obținute din analiza textului¹ – nu implică o apologie a creștinismului. În *Moartea lui Virgiliu* nu e vorba nicăieri de vreo "fericire veșnică", iar „izbăvirea" (*das Heil*) nu poate fi confundată cu „mântuirea" (*die Erlösung*) de vreun păcat originar. Starea de „neizbăvire" (*Unheil*) este una de necunoaștere, până la un punct, de ignoranță în sens mai larg, o stare de mizerie morală și materială. „Izbăvitor" (*Heilbringer*), ceea ce nu e totuna cu „mântuitor" (*Heiland, Erlöser*), poate fi și medicul, trebuie să fie poetul. Misiunea acestuia din urmă este în principal aceea de a „trezi" prin cunoaștere. Ca și „izbăvirea", „trezirea" apare ca o noțiune-cheie în cercetările lui Hermann Broch privind psihologia maselor. Interesul scriitorului pentru problemele de psihologie a maselor a sporit în ultima parte a vieții sale, mai ales ca urmare a dorinței de a explica unul dintre cele mai triste fenomene social-politice ale vremii: subordonarea masei poporului german de către nazism. Referirea la acest fenomen se întrevede și în subtextul poemului din 1945. În *Moartea lui Virgiliu*, masa este reprezentată de plebea metropolei, o aglomerare amorfă, o „ne-comunitate", o „turmă", animată de dorințe tulburi, de speranțe vagi,

¹ Cf. Jerome Carcopino. *Virgile et le mystère de la IVe Eglogue*, L'Artisan du livre, Paris. 1930.

dar lipsită de cunoaștere. Tablourile mulțimii, cum este acela al gloatei ce se înghesuie în jurul palatului imperial iluminat, ca și acela al celor trei apariții fantomatice, făpturi din plebe și tipice pentru ea, pe care Virgiliu le zărește noaptea în stradă, de la fereastra odăii sale, sunt printre cele mai sugestive din carte. Masa încearcă a-și amuți frica, teama de moarte, înșelându-se pe sine, prin sângeroase spectacole de circ, prin râvnirea unor mărunte bunuri calculabile. Viața ei trece ca în somn, fiindcă necunoașterea e un somn. A trezi masa din acest somn de turmă, în care ajutorul nici măcar nu e căutat, iar, oferit, e întâmpinat cu bănuială, iată ceea ce ar fi înnobilit și justificat o operă poetică, opera lui Virgiliu. Plebea scufundată în somnul necunoașterii este pentru poet subiect de compasiune, nu de dispreț. *Moartea lui Virgiliu* evidențiază prin chiar construcție o poziție democratică. Cel dinții contact al autorului *Eneidei* cu realitățile din patria sa, la reîntoarcerea din Grecia, se face pe puntea corăbiei, unde sclavii sunt mânați cu biciul, apoi în cartierul sărăcimii, pe așa-numita „uliță a mizeriei”, și, de fapt, priveliștile întâlnite aici declanșează reflecțiile poetului, care-l duc la hotărârea de a-și arde poemul. Unul dintre sclavi îl apostrofează: „Ia dă-te jos, mare rege, dă-te jos, să vezi și tu ce bine-o ducem noi ăștia!” Apostrofa nu-l indignează, îl cutremură însă lovitura ce spintecă urechea altui sclav: „Toate acestea duraseră numai cât o scurtă bătaie de inimă, totuși destul de mult ca să oprească bătaia inimii: era rușinos să privești scena și să nu faci nici cea mai mică încercare de a interveni, incapabil și poate chiar nedispus să intervii, era rușinos și faptul însuși de a mai voi să reții această întâmplare, rușinoasă și amintirea în care urma s-o încrustezi pentru vecie!” Ulița mizeriei – „loc unde se naștea în dureri și se murea crunt și animalic” – este o viziune de infern. Virgiliu întâmpină potopul de ocări revărsat de femei asupra-i ca o pedeapsă meritată, ca un avertisment și ca o chemare la realitate: „aici, unde casă de casă exala pe botul ușii deschise o duhoare bestială de fecale, aici, în acest canal de locuințe deteriorate, prin care era purtat în lectica înălțată, astfel că putea, trebuia să privească în odăile sărăcicioase, atins de blestemele pe care, cu furie și absurd, i le aruncau în obraz femeile, atins de scâncetul sugacilor bolnăvicioși, care nu lipseau nicăieri, culcați pe zdrențe și petice, atins de fumul gros al torțelor de rășină fixate în pereții crăpați, atins de atmosfera stătută, înecată în aburi, a bucătăriilor, cu cratițele lor de fier uzate și soioase, atins de imaginea îngrozitoare a bătrânilor cu înfățișare de stafii, care ședeau ghemuiți pretutindeni, aproape goi, în aceste vizuini negre, aici începu să-l năpădească deznădejdea...” Acestui tablou al mizeriei extreme, Broch îi opune un altul, descris cu câteva pagini înainte, anume acela al opulenței de pe corabia din escadra imperială, cu care călătorește și el. Intenția contrastului apare cu evidență. La polul opus al stratificării sociale, curtenii din suita lui Cezar reprezintă tot un caz de prăbușire în animalitate, și despre ei se poate spune, ca despre plebe, că înfățișează „pervertirea omului în antiom, determinată de golirea ființei, de preschimbarea ființei într-o simplă viață superficială a poftelor, sărăcită și ruptă de rădăcinile ei originare...” Aristocrația trăiește și ea în somn, ca și masa plebeiană. Paralelismul se bazează pe doi factori comuni: superficialitatea vieții biciuite de poftă și inactivitatea, mai exact, neprestarea unei activități productive. Dar privilegiații își pot satisface cu prisos poftele, iar inactivitatea lor este o trândăvie de epicurieni. Sentimentele lui Virgiliu față de cele două păături sociale se nuanțează în consecință. Plebea îi reamintește de datorie – „datoria pământească, datoria de a ajuta” – ghiftuiții îl dezgustă. Spectacolul dezmățului celor stăpâniți de o „sete nepotolită de a avea, de a face speculă cu mărfuri, aur, funcții și onoruri, de a se complăce în inactivitatea zeloasă a posesiunii” îi sugerează ideea unei satire: „Oh, oamenii aceștia meritau să fie odată zugrăviți precum se cuvine! Ar trebui să li se dedice un cânt al lăcomiei!” Satira, chiar satira cu accente sociale, e un gen practicat cu strălucire în literatura latină. Poate că totuși demofilia lui Virgiliu, pe care îl vedem și eliberându-și prin testament sclavii și făcându-le dani, e întrucâtva exagerată și revine mai curând evocatorului său. Configurarea caracterologică și atitudinea socială a personajului rămân însă veridice, întemeindu-se pe originea rurală a poetului. Despre sine, Virgiliu, ridicat dintr-o familie de țărani de la Andes, fiu de olar (meșteșug productiv) și, pare-se, agricultor și apicultor, gândește ca despre un înstrăinat de ai săi și vede în drumul existenței sale „drumul neizbăvirii, care-l purtase de pe pământul natal în metropolă, de la creația productivă până jos la autoînșelătoarea vorbărie frumoasă, de la datoria responsabilității față de omenire până jos la o mincinoasă compasiune aparentă, care privește lucrurile de sus și nu se decide pentru nici un ajutor real... un drum de la comunitatea condiționată de legi până jos în izolarea abandonată hazardului, drumul, nu, prăbușirea în plebeitate...” Lui August, poetul îi spune: „Țăranul iubește pacea și pe cel ce-o aduce. Țăranul te iubește ca om, omul care ești. Iar Țăranul e poporul adevărat.” Desigur, faptul cu Virgiliu arată o asemenea prețuire țărănimii și cugetă cu mâhnire la înstrăinarea sa de „pământul natal” nu poate fi înțeles ca expresia unui conservatorism ruralist, idilic și patriarhal. Totul trebuie plasat și de data aceasta în perspectivă istorică, ținând seama mai puțin de realitățile propriu-zise ale secolului

lui August, cât mai ales de concepția lui Broch asupra perioadelor de criză a valorilor. Într-o asemenea perioadă, pentru care secolul lui August este o alegorie, țărănimea putea să apară (tot cu sens alegoric) ca un factor pozitiv, prin aceea că forma o „comunitate” dominată de legi, adică încă în posesia unui sistem încheiat de valori și, totodată, angajată într-o activitate productivă. Orașul, al cărui tablou e veridic, însă incomplet, are, de asemenea, valoarea unei metafore, conturând un mediu în care s-a produs dezagregarea valorilor și din care lipsește până și activitatea creatoare de bunuri. E un oraș al posedanților, al zarafilor și negustorilor, al sclavilor. Dar, pentru a completa tabloul, este și locul unde sunt date premisele „trezirii” și ale „izbăvirii”, unde sălășluiesc poezia și filozofia, unde se dezvoltă germenii viitorului. Comunitatea rurală nu se deschide spre viitor. Convoiul de care țărănești ce pătrunde în oraș e imaginea unui trai încă legat de rădăcinile originare, dar pasiv și somnolent. Ceea ce rămâne totuși semnificativ din aprecierile privind țărănimea este elogiul adus activității productive ca atare și raportarea rațiunii unei existențe la realitatea cea mai concretă. Sensul transcendent, idealist al noțiunii de „realitate”, dominant în *Moartea lui Virgiliu*, este astfel dezmințit într-un mod elocvent. În cursul discuției despre scriitori și literatură, Plotius Tucce dă glas desconsiderării față de tinerii poeți care „transformă pupăturile în stihulețe” și exclamă: „mai întâi ar trebui să învețe să mulgă o vacă, să țeseale un cal, să mânuiască secera”. Plotius Tucce nu e artist, nu e filozof, e un om simplu, cu o mentalitate practică. Și totuși, între felul său de a gândi și acela al lui Virgiliu nu e o distanță prea mare. Poetul își deplânge și el sterilitatea spirituală, consecință a îndepărtării de natura fertilă: „el, odinioară de asemenea țăran, el zăcea aici, despărțit de ei și despărțit de pământ, despărțit de plante și animale...”

Din unghiul de vedere al relației cu realitatea își apreciază Virgiliu și propria operă, fiindcă „cine elogiază un vers ca atare, fără a lua în seamă realitatea la care se referă versul, acela... se face vinovat, conștient sau nu, de sperjurul care tăgăduiește realitatea, care nimicește realitatea, devine complice al tuturor sperjurilor”. Nici simpla reținere sau consemnare a unui fapt nu înseamnă poezie, ci o tratare superficială a realității, iar „arta adevărată străpunge hotarele, le străpunge și pătrunde în domenii noi, până atunci necunoscute, ale sufletului, ale viziunii, ale expresiei, răzbate până în originar, până în nemijlocit, până în real...” Noțiunea de realitate se tulbură aici din nou, alunecând în transcendent, pentru ca în altă parte, tot în legătură cu *Eneida*, să se limpezească iar, aplicându-se existenței pământești a oamenilor. Virgiliu se mustră cu mâhnire că „inert observase suferința oamenilor, contemplantă grozăvia evenimentelor numai de dragul memoriei încremenite în impudicitate, numai pentru impudic-frumoasa lor consemnare, și tocmai de aceea nu izbutise niciodată să creeze cu adevărat oameni, oameni care mănâncă și beau, care iubesc și pot fi iubiți, și cu mult mai puțin oameni care șchiopătează și înjură pe străzi, de neplăsmuit pentru el, de neplăsmuit în animalitatea lor, de neplăsmuit în nevoia lor extrem de mare de ajutor, de neplăsmuit, nici pe atât, minunea umană cu care e binecuvântată până și o asemenea animalitate; oamenii nu erau nimic pentru el, erau pentru el niște făpturi fabuloase, actori ai frumuseții învăluiți în frumusețe, și așa îi și zugrăvisese, ca regi fabuloși, eroi fabuloși, creaturi de vis... pure înjghebbări din cuvinte...” Simplu „făcător de cuvinte”, poetul trebuia să-și nimicească epopeea „deoarece omenescul, deoarece făptuirea omenească și nevoia omenească de ajutor însemnaseră pentru el atât de puțin, încât nu putuse reține nimic din ele cu dragoste, sau chiar transpune în poezie, iar totul rămăsese nescris, numai transfigurat și preamărit fără folos în frumusețe”. *Eneida*, apreciază Virgiliu, e „numai frumoasă”, iar „creația lui nu se mai putea numi de fapt artă, deoarece, lipsită de orice înnoire și extindere, nu fusese altceva decât o impudică producție de frumusețe fără o creare de realitate, deoarece de la început până la sfârșit, de la *Cântul Etnei* până la *Eneida*, se lăsase pradă numai frumuseții, limitându-se cu automulțumire la înfrumusețarea unor idei gândite cu mult înainte, a unor lucruri cunoscute cu mult înainte, a unor forme cristalizate cu mult înainte, fără vreun progres interior adevărat...” O creație poetică artificioasă este inferioară oricărei scrieri care consemnează sau slujește direct realitatea. „Ce însemna *Eneida* – se întreabă Virgiliu – pe lângă o adevărată istorie, așa cum o scrisese Sallustius...? ce însemnau *Georgicele* pe lângă adevăratele cunoștințe pe care le pusese la îndemâna agriculturii romane cel mai învățat dintre învățați, vrednicul de cinstire Terentius Varro?!... Dar, firește, Terentius Varro ca și Gaius Sallustius slujiseră cu adevărat statul roman în toată aspra lui realitate, iar Publius Vergilius Maro nu slujise pe nimeni,”

Până aici, zbuciumul lui Virgiliu este alimentat de convingerea că *Eneida* nu are calitatea unei creații artistice adevărate, în definirea căreia reîntâlnim cunoscutele teze ale esteticii lui Broch. Mai departe, în special în convorbirea cu Octavian August, poetul contestă poeziei în genere capacitatea de a sluji, de a ajuta eficient. Scepticismul personajului marchează o cotitură în încrederea lui Broch față de creația poetică. Optimismul afirmat în 1932, în studiul despre Joyce, s-a stins. Nu avem, însă, a face cu o contradicție de fond. Hermann

Broch nu neagă nici acum în principiu eficiența poeziei, dar perioada nazismului și a războiului l-a constrâns să conchidă că în vremuri de totală dezagregare a valorilor arta devine neputincioasă. A admite prevalența filozofiei față de poezie înseamnă a răsturna ierarhia în care crezuse filozoful devenit scriitor, tocmai pentru că socotise arta literară o cale spre cunoașterea mai profundă, integrală a realității. Dar lucrurile trebuie privite în perspectivă istorică. Virgiliu concede și el că în altă perioadă poezia a putut fi pe deplin valabilă, că, de pildă, Eschil a „îndeplinit o misiune a epocii sale, iar de aceea arta sa a fost și cunoaștere... epoca indică direcția misiunilor, iar cine acționează contrar acestei direcții nu poate să nu dea greș... o artă care e creată în afara unei asemenea direcții și care, deci, nu mai îndeplinește nici o misiune, nu e nici cunoaștere, nici ajutor, pe scurt, nu mai e artă și nu are nici o trăinicie". Așadar, nu întotdeauna, ci *acum*, în acest moment istoric (citește: anii 1938–1945), arta nu mai are nici o misiune. Cât privește îndatoririle, ale poetului sau ale oricui, față de obște, ele sunt permanente – „cu siguranță că datoria de a da ajutor va rămâne neschimbată de-a lungul tuturor vremurilor, dar felul ajutorului trebuitor se schimbă, iar astăzi nu mai poate fi oferit de artă..." Pentru vremea sa – stadiu final și epocă de trecere – Virgiliu-Broch deplasează accentul pe ultima latură a triumphiului *poezie – cunoaștere – acțiune*. Când Cezar stăruie asupra obligației poetului, asupra obligației artei de a sluji statul, Virgiliu nu respinge *de plano* ideea, dar atrage atenția asupra ineficienței constrângerii, deoarece prin constrângere arta devine ne-artă – „iar dacă datoriile omului se află altundeva decât în artă, cum tocmai se întâmplă acum, el n-are altă alegere, trebuie să renunțe la artă, și nu în ultimul rând din respect față de ea..." Când poezia nu-și mai poate îndeplini misiunea, datoria de a sluji se manifestă prin faptă, prin acțiune în sensul cel mai propriu al cuvântului: „Horațiu! da, acela luptase pentru Roma ca soldat, acela se oferise pe el însuși ca jertfă pentru realitatea Romei, de acolo desigur și autenticitatea surprinzătoare, mereu răzbătătoare din creația lui poetică. Nici măcar Plotius, nici măcar el nu știa că poezia nu se poate dispensa niciodată de fapta care slujește". Dacă până la urmă Virgiliu cedează insistențelor lui August și-i remite acestuia manuscrisul *Eneidei*, gestul, pornit și din prietenie, nu e unul de anulare, ci de confirmare a convingerilor sale. Poetul pune împăratului o condiție: să-i îngăduie a-și elibera sclavii. Un preț mărunț, desigur, dar de adâncă semnificație. Ultima acțiune posibilă pentru muribund și singura valorificare pozitivă a *Eneidei* se conformează datoriei de a ajuta, având și înțelesul unei anticipări simbolice a dreptului oamenilor de a fi oameni prin libertate.

Moartea lui Virgiliu este o carte dificilă. Remarca aceasta, făcută cu sfințită admirație de unii, cu vehemență aproape injurioasă de alții, a fost primită de scriitor ca un semn al reușitei sale. După opinia lui, „obscuritatea” unei opere decurge din profunzime. Dar tot el își amendează afirmația, adăugind că obscuritatea de dragul obscurității, expresia voit confuză, alambicată nu are nimic a face cu acest fel de obscuritate inevitabilă și, neimpuse de conținut, denunță o scriere ca neartistică. Deși convins că opera sa este descifrabilă prin ea însăși, fie și cu un anume efort, Hermann Broch s-a simțit îndatorat să-și explice intențiile artistice prin comentarii de uz restrâns (în corespondență) și prin însemnări și prefețe destinate publicului (acestea au apărut postum). Dificultatea poemului *Moartea lui Virgiliu* decurge în primul rând din conținutul său filozofic, mai exact, din calitatea sa de „roman gnoseologic”. Cititorul nu întâlnește aici obișnuita „analiză psihologică” sau caracterizările făcute de un autor ca de cineva care știe totul despre personaje, despre firea, gândurile și sentimentele lor, care le prevede exact reacțiile și comportamentele. În *Moartea lui Virgiliu*, personajul (confundându-se cu autorul) se adâncește în propriul eu, pentru ca abia apoi să se caute și să se înțeleagă pe sine. Reflecția lui e lucidă, dar plină de meandre, uneori contradictorie, alteori nesigură ca o tatonare în necunoscut. Autocunoașterea e un proces cu atât mai complicat, cu cât tinde să răspundă exigențelor totalității și simultaneității. Monologul interior al lui Virgiliu, desfășurat pe întinderea a optsprezece ore este, firește, un drum al clarificării, dar unul fără punct de plecare și de sosire, unul parcurs concomitent în ambele sensuri. Broch își propune ca prin monologul interior să stabilească unitatea contradicțiilor, nu doar să le alăture pointillistic, cum o face Joyce în *Ulise*. *Moartea lui Virgiliu* nici n-ar fi putut deveni o operă propriu-zis epică, deoarece epicul desfășoară în succesiune temporală până și situațiile dintr-o clipă. „Romanul” s-a preschimbat în poem. epicul a cedat locul liricului, fiindcă acesta anulează timpul, permițând o trăire unitară. În una dintre însemnările (redactate la persoana a treia) ce urmau să prefăceze traducerea cărții în engleză, scriitorul avertizează: „Cartea lui Broch este un monolog interior și drept urmare trebuie privită ca o operă lirică”¹. Lirismul are virtutea de a sesiza realitățile sufletești cele mai profunde, de a unifica opozițiile antinomice, raționalul și iraționalul. Aici se află și condiția ca poezia să devină „adevăr și cunoaștere”. Metoda „autocomentariului liric” – e de părere scriitorul – ar putea primi și epitetul de „muzicală”. De altfel, lirica și

¹ *Opere complete*, vol. VI. p. 265.

muzica sunt aliate de multă vreme. Noutatea întreprinderii artistice a lui Broch rezidă în rolul pe care li-l încredințează într-o operă în proză, în această inedită formă de roman.

Muzicalitatea *Morții lui Virgiliu* se realizează pe toate treptele, de la frază la paragraf, la capitol și părți. Lirismul, derivând organic din conținut și nefiind o formă aleasă liber dintre mai multe, conferă patos și căldură monologului interior. Broch recurge și la mijloace muzicale mai obișnuite (chiar și în epică), de pildă, la refren și laitmotiv, apoi la exclamații afective: „oh!”, „ah!”. Sunt cuvinte, expresii și propoziții care revin mereu: „nostalgie”, „cunoaștere” și „presimțire”, „somm” și „vis”, „datorie”, „comunitate” și „singurătate”, „destin” și „hazard”, „naștere” și „moarte”, „fugă” și „întoarcerea acasă”, apoi: „sus și jos”, „universul lăuntric și cel exterior”, „încă nu și totuși de pe acum” etc. Prin asemenea mijloace, ca și prin topica propozițiilor și a frazelor, se obține un ritm muzical, o melodie când discretă și domoală, ca un susur, când mai precipitată, energică sau solemnă. Muzicalitatea generală a pasajelor i-a îngăduit scriitorului să încadreze în textul său fragmente din operele lui Virgiliu, adesea fără vreun semn distinctiv. Proza proprie se investește uneori și ea cu o ritmică riguroasă, se segmentează în unități ritmice, devine vers. Pasajele respective sunt fie distribuite în stihuri, fie compacte, ca și când ar spune totul dintr-o suflare, însă cu respirația sacadată din pricina emoției. Broch nu caută frumusețea de dragul frumuseții, e adevărat, dar sunt în *Moartea lui Virgiliu* pagini și suite de pagini de o frumusețe unică. Dialogurile onirice cu Lysanias, cu Plotia și sclavul, coșmarul trăit de muribundul ce se vede împresurat de un puhoi de făpturi monstruoase, amintind de Goya, dar și de Picasso, partea a patra în întregime procură cititorului desfătări inegalabile. Hermann Broch, poet, poate, fără voie, e un mare poet, cu o viziune plastică excepțională, înzestrat cu o fantezie ieșită din comun.

A reușit oare autorul *Morții lui Virgiliu* să creeze o formă literară nouă, cum credea cu netăinuită mândrie? O formă nouă nu presupune oare atestarea ei ca valabilă prin repetare? Așa cum Broch îl considera pe Joyce ca neimitabil, tot astfel rămâne și el de neimitat. Unele inovații ale sale ar putea fi (și au și fost) însușite și de alții, o carte de tipul *Morții lui Virgiliu* nu se mai poate scrie. Dar nu despre rodnicia unui model vrem să vorbim aici, ci despre însăși forma către care a năzuit Broch. Izbânda sa în această privință e certă, nu însă și absolută. A transforma abstracțiunea în poezie, a anula timpul și fragmentarea, pentru a obține într-o singură perspectivă totalitatea și simultaneitatea, constituie neîndoielnic o operație foarte grea, o luptă acerbă cu mijloacele de expresie, cu cuvântul însuși, condiționată și de o trăire arzătoare care trebuie să fie de lungă durată, să nu se epuizeze repede, ca într-o obișnuită poezie lirică. Pe sute de pagini, redactate de-a lungul mai multor ani, temperatura înaltă se întâmplă să scadă, flacăra poeziei pâlpâie uneori mai slab, câteodată se stinge. Refrenul își pierde însușirea de procedeu muzical și rămâne simplă repetare, trăirea, expresivă prin emoția ei, pierde și lasă în loc expunerea, dezbaterea. În *Moartea lui Virgiliu*, aceasta se întâmplă mai ales în dialogurile poetului cu prietenii săi și cu August, dar și în unele din pasajele monologului propriu-zis. Și astfel, convingându-ne încă o dată că poezia e nu numai cunoaștere, ci și sentiment și emoție, nu numai muzică, ci și imagine, întâmpinăm cu o plăcere superioară acele pasaje în care toate acestea se reunesc într-o sinteză admirabilă. În *Moartea lui Virgiliu*, poezia își flutură aripa diafană smălțată cu aur pretutindeni, dar vibrația ei este deosebit de intensă atunci când se apropie nemijlocit de oameni și de simțirea lor cea mai omenească. În unele tablouri, tenta e aspră, ca în scenele de pe puntea corăbiei, sau de o brutalitate aproape naturalistă, ca în priveliștea uliței mizeriei, ori în secvența celor trei apariții de pe stradă. Alteori, tonul se îndulcește, devine nostalgic-duios, ca în amintirile poetului din copilăria lui de-acasă, sau pasionat, ca în reîntâlnirile închipuite cu Plotia. Printre simbolurile, cu caracter de refren și ele (noaptea, ramura de laur, luntrea etc), cel al copilului și al mamei au o frecvență deosebit de semnificativă. Mama e geneza, originea, tihna și adăpostirea; copilul puritatea, libertatea, renașterea, începutul ce dăinuie etern, dar și nevoia de ajutor. Una dintre cele mai inspirate imagini este aceea a băiatului Lysanias, a cărui realitate, deși foarte pregnantă prin portretul fizic, prin mișcare, gest și replică, rămâne mereu incertă. Călăuză care ajută și ființă neajutorată, Lysanias este un alter-ego al poetului, o reîntrupare a lui la vârsta copilăriei. În pragul morții, Virgiliu se re trăiește pe sine, fiind simultan omul sfârșit de acum și copilul de odinioară. Dacă Lysanias trece din vis și fantezie în realitate, personajele reale – Lucius, Plotius, Cezar, medicul și sclavul – alunecă din real în viziunea onirică. Realitatea vieții și realitatea visului se întrepătrund și se confundă într-o unitate în care se luminează reciproc.

Cadrul „acțiunii” e mai mult decât un decor, prin aceea că obiectele înconjurătoare capătă și ele valoare simbolică (patul, candelabru, ramura de laur etc.) și, la fel ca oamenii, se strămută în ambele sensuri, din lumea exterioară în cea lăuntrică. Ulița mizeriei simbolizează decadența fizică și morală a plebei, dar și protestul acesteia împotriva neizbăvirii, disprețul ei față de unul dintre cei ce și-au trădat misiunea de a ajuta. Piața de

alimente din Brundisium apare ca o alegorie a coexistenței vieții și morții – roadele destinate a asigura traiul zac împrăștiate în descompunere. În descrieri, Broch, ca și eroul său, e un senzual, ale cărui simțuri prind cu acuitate și amplifică forme și culori, sunete și mirosuri. Sensibilitatea aceasta față de realitatea imediată și concretă, expresie a participării și aderenței, destăinuie o nestinsă dragoste de viață, pe care o mărturisește și Virgiliu, când își aduce aminte de „țările scăldate de mare, toate țările pe care le-a străbătut el cu pasul, peste ale căror pietre, peste al căror humus a umblat, părtaș al lumii vegetale și umane și animale, împletit în toate...” Poem despre moartea unui om, *Moartea lui Virgiliu* este un cântec de slavă închinat vieții, bucuriei de a trăi a omului.

După ce a publicat, în 1945, cartea, Hermann Broch s-a simțit desprins de ea, și pentru că, pe măsură ce o scrisese, încetase de a mai fi o trăire, devenind operă de artă, și pentru că scepticismul său în privința eficienței poeziei sporise. „Caracterul ludic al unei opere de artă – îi scrie el unui cunoscut – este inadmisibil într-o epocă a camerelor de gazare.”¹ În ultimii săi ani, scriitorul e stăpânit mereu de dorința de a crea literatură, dar își jugulează pornirea: „Câteodată, dorința este atât de puternică, încât pur și simplu aș da naibii întreaga psihologie a maselor și toate celelalte lucrări la care mă simt obligat. Dar odată trebuie să ieși în serios prevalența eticului asupra esteticului și să înveți să taci.”² Lucrările cărora li se dedică acum sunt politice, fiindcă „politica înseamnă acțiune”. Broch continuă schițarea teoretică a unui sistem de organizare socială și statală luminat de idei generoase, democratice, dar pe de-a-ntregul utopic, fiindcă ignoră factorul economic și lupta de clasă. Era un mod de a acționa nu numai fără rezultate imediate, ci și fără perspective. Conștient de acest lucru, scriitorul caută alte căi, pentru a fi de folos oamenilor. „Disponibilitatea lui de a ajuta – își amintește profesorul Hermann Weigand – nu cunoștea limite, ființa lui iradia o lumină și o căldură de neuitat.”³ Evocând aceeași risipă de sine, Hannah Arendt, care l-a cunoscut în acei ani, notează: „Practic, faptul se vădea în aceea că ori de câte ori cineva – anume nu numai un prieten, așa ceva ar fi fost încă un cerc restrâns, putând fi trecut cu vederea, ci și vreun cunoscut oarecare – se afla în nevoie (și când nu se întâmpla asta într-un cerc de cunoscuți și de prieteni constând în mare parte din emigranți), așadar se îmbolnăvea, sau nu avea bani, sau zăcea pe moarte, Broch era acela care prelua totul asupra-i, ba chiar devenise de fapt de la sine înțeles că tot ajutorul trebuia așteptat de la Broch, care nu avea nici bani, nici timp”⁴. Bunul samaritean realiza în practică măcar o parte din ceea ce Virgiliu își imputa că nu făcuse.

Scriitorul a reluat totuși și pana romancierului, determinat de solicitări din afară, dar și de sentimentul responsabilității morale. Ceea ce scrie acum, de fapt scoate din mape mai vechi, restructurează, împlinește și aduce la zi, sunt două romane cu temă antihitleristă. Pe cel dintâi, *Nevinovații*, l-a și văzut ieșind de sub tipar în 1950. Este un roman de o construcție originală, alcătuit din unsprezece povestiri, și ilustrează starea sufletească și spirituală care a făcut posibilă ascensiunea nazismului. „Nevinovația” personajelor e aparentă, fiindcă se întemeiază pe pasivitate, iar indiferența și incapacitatea sau refuzul de a acționa constituie premisele manevrării oamenilor în orice direcție periculoasă. „Firește – subliniază Broch într-o scrisoare – titlul *Nevinovații* este unul agresiv, întrucât, cu excepția apicultorului și a lui Trutscherl Melitta, nimeni din carte nu e nevinovat.”⁵ Unitatea cărții este dată prin intervenția în trei rânduri a unor „voci”, un comentariu liric ritmat, o umanistă profesiune de credință a scriitorului. Fenomenul hitlerismului ca stare obsesională cu caracter de masă oferă substanța celui de-al doilea roman, pe care Broch n-a mai apucat să-l termine. Scriitorul a lucrat la acest roman în trei etape, începând din 1936, și i-a dat succesiv diverse titluri provizorii, printre care *Vrăjirea* (*Die Verzauberung*) și *Ispititorul* (*Der Versucher*) sunt cele mai sugestive. Cu titlul din urmă, romanul a fost editat postum într-o alcătuire care reunește cele trei fragmente. Deși operă încă neîncheiată și nefinisată, *Ispititorul* se situează la nivelul celor mai bune scrieri literare ale lui Broch. Acțiunea se petrece într-un sat de munte, așezare izolată, unde se stabilește un anume Marius Ratti, ins cu aparență neînsemnată, dar care se arată în curând a fi un veleitar, întruchipare demonică a răului. Dacă, în *Moartea lui Virgiliu*, Octavian August întruchipează până la un punct imaginea conducătorului „pozitiv” – izbăvitorul din impas al poporului, factorul de ordine, simbolul organizării statale smulse haosului, spiritul lucid, realizatorul comunității și garanția păcii – Marius Ratti este chipul odios al conducătorului „negativ”, actor și șarlatan, care destramă vechile relații omenești bazate pe sentimente normale și datine verificate, ca să aprindă spaima, lăcomia și ura și să-și exercite domnia prin ele.

¹ *Opere complete*, vol. VIII, p. 280.

² *Ibid.*, p. 278–279.

³ H. Broch, *Opere complete*, vol. IV, p. 5.

⁴ Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 6–7.

⁵ *Opere complete*, vol. VIII, p. 363.

Dementul Ratti e o copie fidelă a paranoicului care a aruncat Germania și omenirea în haos.

Într-o *Autobiografie ca program de lucru*, Hermann Broch confirmă intenția sa de a reconstitui artistic în *Ispittorul* „evenimentul german” al nazismului și declară că, scriind romanul, și-a pus speranța în „efectul educativ al literaturii etice”¹. Întreaga sa operă stă sub zodia acestei speranțe și a încrederii în om.

*

Colaborând îndeaproape la traducerea în engleză a *Morții lui Virgiliu*, Hermann Broch a putut cunoaște direct dificultățile enorme ale unei asemenea întreprinderi. Le și expune în a treia parte din mai sus citatele *Observații asupra „Morții lui Virgiliu”*. Dificultățile, de ordin lexical și sintactic, sunt sporite de caracterul filozofic și de poem al cărții. Sub aspect lexical, constată scriitorul – și, în ce ne privește, ne-am văzut în situația de a-i da deplină dreptate – cea mai mare greutate stă în aflarea corespondentului străin pentru multe substantive. În formarea substantivelor, limba germană are o mobilitate inexistentă în alte limbi. Substantivele pot fi compuse sau derivate din mai toate celelalte categorii morfologice. Într-o asemenea situație, substantivul poate exprima singur o propoziție, ceea ce în limba română este posibil mult mai rar. Unele derivări permite și limba noastră, de exemplu, substantive din adjective, astfel că forme ca *das Irdische*, *das Menschliche*, *das Nächtliche* („pământescul”, „omenescul”, „nocturnul” sau „noptaticul”) nu ne-au pus probleme. Pentru altele, am fost nevoiți să recurgem la derivări similare celor din germană, dar sprijinite pe modele românești: „creaturalul” (*das Kreatürliche*), „creaturalitate” (*die Kreatürlichkeit*, *die Geschöpflichkeit*), „originarul” (*das Ursprüngliche*), după modelul: „originea – originalul – originalitatea”. În foarte multe cazuri, probabil cele mai multe, o asemenea transpunere sintetică n-a mai fost posibilă, astfel că singura cale de urmat a rămas aceea a construcției, chiar propoziției cu valoare determinativă: „cele respirabile” (*das Atembare*), „cele ce durează”, „cele durabile” (*das Dauernde*), „cele amintite” (*das Erinnerte*), „cel cuprins de febră” (*der Fiebernde*) etc. La fel am procedat pentru numeroase compuse cu caracter determinativ: „care răpește (taie) respirația” (*atemraubend*), „cuprins de furia de a privi” (*schauwütig*), „acoperit de fiorul lumii” (*weltüberschauert*) etc. Desigur, asemenea expresii perifrastice au făcut încă mai grea tălmăcirea propozițiilor și a frazelor, și așa foarte încărcate. Cum efortul nostru s-a îndreptat statornic nu numai spre redarea fidelă a sensurilor, ci și spre conservarea muzicalității din original, cuvintele compuse, dintr-o propoziție sau frază, au fost traduse după același tipar, pentru a obține cadența prin repetarea construcției. Din același motiv, un cuvânt sau o expresie au fost tălmăcite la fel de la un capăt la altul al cărții, chiar dacă un sinonim ar fi redat tot atât de exact înțelesul.

Există câțiva termeni a căror traducere necesită unele explicații. Modul în care am procedat ne-a fost impus de caracterul filozofic al textului, condiția preciziei fiind aici mai imperioasă decât într-o scriere literară obișnuită. Astfel, pentru că Hermann Broch folosește cu sensuri diferite cuvintele *das Ich* și *das Selbst*, fără a recurge vreodată la unul în locul celuilalt, l-am transpus pe cel dintâi prin „eul”, pe cel de-al doilea prin „sinele” (substantivul feminin „sinea” nu poate fi detașat din expresia uzuală). Substantivul *das Wissen* a fost tradus prin „știință”, cu sensul „ceea ce este știut”, „ceea ce știu” (cf. expresiile „spre știință”, „după a mea știință”), nu știință ca disciplină (*Wissenschaft*). Textul face o evidentă diferențiere și între cuvintele *das Sein* și *das Dasein*, care în alte situații pot fi privite ca sinonime. Am respectat diferențierea, traducându-l pe cel dintâi prin „ființă” (a fi, a ființa), iar pe cel de-al doilea prin „existență”. Acestea sunt numai câteva exemple care ilustrează încercarea noastră de a răspunde exigențelor preciziei. În această ordine de idei, ne considerăm îndatorați a consemna sprijinul eficient aflat în competența, lingvistică și filozofică, a lectorului cărții, Dieter Fuhrmann, căruia îi aducem și aici mulțumirile noastre.

Nevoia de nuanțare merge la Broch până la utilizarea unor îmbinări de cuvinte cu sensuri opuse, sau a unor expresii cu aspect pleonastic („mai esențial”, „mai incolor”, „cele mai infinite” etc). Se înțelege că nu ne-am permis vreo abatere de la text nici în privința aceasta.

Cât privește fraza, care este foarte amplă, acoperind uneori și câteva pagini (Broch observa că unele dintre frazele sale sunt printre cele mai lungi din literatura universală), am evitat orice fragmentare, menținând, în măsura posibilă, și topica părților ei. Expresia eliptică, intercalată, construită cu participiul („stinsă oglindirea”, „uitată copilăria” etc), care întrerupe schema generală a frazei, provine întocmai din original. În propoziții, topica a trebuit să fie cea normală din limba română. Totuși, adecvat originalului și atât cât îngăduie limba noastră, ordinea părților de propoziție se schimbă, atunci când un cuvânt este deplasat cu intenția de a fi

¹ *Opere complete*, vol. IX. p. 46.

pus în evidență, sau de a se obține ritmul.

Cum menționam mai sus, proza lui Broch, lirică și muzicală pe toată întinderea cărții, devine uneori poezie versificată. Paragrafele și paginile respective au fost transpuse de noi în tipare metrice de vers, în versuri albe, ca în original. La lectură, aceste părți se recunosc prin așezarea versurilor unul sub altul, ca într-un poem. Alteori se impune un plus de atenție din partea cititorului, pentru a descoperi versurile în oglinda paginii de aparentă proză compactă. Acesta este cazul unui număr de aproape zece pagini din partea a doua, în continuarea fragmentului din *Eneida*, care începe cu hexametru: „Două-s a somnului porți, pe una, de corn, ies în lume...” Versificarea (ritmul) nu ne-a îngăduit întotdeauna să păstrăm în pasajele respective formele lexicale folosite în rest. Ni s-a părut însă mai important să redăm cadența poetică decât să evităm inconsecvența, de altfel limitată pe cât posibil și, oricum, neînsoțită de trădarea sensurilor. Este singura împrejurare când ne-am abătut de la principiul, amintit mai înainte, de a traduce mereu același cuvânt prin același corespondent românesc. În treacăt fie spus, acest principiu ține seama nu numai de obligația consecvenței, ci și de valoarea de refren sau laitmotiv a cuvintelor și expresiilor. În mod obișnuit, în traduceri suntem înclinați să evităm repetările de cuvinte, pare-se mai supărătoare pentru noi decât pentru cei ce scriu în alte limbi. O asemenea „stilizare” ar fi fost inadmisibilă în *Moartea lui Virgiliu*.

În sfârșit, câteva vorbe despre fragmentele din operele lui Virgiliu încastrate de Broch în textul său. Aceste fragmente, fie citate ca versuri așezate unul sub altul, fie desfășurate în șir continuu ca niște fraze în proză, pot fi identificate prin trimiterile de la finele volumului. Broch a utilizat traduceri în germană, pe care le indică tot acolo, în anexa *Izvoare*. Aceste traduceri sunt foarte frumoase, dar cam libere. Oricum, nu puteam prelua un fragment virgilian printr-un intermediar în germană. Ne-am întrebat dacă este posibil să folosim traduceri în românește existente. N-a fost posibil, deoarece aceste traduceri, prin chiar faptul că aparțin mai multor tălmăcitori, apoi prin acela că au fost efectuate în epoci diferite, ar fi introdus în versiunea românească a cărții lui Broch o notă destul de stridentă. Așadar, adresându-ne direct textului latin, am tradus noi înșine hexametrii.

Încheind, traducătorul mărturisește că *Moartea lui Virgiliu* a fost pentru el o grea piatră de încercare. Poate că tălmăcirile sale anterioare, din Robert Musil, Hermann Hesse, Ernst Junger și alții, au trebuit să fie și etape de pregătire în vederea acestei încercări. La capătul unei lucrări de durată, punctată de clipe de cumpănă, când a fost la un pas de a renunța, dar și de ceasuri de mari satisfacții, el oferă cu modestie cititorilor rodul muncii sale, în speranța că, dacă n-a fost poet în măsura în care s-ar fi cuvenit, originalul l-a ajutat să fie atât cât să nu trădeze mesajul etic al marelui gânditor și artist.

Ion Roman

În memoriam Stephen Hudson

...fato profugus...

VIRGILIU: ENEIDA, I, 2

...Da iungere dextram,

Da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.

Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.

Ter conatus ibi collo dare bracchia circum;

Ter frustra comprehensa manus ejfugit imago,

Par levibun ventix volucrique sirnillima somno.

VIRGILIU: ENEIDA, VI, 697–702

Lo duca ed io per quel cammino ascoso

Entrammo a ritornar nel chiaro raondo;

E, se'nza cura aver d'alcun riposo,

Salimmo su, ei primo ed io secondo,

Tanto ch'io vidi delle cose belle

Che porta il ciel, per un pertugio tondo;

E quindi uscimmo a riveder le stelle.

DANTE: DIVINA COMMEDIA, INFERNO, XXXIV, 133–139

¹ ...prigonit de soartă...

VIRGILIU: ENEIDA, I, 2

...Dă-mi, tată, dă-mi dreapta,

Nu te feri temător nicicum de-a mea-mbrățișare.

Astfel grăi, și-i curgeau șiroaie de lacrimi pe față.

Gâtul de trei ori voi cu brațul întins să-i cuprindă,

Tot de trei ori îi scăpă imaginea-n van apucată,

Ca adierea de vânt și-ntocmai ca somnul fugar.

VIRGILIU: ENEIDA, VI, 697–702

Ca să ne reîntoarcem în lumea de lumină

Intrai cu călăuza pe calea-ntunecată;

Și negândind o clipă la hodină,

Urcărăm, el nainte, în urmă eu, și-ndată,

Ca printr-un ochi rotund privirii mele

Cu ale lui podoabe cerul se arată;

Și-aici ieșirăm să vedem iar stele.

Dante: Divina comedie, Infernul, XXXIV. 133–139

Apă – sosirea

Albastre ca oțelul și ușoare, mișcate de un vânt contrar domol, abia perceptibil, valurile Mării Adriatice unduiseră din față spre escadra imperială, atunci când aceasta se îndrepta spre portul Brundisium, având la stânga colinele teșite ale coastei calabreze ce se apropiau încet, iar acum, când singurătatea mării, însoțită,

totuși atât de asemănătoare morții, se preschimba în veselie plină de pace a activității omenești, când talazurile, strălucite blând de apropierea existenței și a căminelor omenești, se populau cu fel de fel de corăbii, unele care se îndreptau deasemenea spre port, altele care plecaseră din el, acum, când bărcile pescărești cu pânze cafenii părăseau aproape pretutindeni micile diguri de apărare ale numeroaselor sate și așezări presărate de-a lungul țărmului scăldat de spumă albă, ca să iasă la pescuitul de seară, acum, apa devenise aproape netedă ca oglinda; deasupra, scoica cerului se deschisese sidefie, cădea amurgul, și mirosea a foc de lemne aprins în vetre, ori de câte ori erau aduse înapoi de adiere sunetele vieții, o bătaie de ciocan sau o chemare.

Dintre cele șapte vase cu bordul înalt, care se succedau desfășurate în linie, numai cea dintâi și ultima, pentere zvelte, cu pinten, aparțineau flotei imperiale; celelalte cinci, mai greoaie și mai impozante, cu zece, cu douăsprezece rânduri de vâsle, se remarcă prin construcția fastuoasă specifică vieții de la curtea lui August, iar cea de la mijloc, întrecându-le în splendoare pe toate, cu prora ferecată în bronz strălucitor ca aurul, cu capetele de leu, purtând în gură inele, de sub balustradă, strălucitoare ca aurul, cu șarturile pavoazate multicolor, purta sub pânze de purpură, sărbătorească și mare, cortul lui Cezar. Însă pe corabia imediat următoare se găsea poetul *Eneidei*, iar pe fruntea lui sta scris semnul morții.

Pradă răului de mare, ținut sub tensiune de crizele mereu amenințătoare, nu cutozase să se miște toată ziua, totuși, deși încătușat de patul ce fusese instalat pentru el la mijlocul punții, acum se simțea pe sine, sau, mai exact, își simțea corpul și viața trupească, în care încă de mulți ani aproape că nu mai putea recunoaște un bun propriu, ca pe o unică amintire ce dibuia în urmă plăcerea destinderii ce-l străbătuse dintr-odată din clipa când fusese atinsă zona mai liniștită a litoralului, iar această osteneală ce-l invadea, liniștită și liniștitoare, s-ar fi preschimbat poate într-o fericire aproape deplină, dacă, în ciuda aerului marin tare și tămăduitor, n-ar fi revenit tușea chinătoare, moleșeala pricinuită de febra din fiecare seară, neliniștea din fiecare seară. Așa zăcea acolo, el, poetul *Eneidei*, el, Publius Vergilius Maro, zăcea acolo cu cunoștința de sine împuținată, aproape rușinându-se de neajutorarea sa, aproape mândros din pricina unui asemenea destin, și privea țință rotundul sidefiu al scoicii cerului: de ce oare cedase stăruinței lui August? De ce părăsise Atena? se spulberase acum speranța că sacrul, voiosul cer al lui Homer avea să fie priincios desăvârșirii *Eneidei*, se spulberase orice speranță în acel nou fără de sfârșit ce-ar fi trebuit să înceapă după aceea, speranța într-o viață înstrăinată de artă, eliberată de poezie și dedicată filozofiei și științei în orașul lui Platon, se spulberase speranța de a mai pași vreodată pe pământul țării ionice, oh, se spulberase speranța în miracolul cunoașterii și în mântuirea prin cunoaștere. Pentru ce renunțase la toate acestea? De bună voie? Nu! fusese ca o poruncă a acelor forțe inevitabile ale vieții, a acelor forțe inevitabile ale destinului, care nu pier niciodată pe de-a-ntregul, chiar dacă se scufundă pentru o vreme în subpământesc, printre cele nevăzute, printre cele neuzite, rămânând totuși neconținut prezente ca o amenințare de nepătruns a forțelor, cărora nu li te poți sustrage nicicând, cărora trebuie să te supui întotdeauna; era destinul. Se lăsase mânat de destin, iar destinul îl împingea spre sfârșit. Nu aceasta fusese dintotdeauna forma vieții sale? trăise el vreodată altfel? scoica sidefie a cerului, marea agitată de vânt, cântecul munților și ceea ce-i cânta dureros în piept, sunetul de flaut al zeului însemnaseră vreodată pentru el altceva decât o întâmplare care, ca un recipient al sferelor, urma să-l primească în curând, pentru a-l purta în infinit? Din naștere era un om de la țară, unul căruia îi e dragă pacea existenței pământești, unul căruia i s-ar fi convenit o viață simplă și așezată în comunitatea rurală, unul căruia, corespunzător originii sale, i-ar fi fost dat să rămână în ea, să poată să rămână, să trebuiască să rămână și care, corespunzător unui destin superior, n-a fost eliberat de patrie, dar nici ținut într-însa; fusese alungat, afară din comunitate, în cea mai goală, cea mai rea, cea mai sălbatică singurătate a gloatei omenești, fusese alungat din simplitatea obârșiei sale, alungat în depărtările complexității mereu crescânde, iar dacă prin aceasta ceva devenise mai mare sau mai vast, acel ceva nu fusese decât distanța față de propria-i viață, căci cu adevărat numai ea singură crescuse: doar la marginea ogoarelor sale pășise, doar la marginea vieții lui trăise; devenise un om fără de odihnă, fugind de moarte, căutând moartea, căutând opera, fugind de operă, un îndrăgostit și totuși în același timp un hăituit, un pribeag rătăcind prin peisajele lumii lăuntrice și ale celei exterioare, un oaspete al vieții sale. Iar astăzi, aproape la capătul puterilor, la sfârșitul fugii, la sfârșitul căutărilor, când s-a biruit pe sine și e gata de plecare, când s-a biruit ca să fie gata și e gata să ia asupra-și singurătatea din urmă, să pășească pe drumul interior de întoarcere spre ea, acum destinul a pus încă o dată stăpânire pe el cu forțele sale, i-a interzis încă o dată simplitatea și obârșia și lumea lăuntrică, i-a abătut din nou drumul de întoarcere, l-a abătut spre calea către complexitatea lumii din afară, l-a constrâns să revină la răul care-i umbrise toată viața, da, era ca și când destinul nu mai păstra pentru el decât o unică simplitate – simplitatea morții. Deasupra lui, vergile trosneau în odgoane, la răstimpuri prin pânza velelor trecea un vuiet

moale, auzea spumegarea lunecoasă a siajului și căderea argintie de apă care începea să șiroiască odată cu fiecare smulgere a vâslelor, auzea scârțâitul greu al acestora în furcheți și pleoscăitul lor când tăiau apa scufundându-se din nou în ea, simțea înaintarea domoală și egală a corăbiei în ritmul masei celor patru sute de vâsle, vedea cum lunecă pe de lături linia țărmlui tivit cu spumă albă și se gândea la trupurile de sclavi mute, înlănțuite în trunchiul corăbiei, sufocant, străbătut de curent, fetid, bubuitoare. Aceeași smulgere ritmică, bubuind surd, azvârlind stropi de argint, răsuna și de la cele două corăbii învecinate, de la următoarea și de la aceea din spatele ei, ca un ecou care s-ar prelungi peste toate mările și căruia i s-ar răspunde dinspre toate mările, căci pretutindeni corăbiile călătoreau așa, încărcate cu oameni, încărcate cu arme, încărcate cu secară, încărcate cu grâu, încărcate cu marmură, cu ulei, cu vin, cu mirodenii, cu mătase, încărcate cu sclavi, pretutindeni aceeași navigație, care schimbă și face comerț, printre multele corupții ale lumii una dintre cele mai rele. Firește, aici nu se transportau mărfuri, ci burți îndopate, oameni de la curtea imperială: toată partea din spate a corăbiei până la pupă era destinată hrănirii lor, din zori răsuna dintr-acolo zgomot de ospăț, și neconținut mulțimi de pofticioși înconjurau sala de mâncare, fiecare pândind eliberarea unui loc în tricliniu, gata să se năpustească asupra lui în luptă cu concurenții, avid să se întindă în sfârșit el însuși acolo, ca să poată începe sau reîncepe înfulecatul; slujitorii, băieți sprinteni, eleganți, fercheși, printre care nu puțini frumușei, acum însă leuarcă de sudoare și istoviți, nu-și mai puteau trage răsuflarea, iar mai-marele lor veșnic surzând, cu o privire rece în colțul ochilor și cu palmele deschise politicos să primească bacșișuri, îi mâna încolo și-ncoace, alerga el însuși în sus și în jos pe punte, fiindcă, pe lângă desfășurarea ospățului, trebuia să se îngrijească și de aceia care – destul de uimitor – păreau să se fi și săturat și acum se desfătau altfel, unii plimbându-se de colo, colo, cu mâinile încrucișate pe burtă sau la spate, câțiva dimpotrivă discutând cu gesturi largi, alții moțâind sau sforâind în paturile lor, cu fața acoperită cu toga, alții jucând țintar; tuturor trebuia să li se poarte de grijă neîncetat, toți trebuiau să fie serviți cu mici gustări care erau purtate de-a lungul punții pe mari platouri de argint și oferite fiecăruia, de teama foamei ce putea să-i apuce din nou în fiecare clipă, de teama lăcomiei a cărei expresie era întipărită, de neșters și învederat, pe fața tuturor, a celor bine hrăniți ca și a celor slabi, a celor molâi ca și a celor sprinteni, a celor ce se mișcau ca și a celor ce ședeau, a celor ce erau treji ca și a celor ce dormeau, o lăcomie a cărei expresie era uneori parcă scobită pe chip cu dalta, alteori parcă plămădită în trăsăturile obrazului, aprigă sau blândă, mai răutăcioasă sau mai blajină, amintind lupul, vulpea, pisica, papagalul, calul, rechinul, dar întotdeauna orientată spre o desfătare oribilă, oarecum închisă în sine, o sete nepotolită de a avea, de a face speculă cu mărfuri, aur, funcții și onoruri, de-a se complăce în inactivitatea zeloasă a posesiunii. Pretutindeni era câte unul care vâra ceva în gură, pretutindeni mocnea pofta, mocnea aviditatea, fără rădăcini, gata să înghită, înghițind totul, exalația ei pâlăia peste punte, zorea în ritmul mișcării vâslelor, inevitabilă, de neoprit: întreaga corabie era învăluită în lăcomie. Oh, oamenii aceștia meritau să fie odată zugrăviți precum se cuvine! Ar trebui să li se dedice un cânt al lăcomiei! Dar la ce-ar fi fost de folos așa ceva?! poetul nu are nici o putere, nu are puterea să îndrepte nici un rău; el e ascultat numai atunci când proslăvește lumea, nu însă când o înfățișează așa cum este. Numai minciuna aduce glorie, nu cunoașterea! Și ar fi oare imaginabil ca *Eneidei* să-i fie dat a avea altă influență, mai bună? Ah, epopeea va fi lăudată, fiindcă tot ceea ce scrisese el fusese lăudat, fiindcă din ea se va alege numai ceea ce e plăcut, și nu exista nici pericolul, nici nădejdea că avertismentele ar putea fi ascultate; ah, lui nu-i era îngăduit să se amăgească sau să-i amăgească pe alții, cunoștea prea bine publicul acesta de la care truda grea a poetului, dureroasă prin cunoaștere și adevărată, smulge tot atât de puțină considerație ca și aceea plină de amărăciune, amarnic de grea a vâslașilor, un public pentru care și una și cealaltă însemna același lucru: un tribut convenit uzufructuarilor, primit și smuls cu plăcerea adusă de un tribut! Cu toate acestea, cei ce trândăveau și plescăiau în jurul său nu erau nicidecum doar niște paraziți, chiar dacă August era nevoit să tolereze în jurul său și câțiva din soiul acesta, nu, mulți dintre ei realizaseră felurite lucruri pline de merit și vrednice de laudă, dar în timpul inactivității datorite călătoriei, ei șterseseră aproape tot ceea ce erau altminteri, despuindu-se de sine de-a dreptul cu plăcere și păstrând numai trufia lor oarbă într-o lăcomie crepusculară, într-un crepuscul plin de lăcomie. Jos, în crepuscularitatea de jos, muncea, lovitură cu lovitură, măreț, sălbatic, animalic, subuman, masa supusă a vâslelor. Cei de-acolo de jos nu-l înțelegeau, și lor nu le păsa de el, cei de-aici de sus afirmău că-l venerază, da, o credeau chiar, însă, oricum ar fi fost, indiferent dacă socoteau că-i îndrăgesc operele dintr-o ipocrizie de gurmanzi, sau dacă îi arătau, nu mai puțin mincinos, stima lor ca unui prieten al lui Cezar, el, Publius Vergilius Maro, el nu avea nimic comun cu ei, deși destinul îl împinsese în cercul lor, oamenii aceștia îl umpleau de dezgust, iar răul de mare l-ar fi cuprins din nou, dacă, salutând apusul soarelui, briza de coastă n-ar fi început să adie, alungând de pe corabie duhoarea de ospăț și bucătărie. Se

asigură că lada cu manuscrisul *Eneidei* se află neatinsă lângă el și, clipind spre astrul adânc coborât la apus, își trase mantia până sub bărbie; îi era frig.

Din vreme în vreme simțea imboldul să se întoarcă totuși spre hoarda lărmuitoare de oameni de-acolo din spatele lui, aproape curios să vadă ce-or mai fi trebăluind; numai că n-o făcea, și era mai bine să n-o facă, ba chiar i se părea din ce în ce mai mult că o asemenea întoarcere era de-a dreptul interzisă.

Zăcea astfel liniștit. Când ajunseră la intrarea îngustă, ca un râu, a portului Brundisium, cele dintâi umbre ale amurgului învăluiau vizibil cerul, învăluiau gingaș universul; aerul se răcorise, dar devenise și mai puțin tare, adierea cu iz de sare se amesteca acum cu atmosfera mai saturată a uscatului, în al cărui canal corăbiile pătrundeau una după alta, micșorând viteza plutirii. Elementul poseidonic, pe care nu-l mai încrețea nici un val, devenea cenușiu ca fierul, căpăta culoarea plumbului. Pe crenelurile fortificațiilor de pe malul stâng și cel drept al canalului fuseseră înșirate trupele garnizoanei în onoarea lui Cezar, poate și ca un prim salut pentru ziua lui de naștere, deoarece Octavian August se întorcea acasă ca să-și sărbătorească aniversarea; peste două zile, într-adevăr, poimăine chiar, aceasta urma să fie celebrată la Roma, iar Octavian, cel care călătorea pe corabia aceea din față, împlinea acum patruzeci și trei de ani. Uralele trupelor se înălțau răgușite de pe maluri, stegarii de la flancurile fiecărui manipul săltau scurt, răsucindu-l, în ritmul strigătelor, vexillul roșu, pentru a-l coborî apoi în fața stăpânitorului, ținând prăjina pieziș spre pământ, pe scurt, ceea ce se petrecea aici nu era nimic altceva decât pura ceremonie viguroasă de salut, așa cum o prescria regulamentul militar, corect-reglementară în asprimea ei soldățească și, în pofida tuturor acestora, ciudat de blândă, ciudat de vesperală; aproape că ai fi putut-o caracteriza ca desfășurată în vis, atât de mărunte, extrem de mărunte se pierdeau strigătele în vastitatea luminii, atât de tomnatic, extrem de tomnatic se ofilea roșul steagurilor, umbrit de cenușiul firmamentului ce-și stingeă strălucirea. Mai mare decât pământul este lumina, mai mare decât omul este pământul, și omul nu poate să existe câtă vreme nu respiră năzuind spre patrie, întorcându-se acasă spre pământ, pământeste întorcându-se spre lumină, primind pământeste pe pământ lumina, primit de lumină numai prin el, pământul ce devine lumină. Și niciodată nu e pământul mai intim apropiat de lumină, lumina mai familiar apropiată de pământ decât la începutul de amurg al celor două hotare ale nopții. Noaptea mai dormita încă în adâncurile apelor, dar începea să se prelingă în sus cu minuscule valuri tăcute, pretutindeni în oglinda mării, înaltul nemaideosebindu-se de profunzime, se iveau valurile mute cum e catifeaua ale fundalului nopții, valurile celui de-al doilea infinit, ale suprainfinitului născând și în creștere, și începeau să aburească domol strălucirea cu liniște. Lumina nu mai venea de sus, atârna în ea însăși și, ce-i drept, atârând în ea însăși, mai lumina încă, dar nu mai punea în lumină nimic, astfel că și peisajul, deasupra căruia era aninată, părea limitat la o stranie lumină proprie. Țărâituri de greieri, miriade, reunite totuși într-un singur sunet neîntrerupt, strident, totuși liniștit datorită uniformității, fără să scadă, fără să crească, umpleau cu vibrația lor uscatul peste care se lăsa amurgul; fără sfârșit. Sub fortificații, jos până la țărnul de piatră, pantele erau acoperite cu iarbă rară, și oricât de săracă era aceasta, vegetația ce creștea era pace, era liniște a nopții, era întunecime de rădăcini, era întunecime a pământului, întinsă sub lumina ce pierea. Mai departe, vegetația era mai compactă și mai bogată, mai plină de culoare, iar foarte curând erau presărate în ea și tufișuri, în vreme ce pe vârfurile rotunde ale colinelor, sus, între pătratele împrejmuite cu metereze de piatră ale țăranilor, se arătau cei dintâi măslini cenușii ca fuioarele diafane de ceață ale amurgului mereu mai dens. Oh, de nestăpânit era dorința să întinzi mâna spre aceste țărături, ah, atât de îndepărtate, s-o vâri în întunecimea tufișurilor, să simți între degete frunzișul crescut din pământ, să-l păstrezi pentru totdeauna – dorința îi zvâcnea în mâini, îi zvâcnea în degete, trezită de o nostalgie neînfrănată după frunzele verzi, după pețiolurile elastice ale frunzelor, după marginile blând-tăioase ale frunzelor, după carnea tare, vie a frunzelor, o simțea cuprins de nostalgie, când închidea ochii, și era o nostalgie de-a dreptul senzuală, simplu și energic senzuală ca osatura grosolană, bărbătească a pumnului său de țăran, savurând senzual și plin de sensibilitate ca nervii fini, subțiri, aproape feminini ai acestui pumn; oh, iarbă, oh, frunziș, oh, netezime a scoarței și asprime a scoarței, vivacitate a creșterii, întunecime a pământului, multiplă, ramificată în sine și devenită materială! oh, mână care simți, pipăi, apuci, te închizi, oh, degete și vârful de degetelor, aspre și delicate și moi, piele vie, suprafața cea mai de sus a întunecimii sufletului, deschisă în mâinile ridicate! Întotdeauna a simțit în mâinile sale această pulsație ciudată, aproape vulcanică, întotdeauna l-a însoțit bănuiala că mâinile sale au o ciudată viață proprie, bănuială căreia îi interzisese odată pentru totdeauna să pășească pragul cunoașterii, ca și când în această cunoaștere ar fi pândit o primejdie tulbure, iar când, conform obiceiului său, cum a făcut-o și acum, își rotea inelul cu sigiliu, de o lucrătură fină și aproape puțin cam nebărbătesc din pricina acestei lucrături fine, aflat pe degetul dreptei sale, era ca și când

astfel ar fi putut să alunge acea primejdie tulbure, ca și când ar fi putut astfel să potolească nostalgia mâinilor, ca și când ar fi putut astfel să le aducă la un soi de autoînfrânare, domolindu-le spaima, spaima nostalgică a mâinilor de țaran, cărora nu le mai era îngăduit să apuce vreodată plugul, să atingă vreodată sămânța, și de aceea învățaseră să apuce ceea ce nu poate fi apucat, spaima presimțitoare a mâinilor, a căror voință de a da formă, răpită pământului, nu mai avea decât propria ei viață, în universul ce nu poate fi apucat, primejduită și primejduind, prinzând atât de adânc în neființă și prinsă de primejdia din ea, încât presentimentul spaimei, ridicat oarecum deasupra lui însuși, devenea o trudă covârșitoare, truda de a menține unitatea vieții omenești, de a păstra unitatea nostalgiei omenești, pentru ca în felul acesta să preîntâmpine descompunerea lor într-o multitudine de vieți parțiale înzestrate cu nostalgii mici și purtând nostalgia unor lucruri mici, căci neîndestulătoare este nostalgia mâinilor, neîndestulătoare este nostalgia ochiului, neîndestulătoare este nostalgia auzului, căci îndestulătoare este numai nostalgia inimii și a gândirii în comunitatea lor, unitatea plină de nostalgie a infinitului univers lăuntric și exterior, privind, ascultând, înțelegând, respirând într-o unitate cu îndoită respirație, căci numai ei singori îi e îngăduit să învingă orbirea tulbure lipsită de speranță a însingurării pline de spaimă, numai în ea se petrece desfacerea în două din rădăcinile de cunoaștere ale ființei, iar el presimțea aceasta, o presimțise întotdeauna – oh, nostalgie a aceluia care e mereu numai oaspete, care poate fi mereu numai oaspete, oh, nostalgie a omului – aceasta fusese întotdeauna ceea ce presimțise cu auzul, presimțise cu respirația, presimțise cu gândirea, auz, respirație, gândire topite în lumina fluidă a universului, în cunoștința inaccesibilă a universului, în apropierea niciodată deplină de infinitul universului, inaccesibilă până și în marginea ei cea mai dinafară, astfel că mâna ce râvnește cu nostalgie nu cutează s-o atingă nici măcar pe aceasta. Totuși apropiere era, apropiere rămânea, și gândirea lui rămânea o ascultare ce respiră, ce așteaptă, ascultând în haosul îndoit al sferelor poseidonice și vulcanice, amândouă unite, căci laolaltă sunt acoperite de bolta cerului lui Iupiter. Deschisă și lunecândă era lumina amurgului, era ceea ce prindea respirația, lunecândă ca materia curgătoare, în care se scufundau chilele corăbiilor, baie fluidă a universului lăuntric și a celui exterior, baie fluidă a sufletului, ceea ce prindea respirația, curgând din lumea de-aici în lumea de dincolo, dezvăluia porți ale științei, nicidecum știința însăși, totuși o presimțire a științei, o presimțire a intrării, o presimțire a drumului, presimțire crepusculară a unei călătorii crepusculare. În față la proră cânta un sclav muzicant; probabil că societatea adunată acolo, a cărei larmă era sorbită de liniștea serii, îl chemase pe băiat, presimțind ea însăși întoarcerea acasă, iar după o scurtă pauză pentru acordarea lirei, ca și după o scurtă așteptare conformă regulilor artei, răsunase, fusese adus de adiere încoace cântecul fără nume al băiatului fără nume, cântec strălucind blând, plutind diafan aidoma culorilor unui curcubeu pe cerul nopții, atingere a coardelor strălucind blând, gingaș ca fildeșul, operă omenească acest cântec, operă omenească atingerea coardelor, dar, dincolo de originea omenească, îndepărtată de oameni, desprinsă de oameni, desprinsă de suferință, aer al sferelor, care își cântă sieși. Întunericul creștea, chipurile deveneau mai neclare, țărmurile păleau, corabia devenea mai neclară, numai vocea rămânea, se făcea mai limpede și mai dominante, ca și cum ar fi vrut să dirijeze corabia și ritmul vâslelor ei, uitată era originea vocii și totuși era vocea diriguitoare a unui băiat sclav; călăuzitor era cântecul, odihnindu-se în el însuși și tocmai de aceea călăuzitor, tocmai de aceea deschis veșniciei, căci numai ceea ce se află în repaos poate călăuzi, numai ceea ce este unic, ceea ce a fost extras, nu, ceea ce a fost salvat din curgerea lucrurilor se deschide spre infinit, numai ceea ce e reținut – ah, izbutise el oare vreodată o asemenea reținere cu adevărat călăuzitoare? – numai ceea ce e cu adevărat reținut, fie și o singură clipă, din marea milioanei de ani, devine durată atemporală, devine cântec îndrumător, devine călăuzire; oh, o singură clipă din viață, extinsă asupra întregului, extinsă asupra cercului cunoașterii întregului, deschisă infinitului; sus deasupra cântecului strălucitor, sau deasupra amurgului strălucitor respira cerul, a cărui dulceață de toamnă clar-aspră se repetase neschimbată de mii de veacuri și se va repeta neschimbată încă mii de veacuri, unică totuși în al său aici și acum, și strălucirea mai limpede de mătase a cupolei sale era învăluită ușor de liniștea nopții ce se lăsa.

Cântecul călăuzea, fără îndoială nu pentru foarte multă vreme; călătoria între cele două maluri ale canalului de intrare avea să ia în curând sfârșit, iar cântecul se stinse în agitația generală ce se produse pe bord, când se arătă golful interior al portului, strălucind de pe acum negru cu oglinda lui de plumb, și deveni vizibil orașul așezat în evantai în jurul bazinului, cu mulțimea-i de lumini, scânteind în ceața amurgului asemeni cerului înstelat. Se făcuse dintr-odată cald. Escadra se opri, ca să lase în frunte corabia lui Cezar, iar acum – și acest eveniment sub blânda invariabilitate a cerului de toamnă ar fi trebuit să fie reținut ca ceva nerepetabil și infinit – începu o manevră prudentă, având drept scop pilotarea fără pericol spre chei a corăbiilor, printre

luntrele, velierele, cuterele de pescari, tartanele și vasele de transport ancorate pretutindeni; cu cât înaintau, cu atât mai îngust devenea culoarul de trecere, cu atât mai înghesuită masa trunchiurilor de corăbii dimprejur, cu atât mai deasă învălmășeala de catarge și de odgoane și de pânze strânse, moarte în încremenirea lor, vii în liniștea lor, o rădăcină straniu întunecată, încrucișată și învălmășită, care creștea sumbru din suprafața de apă strălucind uleios-opac spre imobila limpezime de seară a cerului, o pânză neagră de păianjen din lemn și cânepă, oglindindu-se fantomatic jos, în ape, tremurând fantomatic sus de sălbatica pâlpăire a făcliilor agitate cu strigăte de bun-venit pretutindeni pe punți, străluminate fantomatic de iluminăția fastuoasă din piața portului: în șirul caselor din port erau luminate fereastră de fereastră, până sus la mansarde, erau luminate osteriile, una lângă alta, sub colonade, de-a curmezișul pieții se întindea un șir dublu de soldați purtători de facile, cu coifurile scânteind, om lângă om, care aveau vădit menirea să țină deschis drumul de la locul debarcării până în oraș, luminate de facile erau șoproanele vămii și birourile vamale de pe diguri, era un uriaș spațiu scânteietor, plin până la refuz cu trupuri omenești, un uriaș recipient scânteietor pentru o așteptare pe cât de viguroasă pe atât de brutală, plin de vuietul produs de sutele de mii de picioare care se târau, târșâiau, păseau, scurmau pavajul de piatră, o arenă uriașă în fierbere, plină de un zumzăit negru care creștea și descreștea, de un bubuit de nerăbdare, dar care amuți brusc și încremeni cu încordare, când corabia imperială, mănăta numai de o duzină de vâsle, atinse cheiul cu o cotitură domoală și acostă aproape fără zgomot la locul stabilit – așteptată acolo de demnitarii orașului în mijlocul careului militar de facile; sosise, firește, clipa așteptată de animalul din masă ce clocea surd, ca să-și poată dezlănțui urletul de bucurie, iar acum acest urlet izbucni, fără pauză și fără sfârșit, biruitor, zguduitor, neînfrânat, inspirând frică, măreț, umil, adorându-se pe sine în persoana unuia.

Așadar aceasta era masa pentru care trăia Cezar, pentru care fusese creat imperiul, pentru care trebuise să fie cucerită Galia, pentru care fusese biruită împărăția parților, pentru care se purtasera războaie cu germanii, aceasta era masa pentru care August crease pacea cea mare și care, pentru o asemenea operă de pace, trebuia adusă la disciplina și ordinea de stat, la credința în zei și la moralitatea divin-omenească. Și tot aceasta era masa, fără de care nu putea fi făcută nici un fel de politică și pe care până și August trebuia să se sprijine, câtă vreme voia să se afirme; iar August nu avea, desigur, altă dorință. Da, acesta era poporul, poporul roman, al cărui spirit și a cărui onoare încercase, ce-i drept, nu să le descrie, ci să le proslăvească el, Publius Vergilius Maro, el, un autentic fiu de țăran din Andes de lângă Mantua! Le proslăvise, nu le descrisese, aceasta fusese eroarea, oh, și aceștia de aici erau italii *Eneidei*! Neizbăvire, un puhoi de neizbăvire, un uriaș puhoi de neizbăvire indicibilă, inexprimabilă, ininteligibilă fierbea în recipientul pieții, cincizeci de mii, o sută de mii de guri urlau revărsând din ele neizbăvirea, o urlau una la alta, fără a o auzi, fără a ști de neizbăvire, totuși voind s-o sufoce și s-o asurzească în urletul infernal, în larmă și strigăte; ce salut pentru o zi de naștere! oare numai el singur își dădea seama de asta? Greu ca piatra pământul, grea ca plumbul apa, iar aici era craterul demonic al neizbăvirii, deschis de Vulcan însuși, un crater de larmă la marginea imperiului poseidonic. Nu știa oare August că acesta nu era un salut de aniversare, ci cu totul altceva? Un sentiment de compătimire chinuită urcă în el, o compătimire ce-l privea atât pe Octavian August, cât și masele de oameni de aici, atât pe stăpânitor, cât și pe supuși, însoțită de un simțământ de răspundere nu mai puțin chinuit și pur și simplu de nesuportat, de care aproape că nu-și putea da seama, știind numai că se asemuia prea puțin cu o povară ca aceea pe care o luase asupra-și Cezar, mai curând o răspundere de cu totul alt soi, căci această neizbăvire ce fierbea crepuscular, necunoscută, misterioasă, era intangibilă pentru orice măsură luată de stat, intangibilă pentru orice putere pământească încă mai mare, intangibilă poate chiar și pentru zei, și nici un fel de strigăt al masei nu putea s-o asurzească, mai curând totuși slabul glas al sufletului, care se numește cântec și care odată cu presimțirea dezastrului anunță și mântuirea care trezește, fiecare cântec adevărat presimțind cunoașterea, purtând în sine cunoașterea, indicând cunoașterea. Răspunderea aedului, răspunderea lui ca unul ce posedă cunoașterea, pe care totuși rămâne în veci incapabil s-o poarte și s-o împlinească – oh, de ce nu-i fusese îngăduit să pătrundă dincolo de presimțire spre adevărata știință, singura de la care trebuie așteptată izbăvirea?! De ce-l silise destinul să se întoarcă aici?! Aici nu se afla nimic altceva decât moartea, nimic altceva decât moartea și iarăși moartea! Se ridicase pe jumătate, cu ochii deschiși plini de groază, acum căzu din nou în așternut, copleșit de oroare, de compătimire, de jale, de voința răspunderii, de neajutorare, de slăbiciune; ceea ce resimțea față de masă nu era ură, nici măcar dispreț, nici măcar aversiune, la fel de puțin ca oricând dorea să se detașeze de popor sau să se înalțe deasupra poporului, dar apăruse ceva nou, ceva de care nu voise să ia niciodată cunoștință la contactele sale cu poporul, deși pretutindeni pe unde fusese, indiferent dacă la Neapole sau la Roma sau la Atena, i se oferise din destul prilejul pentru așa ceva, și care acum, aici, la Brundisium, i se impunea în mod surprinzător,

anume de prăbușirea în neizbăvire a poporului, în toată amplexarea ei, de coborârea omului în plebea metropolei și prin aceasta de perversitatea omului în antiom, determinată de golirea ființei, de preschimbarea ființei într-o simplă viață superficială a poftelor, sărăcită și ruptă de rădăcinile ei originare, astfel încât nu mai rămâne în ființă decât viața proprie în chip primejdios detașată a unui univers exterior net tulbure, purtând în sine neizbăvirea, moartea, oh, purtând în sine un tainic sfârșit infernal. Asta voise să-l învețe destinul, acum când fusese silit să se reîntoarcă în multitudine, în cazanul groaznic răscolit al lucrurilor de dincoace? asta era răzbunarea pentru orbirea lui dinainte? niciodată nu intuise într-un chip atât de nemijlocit neizbăvirea masei; acum era constrâns s-o vadă, s-o audă, s-a afle până la rădăcinile cele mai adânci ale propriei sale ființe, căci orbirea este ea însăși o parte a neizbăvirii. Iarăși și iarăși răsuna urlatul de jubilarie fără bucurie al autoasurzirii; erau agitate facile, ordine străbăteau corabia, un odgon zbură surd pe scândurile punții azvârlit de pe uscat, și neizbăvirea lărmuia, și chinul lărmuia, și moartea lărmuia, lărmuia taina ce purta în sine neizbăvirea, de nedescoperit, totuși pretutindeni prezentă și la vedere. În tropotul a numeroase picioare grăbite, zăcea liniștit, mâna lui strângea un mâner al cufărului de piele în care se afla manuscrisul, pentru ca acesta să nu-i fie cumva smuls, totuși obosit de larmă, obosit de febră ca și de tuse, obosit de călătorie, obosit de ceea ce avea să vină, își imagina că această oră a sosirii ar putea foarte lesne să devină și ora morții lui, și aproape că o dorea, deși sau pentru că simțea cu precizie că timpul pentru asta încă nu venise, da, aproape că o dorea, deși sau pentru că ar fi fost o moarte ciudat de sălbatică, ciudat de zgomotoasă, nu i se părea inacceptabilă și tocmai de aceea aproape dezirabilă, căci, constrâns să privească în infernul focului, constrâns să-l audă, inima lui era silită să cunoască clocotul infernal al subumanului.

Ei, oricât de ademenitor ar fi fost să se lase purtat de amețeaua simțurilor, pentru a se sustrage astfel larmei, pentru a se ferece față de uralele mulțimii, vulcanice și subpământene, care se revărsau încoace în valuri trândave peste piață, fără întreruperi, ca și când n-ar fi vrut să se mai sfârșească niciodată, o asemenea fugă era interzisă, cu atât mai mult cu cât l-ar fi dus în moarte, căci irezistibil era imboldul poruncitor de a reține și de a încrusta în memorie fiecare părticică minusculă a timpului, fiecare părticică minusculă a celor ce se întâmplau, ca și când prin aceasta ele ar fi putut fi păstrate prin toate morțile pentru toate vremurile; se agăța de conștiință, se agăța de ea cu puterea aceluia ce simte că se apropie lucrul cel mai important din viața lui pământească și se teme că l-ar putea pierde, iar conștiința, ținută trează de teama trează, dădea ascultare voinței sale; nu-i scăpa nimic, nici gesturile grijulii și cuvintele deșarte de îmbărbătare ale medicului cu fața netedă, tinerească, excesiv de spilcuit, care, la porunca lui August, se afla acum lângă el, nici chipurile stupid mirate ale purtătorilor care aduseseră pe bord o lectică, pentru a-l lua pe el, cel bolnav și fără putere, ca pe o marfă fragilă și de preț; înregistra totul, trebuia să rețină totul, înregistra privirea ferecată a ochilor lor, înregistra sunetele mârâitoare, prin care cei patru bărbați s-au înțeles între ei când au ridicat pe umeri povara, înregistra mirosul de sudoare agresiv-sălbatic, dușmănos al corpurilor lor, dar nu-i scăpă nici faptul că mantia lui rămăsese pe jos și că veșmântul fusese smuls dintr-un salt iute de un băiat cu înfățișare foarte copilăroasă, cu bucle brune, iar acum îi era adusă. Firește, mantia era mai puțin importantă decât cufărul în care se afla manuscrisul și pe care doi purtători îl țineau din porunca lui foarte aproape de lectică, totuși o părticică a atenției sale, la care se simțea îndatorat și pe care și-o impunea el însuși, în ciuda acceselor de oboseală ce-i iscau dorința să picotească, putea să se dedice și mantiei, și el se întreba de unde putuse să apară băiatul care i se părea ciudat de cunoscut și familiar, deși nu-l zărise niciodată în timpul întregii călătorii: era un băiat cam urâtel, de o stângăcie țărănească, cu siguranță nu un sclav, cu siguranță nu unul dintre slujitori, și cum ședea acolo lângă balustradă, cu o înfățișare foarte tinerească, cu ochi luminoși pe fața smească, așteptând, fiindcă pretutindeni se produsese o stagnare, arunca din timp în timp spre lectică o privire furișă, întorcându-și domol și înveselit și sfios ochii, îndată ce se simțea observat de acolo. Un joc al ochilor? Un joc al dragostei? oare el, un bolnav, urma să fie atras din nou în jocul dureros al vieții de libov smintit, el, un neputincios care zace, să fie atras încă o dată în jocul celor ce stau pe picioarele lor? oh, în verticalitatea lor, ei nu știu cât de adesea moartea le e întrețesută în ochii și pe chipurile lor, ei refuză să știe aceasta, ei nu vor decât să joace mai departe jocul seducțiilor lor și al ademenirilor reciproce, jocul premergător sărutului, cu ochii smintit-libovnici coborâți în ochi, și ei nu știu că ori de câte ori se întind în așternut pentru dragoste se întind pentru moarte; dar cel ce stă numai întins știe aceasta și aproape se rușinează că el însuși a pășit odată în poziție verticală, că el însuși – când a fost asta? a fost în timpuri imemorabile, a fost abia acum câteva luni? – a luat parte la jocurile libovnic crepusculare, libovnic oarbe ale vieții, ba chiar disprețul cu care cei ademeniți în joc se gândesc la el, fiindcă acum este exclus și zace acolo neputincios, i se pare aproape un elogiu. Căci nu dulcea ispită este adevărul ochiului, nu,

acesta devine văzător abia cu lacrimile sale, devine ochi văzător abia în suferință, abia prin propriile sale lacrimi se umple cu cele ale lumii, se umple realmente cu umezeala uitării întregii ființe! Oh, abia în trezirea sub lacrimi, moartea lumii de dincoace, în care se află cei ademiniți în joc și de care se anină, devine viață ce întrezărește moartea, ce întrezărește totul. Și tocmai de aceea, băiatul – ale cui trăsături le avea oare? aparțineau acestea unui trecut inimaginabil sau unuia foarte apropiat? – tocmai de aceea băiatul mai bine să-și întoarcă privirea și să nu dorească a continua un joc pentru care, ca pierdere de vreme, nu mai era vremea; prea nepotrivit era faptul că privirea aceasta putea să zâmbească la spectacolul propriei sale întrețeseri cu moartea, prea nepotrivit era faptul că fusese trimis la un om care zace și al cărui ochi nu mai putea răspunde, ah, nu mai voia să răspundă, prea nepotrivite erau sminteala, libovul, durerosul, în mijlocul unui infern de larmă și de foc încremenit de o agitație oarbă, hăituit de oameni, istovit de omenire. De la corabie la chei se întinseseră trei punți, cea de la pupă, rezervată călătorilor, firește nici pe departe suficientă pentru mulțimea devenită brusc nerăbdătoare, celelalte două, dimpotrivă, destinate descărcării mărfurilor și bagajelor, iar în vreme ce sclavii orânduși să facă aceasta alergau spre bord pe puntea din mijloc, ca să părăsească din nou corabia pe puntea de la proră, cu corpul îndoit aproape în unghi drept sub povara lăzilor, sacilor și cuferelor, lungi șiruri șerpuitoare, adesea câte doi ca niște câini cu inele în jurul gâtului și încătușați unul de altul cu singururi, o mulțime pestriță cu înfățișare nedemnă, încă omenească și totuși fără a mai fi omenească, doar niște creaturi în mișcare și hăituite, siluete în zdrențe de cămăși sau pe jumătate goale, strălucind de sudoare în lumina brutală a faclelor, oh, înfiorător, oh, oribil, în vreme ce se întâmplau toate acestea, supraveghetorii de pe corabie, care stăteau câte unul la capetele celor două scânduri, repezeau la întâmplare, așa, fără alegere, biciul scurt peste trupurile în trecere, lovind cu acea cruzime inconștientă, aproape lipsită de cruzime a puterii nelimitate, fără nici un scop, deoarece și așa oamenii zoreau cât le îngăduiau plămânii, aproape fără să mai știe ce era cu ei, ba chiar nici măcar nu se mai plecau când îi plesneau curelele, ci mai curând rânjeau; un sirian negru, scund, atins tocmai când păsea pe punte, se opri calm, fără să ia în seamă vergile ce-i brăzdau spinarea, își potrivea zdrențele, vârându-le sub inelul de la gât, ca să-i frece cât mai puțin cu puțină claviculele, și doar rânji prostește, rânji spre lectica ridicată: "Ia dă-te jos, mare rege, dă-te jos, să vezi și tu ce bine-o ducem noi ăștia!" – răspunsul fu o nouă lovitură de bici, dar mărunțelul, prevenit, făcu un salt sprinten, lanțul ce-l lega se-ntinse, și izbitura vâjâi atingând umerii tovarășului de lanț tras înainte de smucitură, un part robust, cu părul roșu și barba păsloasă, care răsuci capul oarecum mirat, arătând pe jumătatea întoarsă a feței, în mijlocul unei încălceli vinete de cicatrice, era desigur un prizonier de război, un ochi roșu și însângerat și holbat, ieșit în afară, smuls, scos, holbat și, în ciuda orbirii, cu adevărat surprins, căci, mai înainte de a fi fost împins mai departe de șirul ce grăbea spre punte zăngănindu-și lanțurile, fiindcă, vădit, se mergea laolaltă, auzise din nou șuierând în jurul capului și sfârscul biciului îi despică urechea cu o tăietură însângerată. Toate acestea duraseră numai cât o scurtă bătaie de inimă, totuși destul de mult ca să oprească bătaia inimii: era rușinos să privești scena și să nu faci nici cea mai mică încercare de a interveni, incapabil și poate chiar nedispus să intervii, era rușinos și faptul însuși de a mai voi să reții această întâmplare, rușinoasă și amintirea în care urma s-o încrustezi pentru vecie! Micul sirian rânjise fără nici o amintire, ca și când n-ar fi existat decât acest prezent pustiu, violentat, fără viitor și de aceea și fără trecut, fără un după și de aceea și fără un mai înainte, ca și când cei doi înlănțuiți n-ar fi fost niciodată copii, jucându-se în câmpiile însorite ale copilăriei, ca și când în patria lor n-ar exista nici munți, nici pășuni, nici flori, nici măcar un pârâu, care susură seara în valea îndepărtată – oh, era rușinos să te anini de propria ta amintire, să te străduiești pentru ea și s-o cultivi! Oh, amintire, de nepierdut, amintire plină de unduirea grâului, plină de câmpii, plină de pădurea ce vuiește trosnind, rece ca un zid, plină de dumbrăvile copilăriei, îmbătând ochii dimineața, îmbătând inima seara, verde tremurător și cenușiu peste care cad umbre în tremur, oh, să știi de unde vii și unde te întorci, fast al amintirii! Totuși biciuit cel învins, urlând urale învingătorul, de piatră spațiul în care acestea se în-tâmplă, arzător ochiul, arzătoare orbirea – pentru ce ființă de negăsit mai merită să te ții treaz? pentru ce viitor să mai faci nespusa efortare ca să ții minte? în ce viitor să mai pătrundă acum amintirea? mai exista în genere vreun viitor?

Scîndurile punții se legănară rigid când lectica fu cărată peste ele, în pasul egal și cumpănit al purtătorilor. Dedesubt pleoscăia încet apa neagră, strâmtorată între trunchiurile negre, grele ale corăbiilor și zidul negru, greu al cheiului, elementul dens, neted, exalându-se pe sine, exalând scârnă, resturi și frunze de legume și pepeni putrezi, tot ceea ce se legăna ca într-o fiertură acolo jos, valuri trândave ale unei răsuflări grele, dulcele a morții, valuri ale unei vieți în putrezire, singura pe poate exista între pietre, trăind doar în

speranța renașterii din descompunerea sa. Așa arătau lucrurile acolo jos; aici sus, dimpotrivă, prăjinile lucrate ireproșabil, aurite și împodobite ale lecticii se sprijineau pe umerii animalelor de povară cu înfățișare de oameni, animale de povară hrănite omenește, vorbind omenește, dormind omenește, gândind omenește, iar în scaunul lecticii, lucrat ireproșabil, sculptat, a cărui rezemătoare și ale cărui părți laterale erau împodobite cu stele din foi de aur, zăcea un bolnav prihănit, în care descompunerea sălășluia pândind încă de pe acum. Toate acestea erau extrem de nepotrivite una cu alta, în toate se ascundea neizbăvirea tăinuită, încremenirea unui proces care e mai desăvârșit decât omul, deși acesta însuși este cel care construiește zidurile, care taie și bate cu ciocanul, care împletește funiile biciului și făurește lanțuri. Era cu neputință să te fereci în fața acestor lucruri, cu neputință să uiți. Iar ceea ce ai fi vrut să uiți reapărea mereu într-o reînnoită întruchipare a realității, se reîntorcea, ca niște ochi noi, ca o nouă larmă, ca o nouă lovitură de bici, ca o nouă încremenire, ca o nouă neizbăvire, fiecare pretinzând pentru sine un spațiu propriu, întrepătrunzându-se una cu alta într-o atingere înspăimântătoare și constrângând, și totuși țesute toate laolaltă extrem de straniu și de discordant. Scurgerea timpului devenise și ea discordantă ca și atingerea între ele a lucrurilor; diviziunile de timp separate nu mai voiau să se potrivească una cu alta: încă niciodată acum nu fusese atât de clar diferențiat de mai înainte; o prăpastie adâncă, de netrecut peste nici o punte, făcuse din acest acum ceva independent, îl despărțise categoric de mai înainte, de călătoria pe mare și de tot ceea ce o precedase, îl separase de toată viața anterioară, și totuși, în legănarea înceată a lecticii, el aproape că n-ar fi putut afirma conștient dacă acum călătoria mai continua sau se și aflau realmente pe uscat. Privea peste o mare de capete, plutea peste o mare de capete, înconjurat de tălăzuirea mulțimii, aflându-se firește deocamdată doar la marginea acesteia, deoarece primele încercări de a învinge o asemenea rezistență tălăzuitoare eșuaseră toate până acum. Aici, la locul de acostare a corăbiilor din suită, ordinea polițienească era mult mai puțin strașnică decât dincolo, unde era primit August, iar dacă vreo câțiva călători vor fi reușit să răzbată într-acolo repezindu-se în grabă, astfel că se puteau încă alătura alaiului sărbătoresc, care se formase între cordoane și trebuia să-l conducă pe Cezar în oraș și la palat, așa ceva ar fi fost pur și simplu cu neputință pentru cei ce transportau lectica; slujitorul imperial, însărcinat să însoțească mica escortă, s-o conducă și, ca să zicem așa, s-o păzească, era prea vârstnic, prea trupeș, prea molatic și desigur și prea blajin, ca să se decidă la o străpungere cu forța, era neputincios, iar pentru că era neputincios, trebuia să se limiteze la plângeri împotriva poliției, care îngăduia aceste îngrămădiri ale plebei și care cel puțin ar fi trebuit să-i pună la dispoziție o escortă cuviincioasă, și astfel în cele din urmă micul grup fu înghiontit și dus mai departe peste piață, pur și simplu la voia întâmplării, câteodată și reținut în nemișcare, împins, izbit și întors când încolo, când încoace, într-un zigzag mereu întrerupt. În aceste împrejurări, constatarea că băiatul venise cu ei se dovedi o ușurare nesperată; băiatul, și aceasta era extrem de ciudat, parcă ar fi aflat de undeva cât de important era cufărul în care se găsea manuscrisul, băga de seamă ca purtătorii acestuia să se țină mereu strâns lângă lectică, iar în vreme ce el însuși, permanent alături și cu mantia azvârlită pe umăr, nu îngăduia nici o deviere, zâmbea când și când în sus, cu ochii limpezi-străvezii, înveselit și plin de respect. Dinspre fațadele caselor și de pe ulițe se revărsa o zăpușeală clocotitoare, venea în largi valuri piezișe, încremenită, deși despicață iară și iară de strigătele și chemările fără sfârșit, de zumzăitul și vuietul animalului respirând din masă; respirația apei, respirația plantelor, respirația orașului: o singură exalație grea a vieții sugrumate în blocurile de piatră și a vivacității sale aparente în descompunere, humusul ființei, aproape de putrezire și urcând fără măsură din puțurile de piatră supraîncălzite, urcând spre stelele împietrite și reci, cu care începuse să se acopere scoica cerului ce se întuneca în tente negre adânci și estompate. Viața țâșnește din adâncimi inexplorabile, răzbătând prin piatră, murind încă pe acest drum, murind și putrezind și răcindu-se încă în timpul înălțării sale, încă în timpul înălțării evaporându-se, dar din înălțimi inexplorabile, irevocabilul coboară rece ca piatra, un suflu coborâtor, luminând întunecat, constrângând prin atingere, încremenind în piatra adâncului, atât sus cât și jos piatră, ca și cum ar fi realitatea ultimă a lumii de-aici – iar între un asemenea curent și contracurent, între noapte și contrariul nopții, roșu ca jarul jos, licărind limpede sus, în această înnoptare dublă, el plutea în lectica sa, ca într-o barcă, scufundându-se în crestele de valuri ale lumii vegetal-animale, înălțat în adierea răcelii irevocabilității, purtat înainte spre mări atât de necunoscute și enigmatice, încât era ca o reîntoarcere; căci, val după val, vastele suprafețe, pe care chila sa le brăzdase până acum, suprafețele tălăzuitoare ale amintirii, suprafețele tălăzuitoare ale mărilor, nu deveniseră străvezii, nimic nu se dezvoltase în ele cunoașterii, rămăsese numai enigma, și plin de enigme trecutul se întindea peste țărmurile lor până în prezent, astfel că în mijlocul fumului cu miros de rășină al faclelor, în mijlocul aburului clocotitor al orașului, în mijlocul exalației de fiare sălbatice cu răsuflarea întunecată a trupurilor, în mijlocul pieții și a obscurității

acesteia, el simțea mirosul de neșters, de neconfundat al mării și ființa uriașă, nepieritoare a mării: în urma lui se aflau corăbiile, păsări stranii ale necunoscutului, încă mai răsună încoace comenzi, apoi scârțâitul și huruitul zmucit al unui cric de lemn, apoi un sunet adânc, cântător de chimval, care se prelungește ca un ultim ecou al astrului zilei scufundat în mare, iar dincolo de toate acestea se află vântul de mari suprafețe al mării, se află neliniștea ei încununată alb, de măsurat în bilioane, zâmbetul lui Poseidon, mereu gata să se schimbe în urlătoare hohote de râs, când zeul își îmboldește caii, iar dincolo de mare, dar în același timp înconjurând-o, sunt țările scăldate de mare, toate țările pe care le-a străbătut el cu pasul, peste ale căror pietre, peste al căror humus a umblat, părtaș al lumii vegetale și umane și animale, împletit în toate, fără putere în fața atâtor necunoscute, incapabil să le înfrângă, întrețesut și rățacit în evenimente și în lucruri, întrețesut și rățacit în țări și în orașele acestora, de câte ori nu s-au scufundat toate acestea, rămânându-i totuși aproape, lucruri, țări, orașe, cum au rămas toate în urma lui, în jurul lui, în el, cât de mult sunt ele bunuri ale sale, însoțite și adânc umbrite, fiind și noptatice, cunoscute și enigmatice, Atena și Mantua și Neapole și Cremona și Milano și Brundisium, ah, și Andes – totul fusese adus încoace, era aici, asaltat de noianul de lumini al pieții portului, înconjurat de respirația irespirabilului, înconjurat de răcnetul inteligibilului, reunit într-o singură unitate, în care depărtarea devenea ușor apropiere, apropierea depărtare, și-l preschimba într-o trezie ușor plutitoare, pe el, cel ce plutea deasupra, înconjurat de sălbăticie; cu focul mocnit al infernului în fața ochilor și în conștiință, el își știa totodată viața, o știa purtată de curentul și contracurentul nopții, în care se încrucișează trecutul și viitorul, o știa aici în acest punct de întretăiere din prezentul scufundat în foc, înconjurat de foc al pieții de pe țărm, între trecut și viitor, între mare și uscat, el însuși în mijlocul pieții, ca și cum cineva ar fi vrut să-l aducă în centrul propriei sale ființe, în punctul de încrucișare al lumilor sale, în centrul universului său, hotărât de destin. Totuși nu era decât piața portului Brundisium. Și chiar dacă ar fi fost centrul universului, abia atunci o rămânere aici ar fi fost de-a dreptul imposibilă; mereu mai mult popor se revărsa în piață de pe ulițele la ale căror capete se arcuiau placarde vesel-înfocate, și mereu mai mult purtătorii erau iarăși împinși înapoi din centrul pieții, astfel încât în genere nu mai exista nici o posibilitate să se ajungă de aici la cordonul de soldați și la alaiul lui August, care se și pusesese în mișcare în sunetul fanfarelor. Larma sporise și ea nu mai puțin, deoarece și muzica trebuia acoperită de strigăte, de urale, de fluierături, iar odată cu larma în creștere crescuse și violența și lipsa de menajamente a împingerilor și înghesuiei, care aproape că deveniseră scop în sine și prilej de înveselire, dar, în ciuda acestei violențe, ușurința și înlesnirea treziei plutitoare ce-l stăpânea părea să se fi comunicat întregii piețe, ca o a doua iluminatie, care s-a adăugat celei dintâi vizibile cu ochii și, fără să schimbe ceva din stridența ei aspră cu pâlâpări de umbră, mai curând chiar o adâncește, dar descoperă totuși o a doua conexiune a ființei în prezentul vizibil al lucrurilor, conexiune existențială treaz-onirică a depărtării, care e cuprinsă în orice apropiere, chiar și în cea mai concretă și nemijlocită. Și ca și când această înțelegere de la sine, lesnicios-îndepărtată, a unei a doua conexiuni mai trebuia și demonstrată, băiatul se găsea acum brusc în fruntea escortei, fără să-ți fi putut da seama bine când se întâmplase asta, și, ca în joacă, agitând ușor o faclă, pe care o luase vădit de la cineva de aproape, o folosea ca armă, pentru a deschide drum prin mulțime: „Loc pentru Virgiliu! striga el totodată, cu voioșie, oamenilor în obraz. Loc pentru poetul vostru!” – și fie că oamenii se dădeau la o parte numai pentru că era purtat cineva dintre apropiații lui Cezar, fie că ochii strălucind de febră pe chipul galben întunecat al bolnavului îi înspăimântau, oricum trebuia să i se mulțumească micului ghid că reușise să le trezească în genere atenția și prin aceasta să facă înaintarea de bine de rău posibilă. Firește, se mai produceau îngrămădiri, împotriva cărora nici nepăsarea ștângărească a tânărului purtător de mantie, nici arsurile cu facla lui nu mai puteau face nimic, iar la aceste opriri nu mai era de folos nici înfățișarea înfricoșătoare a bărbatului bolnav, dimpotrivă, de fiecare dată, întoarcerea privirilor, la început exprimând doar fereală și indiferență, sporea într-un dezgust deschis față de priveliștea înfricoșătoare, într-o sușoteală pe jumătate sfielnică, pe jumătate agresivă, devenind o stare de spirit aproape amenințătoare, pentru care un hâtru, și binevoitor și răuvoitor, a găsit expresia nimerită în strigătul: „Un vrăjitor, un vrăjitor al lui Cezar!” „Se-nțelege, neghiobule, îi replică strigând băiatul, un vrăjitor ca ăsta n-ai văzut tu în toată viața ta neroadă; e cel mai mare, cel mai de frunte vrăjitor al nostru!” Câteva mâini cu degetele rășchirate ca să ferească ochii de deochi se înălțară, iar o târfă sulemenită cu alb și purtând o perucă blondă așezată strâmb pe creștet țipă strident spre lectică: „Dă-mi farmece de dragostel!” – „Da, între craci, și tare”, o întregi în falset, imitând-o, un flăcău cu figură de găscan, ars de soare, cu siguranță un marinăr, și, repezindu-și brațele tatuate în albastru, o înhață cu amândouă mâinile de fund pe femeia care scoase un chicotit satisfăcut-gingaș – „un farmec d-ăsta îți dau și eu și cu dragă inimă; io-te-l!” – „Loc pentru vrăjitor, faceți loc!” porunci băiatul, îl îmbrânci hotărât cu cotul pe găscan de-o parte și o cârmi, repede și decis

și oarecum surprinzător, la dreapta, spre marginea pieții; purtătorii cufărului în care era manuscrisul îl urmăreau docili, slujitorul-paznic ceva mai puțin docil, iar după ei venirea lectica și ceilalți sclavi, cu toții parcă trași după băiat de un lanț nevăzut. Încotro îi ducea băiatul? din ce depărtări, din ce profunzimi ale memoriei apăruse el? de ce trecut, de ce viitor fusese trimis? de ce necesitate tainică? și de ce taină trecută, spre ce taină viitoare era el însuși purtat? nu era oare mai curând o plutire continuă într-un prezent incomensurabil? Iar în jurul său erau boturile care înfulecă, boturile care urlă, boturile care cântă, boturile care se miră, boturile deschise pe chipurile zăvorite, toate erau deschise, erau căscate, pline de dinți înapoia buzelor roșii și cafenii și palide, înarmate cu limbi, el privea în jos spre capetele rotunde cu păr ca mușchiul și lâna ale sclavilor purtători, le vedea dintr-o parte maxilarele și pielea buburoasă a obrazilor, știa de sângele ce pulsa în ei, de scuipatul pe care-l înghițeau și știa câte ceva și despre gândurile ce cad în aceste mașini care înfulecă, mașini de mușchi, necioplite, neîndemânate, neînfrânate, și trec, ce-i drept pierzându-se, totuși veșnic de nepierdut, gingașe și surde, străvezii și întunecate, scurgându-se picătură cu picătură, picăturile sufletului; știa despre nostalgia care nu adoarme nici chiar în zbuciumul haotic-dureros al patimei și al carnalității, care le e înăscut tuturor, gâscanului ca și târfei lui, nostalgia de neostoit a omului, care nu pierde niciodată, ci cel mult se lasă abătută spre răutate și vrăjmășie, rămânând totuși nostalgie. Distanțat, totuși nespun de aproape, plutind în trezie, totuși amestecat în toate cele nedesluite, privea stupiditatea trupurilor fără chip, aruncătoare de sămânță și băutoare de sămânță, privea tumefacțiile lor și tăria membrilor lor, privea și auzea cele tănuite în aprinderea și stingerea rutului lor la voia întâmplării, bucuria sălbatică, stupid-războinică a împreunărilor lor și vestejirea înțelept-neroadă a îmbătrânirii lor, și aproape că era ca și cum toate acestea, toată această știință i-ar fi fost mijlocită de nas, inspirate o dată cu aburul asurzitor, în care erau inculcate cele ce se pot vedea și cele ce se pot auzi, inspirate o dată cu duhoarea multiplă a animalelor umane și a hranei lor căutate zilnic împreună, zilnic mestecate, pe când acum, când reușiseră în sfârșit să-și desfacă anevoie un drum printre trupuri, iar mulțimea, ca și luminile mereu mai puține spre marginea pieții, devenea mai rară, pentru ca în cele din urmă să piară cu totul suptă de întuneric, miasma lor, chiar dacă mai mocnea din urmă, fu înghițită de duhoarea pătrunzătoare, ascuțită, de putreziciune a tejghelelor din târgul de pește, care mărgineau aici piața portului, tăcute și liniștite la această oră de seară. Dulceag, nu mai puțin fetid, se adăuga și mirosul târgului de fructe, plin de un iz de fermentație, în care nu se mai distingea parfumul strugurilor roșietici, al prunelor galbene cum e ceara, a merelor aurii, al smochinelor de un negru subpământean, amestecat și de nediferențiat din pricina descompunerii comune, iar dalele de piatră ale pavajului străluceau lunecos de umezeala fructelor călcate și strivite. Centrul pieței rămăsese acum foarte departe în urmă, foarte departe corăbiile trase la chei, foarte departe marea, foarte departe, chiar dacă nu definitiv pierdută; urlatul oamenilor de-acolo era acum doar un zumzet îndepărtat, iar din muzica fanfarei nu se mai auzea nimic.

Cu mare siguranță, ca orientat de o perfectă cunoaștere a locului, băiatul își călăuzise suita printre dughene, ca să pătrundă acum în zona antrepozitelor de mărfuri și a instalațiilor docurilor, care era lipită nemijlocit, cu clădirile sale pustii neluminate, de terenul târgului și se întindea de aici încolo până departe, aproape de nedeslășit, cel mult simțită, în întuneric. Iar aici mirosul se schimbă încă o dată: miroseai toată producția țării, miroseai uriașele cantități de alimente ce erau pregătite aici, pregătite pentru schimb în interiorul imperiului, dar toate destinate ca, după cumpărări și vânzări, fie aici, fie acolo, să se preschimbe până la urmă în zgură trecând prin trupurile omenești și prin șerpii intestinelor acestora, miroseai dulceața uscată a cerealelor, depozitate în grămezi în fața silozurilor negre, așteptând să fie azvârlite cu lopata în ele, miroseai uscăciunea prăfoasă a sacilor de grâu, a sacilor de secară, a sacilor de ovăz, a sacilor de alac, miroseai dulceața acrie a butoaielor de untdelemn și a hârdaielor de untdelemn și tot la fel acreala mușcătoare a depozitelor de vinuri întinse de-a lungul cheiului, miroseai atelierele dulgherilor, masele de trunchiuri de stejar, al căror lemn nu moare niciodată, stivuite pe undeva în întuneric, le miroseai coaja, dar nu mai puțin duritatea elastică a inimii, miroseai buștenii ciopliți, în care toporul a rămas înfipt, așa cum l-a lăsat muncitorul la terminarea lucrului, iar pe lângă mirosul scândurilor de corabie noi, frumos geluite, pe lângă cel al talașului și al rumegușului, miroseai lemnul vechi de corabie, rupt, verde-albicios, putred-alunecos, presărat cu scoici, care aștepta aici în mari grămezi să fie ars. Ciclul activității productive. O pace infinită respira din înnoptarea grea de miresme a muncii, pacea unei țări care muncește, pacea ogoarelor, a viilor, a pădurilor, a livezilor de măslini, pacea țărănească, din care s-a ridicat el însuși, fiul de țăran, pacea statornicului său dor de-acasă și a nostalgiei lui legate de pământ, întoarsă spre pământ, permanent pământească, pacea căreia i-a închinat dintotdeauna cântecul său, oh, pacea nostalgiei sale, inaccesibilă. Și ca și cum această inaccesibilitate ar fi trebuit să se răsfrângă și aici, ca și cum

pretutindeni totul ar fi trebuit să devină imaginea sinelui său, și această pace era înghesuită aici între pietre, era încătușată și siluită pentru ambiții, pentru foloase, pentru neguțătorie, pentru hăituiala, pentru ceea ce e al lumii exterioare, pentru robire, pentru nepace. Universul lăuntric și cel exterior sunt totuna, sunt imagine și oglindire, și totuși încă nu aceea unitate care e știința. Se regăsea pe sine pretutindeni, iar dacă trebuia să rețină totul, însă și dacă putea să rețină, dacă reușea să prindă complexitatea lumii, cu care fusese îndatorat, spre care era îmboldit, dăruindu-i-se treaz-visând, aparținându-i fără efort, posedând-o fără efort, atunci aceasta se întâmpla deoarece așa îi fusese statornicită firea încă de la început, ba chiar încă înainte de a pândi cu ochiul, cu urechea, cu simțurile, deoarece amintirea și reținerea celor trăite nu sunt nicicând altceva decât propriul eu reamintit de sine însuși, propriul odinioară reamintit, un odinioară în care el va fi băut vinul, va fi pipăit lemnul, va fi gustat untdelemnul, mai înainte ca untdelemnul, vinul și lemnul să fi existat, lucruri necunoscute recunoscute, deoarece multitudinea chipurilor și a nechipurilor, cu patimile lor, cu poftele lor, cu carnalitatea lor, cu răceala lor însetată de posesiune, cu făptura lor trupească animalică, dar și cu marea lor nostalgie nocturnă, deoarece toate acestea, indiferent dacă le va fi văzut sau nu vreodată, indiferent dacă le va fi trăit sau nu vreodată, îi erau întrupate de la începutul începutului său, ca un haotic humus primar al propriei sale ființe, ca propria-i carnalitate, ca propria-i patimă, ca propriile-i poftes, ca propriu-i nechip, dar și ca propria-i nostalgie: și chiar dacă nostalgia i se va fi schimbat mult în cursul pribegiei pe pământ, orientându-se spre cunoaștere, atât de mult, încât până la urmă, devenită tot mai dureroasă și mai dureroasă, aproape nemaifiind nostalgie, aproape nemaiputând fi numită nostalgie după nostalgie, și chiar dacă lucrul acesta fusese hotărât de către destin dinainte, încă de la început, ca o stare de exil și de reclusiune, funestă cea dintâi, aducând izbăvire și fericire cea de-a doua, ambele însă aproape insuportabile pentru o ființă omenească, totuși îi rămăsese ceea ce îi era înăscut, ca un bun de nepierdut, de nepierdut humusul primar al ființei sale, terenul cunoașterii și recunoașterii, din care se hrănește și spre care se întoarce amintirea, pavază împotriva fericirii ca și a nefericirii, pavază împotriva celor de nesuportat, o ultimă nostalgie, în așa măsură nostalgie, încât pulsează de-a dreptul fizic odată pentru totdeauna și veșnic în orice năzuință spre adâncimile amintirii, fie aceasta cea mai coaptă pentru cunoaștere. Cu adevărat, era o nostalgie fizică și de nestins. Ținea degetele încheștate spre interior, simțea inelul adâncit dur în piele și în fibrele cărnii, își simțea tari ca piatra oasele mâinii, își simțea sângele, simțea profunzimea amintirii din corp, profunzimea de umbră a trecutului îndepărtat devenit una cu lumina lui apropiată de prezent, luminând prezentul, și își amintea de vremea când era copil la Andes, își amintea casa, grajdurile, hambarele, copacii, își amintea ochii luminoși ai mamei pe chipul ei mereu gata să râdă, întotdeauna puțin ars de soare, care trebuia, cu buclele ei negre, prin casă – oh, o chema Maia, și nici un nume n-ar fi putut suna mai vârtic, nu exista nici unul care să i se fi potrivit mai bine – și își amintea cum mama încălzea totul în preajmă-i cu munca ei voioasă, neclintită în neobosita-i sânguină senină, chiar dacă trebuia să stea mereu la dispoziția bunicului, care ședea în odaie, mereu chemată de el să-i dea o mână de ajutor pentru cine știe ce, sau când, tot atât de des, trebuia să-l potolească pe bătrân și răcnetele lui furioase care înghețau măduva în oase și-i speriau pe copii, aceste răcnete dornice să fie potolite, pe care nu renunța să le scoată cu orice prilej, mai ales când era vorba despre prețul vitelor și al grânelor, iar el, Magus Polla, bătrânul cu păr alb, pe jumătate darnic, pe jumătate zgârcit, se credea înșelat de neguțători, indiferent dacă vindea sau cumpăra; ah, cât de puternică era în amintire această larmă, ce blândă în amintire era liniștea, pe care mama o reda casei cu o voioșie aproape înveselită, iar el și-l amintea pe tata, care abia prin căsătorie putuse deveni țăran adevărat și a cărui meserie de olar de mai înainte i se păruse fiului ceva neînsemnat, deși era foarte plăcut să asculte seara povestirile despre munca la amforele de vin burtoase și la ulcioarele de ulei nobil rotunjite, pe care le făcuse tata, povestirile despre degetul cel gros care dădea formă lutului, despre spatule și despre discul zumzăitor, despre arta arderii, povestiri frumoase, întrerupte de câte un vechi cântec al olarilor. Oh, chipuri ale timpului, stăruind în timp, oh, chip al mamei, reamintit ca un chip al copilăriei și apoi mereu volatilizat și adâncit, astfel că încă în moarte fusese dincoace de toate chipurile, da, aproape ca o priveliște eternă, oh, chipul tatii, la început neamintit, apoi crescând mereu în omenescul vieții, în asemănarea lui cu el, până când devenise în moarte un chip omenesc de nepierdut, modelat în lut tare, de un brun rigid, puternic bun în ultimul-i zâmbet, de neuitat. Oh, nimic nu se poate coace pentru a deveni realitate, dacă nu are rădăcini în amintire, oh, nimic nu poate înțelege omul, dacă nu i-a fost dat de la început, în umbra chipurilor din copilăria sa. Căci sufletul stă întotdeauna la începutul său, păstrează dimensiunea trezirii începutului, până și sfârșitul are demnitatea începutului; nici un cântec care atinge vreodată coardele lirei sale nu se pierde și, deschis într-o receptivitate veșnic reînnoită, păstrează în sine toate sunetele de care a răsunat vreodată. Cântecul este nepieritor, revine mereu, și aici exista iarăși, iar el

sorbea aerul ca să prindă și să inspire în plămânii săi îndurerați mirozna rece a ulcioarelor de argilă și a butoaielor stivuite, care se revărsa uneori slabă și neagră pe ușile deschise ale șoproanelor. Firește, după aceea trebuia să tușească, de parcă ar fi făcut ceva insuportabil sau interzis. În acest timp, încălțările ținute ale purtătorilor tropăiau mai departe, bocăneau pe dalele de piatră, scârțâiau pe pietriș, făclia băiatului, care se întorcea din când în când, ca să zâmbească spre lectică, ardea mocnit și lumina în față, acum se putea mărșălui în lege și foarte repede înainte, prea repede pentru slujitorul vârstnic, încărunit și îngrășat în serviciul mai comod de la curte, care mergea acum legănându-se în urmă și ofta așa ca să se audă cât mai bine; îngrămădeala acoperișurilor de magazii și silozuri, în fel de fel de forme, unele ascuțite, altele plate, altele ușor înclinate, se ridica spre cerul spuzit de stele, chiar dacă nu pe deplin noptatic, macarale și pârgarii aruncau umbre amenințătoare sub lumina în trecere, înaintau pe lângă căruțe goale și încărcate, câțiva șobolani le tăiară drumul, un fluture de noapte se rătăci izbindu-se de rezemătoarea lecticii și rămase aninat de ea; încet, oboseala și somnul se vesteau din nou, șase picioare avea fluturele și foarte multe, chiar dacă nu de neprecizat, atelajul purtătorilor, căroră li se încredinșase lectica, el însuși împreună cu fluturele, ca o marfă de preț și fragilă, și tocmai voi să se întoarcă, pentru a stabili poate totuși numărul sclavilor purtători aflați în urma lui, ca și numărul picioarelor lor, dar, mai înainte de a fi putut face aceasta, ajunseseră într-un pasaj îngust între două șoproane și îndată după aceea stătură iarăși, într-un mod extrem de surprinzător, în fața caselor din oraș, stătură în fața intrării unei ulițe foarte strâmte, foarte deteriorate, foarte încărcate de rufe întinse la uscat, cu hardughii de case de raport: stătură în sensul propriu al cuvântului, căci băiatul îi oprise scurt din marșul lor pe purtători, care altminteri ar fi tropăit probabil mai departe – și de fapt aceștia erau din nou numai patru, ca la început – și tocmai această întrerupere bruscă, împreună cu priveliștea neașteptată, le insuflă parcă bucuria unei revederi, li se păru atât de surprinzătoare și uluitoare, încât cu toții, domn și slujitori și sclavi, izbucniră într-un hohot de râs, cu atât mai mult, cu cât băiatul, îmboldit de râsul lor, se înclină ușor și-i invită să pătrundă pe uliță cu un mândru gest de îndrumător.

De fapt existau puține motive de veselie; gâtlejul acestei ulițe nu oferea nicidecum asemenea motive. Drumul în urcuș, cu trepte joase și late, zăcea în întuneric, populat de fel de fel de umbre, mai ales de cete de copii, care în ciuda orei înaintate se zbenguiau în sus și în jos pe trepte, umbre cu două picioare, căroră, la o mai îndeaproape vedere, li se alăturau și unele cu patru picioare, căci pretutindeni de-a lungul zidurilor erau priponite, cu frânghii mai scurte sau mai lungi capre; ferestrele fără geamuri și de cele mai multe ori fără obloane priveau negre în uliță, negre erau și bolțile cu aspect de pivniță, de gură întunecată de iad, ale prăvăliilor, din care răzbătea sporovăială a fel de fel de tocmeli mărunte, tocmeli ale sărăciei, tocmeli pentru nevoile din orele următoare, nici măcar pentru ziua următoare, în timp ce alături continuau lărmuind slab bătăile, hârâitul, scârțâitul muncii manuale amărâte practicate de umbre, destinate unor umbre și pentru săvârșirea căreia părea să nu mai fie în genere nevoie de lumină, fiindcă oamenii rămăneau ascunși în întuneric până și acolo unde se ivea lumina unui opaiț cu untdelemn sau a unui muc de lumânare. Aici se desfășura viața cotidiană în mersul cel mai mizerabil al mizeriei, independentă de orice eveniment exterior, se desfășura în afara timpului, ca și cum sărbătorirea împăratului ar fi fost la o depărtare de mile de această uliță, ca și cum locuitorii ei n-ar fi știut nimic despre ceea ce se petrecea în alte părți ale orașului, astfel că apariția convoiului cu lectica a iscat nu uimire, ci vădit tulburarea cea mai nedorită sau de-a dreptul ostilă. Tulburarea a început fantomatic, anume cu copiii, ba chiar cu caprele, patrupedele behăind, micii bipezi scoțând țipete stridente, în timp ce țâșneau din toate colțurile de umbră, ca să se ascundă apoi iară acolo; a început prin aceea că au încercat să smulgă facla tânărului conducător, firește fără succes în fața dârzeniei lui sălbatică, dar asta n-ar fi fost lucrul cel mai rău și, chiar dacă încet, ei înaintau totuși – pătrundeau treaptă cu treaptă în sus pe ulița mizeriei – nu, nu această stânjenire era rea, ci femeile erau, ele erau lucrul cel mai rău, ele, aceste femei aplecate în afară pe ferestre, cu pieptul strivit de pervaz, legănându-și în jos brațele goale ca niște șerpi, cu degetele mâinilor ca niște limbi, iar dacă palavrele lor se revărsau, cum li se părea celor din convoi, doar în niște ocări gâlcevitoare nebunești, acestea erau totodată o demență pornită pe gâlceavă, mare ca orice demență, exagerată până la semnificația unei acuzații, exagerată până la nivelul adevărului, căci era ocară. Și astfel, aici, unde casă de casă exala pe botul ușii deschise o duhoare bestială de fecale, aici, în acest canal de locuințe deteriorate, prin care era purtat în lectica înălțată, astfel că putea, trebuia să privească în odăile sărăcăcioase, atins de blestemele pe care, cu furie și absurd, i le aruncau în obraz femeile, atins de scâncetul sugacilor bolnăvicioși, care nu lipseau nicăieri, culcați pe zdrențe și petice, atins de fumul gros al torțelor de rășină fixate în pereții crăpați,

atins de atmosfera stătută, înecată în aburi, a bucătăriilor, cu cratițele lor de fier uzate și soioase, atins de imaginea îngrozitoare a bătrânilor cu înfățișare de stafii, care ședea ghemuiți pretutindeni, aproape goi, în aceste vizuini negre, aici începu să-l năpădească deznădejdea, și aici, între infernurile verminei, aici, în fața acestei decăderi extreme și a descompunerii celei mai jalnice, aici, în fața acestei încarcerări în străfunduri pământesti, în fața acestui loc unde se naștea în dureri crunte și se murea crunt și animalic, unde intrarea și ieșirea din viață erau întreșesute în cea mai strânsă frăție, una și cealaltă fiind presimțire întunecată, una și cealaltă fără de nume în spațiul de umbră al unei nefericiri veșnice, aici, în cea mai fără de nume înnoptare și prostituire, aici s-a văzut nevoit pentru prima dată să-și acopere fața, a trebuit s-o facă în râsetele malițioase de bucurie ale femeilor, a trebuit s-o facă pentru o orbire voluntară, în vreme ce era purtat mai departe, treaptă cu treaptă, pe ulița mizeriei –

– „Bădăranule, bădăranule dus în lectică!”, „Ăsta crede că-i mai acătării decât noi!”, „Sac de bani pe tron!”, „De n-ai avea gologani, ce-ai mai fugi!”, „E dus la muncă!”, țipau femeile –

– absurdă era grindina ocărilor, care cădea zgomotos asupra lui, absurdă, absurdă, absurdă, totuși justificată, totuși avertisment, totuși adevăr, totuși demență ridicată la nivelul adevărului, și fiecare ocară smulgea câte o bucată de îngâmfare de pe sufletul lui, astfel că acesta rămase despuat, despuat ca sugacii, despuat ca bătrânii pe zdrențele lor, despuat în fața întunericului, despuat în fața lipsei de amintiri, despuat în fața vinii, intrat în goliciunea curgătoare a celor indistingibile –

– treaptă cu treaptă străbăteau ulița mizeriei, oprindu-se pe fiecare palier –

– puhoi al făpturilor despuate, revărsat peste pământul ce respiră, lătit sub cerul respirând al alternanței zi-noapte, mărginit de țărnițele invariabile ale milioanele de ani, fluviul despuat al turmelor vieții ce curge rostogolindu-se lat, țâșnind din humusul ființei, mereu resorbit de el, unire inevitabilă a întregului creatural!–

– „Când ai să crape, ai să puți ca oricare altul!”, „Ciocliilor, azvârliți-l jos, lăsați să cadă leșul!” –

– munți ai timpului și văi ale timpului, oh, miriade de făpturi, care au fost purtate peste ele de eoni, care vor fi mereu purtate din nou peste ele în fluviul crepuscular, în fluviul infinit al totalității lor, și nici una dintre ele care să nu fi crezut, care n-ar crede că plutește pentru vecie ca un suflet veșnic în atemporal, plutind liber în libertatea atemporală, despărțit de fluviu, detașat din gloată, de nedoborât, nu o făptură, ci doar o floare singuratică, străvezie, crescută, cățărata până la stele, detașată și separată, cu inima tremurând ca o înflorire străvezie pe un curpen devenit invizibil –

– purtat mai departe prin ocările uliței mizeriei, treaptă cu treaptă –

– oh, despre această iluzie a atemporalității e vorba, și tot astfel și viața lui, răsărită din humusul haotic al nenumitului noptatic, crescută din hățișul creaturalului, cățărându-se în nenumărate încolăcirii, agățându-se ici și colo, de lucruri necurate și curate, trecătoare și netrecătoare, de obiecte, de posesiune, de oameni și iarăși de oameni, de cuvinte și de peisaje, această viață mereu disprețuită și mereu trăită din nou, abuzase de ele, abuzase ca să se înalțe pe el însuși, ca să se ridice pe sine mai presus de el însuși, peste orice graniță, peste orice temporalitate, ca și când pentru el n-ar fi existat nici o prăbușire, ca și când el n-ar fi trebuit să se întoarcă în timp, în încarcerarea pământească, înapoi în creatural, ca și când pentru el nu s-ar fi căscat hăul –

– „Sugaciule!” „Ți-ai udat scutecele!”, „Căcăciosule!”, „N-ai fost cuminte, și acum trebuie să te care acasă!”, „O să-i dai drumul, așezat pe oliță!” ploua râsul pretutindeni din ferestre –

– ulița răsuna de batjocura femeilor, însă nu puteau scăpa de ea; doar înaintau foarte încet, treaptă cu treaptă –

– dar oare în genere vocile femeilor erau acelea care îl ocărau cu îndreptățit dispreț și-i dădeau la iveală amăgirea sterilă? ceea ce răsuna aici strident nu era oare ceva mai puternic decât vocile femeilor pământene, decât vocile oamenilor pământeni, decât vocile creaturilor demenței pământene? oh, timpul însuși era acela care striga batjocoritor la el, timpul invariabil, curgător, cu toată diversitatea vocilor lui și cu toată forța resorbitoare cuprinsă în el și numai în el, timpul se întrupase în vocile femeilor, pentru ca prin vorbele lor de ocară să-i fie șters numele, el însă, dezbrăcat de nume, dezbrăcat de suflet, dezbrăcat de orice cântec, dezbrăcat de atemporalitatea cantabilă a inimii sale, să recadă în inefabilul noptatic și în humusul ființei. Înjosit până la cea mai amară rușine, care este ultimul rest al unei memorii stinse –

– voci știutoare ale timpului, știința lor despre inevitabilitate și despre colții inevitabili ai destinului! Oh, ele știau că nici el nu putuse scăpa de irevocabil, că exista o corabie pe care, în ciuda oricărei amăgiri, trebuise să urce și care îl adusesse înapoi, din voința destinului; oh, ele știau despre fluviul creaturalului, care-și taie trândav drumul, despuat între maluri despuate, mărginit de lutul lor primar, nedespicat de nici o corabie,

netivit de nici o vegetație, amăgire străvezie ambele, totuși realitate ca destin, realitatea invizibilă a amăgirii, și ele știau că fiecare om trebuie, în mod fatal, să se scufunde din nou în fluviu, fără să poată deosebi locul rescufundării de cel unde a crezut cândva, amăgindu-se, că va ieși la suprafață, căci întoarcerea trebuie să închidă cercul destinului –

– „Punem noi mâna pe tine, șontorogule, căzătură!” dondăneau femeile –

– și totuși numai voci de femei, batjocoritoare, ca și când el n-ar fi fost altceva decât un copil neascultător, care căutase o libertate înșelătoare și care acum voia să se strecoare spre casă, mai mult, care trebuia adus înapoi pe drumuri cotite, încurcate și chiar primejdioase, astfel încât trebuia muștrat și pentru un asemenea drum nefast, ba numai pentru el; dar chiar dacă vocile grele ale mamelor erau ocară, plină de întunecimea timpului, ele știau că cercul destinului înconjoară abisul neantului, știau de toți deznădăjduiții, toți rătăciții, toți istoviiții, care cad inevitabil în abisul mijlocului, îndată ce sunt constrânși să-și întrerupă prematur drumul – oh, oare nu erau cu toții constrânși s-o facă? putea oare cineva să se abată realmente vreodată din drum? – iar în muștrarea furioasă vibra plină de panică, inexprimabilă, veșnica dorință a mamelor ca fiecare copil să rămână pentru totdeauna despuiat, așa cum s-a născut, încarcerat gol în prima sa adăpostire, culcat în timpii curgători ai pământului, culcat în fluviul creaturalității, blând ridicat deasupra și blând pierind în el, ca fără destin –

– "Despuiatule, despuiatule, despuiatule de toate!" –

– inevitabilă mama – ce-l îmboldise pe băiatul conducător să aleagă acest drum? nu va eșua acum? împiedicat de strigătul matern, convoiul se oprea în loc, ca și cum niciodată n-ar mai fi trebuit să se miște mai departe, se oprea într-o așteptare îngrozitoare, pe urmă totuși, din nou eliberat, își continua drumul, treaptă cu treaptă, urcând pe ulița mizeriei –

– așadar, puterea maternă a glasurilor nu era totuși suficientă, ca să lege pe vecie? era știința ei atât de săracă, atât de lacunară, încât trebuia totuși să-l elibereze din nou pe cel vrăjit? oh, slăbiciune a mamei, care e ea însăși nașterea și de aceea nu știe nimic despre renaștere, nu vrea să știe nimic despre ea, incapabilă să priceapă că nașterea, ca să fie valabilă, cere renaștere, că însă amândouă, nașterea ca și renașterea, nu s-ar putea produce niciodată, dacă nu s-ar produce alături de amândouă neantul, dacă neantul nu ar sta veșnic și invariabil înapoia lor ca o ultimă zămislire, ba chiar că abia din această conexiune de nedeșfăcut dintre ființă și neființă, într-o înfrățire ce murmură tăcut, încep să strălucească, realmente mari, atemporalitatea, libertatea sufletului omenesc, neînșelător cântecul etern al acestuia, nu o himeră, nu o înfumurare, desigur însă de nebatjocorit destinul omului, înfricoșătoarea măreție a soartei omenești –

– oh, destinul zeiesc al omului și ceea ce poate întrezări omul în destinul zeilor, menirea de neschimbat a amândurora, stau în aceea de a fi mereu conduși pe drumul renașterii, stau în speranța indelebilă a amândurora în destinul care să le îngăduie a face încă o dată ocolul cercului, pentru ca după să devină mai-înainte și fiecare punct al drumului să reunească în sine întreg trecutul și întreg viitorul, oprindu-se în cântecul irepetabilității prezente, purtând clipa libertății desăvârșite, clipa zeificării, acest timp-neant al unei clipe, care cuprinde-totuși universul ca o singură amintire atemporală –

– uliță vuitoare a neizbăvirii, care nu voia să ia sfârșit, căreia poate că nu-i era îngăduit să se sfârșească, mai înainte de a nu fi revărsat tot ceea ce avea ca ocară și păcat și blestem, și ei o străbăteau mereu mai încet, treaptă cu treaptă –

– dezvăluirea vinii despuiate, sminteala adevărului despuiat –

– oh, destin omenesc de neschimbat al zeului, de a trebui să coboare, să coboare în încarcerarea pământească, în rău, în păcat, pentru ca mai întâi neizbăvirea să se stingă în cele pământești, pentru ca mai întâi ciclul să se împlinească în cele pământești și să se strângă mereu mai strâmt în jurul inexplorabilității neantului, în jurul inexplorabilei rațiuni de a fi a nașterii, care se va preschimba odată în renașterea întregii creațiuni, îndată ce zeul și omul își vor fi îndeplinit misiunea –

– oh, îndatorire fatală inevitabilă a omului de a netezi cu docilitate drumul zeului, drumul celor ce nu pot fi batjocorite, drumul renașterii atemporale, în a cărei năzuință se reunesc zeul și omul, eliberați de mamă –

– dar aici era ulița mizeriei, prin care pătrundeau în sus treaptă cu treaptă, aici era grozăvia blestemelor, grozăvia batjocurii îndreptățite, scuipată din mizerie, oh, iar el, orbit de mizerie, orbit de blesteme, da, el, cu capul învăluit, el trebuia totuși să audă. De ce fusese îndrumat încoace? trebuia să i se arate că nu-i fusese dat să închidă cercul? că își întinsese mai departe și mai departe arcul vieții spre exces, măbind neantul mijlocului, în loc să-l micșoreze? că printr-un asemenea infinit aparent, printr-o asemenea atemporalitate aparentă, printr-o

asemenea detașare aparentă nu făcuse altceva decât să se îndepărteze mai mult de țelul renașterii, că devenise într-o măsură crescândă amenințat de prăbușire? ceea ce se întâmpla aici era un avertisment? sau chiar o amenințare? sau era realmente chiar prăbușirea definitivă? Doar o divinizare aparentă fusese culmea căii sale extinsă excesiv, extinse amăgitor excesiv spre bucurie entuziastă și beție, spre măreția de trăire a puterii și a gloriei, extinsă până acolo prin ceea ce numise, amăgindu-se, creația lui poetică și cunoașterea lui, făcându-și iluzia că nu ar trebui decât să rețină totul, pentru ea astfel să capteze forța de încrustare în memorie a prezentului ce nu se sfârșește niciodată, permanența ce nu se sfârșește niciodată a copilăriei divine, iar acum chiar aceasta se dovedea a fi numai o puerilă divinitate aparentă, o insolență imorală de zeu fals, dată pradă oricărui hohot de râs, hohotului de râs despuiat al femeilor, hohotului de râs al mamelor înșelate – de neînșelat, de a căror ocrotire fusese prea slab ca să scape, cel mai slab însă în puerilul său joc de-a zeii. Oh, goliciunii hohotului de râs nu i se poate opune nimic, batjocurei nu i se poate răspunde printr-un alt hohot de râs, nu e nimic de făcut decât să-ți învăluie în fața ei propria goliciune, goliciunea propriei fețe, și cu fața învăluită zăcea el acolo în litieră, învăluită încă și atunci când, în sfârșit, în ciuda tuturor opririlor, strecurându-se treaptă după treaptă, fu în sfârșit eliberat, într-adevăr împotriva oricărei așteptări, din gâtleejul infernal al uliței, din sălbăticia infernală a râsetelor, și ghici după o mai liniștită legănare a lecticii că înaintau din nou pe un drum mai neted.

Firește, din pricina aceasta, înaintarea încă nu devenea cu mult mai rapidă; din nou mergeau mai departe doar pas cu pas, poate chiar încă mai încet ca înainte, deși, cum se simțea limpede, nu ca urmare a unor piedici răuvoitoare, ci deoarece aici înghesuiala crescuse din nou și se părea că va mai crește, precum îți dădeai seama după murmurul oamenilor, după mirosul de oameni, după căldura omenească plutind ca un abur din ce în ce mai dens. Numai că, deși scăpat din zona uliței mizeriei care-i biciuise auzul, lui i se părea că simte și acum în urechi invectivele strigate strident, ba chiar i se părea că l-ar fi urmărit doar pe el, pentru a-l hăitui și chinui asemeni eriniilor ca pe o sălbăticiune, nu mai puțin însă pentru a se reuni cu larma gloatei iscată de jur împrejur și crescând repede, care vestea că s-au apropiat din nou de sărbătoarea imperială, astfel că tortura hăituielii continua nediminuată, însoțită de tot acest vuiet al bucuriei entuziaste, de tot acest vuiet al puterii, de tot acest vuiet al beției, iar în timp ce el își dădea seama de asta, asaltat, fără putință de apărare, de puhoiul de voci lăuntrice și exterioare, asaltat în așa măsură, încât chinul lor strident aproape că-l ucidea, lumina deveni și ea la fel de inevitabilă, insuportabil de zgomotoasă, atât de insuportabil de stridentă, încât îi pătrunse sfredelitor prin pleoapele închise încă și îl sili să clipească, o clipire a cărei șovăială mai întâi involuntară crescuse de îndată, devenind groază cu ochii larg deschiși: cu foc infernal strălucea în fața lui, strălucea dinspre strada de o lărgime mijlocie, prin care se împingea înainte mulțimea de oameni, cap lângă cap, îi strălucea dintr-acolo în ochi, strident, înspăimântător, strălucea ca o sursă magică de lumină, care preschimba tot ce se afla aici în mișcare într-o curgere și spontană și silită, aproape ai fi putut să crezi că până și lectica plutea de la sine în curent, ca luată de acesta, fără a mai fi purtată, și cu fiecare pas, cu fiecare lunecare înainte, puterea acelei atracții misterioase, funeste, măreț-absurde era resimțită mai limpede, devenea mai înspăimântătoare, devenea mai imperioasă, devenea mai energică, devenea apropiată de inimă și mai apropiată de inimă, sporind și sporind, pentru ca în sfârșit, dintr-o lovitură, să se dezvăluie în întregime, să se dezvăluie în clipa când lectica, împinsă, trasă, purtată, sus în legănarea ei plutitoare, se găsi dintr-o dată la intrarea străzii, căci aici deveni brusc vizibil, încununat de foc și înconjurat de larmă, fără nici o umbră a luminii, fără nici o umbră a zgomotului, într-o lumină și într-o larmă fără umbră, orbitoare, strălucind scilpitor palatul imperial, pe jumătate clădire citadină, pe jumătate fortăreață, înălțat într-o strălucire vulcanică infernală în mijlocul unei piețe cocoșate ca un scut, aproape circulară, iar această piață era un singur puhoi de creaturalitate concentrată, era un humus uman compact, devenit formă, devenind formă, clocotitor, era un puhoi de ochi ardenti și priviri ardente, ațintite toate cu înfocare, parcă lipsite de orice alt conținut, spre singurul țel arzând fără umbre, un puhoi de foc, avid să lingă acest țărnam de foc. Așa se înălța castelul, înconjurat de tălăzuirea faclelor, irezistibil și ademenitor, țință ce dădea sens colectivității de turmă, irezistibil atrase, care se înghesuia, găfăia, tropăia, conștiinței volitionale, neînfrânat-nostalgice a turmei, țință a lăcomiei sale neînfrânate de orientare, dar tocmai de aceea și imagine a unei forțe enigmatice, cu sclipiri surde, înspăimântătoare, de negăsit, de neînțeles pentru animalul individual, de neînțeles pentru omul individual, oh, în așa măsură de neînțeles, încât întrebarea, ce sens și ce motiv are atracția extraordinară cuprinsă în casa de flăcări și strălucind din ea, îl frământa pesemne pe fiecare dintre ei, temându-se de răspuns, nădăjduind un răspuns, și chiar dacă nici unul nu izbutea să dea un răspuns adevărat, până și răspunsul cel mai modest și cel mai neîndestulător era dătător de speranță, ca o mântuire a conștiinței, ca o

mântuire a omenescului și a sufletului, ca o mântuire a propriei ființe, care merita să fie vestită cu mândrie –; „Vin” se spunea, „Vin fără plată”, și „Pretorienii” se spunea și „Cezar va vorbi” se spunea, și deodată cineva vesti cu voce găfâitoare: „Au și început să împartă parale!” Astfel strălucea castelul, ademenindu-i, astfel se ațâțau singuri și unul pe altul, pentru ca marea ademenire să nu le devină îndoielnică și pentru ca teama de certa dezamăgire, care-i aștepta la zidurile tainei râvnite cu dor, să nu umbrească niciodată sălbatica dorință, marele dor după participare: răspunsuri ieftine pentru o speranță atât de mare, aclamații ieftine, ațâțări ieftine, totuși de fiecare dată un imblod străbătea masa, trupurile, sufletele, taurin, dezmățat, irezistibil, împingând surd spre țelul comun, un vuiet și un tropăit compact, brânci după brânci spre interiorul unui neant arzând în flăcări. Și pe deasupra capetelor plutea compact, dens mirosul de turmă, peste care atârna fumul gros al faclelor, fum arzător, irespirabil, provocând tușea, sufocant, aburi groși, cafenii, care stăruiau suprapuși trândav, straturi-straturi, oh, straturi grele, de nedespicat, de nepătruns, ale negurii infernului, înveliș format din negurile infernului! Nu mai exista nici o ieșire de-aici? nu exista nici o scăpare? oh, înapoi! înapoi la corabie, pentru ca acolo să poți muri liniștit! Unde era băiatul?! el putea, ei trebuia să arate drumul înapoi! Cine avea dreptul să hotărască?! Ah, cuprins în masă și în angrenajul mișcării ei, aici nu mai era nimic de hotărât, iar vocea care voia să strige această hotărâre nu s-a mai desfăcut din respirație; vocea a rămas oarbă! Cu toate acestea, băiatul, ca și când ar fi auzit chemarea mută, trimise în sus un zâmbet, un zâmbet al ochilor, plin de o dezvinovățire voioasă, plin de o încredere voioasă, plin de o alinare voioasă, care știe că încă de mult a fost scutită de orice hotărâre, ba chiar că hotărârea luată va fi cea justă, iar faptul acesta inspira voioșie, indiferent de grozăvia celor ce aveau să vină. De jur împrejur, se aflau chipurile, cap lângă cap, chipuri de fiecare zi, cu pofta lor cotidiană, firește și mult sporită, de a înfuleca și de a se îmbăta, iar această sporire, sporindu-se pe ea însăși, devenise o ardoare de-a dreptul din altă lume, o lume de dincolo brutală, care lăsase extrem de departe în urma sa orice cotidian și nu mai cunoștea altceva decât prezentul de-o secundă al țelului covârșitor, luminos, dorit cu ardoare, râvnit cu ardoare, cerut cu ardoare, pentru ca acest prezent să umbrească cercul întregii lor vieți și să le dăruiască participarea, participarea la putere, la zeificare, la măreția libertății, la infinitul aceluia care se afla acolo în palat. Cu smucituri, în valuri, tremurând, încordat, exploziv, găfâind și gemând, angrenajul se mișca înainte, izbindu-se în oarecare măsură de o rezistență elastică, existentă fără-ndoială, fiindcă se vădea în valurile contrarii tot atât de bruște, iar în acest puternic-silnic înainte și înapoi se auzeau pretutindeni strigătele celor ce se poticneau, ale celor striviți, ale celor răniți, poate chiar și ale celor muribunzi, trecute cu vederea fără milă sau chiar luate în răs, mereu totuși acoperite de uralele entuziaste, sugrumate de vuietul turbat, sfâșiate de trosnetul focurilor. Era în joc un acum monstruos, multiplicat la nesfârșit, un acum de turmă, iscat de urletul turmelor, un acum prăbușit în vuiet și totodată căzut afară din vuiet, iscat de cei cu simțurile rătăcite, de cei cu simțurile pierdute, de demenți, golit de sens prin risipirea sufletului, totuși atât de exagerat sensibil în colectivitate, încât se împleteau în ele tot trecutul și tot viitorul, receptând vuietul tuturor profunzimilor memoriei, ascunzând în urletul său trecutul cel mai îndepărtat și viitorul cel mai îndepărtat! Oh, măreție a multiplicității umane, vastitate a nostalgiei omenești! Plutind în trezia lui, plutind purtat peste capetele ce urlau, plutind înălțat peste incendiul entuziasmului din orașul Brundisium plin de vuiet, ținut sus și plutind în clipele plutitoare ale lui acum, el trăi scurtarea infinită a curgerii timpului în cercul imuabilității: își însușea totul, totul era întrupat în ei, totul îi aparținea, în măsura în care îi aparținuse de la început spre o concomitență eternă, și ceea ce ardea în jurul său era Troia, era incendiul universal de nestins vreodată, dar el, care plutea peste incendii, el era Anchise, orb și totodată văzător, copil și totodată moșneag datorită amintirii inexprimabile, purtat pe umerii fiului, el însuși prezent al lumilor, purtat pe umerii lui Atlas, pe umerii uriașului. Și astfel înaintau pas cu pas spre palat.

Un spațiu mai îngust din jurul palatului era închis de un cordon al poliției; om lângă om, cu lăncile proptite de-a curmezișul, purtătorii de arme întâmpinau asaltul mulțimii ce se revărsa spre ei și-i opuneau toc-mai acea rezistență elastică din care se isca iar și iar mișcarea înapoi, ca o retragere de valuri, observată încă la marginea pieței. Dincolo de cordon însă, garda de onoare era dată de cohorta pretorienilor, a cărei venire de la Roma însemna desigur un eveniment deosebit, iar existența ei consta într-o inactivitate orgolioasă, majestuoasă, înfricoșătoare, organizată ca pe front, cu patrulare și focuri de pază și corturi de cantină întinse, din care se înălțau speranța și aroma vinului fără plată, probabil înșelătoare, dar crezute cu dragă inimă. Până aici puteau ajunge cei dornici să vadă; mai departe nu. Aici era punctul unde speranța și dezamăgirea se cumpăneau între ele, neliniștitor și cu încordare ca orice hotărâre între viață și moarte, ca orice secundă a vieții, fiindcă fiecare le conține pe amândouă, iar când suflul cald al focurilor trecea peste agitație, umflând mănunchiurile de pene ale

coifurilor și făcând să sclipească armurile aurite, când porunca arogantă și răgușită „Înapoi!” a polițailor izbea asaltul zgomotos, atunci dorința pătimașă creștea ca o flacără până când tăia răsuflarea, iar chipurile cu buze uscate și limbi în mișcare se holbau țepene și lacome în focul de artificii de-o clipă al nemuririi, căci timpul ședea pe o muchie de cuțit. Agitația cea mai sălbatică se producea desigur în fața porții palatului, îndeosebi când, după intrarea lui Cezar, șirurile duble, printre care fusese purtat până aici, fuseseră pe negândite desfăcute și nu mai puteau opune rezistență dezlănțuirii; în dezordine, prinsă ca de vârtejul unei pâlnii, mulțimea se răsucea într-o scurgere vâscoasă spre această poartă care, cu rândurile dese de facile de pe ambele părți, semăna cu o gură de foc, se oprea în loc și era iar respinsă, țipând strident, îndârjită, brutală, topăind, furioasă de-atâta jind: te-ai fi crezut mai curând în fața intrării unui circ decât a unei locuințe imperiale, atât de smintite erau mișcarea și gâlceava care se produceau aici și asaltau controlul de la poartă, atât de variată viclenia celor neîndreptățiți să intre, care căutau să-i înșele și să-i depășească în fugă pe slujitori, atât de turbat strigătul celor îndreptățiți, al căror drept nu era crezut sau căroră li se impunea o așteptare necuviincios de lungă, și când, la un cuvânt al vechiului slujitor al palatului, al cărui folos s-a vădit abia aici, escorta a fost imediat lăsată înăuntru, mânia celor plictisiți cu formalitățile de intrare, fără vreo considerație față de persoană, a atins brusc temperatura de fierbere; din cauză că erau puși mai prejos, se simțeau disprețuiți, resimțeau disprețul ce rezidă în toate cele omenești și în toate rânduielile omenești, iar de aceasta deveniră brusc conștienți, deoarece un ins fusese exceptat, putuse fi exceptat, și simțământul acesta nu era cu nimic domolit de faptul că era vorba de acea exceptare acordată unui bolnav pe moarte și morții. Nu există nimeni care să nu fie înclinat a-și disprețui semenul, iar în forfota disprețului, care, anonim și inexprimabil, se deschide și se închide neconținut din nou, stăruie încețoșată convingerea omului că este incapabil să fie om, teama că-și pierde o demnitate care-i e dăruită, fără ca el s-o poată lua în posesie. În pâlnia strâmtă, fierbinte, a intrării pe poartă, disprețul lupta cu disprețul. Nici o mirare așadar că dincolo, în interiorul curții, scăpat din lupta lacomă, scăpat clin stridența infernală, în culori aspre a luminilor, el avu iluzia că se eliberase de toate injuriile care-l urmăriseră afară, pe ulițe și în piață, și aproape că simțea aceeași ușurare ca după încetarea răului de mare, aceeași liniștire, deși locul unde acosta acum nu arăta într-adevăr nicidecum ca o oază de liniște, ci curtea mai curând părea gata pur și simplu să plesnească de dezordine. Totuși era doar o dezordine aparentă; slujitorii imperiali, obișnuiți cu asemenea împrejurări, respectau o disciplină riguroasă, și numai decît apărură lângă lectică și unul dintre slujbașii de la curte, înarmat cu o listă a oaspeților, ca să-l primească pe cel sosit, întors cu indiferență spre slujitorul ce-i șopti numele oaspetelui, luând cunoștință cu indiferență de acest nume și ștergându-l de pe listă, cu atâta calm și indiferență, încât aceasta nu putea să nu-i pară pur și simplu jignitor unui poet vestit, atât de jignitor, încât el simți nevoia să confirme spusa slujitorului și să accentueze: „Da, Publius Vergilius Maro, așa mă numesc”, spuse el și se supără foc când și prin aceasta nu primi decât o scurtă plecăciune politicoasă, totuși nu mai puțin indiferentă, și chiar băiatul, de la care sperase un sprijin, nu suflă nimic, ci doar se alipi cuminte la convoiul ce se puse acum în mișcare, la semnul slujbașului, spre peristil, cea de-a doua curte interioară. Oricum, supărarea nu dură mult, ea dispăru în fața liniștii care-l învălui acum cu adevărat pe cel sosit, cât timp lectica fu purtată prin această grădină, stăpânită de o liniște aproape deplină și umezită de bura fântânilor arteziene, și lăsată jos în fața megaronului, în care Cezar hotărâse să-și adăpostească oaspeții; la intrare erau înșirați pentru primire sclavii casei, iar purtătorii străini fură expediati. Băiatului i se întâmplă același lucru; i se luă mantia și, pentru că nu se mișcă din loc, ci doar zâmbi, slujbașul curții se răsti la el: „Ce mai stai aici? hai, șterge-o!” Băiatul rămase pe loc, cu un aer prietenos și ștregăresc, și tot astfel îi stăruia zâmbetul, poate din pricina formei aspre în care i se mulțumea pentru călăuzire, poate însă și din pricina zădărniceii unei strădanii care n-ar fi fost nicicând și niciodată în stare să-l alunge de-acolo. Totuși – avea această rămânere vreun sens? era această rămânere de dorit? ce era să facă cu băiatul, el, un bolnav ostenit, dornic de singurătate?! Și totuși, ce teamă stranie de a rămâne singur! ce teamă stranie de a trebui să-l piardă acum pe tânărul călăuz! – „Scribul meu”, spuse el, și aproape că o spusese împotriva voinței sale, ca și când ar fi vorbit în el, din el ceva străin, străin și totodată tainic-familiar, o voință mai mare decât propria-i voință, o voință fără voință, totuși imperativă și de neînvins, noaptea. O voință puternică, blândă, izvorâtă din noapte. Blândă era grădina, blândă respirația florilor, blând clipoceau cele două fântâni arteziene; un parfum delicat-întunecat, ușor umed, primăvărat- noptatic în toamnă, plutea răcoros ca o urzeală fină peste straturi, iar dinspre clădirea din față adia, întrețesută în acest parfum, când mai aproape, când mai departe, muzica, văl sonor după văl sonor, brodată cu puncte de chimval, amestecată în ceața sură a vocilor, prin care se revărsa acolo peste propriile-i margini sărbătorirea, colo un zgomot de lumină, țiuitor. răsunător, ici doar o ceață de sunete moi, care se prelingea în uriașul spațiu al nopții; careul cerului întins

deasupra curții îngăduia să se vadă din nou stelele, vizibile iar în respirația de lumină, deși acoperite din loc în loc de norii de fum gros ce alunecau pe sub ele, dar chiar și acești nori erau străpunși de ceața de sunete ce se prelingea domol, luau parte la murmurul ceții care flutura și se împrăștia umplând de la un capăt la altul curtea, învăluind toate lucrurile, lucruri și parfumuri și sunete topite laolaltă, urcând spre cer în liniștea nopții, iar dincolo, lângă zid, cu trunchiul de rafie tare luminat vag, înălțându-se până la nivelul acoperișului, într-o asprime rigidă de evantai negru, distant, se afla un palmier, încărcat și el de noapte.

Oh, stele, oh, noapte! oh, era noapte, în sfârșit noapte! Și ceea ce sorbea adânc, el, cu pieptul îndurerat, era respirația întunecată, profundă și umedă a răsunetului nopții. Totuși prea mult zăbovise, trebuia să se pună în mișcare, să se ridice din lectică, și era puțin necăjit că grija lui Cezar, care-i trimisese pe corabie un medic plictisitor, nu ajunsese până aici și că, precum se părea, nimeni nu știa cât e de infirm; totodată, cufărul cu *Eneida* și fusese dus în casă, astfel că trebuia urmat în grabă. „Vino, ajută-mă”, îi porunci băiatului, în vreme ce se ridica, după care, sprijinindu-se de umărul băiatului, încercă să urce primele trepte ale scării, firește, ca să bage de seamă numaidecât că inima, pieptul și genunchii nu-l ascultau și că se supraestimase; trebui să se lase purtat sus de doi sclavi. Urcară trei caturi, avându-l în față pe indiferentul slujbaş al curții, care-și proptea sulul cu lista oaspeților de coapsă ca pe un baston de comandant de oști, iar în spate, cu pași mărunți, pe sclavii ce duceau bagajele, și când ajunseră sus, în camera de oaspeți aerisită ce i se pregătise, îi fu ușor să-și dea seama că aceasta se afla în colțul din sud-vest, de forma unui turn, al palatului, prin ferestrele deschise, cu arcade rotunde, situate cu o bucată bună mai sus de acoperișurile orașului, trecea prin încăpere un suflu răcoros, o amintire răcoroasă a uscatului uitat, a mării uitate, trecea cu iz de mare și iz de pământ respirația nopții; în candelabrul cu mai multe brațe, încununat cu flori, din mijlocul odăii, ardeau flăcările aplecate de curent ale lumânărilor, fântâna din perete lăsa să curgă răcoros pe micile trepte de marmoră a soclului său un vâl de apă de forma unui evantai delicat, patul de sub plasa împotriva fânțarilor era făcut, iar pe masa de lângă pat erau puse mâncăruri și vin. Nu lipsea nimic, un jilț cu spetează era așezat la fereastra cu nișă, ca să se poată privi afară, iar în colțul odăii se afla latrina; bagajele fură stivuite la îndemână, cufărul cu manuscrisul fu împins, la cererea lui expresă, lângă pat, totul se petrecu cu atâta precizie și fără zgomot, cum numai un bolnav o putea dori, dar firește, aceasta nu mai era meritul lui August, era doar prevederea poleită a unei administrații a curții, care lucra ireproșabil și era din belșug dotată, era ceva fără prietenie. Trebuia s-o primești, trebuia s-o accepți, boala avea nevoie de așa ceva, era o necesitate a bolii, o necesitate împovărătoare, amară, și de aceea această amărăciune se îndrepta nu atât împotriva bolii însăși, cât împotriva lui August, evident, fiindcă el avea darul să zădărnicească necondiționat orice recunoștință. Amărăciunea împotriva lui August – nu existase ea încă de la început? într-adevăr, totul i se datora lui August, pacea și ordinea și securitatea personală, nimeni altul nu ar fi fost în stare să le realizeze, iar dacă în locul lui August ar fi ajuns la domnie Antoniu, Roma nu și-ar fi regăsit niciodată pacea, într-adevăr, și totuși! da, și totuși! și totuși mereu aceeași neîncredere față de acest bărbat, care abia pășise pragul celor patruzeci de ani, fără să fi îmbătrânit cu adevărat, neschimbat de la douăzeci și cinci de ani, și care ținea în mâini iscusite sforile politicii cu aceeași abilitate și șiretenie maturizate de timpuriu, astăzi ca altădată – oare neîncrederea față de acest tânăr îmbătrânit, căruia i se datora totul, nu era pe de-a-ntregul justificată? ceea ce-l caracteriza nu era decât abilitatea, abilă îi era frumusețea, abilă purtarea prietenoasă, pe care ai fi dorit atât de mult s-o socotești prietenie și care totuși nu era prietenie, ci slujea întotdeauna scopuri egoiste, și toți îi cădeau în capcană, o capcană atât de abilă! Acum se întâmplase la fel, acum se manifesta aceeași prietenie fățarnică – de ce stăruise ipocritul în a târî un bolnav în suita lui înapoi în Italia? Ah, mai bine ar fi fost să moară pe corabie, mai bine decât să zacă aici în mijlocul acestei poleite administrații a curții, unde totul era atât de imaculat, prea imaculat, în vreme ce dincolo, la sărbătoarea imperială, ne-tânărul Cezar se lăsa sărbătorit zgomotos sub stridența luminii și a muzicii. Zgomotul venea de-acolo ca un vuiet îndepărtat și străin, crescând și descrescând desfrânat, maculând răsuflarea nopții.

Dar în răsuflarea nopții se reuneau toate, vuietul sărbătoririi și liniștea munților și sclipirea mării, odinioară și acum și din nou odinioară, curgând una în alta, revărsată una în alta – va putea el să se mai reîntoarcă încă o dată la Ancles? Aici era Brundisium, cu multe acoperișuri și ulițe luminate, întins sub fereastra nișei, la care ceruse să fie dus și în fața căreia ședea acum în jilț, aici nu era decât Brundisium, iar el asculta pânditor noaptea de afară, asculta depărtările unui odinioară, unde moartea va fi fost bună; nu, n-ar fi trebuit să vină aici, cel mai puțin în această încăpere pentru oaspeți, bine aranjată, dar fără prietenie. Pe latura fiecăreia dintre lumânările candelabrelor, care ardeau pieziș, se forma, picătură de ceară cu picătură de ceară, o dungă de

ceară, zimțată, care se îngroșa repede.

– Domnule...

În fața lui stătea slujbașul curții.

– Nu mai am nici o dorință.

Slujbașul arătă spre băiat:

– Trebuie să dăm găzduire sclavului tău? n-a fost prevăzut...

Într-adevăr, inoportunul avea dreptate; nu fusese prevăzut.

– Dar dacă dorești să fie găzduit aici, în apropierea ta, ne vom strădui desigur îndată, o, stăpâne, să-ți îndeplinim dorința...

– Nu e nevoie... se va duce în oraș.

– Afară de asta, omul acesta – slujbașul arătă spre un bărbat din grupul sclavilor – va sta la noapte în odaia de alături, la porunca ta.

– Bine... sper să nu am nevoie de el.

– Atunci mă pot retrage...

– Du-te.

Prea multe pregătiri se făcuseră și până acum; încrucișându-și mâinile nerăbdător, rotind nerăbdător inelul cu sigiliu, așteptă ca slujbașul atât de rece în zelul său să părăsească în sfârșit odaia, împreună cu oamenii lui, dar când se întâmplă aceasta, sclavul indicat de slujbaș, un bărbat cu nas gros oriental pe o față severă de lacheu, nu plecă, în ciuda așteptărilor, împreună cu ceilalți, ci rămase pe loc la ușă, ca și când așa ar fi fost stabilit.

– Spune-i să plece, îl rugă băiatul.

Sclavul întreabă:

– Poruncești să fii trezit la răsăritul soarelui?

– La răsăritul soarelui? De ce?

O clipă fu ca și cum soarele, în ciuda orei de noapte, n-ar fi dispărut de pe cer, fiind ce-i drept ascuns în regiunile vestice, dar prezent, Helios, durând și noaptea, învingând noaptea, mai puternic decât mama din al cărei pânțece ieșise.

Asta nu însemna mai puțin că trebuia să răspundă sclavului care aștepta nerăbdător porunca:

– Nu e nevoie să mă trezești; cu siguranță că voi fi treaz...

Ai fi crezut că omul nu auzise răspunsul; rămase nemișcat acolo. Ce însemna asta? ce voia omul să exprime astfel? poate voia să spună că pentru cel ce nu e trezit nu începe o zi nouă? Era noapte, o noapte de-o liniște maternă, dulce îi era respirația și dulce era să-ți închipui că ar putea să dureze veșnic; nu, sclavul era inoportun, tot atât de inoportun ca și perspectiva de a fi trezit de el:

– Te poți duce la odihnă...

– În sfârșit, remarcă băiatul, după ce sclavul trăsese ușa în urma lui.

– În sfârșit, da, totuși... acum cu tine, tinere călăuz... de fapt, ce mai stai aici? ai vreo dorință? sunt gata să ți-o îndeplinesc cu dragă inimă...

Micul călăuz stătea acolo proptit pe picioarele depărtate, ținând puțin aplecată fața lui de copil de țăran, rotundă, puțin cam grosolană și, din păcate trebuia să recunoști, mai curând urâtă, stătea firește și puțin jignit, stângaci, bosumflat:

– Vrei să mă alungi și pe mine...

– Pe ceilalți i-am alungat, pe tine nu... doar te întreb...

– Pe mine să nu mă alungi...

Vocea copilărească, ușor răgușită, răsuna familiar, iar nuanța ei specific țărănească aproape că-i evoca ținutul natal. Vocea aceasta era ca un consimțământ îndepărtat, aproape șters din amintire, consimțământ dintr-un odinioară matern, inexplorabil de departe, despre a cărui cunoaștere dădea de știre și o strălucire din ochii luminoși ai băiatului.

– Nu am intenția să scap de tine, dar mă gândesc că și pe tine te-a mânat dorința ca pe atâția alții la sărbătorirea lui Cezar...

– Nu-mi pasă de sărbătorire...

– Toți tinerii vor să se ducă la serbare; din pricina asta n-ar trebui să te rușinezi, iar mulțumirile mele pentru felul cum m-ai călăuzit n-ar fi mai mici...

Cu mâinile la spate, băiatul se foi puțin încolo și-ncoace:

– Nu vreau să mă duc la serbare.

– La vârsta ta, eu m-aș fi dus cu siguranță, și chiar astăzi aș face-o, dacă aș fi mai sănătos, dar dacă te-ai duce tu în locul meu, ar fi aproape ca și cum aș lua parte eu însumi... furișat din glumă sub alt chip... uite, aici sunt flori, fă-ți o cunună, fie ca August să te placă.

– Nu vreau.

– Păcat... atunci ce vrei?

– Să rămân aici la tine.

Imaginea sălilor, unde se desfășura serbarea și unde ar fi trebuit strecurat băiatul, ca să apară în fața lui August, imaginea pieri:

– Vrei să rămâi la mine...

– Pentru totdeauna.

Noapte eternă, în care e stăpână mama, copilul dormitând în invariabil, dormitând sub domnia întinericului, din întineric în întineric, oh, dulce invariabilitate a lui totdeauna.

– Pe cine cauți?

– Pe tine.

Băiatul se înșela. Ceea ce căutam noi s-a scufundat, și nu mai trebuie să căutam, căci cele scufundate doar ne batjocoresc prin însușirea lor de a nu putea fi găsite.

– Nu, micul meu călăuz, tu m-ai condus, nu m-ai căutat.

– Drumul tău e al meu.

– De unde vii?

– Te-ai suit pe corabie în Epir.

– Și tu ai venit cu mine?

Un zâmbet răspunse afirmativ la întrebare.

– Din Epir, din Grecia... totuși vorbești graiul din Mantua.

Băiatul zâmbi din nou.

– E graiul tău.

– Graiul mamei mele.

– În gura ta, graiul s-a făcut cântec.

Cântec – aer al sferelor, care-și cântă sieși, înălțându-se peste toate cele omenești:

– Tu ai fost cel ce cânta pe corabie?

– Eu ascultam.

Oh, cântec matern al nopții, răsunând prin noapte, vibrând dintotdeauna, mereu căutat, ori de câte ori se făcea ziuă:

– Eram de vârsta ta, ba chiar ceva mai tânăr, când mi-am scris cele dintâi versuri, de tot felul, amestecate... da, așa era pe atunci; trebuia să mă găsesc... pe atunci mama murise, rămăsese numai ecoul glasului ei... Încă o dată, pe cine cauți?

– N-am nevoie să caut, asta ai făcut-o tu.

– Așadar, tot mă aflu în locul tău, deși tu nu vrei să te duci în locul meu la serbare? și poate scrii și tu versuri, cum am făcut-o eu?

Pe chipul familiar al băiatului se oglindi o veselie ce nega și respingea; până și pistruii de la rădăcina nasului ofereau o priveliște extrem de familiară.

– Deci nu scrii versuri... te și bănuiam a fi unu! dintre aceia care doresc să-mi citească poeziile și dramele lor...

Băiatul părea că n-a înțeles, sau nu-i luase în seamă vorbele:

– Drumul tău e poezia, țelul tău se află dincolo de poezie...

Țelul se afla dincolo de întunecime, se afla dincolo de câmpiile aceluia odinioară sub pază maternă; băiatul n-avea decât să vorbească despre un țel, nu știa nimic despre așa ceva, era prea tânăr, călăuzise, dar nu în vederea unui țel:

– Oricum ar fi, ai venit la mine, fiindcă sunt poet... sau nu?

– Tu ești Virgiliu.

– Știu... afară de asta, ai strigat-o destul de limpede în urechile oamenilor, acolo jos, în piața portului.

– Dar n-a fost de mare folos.

Veselia de pe chipul băiatului deveni o clipire, o comică strâmbătură din nas, astfel că panglica de pistrui de la rădăcina nasului se strânse în numeroase cute mici, iar dinții dezgoliți, albi, regulați, foarte puternici străluciră în lumina lumânărilor; era aceeași veselie cu care încercase jos în piață să deschidă drum pentru poetul Virgiliu, și era aceeași veselie care venea dintr-un odinioară foarte îndepărtat.

Ceva îl constrângea să vorbească, îl constrângea s-o facă, chiar cu riscul de a nu fi înțeles de băiat:

– Numele e ca o haină care nu ne aparține; sub numele nostru suntem goi, mai goi decât un copil pe care tatăl l-a ridicat de pe podea, ca să-i dea un nume. Și cu cât mai mult umplem numele cu ființa noastră, cu atât mai străin devine, cu atât devine mai independent de noi, cu atât mai părăsiți devenim noi înșine. Împrumutat e numele pe care-l purtăm, împrumutată e pâinea pe care o mâncăm, împrumutați suntem noi înșine, cuprinși despuiați în ceva străin, și numai acela care s-a lepădat de toată falsa strălucire împrumutată vede țelul, e chemat spre țel, pentru a se reuni definitiv cu numele său.

– Tu ești Virgiliu.

– Am fost odinioară; poate că am să devin din nou.

– Încă nu, și totuși de pe acum rostiră ca o confirmare buzele băiatului.

Era o mângâiere, firește doar mângâierea pe care poate s-o dea un copil, iar aceasta nu era o mângâiere îndestulătoare.

– Aceasta e o casă a numelor împrumutate... de ce m-ai condus aici? e o casă de oaspeți.

Din nou apărură zâmbetul consimțământului, copilăros și aproape ștregăresc, totuși încrustat într-o foarte mare, ba chiar atemporală lamiiitaritate:

– Am venit la tine.

Și, ciudat, răspunsul fu acum îndestulător, ca o mângâiere suficientă, îndestulător chiar și pentru întrebarea următoare, care i se impuse, poate încă mai ciudat, ciudată în neputința de a o ocoli:

– Vii din Andes? călăuzești spre Andes?

Nu știa dacă rostise întrebarea realmente cu voce tare, știa doar că nu vrea să audă nici un răspuns, nici unul, nici afirmativ, nici negativ, căci nu era de dorit nici ca băiatul să fie originar din Andes, nici să nu fie, prea înspăimântător ar fi fost primul răspuns, prea fără sens al doilea. Nu, nu trebuia să urmeze nici un răspuns, și a fost bine că n-a urmat; dar nemăsurat de puternică era dorința de a-d putea reține pe băiat aici, puternică era dorința de a putea să respire, de a se duce respirând la odihnă și până la presimțirea unui răspuns, oh, dorința însăși era presimțire. Lumânările ardeau pieziș în blânda adiere a aerului care curgea ca o nostalgie rece, delicată și puternică și trecea mai departe, venind din noapte, topindu-se în noapte; candela de argint aninată lângă pat pendula încet cu lanțul ei lung, iar afară, în fața ferestrei, tremura și se revărsa peste acoperișuri aburul orașului, se împrăștia purpuriu, violet-purpuriu în albastrul închis și în negru și în cele neînțelese și tălăzuitoare.

Să respiri, să te odihnești, să aștepți, să taci. Tăcerea curgea venind din noapte, topindu-se în noapte, și dură mult până când o întrerupse:

– Vino, așază-te lângă mine, îi porunci băiatului să se apropie, și chiar după ce acesta se ghemuise lângă el, tăcerea continuă, amândoi rămaseră ca învăluți de tăcere, în voia nopții tăcute. De departe se auzea un vuiet, vuietul larmei celor cuprinși de furia de a privi, se auzea zgomotul sărbătoririi, clocotea creaturalul, ca în Orcus, clocotea surd, inevitabil, ademenitor, desfrânat și irezistibil, sălbatic și totodată sătul, orb și privind țintă, turma care tropăia, înghesuindu-se în lumina înșelătoare, fără umbre, a făcliilor și a focurilor spre abisul funest al neantului, aproape de nemăntuit, aproape de nesalvat, dacă până și aici n-ar fi fost cuprins cântecul tăcerii – și cu cât mai îndelung asculta, cu atât acesta devenea mai perceptibil – cuprins dintotdeauna, cuprins pentru totdeauna, bătaia de clopot a tăcerii, crescând ca să devină bătaia de clopot de aramă a nopții și bătaia de clopot a tuturor turmelor omenești, noaptea turmelor cântând încet, turma suspinând în marele ei somn: adânc sub humusul ființei, susurând fantomatic și ascunsă în copilărie, desprinsă de destin, desprinsă de hazard și desprinsă de desfrâu, locuiește noaptea; din ea răsare creaturalul, străbătut de vuietul sevelor nopții, îngreuiat de somn, veșnic fertilizat de izvorul oricărei intimități, din ea răsar, întf-o întrețesere inexprimabilă și întrupate unele în altele, plantă, animal și om, umbrite reciproc, căci blestemul reîntoarcerii e ascuns în binecuvântarea somnului, și e învelișul gingaș al ființei, o nefființă de vis întinsă peste nefființă.

Oh. pământescul! universul eterului și universul nopții în neîntreruptă inspirație și expirație, plutind între dubla ademenire a noianului de umbră și a lipsei de umbră, marea invariabile ale mișcării întinse între

cei doi poli ai anulării timpului, atemporalitatea celor animalice și atemporalitatea celor divine – oh, în toate arterele pământescului, în tot ceea ce crește din pământ, noaptea se revarsă în sus, preschimbată neîncetat în trezie și conștiință, univers interior și totodată exterior, dând celor amorfe forma unei plăsmuiți încărcate de întuneric și pline de umbră, iar între neîntâlnire și ființă, plutind într-o asemenea plutire, universul devine întunecime și lumină, putând fi recunoscut datorită umbrelor și luminii lui. Mereu răsună în suflet, fie mai încet, fie mai tare, niciodată însă pierdută, bătaia de clopot a nopții, bătaia de clopot a turmelor, mereu răsună urlatul de leu al zilei, zguduitor în lumină și în cunoaștere, furtuna de aur care înghite creaturalul – oh, cunoaștere a omului, încă nu cunoaștere, nu înțelepciune, ridicându-se din humusul ființei, ridicându-se din viața primară, ridicându-se din înțelepciunea mamelor, înălțându-se în limpezimea mortală a supraluminii, a supravieții, înălțându-se spre arzătoarea cunoaștere paternă, înălțându-se spre răceală, oh, cunoaștere a omului, fără rădăcini, mereu pusă în mișcare, care nu este nici sus nici jos, ci plutește neconținut pe pragul de amurg dintre noapte și zi, o inspirație și o respirație în zona intermediară a crepusculului stelar, între viața turmei nocturne și moartea izolării înconjurate de lumină, între tăcere și cuvânt, care se întoarce iar în tăcere. Nimic pământesc nu poate părăsi cu adevărat somnul, și numai cel ce nu uită niciodată noaptea ce locuiește într-însul poate închide cerul, poate să se reîntoarcă acasă din atemporalitatea începutului în aceea a sfârșitului, poate reîncepe neconținut crugul, el însuși astru în invariabilitatea curgerii timpurilor, înălțându-se din amurg, dispărând în amurg, naștere și renaștere în nocturn și din nocturn, primit de zi, a cărei lumină a pătruns în întuneric, o zi ce ascunde în sine noaptea: da, așa fuseseră nopțile, toate nopțile vieții sale, toate nopțile prin care pribegise, nopțile în care veghease, plin de teama lipsei de cunoștință care amenință sub nopți, plin de teama lipsei de umbră, care se află deasupra lor, plin de teama de a-l părăsi pe Pan, plin de o teamă care știe de primejdia dublei atemporalități, da, așa au fost acele nopți, vrăjite la pragul dublei despărțiri, nopți ale somnului lumilor invariabil constant, deși în piețe, pe uliți, în cârciumi, necondiționat constant în orașe și iar orașe de la început, răsunând neauzit din toate depărtările timpului și tocmai de aceea cu atât mai bine știut, oamenii făceau zarvă, somn și aceasta, deși în săli festive și iar săli festive potențaii lumii se lăsau sărbătoriți, înconjurați de făclii și muzică, de zâmbetul unor chipuri și iar chipuri, curtați de trupuri și iar trupuri și zâmbind ei înșiși, curtând ei înșiși, somn și aceasta, deși focurile de veghe ardeau, nu numai în fața castelelor, ci de asemenea și afară, unde era război, la hotare, pe malurile fluviilor negre ca noaptea și la lizierele pădurilor vuind ca noaptea și sub răcnetele de atac sclipitoare ale barbarilor năvălind din întuneric, somn și aceasta, somn și iar somn ca acela al moșnegilor despuiați, care își dormeau în viziunile împuțite ultimul rest de trezie de pe trup, ca acela al sugacilor, care, desprinzându-se din mizeria nașterii lor, treceau visând fără vise în trezia confuză a unei vieți viitoare, ca acela al cetei de robi încătușați din burțile corăbiilor, întinși ca niște viermi amorțiți pe bănci, pe scânduri, pe colacii de odgoane, somn și iar somn, turmă și iar turmă, înălțate din ne-diferențierea solului lor originar asemeni lanțurilor de coline noptatice care se odihnesc pe câmpie, scufundate în maternul invariabil, în continua reîntoarcere, care încă nu e atemporalitate și totuși o naște din nou în fiecare noapte pământească; da, așa fuseseră aceste nopți, așa erau întotdeauna, așa era și aceasta, poate pentru totdeauna, noapte pe pragul mobil dintre atemporalitate și timp, dintre plecare și întoarcere, dintre comunitatea de turmă și cea mai singuratică singurătate, dintre teamă și mântuire, iar el, legat prin vrajă de prag, așteptând noapte de noapte în prag, văzând tulpă în semiîntunericul de la marginea nopții, el, în crepusculul de la marginea lumii, știind de evenimentul somnului, el fusese ridicat în invariabil și, devenind însuși chip, fusese prăbușit înapoi și prăbușit în sus în sfera versurilor, în domeniul intermediar al cunoașterii pământești, în domeniul intermediar al mamelor, al înțelepciunii și al poeziei, în visul care e dincolo de vis și se învecinează cu renașterea, țel al fugii noastre, poezia.

Fugă, oh, fugă! oh, noapte, ora poeziei. Căci poezia este așteptare vizionară în semiîntuneric, poezia este un abis ce presimte crepusculul, este așteptare în prag, este comunitate și totodată singurătate, este promiscuitate și teamă de promiscuitate, liberă de imoralitate în promiscuitate, atât de liberă de imoralitate cum e visul turmei ce doarme și totuși teamă de o asemenea imoralitate: oh, poezia este așteptare, încă nu plecare, dar o permanentă despărțire. Simțea pe genunchi, aproape imperceptibil, umerii băiatului ghemuit, nu-i vedea fața, simțea doar cum aceasta era scufundată în propria-i umbră, totuși vedea părul încâlcit întunecat, în care se juca lumina luminărilor, și-și amintea acea noapte înfricoșătoare, fericit-lipsită de fericire, când, mânat de destin, amant și hăituit și aici, venise la Plotia Hieria, cea ghemuită, așteptând hibernal, hibernal inaccesibilă, și-i citise numai niște versuri – era egloga despre vrăjitoare, cea eglogă scrisă la dorința și din însărcinarea lui Asinius Pollio, care nu i-ar fi reușit niciodată atât de bine dacă n-ar fi mărturisit gândul la Plotia, nostalgia și teama de

plăcere ce i le inspira femeia, și care-i reușise atât de bine, tocmai fiindcă știuse de la început că niciodată nu-i va fi îngăduit să părăsească pragul și să pătrundă în noaptea deplină a comunității; ah, pentru că voința fugii îi fusese impusă dintotdeauna, trebuise să citească egloga, iar teama și speranța se împliniseră, se ajunsese la despărțire. Și fusese aceeași despărțire aceea pe care trebuise s-o trăiască încă o dată, mai târziu și mai magnific, Enea, când, obligat de evoluția fatală, enigmatică, impenetrabilă a epopeii, o părăsise, pierind cu corăbii fugare în irevocabil, pe Dido, renunțând pentru totdeauna să mai stea întins lângă ea, să vâneze cu ea, despărțit pentru totdeauna de ea, care-i fusese dulcea umbră a realității, dulcea umbră a plăcerii, despărțit veșnic de grota nocturnă a iubirii sub furtuni. Da, Enea și el, el și Enea, ei fugiseră printr-o plecare adevărată, nu doar prin acel rămas bun stăruitor al poeziei, ei fugiseră din domeniul intermediar al poeziei, ca și cum acesta n-ar fi fost potrivit pentru cei vii, deși e tot imperiul iubirii – încotro ducea această fugă? din ce adâncime provenea această teamă de porunca maternă a Iunonei? Ah, iubirea este ea însăși scufundare sub oglinda nopții, este scufundare spre temeiul primar al nopții, care preschimbă visul în atemporalitate, coborând sub pragul propriei ființe, scufundare spre temeiul primar al celor amorfe, al celor inaccesibile viziunii, care stau neconținut la pândă, gata să izbucnească asemeni unei furtuni nimicitoare: numai zilele se schimbă, numai prin zile picură timpul, iar în cele ce se mișcă la lumina zilei rezidă timpul, pe care-l privește ochiul; dimpotrivă, imobil mare este ochiul nopții, în a cărui profunzime odihnește iubirea, ochiul care, gol și arzând holbat în strălucirea stelelor, invariabil și neconținut, noapte de noapte, reînnoiește în sine, peste toate timpurile, atemporalitatea pământească – creând lumi și înghițind lumi din cea mai profundă profunzime oculară a lui, nemaiprivind nimic, nimic altceva decât orbitoarea profunzime fulgerătoare a neființei, el preia în sine toți ochii, ochii îndrăgostiților, ochii celor ce se trezesc, ochii muribunzilor, stingându-se în iubire, stingându-se. În moarte, ochiul omului, stingându-se, fiindcă privește în atemporalitate.

Fugă, oh, fugă! întruchipare a zilei și repaos în noapte al chipurilor, amândouă întoarse spre desfășurarea în repaos a atemporalității! Lumânările candelabrului, în jurul cărora roiau fără întrerupere țânțarii cu un zumzet rău-monoton, aspru-inform, căpătau treptat o crustă, apa fântânii din perete murmura fără întrerupere, iar murmurul ei era ca o parte din curgerea sa oceanică, imobilă, inexprimabil de atemporală; amorașii se jucau nemișcați în friza peretelui, încremeniți într-o suprapace, într-un suprarepaos, care aproape că nu mai era formă, ci mai curând participa la liniștea nocturnă de dincolo, vastă, vastă cât lumea, vuind încremenită, la cosmica ei invariabilitate, care – născând umbră și saturată de umbră – se ridica de jur împrejur ca un abis înconjurat de respirație al mareelor timpului, tăcere fără formă, deasupra căreia plutea liniștea deplină a păsărilor tunetului sub stelele neacoperite de nori. Căci orice s-ar odihni în noapte, bând pacea, bându-se reciproc, pulsând de umbre, umbrindu-se reciproc, suflet apăsător pe suflet, soț și soție uniți, fata pitită în brațele tânărului, băiatul în brațele ibovnicului, orice s-ar petrece în noapte, e o răsfrângere întunecat-părtașă a întunecimii lor încă mai mari, este copie a fulgerelor lor cu tremur de întunecime, este prăbușire în abisul furtunilor, smuls învelișul visului, și chiar dacă strigăm noaptea după mama, ca să ne apere de furtunile nopții, ea e atât de departe și atât de pierdută în amintire, încât numai ici-colo mai adie spre noi un fior al copilăriei, nici o mângâiere și nici o apărare, cel mult adierea străin-familiară a patriei de mult dispărute, adierea de liniște ce precede furtunii: da, așa era, și briza nopții putea să pătrundă prin fereastră cât de caldută și blândă, cât de răcoroasă, putea să cuprindă în mareele ei toate cele pământești, îmbrățișând cu răsuflarea ei livezi de măslini și lanuri de grâu și vii și țărniuri ale pescarilor, unică unificatoare, respirație nocturnă tălăzuitoare a țărilor și mărilor, purtând și amestecând recoltele lor în blânda-i mână de vânt, putea mâna aceasta cu blânda adiere să coboare cât de lin, lunecând peste străzi și piețe, răcorind fețele, împrăștiind fumul gros, liniștind patima, ba chiar putea această răsuflare care adie și de care e umplută făptura nopții până la suprafața ei extremă să se și depășească pe sine, preschimbată în cutremurații munți cu prăpăstii, care odihnesc incomprehensibil, aproape fără a mai fi ceva exterior, prea adânc în propriul nostru for lăuntric, în inimă și mai adânc decât inima, în suflet și mai adânc decât sufletul, în sinele nostru cel mai profund ce-a devenit el însuși noapte, putea briza nopții să fie și să devină toate acestea, nu era de nici un folos; nu era de nici un folos, era prea târziu, nu mai era de nici un folos; plin de neizbăvire rămâne somnul turmelor, neclintit rămâne zbuciumul pământesc, de nestins focul, pradă fulgerului răsunător al neantului rămâne iubirea, iar deasupra grotei nopții stă atemporală furtuna.

Fugă, oh, fugă! -mama nu mai poate fi chemată nicicând. Am rămas orfani la originea turmei, nu putem chema în vis nici un nume, nici unul nu e valabil în întunecimea deplinei ferecări – și tu, micul meu tovarăș de noapte, care mi te-ai alăturat ca îndrumător, mai poți fi tu chemat? mi-ai fost trimis de destinul tău, de al meu, ca să-ți vorbesc? te simți și tu amenințat de atemporalitate? e ascunsă ea și sub noaptea ta – și de aceea ai venit

la mine? oh, rează-mă-te de mine, micul meu frate geamăn, oh, rează-mă-te de mine; îmi întorc ochii dinspre amenințare și-i întorc către tine, sperând, pentru ultima dată sperând, să mă pot întoarce din singurătate acasă, să mă întorc împreună cu tine acasă sub bolta întunecată, edificată în mine ca un cămin, pe care nu-l mai cunosc, oh, întoarce-te împreună cu mine în această familiaritate, care pulsează în arterele mele ca lucrul cel mai străin, redevenit familiar și la care aș vrea să-ți îngădui a fi părtaș: poate că atunci ceea ce-mi e cel mai străin, poate că eu însumi nu mi-aș mai fi străin; oh, alipește-te de mine, micul meu frate geamăn, alipește-te de mine, iar dacă jelești copilăria pierdută, dacă îți jelești mama pierdută, regăsește-le la mine, căci eu te iau în brațele mele și sub protecția mea. Hai încă o dată să rămânem în grota plutitoare a nopții, numai o singură dată, hai să ascultăm împreună noaptea și plutirea ei de vis, opoziția dintre domeniul ei intermediar și dulcea-i realitate – tu încă nu știi, micul meu frate, căci ești prea tânăr, din ce foarte profund for lăuntric al propriei noastre ființe urcă speranța nopții, cuprinzând toate și înconjurată de toate în invariabilitatea ei, cu o atât de gingaș liniștită făgăduință a nostalgiei în mâhnirea ei, încât avem nevoie de foarte mult timp până când s-o auzim, pe ea și spaima ei, care se ridică în jurul nostru ca un munte ce iscă ecouri, perete iscând ecouri lângă perete iscând ecouri, ca un peisaj necunoscut și totuși ca o chemare a propriei noastre inimi, ba chiar, totuși și totuși, atât de poruncitoare, ca și când ar vrea să dea încă o dată strălucire tuturor strălucirilor stinse ale unui trecut trăit de mult, totuși atât de încrezătoare, ca și când în ea ar fi cuprinse toate făgăduințele definitivului – oh, micule frate, toate acestea eu le-am trăit, fiindcă am ajuns un om bătrân, mai bătrân decât anii mei, fiindcă simt în mine toată fragilitatea și toată descompunerea, eu le-am trăit, deoarece mă apropii de sfârșit; ah, abia când dorim moartea dorim viața, iar în mine pocăne neîncetat, fără pauză, de când îmi pot aduce aminte, lucrarea ce subminează, ce desface tot ceea ce e îmbinat, a oricărei sete de moarte; așa am simțit-o întotdeauna, teamă de viață și totodată teamă de moarte, în toate multele nopți, în pragul cărora am stat, pe țărmurile nopților și al răsnoptilor, care au trecut fiind pe lângă mine, în vuiet crescând știința despre ele, știința despre despărțire, știința despre plecare, care se ridică odată cu amurgul, și era moartea ce curgea pe lângă mine, mă atingea cu fluxul în creștere, mă umezea, mă cuprindea, venind din afară și totuși născută din mine, moartea mea: abia muribundul cunoaște comunitatea, cunoaște iubirea, cunoaște domeniul intermediar, abia în crepuscul și în despărțire cunoaștem somnul, a cărui cea mai întunecată comunitate este fără desfrâu, ne dăm seama că plecării noastre nu-i mai poate urma niciodată o întoarcere, cunoaștem germenul desfrăului, care zace în reîntoarcere și numai în reîntoarcere; ah, micul meu tovarăș de noapte, și tu vei cunoaște toate acestea odată, și tu te vei afla odată în pragul țărmului, pe țărmul domeniului tău intermediar, pe țărmul plecării și al amurgului, și corabia ta va fi pregătită pentru fugă, pentru acea fugă mândră, care se numește trezire și din care nu mai există nici o întoarcere. Vis, oh, vis! Câtă vreme creăm poezie, nu plecăm, câtă vreme rămânem în domeniul intermediar al zilei-nopți, ne dăruim unii altora toată speranța visului, toată comunitatea dorului, toată speranța iubirii, și de aceea, micul meu frate, pentru această speranță, pentru această nostalgie, nu mai pleca de la mine; nu vreau să-ți știu numele, cel aruncător de umbră, nu vreau să te chem, nici pentru plecare, nici pentru reîntoarcere, totuși de nechemat și nechemat rămâi la mine, pentru ca iubirea să rămână în făgăduiala desăvârșirii ei definitive, rămâi la mine în amurg, rămâi la mine pe malul fluviului, pe care vrem să-l privim, fără a ne încredința lui, departe de izvorul lui, departe de vărsarea lui, invulnerabili față de ferecarea primar întunecată a începutului și invulnerabili față de însingurarea ultimă, lipsită de umbre, a luminii lui Apollo, oh, rămâi la mine, apărând și apărat, precum eu vreau să rămân pentru totdeauna la tine, încă o dată iubirea: mă auzi? îmi auzi rugămintea? poate rugămintea mea să te mai audă, auzindu-se pe sine, eliberată de destin, desfăcută de suferință?

Imobilă domnea noaptea, încremenită ca făpturile în toată vizibilitatea ei apropiată și îndepărtată, închisă în spațiul de-aici, închisă în spații tot mai vaste, extinsă afară de la vecinătatea nemijlocită a celor concrete până la depărtările mereu mai mari ale celor nemijlocite, încolo peste munți și mări, extinsă în curgerea continuă până la arcadele de vis nicicând tangibile, dar această revărsare, izvorând din inimă, tălăzuind la limitele arcuite și curgând iarăși acasă în inimă, primea în sine val de nostalgie după val de nostalgie, oprea în loc leagănul stelar matern, oscilând în crepuscul, al începuturilor sale originare, și, tremurând toată de fulgerările întunecate ale străfundurilor, de cele luminoase ale înalturilor, desfăcută în lumină și întuneric, în obscuritate și strălucire stridentă, bicolor norul, dublă obârșia, înăbușitoare ca furtuna, fără sunet, fără spațiu, fără timp – oh, infern deschis al universului lăuntric și al celui exterior, oh, pământ în mers mare! – așa se căsca noaptea, se fărâma în bucăți somnul ființei; amurgul și poezia erau duse mut ca de apă încolo, dus imperiul lor, sfărâmați pereții trezind ecouri ai visului, și, batjocorit de vocile mute ale amintirii, împovărat de vină și lipsit

de speranță, acoperit de puhoi și luat de puhoi, încordarea extremă a vieții se cufunda în pură neîntinț. Se făcuse prea târziu, nu mai exista decât fuga, corabia sta prșgătită, ancora fu ridicată; era prea târziu.

Încă mai aștepta, aștepta ca noaptea să se vestească încă o dată, să-i șoptească ceva definitiv și alinător, să-i trezească încă o dată, prin curgerea ei, nostalgia. Aproape că nu mai putea fi numită speranță, mai curând speranța în speranță, aproape că nu mai era fugă de atemporalitate, mai curând fugă de fugă. Nu mai exista timp, nostalgie, speranță, nici pentru viață, nici pentru moarte; nu mai exista noapte. Aproape că nu mai exista așteptare, cel mult nerăbdare, care aștepta nerăbdarea. Ținea degetele împreunate, iar degetul gros al stângii atingea piatra inelului. Așa ședea, simțea pe genunchi căldura umărului băiatului, apropiat până la a se rezema, totuși nerezemat, și dorea nespuse să-și desprindă degetele din împreunare, din crisparea lor crescândă, pentru a mângâia încetișor, neobservat, părul copilăresc, încâlcit întunecat spre care privea, pentru a lăsa să-i alunece printre degete, noptatic dornic de dor, creșterea noptatică, omenescul noptatic al vâlului cu foșnet moale noptatic; totuși nu făcu nici o mișcare și, în cele din urmă, deși îi venea greu să întrerupă încremenirea așteptării, spuse: "E prea târziu". Băiatul își înălță încet fața spre el, atât de plin de înțelegere și interogativ, de parcă i s-ar fi citit ceva a cărui continuare trebuia să vină acum, și, răspunzând acestei întrebări, cu propria-i față apropiată blând de cea a băiatului, repetă foarte încet: "E prea târziu". Mai era așteptare? Era dezamăgit, fiindcă noaptea nu se mai mișca, fiindcă băiatul nu se mișca, și numai privirea acestuia, cenușie, copilărească, fixă, ea însăși întrebătoare, rămânea ațintită asupra lui, nerăbdarea, a cărei sosire o așteptase, puse brusc stăpânire pe el: „Da, e târziu... du-te la serbare". Deodată se simți extrem de bătrân; pământescul nemijlocit se vesti cu nevoia de somn și picoteală, cu dorința de a se putea scufunda în neconștient și de a-l uita pe niciodată – iar, se vesti cu o slăbiciune resimțită în maxilarul inferior și pe deasupra cu o asemenea nevoie aprigă de a tuși, încât dorința de a rămâne singur și neobservat deveni copleșitoare: "Du-te... du-te la serbare", mai putu să rostească răgușit, în vreme ce palma lui întoarsă drept în sus, firește ca o indicație și peste o distanță crescândă. Îl împingea acum spre ușă, cu mici poticneli, pe băiatul care se dădea șovăitor înapoi. "Du-te... du-te", horcăi el încă o dată, cu respirația de pe acum aproape tăiată, iar apoi, când rămase într-adevăr singur, parcă-i trecu un fulger negru prin pieptul din care izbucni tusea, amestecată cu sângele nopții, diformă, zguduitoare și încremenită, aducătoare de leșin, căscând și plesnind, un spasm sugrumător la marginea abisului, iar faptul că de data aceasta nu s-a prăbușit în el, că i-a mai trecut încă o dată, că a mai putut să perceapă încă o dată curgerea fântânii și trosnetul lumânărilor i-a apărut după aceea ca o minune. Cu destul efort, se târâse de pe jilț până la pat, se lăsase să cadă pe el și rămăsese astfel întins, nemișcat.

Cu degetele din nou împreunate, simți iar piatra inelului, simți silueta geniului înaripat gravat în cornalina gemei și așteptă, pândind să vadă dacă se va îndruma spre moarte sau spre viață. Dar încet, încet îi fu mai bine – e drept, încet și foarte trudnic și foarte strâmtorat – se îndrumă spre respirație, spre odihnă, spre tăcere.

Zăcea și asculta pînditor, din cînd în cînd, chiar dacă la intervale mereu mai mari, și fără să se repete, hemoragia, tusea îl apuca din nou, iar la început crezuse chiar că va trebui să-l cheme pe sclavul din odaia alăturată, pentru a-i spune să aducă medicul; dar chemarea i-ar fi cerut prea multă osteneală, și stînjenirea pricinuită de prezența medicului ar fi fost insuportabilă; voia să rămână singur – nimic nu era mai grabnic decât să rămână singur, ca să adune iar și iar în sine toată ființa, ca să poată asculta; acesta era lucrul cel mai grabnic. Cu picioarele trase puțin în sus, se rostogolise pe-o parte, capul i se odihnea pe perne, coapsa i se adâncea în saltea, genunchii îi erau așezați unul peste altul ca două făpturi străine, iar gleznele se aflau la o foarte mare depărtare, de asemenea călcâiele. De câte ori, oh, de câte ori luase aminte astfel la înfățișările trupului său culcat! Da, era de-a dreptul rușinos că nu se putea elibera de această obișnuință puerilă! Își amintea perfect acea noapte, extrem de ciudată pentru el, cînd – în vîrstă de opt ani – își dăduse seama pentru prima dată că în simplul fapt de a fi întins era ceva vrednic de observat: aceasta a fost la Cremona, pe timp de iarnă; stătea culcat în odaia lui, ușa care dădea spre liniștita curte cu peristil era crăpată, nu se închidea bine, se mișca puțin, iar asta îl înfricoșa; afară, vîntul trecea foșnind peste straturile acoperite cu paie pentru iarnă, iar de undeva, probabil de la felinarul ce se legăna sub bolta porții, în odaie luneca pendulând ritmic răsfrîngerea slabă a unei lumini, revenea mereu, venea ca un ultim ecou al unui flux nesfârșit, ca un ultim ecou al curgerii nesfârșite a timpului, ca un ultim ecou al unui ochi nesfârșit de îndepărtat, atît de pierdut, atît de stins, atît de amenințător din pricina depărtării, atît de încărcat cu depărtare, încât parcă te îndemna să te întrebi dacă propriul tău sine exista sau nu – și tocmai ca atunci, firește mai conștient și mai limpede datorită repetării din fiecare noapte, întrebându-se întocmai ca atunci despre trăinicia și netrăinicia alcătuirii sale trupesti, întocmai ca atunci simțea și astăzi fiecare loc pe care corpul său atinge așternutul, și întocmai ca atunci aceste locuri erau niște creste de valuri, peste care corabia lui plutea cu scufundări ușoare, în vreme ce între ele se căscau văi nemăsurat de adânci. Desigur, nu era vorba despre asta, iar dacă acum voise să rămână singur, n-o făcuse într-adevăr pentru a-și continua niște observații puerile, la care oricum l-ar fi putut opri aici pe micul tovarăș de noapte, nu, era vorba despre ceva mai esențial și mai definitiv, despre ceva, a cărui realitate trebuia să fie foarte mare, atît de mare, încât s-o fi întrecut pînă și pe aceea a poeziei și a domeniului intermediar al acesteia, era vorba despre ceva care trebuia să fie mai real decât noaptea și crepusculul, și nu doar mai real, ci chiar prin aceasta și mai pămîntesc, era vorba despre ceva pentru care merita să aduni în tine toată ființa, și ciudat era numai că aspectele puerile și cele secundare nu se lăsau respinse mai temeinic, că ele existau ca altădată și ca întotdeauna cu imaginile și cu răs-imaginile lor, că în lanțul amintirii, în care suntem ferecați, primele verigi trebuiau să fie cele mai grele, ca și cînd ele, tocmai ele, ar fi fost realitatea cea mai reală. Aproape că părea imposibil, mai mult chiar, aproape că părea inadmisibil ca realitatea noastră cea mai reală, ultima pe care o putem atinge, să se limiteze a fi o simplă imagine din amintire! Nu mai puțin, viața omenească e binecuvîntată de imagini, blestemată de imagini; numai în imagini se poate sesiza pe sine, imaginile nu pot fi alungate, există în noi de la începutul turmei, sunt mai vechi și mai puternice decât gândirea noastră, se află în atemporal, închid în sine trecutul și viitorul, sunt o dublă amintire onirică și sunt mai puternice decât noi: o imagine își era sie însuși cel ce zăcea aici, iar imaginea corăbiei care se îndrepta spre cea mai reală realitate, purtată de valuri invizibile, scufundându-se în ele, era propria lui imagine, venind din întuneric, ducându-se spre întuneric, scufundându-se în întuneric, el însuși era corabia incomensurabilă care e totodată ea însăși incomensurabilul, și el însuși era fuga care are drept țel incomensurabilul, el însuși corabia ce fuge, el însuși țelul, incomensurabil el însuși, incomensurabil, de necuprins cu privirea, de necuprins cu gândul, un nesfârșit peisaj trupesc, peisajul trupului său, o imagine infernală puternic desfășurată a nopții, astfel că, lipsit de unitatea vieții omenești, lipsit de unitatea nostalgiei omenești, nu se mai considera de mult capabil să-și exercite domnia asupra sinelui său, știind de toate regiunile și provinciile separate, în care eul unul-unic întins peste infinit trebuise să se dividă, știind de toate domeniile demonilor care preluaseră în locul său administrația acestora, despărțite în multiplicitatea lor pe districte; ah, erau districtele răscolite, arate ale plămînilor săi îndurerați, erau acelea ale febrei, teribile, care urcă în valuri spre piele, din cele mai necunoscute adâncuri ce ard ca jarul, și erau districtele hăurilor intestinelor, ca și acelea, încă mai înfricoșătoare, ale organelor genitale, și unele și celelalte pline de șerpi, străbătute de șerpi, erau districtele membrelor cu neînfrînata lor viață proprie, nu în ultimul rînd acelea ale

degetelor, și toate aceste districte ale demonilor, unele cantonate mai aproape, altele mai departe de el, unele mai prietenești, altele mai vrăjmașe, atât între ele, cât și față de dânsul – cele mai apropiate și cele mai proprii îi rămăseseră organele purtătoare de sens, ochiul și urechea și districtele lor – toate aceste domenii trupești și supratrupești, realitatea dură a schelei de piatră a oaselor, toate îi deveneau știute, simțite și suprasimțite în întreaga lor înstrăinare, în fragilitatea și dezagregarea lor, în izolarea lor, în vrăjmășia lor, în infinitul lor de necuprins, căci, ca și când aceasta ar fi fost știința reciprocă, cu toate laolaltă și el împreună cu ele, erau culcate în acel mare puhoi ce se revarsă peste toate cele omenești și peste toate cele oceanice, în acel puhoi, ca o maree grea, care tălăzuiește spre larg și înapoi, care crește și scade, izbind neconținut cu talazurile-i ce se întorc iar acasă țărnul inimii, făcând-o pe aceasta să bată neîncetat, realitate a imaginii și imagine a realității laolaltă, cu valuri atât de adânci, încât în adâncimea lor se adună lucrurile cele mai separate, neunite încă, totuși reunite pentru o renaștere viitoare; oh, tălăzuirea de țărnișă a cunoașterii, fluxul ei în eternă creștere, saturat în germene de orice alinare și orice speranță, oh, torent al primăverii, îngreunat de noapte, îngreunat de germen, îngreunat de spațiu, și, știind despre această cea mai puternică imagine a eului său, știa despre înfrângerea demonului printr-o certitudine a realității, a cărei imagine se află în indescriptibil și cu toate acestea cuprinde și ea unitatea universului. Căci imaginile sunt dolda de realitate, fiindcă întotdeauna realitatea este exprimată simbolic tot prin realitate – imagini și iar imagini, realități și iar realități, nici una cu adevărat reală, câtă vreme se află singură, totuși fiecare în parte simbol al unei ultime incognoscibilități reale, care este totalitatea lor. Iar dacă în numeroșii ani ce-au trecut urmărise curios și tot mai curios descompunerea și friabilitatea pe care le simțea lucrând în trupul său, dacă, de dragul acestei curiozități ciudate și înclinate, își asumase neplăcerile bolii și ale durerilor, ba chiar – și tot ceea ce face omul vreodată devine pentru el un simbol mai clar sau mai neclar – dacă purtase neconținut în sine dorința, dorința rareori conștientă, totuși mereu nerăbdătoare, ca unitatea sa trupească, unitate ce-i devenise din ce în ce mai mult una aparentă, să fie în sfârșit dezagregată, cu cât mai repede, cu atât mai bine, pentru ca să urmeze neobișnuitul, pentru ca dezagregarea să devină izbăvire, îndreptată spre o nouă unitate," spre sensul definitiv, și dacă toate acestea îl însoțiseră și-l urmăriseră din cea mai fragedă copilărie, cel puțin din acea noapte de la Cremona, poate totuși încă din pruncia petrecută la Andes, fie la început ca o spaimă copilărească, ușoară, ludică, fie ca o teamă apăsătoare care stinge memoria, uitate astăzi și una și cealaltă, totodată nu-l părăsise nici întrebarea privitoare la semnificația unui asemenea fenomen, iar această întrebare se aflase inclusă, noapte de noapte, în tot ceea ce încercase să prindă ascultând, căutând, încordându-și simțurile, și întocmai cum stătuse culcat în patul său odinioară, copil la Andes, băiat la Cremona, cu genunchii apăsați unul pe celălalt, cu spiritul scufundat în previsor, cu spiritul ca și cu trupul scufundat în corabia ființei sale, întins peste vastele suprafețe ale pământului, el însuși munte, el însuși câmpie, el însuși pământ, el însuși corabia, el însuși oceanul, ascultând în noaptea universului lăuntric și a celui exterior, presimțind desigur dintotdeauna că această ascultare însemna ea însăși o împlinire a cunoașterii, pentru care toată viața lui trebuia să fie trăită, întocmai așa i se întâmpla din nou, i se întâmpla aici și acum, i se întâmpla astăzi; i se întâmpla ceea ce, devenind mereu mai limpede și mai limpede, i se întâmplase mereu din nou, făcea ceea ce făcuse o viață întreagă, dar acum știa răspunsul: asculta moartea.

Putea fi oare altfel?! Omul are o poziție verticală, el singur, dar se odihnește întins pentru somn, pentru dragoste, pentru moarte – și în această triplă însușire a felului său de a sta culcat se deosebește de toate celelalte ființe. Vertical, menit să crească, sufletul omului se ridică din întunecatele hăuri ale rădăcinilor sale împlântate în humusul ființei până la bolta inundată de soare a stelelor, purtând în sus întunecoasa-i origine poseidonic-vulcanică, purtând în jos transparența țelului său apolinic, și cu cât mai mult devine formă îmbibată de lumină, datorită creșterii sale în sus, cu cât mai mult se umbrește devenind formă, ramificându-se și desfășurându-se asemeni copacilor, cu atât mai mult devine capabil să reunească întunericul cu lumina în frunzișul de umbră al crengilor sale; dar când s-a culcat pentru somn, pentru dragoste, pentru moarte, când a devenit el însuși peisaj întins, atunci nu mai e îndatorirea lui să contopească cele opuse, căci dormind, iubind, murind închide ochii și nu mai e bun sau rău, nu mai e decât o singură, nesfârșită ascultare: suflet întins la nesfârșit, nesfârșit circumscris de inelul timpului, nesfârșit în odihna lui și scos în afara oricărei creșteri, nemaicrescând ca peisajul, care este el însuși, răzbate împreună cu acesta, ca un domeniu saturnian neschimbat, de neschimbat, prin toate timpurile, ajunge de la vârsta de aur până la aceea de aramă, ba încă mai departe, până la reîntoarcerea celei de aur, și datorită, insinuării lui în peisaj, datorită încarcerării sale în pământesc și în câmpiile pământesti, la suprafața căror sfera luminii cerești se separă de aceea a întunericului pământesc, el este deopotrivă graniță despărțitoare, reunitoare de sfere între regiunile de sus și cele de jos, aparținând mereu, asemeni lui Ianus,

amândurora, cele ale plutirii stelelor ca și cele ale greutateii pietrei, cele ale eterului ca și cele ale focului infernului, asemeni lui Ianus infinitul cu dublă orientare, asemeni lui Ianus sufletul întins la nesfârșit, odihnindu-se crepuscular, astfel încât, pentru cunoașterea lui ce ascultă, înaltul și adâncul, fără a se reuni, pot fi zone de importanță egală; dimpotrivă, lipsit de importanță, nevrednic de pândă și cunoaștere devine pentru el evenimentul ca atare, deoarece nu-l resimte nici ca o creștere, nici ca o vestejire sau uscăre, nici ca o fericire, nici ca un necaz, desigur însă ca o permanentă reîntoarcere, ca permanenta reîntoarcere înăuntrul propriei sale ființe, ca reîntoarcerea curgerii saturniene atotcuprinzătoare, în care peisajele sufletului și ale pământului se întind la nesfârșit, de nediferențiat în inspirația și expirația lor, în germinarea și coacerea lor, în recoltele lor îmbelșugate și în cele proaste, în trecerea și învierea lor, în anotimpurile nelimitării lor, întrețesute în veșnica reîntoarcere, cuprinse de inelul veșnic egalului și de aceea odihnind întinse pentru somn, pentru dragoste, pentru moarte – o ascultare a peisajului și a sufletului, autoasculta-rea saturniană a morții smulse morții, de aur și de aramă în una.

Asculta moartea; nu se putea altfel. Conștiința acestui fapt se năpustise asupra-i fără spaimă, cel mult cu acea claritate neobișnuită care survine de obicei odată cu creșterea febrei. Iar acum, zăcând în întuneric, ascultând pânditor în întuneric, își înțelegea viața, și înțelegea cât de mult fusese aceasta o continuă pândă a desfășurării morții, desfășurată conștiința, desfășurat germenul morții, care e sădit de la început în orice viață și o rezumă, desfășurare îndoită și întreită, crescând una din alta și desfășurându-se în ea, fiecare fiind imaginea celei precedente și realizând-o tocmai prin aceasta – nu se afla oare aici forța onirică a tuturor imaginilor și chiar a acelora capabile să determine o viață? nu se întâmpla oare la fel cu imaginea grotei nopții universale, care boltește moartea deasupra întregii ființe, mirifică și trezind teama de atemporalitate, îngreuiată de stele și făgăduind veșnicia? Căci ceea ce odinioară, pe vremea când era băiat, fusese o reprezentare copilăresc-copilăroasă a morții, reprezentarea mormântului în care e coborât trupul, se dezvoltase acum în marea imagine a peșterii, iar construirea mormântului în golul napolitan, acolo la grota posilippică, fusese de aceea mai mult decât o simplă repetare și o întruchipare vizibilă a vechii reprezentări din copilărie; nu, prin construcție fusese exprimată simbolic bolta atotcuprinzătoare a morții, probabil încă tot puerilă din cauza unei asemenea micșorări pământești, totuși simbol al spațiului puternic-atotcuprinzător al morții, în care el, știind dintotdeauna țelul și totuși căutându-l, el, un căutător al drumului sub bolta morții, trăise o viață întreagă visând treaz. De dragul puterii atotcuprinzătoare a acestui țel își căutase atât de mult, într-adevăr prea mult, vocația propriu-zisă, de dragul acestui țel întotdeauna știut, totuși niciodată conștient, renunțase prematur la diversele cariere, nemulțumit de toate, și nu putuse să rămână sau măcar să se declare satisfăcut cu profesia de medic, ori cu aceea de astrolog, ori cu aceea de învățat și învățător în ale filozofiei: imperioasa, neîmplinită imagine a cunoașterii, serioasa imagine a cunoașterii morții stătuse neconținut înaintea ochilor săi, și nici o profesie nu putea fi pe măsura acesteia, deoarece nu există nici o profesie care să nu fie subordonată exclusiv cunoașterii vieții, nici una, cu excepția uneia singure, către care fusese împins în cele din urmă și care se numește poezie, această cea mai ciudată dintre toate activitățile omenești, singura care slujește cunoașterii morții. Numai cine trăiește în domeniul intermediar al despărțirii – oh, acesta se afla acum în urma lui, și nu mai exista nici o reîntoarcere – numai cel ce rămâne statornic pe malul fluviului, departe de izvor, departe de vărsare, în amurg, numai acela presimte moartea, numai acela e încătușat de moarte și, slujind morții, se aseamănă preotului care, datorită funcției sale, a funcției sale preoțești aflate mai presus de profesia sa personală, mijlocind între lumea de sus și cea de jos, se află angajat în serviciul morții și prin aceasta este de asemenea exilat într-un domeniu intermediar al despărțirii; da, misiunea bardului i-a apărut întotdeauna ca un sacerdoțiu, poate din pricina straniei sfîntenii a morții, care e inherentă ardorii exaltate a oricărei opere de artă, și dacă până acum cutezase doar rareori să-și mărturisească aceasta, uneori poate chiar o respinsese, precum în primele sale creații poetice nu cutezase să se apropie de moarte, dimpotrivă făcuse efortul de a se apăra cu puterea grațios-iubitoare a dragostei profunde pentru ființă de cele amenințătoare, totuși de pe acum prezente, trebuise să renunțe din ce în ce mai mult la o asemenea rezistență, deoarece forța inspiratoare de poezie a morții se dovedise în curând mai puternică, cucerind pas cu pas un drept de cetățenie care devenise mai apoi în *Eneida* un drept deplin de domnie, corespunzător sensului divin: domnia zăngănită, sângeroasă, avertizatoare, imuabilă a destinului, domnia atotbiruitoare a morții, care tocmai de aceea se biruie și pe sine și se anulează. Anume, în moarte este implicată orice simultaneitate. Întreaga simultaneitate a vieții și a poeziei este păstrată pentru vecie în capacitatea morții de a anula totul, moartea este împlinită de zi și noapte, și amândouă se întrepătrund în norul bicolor al crepusculului; oh, moartea este împlinită de toată diversitatea care a rezultat din unitate pentru a se

reînchide în ea ca unitate, este împlinită de înțelepciunea de turmă a începutului și de cunoașterea însingurării sfârșitului, cuprinzându-le pe amândouă într-o singură secundă a ființei, în acea secundă care este de pe acum a ne-ființei, căci moartea se află într-o neîntreruptă alternanță cu procesul ființei, iar curgerea timpurilor, care se revarsă în ea, e primită de ea și se reîntoarce spre origine, este transformată în unitatea memoriei, în memoria lumilor și a răslumilor, în memoria zeului: numai cine preia asupra-și moartea poate închide cercul în pământesc, numai celui ce caută ochiul morții nu-i plesnește propriul său ochi, atunci când trebuie să privească în neființă, numai cel ce ascultă pânditor moartea nu are nevoie să fugă, numai acela poate să rămână, căci amintirea lui devine profunzime a simultaneității, iar cine se scufundă în amintire aude sunetul de harpă al acelei clipe, când pământescul trebuie să se deschidă spre infinitul necunoscut, deschis spre renaștere și spre învierea infinitei amintiri – peisaj al copilăriei, peisaj al vieții, peisaj al morții, ele sunt una în invariabila lor simultaneitate, presimțind spre înalt peisajul zeilor, peisajul începutului primordial și al sfârșitului primordial, invariabil reunite de fibula arcului în șapte culori, aburit de ploaie, întins deasupra lor, oh, câmpiile străbunilor. Multe se întâmplă de dragul amintirii și se dezvăluie totuși până la urmă ca o ascultare a morții, și multe care vor să treacă drept destinate morții sunt doar amintire, temătoare amintirea dorului, apărută cu grijă, ca să nu se piardă niciodată. Așa și nu altfel se petrecuseră lucrurile cu mormântul de lângă peștera posilippică, unde dăinuie vuietul mării, umbra primăvărată și verdele frunzișului, cu acest cămin al morții construit aproape ludic, plin de amintire, de amintirile copilăriei, pe care el, fără să-și fi dat seama, le zidise în această voieșie de grădină, astfel încât tot ceea ce fusese privit de ochii copilului în curtea părintească de la Andes se regăsea acum aici în proporții reduse și doar puțin schimbate – astfel drumul ce ducea spre poarta curții, devenit acum aleea principală a grădinii, cu aceeași cotitură dublă, tivită la stânga de aceleași boschete de lauri, ducând în dreapta spre colina jocurilor sale din copilărie, chiar dacă această colină e acum încununată cu câțiva chiparoși în locul vechiului crâng de măsline, în vreme ce dincolo de clădire, odihnindu-se viguros, aici ca și acolo, înconjurați ca de o perdea, aici ca și acolo, de ciripitul păsărilor, se înălțau ulmii, atunci ca și astăzi pavăza a singurătății și a păcii, și ca odinioară, pe când era copil, ar fi putut să-și lunece mâna pe tufele gardului, cu atâta claritate putuse să fie visat retrospectiv totul, cu atâta claritate și atât de valabil pentru toate timpurile fusese visat anticipativ, un vis orientat spre moarte și spre clipa morții, țelul întregii pânze visătoare încă din zilele copilăriei, țelul și izvorul amintirii sale, limpede, de nepierdut, dornic de cunoaștere, deși imaginea mormântului reprezenta doar un fragment mic, extrem de mic de memorie în fluviul trecutului, o insulă foarte concretă, apărută aproape întâmplător în mărunta ei concretețe, dispărând și de-a dreptul vrednică de uitare în fața lățimii vuitoare a puhoiului ce se revărsa în neconținutul lui ascultare; cele de nepierdut erau aduse neconținut spre el de puhoi, largi amintirile și largi valurile, neconținut și moale și mare se rostogolea mai departe, val după val al celor presimțite cândva, strălucind în sunet de harpă, într-un acord indescriptibil, durabil, continuu – oh, dulce încarcerare a copilăriei, aflată la adăpost și gata de eliberare – și era ca și când toate pâraiele și toate iazurile lui odinioară se revărsau în acest fluviu al amintirii, curgând printre sălciile parfumate, curgând printre malurile verzi cu papură tremurătoare, imagini plăcute fără sfârșit, ele însele un buchet adunat de o mână de copil, un buchet de crini și mixandre, mac, narcise și calce, imaginea copilăriei într-un peisaj veșnic colindat, veșnic născocit, imaginea câmpiei străbunilor, pe care, oriîncotro ar fi fost împins, trebuise s-o caute pretutindeni, imagine a peisajului vieții sale, unic și de nepărăsit vreodată, imagine indescriptibil-de nedescris în ciuda foarte marii sale luminozități, precizii, însoțiri, transparente, în ciuda acestei clarități de nestins, bogate în culori, cu care l-a însoțit, atât de indescriptibilă, încât, oricât de des o descriese, n-a răsunat decât în cele nerostite, întotdeauna doar acolo unde graiul nu mai e îndestulător și, depășind propriile lui granițe pământești-muritoare, pătrunde în domeniul inexprimabilului, părăsește exprimarea prin cuvânt și – căutându-se doar pe sine în structura versurilor – deschide între cuvinte prăpastia de-o secundă cu respirația apăsată și care taie respirația, pentru ca, presimțind moartea și cuprinzând viața în această adâncime mută, ea însăși amuțită, să arate totalitatea universului, simultaneitatea fluidă în care odihnesc cele veșnice: oh, țel al oricărei poezii, deschidere de ochi a graiului, când acesta se anulează singur dincolo de orice comunicare și de orice descriere, oh, clipele graiului, în care el însuși se scufundă în simultaneitate, astfel încât rămâne nedecis dacă amintirea izvorăște din grai, sau graiul din amintire! oh, în aceste clipe începuse să înflorească peisajul copilăriei, lăsându-se pe sine în urmă, crescând mai presus de sine și de orice amintire, mai presus de orice început și orice sfârșit, transformat în orânduilele pastorale modest bucolice ale unei vârste de aur, transformat în peisajul începutului latin, transformat în realitatea zeilor ce trec domnind-slujind, desigur încă nu început primordial, încă nu ordine primordială, încă nu realitate primordială, dar firește simbol al acestora, desigur încă nu vocea care urma să răsună

încoace din zona necunoscutului extrem, a neobișnuitului celui mai inexprimabil, a supradivinului imuabil, dar firește simbolul lor, firește presimțirea, aidoma ecoului, a ființei lor și aproape a certitudinii lor – simbol care e realitate, realitate care devine simbol în fața morții. Erau clipele nemorții, devenită sunet, clipele vii, desprinse din amurg ale vieții ca atare, și erau acelea în care adevăratul chip al morții se revela în modul cel mai pur: clipele foarte rare ale harului, clipele foarte rare ale libertății desăvârșite, necunoscute celor mai mulți, spre care năzuiesc unii, pe care le ating foarte puțini – totuși acela dintre, acești puțini, căruia îi e dat să rețină o asemenea, clipă, acela căruia îi e menit să prindă fugara volatilitate a chipului morții, acela care reușește, printr-o pândă și căutare neconținută, să dea chip morții, acela a găsit, odată cu autenticitatea acestuia, și autenticitatea propriului său chip, a dat chip propriei sale morți și prin aceasta și-a dat chip lui însuși, devenind invulnerabil față de recăderea în humusul lipsei de chip. În șapte culori și blând divin i se boltește deasupra ființei curcubeul copilăriei, zilnic văzut din nou, zilnic creat din nou, creație comună a omului și a zeului, creație din forța cuvântului ce cunoaște moartea: nu fusese aceasta speranța de dragul căreia trebuise să suporte chinul unei vieți hăituite, lipsite de orice fericire pașnică? privea înapoi spre această viață de renunțări și a unei abnegații care continua și astăzi, spre această viață care fusese fără rezistență față de moarte, desigur însă plină de rezistență față de comunitate și dragoste, privea înapoi spre această viață de despărțire aflată în urma sa în lumina crepusculară a fluviilor, în lumina crepusculară a poeziei, iar astăzi știa mai limpede decât oricând că preluase toate acestea asupra sa de dragul acelei speranțe; poate că era ceva vrednic de râs și hulă, fiindcă o asemenea viață de maximă încordare nu dusesse până acum la nici un fel de împlinire a speranței, fiindcă misiunea, pe care și-o asumase, fusese prea mare pentru slabele lui forțe și, poate, fiindcă mijloacele artei poetice nu erau în genere potrivite pentru așa ceva, numai că el mai știa și că asta nu avea nici o însemnătate, mai mult chiar, că îndreptățirea sau neîndreptățirea unei misiuni nu are nimic a face cu posibilitatea pământească de a fi îndeplinită, că era indiferent dacă propriile-i forțe erau sau nu îndeustătoare, dacă avea să se nască vreun alt bărbat înzestrat cu puteri mai mari, sau dacă s-ar putea găsi vreodată pentru îndeplinirea misiunii un teren mai bun decât poezia, toate acestea erau fără importanță, căci nu fusese propria sa alegere: desigur, zi de zi, de nenumărate ori în fiecare zi hotărâse și acționase după libera alegere, sau crezuse că deciziile fuseseră libere, totuși linia mare a vieții sale nu o alesese el însuși printr-o voință liberă, îi fusese impusă, o obligație rânduită în izbăvirea și neizbăvirea ființei, o obligație poruncită de destin, totuși mai presus de poruncă, poruncindu-i să-și caute chipul propriu în acela al morții, pentru ca prin aceasta să câștige libertatea sufletului; căci libertatea este o nevoie imperioasă a sufletului, a cărui izbăvire și neizbăvire se află permanent în joc, iar el ascultase porunca, supunându-se misiunii încredințate de destin.

Ca să-și ușureze pieptul îndurerat, se ridică puțin în perne, foarte prudent, de teamă să nu provoace neorânduială în peisajele întinse ale eului său, care păreau să-i asigure claritatea, de teamă ca aceste peisaje să nu intre în neorânduială, să nu se și amestece între ele, așa cum se întâmplă unui om în poziție verticală, apoi pipăi lângă el după cufărul manuscrisului, pe al cărui capac de piele brută își plimbă degetele aproape cu gingășie: în el se trezise fierbinte și tulburător sentimentul muncii, sentimentul irezistibil al descoperitorului, marele sentiment de drumeț al creației, și dacă n-ar fi încolțit în același timp și marea teamă a drumeției, oribila spaimă a celui care a pierdut drumul, care rătăcește prin hățișul nopții, această spaimă ciudată și foarte profundă, de care e însoțită orice creație, atunci clocotul fierbinte de fericire din pieptul său ar fi acoperit până și disponibilitatea morții iscată de dureri, ar fi alinat poate chiar și sufocația, ar fi făcut uitate arșița febrei și frigul febrei și nimic nu l-ar mai fi putut împiedica să se pună imediat pe lucru, gata să înceapă din nou, aducându-și aminte de misiunea pe care o avea de îndeplinit până la ultima răsuflare și care trebuia să-i aducă o adevărată împlinire abia cu ultima răsuflare. Nu, nimic nu l-ar fi putut reține de la lucru, nimic n-ar fi trebuit să-l rețină, și totul îl reținea, o făcea cu atâta strășnicie, încât finisarea *Eneidei* stagna complet încă de câteva luni, și lui nu-i mai rămăsese decât fuga și iar fuga. Și nu boala, nu durerile, cu care se obișnuise de mult, pe care le domina de mult, erau vinovate, ci neliniștea de care nu putea să scape, pe care nu putea s-o explice, acest sentiment înfricoșat că s-a rătăcit fără ieșire, această presimțire ce-i indica limpede o nefericire de neînlăturat, mereu amenințătoare, mereu existentă, a cărei esență era de necunoscut, a cărei origine era de nedecis, de nedecis dacă asculta în universul lăuntric ori în cel exterior. Respirând cu foarte multă prudență, asculta atent și nemișcat în întuneric. Lumânările candelabrului se stingeau una după alta, stăruia numai lumina mică și răbdătoare a candeliei cu untdelemn de lângă pat, legănându-se uneori domol încolo și-ncoace în lanțul ei zornăitor de argint la adierea curenților, reflectată pe perete într-o pendulare de umbră moale ca un fluture, ca o pânză de păianjen, iar în vreme ce afară sălbăticia străzilor murea treptat și vuietul confuz, amestecat se stingeau

în fel de fel de nechezaturi, chiote, orăcăieli, zbârnăitul sărbătorii ieșea în evidență, împestrițat cu un zumzet mai limpede și-mai adânc în imaginea devenită caleidoscopică a larmei, devenea perceptibil pasul cadențat, ca un ison, al trupelor ce se retrăgeau, arătând că o parte a străzii se înapoia în cazărmi; apoi se făcu liniște, firește într-o liniște care, numaidecât, începu să capete viață, vibrând ciudat, devenind ea însăși vibrație, deoarece brusc se auzi țârâitul greierilor, venind de departe, de pretutindeni – de pe câmpiile din preajma orașului, de pe acelea din Andes? – un sunet multiplicat în miriade, iscat de miriade de făpturi, infinit în liniștea ce se întindea peste infinit. Tăcut și treptat pălea acum și reflexul roșietic al sărbătorii strălucind de lumini de pe străzi, tavanul odăii devenea negru, negru până la peticul luminos de deasupra lămpii, care semăna acum cu o zugrăvire pendulară ce aluneca domol încolo și-ncoace, iar stelele din fața ferestrei se aflau împlântate în negru. Oare aceasta era neliniștea, a cărei origine o căuta? De ce era ceva neliniștitor, câtă vreme slăbirea răcnetului de umilă disperare ar fi putut să semnifice mai curând o satisfacere generală? Nu, neizbăvirea rămăsese, iar acum o recunoștea, trebuia s-o recunoască: era neizbăvirea sufletului omenesc încarcerat, pentru care orice eliberare este neconținut o nouă încarcerare.

Privea țință spre fereastră, iar noaptea se rotea în spațiul ei uriaș, cupola era învârtită de Atlas, sprijinindu-se pe umărul uriașului și semănată cu constelații scânteietoare, uriașa grotă a nopții, care nu lasă să-i scape nimic; asculta atent zgomotele nopții, iar acestea îi erau aduse lui, bolnavului, pe care febra îl întinsese pe pat, încât îngheța și ardea sub învelitoarea lui, îi erau aduse, în trezia sa extremă, cu o simultaneitate ascuțită, imaginile, mirosurile, zgomotele de acum se amestecau cu acelea ale fiecărui odinioară trăit și putând fi trăit, într-o dublă amintire a retrospecției și a anticipării, atât de amplificate de o teamă imposibil de alungat și de explicat, gonind fără a putea fi oprite, atât de tainic ascunse în ciuda nudității lor, încât el, biciuit și totodată paralizat, fu azvârlit din nou în haotic, în hățișul tuturor vocilor individualizate – noianul amorf, de care crezuse că a scăpat, se revărsă iar asupra lui, nu ca nedistingibilul începutului turmei, dimpotrivă, foarte nemijlocit, de-a dreptul concret, ca un haos al individualizării și al unei dezagregări din care nu mai putea fi recompusă unitatea prin nici o ascultare atentă, prin nici o oprire în loc; haosul demonic al tuturor vocilor individualizate, al tuturor cunoștințelor individualizate, al tuturor lucrurilor individualizate, indiferent dacă aparțineau prezentului sau trecutului sau viitorului, acest haos se năpustea acum asupra lui, acestui haos îi era dat pradă, da, asta fusese din clipa când larma vuitoare, nediferențiabilă a străzii începuse să se transforme într-un desiş de voci individualizate. Asta era. Oh, fiecare om e înconjurat de un desiş de voci, fiecare om drumețește toată viața prin el, drumețește și drumețește și totuși e ținut locului de acea desime impenetrabilă a pădurii de voci, e prins în vegetația nopții, prins în rădăcinile pădurii, care cresc dincolo de orice timp și de orice spațiu, oh, fiecare om e amenințat de vocile indomptabile și de tentaculele lor, de ramurile vocilor, de vocile ramurilor, care-l încolăcesc încolăcindu-se, care cresc unele din altele, înălțându-se drept și iar încovoidu-se una într-alta, demonice în independența lor, demonice în individualizarea lor, voci de-o secundă, voci de-un an, voci de eoni, care se încrucișează în împletitura lumilor, în împletitura timpurilor, ininteligibile și impenetrabile în mușenia lor urlătoare, umede de gemetele de durere și dure de sălbăticia bucuriilor unei lumi întregi; oh, nimeni nu scapă de vuietul primordial, nimeni nu poate fi Scutit de el, deoarece fiecare om, indiferent dacă știe sau nu, nu este el însuși altceva decât una dintre voci, face parte el însuși dintre ele și din amenințarea lor insolubilă, indivizibilă, impenetrabilă – cum să-ți mai poți face în privința aceasta vreo speranță! fără scăpare e încarcerat cel rătăcit în desiş, nu se poate deschide nici o breșă, nici un luminiș, și dacă ar vrea totuși să-și întindă speranța dincolo, s-o trimită dincolo, acolo, în infinitul neextensibil, unde se pot presimți unitatea, ordinea, atotcunoașterea ansamblului vocilor, marele lor acord plin de presimțiri, închizând voci, dezlegând voci, acordul ecoului, care răsună din ultimele spații, al unității lumilor, al ordinii lumilor, al atotcunoașterii lumilor, ultima împlinire prin ecou a misiunii lumilor, o asemenea speranță a muritorului ar fi insolentă și o grozăvie față de zei, ea s-ar zdrobi de pereții imposibilității de a fi auzită, răsunând în desişul vocilor, în desişul cunoașterii, în desişul timpurilor, răsunând într-un suspin muribund; căci inaccesibil este izvorul de voci al începuturilor timpurilor, el se află sub toate adâncimile rădăcinilor, se află sub toate vocile, se află sub orice mușenie, impenetrabilă fântână de rădăcini a pădurilor, în care e păstrat planul stelar al unității orânduinelor și a limbii, de nezărit simbolul tuturor simbolurilor, căci infinită și mai mult decât infinită e diversitatea direcțiilor în spațiul suprafiniț, infinit e numărul individualizării, infinit e numărul drumurilor și al încolăcirilor lor, și chiar spațialitățile multiple ale limbii și ale amintirii, chiar bogăția lor de direcții și propria lor infinitate abisală nu sunt decât o foarte slabă, o foarte săracă reflectare, țesută în imaginile mărunț-pământești, a ceea ce nu poate fi sesizat de nici o gândire, a ceea ce în respirația sa păstrează orice spațiu al sferelor și totodată e păstrat de fiecare punct cât de mic al

sferelor, inspirându-se și expirându-se pe sine însuși, captând în sine și azvârlind în afară raze, reflectare a unei mântuiri a cunoașterii aproape inexprimabile, aproape de nereamintit și de necomunicat din cauza caracterului ei simbolic, care depășește prin razele sale orice curgere a timpurilor și transformă în atemporalitate orice fragment de secundă: punct de încrucișare al tuturor drumurilor, de neatins pe nici unul, țelul imuabil, veșnic al drumului, imuabil îndepărtat! chiar și întâiul, cel mai dintâi pas care s-ar face în vreo direcție oarecare a hățișului drumului ar cere, oricât ar fi de grăbit, o viață întreagă și mai mult decât o viață întreagă, ar fi necesară o viață nesfârșită pentru a reține o singură mizeră secundă a amintirii, o viață nesfârșită pentru a arunca o singură privire de o secundă în adâncurile abisului limbii! Ascultând pânditor spre această adâncime a limbilor, sperase că va putea să pândească ascultând moartea, sperase că va capta o știință, fie măcar și un licăr de presimțire a unei preștiințe despre acea cunoaștere limită, care ar fi ca atare o cunoaștere în afara cunoașterii pământești, dar însăși această speranță era o cutezanță în fața celor de necaptat ce răsunau dinspre pereții trezitori de ecouri ai abisului, o sclipire care aproape că nu mai era o sclipire, care aproape că nu era nici amintirea unei sclipiri, nici ecoul unei amintiri, un suflu fugar ca un suflu, atât de invizibil, încât nici muzica nu ar fi fost suficientă ca să rețină o asemenea invizibilitate, cu atât mai puțin să-i dea expresie ca o presimțire a infinitului de necuprins; nu, nimic pământesc nu poate să sfășie hățișul, nici un mijloc pământesc nu e îndestulător să ducă la îndeplinire misiunea cea veșnică, să dezvăluie și să comunice ordinea, împingând înainte spre cunoașterea dincolo de cunoaștere, nu, aceasta revine puterilor suprapământești și mijloacelor suprapământești, unei forțe de expresie care lasă departe în urmă orice expresie pământească, unei limbi care ar trebui să se afle în afara desişului vocilor și a întregului grai omenesc, unei limbi care ar fi mai mult decât muzică, unei limbi care ar îngădui ochiului să prindă, palpitând o dată cu inima și iute ca o bătaie de inimă, unitatea în cunoaștere a ființei, ar fi nevoie într-adevăr de o limbă nouă, încă nedescoperită, suprapământească pentru a se realiza aceasta, și cutezanță era strădania de a încerca să te apropii de o asemenea limbă prin niște sărmane versuri, strădanie stearpă și cutezanță nelegiuită! ah, îi fusese îngăduit să vadă misiunea eternă, misiunea de a mântui sufletele, îi fusese îngăduit să înfigă hârlețul, și nu observase că prin aceasta își risipise toată viața, își risipise viața, își prăpădise anii, își irosise timpul, nu pentru că eșuase și se dovedise incapabil, incapabil să scoată la lumină măcar o singură rădăcinuță, ci fiindcă numai simpla hotărâre de a înfige hârlețul ar epuiza o viață nesfârșită, mai mult chiar, fiindcă moartea depășește orice suflet și nu poate fi depășită ea însăși prin nimic, nici cu ajutorul limbii surprinse prin pândă și a unei amintiri ascultate anticipativ, covârșitoare moartea, covârșitor desişul, care nu poate fi defrișat prin nimic și-l încarcerează nemilos pe cel rătăcit, neajutorat rătăcitul, el însuși doar o voce neajutorată în hățișul individualizărilor. Cum să mai poți avea aici vreo speranță?! nu se arăta aici că faptul omenesc, oricum și oriunde se petrece, e necondiționat un efluviu de spaimă creaturală, un fapt de spaimă obsesiv, din a cărui carceră crepusculară nu există nici o scăpare și nici o evadare, întrucât e spaima creaturii rătăcite în desiş? Resimțise mai profund ca oricând această spaimă, înțelegea mai bine decât oricând dorința niciodată amuțită de tot a sufletului rătăcit de a învinge timpul, anulând moartea, înțelegea mai bine decât oricând speranța nestinsă a maselor creaturale, înțelegea la ce râvneau cei aflați acolo jos, voci și răsvoci și ei, cu răcnetele lor de o deznădejde sălbatică, îi înțelegea când stăruiau nestrămutat și incorigibil în ardoarea lor, în ardoarea lor plebeiană, scoțând din ei strigăte și strigând în sineși, ar fi de dorit și ar trebui ca în desiş să existe o voce deosebită, cea mai puternică, excepțională, o voce de conducător, căreia n-ar trebui decât să i se alăture, pentru ca în reflexul acelei voci, reflexul bucuriei, al beției, al nopții, al asemănării lui Cezar cu zeii, printr-un suprem asalt sălbatic, urlându-și bestial forța, să-și mai poată deschide totuși un drum pământesc din încâlceala existenței lor, și, dându-și seama de asta, el înțelegea, își dădea seama mai bine decât oricând că propria lui năzuință se deosebea ce-i drept în formă și în aroganță, nu însă și prin sens și conținut de această voință de violentare grosolană, dar mai onestă, a turmei ce turbase, înțelegea că el doar camuflase fireasca spaimă creaturală, care-l cuprindea cu absolut aceeași tărie, răstălmăcită în nostalgia după o atotcunoscătoare unitate a ordinii, răstălmăcită într-o ascultare și pre-ascultare pânditoare zadarnică și de aceea de două ori ipocrită, că împinsese pur și simplu până la marginea pământescului speranța într-o voce excepțională, deschizătoare de drum a unui conducător, această cea mai pământească speranță plebeiană, care era și a sa, amăgindu-se că această voce de conducător îi va răsună odată de acolo și că atunci va fi suprapământeană, fantomă a îngâmfării sale, prizonieră a pământescului și pradă zădărniceii tuturor celor pământești; oh, el recunoștea mai bine decât oricând zădărnicia oricăror tentative ale animalului din masă de a evada și a hăituielii de către frică, știa că atacurile din fugă, urlând de speranță, amuțind din dezamăgire, trebuiau să se sfârșească întotdeauna în încremenită lipsă de umbre a neființei, rătăcite în timpuri și neputându-

se sustrage timpului, și mai știa că lui i se hotărâse același destin, tot atât de inevitabil, tot atât de neînălțurat, prăbușirea în încremenirea unei neființe care nu anulează moartea, ci e ea însăși moartea. Oh, viața lui fusese o rătăcire și fusese irosită, căci drumul pe care-l urmasse ducea de la bun început nicăieri, împovărat de știința direcției greșite, împovărat de știința faptului că rătăcea, de la început o rătăcire și o bâjbăire și amurgire bâjbăitoare în desiş, o viață de greșită renunțare și de greșită despărțire, împovărată de teama dezamăgirii inevitabile, pe care tocmai de aceea o împinsese, întocmai cum făcuse și cu speranța, până la limita vieții și a celor pământești. Oare această limită fusese acum atinsă, de vreme ce nu mai rămăsese altceva decât groaza rece, paralizantă și sufocantă, probabil nemărturisită, groaza morții, sigur însă, și poate încă mai puternică, groaza dezamăgirii? nu rămăsese altceva decât încremenirea care îl apăsa ca o tainică pedeapsă hotărâtă de stele, sancționând un păcat provenit din irevocabilitatea fatală, un păcat pe care nu-l săvârșise el și care, mai înainte chiar de a putea fi săvârșit, era semeție, un păcat de ne-săvârșit în veci, stând veșnic în spatele său, opunându-se veșnic veșnicei misiuni de a cunoaște, veșnic impus lui, pentru ca el să nu-și vadă misiunea, să nu vadă împlinirea, pedeapsă invizibilă într-o încremenire invizibilă, păcatul și pedeapsa ne-trezirii, încremenind timpul, încremenind limba, încremenind amintirea, pânda crepusculară, încremenită în neant, în câmpul pustiu al morții, iar trupul său zăcea foarte părăsit într-o asemenea încremenire, infirm și îmbătrânit de osteneală, întins și saturnic învăluit de amurg peste zonele eului său, care deveneau mereu mai transparente, care pierreau din ce în ce mai mult și care, părăsite până și de demoni, deveneau mereu mai pustii, lipsite de mișcare, ca și când ar fi fost niște ferestre goale fără prize: nu mai rămăsese nimic lângă ele, nu-și mai amintea nimic în afara lor, căci tot ceea ce însemnase cândva pentru el un câștig al vieții, temporalul de odinioară și cele ce i se impuseseră odinioară amintirii, îmbătrâniseră înaintea lui, îmbătrâniseră încă mai repede decât el, pieriseră din ochii săi și se scufundaseră în cele abia-create, abia-trăite, îmbătrânite și veștede și moarte erau imaginile peisajului vieții sale, cândva extrem de luminoase, strălucite de scilipiri tari, uscate și moarte erau versurile pe care le odrăslise, toate acestea se împrăstiaseră ca frunzișul uscat, nu și le mai amintea, doar le știa, împrăștiate ca la sfârșitul unui anotimp, epuizate odată cu anotimpul, un foșnet uitat; multe, oh, multe fuseseră, trecute de mult, trecute abia de curând, fuseseră într-o diversitate înmiată și în milioane de individualizări, totuși nu ajunseseră niciodată până la el, niciodată nu se putuseră constitui într-un întreg, cercul amintirii rămânând neînchis, niciodată nu vor ajunge până la el, încă trăite, erau abătute spre netrăire și rămăneau neînfăptuite, întocmai cum îndeplinirea infinitei sale misiuni eșua în neînfăptuire, poticnindu-se de la primul ei pas, întocmai cum acest pas, deși dura de o viață întreagă, nefăcut, fusese chiar a priori astfel, stăruind într-o paralizie înfiorătoare, de neînving, pentru care nu mai exista nici un înainte și nici un înapoi, astfel că primului pas nefăcut nu-i va mai putea urma un al doilea, fiindcă distanța dintre diferitele secunde ale vieții a crescut, devenind un interval incomensurabil, de netrecut, iar de aici nu mai poate în genere urma nimic, nici repede, nici încet, fiindcă în genere nimic nu se mai lasă continuat, de necontinuat cele făptuite și cele nefăptuite, de necontinuat cele gândite și cele negândite, cele exprimate și cele neexprimate, cele cântate în poezie și cele necântate în poezie – oh, zeilor! și *Eneida* va trebui să rămână neîncheiată, de necontinuat, neîncheiată ca toată viața aceasta! Să fi fost într-adevăr aici o hotărâre a stelelor? să fi fost într-adevăr acesta destinul poemului?! destinul *Eneidei*, propriul său destin, neîmplinit! Era imaginabil așa ceva, oh, era oare imaginabil?! Poarta grea a spaimei se deschisese deodată, iar dincolo de ea se căsca bolta puternic-atotcuprinzătoare a groazei. Ceva înfricoșător, care-l înhăța din afară și totodată dinăuntru, ceva îngrozitor de necunoscut îl azvârli în sus, brusc, exploziv, cu răutate, supradureros de dureros, îl azvârli în sus cu toată forța pustiitoare, deparalizantă, deznădăjduită până la sufocare, pe care o are primul tunet și fulger de la un început de furtună, așa îl pătrundea sugrumându-l, aducând moartea, amenințând cu moartea, totuși apropiind din nou secunde și îmbogățind fulgerător spațiul gol dintre ele cu acea insesizabilitate care se numește viață, și aproape avea impresia că în fulger străfulgera încă o dată speranța, aproape avea impresia că, în vreme ce, prins în gheara de fier, era smuls în sus, cu iuțeala unei răsuflări, cu iuțeala unei priviri, aceasta se întâmpla pentru ca lucrurile la care renunțase și pe care le pierduse și nu le terminase să poată fi totuși recuperate, poate chiar numai în clipita respirației reanimate o secundă; speranță sau non-speranță, n-o știa, asurzit de durere, asurzit de teamă, asurzit de paralizie, n-o știa, dar știa că fiecare secundă de viață reanimată era foarte necesară și foarte importantă, știa că a fost azvârlit în sus numai pentru această izbucnire în flăcări a vieții, indiferent dacă avea să dăinuie puțin sau mult, azvârlit în sus, alungat din așternutul încremenirii, știa că trebuia să evadeze din irespirabilitatea spațiului închis, însingurat de rigiditate ca de un zid, că trebuia să-și mai trimită încă o dată privirea afară, abătută de la sine, abătută de la zonele eului, abătută de la câmpia pustie a morții, că trebuia să mai cuprindă încă o dată, încă

o singură dată, poate ultima dată, spațiul întreg al vieții, oh, trebuia să mai vadă încă o dată, o singură dată stelele, și, ridicat în picioare, rigid, în fața patului, ținut de pumnul ca o gheară care-i străbătea tot corpul și totuși îl strângea din exterior, se puse în mișcare, cu membrele țepe, condus ca o marionetă, neîndemânatic ca tras pe sârmă, nesigur ca pe catalige, îndreptându-se din nou spre fereastra cu nișă, de scobitura căreia se rezemă istovit, puțin încovoiat din cauza slăbiciunii, totuși încă drept, pentru ca, ritmic, cu coatele trase înapoi, să-și potolească respirând adânc foamea de aer și astfel ființa lui să se deschidă din nou, participând la fluxul respirator al sferelor dorite iar.

Îl minase aici nevoia de a respira, nevoia de a respira a tuturor creaturilor, dar totodată fusese o nevoie netrupească, o nostalgie după cele vizibile, după vizibilitatea lumii, după cele respirabile din certitudinea universului vizibil. Asurzit de sufocație, stătea la fereastră, ținut de mâna viguroasă ce-l strângea, și nu știa cât stătuse astfel, putea tot atât de bine să fi fost secunde ca și ore; știința timpului îl pătrundea din nou incomplet și fragmentar, lumea se reconstitua doar fragmentar, acoperită pe mari intervale de teama de sufocare, de chinul sufocării, lumea se reconstruia, cunoașterea devenea iar cunoaștere, și doar fragmentar își dădea seama de cele întâmplate, înțelegând pas cu pas că nu fusese vorba numai de *Eneida*, ci de altceva, pe care abia acum trebuia să-l găsească.

Lumea se întindea acum tăcută în fața lui, aproape surprinzător de tăcută după tot zgomotul anterior depășit, și era probabil noapte târzie, probabil că miezul nopții și trecuse; stelele ardeau mari sub marea lor orbită, alinător și puternic și licărind liniștitor din cauza recunoașterii liniștitoare, ce-i drept, deși lipsea orice nor, tulburate neliniștitor, ca și când între spațiul lor și acela al lumii de dedesubt s-ar fi țesut o boltitură din cristal tulbure, oarecum dur-impenetrabilă, încă transparentă totuși pentru privire, iar lui aproape i se părea că demonica scindare în zone, căreia îi fusese supus împreună cu corpul său în vreme ce pândise zăcând, în vreme ce zăcuse pândind, s-ar fi transferat aici asupra lumii exterioare, că aceasta ar fi devenit atât de netă, atât de imensă cum n-o mai simțise asupra lui însuși niciodată. Spațiul pământesc era atât de net diferențiat în boltirea lui și izolat de cel de deasupra, încât nu se simțea nici urmă din adierea râvnită a infinitului și nici măcar nu putea să potolească foamea de aer, să domolească acest chin, fiindcă aburul ce învăluisese mai înainte orașul stăruia în ciuda brizei de seară, abia fragmentat, ba chiar devenise un fel de transparență febrilă, încheat întrucâtva, datorită izolării lumii, într-un fel de gelatină întunecată, care plutea imobilă, de nemișcat în aer, resimțită mai fierbinte decât aerul și în irespirabilitatea ei aproape tot atât de apăsătoare ca atmosfera sufocantă din interiorul odăii. Necruțător se detașa irespirabilul de respirabil, necruțător de impenetrabil se întindea întunecată deasupra carapacea de cristal, un perete strict despărțitor pentru pridvorul sferelor, pentru pridvorul respirației, pentru pridvorul lumilor, în care se afla el; ținut drept de mâna de fier, susținut de ea, iar în vreme ce odinioară. Înmlădiat în netezimea pământească și întins peste câmpiile saturniene, formase el însuși granița dintre zona de sus și cea de jos, aparținând nemijlocit ambelor zone și întrețesut cu ele, acum se înălța prin ele ca un suflet singularizat/menit creșterii, care, în singularizarea și în însingurarea lui, știe că, dacă vrea să asculte adâncimile din înalt și pe cele de jos, trebuie să se asculte pe sine: participarea nemijlocită la măreția sferelor este interzisă aceluia care stă în timpul pământesc, în creșterea omenesc-pământească, dăruit din nou cu amândouă; numai cu privirea sa, numai cu știința sa poate el să străbată imensa separare a sferelor, numai cu întrebarea-i vizionară poate să le cuprindă reunindu-le, numai pornind de la cunoașterea lui interogativă și în ea poate el să reconstituie unitatea, unitatea concomitentei lumii și a sferelor ei, numai în ciclul curgător al întrebării realizează el prezentul sufletului său, cea mai intimă *necesitate* pământească a lui, misiunea cunoașterii inculcată lui dintru început. Timpul curgea sus, timpul curgea jos, ascunsul timp al nopții, revărsat din nou în arterele sale, revărsat din nou în orbitele stelelor, îmbinând fără spațiu secundă cu secundă, timpul dăruit din nou, trezit din nou, legea imuabilă a timpului, prezentul cu durată eternă, în care el era ținut, se afla mai presus de destin, anulând hazardul, dezlegată de mișcare:

Lege și timp,

născute una din alta,

anulându-se reciproc și născându-se neconținut din nou, oglindindu-se reciproc și numai prin aceasta întrezărite,

lanțuri ale imaginilor și ale contraimaginilor

cuprinzând timpul, cuprinzând imaginea primordială,

fără a sesiza vreodată în întregime pe vreuna și totuși devenind mereu mai atemporale și mai

atemporale,

până când în ultimul ecou al acordului lor,
până când într-un ultim simbol
cel al morții se unește cu acela al vieții întregi,
realitatea de imagine a sufletului,
sălașul lui, prezentul lui atemporal și de aceea
legea realizată în el,
necesitatea lui.

Iar în necesitate se petrecuse totul, necesară fusese chiar și calea unei cunoașteri care dizolva universul
lăuntric și pe cel exterior într-o imensitate de necunoscut, desfăcute și fragmentate până la totală înstrăinare.
Totuși, în această necesitate incontestabilă, inevitabilă nu e inclusă oare și speranța restabilirii acordului ființei,
speranța nezădărniceii celor ce se întâmplă și a celor întâmplăte? imaginile au apărut în necesitate, și tot în
necesitate se apropie ele mereu mai mult de realitate! Oh, apropiere a imaginii primordiale, apropiere a realității
primordiale, în pridvorul căreia se afla – oare învelișul de cristal al tănuirilor din cer se va sfâșia acum? oare
noaptea îi va dezvălui acum ultimul ei simbol, lui, al cărui ochi e menit să se stingă, dacă ea și-l deschide pe al
ei? privea țintă spre stelele a căror rotație de două mii de ani, hotărâtă de destin, hotărâtoare de destin, trebuia să
se încheie în curând, urmând orbită cu orbită destinul și purtând mai departe ea însăși destinul de la tată la fiu
până la seminția seculară, iar prezentul cerului îl saluta, extinzându-se din cele văzute până în cele nevăzute în
cercul complet al științei redăruite, îi saluta acolo de la marginea din sud-vest, familiar și neliniștitor, imaginea
fatidică a Scorpionului, cu corpul periculos încovoiat, cuprins de fluviul domol al Căii laptelui, Andromeda își
lăsa capul pe umărul înaripat al lui Pegas, nici-când-dispăruta strălucea salutând invizibil, iar din eonul străbun,
creat de dincolo, salută de zece ori aprinsă constelația Dragonului, păgubită de tronul de odinioară; el privea
țintă în sus în universul rece de piatră, în care se rotește imaginea legii, despărțită de el era răsuflarea cu lumină
întunecată, despărțit de el adevărul care nu coboară niciodată și nu poate fi decât presimțit în necesitatea lui ce
scapă oamenilor, și văzându-i acum imaginea, presimțindu-i imaginea în bogăția de imagini, care este adevărul,
știa de cunoașterea ce se agita în el, știa că aceasta scapă hazardului, știa de așteptarea fără așteptare a puterii lui
de cunoaștere, eliberată de orice nerăbdare, și era pregătit pentru necesara desăvârșire întru cele nedesăvârșite.
Atunci mâna care-l ținea deveni mereu mai blândă și se transformă în adăpostire. Iar pe acoperișurile orașului
se așternea verzuie, rece ca o pulbere, lumina estică a lunii; cele pământeste deveniră mai apropiate. Căci cine a
lăsat în urma lui prima poartă a groazei este înconjurat de pridvorul unui necunoscut nou și mai mare,
înconjurat și prins de o nouă dezmeticire, care-l situează iar în mijlocul celor trăite, în propria-i lege, descătușat
de cea a reîntoarcerii, descătușat de mersul saturnian, descătușat de nerăbdarea ascultării sale pânditoare, este
cel repus în poziție verticală și cel ce crește în sus, cel ce regăsește drumul spre sine însuși, iar barca lui alunecă
acum numai cu vâslele ridicate, încet și fără așteptare în timpul dăruit, ca și când acostarea ar fi iminentă,
acostarea la țarmul realității ultime, eliberate de hazard;

căci cine a lăsat în urma lui prima poartă a groazei, acela a pătruns în pridvorul realității,
căci cunoașterea sa, descoperindu-se pe sine și ca pentru prima oară îndreptată spre ea însăși,
începe să înțeleagă necesitatea din univers, necesitatea oricărei întâmplări,
ca pe o necesitate a propriului său suflet; căci cui i se întâmplă așa ceva,
acela este ținut afară în unitatea ființei,
în prezentul pur, care este comun universului și omului,
dreptul de proprietate cel mai inalienabil al sufletului său,
în virtutea căruia acesta plutește, plutind din necesitate, plutind deasupra prăpastiei amenințător căscate
a neființei,

plutind deasupra orbirii omului;
căci este ținut afară în eternul prezent al întrebării,
în eternul prezent al științei ne-știutoare, în pre-știința divină a omului,
ne-știind fiindcă întreabă și trebuie să întrebe,
știind fiindcă precede orice întrebare,
dar divin oferit de la început omului și numai lui
ca necesitatea sa omenească cea mai intimă,
din pricina căreia

el trebuie să întrebe neconținut din nou cunoașterea și este întrebat neconținut din nou de ea,
temător de răspuns omul, temătoare de răspuns cunoașterea,
legat de cunoaștere omul, legată de omenire cunoașterea,
amândoi întrelegați și temători de adevăr,
covârșiți de realitatea divină a preștiinței,
de întinsul real al întrebării știutoare, care
nu poate fi atins vreodată
de nici un răspuns pământesc, de nici un adevăr al cunoașterii pământești
și totuși poate căpăta răspuns, trebuie să capete răspuns
numai aici în cele pământești,
nu poate fi realizată decât în cele pământești
ca o alternanță a îndoitei plămuii a lumii,
realitate preschimbată în adevăr, adevăr preschimbat în realitate,
corespunzător poruncii, căreia îi este supus sufletul, necesitatea acestuia;
căci sufletul încordat pentru întrebare
este ținut în mântuirea lui întru adevăr, care,
chemată prin poruncă să cunoască, să întrebe, să plăsmuiască,
încordată între siguranța de a ști și capacitatea de a cunoaște,
caută realitatea, și ca atare,
chemat de știința primordială și de această întrebare știutoare,
care știe de lipsa de hazard dătătoare de unitate a ființei,
chemat pe deasupra spre știința născută din cunoaștere,
chemat spre realizarea ei,
chemat spre cunoașterea legii celei dezvelite de hazard,
sufletul se află în permanentă plecare,
gata de plecare și plecând către propria-i esențialitate,
către creaturalitatea și extracreaturalitatea lui,
dezvelite de hazard ambele în cunoașterea legii,
având punctul de plecare și țelul reunite prin sfere,
făcându-l om pe om;
căci omul este ținut
în știutorul principiu de cunoaștere al sufletului său,
în principiul de cunoaștere
al faptei și căutării sale, al voinței și gândirii sale, al visării sale,
și este deschis infinitei lipse de hazard din real,
acestui simbol al realității care este sinele său,
simbolul cel mai cuprinzător și cel mai puternic,
cel mai adevărat în asprimea-i blândă,
în care vrea să se întoarcă și se întoarce pentru totdeauna,
ținut în prezentul propriului său simbol,
pentru ca acesta să-i devină realitate permanentă;
căci în ceea ce este ținut omul
este îndârjirea chemării sale,
îndârjirea celui încarcerat,
îndârjirea libertății sale de neatins
și a voinței sale nestinse de a cunoaște,
atât de inflexibilă,
încât el devine mai mare decât insuficiența părăntească,
îndârjirea titanică a faptului de a fi om
crescând mai presus de sine;
cu adevărat, omul este ținut în misiunea sa de a cunoaște;
și nimic nu-l poate abate de la aceasta,

nici chiar inevitabilitatea erorii,
hazardul acesteia dispărând în fața
misiunii eliberate de hazard;

căci oricât ar fi ținut omul în încarcerarea insuficienței sale pământești – fie el chiar unul care luptă
trudnic să respire, înțeleștat trudnic de pervazul ferestrei ca un bolnav pecetluit cu semnul morții – și oricât ar fi
el de predestinat dezamăgirii, dat pradă oricărei dezamăgiri în cele mari ca și în cele mici, zadarnică orice
strădanie, stearpă în ceea ce privește cele trecute, fără de speranță în ceea ce privește cele viitoare, oricât de
aprig l-ar fi gonit tot înainte dezamăgirea, de la nerăbdare spre nerăbdare, de la neodihnă spre ne-odihnă, fugind
de moarte, căutând moartea, căutând fapta, fugind de faptă, hăituit și iubind și iarăși hăituit, împins fatal de la o
cunoaștere către alta, alungat din viața familiară de altădată a unei creații modeste și împins spre diversitatea
oricărei științe și împins mai departe spre poezie și împins mai departe spre cercetarea vechii înțelepciuni, cea
mai tănuțită, nerăbdător să cunoască, nerăbdător să afle adevărul, și iarăși împins înapoi spre poezie, ca și când
aceasta s-ar putea înfrăți cu moartea pentru o ultimă împlinire a realității – oh, dezamăgire și aceasta, cale
greșită și aceasta –, oh, oricât de mult ar trebui toate acestea să treacă drept o cale pe de-a-ntregul greșită, da, a
fost și este pur și simplu o cale greșită, da, abia un elan pentru un prim pas, și s-a și produs nereușita mai înainte
de primul elan, oh, oricât această întreagă viață se vedește acum a fi ratată, este ratată, eșuată în insuficiență
încă de la început, damnată pentru totdeauna și veșnic să eșueze, fiindcă nimic nu poate străpunge hățișul,
fiindcă muritorul nu poate scăpa niciodată din desis, fiindcă el rămâne pe loc în rătăcirea-i imobilă, încătușat de
deznădejde și încătușat de hazard, ținut de toată grozăvia erorii, oh, cu toate acestea și cu toate acestea, nimic
nu se urmează fără necesitate, deoarece necesitatea implicată în sufletul omenesc, deoarece necesitatea
implicată în misiunea omului guvernează tot ceea ce se întâmplă,

și chiar calea greșită, chiar eroarea;
căci numai în eroare, numai prin eroare,
în care e închis fără putință de a scăpa,
omul devine un căutător,
care este,
omul care caută;
căci omul are nevoie de cunoașterea zădărniceii,
trebuie să ia asupra-și groaza acesteia, groaza fiecărei erori,
și, cunoscând-o, s-o soarbă până la fund,
trebuie să devină conștient de groază,
nu pentru a se tortura pe sine, ci desigur
fiindcă groaza poate fi biruită
numai cunoscând-o și fiind conștient de ea,
fiindcă numai atunci devine posibil ca,
trecând prin poarta din corn a groazei,
să pătrunzi în ființă;
de aceea este ținut omul în spațiul tuturor incertitudinilor,
ținut în el, ca și când nu l-ar mai purta nici o corabie,
deși plutește încolo pe o luntre plutitoare;
de aceea este ținut el în spațiile și răs-spațiile
conștiinței de sine,
în spațiile eului său care devine conștient de sine,
destin al sufletului omenesc,
însă acela în spatele căruia
s-au închis grelele canaturi ale porții groazei,
acela a ajuns în pridvorul realității, și
fluidul necunoscut, peste care lunecă plutind încolo,
necunoașterea, devine pentru el principiu al științei,
deoarece ea este creșterea fluidă a sufletului său,
nedesăvârșitul ce nu se poate desăvârși al propriului sine,
totuși desfășurându-se ca unitate,

îndată ce eul devine conștient de sine însuși,
nepieritoare din pricina creșterii unitatea fluidă a universului
de care a devenit conștient, văzută de el
într-o concomitență care, datorită prezentului ei,
unifică toate spațiile în care este ținut,
transformându-le într-un unic spațiu al originii,
și aidoma acestuia
ascunde în sine eul, pentru a fi totuși ținută de eu,
este cuprinsă de suflet și totuși cuprinde sufletul,
odihnindu-se în timp și determinând timpurile,
legată de legea cunoașterii și creând cunoașterea,
plutind împreună în creșterea ei fluidă,
plutind împreună în devenirea ei plutitoare crescândă, care ea singură este originea realității,
atât de fantastic de mare iradierea una în alta a lumii lăuntrice și a celei exterioare,
încât plutirea și faptul de a fi ținut, eliberarea și încarcerarea
curg întreolaltă într-o transparență comună nediferențiabilă,
oh, atât de nepieritor necesară,
oh, atât de peste măsură de transparentă,
încât în sfera superioară-închisă,
accesibilă numai privirii, accesibilă numai timpului,
știută în ambele,
reflectată în ambele, oglindită în chipul omenesc deschis
și îndreptat spre cer de o mână blând-aspră
învăluit de destin
învăluit de stele
sclipește darul făgăduit al nezdărniceii,
eliberat de hazard timpul dăruit, pentru totdeauna,

deschisă cunoașterii mângâierea în cele pământești, – și mângâietor în universul inundat de lună se reuneau sferele, legate pentru totdeauna una de alta sfera cerului și sfera pământului, mângâietor aidoma respirației, care trebuia să se reîntoarcă în piept din universul inundat de lună, vestind mângâietor că nimic nu fusese zadarnic, că tot ceea ce se făcuse din dorința de a cunoaște nu fusese făcut în zadar și nu putea să fie în zadar datorită necesității ce-i determinase fapta. Speranță în cele nedesăvârșite și de nedesăvârșit, iar alături, foarte modestă, speranța de a termina *Eneida*. Un ecou, răsunând de speranță, al făgăduinței în cele pământești, răsunând retrospectiv în încrederea pământească; receptiv este muribundul, înconjurat de ființa pământească.

Alinare și încredere, mângâierea nezdărniceii, deși învelișul de cristal al celor tănuite de cer nu se deschisese, deși nici o imagine nu apăruse acolo, cu atât mai puțin un ultim simbol, acoperit rămăsese ochiul nopții, nestins propriul său ochi, acum ca și altădată, zonele infinitului puteau fi reunite numai în oglindire și în contraoglindire, acum ca și altădată, unitatea, în care se lăsau îmbinate infinitele separații ale lumii de sus și ale celei de jos, era una doar știută, creată de privire, acum ca și altădată, locul în care se afla el era doar pridvorul realității, era doar spațiul întrebării pământești, în al cărei acum a fost ținut, interzisă realitatea integrală a ultimei unități, și totuși era alinare și încredere. Lumina lunii curgea ca o pulbere rece prin arșița nopții, o îmbiba, fără s-o micșoreze, fără să i se poată. Împărtași, un ecou răcoros-orb al strălucirii de piatră a cerului, zugrăvit în întunecimea fierbinte. Oh, încredere a omului care știe că nimic nu s-a întâmplat în zadar, că nimic nu se întâmplă în zadar, deși nu există decât dezamăgire și nici un drum nu duce afară din desiș; o, încredere, care știe că până și acolo, unde cumpăna se înclină spre dezastru, câștigul cunoașterii este pe măsura celor trăite, adaosul de cunoaștere dăinuind în lume, ecoul împede-răcoros al lipsei de hazard dăinuind în ea, al acelei lipse de hazard, către care acțiunea pământească a omului poate să răzbată prin luptă, ori de câte ori îi urmează necesitatea hotărâtă de cunoaștere și ajunge la o primă iluminare a pământescului și a somnului său de turmă. Oh, încredere plină de încredere, nu iradiată în jos din cer, ci născută pământește în sufletul omenesc ca urmare a impusei datorii de a cunoaște – așadar, împlinirea încrederii, în măsura în care poate fi împlinită, nu trebuie să se facă oare tot pământește? Ceea ce este necesar se desăvârșește neconținut în cele modest pământești; ciclul fluid al întrebării își va afla întotdeauna punctul de încheiere numai în cele pământești, iar mi-

siunea cunoașterii poate să se ridice oricât de des până în zona celor suprapământești, îi poate reveni chiar reunirea sferelor despărțite ale universului, nu există totuși nici o misiune autentică fără punct de plecare pământesc, nici una care să nu se înrădăcineze pământeste prin posibilitățile rezolvării ei. Troienită de lună, fugind de lună, lumea pământească zăcea acum întinsă în fața lui, cele omenești se retrăseseră sub ele însele, refugiate în somn, ascunse în casele saturate de somn, scufundate sub ele însele, izolate de stelele scufundate sus, iar tăcerea lumii era o îndoită părăsire între zona superioară și cea inferioară; nici o voce nu întrerupea liniștea ce nu mai respira, nimic nu mai era perceptibil în afară de domolul trosnet intermitent al focurilor de pază și de pașii grei, plictisiți ai străjii ce patrula de-a lungul zidului împrejmuitoar dinafară, care se apropiau, corespunzător rondului, și se pierdeau iarăși, dar la o ascultare mai atentă părea că ar fi vibrat și aici un stins ecou venit de cine știe unde, un sunet însoțitor, abia un ecou, abia răsfrânt, doar pulverizat, totuși răsfrânt la izbirea de pereții caselor din jurul pieței, răsfrânt la colțurile de zid ale ulițelor și ale cocioabelor, răsfrânt de marea structură de piatră a orașului și a orașelor, răsfrânt de pereții munților și ai mărilor, răsfrânt de bolta cristalin-tulbure de jos a cerului, răsfrânt de lumina stelelor, răsfrânt de lucruri ce nu pot fi cunoscute, suflat încolo și răsfrânt prin pulverizare, vibrând încoace în vălvurele tremurate, totuși pierind iarăși îndată ce voiai să-l captezi. Dar trosnetul slab al focurilor dinapoia zidurilor dăinuia în continuare, având o existență pământească și totuși într-un mod ciudat reunită cu sferile, iar dacă uneori se uniformiza până a se asemui cu ecoul și cu cele invizibile, dacă se înscria el însuși în lanțul imaginilor și al răs-imaginilor, rămânea totuși un indiciu al nezădărniceii strădaniei omenești, un indiciu al originii pământeste a voinței titanice de unitate înăscută sufletului omenească; era ca un îndemn adresat cunoașterii, de a se întoarce în jos spre pământ și în cele pământeste, pentru a-și afla aici forța ei de înnoire, elementul prometeic, care derivă din domeniul inferior, nu din cel superior. Da, el trebuia să-și îndrepte atenția spre domeniul pământesc, iar acum aștepta atent, aplecat peste balustrada ferestrei, cu o respirație foarte obosită, adăstând ceea ce era necesar și trebuia să vină.

Sub el se căsca, aidoma întunericului negru al unei fântâni, spațiul îngust dintre palat și zidul împrejmuitoar, neluminat adânc fundul negru al puțului, în vreme ce dincolo de zid, ascuns cu totul de el, vizibil numai în răsfrângerea luminii lui, ardea unul dintre focurile de pază, iar când straja, în rondul ei, tăia de-a curmezișul mica zonă de lumină pâlpâitoare, peste pavajul de un roșu stins luneca neclară umbra omului, un întunecat abur de umbră, care sărea uneori în sus pe zidul clădirii de pe partea cealaltă, violent și rapid, aproape ireală prin ciudata și nebănuita mobilitate. Ceea ce se întâmpla acolo jos, la adăpostul zidului, era cea mai simplă împlinire a unor îndatoriri ostășești, dar nu mai puțin ceva legat într-un chip straniu, ca orice împlinire a unei îndatoriri omenești, cu fondul de știință al cunoașterii, cu misiunea cunoașterii pur și simplu și cu nezădărnicia ei; ceea ce se întâmpla acolo se desfășura în pridvorul realității, în apropierea celor definitive. Iar străbaterea spre realitatea primordială se va realiza nu pornind din sfera stelelor, și nici din sfera intermediară de sub stele, nu acolo se va împlini făgăduita nezădărnicie, ci în sfera omului, pornind de la om se va naște imboldul spre străpungerea fruntariilor; divină este predestinarea omului în privința aceasta, divină îi este încrederea în privința aceasta, divină îi este necesitatea, și oricât de puțin ar putea să fie prezisă clipa marii reușite a realității, încât nimeni să nu poată cerceta dacă evenimentul tăinuit de destin se va petrece într-un viitor de dincolo de sfârșitul vieții, sau într-un prezent nemijlocit, ori dacă nu cumva a și avut loc, din cele tănuite de destin pornește imperios, stăruitor și avertizând, porunca de a fi vigilent, porunca de a reține orice clipă, în așteptarea clipei revelației, a revelației din cele neîntâmplătoare, din lege, din cele omenești. Porunca răsuna din zona inexplorabilului, și răsuna în pocnetul pierdut-imperceptibil al strălucirii fierbinți-obosite, febrile, negru-străbătute de lună, care cuprindea lumea pământească, curgea mai departe nemișcată peste acoperișuri, curgea încoace la fereastră și-l ținea strâns și pe el, care ședea aici, învăluindu-l cu porunca veghii, ca și când aceasta ar fi fost o parte a febrei. Și, febricitând, el își îndrepta veghea spre cele vizibile, aproape dornic ca undeva acolo să se arate o ființă omenească. Nu se arăta nimic. Spre uscat, în sud-vest, stătea amenințătoare, cu strălucire vie, constelația Scorpionului, stătea deasupra unui pământ ce-și stinge strălucirea, se stinge granița dintre casele orașului de-acolo de-afară, și valurile colinelor noptatice ale peisajului, pe jumătate acoperite de ele, își stingeau strălucirea valurile ce urcau și coborau ale câmpiilor și dumbrăvilor și pășunilor, valurile lor de păioase, valurile lor de frunzare, inundate de lună cu o strălucire rece de piatră și boltite în fund de o ultimă întunecime neagră a infinitului, se stingeau în valurile de febră, cu sunet de piatră, reci ca piatra, tremurând ca piatra, ale spațiului stelar, inundat, îmbibat de noapte, îmbibat de lumină, plutind încolo și lunecând, curgând încolo, iar strălucirea palidă nu avea nici un sfârșit în zona celor nevăzute. Așa curgea încolo și curgea înapoi, fierbinte-răcoros și umbrit-luminos într-o îndoită origine, coborând în

întunecimea neagră, curgând în jos în puțurile curților, ale piețelor, ale ulițelor, lărgindu-se peste văzutele-nevăzutele lumii pământești. În față, pieziș, o uliță se deschidea în piață; pe porțiunea dreaptă deschisă privirii, era vărgată luminos de lună, numai aici, colo o întunecau casele mai înalte, iar după fuga acoperișurilor îți puteai da seama că în continuare ducea spre marginea orașului, făcând o ușoară cotitură dublă, care semăna cu aceea a constelației Scorpionului și se orienta către ea, ademenitoare similitudinea formei, ademenitoare orientarea într-acolo, ba chiar atât de ademenitoare seducția, încât devenea anxietate, un dor de a putea porni într-acolo, de-a lungul străzii, parcurgându-i ușor în grabă cotiturile, ieșind în câmp, către constelație, străbătând o patrie după alta, tăind de-a curmezișul dumbrăvile febrei luminii și ale febrei umbrei, voios pasul de vis, care le parcurge în zbor; oh, să străbați drumetind, pentru vecie și fără întoarcere, șoselele privirii, al căror capăt include iară originea lor. Nu e nevoie de nici un ghid pe un asemenea drum ușor, dar nici de cineva sever care să te trezească, deoarece fără întrerupere dănuie somnolența lumii, sclipind străluminată; trebuia numai să pășești înainte, să drumețești mai departe în irevocabil, deschise toate fruntariile, și nimic nu-l mai poate opri pe drumeț, nimeni nu-l întrece, nimeni nu-i vine în întâmpinare, divinul nu grăbește înainte-i, el nu întâlnește animalicul, piciorul său nu e îngreunat nici de unul, nici de celălalt, dar direcția în care merge este aceea a alinării și a încrederii, este aceea a necesității, este aceea a zeului. Așa era? cu adevărat, aici nu mai exista o direcție opusă? Nu va veni totuși vreunul din direcția opusă, năzuind înapoi spre animalic, căzând înapoi în neanimalic?

Trebuia să aștepte, să aștepte cu mare răbdare, și dura mult, insuportabil de mult. Până la urmă totuși, până la urmă veni ceva. Și, ciudat, ceea ce veni, deși în contradicție cu tot ceea ce era de așteptat, se arătă totuși ca la porunca necesității. Mai întâi veni ca o imagine auditivă, anume ca imaginea auditivă ce se desprinsese încet din tăcere a unor pași târșâiți și a unui murmur confuz, care rămase vreme îndelungată în umbră, mai înainte de a apărea siluetele corespunzătoare, trei pete albe neclare ce se împingeau înainte, parcă împotriva voinței lor, șovăind și adesea poticnindu-se, scurgându-se una în alta și iarăși desprinzându-se, vizibile în lumina lunii, scufundându-se în întuneric. El urmări apropierea celor trei apariții cu respirația tăiată din pricina atenției încordate, cu respirația tăiată din pricina neliniștii în strălucirea irespirabilă a nopții, cu mâinile încrucișate dureros, cu degetele strânse dureros pe inel, aplecat dureros spre fereastră și cu capul mult împins înainte. Un răstimp, cele trei apariții rămaseră mute, apoi însă, în contrast cu murmurul confuz dinainte, răsună tare, cu o ascuțime bruscă și extrem de clar, o voce, o voce croncănitoare de tenor; vorbele răsunară aproape ca un strigăt, de parcă posesorul vocii și-ar fi luat inima în dinți pentru o irezistibilă hotărâre definitivă: „Șase sesterți”. Se înstăpâni din nou tăcerea, ca și când sentința definitivă n-ar mai fi îngăduit în genere nici o replică, apoi totuși aceasta urmă: „Cinci”, spuse o a doua voce bărbătească, nebinevoitor-bine dispusă, pe un ton liniștit, aproape somnoros de bas, care fără îndoială voia să reteze orice altă tocmeală: „Cinci”. – „Rahat, șase!” croncâni ne-intimidată prima voce, la care, după o oarecare dispută ininteligibilă, basul replică pe un ton calm și definitiv: „Cinci, și nici un as mai mult”. Se opriră. Până acum nu se putea înțelege pentru ce se tocmeau, dar iată că se amestecă a treia voce, iar aceasta era a unei femei bete: „Dă-i șase!” porunci ea cu un glas strident, gras, în falset, dincolo de a cărei grabă nerăbdătoare și imperativă se ițea o ofertă slugarnică, firește fără a obține cine știe ce, căci acum răspunsul consta numai dintr-un râset gutural-batjocoritor. Și, iritat de râset și de batjocura evidentă, glasul de femeie izbucni furios: „Vrei să te-ndopi ăl mai mult, da' să nu plătești nimic... Vrei să ai carne, și vrei să ai pește, și toate alea...”; iar pentru că acestor vorbe le urmă din nou numai râsul lătrător al bărbatului, glasul continuă: „Trebuie să cumpăr făină, și ceapă și de toate, și ouă și usturoi, și untdelemn și usturoi... și usturoi...” – gâfâind beat, însoțit de provocatorul râs al bărbatului, care devenise o gargariseală sugrumată, lăbărtată, glasul se opri la inaccesibilitatea usturoiului – „Vrei s-ai usturoi... usturoi...” – „Așa-i”, croncâni tenorul între timp și se hotărî, printr-un salt brusc ai gândirii, la un „Ține-ți gura!” Femeia însă nu se lăsă întreruptă, ca și când vorba ar fi avut o putere lămuritoare: „Usturoi... trebuie să cumpăr usturoi...” Cei trei fuseseră din nou înghițiți de întuneric, din întuneric continua să răsună strigătul despre usturoi, și, într-adevăr, ca la un cuvânt de vrajă, întunecimea febrilă a nopții se încarcă și se îmbibă deodată cu toate izurile de bucătărie, pe care le putea exhală orașul, grele, saturate, grase, uleioase, plăcute și oribile, stătute și putrede, cu trosnet stins, duhnind a tigaie, rumegate, hrana somnoroasă a orașului. Câteva clipe se făcu liniște, ca o ciudată sugrumare, de parcă și cei trei de-acolo de jos ar fi fost înghițiți de aburul inert, și chiar după ce reintrară în lumină, nu mai aveau nimic de spus; argumentul usturoiului fusese epuizat, cei trei se apropiară muți, devenind mereu mai deslușiți și mai deslușiți, deși, cu toată muțenia, nicidecum împăcați: cel dintâi se arată un ins izbitor de uscățiv, care șchiopăta, cu umărul ridicat sprijinindu-se într-un baston și înălțându-l amenințător, ori de câte

ori trebuia să se oprească, pentru a îngădui celorlalți doi să se apropie, la oarecare distanță în urma lui femeia groasă și trupeșă, și, în sfârșit, celălalt bărbat, poate și mai gras, poate și mai beat, în orice caz mai greoi, un turn cu burta mare, care nu izbutea deloc să micșoreze distanța mereu crescândă dintre el și femeie și în cele din urmă încercă s-o rețină cu un piuit scâncitor și cu mâinile de copil ridicate; așa se apropiau, o priveliște oscilant-incertă, care deveni încă mai incertă, atunci când, la capătul străzii, pătrunseră în lumina oscilantă a focului de pază; așa ajunseseră aici înaintea ochilor săi împreună cu gâlceava lor, izbucnită din nou, când șchiopul din față se pregăti, printr-o întoarcere spre stânga în direcția portului, să taie piața, iar femeia îi azvârli din urmă un strident „Blegule!”, astfel că omul, oprindu-se și renunțând la avansul față de ceilalți, se întoarse și se repezi la ea agitând bastonul, ce-i drept fără s-o sperie pe ea care își continua cicăleala, ci pe turnul cel gros, care se răsuci s-o ia la fugă piuind, astfel că o obligă pe femeie să alerge după el și să-l smulgă înapoi – un succes atât de îmbucurător pentru celălalt, încât lăsă bastonul jos, ca să izbucnească în acel hohot de râs batjocoritor, gros, gutural, lătrător, care o înfuriase și mai înainte pe femeie. Pe dată, rezultatul fu același, femeia fu cuprinsă de furie: „Acasă!” îi porunci ea uscățivului care râdea, iar când acesta arătă cu degetul întins balansând în direcția portului, ca să-și sublinieze intenția dinainte, ea întinse, la rândul-i, brațul, gâfâind și tremurând de enervare, în direcția opusă: „Hai, cară-te acasă, nu mai ai ce căuta în oraș... știu eu după ce umbli tu acolo, le știu eu, nespălatele tale...” – „Hai?”, degetul se opri din balans, mâna luă forma unui pahar și făcu gestul băutului. Acesta era adresat grasului, care se rezemase de zidul casei, atât de convingător, încât omul regăsi tonul definitiv al hotărârii sale: „Vin”, sughiță el transfigurat și se puse în mișcare. Femeia îi tăie drumul: „Ah, vin”, se răsti ea furioasă, „Vin?”... vrea să se ducă la nespălatele lui, iar eu, eu trebuie să gătesc... Vrea să aibă carne de porc și vrea să aibă de toate...” – „Carne de porc”, croncăni tenorul. Ea îl îmbrânci cu dispreț înapoi în zid, dar aproape plângăreț se întoarse către celălalt: „Vrei să ai de toate de la mine, da' să nu plătești nimic...” – „Îi plătesc cinci, am spus... hai cu mine, capeți vin.” – „Mă doare-n cot de vinu tău... Îi plătești șase.” – „Capătă vin și el”. – „N-are nevoie de vinu tău.” – „Nu te privește pe tine, mortăciune; îi plătesc cinci, nici o lețcaie mai mult, și capătă și vin.” – „Cinci”, declară cu demnitate burduhănosul rezemat de zid. Femeia se repezi la el: „Ce-ai spus? ce-ai spus?” înspăimântat, grasul căută un subterfugiu; în cele din urmă zise pe un ton prietenos-prevenitor: „Rahat”. – „Ce-ai spus?” Femeia nu-l slăbi, iar el, strâmtorat, repetă cu un curaj silit, corespunzător noii sale convingeri: „Cinci”. – „Încă mai repeți, bețivanule, butie spartă... iar de haleală trebuie să vă fac rost eu... să vă fac rost fără parale...” Vorbele nu făcură nici o impresie asupra grasului: „Vin... capeți și vin”, rosti acesta în falset, fericit, de parcă acum ar fi trebuit să fie răsplătit pentru curajul său. Femeia îl apucase de tunică: „Toți gologanii îi dă nespălatelelor... trebuie să plătească șase, auzi, șase...” – „Șase”, repetă docil turnul și dădu să se așeze, ceea ce firește că nu reuși din pricina mâinii cu care-l ținea femeia. Pentru uscățiv, toată gâlceava era un izvor de plăcere care nu se mai termina și se revărsa în răcnete și mișcări ale bastonului: „A zis cinci, și cinci îi plătesc; și cu asta, basta!” – „Nu-i adevărat”, pufni ea și, continuând să-l țină de tunică pe burduhănos, îi strigă în obraz: „Spune-i șase, spune-i!” Oricât se sforța, glasul ei nu-și pierdea subtonul de ofertă și solicitare; numai că nu puteai să-ți dai seama cui i se adresa acesta. Totuși, uscățivul, întrerupându-și oarecum voioșia, deveni cu un grad mai împăciuitor: „Ce mai vrei? Făină capeți oricum pe daiboj de la Cezar...” Femeia tresări uimită, ceea ce-i îngădui grasului, care se zvârcolea sub strânsoarea ei violentă, o pauză de respirație, dar și prilej să se smulgă în sfârșit din neplăcuta afacere cu sesterți: „Salve Augustus!” croncăni el către reședința imperială din partea aceasta, iar celălalt, care și el se întorsese spre palat, întări, cu bastonul ridicat, strigătul voios ascuțit, cu un bubuitor „Salve!”, și din nou răsună pițigăiat, cu entuziasm „Salve Augustus!”, și din nou salută uscățivul cu un bubuitor „Salve!” – „Țineți-vă botul, țineți-vă botul, amândoi!” interveni femeia dezgustată și mânioasă, și de fapt pentru câteva secunde avu efect; desigur nu tocmai din respect față de porunca femeii, ci mai curând din respect față de aclamatul Cezar, cei doi amuțiră, chiar încremeniră, cu gura deschisă grasul, cu bastonul ridicat uscățivul, iar în vreme ce umbra înarmată cu baston pâlăia sus pe zid în lumina scăpărătoare a focului și femeia cu brațele grele, înfipite în șolduri, contempla frumosul efect, ai fi putut să crezi că imobilitatea avea să dureze de acum pentru vecie, până când fu întreruptă de lătratul răzător ce începu din nou, bubuind iar, brusc acompaniat de un râs în care se încadra acum și perechea cea grasă, mai întâi, pe un ton limpede de tenor, burduhănosul. ciripind de-a dreptul trandafiri, apoi femeia, chirăind fără să vrea, cotcodăcind tremurător, iar bastonul bătea tactul, un râs cu trei boturi, un râs hohotit, care țâșnea în sus umed dintr-o necunoscută adâncime de foc, o zeflemea cu trei capete, prin care se batjocoreau fiecare pe sine însuși și unul pe altul, un zeu cu trei trupuri, necunoscut, cel mai necunoscut. Râsul urca spre un punct culminant, și slăbănogul îl găsi: „Vin”, strigă el, „Îți capeți vinul, grasule, vin pentru toți, vin

în sănătatea lui Cezar!" – „Hui, hui, hui", cotcodăci femeia, și râsul ei se dădu peste cap, devenind mânie, răsunând abia acum a desfrâu ce se dăruie, „pe Cezar al tău îl cunosc eu..." – „Făină de la Cezar", o lămuri cu bunăvoință turnul patriotic și începu să se desprindă de zid, „făină de la Cezar, ai auzit cu urechile tale... Salve Cezar!" Aproape că ar fi fost de așteptat ca femeia să-și reia strigătul despre usturoi, în așa măsură totul părea o rătăcire pe același loc, iar când celălalt interveni răcnind și înecându-se, cu confirmarea: „Păi sigur, mâine o împarte, mâine pune s-o împartă... nu te costă nimic!" – ea își pierdu răbdarea: „Un rahat o să împartă..." – zbiera, de răsuna toată piața – „un rahat o să dea Cezar... un rahat e Cezar al tău, un rahat e, Cezar; domnu' Cezar știe să dănțuiască și să cânte și să reguleze și s-o ducă-n desfrâu, dar încolo nu știe nimic, și o să dea un rahat!" – „Să reguleze... să reguleze... să reguleze...", repetă grăsanul însuflețit, de parcă prin acest cuvânt i s-ar fi dezvăluit întreaga desfrânare a lumii cu toate accesele ei de libidinie, „Cezar regulează, salve Cezar!" Într-un timp, uscățivul șonticăise câțiva pași mai departe, probabil îngrijorat că straja s-ar putea apropia, și deși râsul său în noapte continua să fie gutural și răcnit, răsuna totuși neliniștit, acum când strigă în urmă peste umărul ridicat: „Înainte... capeți vin, înainte!" Firește nu fu de nici un folos, și probabil că nu mai exista nimic care să mai poată fi de folos, căci burduhănosul, încântat cu obstinație de cezarul care dănțuie și regulează, era pornit neîndoielnic să facă la fel ca augustul și, străduindu-se patriotic să-și sprijine cuviincios galanteria cu strigăte în cinstea Tatălui Augustus, lui Cezar Augustus, Salvatorului Augustus, năzuia, cu mâinile întinse pofticios, rugător, să se apropie de femeia ce se trăgea înapoi, ocărând și blestemând, dibuia greoi, scoțând mici croncănituri, un colos ciripitor cu voioșie, gata de împreunare, care, beat de dorință, ajunsese să dănțuie ținându-se de-a dreptul cu grație, îndreptându-se orbește spre țintă și neîndoielnic hotărât să nu renunțe, dacă o surprinzătoare lovitură de baston a șchiopului ce se apropiase binișor n-ar fi pus brusc capăt jocului: totul s-a petrecut indescritibil de rapid și în tăcere, nu s-a auzit nimic, ca și când bastonul ar fi izbit într-un morman de fulgi, nu s-a auzit nici un singur strigăt de spaimă sau de durere, nici un geamăt sau suspin, grasul s-a prăvălit pur și simplu cu un pleoscăit, s-a rostogolit puțin și apoi a rămas întins nemișcat – totuși ucigașul nu l-a mai luat în seamă, ci s-a îndepărtat, fără a mai arunca măcar o privire înapoi, a pornit-o nepăsător șchiopătând, în orice caz nu spre port și spre vin și spre nespălate, dimpotrivă a luat-o pe drumul spre casă, cum îi poruncise femeia, îngrijorat în ceea ce o privește pe aceasta, care, ca nehotărâtă – poate uimită și impresionată, fie de rapiditatea neașteptată a stingerii, fie de accesul de libidinie atât de brusc stins – se aplecase deasupra leșului, întârziind cu o jale oarecum teatrală, apoi, după câteva clipe, se îndepărtă de el și, hotărându-se rapid, se grăbi să-l ajungă din urmă pe șchiopul ce se-ndepărta; toate acestea s-au petrecut atât de iute, atât de departe, atât de adânc întreșute în strălucirea febrilă nemișcată a nopții, încât desigur că nimeni n-ar fi putut interveni să le împiedice, iar cel mai puțin un bolnav, obligat să urmărească de la fereastră întâmplarea, incapabil să strige, incapabil să facă un semn, paralizat și încremenit și fascinat din pricina atenției imperative, din pricina chinului impus, iar în afară de asta fiindcă abia putuse să reflecteze la cele întâmplate, căci, mai înainte ca perechea de ucigași fugari să fi dispărut acolo jos, după colțul zidului împrejmuitor crenelat, mult ieșit în afară, cel căzut se mișcă și, după ce reuși să se răsucescă pe burtă, porni să se târască în patru labe ca un animal, ca un mare gândac greoi care și-a pierdut o pereche de picioare, grăbindu-se pe urma soților săi. Nimic comic nu, ci spaimă și groază înconjurau animalul cel fabulos, iar spaima și groaza dăinuiri și atunci când reuși în sfârșit să se ridice pe picioarele dinapoi, ca să dea drumul la urină pe zidul casei, după care, pierzându-și echilibrul la fiecare pas și pipăind zidul, înainta clătinându-se pe lângă el. Cine fuseseră cei trei? fuseseră niște emisari ai infernului, trimiși din cartierul mizeriei, prin al cărui șir de ferestre privise el, silit fără cruțare de destin să privească?! ce trebuia să mai vadă, peste ce trebuia să mai dea? încă nu fusese destul, încă nu fusese?! Oh, nu lui i se adresaseră acum ocările, nu lui îi erau adresate batjocura și râsul, care-i zguduise pe cei trei, râsul acesta bărbătesc, răcnit, lătrător, molipsitor, care nu avea nici o asemănare cu râsul femeiesc de pe ulița mizeriei, nu, în râsul acesta miji ceva mai rău, teroare și groază, și era groaza realității obiective, care nu se mai adresează oamenilor, nici lui, care văzuse și auzise aici la fereastră, nici vreunui alt om, întocmai ca o limbă care nu mai e puncte între oameni, întocmai ca un răs extrauman, a cărui zonă de batjocură cuprinde conținutul obiectiv al lumii ca atare și care, depășind orice zonă umană, nu-l mai batjocorește pe om, dar, demascând lumea, îl nimicește pur și simplu; oh, asta răsunase în râsul celor trei apariții, exprimând groaza, transmitând groază, râsul bărbătesc, râsul glumeț, răcnit, al groazei! De ce, oh, de ce îi fusese trimis?! ce necesitate îl trimisese aici? Se aplecă în afară, ca să se uite după cei trei – acolo, pe cerul din sud, acolo Săgetătorul își încorda imobil-mut arcul spre Scorpion, în direcția Săgetătorului pieriseră cei trei, iar din muțenie fălăiră încă o dată și încă o dată, mai întâi sfâșiate cu asprime, apoi ușor destrămate, mai întâi pestrițe, apoi cenușii, iar în cele din urmă pierind

în zbor resturile zdrențelor de obscenități ale ocărilor lor, un hohot de râs lunecos, gras, cicălitor al glasului de femeie, rugător-imperativ în jelanii ei scâncită, câteva vorbe emise de basul gutural al șchiopului, o dată și a doua oară râsul lui lătrător, la urmă numai o înjurătură crepusculară, aproape ca o nostalgie a depărtărilor, devenită aproape gingașă și amestecată în celelalte zgomote ale depărtărilor nopții, întrețesută și contopită cu fiecare sunet, cu fiecare ultim rest de sunet, care se desprindea din depărtare, contopită cu strigătul de vis somnoros-cristalin al unui cocoș, contopită cu lătratul în neștire a doi câini, care cine știe unde afară, în câmpul cu sclipire stinsă, poate la vreo schelă, poate la vreo vilă, își împărtășeau existența lor lunară, dialogul fără punte al animalului, contopit cu sunetele unei melodii omenești, care răzbătea fragmentar încoace dinspre zona portului, putând fi încă recunoscută, ce-i drept, numai la originea ei, mână de vânt încoace spre nord, totuși aproape fără direcție, gingașă și această melodie, deși aparținea poate unui cântec marinăresc obscen, însoțit de urlete de râs în vreo tavernă puțind a vin, gingașă și aidoma unei nostalgii a depărtărilor, ca și cum depărtarea mută, ca și cum rigidul univers de dincolo ar fi în ea locul unde limba mută a râsului și limba mută a muzicii, amândouă limbi în afara limbii, mai prejos și mai presus de granița legăturii dintre oameni, s-ar fi reunit într-o limbă nouă, într-o limbă în care grozăvia râsului este într-un mod miraculos absorbită de grația frumosului, totuși nu anulată, ci întărită într-o grozăvie dublă, limba mută a celei mai încremenite-extraumane depărtări și pustietăți, limba din afara oricărei limbi materne, limba inexplorabilă a deplinei netălmăcirii, pătrunsă în chip neînțeles în lume, străbătând în chip neînțeles și inexplorabil lumea cu propria ei depărtare, existentă în chip necesar în lume, fără a o fi schimbat, și tocmai de aceea de două ori ininteligibilă, nespus de ininteligibilă, ca și irealitatea necesară din realul neschimbat!

Căci nimic nu se schimbase: diversitatea stelelor stătea adânc scufundată sub suprafața cerului, cu chipuri încremenite și mută, neschimbată în universul văzut, spre nord Șarpele învins de brațul lui Hercule, la sud Săgetătorul amenințător, jos stăteau neschimbate în lumea nevăzută pădurile încremenite sub întunecime, întretăiate de drumurile șerpuitoare ale nopții pâlâind în lună, străbătute în grabă de sălbăticiunile sătule de vis, care caută adăpătarea sclipitoare, neschimbați, în lumea nevăzută, îndepărtată și cea mai familiară, munții salutau cu vârfurile luminoase, învăluți de strălucirea tăcerii, luna ce strălucea deasupra lor, cel mai îndepărtat-nevăzut, un vuiet de argint, marea, așa stătea înaintea lui noaptea deschisă, neschimbată în cele văzute și în cele nevăzute, una dintre miriadele de nopți într-o invariabilitate de neschimbat de la începutul originar, deschisă lumea în cele mereu-nevăzute, sferă despărțită de sferă, neschimbat pridvorul realității; oh, nimic nu se schimbase, dar totul se deplasase în acea nouă depărtare care anulează orice apropiere, care pătrunde orice apropiere și trecere în inexplorabil, care face ca propria-ți mână să devină străină și îți împinge propria-ți privire spre cele nevăzute, într-o depărtare atotprezentă, care resoarbe în al ei nicăieri lumina și chiar strălucirea pâlâitoare a focului de-acolo de jos, acoperit de zid, o depărtare care desensibilizează orice sunet al vieții și-l transpune printre cele imperceptibile, chiar și pasul singuratic și rar de-acolo de jos al străzii, depărtare în apropiere, supradepărtare în depărtare, granița cea mai dinafară și totodată cea mai dinăuntru a amândurora, irealul în realitatea amândurora, vrăjit în amândouă ceea ce este îndepărtat în depărtare – frumusețea.

Căci

frumusețea strălucește la granița cea mai îndepărtată,
din cea mai îndepărtată depărtare strălucește ea în oameni,
îndepărtată de cunoaștere, îndepărtată de întrebare,
fără efort
perceptibilă numai privirii,
unitatea lumii ctitorită de frumusețe,
fondată pe frumosul echilibru al supradepărtării,
care străbate toate punctele spațiului, saturându-se cu depărtare și – de-a dreptul demonic – nu numai că dizolvă în egalitate și identitate de semnificație
lucrurile cele mai contradictorii,
ci și – încă mai demonic – umple în fiecare punct
depărtarea spațiului cu depărtarea timpurilor,
cumpăna fluxului timpului nemișcată în orice punct,
încă o dată nemișcarea ei saturniană,
nu anularea timpului, însă desigur eternul său acum,
acest acum al frumuseții, ca și când la priveliștea ei

omul, deși ridicat în picioare și crescând în sus, ar putea să coboare înapoi
în pânda lui zăcând crepuscular,
din nou întins între adâncimile de sus și de jos,
din nou contopindu-se cu privirea pânditoare pe care o emite,
ca și când adâncimea ar îngădui o nouă participare care,
liberă de cunoaștere și întrebare,
poate renunța în chip arhitemporal și pre-arhitemporal la cunoaștere și întrebare,
renunțând la deosebirea dintre bine și rău,
fugind de datoria omenească de a cunoaște,
fugind într-o nevinovăție nouă și de aceea falsă, pentru că
ceea ce este reprobabil și ceea ce este poruncit prin datorie, neizbăvirea și izbăvirea,
ceea ce e crud și ceea ce e binevoitor, viața și moartea,
ininteligibilul și inteligibilul,
să devină o singură comuniune nediferențiată,
cuprinsă de legătura unificatoare a frumuseții,
topindu-și fără efort strălucirea în privirea ce-o îmbrățișează,
și tocmai de aceea este ea ca o vrajă, și vrăjit-vrăjind,
preluând demonic totul, este frumusețea,
incluzând totul, echilibrul ei saturnian,
însă tocmai de aceea este și o recădere în pre-divin,
tocmai de aceea amintire a omului referitoare la ceva
care a avut loc încă înainte de pre-știința lui,
amintire a unei perioade de dezvoltare pre-divine a creației.
Amintire a unei creații intermediare nediferențiat-crepusculare,
fără de jurământ, fără de creștere, fără de înnoire,
totuși amintire și ca atare pioasă, deși
o pietate lipsită de jurământ, lipsită de creștere, lipsită de înnoire,
pietatea demonică a îndepărtării de frumusețe
în îndepărtarea granițelor celor mai dinafară,
totuși fără voința de a depăși granița,
cu fața întoarsă către pre-început,
pre-divinul cu aparență divină,
frumusețea;

căci în fața lui se lățea noaptea preluând totul, atât de îndepărtată, atât de plină de pulberea de argint a ecoului, care răsuna încoace de la fruntariile ei cele mai îndepărtate, încât, împreună cu tot ceea ce ascundea, ea devenea indistinctibilă, un cântec, un râs răcnit, un suflu de voce animalică, un vâjâit de vânt, nu se știa. Iar această neștiință ostilă științei, cu care se învăluie frumusețea ca spre a-și apăra gingașia și fragilitatea, cu care trebuie să se învăluie, deoarece unitatea lumii ctitorită de ea este mai fugară, mai lipsită de rezistență, mai atacabilă decât aceea întemeiată de cunoaștere, deoarece, în plus, spre deosebire de aceea, poate fi oricând vătămată de știință, această neștiință iradia către el împreună cu frumusețea dinspre întregul rotund al celor ce pot fi zărite, delicat și totodată aproape demonic ca ademenire, ca ademenirea trufașă a identității de semnificație, șoptită încoace demonic de la granița cea mai dinafară, pătrunzând spre cea mai dinăuntru, o șoptă oceanică lucitoare, străbătută de lună străbătându-l pe el, în echilibru ca plutitoarele maree ale universului, a căror forță șoptitoare schimbă între ele cele vizibile cu cele invizibile, leagă diversitatea lucrurilor în unitatea sinelui, diversitatea gândirii în unitatea lumii, ambele însă devenind ireale în frumusețe: absență a științei este știința frumosului, absență a cunoașterii este cunoașterea ei, aceea fără vreun avans de gândire, aceasta fără vreun surplus de realitate, iar în încremenirea echilibrului ei, încremenit echilibrul fluid dintre gândire și realitate, încremenită alternanța zămislitoare de lume dintre întrebare și răspuns, dintre cele ce pot fi întrebate și cele la care se poate răspunde, frumusețea oprește în loc cumpăna fluxului universului lăuntric și al celui exterior, devenind, în echilibrul încremenit, simbol al simbolului. Așa era boltită noaptea în jurul lui, echilibrată într-o frumusețe proporționată, spațiul strălucind întunecat al nopții întins saturnian peste toate timpurile, rămânând firește și astfel în timp și nu extinzându-se dincolo de cele pământești, încordat de la

graniță la graniță și el însuși granița cea mai dinafară și cea mai dinăuntru în fiecare punct, așa era întinsă noaptea în jurul lui și în el, și se revărsa către el dinspre ea, dinspre echilibrul ei pământesc, cu frumusețea ei, simbolul simbolului, aducând cu sine toată eterogenitatea celor mai dinafară și celor mai dinăuntru depărtărilor limită și totuși de o ciudată familiaritate, învăluit în neștiință și totodată ciudat de dezvăluit, întrucât, ca sub o a doua luminare miraculos bruscă, i se arăta ca simbolul propriei lui imagini, cu toată supradepărtarea, atât de limpede, de parcă ar fi fost creată de el însuși, simbolizarea eului în univers, simbolizarea universului în eu, dublul simbol încrucișat al ființei pământești: străluminând noaptea, străluminând lumea, frumusețea umplea toate limitele spațiului nelimitat, și împreună cu acesta coborâtă în timp, purtată prin timpuri, ea devenea veșnicul lor acum, devenea limitarea fără de limită a timpului, devenea simbolul totalității pământescului limitat temporal-spațial, revelând jalea limitării, și tocmai de aceea frumusețe în lumea celor de dincoace;

astfel, în tristețe întristată,
astfel i se dezvăluie omului frumusețea,
i se dezvăluie în închegarea ei în sine, care este
cea a simbolului și a echilibrului,
vrăjind plutitoare în opusul eului,
al eului care zărește frumusețea, și al lumii umplute de frumusețe,
fiecare dintre cele două în propriu-i spațiu, fiecare dintre cele două limitată în sine,
fiecare închegată în sine în propriu-i echilibru, și tocmai de aceea amândouă
în echilibru reciproc, tocmai de aceea într-un spațiu comun;
în el i se dezvăluie omului
închegarea în sine a celor pământești frumoase,
închegarea în sine a spațiului purtat de timp, încremenit în timp,
a spațiului plutind extins, fermecător de frumos, care
nu se mai înnoiește prin nici o întrebare, care nu se mai lărgeste prin nici o cunoaștere,
totalitatea permanentă a spațiului care nu mai poate fi înnoită, nu mai poate fi extinsă, purtată de
echilibrul

frumuseții eficiente în ea, iar această totalitate închegată în sine a spațiului se revelează în fiecare dintre
părțile sale,

în fiecare dintre punctele sale, ca și când fiecare ar fi limita ei cea mai dinăuntru,
se revelează în fiecare chip în parte, în fiecare lucru, în fiecare operă omenească,
în fiecare ca simbol al propriei sale spațialități,
ca limita cea mai dinăuntru a acesteia, la care orice existență se anulează pe sine,
simbolul ce anulează spațiul, frumusețea ce anulează spațiul, anulând spațiul
în virtutea unității pe care o stabilește între limita interioară și cea exterioară,
în virtutea închegării în sine a celor infinit limitate,
infinitatea limitată, tristețea omului;
astfel i se revelează lui frumusețea ca un eveniment al limitei,
iar limita, cea dinafară ca și cea dinăuntru,
fie ea a orizontului celui mai depărtat, fie ea a unui singur punct,
este încordată între infinit și finit
în cele mai îndepărtate, totuși neconținut încă în cele pământești,
încă în timpul pământesc, ba chiar limitează timpul și îi determină oprirea pe loc,
oprirea lui pe loc odihnindu-se în sine la limita spațiului,
totuși ea nu anulează timpul,
e numai simbol, simbol pământesc al anulării timpului,
numai simbol al anulării morții, niciodată însăși anulara morții,
limită a omenescului, care încă nu s-a depășit pe sine,
fiind așadar și limită a neomenescului;
i se dezvăluie omului evenimentul frumuseții
sub înfățișarea a ceea ce este, a ceea ce este frumusețea,
ca infinitul în finit,
ca aparentul infinit pământesc

și de aceea ca joc,
ca joc al infinității pentru omul pământesc în firea lui pământească,
un joc simbolic la limita pământească cea mai dinafară,
frumusețea, jocul în sine,
jocul, pe care omul îl joacă cu propriu-i simbol, pentru ca prin aceasta,
în mod simbolic – altminteri nu izbutește – să scape de teama singurătății,
frumoasa autoamăgire repetată iară și iară,
refugiul în frumusețe, jocul refugiului;
atunci i se dezvăluie omului încremenirea lumii înfrumusețate,
incapacitatea ei de a cunoaște orice creștere, limitarea desăvârșirii ei,
care devine nepieritoare numai în repetare și
trebuie neconținut căutată din nou de dragul unei asemenea aparente desăvârșiri,
i se dezvăluie jocul artei ce slujește frumusețea,
deznădejdea ei, încercarea ei deznădăjduită
de a crea ceea ce e netrecător din ființa trecătoare,
din cuvinte, din sunete, din pietre, din culori,
pentru ca spațiul plăsmuit
să dăinuie peste timpuri
ca semn de hotar purtător de frumusețe pentru generațiile ce vor veni, arta
edificând spațiul în fiecare, imagine,
edificând ceea ce e nemuritor în spațiu, nu în om,
și de aceea fără puțința de a crește,
legat de o desăvârșire doar repetabilă, fără puțința de a crește,
care nu se ajunge niciodată pe sine, crescând deznădăjduit pe măsură
ce devine mai desăvârșită,
încarcerată în eterna reîntoarcere la originea ei în sine însăși,
și de aceea dură,
dură față de suferința omenească, deoarece pentru ea nu înseamnă mai mult
decât ființa trecătoare, nimic mai mult decât cuvânt, rocă, zgomot sau culoare,
folosite pentru căutarea frumuseții și descoperirea frumuseții
în permanentă repetare;
și i se dezvăluie omului frumusețea ca o cruzime,
cruzimea crescândă a jocului neînfrânat, care făgăduiește în simbol
desfătarea infinității,
desfătare savuroasă, disprețuind cunoașterea,
a infinității aparente pământești,
și nepăsătoare de aceasta poate pricinui suferință și moarte,
deoarece se petrece în domeniul îndepărtat de limită al frumuseții,
abordabil abia numai privirii, abordabil abia numai timpului, dar nu umanității și îndatoririi omenești;
astfel i se dezvăluie omului frumusețea ...ca lege fără cunoaștere,
infamia unei frumuseți, care s-a statornicit pe ea însăși ca lege
de dragul ei
ferecată în sine, de nereînnoit, de nelărgit, de nedezvoltat,
desfătarea ca lege a jocului frumuseții,
desfătător, voluptuos, prihănit, invariabil
jocul îmbibat cu frumusețe, îmbibând cu frumusețe, care el însuși, pierdut în jocul frumuseții,
se desfășoară la limita realității și,
izgonind timpul, totuși nu anulându-l,
mizând pe hazard, totuși nu dominându-l,
repetabil la nesfârșit, putând fi continuat la nesfârșit, totuși
de la început destinat întreprinderii,
deoarece numai omenescul este divin;

și astfel i se dezvăluie omului beția frumuseții
ca jocul de la început, pierdut
în ciuda statorniciei echilibrului, în care are loc,
în ciuda necesității, în care trebuie să fie repetat mereu,
pierdut, fiindcă inevitabilitatea repetării este totodată și
inevitabilitatea pierderii,
inevitabil legate una de alta
beția repetării și aceea a jocului,
ambele supuse duratei,
ambele crepusculare,
ambele fără putință de a crește, firește într-o cruzime crescândă,
pe când adevărata creștere,
creșterea științei la omul care cunoaște,
se desfășoară în timp, nelimitată de durată și liberă de repetare,
desfășurând timpul în atemporalitate, astfel că
acesta, care devorează orice durată,
forțează și trece cu o crescândă realitate
limită după limită, atât pe cele mai dinăuntru, cât și pe cele mai dinafară,
lăsând în urmă-i simbol după simbol, și chiar dacă
ultima simbolicitate a frumuseții nu poate fi astfel nimicită,
chiar dacă necesitatea ultimei ei proporții rămâne neatinsă,
pământescul jocului ei este demascat nu mai puțin necesar,
demascată insuficiența simbolului pământesc,
este dezvăluită tristețea și deznădejdea frumuseții,
dezvăluită dezmeticită beție a frumuseții,
văduvit de cunoaștere și pierdut în lipsă de cunoaștere
dezmeticitul eu,
sărăcia lui –,

iar el, căruia acest eu ca simbol, căruia această frumusețe, căruia acest joc, căruia acest proces îi
fuseseră încorporate ca niște raze, apropiate ca niște raze într-o necesitate inevitabilă de la cele mai dinăuntru și
cele mai dinafară limite ale lumii, de la cele dinăuntru și cele mai dinafară limite spațiale ale nopții, astfel încât
el purta în sine acest întreg proces, îl ascundea în sine și totodată era închis în el, ținut în spațiul necesității, în
spațiul liminar al eului, ținut în interiorul spațiului liminar al lumii, în simbolul aspațialității acesteia, ținut în
spațiul jocului, spațiul apropierii supradepărtate, spațiul frumuseții, spațiul simbolului, care în orice punct al său
este pus sub semnul întrebării și totuși respinge și încremenește toate întrebările, ținut în toate spațiile
încremenirii, încremenit el însuși, sufocat de încremenire, el simțea, sesiza că nici unul dintre aceste spații,
dincolo de care se întinde învelișul străveziu, încordat între sus și jos, că ele toate se află încă în domeniul
intermediar al încă-nu-infinitalui, că limita lor poate că și este cea către infinit, dar aparține ea însăși încă-
pământescului: încă-pământescul, domeniul frumuseții, infinitul pământesc, încă-pământesc! în acesta era el
ținut, acesta îl închidea în sine; era închis de spațiul respirației pământești, totuși exclus din spațiul sferelor, din
spațiul adevăratei respirații. Și simțind închiderea, simțind în ea cauza tuturor încremenirilor, cauza oricărei
încremeniri a respirației, el simțea de jur împrejur forța explozivă ce se îndrepta împotriva a ceea ce închidea,
simțea necesitatea, inevitabilitatea exploziei, o simțea până în adâncul sinelui său, până în adâncul sufletului
său, până în adâncul respirației și nerespirației sale; el simțea această explozie și știa de ea, simțind și știind
cum se pregătea în el și în lume, cum stătea în el și în același timp îl înconjura, o simțea de-a dreptul fizic, ca pe
un ceva pândind fizic, care, sugrumând, îi răpea, lui și întregii lumi vizibile-invizibile, respirația, cu toate
acestea urzind în el și în juru-i ca o ademenire demonică, unduind către el și clocotind în el și închizându-se
deasupra-i, fizică-dematerializată, ademenirea spre nimicire și atotnimicire, spre zdrobire și atotzdrobire, spre
părăsire de sine, batjocură de sine, nimicire de sine, sufocând, sugrumând, zguduind, totuși făgăduind eliberare,
astfel simțea el pânditoarea pregătire pentru salt și pentru spulberare, apropierea unei neamintiri inexplorabil-
pretemporale, astfel o simțea, astfel o știa, astfel o dorea să se apropie, într-o răzvrătire aproape arhitemporală
împotriva a ceea ce e încremenit, împotriva a ceea ce a devenit finit, împotriva carcasei spațiului limitat,

împotriva a ceea ce nu iese la socoteală, împotriva a încă-existentului, dar totodată și împotriva tristeții, inerente tainic oricărui joc și oricărei frumuseți, oh, era ademenirea unei uriașe plăceri primordiale, era o uriașă plăcere de gădilătură, pofta spulberării universului, spulberării lumii, spulberării eului, zguduită de plăcerea unei științe arhitemporale încă mai mari, oh, era aflare prin simțuri, prin simțire, prin știință și pe deasupra chiar o cunoaștere, devenea pentru el cunoaștere, cunoaștere de sine, deoarece din spațiul pre-științei sale celei mai adânci, în care era ținut, se revărsa spre el o înțelegere ultimă, și el își dădea seama fulgerător că spulberarea frumuseții este pur și simplu râsul ca atare, iar râsul este predestinată spulberare a frumuseții lumilor, că râsul este adăugat de la început frumuseții și îi e inerent pentru totdeauna, că râsul irizează în ea zâmbet la limitele irealității din supradepărtare, apoi însă țâșnește din ea urlând la limita de cotitură a duratei ei, țâșnește ca zdrobire bubuitoare, tunătoare a timpurilor, ca forță demonică a atotzdrobirii, râsul, adversar al frumuseții lumilor, râsul, înlocuitor deznădăjduit al pierdutei încrederi în cunoaștere, râsul ca sfârșit al întreruptei refugierii în frumusețe, ca sfârșit al întreruptului joc al frumuseții; oh, tristețe pricinuită de tristețe, joc cu jocul, desfătare iscată de izgonirea desfătării, îndoită tristețe, îndoit joc, îndoită desfătare, râsul este mereu fuga din locul de refugiu, mai presus de joc, mai presus de lumi, mai presus de cunoaștere, spulberarea tristeții lumilor, gădilătura infinității aflată în gâtlejurile bărbaților, spulberarea spațiului încremenit în frumusețe pentru căscarea unui hău, în a căruia anonimă lipsă de grai pierde până și neființa, sălbatic prin muțenie, sălbatic prin râs, divin încă și acesta:

căci

râsul este privilegiul zeilor și al oamenilor,

el își trage originea în depărtări primordiale de la zeul care s-a cunoscut pe sine însuși,

își trage originea mut-presimțind din preștiința lui,

din preștiința lui asupra propriei sale perisabilități,

din preștiința lui asupra perisabilității celor create, în care

el își trăiește existența ca parte concreată și concreatoare,

crescând datorită cunoașterii lumii spre autocunoaștere și mai presus de aceasta,

întors înapoi spre preștiință,

din care își trage originea râsul;

oh, naștere a zeilor și naștere a oamenilor, oh, moarte a zeilor și moarte a oamenilor,

oh, începutul și sfârșitul amândurora împletit pentru vecie,

oh, râsul își trage originea din știința despre nezeitatea zeilor,

din această știință comună zeului și omului,

își trage originea din acea zonă neliniștită, neliniștitor de străvezie a comunității,

care se întinde demonic între lumea de dincolo și cea de aici;

pentru ca în ea, într-o asemenea zonă crepusculară a demonilor,

zeul și omul să se poată întâlni unul cu altul, să aibă posibilitatea de a se întâlni unul cu altul,

și dacă Zeus este acela care stârnește râsul în cercul bărbaților zei;

omul este acela care trezește râsul zeilor,

întocmai cum,

în neîntreruptul ciclu al recunoașterii glumeț-serioase,

râsul omului este stârnit de comportarea animalului,

întocmai cum

zeul se regăsește în om, omul în animal,

astfel încât animalul este ridicat de om la rangul de zeu,

dar zeul se reîntoarce prin animal în om,

zeul și omul reuniți în tristețe, cu toate acestea copleșiți de râs, fiindcă

jocul este cel al amestecului brusc al tuturor sferelor, de a căruia

regulă fatală

au fost cuprinși,

jocul vecinătății primordiale dezvoltate brusc,

marele joc al amestecului sferelor,

un joc al zeilor, care, nimicind frumusețea și anulând ordinea,

leagă funest una de alta divinitatea creării și creațiunea

și le lasă vesel pe amândouă pradă hazardului,
oroare și mânie a știutoarei zeite-mame,
glumă și cutezanță a zeului eliberat de cunoaștere, disprețuind cunoașterea,
inundat de râs,
fiindcă, fără să fi fost nevoie pentru aceasta fie și de cea mai neînsemnată urmă de cunoaștere sau de
întrebare,

sau de vreun alt efort, o asemenea glumă a celei mai impetuoase
reuniri a sferelor se realizează cu auto-părăsire, ca o voioasă, ușuratică
părăsire în voia hazardului, în voia timpului,
în voia celor preștiute nepresimțite, în voia celor nepresimțite preștiute,
în voia celor vesel nemijlocite ale preștiinței și,
fie ce-o fi,
și în voia morții;
glumă din cele inexplorabile, glumă care e atât de mare, încât,
odată cu nimicirea glumeață a ultimelor resturi de legitate,
odată cu prăbușirea glumeață a orânduielilor, a limitelor și a punților,
odată cu prăbușirea încremenirilor spațiului și a frumuseții acestora,
încât odată cu prăbușirea spațiului frumuseții
urmează primordial și definitiv valabil reîntoarcerea,
reîntoarcerea
în nelimitata lume a celor fără de cunoaștere, a celor anonime fără de limbă, a celor aspațiale fără de
punte,

prăbușindu-se una în alta despărțirile,
prăbușindu-se una în alta preștiința zeului și aceea a omului,
prăbușindu-se laolaltă creațiunea lor comună, și, dimpotrivă,
deschizând depărtarea eonică răsturnată, devenind apropiere imediată,
deschizând depărtarea eonică a precreațiunii,
deschizând imaginea precreațiunii într-o neamintire care nu
este accesibilă nici chiar preștiinței zeului,
deschizând spre o nediferențiabilitate, în care
cele reale și cele ireale,
cele vii și cele lipsite de viață,
cele pline de sens și cele oribile
sunt împreunate în aceeași neintenție,
deschizând un nicăieri de nepresimțit, în care
stelele curg pe fundul apelor
și nimic n-ar putea sta atât de departe,
încât să nu se arate ca îmbrăcate una în alta,
hazliu din pricina desfășurării uneia din alta, a înfășurării
uneia în alta, întâmplător pătrunse una în alta și întâmplător germinând despărțite una de alta,
hazlii
nediferențiabilele entități întâmplătoare ale scurgerii timpurilor,
turme de zei, turme de oameni, turme de animale, turme de plante, turme de stele,
sălășluind unele în altele;
deschis acel nicăieri al hohotului de râs,
deschisă râzând răsturnarea lumilor pur și simplu,
ca și când n-ar fi existat niciodată acel jurământ al creațiunii,
jurământul, prin care zeul și omul s-au obligat reciproc,
s-au obligat la cunoaștere și la o ordine creatoare de realitate,
s-au obligat la ajutor, care este datoria de a-ți face datoria;
oh, este râsul trădării,
râsul lesnicioasei infidelități cu inima ușoară,

este răul și neobligația precreețiunii,
asta e,
moștenirea rea, germenul spulberării reținut în hohotele de râs,
înnăscut de la început oricărei creațiuni de lumi, inextirpabil,
arătându-se încă în tăinuirea zâmbitor voioasă, cu care
se vestește precreeator-plăcut ca grație,
apărând în știința precreeator-nemiloasă, cu care
însuși oribilul pierdut în jocul frumuseții
se limpezește devenind o depărtare lipsită de compătimire,
încremenită prin compătimire, și se reunește încă dincolo de aceasta, dincolo de orice depărtare, cea mai
dinafară și cea mai dinăuntru,
apărând în suprafața glumeț înpăimântătoare a nespătiului aspațial, la care
frumusețea, dacă a fost atinsă limita timpurilor, se răstoarnă, relevând prin răsturnare
fondul ei cel mai intim, cel mai tăinuit,
necreatibilitatea ei înnăscută și iar și iar născută din ea, informă, căreia nu i se poate da formă,
născut din ea, desfășurat din ea, țâșnit din ea
râsul,
limba precreețiunii –

căci nimic nu se schimbă, oh, nimic: totuși încremenit în forme și mut, adânc cufundat în boltirea
cerului, sperjurul împresurat de râs stătea la pândă, totuși în intangibilul cântec al stelelor, fecundând pământul
cu tăcere, fecundat de tăcerea pământească, în măreț-sclipitoare dănuire a lumii, în cele vizibile, ca și în cele
invizibile și în frumusețea ce se stinge devenind cântec, pânda furtunos râsul înfrățit cu frumusețea, încordat-
tremurând și gata să izbucnească, violent ca o gădilătură și sufocând respirația, ademenirea pânditoare, dornică
de spulberare, a universului lăuntric și a celui exterior, aceasta îl cuprindea și stătea în el exprimând groaza,
mijlocind groaza, limba precreețiunii, limba unei incomunicabilități pentru care nu existase niciodată nimic de
comunicat, anonim spațiul în care aceasta acționa, anonime stelele care stăteau deasupra, anonimă, lipsită de
corelații, inexpresivă singurătatea în spațiul de limbă al amestecului sferelor, în spațiul inevitabil al disoluției
oricărei frumuseți și în contemplarea frumuseții, totuși încă de pe acum ținut în noul spațiu, febricitând de
groază spațiul, febricitând de groază el însuși, își dădea seama că nu se mai oferea nici o cale spre realitate, nici
o întoarcere și nici o înnoire, numai un hohot de râs nimicind realitatea, ba chiar că persistența lumii fiind
compromisă de râs, aproape nu mai poseda în genere vreo realitate valabilă, anulat răspunsul, anulată datoria de
a cunoaște și marea speranță în nezădărnicia datoriei de a cunoaște, nu din cauza zădărnicii ei, ci din cauza
inutilității ei în spațiul frumuseții ce încremenește, în spațiul prăbușirii acesteia, în spațiul hohotului de râs –;
mai rău și mai răutăcios decât somnul de turmă este hohotul de râs, nimeni nu râde în vis, decât doar sub dureri,
decât doar sub răutatea unei crescânde cruzimi a morții, așa cum îi e înfățișată ademenitor, extrem de hazliu, de
către frumusețe, oh, nimic nu e atât de aproape de răutate, nimic nu îi e mai aproape decât zeul ce se prăbușește
în jos într-o umanitate aparentă sau omul ce se prăvale în sus într-o divinitate aparentă, ei amândoi ademeniți
spre răutate, spre neizbăvire, spre animalitatea pre-creatoare, ei amândoi jucându-se cu nimicirea, cu o de-
monică autonimicire, de care sunt despărțiți numai printr-un mic interval de hazard, deoarece timpul ce se
rostogolește neconținut îngăduie în fiecare clipă să te aștepti la orice: ei amândoi râzând din pricina incertitudinii
lăsate pe seama hazardului, râzând din pricina rapidei răsturnări într-un interval de timp incert, ei amândoi
căzuți pradă unui hohot de râs, care se bucură de ușurința datoriei încălcate și a jurământului încălcat, gădilați
de hazard, ațâțați de hazard, râzând din pricina anulării divinului ca și a omenescului în inutilitatea oricărei
cunoașteri, râzând din pricina elementului funest izvorât din răutatea frumoasă, râzând din pricina realității
tuturor celor ireale, jubilând, pentru că jurământul creațiunii a fost încălcat, chiuind nebunește din pricina faptei
reșite, a înșelătoarei nelegiuiri și ne-fapte, fructul legământului încălcat. Atunci înțelese: cei trei, cei trei ce
trecuseră clatinându-se pe-acolo pe jos, fuseseră martorii sperjurului.

Iar ei depuseseră mărturie împotriva lui. Aceasta era necesitatea lor; pentru asta veniseră. Și pentru asta
trebuise să-i aștepte. Apăruseră ca martori și acuzatori, acuzându-l că era și el vinovat de vinovăția lor, că le era
complice, sperjur întocmai ca și ei și tot atât de vinovat ca ei, pentru că, întocmai ca ei, nu știuse nimic despre
legământul ce fusese încălcat acolo și avea să fie încălcat mai departe, uitând de jurământ și de datorie, ba chiar
mărind prin aceasta vina, neținând seama de necesitatea cu care viața lui, nu altfel decât a lor, se orientase din

porunca destinului spre un asemenea punct, spre punctul reabandonării: reabandonată era creațiunea, reabandonați zeul și omul, reabandonați ne-nativității precreateoare care osândește deopotrivă viața și moartea la lipsa de sens, căci numai din jurământ decurge datoria, căci numai din jurământ decurge sensul, sensul, cuprins în datorie, al întregii ființe, și nimic nu mai are sens, atunci când, uitându-se datoria, jurământul a fost încălcat, legământul așezat ca tainic început originar, pe care și zeii, și oamenii trebuie să-l țină, deși nici unul nu-l cunoaște, nici unul în afară de zeul necunoscut, întrucât de la acesta, de la cel mai tănuit din neamul ceresc, emană orice limbă, pentru a se reîntoarce la el, la el, păzitorul jurământului și al rugăciunii, păzitorul datoriei. Pentru a-l aștepta pe el, zeul necunoscut, privirea lui fusese constrânsă să se plece spre pământ, pândindu-l pe el, al cărui cuvânt mântuitor, născut din datorie și născând datorie, ar fi trebuit să însuflețească din nou limba, făcând-o să fie a unei comunități purtătoare de jurământ, nădăjduind că în felul acesta ea ar putea fi încă o dată readusă din supra- și sub-limbajul, în care omul – și acesta încă privilegiul său – a prăbușit-o, salvată din nebulozitatea frumuseții, din deșirarea răsului, salvată din acest hățiș al opacității în care fusese pierdută, reconstituită ca instrument al jurământului. Fusese o speranță zadarnică, iar cufundată din nou în precreațional, cufundată din nou în hăul golit de sens, cufundată din nou printre cele nenăscute, înconjurată de munții de umbră ai premorții ei, care nu pot fi trecuți în zbor de nici o moarte pământească, lumea zăcea întinsă în fața lui, întrețesută de frumusețe și spulberată de răs, fără de limbă și lipsită de solidaritatea unei comunități, consecințe ale încălcării jurământului, de care ea se făcuse vinovată; în locul zeului necunoscut, în locul purtătorului de jurământ întors spre datorie, veniseră cei trei, purtătorii nedatoriei.

Datoria, datoria pământească, datoria de a ajuta, datoria trezirii; nu există nici o altă datorie, și însăși îndatorirea omului față de zeu, îndatorirea zeului față de om este ajutor. Iar el, care în mod necesar și inevitabil fusese alăturat de către destin acestor purtători ai nedatoriei, el era tot atât de nedispus la datorie ca și ei, tot atât de nedispus la ajutor ca și ei, și probabil că pretinsa lui lipsă de nevoi nu era altceva decât o răzvrătire împotriva ajutorului care se revărsa spre el din toate părțile și pe care îl primea fără a mulțumi, ase-muindu-se și în această privință plebei care, ce-i drept, cere tot felul de daruri, dar, ca urmare a propriei sale incapacități de a ajuta, respinge orice ajutor real: cel care a căzut din capul locului în culpa sperjurului, cel care a crescut și trăiește în văgăuni de piatră, cel căruia în felul acesta frica sperjurului îi stă din capul locului în ceafă, acela e din tinerețe mult prea știutor, mult prea ademenit, mult prea datat plăcerilor, mult prea glumeț, pentru a admite ceva care să nu tăgăduiască o satisfacere nemijlocită a poftelor crepusculare, care să nu ducă, într-o anarhie atotîngăduitoare, la o împreunare obscenă, sau, dacă nu chiar la aceasta, atunci cel puțin să aducă un avantaj exprimabil în sesterți; indiferent dacă cei de-acolo de jos ceruseră făină și usturoi și vin, sau dacă alții râvneau după spectacole de circ, ca să-și asurzească spaima prin farse sângeroase și, înșelându-se pe sine și pe zei cu un astfel de joc criminal și grotesc, care se petrece la limita unde frumusețea și răsul se schimbă una în alta ca unitate crunt-oribilă a amândurora, ca să ofere puterilor cerești o mincinoasă jertfă expiatoare pentru sperjur, indiferent dacă e desfătare sau împăcare a zeilor, prin aceasta nu se cere trezire, nu se cere ajutor, nu ajutor adevărat, ci avantaj, un avantaj solid, iar dacă Cezar dorea să-i înfrâneze pe nelegiuți readucându-i la respectarea legilor, spectacolele de circ, vinul și făina erau pur și simplu prețul pe care trebuia să-l plătească pentru ascultarea lor. Și totuși, ciudat de incalculabil, ei îl iubeau și dincolo de toate acestea, deși nu iubeau pe nimeni, deși nu cultivau nici un fel de comunitate, decât doar ne-comunitatea plebei, în care, din lipsa oricărei cunoașteri comune, nimeni nu-l iubește pe celălalt, nimeni nu-l ajută pe celălalt, nimeni nu-l înțelege pe celălalt, nimeni nu se încrede în celălalt, nimeni nu aude vocea celuiilalt, ne-comunitatea muțeniei limbii, ne-comunitatea frustrată de limbă a celor individualizați: nu numai că pentru spaima lor și pentru neîncrederea lor firoascoasă, cunoașterea devenise aproape o inutilitate, o pură beție de cuvinte, care nu procură nici plăcere, nici avantaj și, pe deasupra, dacă se făuresc cuvinte încă mai istețe, poate fi oricând înșelată, și nu numai că prin aceasta iubirea, ajutorul, înțelegerea, încrederea, limba, una condiționând-o pe cealaltă, sunt dizolvate într-un nimic gol, și nu numai că, în consecință, pura însușire de a putea fi numărat pare a fi rămas singurul reazăm vrednic de încredere, dar nici chiar aceasta nu le inspiră suficientă încredere și, cu oricâtă patimă s-ar deda numărătorii de sesterți și socotelilor cu sesterți, aproape că nu-și mai pot liniști nici prin ele spaima, întrevăd și aici ceva pe care nu se pot bizui, și din această cauză, la un pas de deznădejde, se simt împinși într-o ultimă batjocură de sine, chiar dacă tot glumeț-firoascoasă, glumeț-desfătătoare, zguduitor de răs, deoarece în fața spaimei celei mai intime nimic nu rezistă, și chiar ceea ce se poate calcula refuză să se arate vrednic de credință și de nădejde, mai înainte de a se scuipa moneda, odată cu folosirea formulei magice corespunzătoare; creduli în minune – în fond, însușirea lor cea mai omenească și oricum cea mai plăcută – ei credeau anevoie în adevăr, și tocmai aceasta îi

facea cu totul incalculabili, pe ei, care credeau că sunt extrem de calculați, facea ca ferecarea lor din spaimă să fie de-a dreptul impenetrabilă și până la urmă total inaccesibilă. Dacă s-ar fi apropiat de ei, corespunzător planurilor sale din tinerețe, ca medic, i-ar fi batjocorit și respins ajutorul, oricât ar fi fost de gratuit, pentru a-i prefera vreo vrăjitoare cu buruienile ei de leac; așa se comportau, așa stăteau lucrurile, iar faptul acesta se numărase printre motivele care-l determinaseră în cele din urmă să-și schimbe profesiunea, totuși, oricât de întemeiate îi apăruseră atunci aceste motive, astăzi se vădea că ele îi pregătiseră propria-i coborâre spre plebeitate, că n-ar fi trebuit să părăsească niciodată știința medicală, că însuși ne-ajutorul oferit de ea ar fi fost mai respectabil decât mincinoasele speranțe de ajutorare cu care își împodobise de atunci vocația poetică, sperând, împotriva unei mai bune științe, că forța frumuseții, că puterea magică a cântecului va azvârli până la urmă o punte peste prăpastia muțeniei limbii și îl va înălța pe el, poetul, la rangul unui aducător de cunoaștere în comunitatea omenească reconstituită, că va înălța deasupra plebeității și tocmai prin aceasta va anula însăși plebeitatea, Orfeu investit drept conducător al oamenilor. Ah, nici măcar Orfeu n-a reușit așa ceva, nici chiar el, în măreția nemuririi sale, nu justifică asemenea trufașe, înfumurate visuri ambițioase și o asemenea supra-prețuire de neiertat a vocației poetice! Firește, multe lucruri din frumusețea pământească, un cântec, marea în amurg, un sunet de liră, o voce de băiat, un vers, o sculptură, o coloană, o grădină, o singură floare, toate acestea posedă darul divin de a îngădui omului să asculte pânditor la limitele cele mai dinafară și cele mai dinăuntru ale existenței sale, și de aceea aproape nu e de mirare că se pune pe seama artei și grandorii orifice puterea de a obliga fluviile să-și schimbe cursul, de a ademeni blând-vrăjite fiarele sălbatice ale pădurii, de a determina vitele ce pasc pe iamașuri să se oprească în liniște, ca în vis și sub vrajă se împlinește dorința de vis a oricărei vocații artistice: lumea supusă ascultării, receptivă la cântec și la ajutorul ce izvorăște din el. Totuși, chiar dacă era așa, ajutorul, oprirea pânditoare nu durează mai mult decât melosul, iar cântecul nu trebuie pentru nimic în lume să răsunе prea mult, căci altminteri, încă mai înainte de a se termina, fluviile s-ar furișă în vechea lor albie, fiarele sălbatice ale pădurii ar ataca din nou nevinovatele vite de pe iamașuri, ucigându-le, omul s-ar prăbuși înapoi în vechea lui cruzime obișnuită, căci nu numai că nici o beție nu durează mult, nici chiar aceea produsă de frumusețe, ci, în plus, blândețea de care s-au lăsat captivați oameni și animale nu este decât o jumătate din beția iscată de frumusețe, în vreme ce cealaltă, nu mai puțin puternică și de cele mai multe ori chiar cu mult mai puternică, aparține celei mai rele exacerbări a cruzimii – tocmai celui mai crud îi place să se lase încântat de o floare – astfel că frumusețea și chiar aceea purtată de artă își pierde foarte repede eficiența dacă, neluând în seamă alternanța ce cumpănește cele două jumătăți ale ei, vrea să se întoarcă spre om numai ca una dintre ele. Oriunde, oricum ar fi practică, arta urmează această regulă, ba chiar respectarea acestei reguli este una dintre cele mai esențiale virtuți ale artistului și, foarte adesea, dacă nu chiar întotdeauna, ale eroului său: dacă virtuosul Enea ar fi rămas atât de slab de inimă, cum te-ai fi așteptat o clipă, când, din mila ce-i încolțise în suflet sau de dragul frumoasei tensiuni a poemului, a dat înapoi șovăind să-și ucidă dușmanul de moarte, dacă nu i-ar fi venit de îndată un gând mai bun, hotărându-se să săvârșească îngrozitoarea faptă, atunci el n-ar fi devenit nicidecum un exemplu de blândețe vrednic de urmat, ci, dimpotrivă, un exemplu plicticos de ne-erou, pe care nici o poezie n-ar fi cutezat să-l înfățișeze; fie Enea, fie oricare alt erou și faptele sale, pretutindeni în artă este vorba de echilibrul ce ține cumpăna, de marele echilibru liminar al celei mai îndepărtate depărtări, este vorba de simbolul nespus de plutitor, nespus de fugar al artei, iar în genere acest simbol nu preia în sine conținuturi singulare, ci întotdeauna doar corelațiile acestora, deoarece numai pornind de aici se poate realiza intenția, deoarece numai în corelațiile lor se echilibrează antagonismele ființei, se reunesc opozițiile tuturor impulsurilor omenești – cum altfel ar putea arta să fie creată și înțeleasă de om! – blândețea și cruzimea reunite în echilibrul limbii frumuseții, în simbolul echilibrului dintre eu și univers, în vraja amețitoare a unei unități care durează atât cât melosul, dar nu mai mult. Și nu altminteri vor fi stat lucrurile cu Orfeu și poemul lui, deoarece el fusese un artist, un poet, un vrăjitor al celor ce ascultă, cântăreț și ascultători la fel învăluți de crepuscul, el ca și ei demonic captivați de frumusețe, demonic în pofida zeiescului său dar, un amețitor, dar nu un izbăvitor al oamenilor – iar așa ceva nu-i era îngăduit niciodată să devină: căci conducătorul izbăvitor s-a despuiat de limba frumuseții, el a ajuns sub suprafața ei rece, sub suprafața poeziei, a răzbătut până la cuvintele modeste, care, datorită apropierei lor de moarte și cunoașterii morții, au dobândit capacitatea de a ciocăni la ferecarea în sine a semenului, a-i liniști spaima și cruzimea și a-l face accesibil ajutorului adevărat, a răzbătut până la limba modestă a bunătații nemijlocite, până la limba virtuții omenești nemijlocite, până la limba trezirii. Oare nu tocmai aceasta a fost limba pe care a căutat-o Orfeu atunci când, ca s-o afle pe Euridice, s-a urnit la drum, coborând în imperiul umbrelor? n-a fost și el, de asemenea, un deznădăjduit, unul care a cunoscut ne-

putința artistului de a face față unei datorii omenești? Oh, cel care a fost azvârlit de către destin în carcera artei, acela aproape că nu mai poate scăpa din ea; rămâne închis de hotarul de netrecut la care se desfășoară îndepărtatul eveniment frumos, iar dacă e insuficient înzestrat, devine, într-o asemenea izolare, un visător zadarnic, un ambițios al ne-artei, dacă însă e un artist adevărat, devine un deznădăjduit, deoarece aude chemarea de dincolo de hotar și poate doar s-o fixeze în poem, nu însă s-o și urmeze, paralizat prin interdicție, încremenit pe loc ca prin vrajă, un scriitor dincoace de hotar, deși a primit misiunea sibilinică și, pios ca Enea, depunând jurământul, a atins înaltul altar al preotesei – lesne-n Avernus coborî; ziua și noaptea, oricând, poarta-i deschisă spre Pluto, dar să te-ntorci înapoi și să ieși la lumină deasupra, asta e greul; puțini izbutiră s-o facă, numai născuții din zei, ori lui Iupiter dragi cu priință, sau și acei înălțați de virtute la ceruri; codri la mijloc sentind, Cocytul cel sumbru-l încinge; dar dacă ții într-atât și un dor într-atâta te-n-deamnă drum îndoit să urmezi peste-a Styxului mlaștini, spre a vedea și acum și-apoi iarăși Tartarul cel negru, iată c-ei face întâi: o creangă de aur, frunze asemeni având, Iunonei din iaduri sfințită, prinsă-i de-un arbor umbros; o ferecă-ntreaga dumbravă, umbre o-nchid pe deplin în văi de-ntunerice noptate; ci nu ți-e dat să ajungi în adâncul acesta de taină, pân' nu culegi din copac vlăstarul cu plete de aur; darul acesta voi Proserpina frumoasa să-l aibă doar pentru ea; dacă-l smulgi, un altul asemeni de aur crește la loc, înfrunzind cu frunze de aur lucioase; ochii tăi plimbă-i pe sus și smulge-l, cum datina cere, mâna-ntinzând; de ți-e scris, se rupe el însuși de voie, altfel puterea-i în van, nici fierul cel tare nu-l taie; însă – vai, nu știi! – acum, un trup de prieten pe țărmuri zace ucis, pângărind cu leșu-i întreaga ta flotă, cât tu aici întârzi și sfaturi ne ceri pe-ndelete; du-l în lăcaș mai întâi și-n mormânt îl îngroapă; taie și negrele oi, întâia ispașă să fie –

– astfel, chemat de zeu ca și de destin, prin voința lor comună, hotarul îi e deschis aceleia căruia îi aparține sfințenia ultimei îndepliniri a datoriei și a ajutorării, dar aceleia pe care dubla voință a destinului și a zeului l-a menit să fie artist, pe care l-a osândit doar să știe și să presimtă, doar să scrie și doar să spună, aceleia îi este interzisă în viață și în moarte absoluțiunea, și chiar mormântul său nu e pentru el altceva decât o construcție frumoasă, un adăpost lumesc destinat propriului său trup, nu este pentru el nici intrare, nici ieșire, nici intrare a nemăsuratei coborâri, nici ieșire a nemăsuratei reîntoarceri; destinul îi refuză ramura de aur care să-i arate drumul, ramura cunoașterii, iar de aceea asupra lui cade verdictul de învinovățire rostit de Iupiter. Astfel a fost și el condamnat la călcarea jurământului și totodată la părăsirea în voia soartei a sperjurului, iar privirii sale, constrânse să se plece spre pământ, nu i-a fost dat să vadă altceva decât pe cei trei complici ai sperjurului, care s-au apropiat clătinându-se pe pavajul de piatră, aducători ai sentinței de învinovățire, privirii lui nu i-a fost îngăduit să pătrundă mai adânc, nici dincolo de suprafața pietrelor, nici dincolo de suprafața lumii, nici dincolo de aceea a limbii, nici dincolo de aceea a artei; îi fusese interzisă coborârea, îi fusese interzisă reîntoarcerea cu adevărat titanică din adâncuri, reîntorcerea prin care se confirmă omenescul, îi fusese interzisă urcarea către reînnoirea jurământului creațiunii, iar dacă o știuse întotdeauna, acum știa mai limpede ca niciodată că era exclus, o dată pentru totdeauna, de la întărirea jurământului acordată izbăvitorului, deoarece întărirea jurământului și ajutorarea oamenilor se condiționează reciproc, și numai în conexiunea lor se îndeplinește misiunea întemeietoare de comunitate, întemeietoare de umanitate a titanului, născută pe pământ, îndreptată spre cer, întrucât ciclul purtat de cunoaștere, purtător de cunoaștere al întrebării și răspunsului divin are loc numai în umanitate, numai în adevărata comunitate, oglindind totalitatea umanității, oglindind omenirea, excluzându-l pe cel inapt de ajutor, inapt de datorie, inapt de jurământ, excluzându-l, deoarece el însuși s-a exclus de la înfrângerea și realizarea și divinizarea titanică a ființei omenești, de care e vorba aici; cu adevărat, aceasta o știa,

și mai știa și că același lucru trebuie să fie valabil și pentru artă, că și aceasta există – oh, oare există încă, mai poate să existe? – numai în măsura în care conține jurământ și cunoaștere, numai în măsura în care este destin omenesc și autoînfrângere, numai în măsura în care se reînnoiește prin cele de neînvins, numai în măsura în care înfăptuiește așa ceva, în vreme ce cheamă sufletul la o continuă înfrângere de sine și-l face astfel să-și descopere unul după altul straturile realității sale, să pătrundă strat după strat mai adânc, străpungând unul după altul straturile cele mai dinăuntru ale ființei lui, răzbătând în jos strat după strat în acele întunecimi niciodată accesibile, totuși neconținut presimțite, neconținut știute, din care provine eul și către care se întoarce eul, regiunile de întunerice ale devenirii eului și ale stingerii eului, intrarea și ieșirea sufletului, dar în același timp și intrare și ieșire a tot ceea ce este adevărul lui, care îi e arătat în întunericul de umbre de către ramura călăuzitoare din aur luminos, de către ramura de aur a adevărului, care nu poate fi găsită și smulsă prin nici un efort, pentru că harul lucrului găsit și acela al coborârii este unul și același, harul unei auto-cunoașteri care

aparține tot atât sufletului cât și artei, ca adevărul lor comun, ca o cunoaștere comună a realității; cu adevărat, aceasta o știa,

și astfel mai știa că într-un asemenea adevăr stă datoria oricărei vocații artistice, datoria aflării adevărului și a exprimării adevărului, cunoscătoare de sine și care îi e impusă artistului ca misiune a sa, pentru ca sufletul, luând act de marele echilibru dintre eu și univers, să se regăsească în univers, pentru ca tot ceea ce s-a adăugat eului prin autocunoaștere să fie recunoscut de suflet ca un adaos al ființei în univers, în lume, ba chiar în umanitate în genere, și chiar dacă nu poate fi niciodată decât simbolic, legat a priori de simplitatea frumuseții, de simplitatea hotarului frumos, chiar dacă astfel rămâne întotdeauna numai o cunoaștere simbolică, acest dublu adaos este totuși în stare, tocmai datorită acestei simplități, să extindă limitele cele mai dinăuntru și cele mai dinafară ale ființei, care sunt de netrecut, prefăcându-le în realități noi, nicidecum numai în forme noi, nu, ci până în conținuturi noi ale realității, pentru că tocmai în aceasta se deschide cea mai profundă taină a realității, taina corespondenței, corespondența reciprocă dintre realitatea eului și realitatea lumii, acea corespondență care conferă simbolului acuitatea justității și-l ridică la valoarea de simbol al adevărului, corespondență ce dă naștere adevărului, de la care pornește orice creare a realității, pătrunzând strat după strat, pipăind, presimțind, până la inaccesibilele regiuni de întuneric ale începutului și ale sfârșitului, pătrunzând până la inexplorabilul element divin din univers, din lume, din sufletul semenului, pătrunzând până la cea ultimă taină divină care există gata de dezvăluire și de trezire pretutindeni și chiar în sufletul cel mai abject – aceasta, dezvăluirea esenței divine prin știința atotcunoscătoare a propriului suflet, aceasta este misiunea omenească a artei, misiunea ei în umanitate, misiunea ei de a cunoaște și tocmai de aceea justificarea existenței sale, confirmată prin impusa ei apropiere întunecată de moarte, fiindcă doar într-o asemenea apropiere poate deveni ea artă adevărată, fiindcă doar prin aceasta este ea suflet omenesc desfășurat în simbol; cu adevărat, asta o știa,

totuși mai știa că frumusețea simbolului, oricât ar fi acesta un simbol de mare acuitate al justității, nu trebuie să devină niciodată scop în sine, că, întotdeauna când se întâmplă așa ceva și frumusețea se impune ca scop în sine, arta este prejudiciată în chiar rădăcinile ei, căci atunci neîndoielnic actul ei creator se răstoarnă, fiindcă atunci principiul generator este brusc înlocuit cu ceea ce e generat, conținutul realității este înlocuit prin forma goală, într-o permanentă confuzie, într-un permanent ciclu de substituiri și inversări, a cărui închidere în sine nu mai îngăduie nici o înnoire, nu mai extinde nimic, nu mai descoperă nimic, nici esența divină din cele abjecte, nici cele abjecte în esența divină a omului, ci se ametește pur și simplu cu forme goale, cu vorbe goale, iar într-o asemenea lipsă de diferențiere, ba chiar lipsă de jurământ, arta este degradată devenind ne-artă, iar creația poetică este degradată în profesie literară; cu adevărat, aceasta o știa, o știa foarte dureros,

și tocmai de aceea mai știa de pericolele cele mai intime ale vocației artistice, tocmai de aceea știa de singurătatea cea mai intimă a omului menit să fie artist, de această singurătate care îi e înăscută, care îl împinge în singurătatea încă mai profundă a artei și în lipsa de grai a frumuseții, și știa că majoritatea eșuează într-o asemenea însingurare, că aceștia devin orbi prin singurătate, orbi față de lume, orbi față de esența divină din ea și din semenii lor, că aceștia, amețiți de singurătate, pot vedea numai propria lor asemănare cu zeii, ca și când aceasta ar fi o distincție ce le revine numai lor, astfel că fac din ce în ce mai mult dintr-o asemenea autoidolatrizare ahtiată de admirație singurul conținut al creației lor – trădare față de esența divină ca și față de artă, trădare, deoarece în modul acesta opera de artă devine ne-operă de artă, o mantie impudică a vanității de artist, o strălucire goală, în a cărei necinste până și propria goliciune expusă cu orgoliu privirilor se falsifică devenind o mască, iar dacă și această ne-artă, caracterizată printr-o impudică autodesfătare, prin adorarea ludică a frumuseții și preocuparea de a obține efecte, printr-o caducitate ce nu se poate reînnoi și printr-o îngustime ce nu se poate lărgi, află spre oameni un drum mai ușor decât l-ar putea găsi vreodată arta autentică, acel drum e numai aparent, o cale de ieșire din singurătate, nu totuși o raliere la comunitatea oamenilor pe care arta autentică o caută în năzuința ei spre umanitate, nu, este ralierea la plebeitate, este ralierea la ne-comunitatea sperjură și incapabilă de jurământ a acesteia, care nu domină sau creează nici un fel de realitate, și nici nu vrea deloc s-o facă, ci, dimpotrivă, mocnește crepuscular în uitarea realității, văduvită de realitate ca ne-artă, văduvită de realitate ca profesia de literat, pericolul cel mai intim și cel mai profund ce pândește orice măiestrie artistică; oh, cât de dureros știa toate acestea,

și de aceea mai știa că pericolul ne-artei și al profesiei de literat îl împresurase dintotdeauna, îl ținea mereu captiv, că, de aceea – chiar dacă n-a cutezat niciodată s-o recunoască pentru sine în mod cinstit – creația lui poetică nu se mai putea numi de fapt artă, deoarece, lipsită de orice înnoire și extindere, nu fusese altceva

decât o impudică producție de frumusețe fără o creare de realitate, deoarece, de la început până la sfârșit, de la *Cântecul Etnei* până la *Eneida*, se lăsase pradă numai frumuseții, limitându-se cu automulțumire la înfrumusețarea unor idei gândite cu mult înainte, a unor lucruri cunoscute cu mult înainte, a unor forme cristalizate cu mult înainte, fără vreun progres interior adevărat, fie chiar și acela al unei splendori și supraîncărcări mereu crescânde, o ne-artă care nu fusese niciodată în stare să domine, pornind din ea însăși, ființa și s-o ridice la nivelul unui simbol real. Oh, el cunoscuse în propria-i viață și în propria-i artă ademenirea ne-artei, ademenirea substituirii, care așază ceea ce e generat în locul principiului generator, jocul în locul comunității, lucrul încremenit în locul creației vii cu acțiune continuă, frumosul în locul cunoașterii, știa de această substituție și inversare, știa cu atât mai mult, cu cât acestea aparținuseră și drumului vieții sale, drumul neizbăvirii, care-l purtase de pe pământul natal în metropolă, de la creația productivă până jos la autoînșelătoarea vorbărie frumoasă, de la datoria responsabilității față de umanitate până jos la o mincinoasă compasiune aparentă, care privește lucrurile de sus și nu se decide pentru nici un ajutor real, purtată în lectică, străbătând lumea în lectică, un drum de la comunitatea condiționată de legi până jos în izolarea abandonată hazardului, drumul, nu, prăbușirea în plebeitate, iar de acolo, ceea ce este cel mai rău, în profesia de literat! Chiar dacă rareori devenise conștient de aceasta, fusese mereu victima euforiei care i se oferise fie ca frumusețe, fie ca orgoliu, ca joacă artistică sau ca uitare ludică, de aici i se decisese viața, ca și când aceasta fusese strâns înfășurată de inele circulare, lunecoase de șarpe, beția neîncetatei inversări și răsturnări amestindul, beția ademenitoare a ne-artei, iar chiar dacă acum, când privea înapoi spre această viață, resimțea rușine, chiar dacă acum, când limita timpului fusese atinsă și întreruperea jocului era iminentă, trebuia să-și spună într-o rece trezire din beție că dusesse o biată și nedemnă viață de literat, nu mai bună decât aceea a unui Bavius sau Maevius sau a oricărui altuia dintre vanitoșii palavragii atât de disprețuiți de el, dar, chiar dacă tocmai prin aceasta s-ar vâdi din nou ca în fiecare dispreț se ascunde și o frântură de autodispreț, fiindcă acesta urca acum în el și îl răscolea cu o durere atât de plină de rușine și tăioasă, încât nu mai exista decât o singură soluție îngăduită și dezirabilă, anume autodisoluția și moartea, totuși ceea ce îl năpădisese era altceva decât rușinea, era mai mult decât rușine: cine își privește în urmă dezmeticit viața și își dă seama că fiecare pas al drumului său greșit a fost necesar și inevitabil, ba chiar de la sine înțeles, că drumul întoarcerii îi este prescris prin forța destinului și forța zeilor, că de aceea îl ține ferecat în nemișcare pe loc, imobil cu tot efortul său de a înainta, rătăcit în hățișul imaginilor, al limbii, al cuvintelor, al sunetelor, încâlciț din porunca destinului în rămurișul universului lăuntric și al celui exterior, fiindu-i interzisă de destin, interzisă de zei speranța celui lipsit de îndrumător, speranța în ramura de aur luminoasă în hățișul pereților de carceră, cine a cunoscut toate acestea, cine cunoaște toate acestea, acela este încă mai rușinat, este plin de groază, deoarece își dă seama că pentru cei din cer tot ceea ce se întâmplă se desfășoară în concomitență, că tocmai de aceea voința lui Iupiter și aceea a destinului au putut deveni una, revelându-se pământescului într-o concomitență înfricoșătoare ca o indestructibilă unitate dintre vină și pedeapsă. Oh, virtuos este numai acela pe care destinul l-a menit îndeplinirii datoriei, acțiune purtătoare de comunitate și destinată ajutorării, numai acela este ales de Iupiter ca destinul să-l conducă afară din desiș, totuși, dacă vrerea lor comună nu-i îngăduie îndeplinirea datoriei, atunci incapacitatea de a ajuta și lipsa dorinței de a ajuta sunt pentru ei totuna și le pedepsesc pe amândouă prin neajutorare: poetul este incapabil să ajute, lipsit de dorința să ajute și neajutorat în comunitate, temător de comunitate și închis în carcera artei, lipsit de îndrumare și incapabil să îndrume în părăsirea lui, iar dacă ar voi să se împotrivească, dacă ar voi totuși să devină ajutor, trezitor în crepuscul, pentru ca astfel să se reîntoarcă la jurământ și la comunitate, atunci această strădanie i-ar fi osândită din capul locului la eșec – oh, cei trei îi fuseseră trimdiși pentru ca el să-și dea seama de aceasta cu o rușine plină de groază! – ajutorul ar fi ajutor aparent, cunoașterile lui ar fi cunoașteri aparente, iar dacă acestea ar fi în genere acceptate de către oameni, ar fi pentru ei numai o îndrumare greșită aducătoare de neizbăvire, departe de orice conducere izbăvitoare, de orice izbăvire. Da, acesta era rezultatul: cel lipsit de cunoaștere ca aducător de cunoaștere pentru cei nedoritori de cunoaștere, palavragiul ca trezitor al limbii pentru muți, cel ce a uitat de datorie ca ins ce-i obligă la respectul datoriei pe cei ce nu știu de datorie, ologul ca învățător al celor ce se clatină.

Era din nou părăsit, lăsat pradă unei lumi din nou părăsite, oh, nici o mână nu-l mai ținea, nu mai exista nimic care să-i dea adăpost și să-l țină drept; fusese lăsat să cadă, și, frânt peste balustrada ferestrei, înțeleștat fără viață de fierbinte și prăfuita lipsă de viață a cărămizilor, simțind cu ascutime sub unghiile degetelor praful acestui lut primordial supraîncălzit, înțeleștat de pământescul primordial încremenit, auzea de jur împrejur râsul tăcu în tăcerea de piatră fierbinte, cu formă încremenită, a nopții, auzea în el tăcerea sperjurului săvârșit, tăcerea

împietrită a conștiinței culpabilității, căreia i s-a răpit limba, căreia i s-a răpit cunoașterea, căreia i s-a răpit amintirea, tăcerea precreațiunii și a crudei morți aderente acesteia, pentru a cărei necondiționare nu există nici o renaștere și nici o înnoire a creării lumii, deoarece stingerea poruncită de ea nu cunoaște nici un fel de esență divină: oh, nici o altă creatură nu este atât de necondiționat și de nedivin muritoare ca omul, căci nici o alta nu poate deveni atât de sperjură ca omul, și cu cât e mai abject, cu atât devine mai muritor, dar cel mai sperjur și cel mai muritor este acela al cărui picior s-a dezobișnuit de pământ și nu mai atinge decât pavajul de piatră, omul care nu mai ară și nu mai seamănă, pentru care nimic nu se mai petrece după crugul constelațiilor, căruia pădurea nu-i mai cântă și nici câmpurile ce înverzesc; cu adevărat, nimeni și nimic nu este atât de muritor ca plebea metropolei, care se târăște, se strecoară, mișună pe străzi și, din pricină că numai se clatină, a uitat să meargă, nemaipurtată de nici o lege, nepurtând în ea nici una, turma risipită din nou, lipsită de înțelepciunea ei de odinioară, nedoritoare de cunoaștere, animalică, ba chiar subanimalică lăsată în voia oricărui hazard și până la urmă a stingerii întâmplătoare fără amintiri, fără speranță, fără nemurire; așa îi fusese dat și lui la fel, lui, împreună cu turma risipită a plebei, căreia îi aparținea ca o părțică a ei, așa i se impusese și lui, inevitabil, cu o necesitate fatală. Lăsase în urmă-i regiunile spaimei, dar numai pentru a vedea cu groază cum s-a prăbușit în plebeitate, prăbușit spre o suprafață care nu îngăduie intrarea spre nici o adâncime – oare această prăbușire va mai continua încă, va trebui să mai continue? de la o suprafață la alta până jos, la ultima, suprafața neființei pure? până la suprafața ultimei uitări? Porțile lui Pluto stau mereu deschise, inevitabilă e căderea, din care nu există nici o întoarcere, iar, în amețea căderii, omul crede că e o prăvălire în sus, o crede atâta timp până când atemporalitatea evenimentelor celeste se revelă deodată ca o concomitentă și ca o întâlnire în domeniul pământesc, până când, la un asemenea hotar al timpului, îl întâlnește pe zeul dezeificat, ajuns și întrecut de el, pe zeul care, de asemenea, se prăbușește în jos, învăluit de fâlfăitul hohotelor de răs ale eonilor, ei amândoi azvârliți în aceeași dezmeticire și părăsire de sine, lăsați pradă aceleiași groaze care, ce-i drept, în obstinată, împietrită rușine încă mai râde, dar totodată presimte și o groază viitoare, încă mai îngrozitoare, și vrea s-o înlăture prin răs: călătoria mănătată de destin, prăbușirea ducea la o groază încă mai nudă, la o rușine încă mai nudă, la o demascare încă mai nudă, ducea spre o nouă nimicire și autonimicire, mai rele decât toate de până acum, într-o nouă izolare care trebuia să depășească toată singurătatea de până acum, toată singurătatea nopții, toată singurătatea lumii, părăsită nu numai de orice umanitate, ci și de orice pragmaticitate, suprafața goală a ființei nedominate se dezvăluise atunci dintr-o dată, iar în insuficiența sferelor lăuntrice și exterioare, noaptea, deși strălucind la fel în rotundul deplin al întunecimii ei, se dizolvase într-un niciunde care, lăsând totul în voia hazardului, făcea de prisos atât cunoașterea cât și știința și le lăsa să piară în inutilitate. Dispăruseră atât amintirea cât și speranța, dispăruseră în fața forței hazardului nebiruit, căci acesta era cel ce se arăta în toate, inevitabil hazardul care domnește în necreație, iar hazardul gol, împresurat de amețea și de neamintirea întregii părăsiri precreaționale, învăluit de sclipirea flăcărilor reci ale precreațiunii, de nenașterea și de premoartea ei, hazardul gol, care este cea mai anonimă singurătate, își vestea din nou pretenția de a domina – acesta era țelul călătoriei, țelul vizibil acum al prăbușirii, însuși anonimul.

Singurătatea anonimă a hazardului, da, aceasta o vedea în fața lui, el, care stătea aici la fereastră, gata de prăbușire și de pe acum prăbușindu-se. Neînfrântă și de neînfrânt în părăsirea ei, noaptea înstrăinată se deschisese în fața privirii sale febrile, neschimbat imobilă, totuși străină, era spoită de respirația blând-aspră a lumii, neschimbat imobilă era străbătută blând-încet de Calea laptelui, cufundată în tăcutul cânt al stelelor, cufundată în frumusețe și în fermecata ei unitate de vrajă, în unitatea pierdută în plutire a lumii devenite frumoase, cufundată în supradepărtarea încremenit-încremenitoare a ei și frumoasă în spațiu, încremenită în spațiu, mare ca spațiu aidoma ei, demonic vrăjită în înstrăinare întocmai ca ea, era purtată împreună cu ea mai departe prin timpuri, noapte și totuși esența nemuritoare înlăuntrul timpului, eonică și totuși fără veșnicie, înstrăinată de tot ceea ce e omenesc, străină de sufletul omenesc, deoarece tăcuta unificare, care se împlinea astfel îmbibată de depărtare, îmbibând cu depărtare, nu mai îngăduia nici o participare; pridvorul realității se preschimbă în acela al nerealității. Stinse erau orânduilele sferelor ființei, spațiul lor de argint răsunând mut tăcea, închis și înstrăinat de suprainsesizabil, închizând în sine ca o înstrăinare suprainsesizabilul oricărei umanități, iar luna și Calea laptelui și constelațiile nu mai aveau nume, necunoscute îi erau ele în inaccesibilitatea, în izolarea lor, care era de netrecut, irevocabilă și totuși îl apăsa ca o povară, doborându-l în genunchi și amenințând, străvezii și fierbinți, răceala supraînfierbântată a spațiului cosmic; cele ce se aflau în jurul său nu-l mai împrejmuiau și, deși împrejmuie de ea, el stătea în afara grotei nopții, despărțit de destin, atât de al său cât și de cel străin, despărțit de destinul lumii invizibil-vizibile, despărțit de tot ceea ce e divin, despărțit de tot ceea ce e omenesc,

despărțit de cunoaștere, despărțit de frumusețe, căci și frumusețea lumii vizibil-invizibile pierise în hăul anonimatului, aproape că nu mai era nici amintire –

– oh, Plotia, îți mai știi eu oare numele? în părul tău sălășluia noaptea, semănată cu stele, presimțind nostalgia, făgăduind lumina, iar eu, plecat peste înnoptarea lui, beat de sclipitoarea, dulcea răsuflare a nopții, eu nu m-am scufundat în el! oh, ființă pierdută, înstrăinarea cea mai familiară, familiaritatea cea mai străină, tu, cea mai depărtată apropiere, cea mai apropiată dintre depărtări, întâiul și cel din urmă surâs al sufletului în seriozitatea lui, tu, o, tu, care ai fost și ești totul, familiară și străină și un surâs apropiat-depărtat, tu, floare purtătoare de destin, n-am putut lăsa viața ta să pătrundă în mine din pricina depărtării ei prea grele, din pricina înstrăinării ei prea grele, din pricina apropierii și familiarității ei prea grele, din pricina surâsului ei noptatec prea greu, din pricina destinului, din pricina destinului tău, pe care-l purtai în tine și pe care îl vei purta mereu, inaccesibil pentru tine, inaccesibil pentru mine, pe care nu-mi era îngăduit să-l iau asupra-mi, fiindcă inaccesibilitatea lui prea grea mi-ar fi sfărâmat inima, iar eu ți-am văzut numai frumusețea, nu și viața, oh, tu, care te-ai îndepărtat, șovăind și atât de grabnic, iar eu nu te-am chemat înapoi, tu, cea dăruită cu nostalgie, pe care mi-a fost interzis să te chem înapoi, tu, care nu te vei mai întoarce niciodată, ah, un pas atât de ușor pe tărâmul celor inexplorabile ce nu pot fi auzite, tu, lumină pierdută dincolo de umbre, unde e întoarcerea ta? unde ești?! ai fost; și mi-ai lăsat inelul de pe degetul tău și mi l-ai vârat pe mâna mea și, împresurându-ne cu întuneric, era timpul ce vuia trecând, împresurat de întunecime, împresurând întunecimea, oh, Plotia, nu mai știi –

– ceea ce pierise, ceea ce fusese altădată realitate și mai mult decât realitate, aproape că nu mai era nici amintire, femeia pe care o iubise aproape că nu mai era nici măcar un nume, nici măcar o lumină, nici măcar o umbră, se scufundase din nou pentru el în hazardul inexploratul, și nu mai rămăsese nimic altceva decât faptul uimitor de a ști că fusese ceva, un cântec stins, o muzică stinsă a frumuseții, o uimire de odinioară, o uitare de odinioară inexplicabil de puternică, pe care continuase s-o caute cu toată uimita perseverență a unui doritor de beție, oh, până și în amintire uimit că toate acestea existaseră, că frumusețea cântase, că putuse să cânte, că, afundată în chipul omenesc ca un fum ușor, născut din veșnicie, respirând veșnicie, luminează mereu din chipul omenesc – o sclipire și o stingere a sclipirii, familiar-depărtată, străin-apropiată, pândită de ofilire ca un mălin alb, gingașa țesătură de vâl a morții, care este întinsă peste toate cele omenești, vâlul celor omenești, îndesit în frumusețe, dar totodată devenit și în ea mai străveziu, ca și când prin el uitarea însăși s-ar fi mlădiat în suflet, ca și când sufletul însuși s-ar fi uitat pe sine în frumusețe în scopul nemuririi lui pământeste, pur și simplu în scopul uitării în frumusețe, ca și când în frumusețea omenească ar mai fi scânteiat încă un ultim rest din acea de mult demascată speranță care e îndreptată spre știința de neascultat, inaccesibilă, despre moarte: nimic nu mai rămăsese din toate acestea, numai moartea de nebiruit stătea înapoia chipului ce revenea mereu, dulce prin moarte, neînvinsă și înălțată mareț se ridica ea în incommensurabil, înălțată până la stele, umplând sferele, legând sferele și, împreună cu ea, chemate de muțenia ei, puse în mișcare de ea, umplând-o, fiind ea, toate cele cuprinse de ea se ridicaseră brusc învolburate în vuiet, mut învolburată în vuiet moartea, mut învolburate în vuiet cele cuprinse de ea, cele supuse morții, cele vrăjite prin moarte, cele născute din hazard și încătușate de hazard, diversitatea chipurilor omenești ce așteaptă moartea, diversificată masa celor șchiopi, diversificată masa celor burduhănoși, diversificată masa celor flecari și a cicălitorilor, diversificată într-o forfotă de chipuri atât de densă, încât umplea până la refuz goala carcasă de piatră a pieței, încât pătrundea în toate spațiile sferelor, firește fără a modifica golul pieței, fără a modifica golurile spațiilor, încât era ca o spargere și deșertare a timpului însuși, turma de morți a concomitenței, varietatea pământesc-omenească, omul pământesc în cercul varietății transformărilor sale, împreună cu scheletul său și cu craniul său, cu craniul său rotund, cu craniul său teșit, cu craniul său de turmă, acoperit cu lână, acoperit cu iarbă, acoperit cu in, pleșuv și pletos, craniu lângă craniu, omul purtător de craniu cu diversitatea feței sale, cu chip de animal, cu chip de plantă, cu chip de piatră, ciudat învelit cu piele, netedă sau buboasă sau zbârcită, tapisat cu carne sau lăbărțat, cu maxilarele lui pentru mestecat și vorbit, cu peștera gurii prevăzută cu dinți de piatră, omul purtător de chip cu diversele sale mirosuri ale pielii și ale cavităților, cu surâsul său, timp ca și viclean, rânjit ca și neajutorat, cu surâsul său zeiesc-mișcător până și în ultima lui abjecție, surâs care-i deschide fața mai înainte ca râsul să i-o închidă din nou, pentru ca ochiul său să nu vadă neomenescul ruinării creațiunii, omul hărăzit cu privire, cu ochi mari, cu ochi încremeniți, cu ochi cristalini, cu ochi întunecați, cu ochi vii, dezvăluindu-și în ochi destinul, ascuns sieși în ochi, omul purtător de destin, osândit de destin tocmai în puterea ochilor săi la rușine, omul plin de rușine și totuși vorbind cu vocea lui fără rușine îndrumată umed de maxilare, limbă, buză, cu voce purtătoare de

respirație, purtătoare de cuvinte, purtătoare de comunitate, care răzbate din el, aspră, grasă, lingușitoare, bubuitoare, mobilă și rigidă, găfâitoare, uscată, orăcâind și lătrând, și totuși mereu capabilă să se transfigureze în cântec, omul, acest mecanism minunat și îngrozitor, întrupare a totalității, din ființă anatomică, din limbă, din expresie, din cunoaștere și ne-cunoaștere, din somnolență tâmpă, din calcule cu sesterți, din pofte, din enigme, această întrupare vie a totalității, împărțită în organe, în zone de viață, în substanțe, în atomi, diversificată, toată această diversitate de esențe, acest vălmășag de părți componente omenești, aproape neîmbinate cum trebuie, acest desiş de creaturalitate, pământesc în realitatea lui, pământesc întocmai ca și scheletul său de piatră, pământesc ca și scheletul morții, tot acest hățiș de trupuri, hățiș de membre, hățiș de ochi, hățiș de voci, acest desiş de lucruri create pe jumătate și neterminate, rezultat din libidoul hazardului și încolțind mereu unul din altul, împerecheat, înmulțit, copulat, împletit, ramificat neconținut, într-un libidou mereu reînnoit al hazardului, ramificându-se mereu mai departe și înnoindu-se, pentru ca totodată să moară neîncetat, astfel că tot ceea ce a murit, s-a uscat și s-a veștejit cade la pământ, acest desiş de oameni în vegetal-animalica sa vivacitate și predestinare de a muri răsărise acum într-un şuvoi cu chipul morții, răsărise în vuiet, în larmă și în muțenie împreună cu moartea, era el însuși moartea ce umple sferele, omenescul haos al hazardului, atât de întâmplător și de muritor, încât aproape că nu știm dacă cel ce apare în fața noastră întâmplător ca om viu n-a murit cumva odinioară sau nici măcar nu s-a născut, în premoarte, în nenaștere – Plotia, o, Plotia, niciodată găsită, de negăsit! Oh, îi era cu neputință s-o găsească în hățișul morților, se scufundase înapoi pentru el în cele părăsite din nou și absconse, iar el mai avea comun cu ea mai puțin chiar decât cu o moartă, fiindcă el însuși murise, se veștejise în premoartea necreațiunii, căzând în tagma sperjurului, a celor șchiopi, a celor diformi, se veștejise în reabandonarea unei citadin-plebeizate profesii de literat, care, în drumul aparent al aparentelor sale întoarceri, include până și moartea, amestecând moartea cu frumusețea, frumusețea cu moartea, pentru ca, printr-o astfel de egalizare impudică, avidă de descompunere, să obțină, înșelându-se pe sine, atingerea celor intangibile, pentru a-și simula știința de neascultat a morții, cu siguranță însă și pentru a extinde asupra iubirii însăși salvarea unor asemenea substituiți, ba chiar pentru a împinge în ea jocul jucăuș-impudic spre punctul său culminant propriu-zis; căci cine este incapabil de iubire, cine este incapabil de comunitatea ei, acela trebuie să se salveze din izolarea însingurării sale în frumusețe, gădilat de cruzime, el devine căutător de frumusețe, adorator al frumuseții, niciodată un om care iubește, desigur însă, în loc de aceasta, un observator al frumuseții în iubire, unul care vrea să producă iubire prin frumusețe, pentru că principiul generator este înlocuit prin ceea ce e generat, pentru că el presimte și adulmecă și în iubire beția, beția morții, beția frumuseții, beția uitării, pentru că în crepusculara stare de cufundare a jocului frumuseții și al iubirii de moarte își procură plăcerea acestei uitări, gata și dornic să uite că iubirea, deși hărăzită să creeze frumusețea, nu se orientează niciodată spre frumusețe, ci numai și numai spre misiunea ei proprie primordială, spre cea mai omenească dintre toate misiunile, care se numește întotdeauna și exclusiv a-lua-asupra-sa-destinul; oh, numai aceasta este iubirea, totuși morții nu mai alcătuiesc nici un fel de comunitate, ei s-au uitat unii pe alții –

– oh, Plotia! neuitato de neuitat! înconjurată de valul frumuseții! oh, dacă ar exista iubirea, dacă ar exista puterea de diferențiere a iubirii în desișul de oameni, ar însemna că împreună ne-ar fi îngăduit să găsim ramura de aur, că am coborî împreună până la izvorul neantului uitării, până la ultima trezie a infernului, că am coborî, noi înșine treji fără vise, până la tărâmul primordial, nu prin frumoasa poartă de ivoriu a visului, care nu mai îngăduie nimănui să plece, ci prin searbădă intrare de corn, care ne permite întoarcerea, comuna urcare din nou, ce readuce din ultima stingere a destinului noul destin, ce readuce din ultima ne-iubire iubirea, destinul nou creat, în devenire! oh, Plotia, copilăroaso și totuși nemaicopilăroasă! noi putem lua asupra-ne numai destinul în devenire, nu cel devenit, numai cel în devenire este realitatea iubirii, pe care o căutăm în tot ceea ce germinează și înfloarește primăvărat, în fiecare fir de iarbă, în fiecare floare, în fiecare creaturalitate tânără ce crește, cel mai intim însă desigur în copil, receptând disponibilitatea de a se lăsa format a destinului nedesfășurat, de dragul căreia suntem înclinați spre toate cele neatinse, receptând în cele devenite ceea ce se află în devenire, receptând băiatul în forța formatoare a bărbatului, oh, Plotia, este destinul în devenire, acesta ne-ar fi dăruit, dacă ar exista iubire, dacă puterea ei de diferențiere, eliberată de libidoul hazardului, ar fi în măsură să cheazășuiască cea mai adevărată siguranță a iubirii, iar atunci destinul însuși ar fi iubirea, ar fi iubirea în devenirea ei și în ființa ei, ar fi iubirea ca o coborâre în cea mai adâncă ne-amintire și ca o urcare din nou în universul celor amintite, ca o stingere în nimic și ca o sosire acasă în neschimbata identitate, ar fi tot atât de neschimbată ca fir de iarbă și floare și copil, precum firul de iarbă, floarea, copilul au fost întotdeauna, totuși transsubstanțiată în iubire, învăluită în strălucire de ramura de aur a iubirii, cea de negăsit –

– oh, neînvăluiri de strălucirea vreunei ramuri de aur, morții nu se află în comunitate unii cu alții, s-au uitat unii pe alții, și chipul Plotiei, ființa neuitat-uitată a Plotiei, care fusese odinioară pentru el sclipirea de lumină dincolo de toate umbrele, se volatilizase în umbre, devenise de nediferențiat în imperiul umbrelor, se scufundase în furnicarul morților, o parte și aproape nici măcar o parte în mulțimea celor atrofiate, în mulțimea fețelor, a craniilor, a chipurilor, toate de nediferențiat pentru el, toate anonime pentru el, toate dispărute și volatilizate pentru el, deoarece pentru el fuseseră din capul locului moarte, deoarece el nu voise să fie un ajutor cu adevărat activ nici măcar pentru cei în viață, dimpotrivă – osândit de destin, ca și de zei la o asemenea nevoie, nevinovat și totuși vinovat – avusese nevoie de o viață întreagă pentru prima încercare de ajutor nefăcută, pentru primul pas nefăcut, pentru prima mișcare aparentă nefăcută în vederea unui asemenea pas aparent, incapabil să se încadreze în vreo comunitate vie de ajutor, necum să poată lua asupra-și, în acest scop, destinul vreunei făpturi vii, oh, el irosise o viață în ne-comunitatea morților, trăise întotdeauna numai cu morții și-i socotise pe cei vii asemenea lor, îi văzuse întotdeauna pe oameni ca pe niște morți, îi socotise întotdeauna doar niște pietre de construcție pentru edificarea și producerea unei frumuseți încremenite în moarte, [iar de](#) aceea oamenii pieriseră pentru el cu toții printre cele nebiruite, în necunoașterea veșnicei necreativități. Căci și izbăvirea prin cunoaștere stă numai în misiunile pe care omul și le ia omenește asupra-și, iar el, neavând o misiune, și-a pierdut și această izbăvire. Era incapabil de un ajutor activ, era incapabil de o faptă pornită din iubire, inert observase suferința oamenilor, contemplantă grozăvia evenimentelor numai de dragul memoriei încremenite în impudicitate, numai pentru impudic-frumoasa lor consemnare, și tocmai de aceea nu izbutise niciodată să creeze cu adevărat oameni, oameni care mănâncă și beau, care pot iubi și pot fi iubiți, și cu atât mai puțin oameni care șchiopătează și înjură pe străzi, de neplăsmuit pentru el, de neplăsmuit în animalitatea lor, de neplăsmuit în nevoia lor extrem de mare de ajutor, de neplăsmuit, nici pe atât, minunea umană, cu care e binecuvântată până și o asemenea animalitate; oamenii nu erau nimic pentru el, erau pentru el niște făpturi fabuloase, actori ai frumuseții învăluiri în frumusețe, și așa îi și zugrăvisse, ca regi fabuloși, eroi fabuloși, păstori fabuloși, creatori de vis, la a căror ireală asemănare cu divinitatea, jucată ca frumusețe, visată ca frumusețe, ar fi luat și el parte bucuros, asemănându-se și în privința aceasta plebei, poate că ar fi și putut lua parte, în măsura în care ele ar fi fost apariții de vis autentice, în vreme ce, departe de așa ceva, nu erau decât pure înjghebări din cuvinte, aproape fără viață în poemul lui, moarte totuși, îndată ce coteau după primul colț, ieșite la iveală din întunericul hățișului limbii și intrate iar în hazard, în cele neîubite, în încremenire, în moarte, în muțenie, în ireal, aidoma celor trei, care dispăruseră acum pentru totdeauna. Iar din dispariția lor bubuia spulberând lumile muțenia rea a hohotului de râs batjocoritor, de care fuseseră zguduiți, bubuia răutăcios ca o a doua liniște prin liniștea pieții și a ulițelor de-acolo de jos, bubuia prin liniștea nopții, născută din hazard, plină de înstrăinare, bubuia spulberând spațiul, anulând spațiul, firește nu anulând timpul, hohotul de râs al sperjurului săvârșit, bubuitul mut al creațiunii sfărâmate, lăsate la voia întâmplării. Nu mai rămăsese altceva decât rușinea orbită de batjocură a unei memorii stinse, care devenise impudicitatea unei moarte memorii aparente. Netrezite de nici o flacără pământescă, focurile cerului tăcuseră în anonimat; tăcea centrul, acoperit de lespezile de piatră ale orașelor, devenite una cu limitele cele mai dinafară, răcite sub răsuflarea neființei, iar acum încremenirea și concomitentă fluentă, în care se odihnește veșnicia: vai aparențelor întoarceri din drumul greșit, ele simulează marele ciclu, în care cele trecute și cele viitoare trebuie să se unească în veșnicul acum al atemporalității, vai întoarcerii sperjure, vai acestei aparente atemporalități, care este esența oricărei beții și care, pentru menținerea unei asemenea înveseliri, trebuie să pună neconținut din nou ceea ce e generat în locul principiului generator, setoasă de frumusețe, setoasă de sânge, setoasă de moarte, jertfa răstălmăcită și răsucită spre desfătătoarea beției a plăcerii, vai impudicei vanități a unei memorii pentru care n-a existat niciodată realitatea și care își amintește numai de dragul purei amintiri, vai acestei inversări a ființei, de nereînnoit rămâne jurământul, de neafățat flacăra, ceea ce era joacă trebuie să dea greș aici și dă greș, oricâtă frumusețe, oricât sânge, oricâtă moarte s-ar investi pentru aceasta, o asemenea joacă rămâne inefficientă la cumpăna timpurilor, unde infinitul pământesc se sfășie; cu adevărat, câtă vreme jertfirea nu va fi redevenit jertfă autentică, neizbăvirea este inevitabilă, nu există nici o trezire din somnul crepuscular, iar înfumuratul rămâne încarcerat odată pentru totdeauna în cercul neizbăvirii, înfumuratul care se consideră îndreptățit să-și nesocotească jurământul, deoarece i se pare că ademenitoarea concomitență a universului launtric și a celui exterior, marea lumii ce se revarsă înăuntru și în afară, priveliștea ademenitoare a hotarelor lumii bătute de spuma frumuseții, ademenirea însăși i-ar permite acea aparentă întoarcere care aparține atât celui beat de amintire cât și celui beat de uitare, în ambii la fel de văduvite de realitate – vai celui beat, care stăruie înfumurat, obstinat în sperjur și, fie că e, fie că nu e inundat de

amintire, își uită umanitatea, el a pierdut centrul în flăcări al ființei și nu mai știe dacă se prăbușește în sus sau în jos, dacă privește înainte sau înapoi, orbita circulară e lipsită de direcție, dar capul său e răsucit în grumaji, rigid și ridicol. De netrezit sunt morții, de netrezit era moarta, spațiul uitării se închisese ca un noian cenușiu de apă deasupra ei, și era ca și când femeile de pe ulița mizeriei ar fi știut că pe acolo era purtat în ultima lui trezire și în ultima lui uitare unul care nu-și văzuse viața. Oare batjocura lor se justificase într-adevăr? nu mai exista oare într-adevăr decât prăbușirea plină de rușine în neființă și în regiunile suprafeței goale, care se întind infernal sub hotarul neființei? Oh, ele avuseseră dreptate, iar el trebuise să suporte cu o rușine îngrozită ocările batjocoritoare, căci impuritatea, de care se făcuse fără vină vinovat, era mai abjectă decât orice nerușinat desfrâu întâmplător al mesei plebeiene, căci el se făcuse vinovat de impudicitatea prăbușirii voluntare și, chiar dacă din porunca destinului, se raliase voluntar în spița sperjură și pierdută, care, lipsită de orice legături, trece clătinându-se pe dalele de piatră ale neființei, fără foc aidoma animalului, reci ca planta, de netrezit ca piatra, rătăcită în hățiș și ea însăși hățiș, scufundată în cele nediferențiabile ale unei împietririi definitive; căzuse pradă amenințării de care sunt cuprinși cei abjecți, abject și el împreună cu ei, era ascuns împreună cu cei ascunși, iar amenințarea, provenind cu forța destinului din cele supra-amenințătoare, de neoprit prin nici un bubuit de râs, tăcând și iar tăcând, încremenind sunetele, încremenind lumina în întunericul cristalin al inexpugnabilității de piatră, dizolvată în noapte și încremenită în noapte, amenințarea urca mereu. Totul era amenințat, totul devenise nesigur, chiar și amenințarea însăși, deoarece pericolul se schimbase, transpus din zona celor ce se întâmplă în aceea a persistenței. Neclintită persista noaptea, aripa ei de aur neagră-străvezie lucind rece, întinsă de jur împrejur peste locuințele omenești, care apăsau ca o povară de piatră încremenirea pământului, zugrăvită de laptele uscat al lunii, iar cele încremenite resorbeau adânc lumina astrilor, erau transformate în piatră străvezie până în cele mai adânci profunzimi de foc ale lor, deveniseră străvezii umbre de piatră în deschisele puțuri de cristal ale pământului, un ecou de cristal al celor ce nu pot fi ascultate, urzind în jos până în inexplorabil, urzind în sus până la cele ce se pot auzi, astfel încât acestea erau ca un ultim efort sufocat de a respira al împietririi, un gâfăit al pietrei, implorând respirația ființei; până și pașii străjii de dincolo de ziduri treceau în sus și în jos, împietriți în umbre, împietrind umbre, numărând mereu, statornic, timpul, luau parte la toate, erau încorporați în piatră, răsunători, pași solemni de umbră ai neființei, care răsăreau din pavajul răsunător și se scufundau din nou în el, iar în vreme ce sub lumina mereu mai dură creasta cu vârfuri țepene și umbre tăioase ale piroanelor de fier de pe muchea brâului de ziduri devenea mereu mai vizibilă, spațiul ca un puț dintre zid și casă se deschidea nu mai puțin limpezit de lumină și cu umbre distincte, străbătut până în adâncimile sale de strălucirea argintiu-verde a sferelor, împietrit în lumină, uscat de lumină, răsunând în lumină de muțenie până jos, la terenul acoperit de nisip și pietriș, până în aproximația aspră, nemișcată a fundului de puț, care înfățișa în umbra uscată a câtorva tufișuri tot felul de vechituri, aproape de nenumit, pe jumătate acoperite de ramurile verzi argintate ale tufișurilor, scânduri și unelte, ele însele aruncând umbre, însă într-un fel atât de înfricoșător solemne, încât apăreau ca un ecou singuratic și straniu de nedemn al muțeniei universale împietrite, oglindind pericolul, oglindind răzburarea, oglindind amenințarea, fiindcă neființa se oglindea în neființă, transparenta oglindită în țărână, și una și cealaltă atinse de aripa imobilă, amândouă paralizate de tristețe, totuși în amândouă, hăituit și sfâșiat, gâfăitul de neauzit al morții –

– însă cicone jignite de jalea-i, zeilor jertfe aducând, în orgia nocturnă a lui Bachus, trupul bucăți i-au făcut, zvârlindu-l pe câmpuri departe; încă și-atunci când, desprins de gâtul de marmură, capul, prins în vârtej, îl ducea în undele-i Hebrul Oeagru, vocea-i într-una jelind și limba-nghețată, ah! o strigau, duhu-și dând, pe Euridice sărmana; „Euridice” atât răspundeau ale fluviului maluri –

– iar el era fără ecou, răsunet fără ecou, mort în încremenirea definitivă, de neschimbat a munților de deșert, țâșniți în sus, din Tartar, răsunet mut în universul lăuntric și în cel exterior, nemișcat, secătuit, răsunet mut al gâfăitului mut-sufocat în prăpăstiile uscate și în straturile de cristal ale împietririi, era un craniu fără privire, rostogolit în sfărâmurile de piatră pe țărnul de umbră al uitării, rostogolit sub tufărișul uscat-impenetrabil de pe țărnul fluviului amurgului, rostogolit spre neființă unde, în lipsa oricărei ieșiri, se stinge până și uitarea, el nu era decât un ochi orb încremenit, nu avea trunchi, nu avea voce, nu avea plămâni, nu respira, ba chiar așa era azvârlit în orbirea infernală, golită de aer: misiunea lui fusese să împrăștie umbrele, iar el crease umbre, i se impusese marele jurământ de alianță al pământului, iar el devenise din capul locului sperjur, oh, i se încredințase misiunea să ridice încă o dată lespedea mormântului, pentru ca omenescul să învie renăscând, pentru ca procesul creației vii, ca lege, pentru ca această permanentă concomitență să nu fie întrerupte în întreaga curgere a timpului, pentru ca zeul să fie mereu trezit la concomitență de prezentul flăcării

jertfei și să poată fi constrâns să se întoarcă la jurământul autocreațiunii, zeul zguduit de jurământ, încremenirea oprită de jurământ, flacăra ațâțată de jurământ, oh, aceasta fusese misiunea lui, iar el n-o îndeplinise, nu i se îngăduise s-o îndeplinească; mai înainte de a i se fi permis, spre împlinirea necunoscutului jurământ, să urnească lespeda de mormânt, da, măcar s-o atingă, mai înainte de a fi putut să ridice brațele, acestea îi deveniseră grele și paralizate și străvezii, sa integraseră în împietrirea pietrei, se integraseră în torentul uscat-străveziu al pietrei, iar acest torent inert, împietrit și împietrind, pătrunzând încoace din toate sferile până în centru și retrăgându-se iar până la limitele sferelor, resorbind în masa cristalină de umbre cele însuflețite și cele neînsuflețite, devenise o singură piatră, devenise piatra de jertfă a universului, neîncununată, neîncălzită, nezugduită, de neclintit, devenise piatra de mormânt, despuiată de jertfă, a lumii, care acoperă cele neînțelese și este ea însăși aceasta. Oh, ursită a poetului! *Puterea de a-și aminti a iubirii l-a silit pe Orfeu să pătrundă în adâncurile lui Hades, firește interzicându-i totodată ultima coborâre, astfel încât, pierdut în hăul infernal al memoriei, a fost nevoit să se întoarcă înainte de vreme, maculat încă în puritate și sfâșiat în nefericire. El, dimpotrivă, fără iubire de la început, incapabil să trimită înainte memoria iubitoare și nefiind condus de nici o amintire, nu ajunsese nici măcar în cele dintâi adâncuri ale lui Vulcan, cel ce domnește peste minereuri, necum la domeniile legiuiturilor Tați, necum în neantul încă mai adânc, care naște lumile, naște amintirea, naște mântuirea, și rămăsese în golul încremenit al suprafeței.* Neizbânda, odată întâmplată, nu mai lasă în urmă nimic care să mai fie de biruit, iar acum, resorbite de marea tăcere a anonimatului golit de cunoaștere, golit de lege, tăcuseră și marile marea purtătoare de viață ale ațâțării flăcărilor și ale stingerii; tăceau marea începutului și ale sfârșitului, marea zguduirii luminând prin foc și ale liniștii picurând blând, tăcea reciproca lor zămislire, care o schimbă pe una în cealaltă, întregul lumii era imuabil păgubit de respirația sa, de concretețea sa, de evenimentele sale, de cursul său și, înconjurat de liniștea universală, se dezvăluia ca o privire tăcândă, ca privirea universală a despuierii vizibil-invizibile ca atare, se dezvăluia ca nema existența lor fără-privire-privind, imuabil definitivă: ochi de piatră încremenit sus, ochi de piatră încremenit jos, oh; sosise acum ceea ce aștepta de mult, ceea ce îi inspirase teamă întotdeauna, în sfârșit sosise, acum îl vedea, acum trebuia să privească în nepresimțibilul fără nume, în anonimatul nepresimțibil, din pricina căruia fugise de-a lungul unei vieți, din pricina căruia făcuse totul, pentru a pregăti acestei vieți un sfârșit pretimpuriu, și nu era ochiul nopții, căci noaptea se evaporase în împietrire, și nu era teama și nici groaza, căci era mai mare decât orice teamă și orice groază, era ochiul golului de piatră, ochiul holbat al destinului, care nu mai participă la nici un eveniment, nici la curgerea timpurilor și nici la anularea timpurilor, nici la spațiu și nici la aspațialitate, nici la moarte și nici la viață, nici la creație și nici la necreație, un ochi nepărtaș, în a cărui privire nu există nici un fel de început și nici un fel de sfârșit și nici o concomitentă, detașat de tot ceea ce subzistă și ceea ce însă-subzistă, legat cu acestea numai prin amenințare și prin așteptarea amenințătoare, prin temporalitatea răgazului de așteptare încă subzistent, reflectat în încă-ființarea celor amenințate și în privirea lor înspăimântată de amenințare, cele ce amenință și cele amenințate surghiunite laolaltă în ultimul rest de timp. Și nu mai exista nici o fugă, numai gâfâitul ei fără suflare, nu mai exista pentru ea nici un înainte – încotro ar mai fi putut să ducă?! – iar gâfâitul era aidoma celui al alergătorului, care dincolo de țel recunoaște că n-a ajuns și că nu va ajunge niciodată, fiindcă țelul nu poate fi conjurat și rămâne neconjurabil în nespațiul sperjurului, prin care l-au hăituit, ca să-l hăituiască mereu mai departe, fără țel creațiunea, fără țel zeul, fără țel omul, fără ecou creațiunea, fără ecou zeul și omul în cele părăsite din nou anarhic, care nasc nespațiul. Ceea ce se afla în jurul său nu mai simboliza nimic, era un ne-simbol, era ceea ce nu poate fi oglindit, era ceea ce nu-mai-oglindește nimic în sine, iar dincolo se afla tristețea sărăcirii de simbol, acea tristețe a nespațiului care e încorporată nespațial visând în toate cele create în spațiu și chiar în adormitul humus primordial, despuiată de simbol, totuși ascunzând în sine germenul oricărui simbol, aspațializată, totuși condiționată de spațiu ca un ultim rest al frumuseții purtate de timpuri, tristețea visului, care sălășluiește pe fundul oricărui ochi, sclipește în ochiul de animal, ca și în ochiul de om, ca și în ochiul de zeu, ba chiar până și în ochiul universal al vidului aidoma unei ultime suflări a creațiunii, întristată și înconjurată-de tristețe în ochiul unei extrem de depărtate amintite stări precreate, ca și cum nespațiul ar începe în tristețe și totuși, în același timp, tristețea ar reîncepe mereu în nespațiu, ca și când în această unitate s-ar afla imuabil în germene fatalitatea primordială a oricărei creațiuni, neizbăvirea, de care sunt amenințate prin destinul primordial toate cele omenești și toate cele divine, teama de destin comună amândurora, pedeapsa comună aplicată de destin amândurora, teama sperjurului, condamnat din capul locului la răzvrătire, și ispășirea poruncită din capul locului pentru fapta nefăptuită, pentru nelegiuirea nesăvârșită, ispășire prin care destinul îi domină până și pe zei, pedeapsa poruncită de o lege incognoscibilă și constând în pierderea cunoașterii și în

părăsirea în carcera somnolenței necesar-oarbe, *părăsirea necunoașterii în necesitatea incognoscibilă*: venea mereu mai aproape și mai aproape, hăituită de tristețea gâfâind mut, sufocată, a neizbăvirii, totuși imobil de încet, pierdută în tristețe și neizbăvire, pierdută într-o lipsă de conținut, care resorbea în sine până și tristețea și neizbăvirea; urca greoi, de piatră din toate puțurile universului lăuntric și ale celui exterior, ca o îndeplinire a amenințării, înălțând golul ce privește, urca asemeni furtunii, cele încă-neîmplinite deveneau mereu mai amenințătoare, închiderea privirii devenea mereu mai împietrită, împinsă încoace ca un zid al tăcerii, împinsă încoace într-o muțenie asurzitoare, care era deopotrivă a lui și a tuturor sferelor, împovărând și iar împovărând, neliniștitor și mai neliniștitor, privirea groazei, sporind privirea care se apropia de mijloc, iar eul, cuprins de mijloc, încercuit în el, înghesuit între pereții privirii, înghesuit în indistingibilitatea universului lăuntric și a celui exterior, sufocat de o asemenea tristețe îndoită, de această nelimitată tristețe universală a ființei încă subzistente care înalță orice diversitate și orice dublare în excesul propriei nemărginiri și prin aceasta le anulează, anulat împreună și eul, resorbit și strivit de nemărginirea și de golul ei întristat, a cărui presimțire a groazei aduce și în același timp dizolvă în sine spaima îndoită, oroarea îndoită, dizolvat împreună și eul, dizolvat și holbat în privirea celor ce amenință de jur împrejur eul amenințat de privire, de multă vreme el însuși doar privire holbată, eul supus amenințării era comprimat pe ultimul rest al ființei sale, era nimic, redus la nespațiul necreabilității sale, al negândirii sale, era aruncat înapoi pe punctul cel mai mic al unei dăinuiri amorfice ce nu mai poate fi cunoscută, ce nu mai cunoaște, nemișcat dat pradă încolăcirii vidului, oh, era aruncat înapoi și azvârlit înapoi, azvârlit în umilirea sinelui său, azvârlit în umilire și răsumilire, era înjosit până la necesitate, fără ieșire, până la necesitatea umilinței sale, înjosit în umilința goalei, netei nemaisubzistențe; eul era păgubit de el însuși, era jefuit de umanitatea sa, din care nu mai rămăsese nimic, nimic altceva decât cea mai despuiată vină a despuierii sufletului, astfel încât și acesta, păgubit de eu și totuși indestructibil ca suflet omenesc, nu mai era acum nimic altceva decât o umilită goală despuiere, biruită și resorbită de vidul fără oglindire al ochiului tăcând din pricina amenințării, fără oglindire umilința, fără oglindire eul, fără oglindire sufletul, fără oglindire date pradă forței privirii care se stinge și este ea însăși stinsă – tăcere, gol, nespațiu, mute, dar dincolo de pereții, negru-cristalini ai muțeniei universale, în nemărginirea nelimitată a supradepărtării fără depărtare, dispărând și perceptibil, asemeni unei extrem de părăsite imagini auditive a ființei și de pe acum dincolo de orice ființă, subțire și luminos și feminin și înspăimântător într-o nespusă micime, răsuna un singur punct, răsuna cel mai îndepărtat sunet punctiform al sferelor, răsuna un minuscul chicotit, și era chicotitul gol al vidului, chicotitul neființei goale. Oh, unde mai exista vreo salvare?! unde erau zeii?! ceea ce se întâmpla era ultima iradiere a puterii lor, răzbunarea și răsplata pentru repărăsirea lor, răzbunarea față de oamenii care, părăsiți, părăsesc?! erau oare femeile zeilor, care se bucurau de umilința omenească și râdeau de ea?! se bucurau ele de umanitatea pierdută, se bucurau ele de inexpugnabilitatea sperjurului lumilor?! Asurzit pentru orice răspuns, el asculta în ne-distingibil, iar răspunsul nu venea, căci sperjurul nu poate pune nici o întrebare, tot astfel cum animalul nu poate să întrebe, și moartă era piatra, moartă și fără ecou pentru întrebarea neîntrebată, mort era labirintul de piatră al universului, mort puțul pe al cărui cel mai adânc fund ființează, dezbrăcat de întrebare și dezbrăcat de răspuns, eul gol umilit într-un neant. Oh, înapoi! înapoi în întuneric, în vis, în somn, în moarte! oh, înapoi, încă o singură dată înapoi, oh, să fugă, să fugă încă o dată înapoi în cele ce ființează! oh, fugă! Totuși, iară fugă? mai exista încă în genere fugă? mai era vorba în genere de fugă? Nu știa; poate că o știuse și n-o mai știa, se afla dincolo de orice capacitate de a ști, se afla în vacuitatea cunoașterii, era în vacuitatea universală și prin aceasta dincolo chiar de orice hăituire, ah, umilitul se și află dincolo de orice fugă: dar acum, dincolo de orice fugă, doborât de jurământul călcat, ca și cum sperjurul însuși ar fi trebuit să fie frânt, ca și cum nu-i mai era îngăduit să stea niciodată și nicicând drept, el se simțea doborât în genunchi; și, adânc înclinat sub uriașa povară a vidului orb-nemișcat, invizibil-străveziu al lumilor, încremenit de fugă, paralizat de fugă, împovărații umeri încovoiați, căutând cu mâini uscat-moarte, pipăind cu degetele ca orbii după peretele camerei, atingând cu degete de orb umbra cu degete oarbe de pe suprafața luminată de lună, uscată de lună, pipăia de-a lungul lor, însoțit de umbra sa adânc încovoiată ce luneca pe lângă el, pipăia tremurând aspru înapoi în întuneric, neștiind ce făcea sau ce nu făcea, pipăia îndreptându-se spre fântâna din perete, ademenit animalic de apă, însetat animalic de cele încă-pământești, de cele încă-vii, de cele încă-mișcate; și astfel, cu craniul atârându-i, se târî animalic prin uscăciunea încremenită spre cel mai primordial-animalic țel, spre apă, pentru ca, adânc încovoiat în cea mai pri-mordial-animalică necesitate, să lingă întocmai ca un animal umezeala ce se prelingea argintiu.

Vai omului care nu se arată la înălțimea harului ce i s-a dat, vai umilitului care nu-și suportă umilirea, vai restului de ființă creaturală care nu vrea să-și lepede existența, ah, nu poate să și-o lepede, fiindcă memoria stinsă dăinuie mai departe în vacuitate; vai omului care, în ciuda umilinței sale și invariabil-nedezlegat, rămâne condamnat la creatural! în jurul său izbucnește din nou râsul, și este râsul groazei, nu râs de femeie și nici râs de bărbat, nu râsul zeilor și nici râsul zeitelor, este chicotitul gol al neființei, este în neființă restul de ființă ce nu piere niciodată pentru muritor, rest care chicotește și izbucnește în râs, care în felul acesta se dezvăluie a fi ceea ce există în neființă, neființa în cele ce există, reunirea ființei aparente cu moartea aparentă, știința aproape-de-râs a unei asemenea ființe aparente, restul de știință, înfricoșător și purtător de frică, din interiorul vacuității, îmbibat de demență, ademenind demențial în râsul său mut, care crește și crește, până când vacuitatea este învăluită în groază nudă. Căci cu cât umilința cuprinde mai mult cele omenești în însușirile lor esențiale, cu atât mai nemijlocit atacă ea și animalitatea creaturală din om, cu atât mai nemijlocit se năpustește asupra acestei umilințe spaima animalică, spaima hăituită de groază a omului, care e azvârlit în singurătatea lui creaturală și, ca un animal de turmă răzlețit-rătăcit, nu mai găsește drumul înapoi spre turmă; este spaima înfiorătoare sădită de la începutul primordial în toate ființele născute în turmă, frica de un vid extracreatural al morții, este – într-o ultimă exacerbare a spaimei, în ultima cădere în ghearele fricii, aproape de pe acum dincolo de moarte – groaza mută a animalului, care, mic-singur, apăsător de o nevăzută putere covârșitoare, se furișează inconștient și tremurând sub tufișul întunecat, pentru ca nici un ochi să nu-l poată vedea murind. Vai celui umilit, al cărui suflet este incapabil să ia asupra-și impusa micime a singurătății, pentru el micimea devine inconștientă, iar harul smereniei se preschimbă pentru el în înjosire goală. Se ajunsese aici? umilită îi era gândirea, atât cât mai funcționa, animalică îi era fapta, atât cât se mai întâmpla ceva, iar printre cele de neauzit stătea orb hohotul de râs; ajunsese deodată și fără să fi reflectat la aceasta în pat și, jalnic ghemuit în acesta, cu gâtul sugrumat, cu o răceală uscată în toate măduarele, inconștient pradă puterii copleșitoare negru-invizibile, întinse îndoit peste umilință și animalitate, inconștient pradă unui domeniu de dincolo de frică, de dincolo de spaimă, de dincolo de groază, de dincolo de moarte, totuși osândit de o nouă izbucnire a fricii, a spaimei, a groazei, a morții, resimțind oroarea în cele ce nu pot fi simțite, cunoscând în cele de necunoscut, fusese lăsat să cadă, totuși ținut, încă ținut, ținut în spațiul vid al groazei, oh, era ținut în groază și totodată plin de groază: amintirea începutului și amintirea sfârșitului se atingeau una pe alta, amândouă o singurătate rătăcită, închisă în desișul vieții, în desișul vocilor, în desișul imaginilor, în desișul amintirii, niciodată stins începutul, chiar dacă ar fi fost umbrat de ani încă mai mulți, niciodată stinsă amintirea animalului răzlețit de turmă, amintirea groazei primordiale, singura care mai rămăsese, iar toate celelalte erau ca niște variațiuni ale acesteia uneia singure pline de groază, care ședea pe fiecare creangă a tufișului amintirii, chicotind batjocoritor, răzând batjocoritor de imobila încarcerare a celui rătăcit fără putința de a scăpa în desiș, ea însăși închizându-l, ea însăși desișul, ea însăși impenetrabilitatea; imobilă era călătoria amintirii, călătoria începutului neîntrerupt și a sfârșitului neîntrerupt, călătoria prin nespațiul memoriei, călătoria prin nespațiul rătăcirii încremenite, prin nespațiul nerememorabilei vieți aparente, această călătorie continua imobilă, călătoria vuitoare prin toate transformările nespațiului, inevitabil însoțită de ele și învăluită de ele, aspațială în oprirea ei aparentă, aspațială în mișcarea ei aparentă, mereu însă în aspațialitatea groazei, deoarece aceasta este inexpugnabilă, mereu existentă, niciodată părăsită carceră a morții aparente de plumb, în care se desfășoară viața aparentă, înconjurată de groază, a omului – era ținut în nespațiul morții aparente. Și cu toate că zăcea liniștit și nu se mișca nici de lățimea unui deget în vreo direcție oarecare, iar camera din jurul său nu se schimba nici ea cât de puțin, avea senzația că ar fi purtat înainte, ba chiar era purtat înainte, tras înainte în zona celor invizibile și de către ceva invizibil, de preștiința sa, de preamintirea sa, diversitatea amintirii luneca repede în fața lui, ca și când ar fi putut să-l ademenească a înainta, ca și când prin aceasta călătoria ar fi putut și ar fi trebuit să fie grăbită, era purtat înainte de groaza în care zăcea înfășurat, tras înainte spre țelul groazei, care stă la început, iar odaia plutea împreună cu el, neschimbată și totodată luând forma călătoriei, încremenită în timp și totodată schimbându-se neconștient. Amorașii din friză se desprindeau rigizi și rămăneau totuși în ea, din fresce și zugrăveală se desprindeau frunze de acant, luând chipuri omenești și cu tija crescută în afară ca o gheară de vultur încovoiată, se legănau pe lângă pat, închizând și deschizând ghearele, ca și cum ar fi vrut să încerce puterea de prindere a acestora, din fața de frunză le creșteau bărbii care erau iarăși înghițite de ea, se legănau în imobilitate, adesea răsturnându-se, adesea răsucindu-se ca un vârtej al imobilității, deveneau din ce în ce mai multe, mult mai multe decât dădea pictura murală, chiar dacă aceasta se reînnoia mereu, fluturau peste pictură, fluturau peste peretele gol, fluturau către nicăieri, scuipe de vulcanii cu clocot rece ai neființei, care erupeau pretutindeni, în cele vizibile ca și în cele

invizibile, în universul lăuntric ca și în cel exterior, erau lavă vulcanică, molozul adiind al pregenezei și al descompunerii, devenind mai diverse și mai diverse, cu cât formele lor, rezultate și rezultând din gol, se înmulțeau, forme care, în afară de asta, se transformau una în alta și se detașau una de alta în timpul legănatului lor, lucruri informe și fără posibilitatea de a căpăta formă, fâlfăire de frunză și fâlfăire de fluture, multe cu aspect de săgeată, multe cu aspect de coadă bifurcată, multe cu aspect de codrișcă lungă, multe atât de străvezii, încât zburau împrejur doar invizibil-mute asemeni unor tăcânde strigăte de spaimă, unele dimpotrivă doar inofensive și semănând cu un surâs tâmp-străveziu, care roia de colo colo în gol, multiplicat ca o pulbere mărunță de soare, nepăsător ca niște musculițe, dănțuia în jurul candelabrului din mijlocul încăperii, atingea în treacăt lumânările stinse, firește de îndată alungate iar și împinse mai departe de ceea ce năvălea din urmă, vuia din urmă, dansa din urmă, înghesuiala de cavernă a amorfității, în care alături de chip și nechip, alături de Scile bimorfe și foci stranii și Hidre zbârlite, alături de capete ce se repezeau însângerate, cu legături însângerate, cu părul șerpuit, se bălăbăneau fel de fel de diformități, țâșnind tot felul de arătări cu corp și picioare, tot felul de copitate, centauri piperniciți sau neterminați și resturi de centauri, dihanii cu aripi și fără aripi; spațiul încărcat infernal plesnea de animale pocite, se iveau nagode-cu înfățișare de broască și șopârlă sau cu labe de câine, viermi cu nenumărate picioare, fără picioare, cu un picior, cu două picioare, cu trei picioare, cu o sută de picioare, adesea pășind agitat pe un teren inexistent, adesea cu picioarele întinse țeapăn, plutind încolo întinse rigid, alteori înghesuite strâns una în alta, ca și când, cu toată asexualitatea, ar fi vrut să se împerecheze, zburând împerecheate, adesea pătrunzându-se una pe alta iute ca niște săgeți, ca și cum ar fi fost eter permeabil, ca și cum ar fi fost făpturi din eter, născute din eter și purtate de eter, cu adevărat aceasta erau, deoarece în îmbulzeala lor de muște, rostogolindu-se una peste alta, târându-se una peste alta, dându-se tumba una peste alta, deși se ascundeau și se acopereau una pe alta, puteau fi prinse și percepute fără efort de privire până la ultimele limite ale spațiului plin ochi de ele și până în ultimele amănunte, oh, erau prăsila de eter, cu solzi de eter, cu pene de eter, din vulcanul eonilor, azvârlite cu smucituri în sus, ca o prăbușire, ca un torent, mereu evaporându-se, mereu pierind, astfel încât spațiul se golea mereu, gol ca sferele și gol ca universul, străbătut în trap doar de un cal singuratic, care tropăia în trecere cu coama zbârlită în sus în aer, parcurs în plutire de un tors bărbătesc singuratic, al cărui chip plat-străveziu, întors către pat, se schimonosea într-un râs reflectat, gol, batjocoritor, mai înainte de a fi acoperit din nou de torentul de vermină al groazei, care creștea iar – și nici una dintre făpturile acestea nu respira, căci în preadăpostire nu există respirație; încăperea devenise o cameră a Furiilor și oferea spațiu pentru întregul spectacol al groazei, deși acesta continua să crească neîntrerupt: tavanul odăii nu avea nevoie să se ridice, deși candelabrul se desfășurase devenind un copac uriaș, sfeșnicul extins nemăsurat se făcuse o creangă străveche, impresionantă a unui ulm cu umbră aburoasă, iar în frunziș, foaie cu foaie, ședeau sclipitoare visele, înghesuite ca picăturile de rouă, pereții nu aveau nevoie să se lățească, deși între ei se aflau toate orașele lumii, toate arzând, orașele trecutului celui mai îndepărtat și ale viitorului celui mai îndepărtat, orașe pufăind oameni, chinuite de oameni, orașe cu nume îndepărtate, pe care totuși le recunoștea, orașele Egiptului și ale Asiriei și ale Palestinei și ale Indiei, orașele zeilor detronați, deveniți neputincioși, dărâmate coloanele templelor lor, sparte zidurile lor, sfărâmate casele lor cu turnuri, plesnit caldarâmul de piatră al străzilor, iar micimea încăperii era îndestulătoare pentru întreaga mărime a lumii, deși oraș și câmp și cer și pădure nu se micșoraseră în nici un fel, mai mult chiar, totul, mare și mic laolaltă, se arăta având o pondere a importanței și o egalitate a importanței aproape copleșitoare, îngăduind cu aceeași egalitate a importanței ca sub creanga de ulm, de parcă umbra frunzișului ar fi fost un nor de furtună trecând la înălțime, să se edifice înfricoșător, având o mărime de necuprins cu privirea, cel mai mare și cel mai blestemat dintre orașe, în mijlocul unei mereu repetate nimiciri, umilita Romă, pe ale cărei ulițe hoinăreau lupii adulmecând prada, ca să ia din nou în posesie orașul lor, odaia cuprindea crugul pământesc, iar crugul pământesc cuprindea odaia, împreună cuprindeau orașele, și nici unul nu era afară și nici unul nu era înăuntru, plutind toate, totuși, sus deasupra, sus deasupra vulcanilor, sus deasupra împietririi, sus deasupra frunzișului, despărțite de toate, pe bolta cenușie copleșitoare a cerului, păsările urii trasau fără zgomot marile, grelele lor cercuri peste țările groazei, cu nemișcate aripi de bronz zornăind furios, sclipind și vuind ca niște plăsmuiri de oțel, lașe, mânioase, gata să se năpustească în jos bete de furie cu degetele deschise, ca să-și înfigă ghearele în câmpiile însângerate ale țaranului și în inimile pline de sânge și, ciopârțind măruntaie, mâncând măruntaie, să se alăture convoiului de fluturi și lupi de lângă pat, gonind împreună cu ei spre țarmurile lipsei de apărare și ale lipsei de mângâiere, spre țarmurile craterelor de-foc și ale plantelor-balauri, niciodată cunoscute, niciodată numite, întotdeauna știute, țarmurile de șerpi ale animalității. Ce vulcani ai precreațiunii aveau să se mai deschidă acolo? ce monștri

noi aveau să mai scuipe? nu se deschisese și așa totul până la ultima despuiere? nu sălășluia oare și așa în animalele din jur măsura extremă a oricărei groaze imaginabile? Sau transparența spaimei îndruma spre o nouă cunoaștere a spaimei, spre o spaimă nouă, mai profundă, spre o nouă nepresimțire a unor tărâmurii primordiale încă mai adânci? Totul se deschisese, nimic nu mai era de reținut, nimic nu mai putea fi reținut, rămânea numai aparent mobila trecere în zbor, stăruia lumina cenușie crepusculară a dezorientării reci, în care nu se mai arată nici o depărtare și nici o apropiere, nici un sus și nici un jos, totuși el, zburând împreună cu convoiul monștrilor, zburând cu acesta prin lumina rece, zburând prin spațiul lipsit de orice direcție, era încheștat și ținut, era ținut de o mână de plantă lipsită de corp, zburătoare, cu degete neînfrânate, de neînfrânat, și cunoștea moartea aparentă, cenușia încremenire, prin al cărei nespațiu era purtat: imaginile care curgeau împrejurul său erau o groază de gheață, fără semnificație simbolică, monștri codați fără animalitate, căscând botul fără să muște, cu gheare scoase fără să apuce, cu pene zburlete fără să se năpustească, azvârlind otravă fără să nimerească, izbînd cu coada, încolăcind coada, haită transparentă care cade peste transparență, doar într-o amenințare mută și totuși mai înspăimântătoare decât orice urlat și orice înșfăcare; groaza însăși devenise transparentă, temeiul esențial al groazei se deschisese, iar în fundul său cel mai adânc, în cea mai adâncă adâncime de fântina a sa zăcea închis ca un cerc șarpele timpului, încolăcind glacial neființa ce picură. Da, era groaza rigidă a morții aparente, iar chipul de animal aproape că nu mai era un chip, ci numai transparență de plantă, cu tulpini crescute, cu tulpini întreșute, împletite în tulpini răsucite, legate prin tulpini șerpuitoare răsărite dintr-un subsol al rădăcinilor incomensurabil, de negăsit, răsărite din unitatea incomensurabilei țesături de rădăcini, a cărei monstruozitate se întrupa în el, chipul de animal se dezvăluia a fi groaza lipsei de însușiri, hrănită din neființa mijlocului. Nici o teamă de moarte nu se putea măsura cu aceasta care era cea mai îngrozitoare, căci era groaza inspirată de moartea aparentă, înconjurată de subanimalitate, de ceea ce se afla dincolo de animalitate, nici o teamă de rănire sau de durere sau de sufocare nu se apropia de această groază sufocantă, al cărui propriu caracter incompreensibil nu mai îngăduia să se rețină nimic, deoarece în creațiunea încă necreată, în ne-respirația ei, în sufocarea ei nimic nu se lăsa reținut; era sufocarea creațiunii nedesăvârșite, necreate, transparența ei limpede, în care animalul, planta, omul, făpturi la fel de transparente, asemănându-se până la identitate și, ca urmare a groazei lor cu răsuflarea tăiată, ca urmare a legăturii lor nedesfăcute și de nedesfăcut cu neființa, netrăite și totuși pline de imboldul de a avea o ființă distinctă, ca urmare a unei asemenea identități extreme și a unei asemenea vrăjmășii extreme sufocându-se una pe alta, toate împreună pline de teama îngrozită a animalului, care își recunoaște animalitatea fără însușiri în propria lui neființă, oh, teama de sufocare a universului! Oh, nu existase ea dintotdeauna? fusese el vreodată cu adevărat neînălțat de ea?! Nu fusese oare întotdeauna doar o zadarnică apărare împotriva furtunii groazei?! Oh, aceasta se petrecuse noapte după noapte, ani și ani, departe în tinerețe și aproape ca ieri, noapte după noapte, într-o vanitoasă autoamăgire, crezuse că aude moartea, și totuși nu fusese decât apărarea de groaza morții aparente, apărarea de imaginile morții aparente, care se vestiseră noapte după noapte și de care nu voise să știe nimic, pe care refuzase să le vadă, dar care cu toate acestea rămăseseră –

...oh, cine să doarmă acum când Troia întreagă-i în flăcări! toți ca un om se reped, și spumegă marea de vâsle, aprig săltate din nou, și cioc de corăbii tridente...

– de neizgonit rămăseseră imaginile, noapte de noapte, groaza îl purtase prin tăcerea craterelor pline de fantome, prin neamintirea precreabilității, prin depărtarea eonilor, depărtare a ființei lăsate din nou la voia întâmplării și transformate prin răsturnare în apropiere nemijlocită, prin paralizatele câmpuri pustii ale tuturor singurătăților, părăsite de tot ce e omenesc și de orice obiect, dată pradă din nou creația. Noapte de noapte fusese condus spre irealitatea imperturbabilă, imperioasă cu răceală, spre realul ireal, care precede tuturor zeilor, care supraviețuiește tuturor zeilor și pecetluiește neputința zeilor, le zărise pe Moire, care, dușmănoase și cu trup întreit, așteaptă și în ale căror imagini se preschimbă toate chipurile morții aparente, și voise să închidă ochii în fața silniciei lor neviolente, paralizată și paralizând, orb în rătăcire, surd la batjocura cu chicote scânteietoare a neființei, de care cel trezit, neajutorat, nu poate totuși să scape, surd la răsul precreatural, searbăd al destinului, răs care îi arată că toate cele de nenumit și nediferențiat, cele informe nu pot fi dominate și îl îndeamnă la umilință, oh, așa fusese, în aceasta germinase o amenințare continuă, impunând o apărare continuă; anii fuseseră ca o singură noapte curgătoare, străbătută de puhoiul imaginilor, înconjurată în zbor legănat de imagini, purtată de imagini în nemișcarea groazei, iar ceea ce se vestise noapte de noapte, inevitabilul, fatalitatea, nu mai putea fi respins, era spasmul de groază al doborârii într-o moarte aparentă, în care el va zăcea cuprins de sicriu, cuprins de mormânt, întins pentru o călătorie nemișcată, el, singur și fără sprijin, fără intervenția cuiva în favoarea lui, fără ajutor, fără har, fără lumină, fără veșnicie, înconjurat de

lespezile de piatră, neclintite ale mormântului, care nu se vor mai deschide pentru nici o înviere. Oh, mormântul! și acesta era prezent în odaia strâmtă, și acesta era atins de crengile ulmului, și în jurul său dansau Furiile, și acesta era împresurat de batjocura Furiilor, oh, era propria lui batjocură, și acesta batjocura autoamăgirii, de care el nu voise să se lepede, batjocura speranței lui puerile, cu care se amăgise că tăcuta invariabilitate a golfului napoiitan, voioasa măreție solară a mării, nemăsurata strălucire familiară a mării, o asemenea forță a peisajului se va preocupa încet de moarte și o va preschimba în muzica niciodată cântată, niciodată de aflat prin cântec, care trebuie să trezească viața, ascultând și ascultată pentru totdeauna, în moarte, oh, batjocură și răsbatjocură, acum, când clădirea se afla într-o aspațială lipsă de peisaj, când nu se mai deschidea înapoia ei nimic, nici o mare, nici o coastă, nici o câmpie, nici un munte, nici o piatră, nici măcar amorfitatea lutului primordial, nimic, numai o goliciune insesizabilă, amenințând insesizabil în neființă, o nudă clădire a batjocurii, înconjurată numai de aceeași neconținută plutitoare revărsare, în care el plutea împreună cu făpturile diforme din jurul său și era dus în plutire mai departe, înfășurat și purtat înot de strălucirea eterului, o strălucire fără respirație, irespirabilă, nebăubilă, provocatoare de sete, care nu este nici aer, nici apă, purtat înot de străvezia adiere de fum a tuturor focurilor spaimei, de această nerespirație a oricărei precreativității, care se împrăstie ca o picurare uscată printre degete, și tocmai în acest element eteric, înfiorător saturat de animalitate, înfiorător născând animale, înfiorător picurând animale – resorbindu-l pe cel ce-a recăzut în animalitate – jumătate-de-păsări se ghemuiau pe cornișa acoperișului, înfiorătoare păsări de mormânt, păsări aparente cu ochi de pește, în șir des, dihanii cu pene cenușii, cu capete de buhă, cu ciocuri de găscă, cu burți de porc, cu picioare care semănau cu mâini de om având între degete pielețe pentru înot, păsări gheboase venite dintr-un spațiu fără peisaj și al căror zbor era nedestinat vreunui peisaj. Așa stăteau ele acolo în goliciunea groazei, holbându-se și înghesuite una în alta, așa stătea încercuit de ele, mormântul, atât în nișa de aici cât și afară, în cea mai inaccesibilă depărtare a țelului. Toate erau stivuite una peste alta, goliciunea necerului se suprapunea cu arcadele nișelor de la ferestre, ambele se bolteau deasupra mormântului, ambele erau întreșute de nespațiu, totuși străbătute de scânteierea negrului de catifea al întregului rotund ceresc, încrustat cu stele, iar prin bolțile lumii creștea ulmul într-o mărire a tuturor distanțelor și depărtărilor, care mărire era totodată o nemăsurată micșorare a acestora; lipsa de peisaj străbătea peisajul și era străbătută de peisaj, nespațiul străbătea spațiul și era străbătut de spațiu, simbolic în lipsa de simbol, la fel cum animalitatea străbate moartea aparentă și e străbătută de ea: stinse erau simbolurile vieții, stinse imaginile pline de sens-semnificative ale constelațiilor cerului, erau răcite sub [goliciunea ce](#) le acoperea, totuși simbolurile morții rămăseseră, chiar dacă numai în lipsa de simbol a precreațiunii, care nu poate fi exprimată, imaginată, presimțită, rămăseseră în caricaturile de animale lipsite de orice expresie, în aceste imagini de groază, care ieșeau târându-se din moartea aparentă, ca și cum s-ar fi născut nemijlocit din vid, oglindind neființa în neființă și oglindite de el, imaginea și contraimaginea fiind reunite de nimicirea expresiei datorată celei mai profunde singurătăți primordiale, care, niciodată sesizabilă, întotdeauna știută, întotdeauna temută, urzește în adâncimea de eoni a timpurilor și a animalicului creatural; cercul semnificației simbolice se închide în inexpressiv, se închide acolo unde, în cele necreate, libere de orice legătură, din întrepătrunderea sferelor, goala depărtare a eonilor se răstoarnă, devenind caricatură de animal, goală, apropiat-vizibilă, ca și cum imaginea științei din singurătatea primordială ar fi purtată prin întregul, infinitul cerc de imagini, din oglindire în oglindire, pentru ea la sfârșitul tuturor sfârșiturilor să se dezvăluie în absența de imagini cu o ultimă goliciune, iar în această dezvăluire, în această străpungere mutbubuitoare a necreațiunii și a singurătății acesteia, izbucnind cu toată răutatea, care constituie agresivitatea neajutorată, pierdută a goalei caricaturi de animale, se făcea cunoscută neizbăvirea, pe care o presimțim înapoia tuturor celor create și necreate, înapoia precreațiunii și înapoia tuturor depărtărilor singurătății, izbucnind ca o amenințare presimțită în neizbăvirea morții aparente, dovedind într-un mod plin de presimțiri că toate drumurile întoarcerii, toate drumurile încremenirii, ale jocului și ale beției duc neapărat la animalitate, că toate drumurile frumuseții sfârșesc neapărat în grotescul groazei. Iar pe acoperișul mormântului, care voise să preschimbe moartea în frumusețe, stătea lanțul de păsări al neizbăvirii. De jur împrejur ardeau orașele crugului pământesc într-un peisaj fără peisaj, cu zidurile lor prăbușite, cu blocurile lor de piatră rupte și plesnite, aburul putreziciunii fumegând sânge pe câmpii, de jur împrejur vuia setea de jertfă, atee și căutătoare de zei, jertfe aparente se îngrămădeau peste jertfe aparente în beția sacrificiului, de jur împrejur urlau înnebuniți aducătorii de jertfe, ucigând semenul, pentru a rostogoli peste el propria lor moarte aparentă, dărâmând casa vecinului și dându-i foc, pentru a-l ademeni pe zeu în propria lor casă, vuiau furia neizbăvirii, chiotul neizbăvirii, jertfa, moartea, pârjolul, sfărâmarea pietrei în cinstea zeului, care el însuși așa vrea, deoarece trebuie să-și asurzească

propria groază, propria cunoaștere a destinului și, avid de răs, avid de distrugere, a dezlănțuit în acest scop discordia oamenilor, discordia beției, discordia jertfei, la care el, devenit neputincios, ia parte și care îi procură plăcere, zeu și om mânați și iar mânați de aceeași spaimă plină de furia distrugerii, de spaima împietririi în singurătatea împietrită a morții aparente, de teama încremenirii, alungate din nemișcare țipetele zeilor ce simulează moartea, jocul omenesc al omorului, vulcanul de neființă al sufletului, iar focurile, curgând mai departe în fluidul ne-element, stăteau pe loc; orașele ardeau fără cenușă, flăcările se legănau ca niște limbi întinse țeapăn, ca niște bice ridicate în sus, nu țâșneau din nici o adâncime, sub suprafața lor sfâșiată, zdrențuită, răsfodă pentru propria-i izbucnire nu exista nici o a doua suprafață și cu atât mai puțin vreo adâncime, flăcările nu erau altceva decât însăși această suprafață răscolită rigid, iar aceste flăcări erau înconjurată de vuietul hățușului rigid-urletor al vocilor paralizate, ale căror strigăte sunt doar niște umbre urâte ce lunecă asemeni unei capcane, erau înconjurată de vuietul bubuitului mut al creațiunii spulberate, lăuate la voia întâmplării, din nou părăsite: de jur împrejur, din ruine creșteau rigid noi construcții, se înălțau în lumina cenușiu-palidă, în ne-lumina palidității fără lumină, creșteau din gol și totuși existau dinainte și existaseră întotdeauna, edificate fără speranță de totdeauna pentru preamărirea uciderii continue, pentru veșnicirea și păstrarea neizbăvirii, construcțiile vieții aparente, construcțiile morții aparente, având piatra de temelie stropită cu sânge, apăsând viața cu greutatea pietrei, și nici un sânge nu ajunge pentru a încadra în lege și în mersul creațiunii cele edificate de neizbăvire, înconjurând cu ziduri neizbăvirea, cele împietrite de neizbăvire, nici o conjurare nu e suficientă pentru ca, reînnoind jurământul, să facă a plesni șarpele de gheață; precreațiunea rămâne mai puternică decât creațiunea, într-o moarte aparentă rămâne necreaturalitatea care întrerupe circuitul creațiunii, care s-a sustras creațiunii și i s-a opus, necreaturalitatea în sine care vrea să se eternizeze exclusiv pe ea însăși, care se face ea însăși monument și mormânt, ea rămâne lipsită de vorbire și cu conștiința vinovăției și părăsită de respirație, rămâne, în ciuda monumentalității ei de piatră, neveșnicită și fără durată și – pentru că a scuturat de pe ea cele create – a devenit un mormânt fără renaștere. Domul ne-spațiului, domul ne-cerului însuși au devenit o singură grotă de mormânt, adăpostită în inelele de șarpe ale măruntaielor cerului, adăpostită în mezenterul precreațiunii, cel disprețuit de zei, purtător de humus, în care palpita destinul și se vestește disprețuind timpul; în această grotă era dus el, ca și când ar fi fost o întoarcere, într-acolo se îndrepta călătoria și, deși alungat din ceruri, ei însuși întrepătruns de șerpi, zăcea totuși adăpostit în măruntaiele cerului. Ce inversiune a universului lăuntric și a celui exterior! ce răsturnare înfricoșătoare! De jur împrejur ardeau străzile de morminte și orașele de morminte ale pământului locuit de morți, de jur împrejur se ridica inutilitatea de piatră a furiei omenești, a chiotului omenesc de biruință, a omeneștii beției a jertfei, de jur împrejur stăteau rigide flăcările pământești cu ardere rece, iar moartea creațiunii, despuiată de moarte, rânjea ca de piatră în jurul omului jefuit de creatural și a zeului doborât de pe tronul său de autor al creațiunii – hotărârea zeilor, din a cărei voință a trebuit să se întâmple aceasta, este confuză în discordia spaimei. Căci creațiunea cere o continuă înviere; creațiunea se împlinește numai într-o înviere continuă, iar învierea are loc numai atât cât dăinuie creațiunea, nici o clipă mai mult, oh, este creatură, se poate numi creatură numai aceea ce coboară neconținut spre flăcările renașterii, străduindu-se neîntrerupt ca nimic din cele nebiruite să nu se umfle din nou, ca nimic din cele prematern necreate să nu izbucnească din nou într-o muțenie pietrificată, oh, creatură este ceea ce creează creațiune, ceea ce, în coborâre, se aduce pe sine însuși jertfă, fără rețineri și eliberat de întoarceri, fără orice revenire la beție, ba mai mult chiar, fără orice revenire la vreo cunoaștere sau recunoaștere, lepădându-se de orice teamă creaturală, lepădându-și până și ultima dorință creaturală, oh, noi suntem creatură a creațiunii numai atunci când orice însușire creaturală se desprinde total de noi, când ne-am deprins să renunțăm până și la cunoaștere, atât cea creaturală, cât și cea extra-creaturală, când ne decidem să luăm asupra-ne ultima noastră umilință, când putem să ne nimicim propriul mormânt! Iar când și-a dat seama de aceasta, greu și într-o depărtare de vis, ca și cum ar fi visat și o voce dintr-un al doilea vis ar fi șoptit în cel dintâi, ca și cum spaima zeilor, răzbunarea zeilor, neputința zeilor ar fi răzbătut încă o dată, ca și cum zeii ar fi săvârșit încă o dată și poate pentru prima dată un generos act de caritate, ca și cum acel șoptit tainic, fără cuvinte, ar fi provenit de-a dreptul din frica înfiorată a zeilor, încă o dată înfrântă, și i-ar fi insuflat curaj, curajul stingerii, curajul micimii, curajul cedării, curajul de a se lăsa în voia umilinței, atunci, în această șoptitoare lipsă de cuvinte, care era ca un fel de limbă în afara limbii, a devenit perceptibilă o încă mai strânsă concentrare a semnificațiilor, cuvânt fără de cuvânt dintr-un vis încă mai depărtat decât fusese cel de-al doilea, un șoptit încă mai încet, încă mai pătrunzător, insesizabil, totuși chemând la faptă, lunecând furiș și stingându-se, totuși porunca cea mai aprigă, ordonând imperios ca tot ceea ce a slujit și a constituit viața aparentă să dispară în așa fel, încât să nu fi fost parcă niciodată, pierind între

cele neîntâmplăte, topindu-se în neființă, deprinzându-se de orice amintire, desprinzându-se de orice cunoaștere, tot ceea ce a fost în universul omenesc ca și în cel al lucrurilor fiind biruit, oh, era porunca de a nimici tot ceea ce a făptuit, de a arde tot ceea ce a scris și a creat în poezie vreodată, oh, toate scrierile sale trebuiau arse, toate, și *Eneida*; asta o auzea în cele de neauzit, dar mai înainte de a se sustrage vrajei ce-l obliga să privească țință spre cornișa clădirii, spre șirul nemișcat de păsări aparente ce stăteau ghemuite acolo, peste penajul decolorat s-a prelins ca un val imperceptibil, unduind fluid și eteric, un val și încă unul, și, deodată, parcă într-o spumă de tăcere, cârdul zbură, parcă înălțat fără zbor și risipit în invizibilitate, astfel încât familiara cunună a acoperișului deveni pentru o clipă vizibilă, în orice caz numai pentru această singură clipă, căci în cea următoare clădirea se prăbuși în ea însăși, tot atât de tăcut ca și bătaia de aripi a celor ce zburaseră, tot atât de eteric transformându-se în invizibil, pulverizată în neființa absorbitoare. Iar când își dădu seama de aceasta, absența zgomotelor începu să se schimbe și ea, și se schimbă în liniște: imobilitatea deveni repaos, călătoria imobilă care-l purta pe el însuși mai departe ajunse la o pământescă oprire pe loc, fantasmă – cele cu înfățișare de plante și cele cu înfățișare de animale, iar la urmă și o singuratică femeie-demon cu păr de flăcări, cu trupul palid străveziu și coamă fluturândă – nu-l mai însoțiră, ci alunecară pe lângă el, alunecară într-acolo unde se scufundase mormântul, se scufundară după acesta, una după alta. Înghițite de craterul gol-crepuscular de umbre, iar dacă până cu puțin înainte acesta se holbase oribil la el ca un ochi amenințător opus, totuși al său, ultima amenințare a vidului oribil, acum, după ce și ultima harpie se dizolvase într-însul, vidul căzu de asemenea pradă disoluției, forța absorbantă deveni o pace atotprimitoare, deveni adâncime, deveni ochi al nopții pământești, ochi de vis, greu și mare de lacrimi eterice, odihnind asupra-i cenușiu- și negru-catifelat, cuprinzându-l imponderabil, eliberat de vis în visare, deschis spre reîntoarcere, noaptea era redeschisă, iar în cea mai profundă adâncime a privirii sale pâlpâia din nou micul vârf galben de flăcără al candeliei cu ulei, sclipind cu sfială – oh, o stea a apropiării – luminând, în încăperea rămasă fără lună și stăpânită de tihna nopții, care, în blândețea și somnolenta recâștigate – friza abia mai putea fi recunoscută, suprafețele pereților se întunecaseră – adăpostea numai mobilier pământesc-familiar, ca și cum niciodată n-ar fi fost altfel; era reîntoarcere, totuși nu întoarcere acasă, era recunoaștere, totuși fără amintire, era blândă reînviere, și totuși, poate încă mai blândă, stingere, era eliberare și încarcerare, indescriptibil contopită într-o stingere cu totul blândă, devenind prin preluare minunată. Fântâna din perete curgea încet, întunericul deveni o umiditate ușoară, și cu toate că nicăieri nu se mișca nimic, cele mute își pierdeau muțenia, cele rigide își pierdeau rigiditatea, timpul devenea din nou mai moale și mai viu, eliberat de asprimea aparent moartă a lunii și din nou deschis mișcării, astfel că el, de asemenea eliberat de rigiditate, se putu ridica iar încet, deși extrem de trudnic; proptindu-și palmele cu degetele desfăcute în saltea, cu umerii ridicați între timp acum întrucâtva coborâți, tremurând puțin de efort, cu capul fierbinte de febră puțin întins înainte, asculta atent liniștea, iar atenția sa se concentra atât asupra blândeții reîntoarce neanulate de nici o febră a fluviului vieții cât și asupra vocii de vis abia apărute, abia prinse, abia perceptibile, asupra acelei șoptite porunci de vis care îi ordonase nimicirea scrierilor sale și pe care voia, trebuia s-o audă acum eu adevărat, pentru a putea fi mai sigur de mântuire: tainica poruncă era de neîndeplinit, oricât ar fi dorit el s-o audă și să-i dea urmare, rămânea de neîndeplinit, mai înainte de a fi fost găsit cuvântul spre șoptitoarea lipsă de cuvinte, iar în tainicul, marele indeterminabil ce șoptea în jurul său se urzea imperativ porunca de a regăsi drumul spre cuvânt; pereții tăcerii încă mai stăteau în jurul său, totuși acum nu mai erau amenințare, oh, încă îl mai stăpâna spaima, totuși era o spaimă fără frică, era neînfricare în spaimă, oh, limitele cele mai dinafară și cele mai dinăuntru încă mai erau întoarse unele în celelalte, totuși simțea cum ascultarea lui atentă le desfăcea și le lega, firește nu în ordinea anterioară a cunoașterii, firește nu în ordinea oamenilor, în ordinea animalelor, în ordinea lucrurilor, nu în ordinea lumilor, în care se mișcase odinioară și care, stinsă o dată cu stingerea memoriei lui, nu mai exista, nu va mai exista niciodată, iar ceea ce se ivea aproape că nu era unitatea frumuseții, unitatea cu scânteiere stinsă a frumuseții lumilor, nu, nici aceasta nu era, ci desigur aceea a unui răsunător torent în cele nepresimțite, revărsându-se în noapte, revărsându-se din noapte, era aceea a unei amintiri neamintite despre o oprire în loc, în care se desăvârșesc cele de nedesăvârșit, legată de nostalgia de a crea a ultimei singurătăți primordiale în zona celor inexprimabil inaccesibile, într-o nouă nebănuită memorie de mare puritate și castitate, iar ceea ce percepea ascultarea sa atentă era conținut în torentul nostalgic, provenea din întunecimea cea mai dinafară și răsună totodată în urechea sa cea mai dinăuntru, în inima sa cea mai dinăuntru, în sufletul său cea mai dinăuntru, fără cuvinte în el, fără cuvinte în jurul său, forța stăruitoare zdrobitoare, tăcută și mare a îndoitolui, murmurândului temei primordial, ținându-l și umplându-l, cu cât asculta mai adânc, numai că în curând n-a mai fost nici

murmur și nici șoaptă, ci mai degrabă un bubuit uriaș, firește unul care era adus prin atâtea straturi ale trăirii și nemai-trăirii și încă-ne-trăirii, prin atâtea straturi ale amintirii și ale neamintirii, prin atâtea straturi ale întunecimii, încât nu mai atingea nici măcar intensitatea șoaptei, nu, nu era șoptit, nu, era armonia unor voci nenumărate, mai mult chiar, era armonia tuturor turmelor de voci răsunând din toate spațiile și nespațiile timpului, cântând și de bronz și bubuind datorită adăpostirii și ascunzișului, înspăimântătoare prin blândețe, mângâietoare prin tristețe, inaccesibile prin nostalgie, necruțătoare, de neînfirmit, de neschimbat în ciuda marii depărtări, devenind tot mai poruncitoare, cântând tot mai ademenitor, pe măsură ce eul său se smerea făcându-se mai mic, pe măsură ce acesta renunța la rezistență, pe măsură ce se deschidea răsunetului, pe măsură ce-și pierdea speranța de a percepe cu adevărat intensitatea vocilor, pe măsură ce creștea știința propriei sale nedemnități; constrâns astfel de forța copleșitoare, de aramă, constrâns de blândețea ei, constrâns la supunere și la cerința de a se supune, constrâns la spaimă în ceea ce privește opera care urma să-i fie smulsă, constrâns să dorească a auzi sentința, pe care însăși această dorință o va rosti, constrâns atât la spaimă cât și la speranță, constrâns la dispariție și la autodispariție de dragul vieții, încarcerat și eliberat în mărimea micimii sale, știutor-neștiutor sub puterea totalității nemodelabile, dorite a vocilor, putu în sfârșit să capteze cele de mult știute, de mult suferite, de mult auzite, și o expresie minusculă, insuficientă, niciodată îndestulătoare pentru inexprimabilul de mărimea eonilor, îi scăpă trudnic, îi scăpă într-o răsuflare, într-un suspin, într-un strigăt: „Să ard *Eneida!*”

Se formaseră în gura lui cuvinte? Mai că nu știa, nu știa, și cu toate acestea nu fu mirat, când veni un ecou, aproape un răspuns: „Ai strigat?”, așa răsună delicat și familiar, aproape ca acasă dintr-un niciunde, nebănuț de apropiat sau nebănuț de depărtat. Sunetul pluti în indistingibil, chiar dacă nu în infinit, chiar dacă nu în doritul spațiu al totalității vocilor, ba chiar pentru o clipă i se păru că e Plotia, i se păru că aude întunecimea plutitoare a vocii ei, ca și cum ar fi putut s-o aștepte, și chiar ar fi trebuit s-o aștepte în noaptea din nou pacificată, din nou înrourată, din nou adunată, desigur, pentru a-și da seama ca de un lucru pe cât se poate încă mai de la sine înțeles, în chiar clipa următoare, că fusese vocea băiatului, iar felul în care a luat cunoștință, fără să se mire și ca de un lucru de la sine înțeles, de această întoarcere îl purtă ca un fluviu domol printre malurile pământesti, nepăsător de-a dreptul, nepăsător față de bucurie sau dezamăgire, îl purtă într-o atât de ușoară senzație pământească, încât se temu că, aruncând o privire sau întorcând capul, ar putea întrerupe curgerea aceasta; zăcea cu ochii închiși, și nu se mișcă. Și nici nu știu cât a durat aceasta. Apoi însă i se păru că în gura lui se formaseră iar cuvinte, și spuse: „De ce te-ai întors? nu vreau să te mai aud.” Din nou nu știu dacă vorbise cu glas tare, și nici nu știu dacă băiatul se afla realmente în odaie, dacă era de așteptat vreun răspuns sau nu; era o așteptare plutitoare, aproape ca și când pe undeva ar fi fost acordată o liră, mai înainte de a răsună cântecul, și din nou răsună foarte aproape, nesurprinzător de aproape, totuși foarte departe, parcă dinspre mare, adusă de lună și licărind foarte încet rugămintea: „Nu mă alunga.” – „Totuși, replică el, îmi stai în drum, vreau să ascult cealaltă voce, tu nu ești decât o voce simulată, trebuie să găsesc drumul spre cealaltă.” – „Eu am fost drumul tău, eu sunt drumul tău, i se spuse, eu sunt rezonanța care îți aparține, de la început și până dincolo de orice moarte, pentru vecie.” Aceasta era ca o ispitire, era ceva plin de o dulce ademenire, era o simplitate deplină, pe de-a-ntregul un vis, o chemare de vis, ca să se întoarcă încă o dată, un ecou din țara copilăriei. Iar vocea de băiat, înceată, îndepărtat-apropiată, ca de acasă, desfăcută de suferință, continuă: „Veșnic este ecoul poemului tău.” Atunci el spuse: „Nu, nu mai vreau să aud ecoul vocii mele; aștept vocea care se află în afara vocii mele.” – „Nu mai poți face să amuțească rezonanța inimilor; ecoul lor te însoțește imuabil ca umbra.” Era o ispitire, și i se poruncise s-o respingă: „Eu nu mai vreau să fiu eu; vreau să dispar în cea mai mare adâncime lipsită de umbră a inimii mele și în singurătatea cea mai profundă a ei, iar acolo poemul meu trebuie să mă preceadă.” N-a urmat nici un răspuns, din cele nevăzute a adiat ca un vis, îndelung ca visul, scurt ca visul, iar în cele din urmă a auzit: „Speranța vrea să fie însoțită de speranță, și chiar singurătatea inimii tale este speranța de odinioară a începutului tău.” – „Se poate, admise el, totuși este speranța în vocea care îmi va fi sprijin în singurătatea morții mele; dacă îmi va fi refuzată, sunt lipsit de îmbărbătare, pentru totdeauna lipsit de alinare.” A urmat din nou un răstimp de o durată imprecisă, până când a venit replica: „Niciodată nu mai poți fi singur, niciunde și nicicând, căci cântul ce-a răsunat din tine a fost mai mare decât tine, este mai mare decât singurătatea ta, și nici nu mai poți să-l nimicești; oh, Virgiliu, în cântul singurătății tale sunt toate vocile, toate lumile, sunt cu tine împreună cu ecoul lor, ți-au străpuns pentru totdeauna singurătatea, s-au întrețesut – o, pentru totdeauna – cu cele viitoare, deoarece vocea ta, Virgiliu, a fost de la început vocea zeului.” Ah, așa visase

odinioară, într-un cândva care se afla printre cele fără de trecut, era reîntoarcerea spre o pre-făgăduință, pe care și-o făcuse odinioară lui însuși și care acum era ca o împlinire, desprinzând suferința și bucuroasă prin speranța în însușirea ei de a fi ca ide la sine înțeleasă, dar nu mai puțin o speranță înșelătoare, speranța ludică a unui băiat, a unui copil, care se volatilizează în auto-amăgire. Și numaidecât întrebă: „Cine ești? cum te cheamă?” – „Sunt Lysanias”, i se răspunse, de astă dată neîndoielnic mai aproape și dintr-o direcție precisă, oarecum dinspre locul unde trebuia să se găsească ușa de intrare. „Lysanias? repetă el, ca și când n-ar fi înțeles bine și ca și când ar fi așteptat de fapt alt nume, Lysanias...”, și, zăcând acolo nemișcat, murmurând numele, era, cu tot firescul celor ce se întâmplau, mirat, nu numai de ciudata nepotrivire a numelui, ci și de faptul că întrebase de nume: oare nu voise el mai înainte să-l lase pe micul însoțitor de noapte în plutitorul anonim din care venise către dânsul? oare nu de aceea îl trimisese înapoi în anonim? Și, uimit, întrebă mai departe: „Doar ți-am spus să pleci... de ce n-ai plecat?” – „Ba am și plecat”, i se răspunse, de astă dată cu totul aproape și cu acea voce de băiat familiară, voioasă, puțin cam rustică, dincolo de a cărei modestie se ascundea hazliu o mică șiretenie țărănească, așteptând cu viclenie întrebarea următoare. Fără să-și dea seama de aceasta, căzu de acord: „Așa, ai plecat... dar ești totuși aici.” – „Nu mi-ai interzis să aștept în fața ușii tale... iar acum ai strigat.” Asta era adevărat și totuși nu pe de-a-ntregul adevărat, prin cuvinte sclipea minciuna, chiar dacă numai o minciună mică și copilărească, totuși ca un ecou al aceleia mari, de care fusese străbătută propria lui viață, ecou al acelui viclean și mai mult decât viclean adevăr aparent ce nu se abate de la cuvânt și nu e justificat niciodată de către realitatea adevărată, adevăr aparent, profesat de totdeauna, ah, încă de pe când era copil, când începuse să viseze despre înșelarea morții; adevăr și minciună, chemare și ne-chemare, apropiere și depărtare se revărsau una într-alta, se revărsau una într-alta, așa cum o făcuseră dintotdeauna; devenea cu totul de neînțeles faptul ea băiatul să fi vegheat dincolo de ușă, în vreme ce concomitent, ba chiar decis ca pentru toată eternitatea, pe uliță, sub fereastră, se petrecuseră lucruri împresurate de groază, trecuseră clătînându-se fantasmеle; ah, era de neînțeles, rămânea de neînțeles, incomprehensibil ca o concomitență care avusese loc și totuși dura mai departe, ca o a doua realitate fără desfășurare în timp, fără trecut, fără viitor, și tocmai de aceea pătrunzând și în lumea pământească din nou câștigată, aproape ca o realitate aparentă sub un nume fals, fără acel câștig de dincolo, implicat în orice pierdere; iar în clipa când deschise ochii, teama de acest caracter enigmatic al desfășurării destinului, teama de râsul care izbucnise acolo sfărâmând destinul, teama de cele anonime și de constrângerea de a întreba de nume, care trebuie să se dovedească întotdeauna din nou ca întâmplător și nepotrivit, oh, teama de enigma cunoașterii, teama aceasta deveni apărare împotriva concomitenței, deveni fugă din fața celor ce-au fost și au avut loc, deveni refugiu în claritatea deplină a lui acum, refugiu în nemijlocitul trupesc; dincolo, în canaturile ferestrei, stăruiau încă dungile luminii de lună care se dusesse, spațiul era închis de pereți de umbră, și chiar dacă tot nu părea rezonabil să tulbure nemișcarea și să întoarcă încet capul, era totuși mai presus de orice îndoială că acolo, în fața contururilor umbrite ale ușii – dacă ai fi trimis clipind într-acolo o privire piezișă – se desena delicată și abia perceptibilă silueta băiatului; toate acestea erau o prezență pământească, plutitoare, ciudat plutitoare, devenită ciudat de ușoară, scutită de orice concomitență, scutită de trecut, scutită de viitor în aici și acum, un anonim pământesc fără nume: până aici îl condusesse băiatul – voia oare acesta să-l conducă înapoi, întrucât se prezentase nechemat din nou, nechemat și sub un nume ciudat de străin? călăuzirea în pământesc se încheiase, în pământescul fără viitor nu mai era nevoie de nici o călăuzire, iar dacă mai exista o asistență îndrumătoare, nu mai era îndatorirea băiatului să i-o asigure, căci numai ajutorul chemat este eficient, iar cel ce nu poate da un nume ajutorului, aceluia nici nu i se poate acorda. Iar când silueta băiatului începu să se desprindă de ușa de umbră, el refuză, ca pentru confirmare, încă o dată: „Nu te-am chemat în ajutor... te înșeli, n-am strigat...” și adăugă mai încet: „Lysanias.” Cel căruia i se adresase, neintimidat că se vedea respins, apăruse din întunericul fundalului în domolul cerc de lumină al candeliei cu ulei; la rostirea numelui său, chipul tineresc, întunecat, de vis, se deschise într-un zâmbet luminos-nestingherit, încrezător: „Să te ajut pe tine? Să-l ajut pe cel ce ajută? Tu ajuți, chiar când ceri ajutor... Îngăduie-mi totuși numai să-ți amestec vinul”; și se apucă să trebăluiască la servanță. Ce știa băiatul despre ajutor? ce știa el despre incapacitatea de ajutor a unei vieți întregi? ce știa el despre trezirea de groază a celui fără ajutor, care nu poate nici măcar să dea un nume ajutorului, astfel încât acesta îi e refuzat pentru totdeauna? sau știa el despre sperjurul ce nu vrea să dea ajutor și despre ispășirea stingerii? sau tocmai voia totuși să cheme la o nouă întoarcere, inevitabila întoarcere aparentă, decisă de destin, spre beție? aproape că era o revenire a groazei, și, neținând seama de setea sa febrilă, negă cu un gest brusc și înspăimântat: „Nu vin, nu, nu, nu vin!” Din nou ciudată și propriu-zis din nou surprinzătoare fu replica băiatului; ce-i drept, fugar izbit de refuz, acesta lăsa jos amfora pentru amestec, numai că o reluă îndată

și, cumpănind-o între mâini, rosti cu o mină mulțumită, liniștită, ciudat de liniștitoare: „Pentru libațiune, pentru sacrificiu rămâne mai mult decât destul în amforă.” Oh, pentru sacrificiu! acum rostise cuvântul! Da, despre sacrificiu fusese vorba, despre sacrificiu era vorba! era vorba despre restabilirea unității sacrificiului, despre restabilirea simbolicității în care se oglindește unitatea, era vorba despre înfrângerea din nou a beției jertfei, a beției de sânge, a beției de vin, era vorba despre sacrificarea lumilor prin propria-i autostingere, de stingerea creatoare a celor ce au existat și a celor ce au fost create, în care el, cel ce aduce jertfă și totodată ofrandă, tată și copil totodată, om și operă totodată, trebuie să devină el însuși rugăciune, reîntors în deplina stare de veghe a tatălui și în deplina micime a copilului, ajutând din dorința de ajutor, învăluit de umbre și el însuși întrețesut în umbră într-o deplină stingere, pentru ca în pământeara închidere a cercului de imagini, pentru ca în ultimul vâjăit al adâncurilor întunericului, îndoit înălțându-se în creatura animalic-vegetală, sângele ogindindu-se în Vin, vinul în sânge, cele nebănuite, aflate la o depărtare eonică, să se desprindă, răsunând luminos ca un ecou, de cele ce pot fi intuite: era vorba despre repurificarea sacrificiului, iar dacă el, căruia i se dăduse această misiune, ar fi încercat să îndeplinească această acțiune castă aici, în odaia infestată de Furii, ba chiar dacă, abia scăpat de oribilele fantasme, ar atinge aici fie și mimai o picătură de vin, acesta, oribil, s-ar retransforma într-un sânge încă mai oribil, impur ar rămâne sacrificiu, iar nimicirea operei n-ar fi altceva decât arderea absurdă, lipsită de semnificații, a unui manuscris; nu, locul sacrificiului trebuia să rămână cast, castă ofranda, cast cel ce aduce jertfa, castitatea închisă în castitate, și, aducând ca ofrandă vinul pur, jertfind în noianul de apă sărată sub razele astrului zilei ce răsare, deasupra tremurând sidefie scoica cerului din zori, astfel trebuia să se petreacă la țărmul mării, poemul fiind mistuit de flăcări tremurătoare – și totuși, un asemenea procedeu nu era oare o nebu-nească reînviere a acelui poleit joc al frumuseții cu cuvinte și întâmplări, care decisese în mod fatal sperjurul vieții? rânduirea țărmului mării și a zorilor și a flăcărilor de sacrificiu nu era tocmai acel joc lunatic, în a cărui impuritate plină de sânge și crimă se mișcă lumea, îndată ce se lasă în voia frumuseții? oare în toate acestea nu reînvia aparentul sacrificiu rigid-ucigător, poruncit de către zei, ei înșiși chemați prin poruncă la asta, inevitabilă viața aparentă în cântata realitate aparentă, inevitabil imperiul intermediar, de o aparentă realitate, al poeziei? Nu și iar nu, trebuia să se întâmple imediat, fără rânduiri de sacrificiu, fără libațiune, fără ritualuri ale frumuseții; nu avea nici o clipă de pierdut, în nici un caz nu trebuia să aștepte răsăritul soarelui, nu, trebuia s-o facă acum, și cu un efort de deznădăjduit se saltă în pat: voia să iasă ne-întârziat sub cerul liber, undeva unde ardea un foc, voia să ducă acolo povara de suluri ale manuscrisului, poate că băiatul l-ar ajuta, iar cuvintele poemului aveau să se transforme în cenușă undeva, în noaptea înstelată; soarele nu trebuia să mai vadă *Eneida*. Aceasta era misiunea lui. Așinti ochii asupra cufărului în care se afla manuscrisul – dar: ce se întâmplase cu cufărul? ca și când ar fi fost brusc împins la o foarte mare depărtare, devenise minuscul, un cufăr de pitic, pierdut între mobilele devenite minuscule, și cu toate că obiectul se afla în același loc ca mai înainte, nu se putea ajunge la el, nu se putea întinde mâna până la el. Și în afară de asta, băiatul stătea între pat și cufăr, nemișorât în această micșorare generală; în mâinile sale, cupa plină. Băiatul spuse: „Ia o înghițitură, ia-o numai ca o băutură adormitoare.” O spusese cu toată grija zeloasă pe care o poate nutri un fiu ajuns pe neașteptate la un deplin simț de răspundere față de tatăl său, firește și puțin copilărește, ba chiar mișcător de copilărește, deoarece voința de a-și asuma responsabilitatea și capacitatea de a și-o asuma nu se armonizau, și de aceea, în minimalizarea lor, rezulta o mică înfumurare glumeață: i se oferea o băutură adormitoare, ca și când n-ar fi fost vorba să învingă încă o dată spaima trezirii, pe aceea a zeului ca și pe aceea a omului, ca și cum trezia n-ar fi fost acum lucrul cel mai important și cel mai grabnic, pentru a prelua încă o dată creațiunea! Ori minimalizarea nu era întrucâtva chiar justificată? micșorarea *Eneidei* la dimensiuni pitice, micșorarea celor din jur, care lăsa neatinsă silueta băiatului, nu era oare întrucâtva un semn al dreptului acestuia de a fi înfumurat, oare minimalizarea lui nu era semnul alteia, superioare, care provenea din lumea de dincolo, o minimalizare ce voia să arate că sacrificiul nu putea fi în genere acceptat? că el fusese declarat odată pentru totdeauna ca nedemn să îndeplinească oficiul preoțesc-părintesc al unui aducător de jertfă? așadar, trebuia să rămână ferecat în visul său – interzisă coborârea, interzisă reîntoarcerea, zăvorâtă poarta de fildeș și cu atât mai mult aceea de corn? Și totuși! totuși mai exista speranță, oh, totuși chiar el, cel rătăcit, putea fi condus la acea castă stare de grație! Desigur, corupția rămăsese neispășită, în ciuda tuturor chinurilor, dar limbul morții aparente îl eliberase, și poate că băiatul, devenit matur, urma să devină acum o călăuză adevărată, poate că acesta era adevărata călăuză, care trebuia să-l ducă, pe el, cel suferind și slab, prin poarta harului! Oh, cupa era ținută sus de băiat ca un luminos vas de raze, iar el întinse mâna după ea. Dar mai înainte de a putea să apuce vasul strălucitor, făptura băiatului își pierdu orice maturitate; fie că obiectele micșorate din jur reveniseră la scara dinainte a pro-

porțiilor, fie că – aceasta nu se putea afla dintr-o dată – băiatul se micșorase la rându-i, căpătând dimensiuni de pitic: așadar, făptura băiatului nu putea realmente să crească? îl amenința realmente micșorarea pitică? Fusesse lăsat singur, fără ajutor și fără călăuzire, pentru ca până la sfârșit el să fie cel care poartă povara datoriei de a decide singur, și nu-i era îngăduit să primească băutura: "O băătură adormitoare? nu... am dormit destul, prea mult; e timpul de plecare, e momentul să mă scol..." Trudnic și pământeste își revenise; băiatul nu mai voia să crească încă o dată, nu voia să-i dea nici un ajutor, nu voia să-l sprijine, nici la plecare, nici la sacrificiu, ca să nu mai vorbim despre cele ce aveau să urmeze – oh, dezamăgire, oh, spaimă, oh, rugă după ajutor! Dar totul nu putu deveni altceva decât o recădere în perne, o șoaptă dezamăgit-ostenită, sufocată, fără grai: "De-acum încolo nici un somn." Totuși acum sosi pentru a treia oară, ca un ajutor, un răspuns surprinzător: „Nimeni n-a vegheat atâta ca tine, tată, acum odihnește-te. Ți se cuvine să te odihnești, tată, oh, nu mai veghea." Pleoapele se închiseră încet la apelativul tată, care fu ca un dar, ca o răsplată pentru stingere, răsplată prin har pentru o veghe care fusese validată, fusese validată abia acum, de când disponibilitatea ei se transformase în acceptarea fără rezerve a umilinței, iar slujirea trează a celor trecute și a celor viitoare se preschimbase într-o smerenie de bunăvoie, în îngăduirea lui acum: era răsplata prin har a neconținutului început din nou, răsplata prin har, care se află la nesfârșit ca o ispășire înaintea oricărei nașteri și dincolo de orice faptă. Căci jertfa și binecuvântarea prin har sunt una, ele nu-și succed una alteia, ci cresc una din alta, și numai acela e vrednic să fie numit tată, căruia i s-a dat harul să coboare în hăul de umbre, pentru a primi, el însuși sacrificat, sfințirea de preot a oficiului său sacrificator, pentru a fi încorporat în infinitul șir sublim al părinților, care duce la sublima inaccesibilitate a începutului, și a obține fără întrerupere, aici, de la străbunul întronat, învăluit de umbre, puternic în fața stingerii, forța nesfârșitului început din nou, binecuvântarea ființei omenești pentru totdeauna, dând binecuvântare străbunul, întemeietorul de orașe de dincolo de încremenire, dătătorul de nume, care a înălțat legea, eliberat de orice început și de orice sfârșit, eliberată nașterea, etern eliberată evoluția. Oare era el cu adevărat hărăzit să pășească în fața sublimului chip? putea oare un băiat, putea oare băiatul acesta să dezăvorească într-adevăr poarta? Ca și cum ar fi fost același lucru, îndoiala de sine însuși era foarte straniu legată de cea despre chemarea băiatului, era o îndoială straniu desprinsă de timpuri, și întrebare era privirea cu care cercetă din nou trăsăturile tinerești, întrebare era, când, la gestul rugător, primi cupa și bău: „Cine ești tu?" întrebă din nou, după ce îndepărtă cupa de la buze, iar stăruința cu care întrebarea se formula în el și pornea de la el îl miră de asemenea iar: „Cine ești? te-am mai întâlnit... e mult de-atunci." – „Numește-mă cu numele pe care-l știi" i se replică. Uimit, reflectă și știu doar că băiatul își spusese el însuși Lysanias, da, asta o mai știa, și se întunecă; se făcu mereu mai întuneric, nu mai găsea numele, nu găsea nici un nume, nici măcar pe acela cu care odinioară mama îl chemase pe el. Și totuși era de parcă mama l-ar fi chemat chiar acum, ca și cum ea l-ar fi chemat din această pieritoare neputință de a găsi, ca și cum l-ar fi chemat să se întoarcă într-un anonim care sălășluiește în cele materne și dincolo de toate cele materne. Ah, pentru mamă, copilul este întotdeauna fără nume, și ea năzuiește întotdeauna să-l apere pe copil de nume, nu numai de numele întâmplător, fals, aducător de neizbăvire, ci și, poate încă mai mult, de numele cel adevărat care, eliberat de hazard, e păstrat în nesfârșitul șir al strămoșilor, căci acest nume, ridicat numai de cel care a coborât el însuși anonim, pentru ca, în sfera rădăcinilor oricărei ființe, să fie înzestrat cu sfințirea preoției părintești, acest nume este inclus în sacrificiu și include în sine sacrificiul: dar mama, legată de sacrificiul creator al nașterii, care este ea, dă înapoi de frică în fața jertfei renașterii, se teme pentru copilul pe care l-a născut, se teme de noua zămislire, se teme de cele neînvins, de cele de neînvins, se teme de cele inaccesibile care ar putea fi presimțite în inaccesibil de adâncea lumină a adevărului dintr-un nume, se teme de renașterea în nume ca de ceva impur și preferă să știe copilul în anonim. Anonimă devine ființa, anonimă devine atunci când cheamă mama, și, tremurând din cauza anonimatului unei asemenea pre-treziri, răsuflând ușurat în îngrijirea anonimă, spuse „Nu știu nici un nume." – „Tu, tată al meu, le știi pe toate, tu le-ai dat lucrurilor numele lor; acestea se află în poemul tău." Nume și nume, numele oamenilor, numele câmpiilor, numele peisajelor, ale orașelor și ale tuturor celor create, nume ale patriei, nume de alinare în năpastă, numele lucrurilor, create împreună cu lucrurile, create înaintea zeilor, acele nume care înviază mereu cu sfințenia cuvântului, găsite mereu de cel ce veghează cu adevărat, de cel ce trezește și de ctitorul divin! poetul nu trebuie să pretindă niciodată o asemenea demnitate, ba mai mult, chiar dacă misiunea supremă, cea mai proprie a poeziei ar fi să edifice numele lucrurilor, ba chiar dacă, în deschiderea clipelor ei celor mai mari, ar reuși să arunce o privire în cele ce nu încremenesc niciodată în limbă, sub a cărei lumină din adâncuri plutește neatins și pur cuvântul lucrurilor, puritatea numelor pe fundul lumii lucrurilor, poezia poate desigur să dubleze în operă creația în cuvinte, dar, în schimb, nu poate să refacă unitatea celor dedublate, nu

poate, pentru că îngrijirea aparentă, pentru că presimțirea, pentru că frumusețea, pentru că toate acestea, pe care le menește a fi operă poetică și le face operă poetică, au loc exclusiv în dedublarea lumii, lumea limbii și lumea lucrurilor rămân separate, dublă patria cuvântului, dublă patria omului, dublu abisul ființei, dublă însă și puritatea ființei și prin aceasta dedublă în impuritate, care, asemeni unei renașteri fără naștere, îmbibă orice presimțire, ca și orice frumusețe și poartă în sine germenul sfârșimării lumii, impuritatea primordială a ființei, de care se teme mama; impură este mantia creației poetice, și niciodată creația poetică nu devine întemeiere, niciodată nu se trezește creația poetică din jocul ei presimțitor, niciodată poemul nu devine rugăciune, o rugăciune a adevărului, valabilă ca sacrificiu, cuprinsă în adevăratul nume al lucrurilor în așa măsură, încât să se închidă din nou dedublarea lumii pentru cel ce se roagă, împrumuit de cuvântul de sacrificiu, încât pentru el și numai pentru el lucrul și cuvântul ajung din nou la unitate – oh, castitate a rugăciunii, inaccesibilă creației poetice și, totuși, oh, totuși, accesibilă, în măsura în care e jertfită ea însăși, în măsura în care e înfrântă și nimicită. Și din nou rosti chinuit, într-un suspin, într-un strigăt: „Să ard *Eneida!*” – „Tată!” în spaima profundă ce răsună în exclamație, simți, poate pe bună dreptate, respingerea intenției sale; replică indispus: „Nu mă numi tată; August veghează, el veghează asupra Romei, pe el numește-l tată, nu pe mine... nu pe mine... poetul nu face parte dintre cei ce veghează.” – „Tu ești Roma.” – „Asta o visează orice băiat, poate că și eu am visat odată așa... dar eu am folosit doar numele, numele romane.” Băiatul tăcea; apoi însă făcu ceva neașteptat: cu dibăcia cam neîndemânatică a unui copil de țăran sări, ca spre niște crengi de ulm, pe o ramură a candelabrului, rupse unul dintre mucerile de luminare stinse și îl aprinse la flăcăriua candelăi cu ulei – ce voia să facă? totuși, mai înainte să poată fi găsită o explicație, băiatul lipise mucul de luminare, cu picăturile de ceară care cădeau, pe un talger, iar acum îngenunche în fața cufărului: „Vrei poemul? ți-l dau...” Nu era oare băiatul Virgiliu, cel ce îngenunchea acolo? sau micul frate Flaccus? așa îngenuncheaseră ei adesea pe jos, uneori în grădină sub ulm, alteori în fața vreunei cutii cu jucării – cine era băiatul? acum, curelele cufărului se desfăcură cu o plesnitură, capacul de piele se deschise cu un sunet aerian încet, moale, un nor aburos de iz de hârtie și piele, un nor aburos al unui zgomot de scris, întâmplat de mult, zgâriind moale, ieși palid-famiiar din tocurile în interiorul cărora deveniră vizibile, frumos orânduite, capetele sulurilor de manuscris, sul lângă sul, cânt așezat frumos lângă cânt, privesc familia, ademenitor-liniștitoare a muncii. Băiatul scoase cu grijă câteva bucăți și le puse pe pat: „Citește-le” se rugă el și împinse mai aproape talgerul cu lumânarea, ca să-i ofere o lumină mai bună. Nu se afla totuși în casa părintească? băiatul acesta nu era totuși fratele său cel mic? atunci, de ce nu mai trăia mama, dacă Flaccus trăia? de ce trebuise mama să-l urmeze de mahnire pe micuț în moarte? nu era oare aceeași lumânare care luminase atunci pe masă în camera umbră, în vreme ce afară blânde câmpii mantovane se întindeau tivite de Alpi, iar domoala ploaie de toamnă cădea cenușie în întunericul înserării? Trebuia să citească – ah, să citească! mai era asta cu puțință? în genere, mai era el în stare de așa ceva? învățase oare vreodată să citească, sau măcar să silabisească? șovăind, aproape cu teamă desfăcu unul dintre suluri, șovăind, aproape cu teamă netezi capătul îndoit, pipăi cu sfială hârtia, cu mai multă sfială încă scrisul uscat, și cu tot respectul ce se cuvine unei ofrande ce nu trebuie atinsă, își lăsa degetul să lunece pe deasupra, dar aproape că se simțea cu conștiința necurată, pentru că era o recunoaștere, o mică recunoaștere a meșteșugului și a plăcerii procurate odinioară de meșteșug, însă pe deasupra și o mare recunoaștere, aceasta de nemărturisit, care scormonea înapoia fiecărei amintiri și a fiecărei uitări, acolo unde nu mai exista nici o învățătură, nici o realizare, ci numai planuire, speranță și dorință; nu ochiul său citea, citeau numai vârfurile degetelor sale, citeau fără slove, fără cuvinte o limbă fără cuvinte, citeau poemul fără limbă de dincolo de poemul din cuvinte, iar ceea ce citea nu mai consta din șiruri, ci era un spațiu uriaș, infinit cu infinit de multe direcții, în care frazele nu se succedau, ci se acopereau una pe alta într-o nesfârșită încrucișare, și nu mai erau fraze, ci domuri ale inexprimabilității, domul vieții, domul creației aparținând lumii, planuit în cele preștiute: citea lucruri inexprimabile, peisaj inexprimabil și evenimente inexprimabile, lumea golită de creație a destinului, în care lumea creației sălășluiește ca din întâmplare, iar acolo unde această lume creată, pe care el a vrut s-o imite creator, pe care trebuise s-o imite, se arăta acum și devenea expresie, în toate pasajele în care valurile frazelor și cercurile frazelor se întretăiau, acolo ieșeau la iveală discordii și jertfe de sânge provocatoare de război, ieșea la iveală războiul încremenit, fără viață, purtat de oameni care erau morți, ieșea la iveală vrajba zeilor în cele văduvite de caracterul divin, ieșea la iveală anonimul măcel în anonimat, săvârșit de năluci care sunt simple nume, săvârșit din însărcinarea destinului care îi ține pe zei sub vrajă, săvârșit în limbă, prin limbă, din însărcinarea celei mai nesfârșite limbi, în a cărei inexprimabilitate ce-i domină pe zei începe și se sfârșește veșnic destinul. Îl treceau fiori. Și deși nu citise cu ochii, își întoarse privirea de la pagină, ca unul care nu vrea să continue a citi: „Să

nimicești limba, să nimicești numele, pentru ca din nou să fie harul, se auzi în șoaptă de pe buzele sale, așa a vrut mama... harul fără limbă e lipsit de destin..." – „Zei ți-au dăruit numele, iar tu li l-ai dat înapoi... citește poemul, citește numele, citește-le..." Stăruința îndemnului repetat aproape că îl făcu să râdă; da, îl înveselea faptul că băiatul nu înțelegea ce voise să spună, și probabil nici nu-i era îngăduit să înțeleagă despre ce era vorba: „Să citesc? și asta aparține băuturii somnifere, micule paharnic?... nu, n-avem timp; haidem să pornim, vino și ajută-mă..." Totuși băiatul – și aceasta era de asemenea ceva ciudat de potrivit – băiatul nu făcu nici un fel de pregătiri să-l ajute și, cum nu le făcu, deveni totodată foarte limpede că nu era deloc îndreptățit la așa ceva: timpul putea să se oprească în loc, cercul putea și el să se rotunjească, iar izbucnirea flăcărilor și stingerea să devină una, supunerea copilului, înconjurată cu dragoste de mamă, putea să fie indistingibilă de supunerea în smerenie, toate cele duse la bun sfârșit puteau să rămână veșnic plănui, se putea chiar ca el să nu fi învățat niciodată, o, niciodată, să vorbească, iar călăuzirea și ajutorul nu depășesc primul înconjur al cercului; vocea băiatului devenise un ecou, care, deși încă răspunde, dar ca simplu ecou nu mai înțelege nimic, un pre-ecou, care provine dintr-o pre-trezire, și această voce era o oglindă ce lumina calea spre definitiv marea, de nespus așteptata stingere, era prevestirea unei voci care va fi cuvântul într-un grai fără cuvinte, reunite cele încă-nespuse cu cele nemai-spuse în inexprimabilul care luminează în hăul tuturor spațiilor limbii. De neînvățat era limba, de necitit, de neascultat. „Ia de-aici sulurile", porunci el, și de astă-dată băiatul îi dădu ascultare, chiar dacă nu cu bucurie, mai curând cu o încăpățănare copilărește dezamăgită și cu o mică viclenie, care-l făcu să pună manuscrisele pe masă în loc de a le așeza în cuțar. Și faptul acesta era puțin cam hazliu. Iar când mai contemplă încă o dată, ca și când ar fi fost pentru ultima dată, trăsăturile băiatului, ochii lui luminoși, care acum se întunecaseră, deși continuau să privească plini de așteptare, chipul familiar îi deveni pe neașteptate ciudat de străin, și cu o ușoară îngăduință, ca și cum și-ar fi luat rămas bun, mai spuse încă o dată: „Lysanias." O spuse fără nerăbdare. Lumina lumânării, pâlpâia pe masă, ca o pânză de păianjen, trosnind, lumină de ecou și pre-ecou al unui bubuit luminos de pe altă lume, viitor care aștepta sub stele, așteptând sacrificiul, așteptând flacăra stingerii, dar curgerea fântânii din perete murmură aici moale ca o umbră. Și, aplecat pe jumătate peste masă, pe jumătate stând și în felul acesta pe jumătate citind, pe jumătate din memorie, mai întâi cu sfială, apoi mai tare, bătând cu pumnul mic ritmul pe scândura mesei, băiatul începu – era aceasta o ultimă ademenire? – să recite versurile, versurile numelor romane, iar versurile alunecară în noapte și în curgerea nocturnă, murmurândă a apei:

„Ochii-și rotește grăbit Enea spre toate din juru-i,
Prins de priveliști, mirat, oricare vrăjindu-l, și-ascultă
Dornic istorii ce-au fost de oameni de-altădată trăite.
Prințul Evandru vorbe, ce-i ctitor cetății romane:

«Fauni și nimfe-și țineau sălașul pe plaiul acesta, încă și-un neam de bărbați născut ca din cioturi vârtoase,

Lege și datini n-avea, și nici nu știa să înjuge
Tauri, să facă ogor, sau rodul cules să-l păstreze;
Pomii cu fructe-l hrăneau și vânatul ucis fără noimă.
Ci din Olimpul ceresc, fugind de-a lui Iupiter armă,

Scos din domnie, Saturn aici își alese surghiunul.
El de prin munții înalți i-a strâns pe răzleții sălbatici,
Legi le dădu, apoi Latium țării îi spuse,
Căci în ținutul ferit bun ascunziș își aflase.
Veacul de aur i-am spus domniei măritului rege;
Astfel conduse un timp popoarele-n pace preablândă:
Însă în timp s-au lătit pe încet stricăciunea și răul,
Pofta de-a face război, turbată, și setea de-avere.
Neamul ausonic veni, în urmă și stirpea sicană,
Numele dându-și ades acestui pământ saturnin;
Regi s-au urmat, printre ei și asprul, sălbaticul Thybris,

Râului astfel i-au spus italii, lăsând în uitare
Albula, numele vechi. Ci eu izgonit fui din țară,
Ca să colind rătăcit pe-ntinsuri de mări depărtate;
Soarta și datul ne-nfnânt m-au împins până-n locul acesta,
Unde asemeni m-au dus îndemnul teribil al mamei,
Nimfa Carmenta, și chiar zeiescul părinte Apolo.»

Astfel vorbi, și pornind îi arată altarul și poarta,
Cărei o vreme i-au spus romanii cei vechi Carmentala,
Căci ridicată a fost spre cinstirea Carmentei,
Nimfa cu dar de profet ce-a prezis mai întâi că s-or naște
Marele neam eneid și vestitul oraș Pallanteum.
Crângul i-arată apoi, unde loc de-adăpost așezase
Romulus, iată sub stânci înghețatul Lupercal,
Astfel numit după Pan sau Lycaeus în felul parrhasic.
Și-i mai arată, jurând, codrul cel sfânt Argiletum,
Unde căzut-a ucis Argus ce oaspete-i fuse.
Pân' la Tarpeia l-a dus, păduri de ghimpi și hățișuri,
Spaimă stârnind pe atunci, azi Capitoliul de aur.

Încă pe-atunci tremurau de groază pioasă țăranii,
Locul funest de-l priveau, pădurea și stânca.
«Iată, el spune, colo, pe culmea aceea-n frunzișuri
Are sălașul un zeu (neștiut). Dar cred arcadienii
Că l-au zărit, mânios, adesea pe Iupiter însuși,
Neagra-i egidă mișcând și nourii zvârlind peste lume.
Dincoace-s două cetăți cu ziduri căzute-n ruină,
Resturi ce-aminte aduc de bărbați trăitori în vechime.
Ianus durat-a un zid, pe-al doilea, în urmă, Saturnus;
Ianiculum s-a numit o cetate, a doua Saturnia.»

Astfel vorbind între ei au ajuns la Evandru acasă,
Biet adăpost, și-au văzut mari turme mugind risipite
Unde e forul roman și bogatele, astăzi, Carine.

Când au sosit, el vorbi: «Pragul acesta, Alcide
Cel neînvins îl trecu, ci vezi ce palat îl primise.
Demn precum zeii să fii, oaspete-al meu, bogăția
N-o prețui nicidecum, iar în schimb să iubești sărăcia.»
Zise, și-ndată l-a dus sub scund coperiș pe Enea,
Marele prinț, spre-un culcuș de frunze-nfoiate, pe care
Ca înveliș se găsea o blană de ursă lidiană.
Noaptea suia cuprinzând cu aripi ca fumul pământul."

Noaptea suia, noaptea suie... vocea care citea devenise mai înceată și mereu mai înceată, apoi se stinse. Versurile se petreceau oare mai departe? se mai petreceau în afara vocii? sau pieriseră și ele cu totul, ca să cruțe presupusul somn? poate că el adormise cu adevărat și nici nu băgase de seamă că între timp băiatul se îndepărtase: aștepta cu ochii închiși, ca și cum nu i-ar fi fost îngăduit să se convingă în nici un fel, aștepta, un oaspete la pândă asemenea lui Enea, așteptând ca vocea să se ridice încă o dată, dar ea rămase mută. Nu mai puțin însă ultimele versuri continuau să răsună în ureche, ca un ecou, și în acest timp se schimbau mereu, se schimbau, sau, mai exact, se condensau în ceva care era aproape o imagine sensibilă, dar o imagine străină de orice plasticitate propriu-zisă, întocmai așa cum golul ferestrei luminat de lună încă stăruia ca imagine înapoia

pleoapelor închise și totuși se și preschimba ca formă și lumină, devenind aproape sunet; ecou în ureche, ecou în ochi, amândouă nesensibil-aderente simțurilor, și ele se întrețeseau într-o unitate care mai putea fi percepută doar prin simțire, căci se și aflau dincolo de cele ce pot fi văzute și de cele ce pot fi ascultate, și în care se revărsau, aparținându-i într-un chip straniu, de asemenea împerecheate straniu în unitate, vocea și zâmbetul băiatului, ca pentru a fi păstrate pentru totdeauna. Voia oare Saturn să-și ia înapoi numele împrumutate? Peisajul versurilor, peisajul pământului, peisajul sufletului deveniră anonime, și cu cât mai mult continua să simtă și să adulmece, alipindu-se cu ochii închiși de suprafața saturniană, această arătare nesensibil-aderentă simțurilor, cu cât mai mult se adâncea în ea prin simțire și pândă, cu cât mai mult dorea retransformarea ei în realitate deplină, cu cât mai mult râvnea să se întoarcă băiatul care citise, cu atât mai intens dorea, în același timp, ca toate acestea să piară, căci întreaga ademenire eliberatoare de suferință exercitată de băiat nu numai că-l captivase, nu numai că îi răsunase ca o prevestire și un pre-ecou al celor definitive, ci îi și barase drumul spre vocea definitivă, nu numai că-i deschisese poarta de intrare spre cele de necuprins cu privirea, dar i-o și zidise. Oare acea voce universală, puternic-șoptitoare, blând-bubuitoare, poruncitor-bună, nebănuită în apropierea îndepărtată, pe care o auzise fără s-o poată auzi, nu se ascunsese și ea înapoia acestora? Groapa ascunsă a nașterii vocii, mormântul începutului, spațiul de unde izvorăște sfârșitul născător, se află mai adânc decât toate cele pământești, adânc, sub toate cele vizibile și auzibile, se află locul de adunare al vocilor, care le conține pe toate, din care ies și în care se întorc iar, locul unde nu pot fi ascultate, locul celor mai de neauzit legături și acorduri ale lor, acordul lor universal și de aceea, desigur, el însuși voce, cea mai puternică și singura care le include în sine pe toate celelalte, pe toate, numai pe ea însăși nu. Închizând în ea întreaga viață și totuși aflându-se în afară de orice viață – această voce era oare aceea a morții, era chiar ea? era ea, sau o taină încă mai mare? asculta pânditor spre cele de neauzit, asculta cu toată puterea și concentrarea de care voinea să putea fi capabilă, dar peste mărele tăcerii, peste peisajele învăluite ale sunetului primordial, risipit ca un suflu în începutul primordial și în sfârșitul primordial, sub tăcutul cer sonor al cunoașterii primordiale, nu mai plutea decât o adiere ce se pierdea ca un suflu, încercuită de uitare, încercuind uitarea; rouă cea mai delicată, ridicată ca o adiere din pajiștele incolor-răsunătoare ale transparenței, din câmpiile mut-răsunătoare ale acesteia, imaginea vocii băiatului, singura ce mai exista, singura ce mai dezvăluia, firește încă de pe acum învăluindu-se pe ea însăși, un ecou pământesc, care nu mai era cuvânt, nu mai era vers, nu mai era culoare și lipsă de culoare, nu mai era transparență, ci doar un zâmbet, imaginea unui odinioară, imaginea unui zâmbet. Nume? versuri? a existat oare vreun poem, a existat *Eneida*? O sclipire mai străluci fugar încă o dată în nume – Enea? – ca și când acest nume ar fi cuprins presimțirea marei și buneii porunci, a poruncii pierdute pentru totdeauna, dar nimic nu mai putea fi găsit: tot ceea ce trăise, tot ceea ce crease, întreaga scurgere amplă a existenței, cu toate conținuturile ei, toate acestea se contopeau plutind, toate acestea erau șterse, în memoria lui căutătoare nu găsea nici un an, nici o zi și nici un timp, nu găsea nimic din ceea ce cunoscuse, asculta atent în amintirea sa, și ascultarea nu percepea decât un vâlmășag sticlos care, deși încă pământesc, se și desprinsese de timpul pământesc, eliberat de amintirea pământească, un vâlmășag de forme sticlos-febril, cântător, crescut din atemporalitate, extins în atemporalitate, și cu cât mai mult memoria sa căuta *Eneida*, cu atât mai repede și mai fără urmă se dizolva aceasta, cânt după cânt, în țesătura sonoră a strălucirii: era oare întoarcerea acasă la originea poemului? conținutul ce-ar fi putut reveni în amintire pierrea; tot ceea ce cântase poemul, călătorie pe mare și țărâm însorit, război și zgomot de arme, ursită a zeilor și maree a crugului stelelor, toate acestea și multe altele, scrise și nescrise, se pierdeau, erau șterse, poemul le azvârlise ca pe o haină nefolositoare și se reîntorcea în goliciunea fără acoperământ a prenașterii sale, în invizibilitatea sonoră din care provine orice creație poetică, preluat din nou de forma pură, regăsindu-se în aceasta pe sine însuși, asemeni unui ecou al său, asemeni sufletului, care se face pe sine însuși să sune în învelișu-i de cristal. Ceea ce era de prisos era lepădat și totuși menținut, devenit trainic într-o formă nepieritoare, a cărei puritate nu îngăduie nici o uitare și chiar conferă lucrurilor celor mai trecătoare însușirea veșniciei. Poem și limbă nu mai existau, dar sufletul lor comun continua să existe, dăinuia în propria lui oglindă de cristal, sufletul omului murise în cea mai profundă lipsă de amintiri, dar limba sufletului său trăia și dăinuia în limpezimea cântătoare a formei sale; suflet și limbă, despărțite una de alta, totuși întrețesute una în alta și oglindindu-se reciproc – oare nu-i primeau ele această lumină reflectată din acel abis inaccesibil care este orice plecare și orice întoarcere acasă? fiecare în parte, separate, nu erau oare ele incluse laolaltă în acea voce de acasă, care spulberă mereu orice hotar, deoarece, răsunând dincolo de orice hotar, făgăduiește țelul, consolarea, sprijinul, alinarea? Oh, voce a unui odinioară în devenire și trecere, blândă voce de leagăn, care răsunase odinioară, învăluind și dezvăluind lumea, voce stelară a nopții leagănului,

domoală unitate acompaniată! „Sunt singur, spuse el, nimeni n-a murit pentru mine, nimeni nu moare cu mine; am așteptat ajutorul, am luptat pentru el, l-am implorat, și nu l-am primit.” – „Încă nu și totuși de pe acum”, veni replica atât de încet ca în vis din propriu-i piept, încât aproape că nu mai era vocea băiatului, ci cu mult mai curând aceea a nopții și a tuturor nopților, vocea spațiului de argint, care este și singurătatea nopții, a bolții nocturne infinit de adesea văzute, niciodată cercetate, ai cărei pereți îi pipăise infinit de adesea și care acum devenise voce. „Încă nu și totuși de pe acum”, plăcută și poruncitoare, ademenitoare și imperativă, sclipind în noapte și ascunsă în adâncuri, cuvântul răsunând nemijlocit și sufletul răsunând nemijlocit, era unitatea dintre limbă și umanitate, și era ca un rămas bun de la tinerețea de odinioară fără de vârstă a tuturor celor pământești și totuși încă de pe acum un salut al unei patrii ce nu mai voia să ia sfârșit, deoarece piatra însăși se transformase în transparență, iar lespezile de mormânt deveniseră atât de transparente, de parcă ar fi fost cristal și eter în același timp. Astfel pași prin ele, nu, nu pași, se opri deodată la mijlocul bolții visului, care nu era altceva decât un strălucitor ansamblu de voci, stătea într-un strălucitor loc fără podea, într-un loc strălucitor fără pereți, într-un loc strălucitor fără acoperiș, sub bolta transparenței strălucitoare, și, văzând în invizibil, nu sa vedea pe sine însuși, devenise invizibil. Fără să fi făcut un pas, ba chiar fără să fi făcut și cea mai ușoară tentativă de a schița un pas sau oricare altă mișcare, pășise înainte, firește nu pășise dincolo; se găsea în continuare în pridvorul realității, care-l cuprindea, încă nu părăsise pământescul, încă mai dănuia visul pământesc, iar el știa, vis în vis, că era un vis ceea ce i se întâmpla; era vis la hotarul visului. Căci, deși în strălucirea mereu crescândă a transparenței strălucitoare nimic nu mai amintea de vuietul de odinioară al lucrurilor, și deși nu se vedea nici un fel de lucru și nici un om și nici un animal, da, deși nici chiar amintirea acestora nu mai putea fi găsită, acoperită de zgomotul luminos al valurilor de neauzit ale muțeniei, totuși el știa că și acum, ca mai înainte, se găsea în încălceala fără ieșire a vuietului vocilor, numai că vocile, lucrurile, creaturile, planta, animalul și omul, deveniseră toate entități imperceptibile, un ansamblu de limpezime în care sclikeau, asemenea stelelor, numai nume, ca să se stingă numaidecât: se găsea într-o zonă unde aveau valoare numai numerele, orânduielele, relațiile celor pământești, oarecum numai cunoașterile ce proveneau de la acele plasmuri ale ființei și de la configurarea lor de odinioară, erau evenimente și cunoaștere și viziune și mărturie reunite într-o singură percepere luminoasă, era ininteligibila nuditate a diversității creației, fără conținuturile ei, totuși în număr complet, era totalitatea celor întâmplate și a oricărei posibilități de a se întâmpla, individualizate în miriade de cazuri, totuși indistingibile, lipsa de conținut în ceea ce privește conținutul transformată în formă pură, într-o nuditate a formei, care nu mai era decât o luminozitate cristalină, o scânteiere străvezie impenetrabilă, neexistând în cele existente, fără origine. Era zona infinitului ca atare. Căile milioaneilor de ani se arătau ca niște mănunchiuri infinite de raze fără nici o direcție, ele aduceau încoace infinitul și duceau finitul până în veșnicia extremă, cele create ca și cele necreate aveau aceeași pondere, binele și răul se încrucișau cu aceeași energie în aceeași forță de iradiere, iar orbirea ce vede, surzenia ce aude a visului erau fără ieșire, fără ieșire era bolta visului, scânteierea visului, care, străină de orice decizie, nu deschidea nici un drum spre bine, fără coaste, fără maluri, un torent. Și o țâșnire argintie de raze visătoare – va atinge ea oare sufletul, îl va atinge pe zeu? Oh, poate fi visul încă pe atât de pământesc, el se află dincolo de umanitatea pământească, iar omul care visează și-a pierdut nașterea omenească, procrearea sa pământească, e de la începutul primordial fără tată și fără mamă: el se află sub bolta prematură a destinului pur, sub bolta ultimei inevitabilități. Nimeni nu râde în vis, nimeni nu râde într-un loc fără ieșire, visul nu poate fi sfârșit. Oh, cine să îndrăznească a râde, când însăși împotrivirea a amuțit! Nu exista nici o răzvrătire împotriva visului, nu existau decât întrețesere și acceptare, întrețeserea în întâmplările din vis. Și, întrețesut în hățișul de raze, întrețesut în interiorul și exteriorul ramificat al visului, devenit una cu fiecare punct al visului în parte, cu fiecare rază de cristal a transparenței miriadelor, el însuși transparent, el însuși fără patrie și fără rădăcini, orfan ce visează de la începutul primordial, el însuși întâmplare și știință în una, întâmplându-se pe sine însuși în vis, știind visul în el, el însuși vis, vorbi, și vorbi dintr-un piept care nu mai era piept, vorbi dintr-o gură care nu mai era gură, vorbi într-o răsuflare care nu mai era răsuflare, vorbi cu un grai care nu mai era grai, vorbi:

Destin, tu nainte de zei te-ai ivit
Și-ai fost înainte de orice creare,
Tu ești despuierea din pre-început,
Doar ție credință ți-arăți, formă rece
Răzbind viguroasă prin toate.

Creator și creație-n una,
Și faptă și știre și sens descifrat,
Pe zeu și pe om goliciunea-ți pătrunde,
Poruncă tu dai creaturii.
Și-n urma poruncii desprinsu-s-a zeul
De-a lui neîntâlnire făcându-se tată,
Chemând a luminii numiri din tăcere,
Din pântecul mamei, străbuna nocturnă,
Chemând indistinctul în cele ce-au nume,
Dând chip acelor ce n-au.
Tăcerea dintâi fu limbă atunci, și-ntâia vuire cântând
Sferele-ți cântă cuvântul.
Totuși în vis, oh, destin, tu ți-l iei înapoi
Și iar îl întorci în tăcerea cea nudă,
Grozav tăinuind totu-n a ta despuiere,
Iar zeul, un fulg de cristal, se coboară
În raze sfărmat sub bolta visului goală.

Imobil luminând, bolta visului auzi cuvintele mute, reflectându-le mut, le duse în lipsa de ecou a ultimei lumini, și era ca și când ele însele ar fi fost ecoul iradierii. Atunci el vorbi mai departe:

Destin ce-mbibi visul, rece ca visul, tu
În vis te arăți, faci din el măreția
Acelui cândva, repaos al lumii reale,
Vas plasmuirii i-l faci, prin tine-acționând și cu tine
Antemporal; căci tu n-ai înainte, nici după,
Realitate, ce tu ești –
Puhoi plutește facerea ta, o, formă dintâi,
Ramificată, purtând existență,-ntre norii de fulger
Ai unității puternice-mute,-ntre noapte și via lumină
A zămislirii ce tu prin poruncă o pui să creeze;
Tu însă-n plutare, șerpuind în meandre de fluvii,
Din una în alta te schimbi; spre lumină
Vrei să te-ndrumi – reuși-vei? – dar unde
Brațe de fluviu cruciș le-ntretai către-un țel,
Fluviu din fluviu, acolo și numai acolo,
Desfășuri o lume aflată-n repaos,
Lucru și nume lumești și reale, unite între-olaltă,
Cum tu le-ai chemat, oglindă să-ți fie;
A ființei formă dintâi de destin făurită,
A adevărului formă dinții.
Formă de vis se trage din formă de vis, încrucișară și-ntinsă,
În vis tu ești eu, ești cunoașterea mea, te-ai
Născut cu mine ca înger ce nici nu se naște,
Mai sus de hazard, chip a toate, ce-aruncă lumină,
Chip al firii și-al ordinei creșterii care cunoaște,
Chip al meu și cunoașterea mea.
Destin ce-i revoci și pe zei, nimicind chiar și zeii,
Realitate imensă, infinit sunt eu împreună cu tine,
Un muritor, nimicind asemenea zeii în vis, căci
Călătorindu-mă-n tine, plutind în razele tale,
Cuprins de-a copilului vârstă, sunt însumi al zeilor spațiu.

Era acesta ultimul spațiu? era ultimul repaos? nu se mai mișca oare și aceasta? nu trebuia el oare să se miște înaintând? încercă să facă un pas, încercă să ridice brațele, încercă să se comunice pe sine însuși spațiului de raze, care era el. Încercă aceasta cu o mare voință și un mare efort și, cu toate că transparența de sticlă, în care îi pierise întreaga făptură, nu îngăduia nici o mișcare, reuși: îl străbătu un tremur îndepărtat ca-n vis, oh, era abia presimțirea unui tremur, oh, abia știrea despre o asemenea presimțire, era totodată – cum ar fi putut să fie altfel – ca un fel de cutremurare comună a bolții visului, o revărsare încolo și-ncoace, ca și când tremurul ar fi trecut prin căile de raze ce lunecau imobil mai departe, prin încrucișările, prin direcțiile și lipsa lor de direcție, prin luminoasa lor exprimabilitate și inexprimabilitate, ca și când ar fi o ultimă și primă zguduire, abia perceptibilă, totuși presimțibilă, suflul unei umbriri, aproape fără suflu, totuși amintire a celor pământești. Atunci el vorbi mai departe:

Inevitabil! urcat-am la tine, sau
M-am prăbușit în adâncimea-ți?
Genune a formei,
Genune a lumii de sus și a celei de jos, genune a visului!
Nimeni nu poate să rădă în vis, dar nici
Să moară; privește, extrem de aproape
De moarte e răsul, privește, atât de departe
Amândouă-s de soartă, că din forma cea pură
Nici o moarte n-a învățat răsul –
Destin, autoînșelarea-ți.
Ci eu, muritorul, eu, deprinsul cu moartea,
De moarte constrâns fiind să râd, mă revolt
Și nu te mai cred. Orb, știutor în visare
Știu dar că murit-ai, știu limita care
Ți-e pusă, negatul de tine hotar al visării.
Însuți îl știi? însuți îl vrei?
Oprită-i plinirea-ți din ordinul tău? sau ascultă
De-o încă mai tare voință? Stă înapoia-ți, mai mare ca tine,
Mai de neînfrânt, mai invizibil
Un altul, și-așa mai departe
Un șir de destine, formă goală urmând formă goală,
Neantul pe care nicicând nu-l atingi, moartea ce naște,
Căreia numai hazardu-i de-o seamă?
Oricare lege devine hazard, cădere-n abis,
Hazard ești și tu, oh, destin, smuls cu sine
De al sfârșitului ultim hazard, gonind în imperiul tău;
Brusc creșterea stă, cunoașterea-creangă –
Ram dintr-un ram răsărind, se fărâmă
În limbă pierită, mărunțită în lucru,
Mărunțită-n cuvânt, și ordinea piere-n bucăți,
Asemenea pier adevăr, colectiv, unitate,
Toate-mpietrind imperfecte, împietrind în hățișul
Firii ce pare reală, dar nu e.
Naști numai lucruri negata, îngădui hazardul,
Neizbăvirea nevrând o-ngădui, neîmplinirea, minciuna,
Pe tine chiar nu te-mplinești, nicicând nesfârșită
Forma-nghețată, soartă a soartei, mori în neizbăvire,
Încă-n cristal mori cu mine.

Nu el vorbea, visul vorbea, nu el gândea, visul gândea, nu el visa, visa bolta destinului iradiind în vis,

visa inaccesibilul, bolta, de nemăsurat cu pasul, a încremenirii luminii, încremenită prin neizbăvire, încremenind neizbăvirea, iar această boltă, revărsată imobil în cascadele cristaline ale luminii, era bolta sufletului său inaccesibil. Fără suflare lumina, fără suflare rotundul izbăvitor al neizbăvirii, fără suflare suflarea. Și fără suflare, visul vorbi mai departe:

Formă, chiar dacă forma dintâi, asemeni murind
Și pentru om muritor, și pentru zeu, în ireal
Tu, muritoare din pricina gloatei ce umple
O unitate doar aparentă.
De nemântuit! chiar de se minte că-i un întreg jumătatea,
Chiar dacă vrea să se-nturne ca-n pântec de mamă
În noaptea dintâi care-a fost, ori vrea-n neființă
Însăși să piară, sau vrea să pretindă
Că-i însuși întregul, demnitate-a chemătorului tată,
Nimic nu te scapă, destin, de reversiunea-n neant;
Amețit de propria-ți soartă, gol te întorci,
Și, de nedepășit, lumile toate-n rotirea lor goală, eternă
În frumusețe, sunt bete de tine,
Sunt bete de moarte,
Căci creația e mai mult decât formă, creație e diferențiere,
E separarea binelui de rău, oh, numai puterea separatoare
E-ntr-adevăr fără de moarte.
Iar de-ai chemat, căci formă doar ești, pe zeu și pe om
La adevăr, astfel ca ei, în locu-ți făcând separarea,
Forma cea mare a lumii veșnic s-o umple:
M-ai obligat și pe mine la asta, inclus în creare?
Neputincios ești și-a răului tristă unealtă.
Da, ești nefast, ești însuși neizbăvirea ce te-a învins;
Oh, istovit e divinul, și chiar omenescul,
Neîntărit a rămas – amândouă, opera ta, sunt hazard
Cu tine-mpreună-n destinul mai mare, iar cel ce-i chemat,
Asemenea ție doar formă și fără de nume,
Inaccesibil, el nu se întoarce, căci nici o chemare
El n-o mai aude în visul ce piere.

Da, el era de nechemat; muțenie îi înconjura propria muțenie; nimic nu-i mai vorbea, și nimic nu mai putea el să vorbească; – nimic nu-l mai chema, și nimic nu mai putea el să cheme. Dar ceea ce era voce în vis era întins în jurul său, sclipind impenetrabil, imobil și de necuprins cu privirea, sclipind din pricina neizbăvirii ce-i înfrânge pe zei, inevitabil, atotcuprinzător, anulând creația, binele și răul amestecate unul într-altul, fără de număr încrucișările, fără de sfârșit căile de raze, suprapământescă lumina, totuși, aflându-se între cele ce pot fi numărate, totuși finit, totuși pământesc, menit morții – a trecut visul? și, cu visul ce piere, s-a sfârșit acum și cel ce visează? Nimic nu era amintit, și totuși amintire era totul, cufundat în nesfânt-funesta, în frumoasa lumină fără umbră a nediferențierii, în lumina spațiului de hotar de nedepășit, cufundat adânc cât amintirea în jocul de hotar imobil sclipitor al destinului, al cărui hotar poate fi totuși depășit, trebuie să fie depășit, îndată ce jocul se va fi epuizat, sondat până la adâncimea extremă a diversității sale, individualizările și încrucișările numărate până la capăt, golit până la capăt de bine și rău amestecul unității, oh, golită până la capăt neizbăvirea, forma destinului epuizată, moartă în amintirea stinsă ce nu-și mai amintește de sine însăși. Oh, amintire, oh, stingere a luminii și a cântecului sferelor, oh, șir nesfârșit al lumilor, circuit al succesiunii destinului în stingerea și reaprinderea pământescă, pre-tentativă după pre-tentativă a creației, mereu repetată și constrânsă să se repete, până când răul va fi doborât din lumină, până când cele încremenite necreate vor fi separate de cele ce se creează pe ele însele, astfel ca – definitiv cerul boltit din nou – cele definitive să se înstăpânească iar și să lumineze, chipul omului să fie înălțat până la hotarul sferelor, înălțat în invizibilul joc de linii al stelelor, înălțat

în chipul stelar, rece, de piatră, al cerului. Și ca și când imaginile stelare ale universului lăuntric și ale celui exterior, dispărute în muțenia razelor din pricina strălucirii nemăsurate, ar mai fi păstrat încă un rest de respirație, ca și când aceste imagini, care nu pot fi chemate, ar mai fi păstrat un rest din cea mai întunecată putere de a lumina, ca și când Lira cerului și a inimii ar fi putut răsună încă o dată, ca și când ceea ce există nu s-ar fi transformat încă pe de-a-ntregul în cristal, ca și când echilibrul său n-ar fi fost pe de-a-ntregul stabilit, ca și când cumpăna universului nu s-ar fi oprit pe deplin, astfel încât mai exista știință, mai putea exista știință, știința de sine însuși a cristalului, știința de sine însuși a visului, știința despre cele viitoare și definitive, despre cele ce-au fost mereu, nicidecum atinse, revelată răsunând ca argintul din cea mai tăinuită amintire despre sine a universului în care odihnește limba de cristal a visului, pre-ecoul sunetului viitor, așa se rosti într-o ultimă muțenie:

Când, oh, când?

Când a fost creație eliberată de forme,

Ea, oh, când, fără destin? oh, a fost, și

Fără de vise a fost, fără trezie, nici somn,

Numai o clipă a fost, un cântec, o dată doar

Vocea, de nechemat un strigăt zâmbind –

Fost-a băiatul cândva;

Fost-a creația, fi-va cândva,

Minunea, hazardului smulsă.

Oare rotundul cerului voia să scânteieze din nou în bolta visului, purtând constelația Crucii în centrul scânteind în noapte, purtată de scutul sclipitor? voia oare să apară din nou în strălucirea realității o nouă creată făptuire a creației? Ca așteptare se vestise, ca așteptare se afla de pe acum aici, totuși încă nu apărea. Căci peste tăcutele voci de lumină ale visului se extinsese minunat o tăcere încă mai profundă, iar tăcerea aceasta deveni așteptare, era așteptarea, tăcând și mirabilă în sine însăși, o așteptare care se așeza ca o a doua formă, mai bogată, în jurul formei de raze, imobil continuând să scilipească, a nudității destinului, ca o a doua lumânare a luminii, de parcă așteptarea ar fi fost de pe acum o sporire a bogăției, cu toate că era de așteptat, chiar trebuia așteptată, o îmbogățire încă mai puternică, o iradiere încă mai puternică, poate chiar un al doilea și încă mai puternic infinit, pentru ca divinul să-i strălucească din nou și să-i restrălucească pe veci și anulând neizbăvirea. Era o așteptare neorientată în vreo direcție, neorientată în vreo direcție ca și iradierea, și totuși se orienta spre însuși cel ce aștepta, se orienta spre cel ce visa, era ca o chemare ce i se adresa, ca să se situeze, cu un ultim efort, cu un ultim efort creator, în afara visului, în afara destinului, în afara hazardului, în afara formei, în afara lui însuși. De unde venea chemarea aceasta plină de așteptare? din ce zonă exterioară, din ce lipsă de direcție, totalitate lipsită de direcție ea însăși, coborâse chemarea în totalitatea bolții visului? tare ca visul ea însăși, nu era strigăt și nici ceva care să vină de undeva și care să-l ajungă pe undeva, doar îl umpluse deodată, așa cum umpluse și visul, coborâtă ca strălucire în strălucire, transparentă în transparentă, ea nu chema visul înapoi la realitate, nu chema multitudinea de direcții la o orientare unică, în genere nu era întoarcere, nici pierdere a creației, nici restrângere, nu, deși biruind visul și chemând la dominare, ea rămânea în vis, solicita rămânerea în vis, era chemarea ca în știința visului să se ajungă la o nouă știință, era acolo în amintirea tăcut strălucitoare, nicidecum văzută, totuși recunoscută, totuși înțeleasă în porunca ei de vis. Iar el, închis în vis și închizând visul în el, transparenta lui fiind întreșesută cu aceea a visului, el se ridică în acel uriaș efort de zeu ce i se ceruse, iar visul crescă o dată cu el, depășindu-se pe sine însuși, într-o ultimă sfârâmare a hotarului visului, într-o ultimă sfârâmare a oricărei imagini și a oricărei rostiri, într-o ultimă sfârâmare a amintirii; gândirea lui deveni mai mare decât forma gândirii, iar când se făcu aceasta, gândirea deveni știință a sferei care e mai mare decât destinul, mai mare decât hazardul, deveni un al doilea infinit, incluzându-l pe cel dinții în sine și fiind inclus de acela, deveni lege, în care crește cristalul, deveni lege a muzicii, rostită în cristal, rostită în muzică, totuși, înălțată mai presus de aceasta, rostind muzica pură a cristalului; era a doua amintire, amintirea cea fără memorie a vârstei lumii și sedimentarea în trăire a tuturor lucrurilor, care, acoperită de fiorul lumii, acoperită de fiorul formei, se dizolvase într-o a doua formă, era a doua limbă a omului, predestinată eternității, dacă nu chiar eternul însuși, cele de nerealitate în cele readuse; iar în cerul din nou deschis, din nou boltit, stelele se roteau din nou, se roteau în legea ființei lor, în perenitatea caducității lor, dezlegate de hazard, ca o minune ce durează

veșnic, ca recea, nemuritoare muzică a morții, blând atinsă de răsuflarea domol-aspră a lunii, petrecându-se imobil, străbătută imobil de Calea laptelui, sunătorul spațiu de argint, închis de cele extrem de necuprins, dar închizând în sine suprainesizabilul oricărei umanități, întoarcerea acasă, a doua întoarcere acasă a visului –

– Oh, întoarcere acasă! oh, întoarcere acasă a celui care nu mai are nevoie să fie oaspete! de nereal este zâmbetul în care am sălășluit odinioară, de nereal surâzătoarea îmbrățișare, totalitatea ființei trezirii și a încă-netrezirii, iluminată și încă întunecată, de nereal blândețea în care ne-am îngropat fața, pentru ca lucrurile văzute să nu devină hazard; oh, totul era al nostru, fiindcă totul ne fusese din nou dăruit, nimic nu era pentru noi hazard, nimic nu era trecător, căci netrecător fără durată era timpul lumilor, oh, timpul lumilor, în care pentru ochii muți ai copilului nu existase nimic mut, iar totul fusese creație nouă – oh, întoarcere acasă, oh, muzică a universului lăuntric și a celui exterior! ne-a rămas cufundată în noi ca o știință despre odinioară, cufundată în noi, ne-a înălțat în ființa-i mai mare, iar noi, cufundați în ea, mai mari decât noi înșine, noi o găsim dincolo de hazard; oh, muzică a universului lăuntric și a celui exterior! numai ceea ce este adăpostit în eul nostru e mai mare decât noi, e pentru noi nemuritor și scutit de hazard, împreună cântând cuvântul sferelor, totuși ceea ce nu purtăm în noi e pentru noi hazard și rămâne hazard, e pentru noi muritor, nu e niciodată mai mare decât noi, nu ne cuprinde niciodată –

– oh, întoarcere acasă! totul este inclus de copil, totul devine pentru el muzică, totul nemuritor, totul măreție a totalității, învăluindu-l și umplându-l neconținut cu zâmbetul ei de copil, deoarece acesta poate să se refugieze în îmbrățișarea ei, ochi coborât în ochi, universul; oh, de nereal e pentru noi, căci de nereal e totul în creșterea goală! și chiar dacă am crește atât, încât brațele noastre să se ramifice ca fluviile, corpul nostru să se extindă peste țări și oceane până la hotarele lumii, cu luna în părul, nostru, noi înșine spațiu, noi înșine cupola cu stele a nopții, scânteietoarea cupolă a visului, nesfârșită, nesfârșită, o singură iradiere, noi rămânem în afara noastră, rămânem excluși, nici o noapte nu ne cuprinde și nici o dimineață nu ne va cuprinde, deoarece suntem vrăjiți, fără posibilitate de a fugi și fără un țel ai fugii, nedăruiri nouă înșine, căci brațele noastre n-au tras nimic spre inima noastră –

– oh, întoarcere acasă! întoarcere acasă în cele extrem de necuprins care trebuiau să ne fie dăruite, dacă am deveni din nou capabili să fugim spre ele, oh, cele extrem de necuprins, pe care le căutăm până și în vis, întrucât chiar și destinul, destinul nostru poate fi cuprins oniric de noi în vis, trecător visul, trecător destinul, ambele hazard, astfel că, vrăjiți chiar și în vis, vrăjiți de caducitate, vrăjiți de hazard, vrăjiți de moarte, încercăm, ce-i drept, să fugim de vis și totuși ne temem de fugă, ba chiar ne dăm înapoi de frica ei, pierzând nădejdea din cauza inaccesibilității; oh, muritoare sunt pentru noi cele întâmplătoare, pe care nu le putem include în noi și de care nu suntem incluși, noi sesizăm în ele numai moartea; cu adevărat numai în hazard ni se dezvăluie moartea, noi însă, neincluzându-ne pe noi înșine, neincluși de noi înșine, purtând în noi moartea, suntem doar însoțiți de ea, ea stă alături de noi ca hazard –

– oh, întoarcere acasă! întoarcere acasă în divin, întoarcere acasă în omenesc! muritor este pentru noi semenul, al cărui destin nu l-am preluat asupra noastră, căruia nu i-am acordat nici un ajutor, omul neîubit, pe care nu-l includem în noi și pe care l-am făcut astfel incapabil să ne cuprindă incluzându-ne în ființa sa, oh, nedivin este el pentru noi, nedivini suntem împreună cu el, în așa măsură hazard cu hazard, încât aproape că nu știm dacă cel ce apare ca om viu în fața noastră, care trece pe lângă noi, care trece clătinându-se și cotește după primul colț, dacă acela, plămuire a destinului ca oricare, plămuire a destinului ca și noi, n-a murit cumva de mult, sau încă nu s-a născut –

– oh, întoarcere acasă! oh, Plotia –

– oh, întoarcere acasă! de nereal întoarcere acasă; muritori suntem împreună cu ceea ce e muritor, muritori suntem pentru noi înșine, noi care nu am preluat asupra noastră nici un destin, noi, care, prin aceasta, ne-am făcut noi înșine hazard; inevitabil legate de forma goală a destinului sunt întâmplările și ființa și cunoașterea noastră, muritori suntem în mijlocul nemuririi, muritori sub muzica stelelor, muritori din vină, rătașiți în hățișul vocilor, împresurați de lumina mut-vuitoare a nediferențierii, căzuți în seama morții onirice, pradă unei morți de o cruzime crescândă, care nu mai adăpostește în ea nimic muritor –

– oh, întoarcere acasă! o odihnă și o ascultare atentă în nesfârșitele întinderi ale câmpiei saturniene, în peisajul saturnian al lumii și al sufletului, în pacea aurită de-acasă a pământescului etern, invulnerabilă în ce-l privește pe Ianus, deși e o ascultare îndoită, orientată în sus și în jos, ascultând pânditor numele, ridicate de Saturn, ale lucrurilor din adâncimile cerului, ca și din adâncimile pământului, o dublă odihnă de două ori legată, invulnerabilă față de cruzimea de moarte a discordiei și a războiului, invulnerabilă față de nimicire, deși

ascultarea atentă e totodată și o uitare, o uitare a numelor, o uitare datorată faptului că le avem de-acasă –

– oh, întoarcere acasă! cel căruia îi e îngăduit să se întoarcă acasă, acela se întoarce înapoi în creație, se întoarce acolo unde, înapoia hotarului fluid al începutului și al sfârșitului, dincolo de tot ceea ce e, de sesizabil și de insesizabil, presimte ultimul prescript, el fuge de nediferențierea în care binele și răul sunt încremenite în aceeași formă goală a destinului, își ascunde fața în cele familiare suprainsesizabile, de la a căror voce sever-blandă pornește sentința, poruncind destinului și anterioară destinului, desprinzând din nou ființa de formă și separând-o în cele așezate la dreapta și cele așezate la stânga –

– oh, întoarcere acasă! oh, desprindere de suferință în suferință, minunea nemuririi! oh, ne e îngăduit s-o atingem, ne e îngăduit, inima primind minunea, să sesizăm presimțind poate numai cât durează o bătaie de inimă, totuși pentru vecie, insesizabilul, atunci când destinul nostru, incluzând și fiind inclus, preia asupra lui celălalt destin, devenit mai mare și extins în dăruire, refugiat în el și ascunzându-l în sine pe celălalt, atunci când, odată cu minunea celui de-al doilea eu, pe care-l purtăm prin pârjoluri, ne e dată a doua copilărie, transformată și aparținând tatălui, cunoaștere cunosătoare și cunoscută, hazard care a devenit minune, deoarece a cuprins întreaga cunoaștere, toate evenimentele, întreaga ființă, înfrângere a destinului, încă nu și totuși de pe acum, oh, minune, oh, muzică atât de redeșteptată a universului launtric și a celui exterior, față deschisă a sferelor, oh, iubire –

– oh, întoarcere acasă! căci iubirea este diferențiere! oh, întoarcere acasă pentru totdeauna! căci iubirea este disponibilitatea pentru creație –

– iar diferențierea era cunoașterea, care născută din vis și totuși născându-se pe sine, se revărsa spre el, ca și cum s-ar fi întâmplat și totuși imobilă, venind din cele vizibil-invizibile, o cunoaștere în cele fără limbă și fără cuvânt, un ultim efort al visului, care s-a trezit pe sine și-și cunoaște hotarul, continua întoarcere acasă a visului în propria-i naștere, închisă în întunecimea acesteia și totuși încă împrejmuită cu mărime de raze întunecimea. Cunoașterea nu se afla în el, venea cristalin din cristalul invizibil al îmbinării; era cristalul visului. Așa cunosc geniile, așa cunosc îngerii, atunci când, crainici ce-ascultă atent, înnașcuți în creație, plutind nenășcuți în ea, aud porunca zeilor? oare plutea el împreună cu ei în afara hotarului visului, plutea el cu ei în vis, plutea el cu ei în amintire? Uriașul efort de sfărâmare a visului, de sfărâmare a destinului nu ceda, nu, ci creștea, devenea mereu mai stăruitor, mereu mai orientat spoie țel, mereu mai orientat spre cunoaștere, și cu cât mai mult creștea, cu atât mai plină devenea vizibilitatea visului, cu atât mai mult se întrețesea vasta ei iradiere cu tot trecutul pământesc ai științei amintite și preamintite, care, cognoscibilă în conținutul ei, cu toată schimbarea formei, răzbătea ca un al doilea vis în bolta celui dintâi, se înmlădia în boltă și o îmbogățea, adunând imagine lângă imagine, întinzând peisaj peste peisaj, existentă aici, așa cum existase cândva ca ființă onirică în copilăria timpurie, transparentă din pricina adâncimii memoriei, împrejmuită de ape și cununi, cu cerul neprivit întins deasupra, strat astral sclipind după strat astral, muțenia și muzica reunite în cristal, mereu trăite, niciodată amintite, mereu auzite, niciodată înțelese. Iar atunci, lăsat în voia desfășurării de întâmplări în imagini, atunci auzi el inima visului, mai întâi încet, apoi mai clar și mai clar, auzi bătând inima visului. Căci în amintirea care urca spre el, sau în care cobora el, de nediferențiat direcția în imobilitatea evenimentului, în această iradiere ce se umfla și resorbea, în această răspândire plutitoare a întâlnirii în cele mai imobile întrepătrunderi se afla, nu mai puțin imobil și plastic, tot ceea ce căutase el vreodată în limbă sau poezie, exista și totuși se stinsese din nou de dragul cunoașterii, nimicită orice limbă, nimicit orice poem, astfel că nu mai răzbătea decât sclipirea ultimului abis al rădăcinilor visului, ca o ultimă formă a destinului înăuntrul inevitabilei diversități de forme, oarecum forma tuturor formelor înăuntrul inevitabilului strălucitor, care, cu încrucișări și încolăcirii, curgând și încremenit, dar extins infinit de necuprins cu privirea în orice formă, în orice chip, peste câmpiile de lumină ale visului, se deschisese spre nașterea visului din adâncimea rădăcinii sale; oh, ea, această adâncime, care se înălța plutind spre inimă, oh, în ea plutea inima, azvârlind și semănând raze, amândouă întrepătrunse prin raze spre cunoașterea cea mai de necuprins prin limbă, această adâncime era inima visului, pătrunsă, pulsată, revărsată în inima omenească, unde devenea unitate și imuabilitate cristalină, iar lui i se părea că în tremurătoarea bătaie de lumină, spre care cobora, care urca spre el, trebuia să înceapă retransformarea destinului, că aici, în această ultimă adâncime a rădăcinilor trebuia să se producă din nou transformarea formei în conținut etern: deșteptarea. Oh, chin al trezirii în deșteptarea visată, condiționată de destin și aceasta, hotărnicită în interiorul visului, care se desfășoară pentru sine chiar și în cunoaștere, care e totuși încă de pe acum depășire a hotarului visului, de pe acum separare, întrucât inima, dacă a început odată să bată, tremură mereu, cerând stăruitor deschiderea și pregătită pentru realitate, până la hotare, și bate la poarta lor –

– căci iubirea este o disponibilitate ce așteaptă, totul în ea e așteptare răbdătoare, căci iubirea e o disponibilitate a creației: încă nu și totuși de pe acum, în acest prag stă iubirea, stă în pridvorul realității, acolo unde urmează să se deschidă poarta, pentru ca granița deschisă să poată fi trecută de către muritor, deschisă spre trezire, deschisă spre renaștere, deschisă spre limba învierii, resuscitată, care resuscită, niciodată auzită, întotdeauna dorită cu ardoare, în suprema și izbăvitoarea stare de definitivat, deschisă spre sentința judecătorească definitivă care urmează să răsună în afara oricărei ființe onirice, în afara lumii, în afara spațiului, în afara timpului, oh, în fața unei asemenea înnoiri a creației stă iubirea, ea însăși încă împresurată de crepuscul, ea însăși încă pândind, și totuși de pe acum ajutor care trezește, trezire care începe –

– iar dincolo de ea însăși, asemeni bătăii de inimă, tremura lumina bolții visului, tremura bolta însăși, tremura și nesfârșita bogăție de voci a totalității sale strălucitoare, în individualizările, reunirile și încolăcirile sale, în imensitatea căilor sale de raze și a drumurilor sale de lumină, iar cupolele cu stele tremurau împreună cu ea, totalitatea visului, care se inspira și se expira pe sine însăși, așteptând respirația, așteptând visul, așteptând în abisul inimii sale, așteptând receptacolul de cristal al sferelor. Dintr-o asemenea respirație se va smulge oare noua limbă, noul cuvânt, noua voce? se va deschide ea oare formând izvorul de voci al începutului timpurilor și al sfârșitului timpurilor, descoperind punctul de încrucișare, țelul tuturor drumurilor în infinitul abisal al visului? va răsună oare, oh, va răsună oare din vis acel acord de ecou, care se răsfrânge sonor pe sine însuși, al unității lumilor, al ordinii lumilor, al atotcunoașterii lumilor, care va fi, care trebuie să fie ultima rezolvare a misiunii lumilor, cuprinsă de totalitatea vocilor și cuprinzând-o pe aceasta? Era încă o simplă presimțire, aproape nu mai mult decât o presimțire, o înălțare presimțitoare a inimii din rădăcinile visului, totuși o înălțare până la cele mai îndepărtate depărtări ale visului, închizând voci, dezlegând voci în adierea tremurătoare de lumină a evenimentelor, pământească mai era bătaia inimii, totuși de pe acum suprapământească în așteptarea sa, era pământească în calitatea sa de instrument oniric al forței destinului, care poartă în sine, neseperate, neizbăvirea, răul, hazardul, moartea, totuși de pe acum suprapământească prin disponibilitatea de a asculta porunca, suprapământească prin disponibilitatea de a se trezi. Cu adevărat, această disponibilitate de a se trezi era mai apropiată de nepământesc decât oricare alta, mai apropiată chiar decât disponibilitatea de a muri, care prin moarte e legată de pământesc, îmbibată de setea de eu, de setea de glorie, de beție, de ură, cu adevărat era mai apropiată de desfășurarea morții, era mai apropiată de ea decât propria sa disponibilitate pentru moarte, sub a cărei domnie neîntreruptă și de neînălțat își așezase viața, amăgindu-se că prin jertfa de sine, prin moartea sa va obține întoarcerea acasă, că va înfrânge hotarul și-i va asculta vocea, ba chiar că o va imita, și prin imitare o va putea câștiga pentru sine. Ea fusese inimitabilă, strigătul ei de trezire fusese de necâștigat, inimitabilă, de necâștigat este această voce. Căci, voce a vocilor, în afara oricărei limbi, mai puternică decât oricare alta, mai puternică până și decât aceea a muzicii, mai puternică decât orice cântec, ea, care e o bătaie de inimă, o singură bătaie de inimă, deoarece numai astfel va putea fi capabilă să cuprindă repede ca o bătaie de inimă, repede ca o clipă, unitatea de cunoaștere a ființei, ea, o voce a insesizabilității, exprimând insesizabilul, fiind ea însăși insesizabilul, inaccesibilă limbii omenești, inaccesibilă simbolului pământesc, imagine primordială a tuturor vocilor și a tuturor simbolurilor datorită nemijlocirii ei celei mai inaccesibile, ea poate satisface o asemenea inimaginabilă situație dincolo de hotar numai atunci, e posibilă numai atunci când ea însăși depășește tot ceea ce e pământesc, și ar fi totuși din nou imposibilă, ba chiar inimaginabilă, dacă nu s-ar asemena pământescului; așadar dacă nu ar mai avea nimic comun cu vocile pământești, cu cuvântul pământesc și limba pământească și dacă aproape ar înceta să mai fie simbol pământesc, ea e în stare să dezvăluie imaginea primordială, spre a cărei nemijlocire nepământească e orientată, abia atunci când oglindește această imagine într-o nemijlocire pământească: imagine rânduită lângă imagine, astfel duce în pământesc fiecare lanț de simboluri spre o nemijlocire pământească, spre evenimente pământești, și totuși – o constrângere extremă pentru om – trebuie dus mai departe până dincolo, trebuie găsit pentru fiecare nemijlocire pământească cel ce-i corespunde, fiindu-i totuși superior, dincolo de hotar, evenimentele pământești trebuie înălțate dincolo de realitatea de aici până la o repetată valoare de simbol, și chiar dacă lanțul de simboluri amenință neconținut să se rupă la hotar, frângându-se la hotarul suprapământescului, pierind din cauza rezistenței inaccesibilității, de necontinuat pentru totdeauna, rupt pentru totdeauna, pericolul e înlăturat, e mereu înlăturat din nou, lanțul simbolic este mereu încheiat din nou, ori de câte ori inaccesibilul se transformă pe sine însuși în accesibil și coboară, mereu din nou, în pământesc, pentru a se condensa în eveniment pământesc, în faptă pământească, pentru a se micșora, pentru a deveni vizibil, pentru a anula, printr-o asemenea autosensibilizare, însuși hotarul, astfel ca și lanțul exprimabilului să poată deveni o ridicare și cobo-râre, închizându-se în cerc, în cercul

adevărului, în veșnicul cerc al simbolurilor, adevărat în fiecare dintre imaginile sale, adevărat prin permanentul echilibru al cercului, care joacă în jurul hotarului deschis, adevărat în veșnicul schimb al faptei divine și al celei omenești, adevărat în simplitatea amândurora și în simbolul oglinzirii lor reciproce, adevărat, deoarece în el se reînnoiește pentru totdeauna creația, intrată în lege, în legea neconținutei renașteri care e menită să învingă hazardul, încremenirea, moartea; nici o pământească acceptare a morții, fie ea o imitație cât de presimțitoare a sacrificiului divin, nu poate să cheme această faptă pământească a suprapământescului, numai disponibilitatea plină de răbdare a trezirii este aici cu adevărat valabilă, iar cel ce visează, legat de vis ca destinul, neizbăvit și închis față de moarte ca și acesta, străin de orice acceptare a morții, ascunde întotdeauna în visul său numai disponibilitatea trezirii, doar acesteia îi este el deschis știutor, de neînșelat în știința lui de vis, în neînșelătoria sa știință privitoare la trezire și la atotvalabilitatea acesteia, pentru care visul s-a deschis în abisul de voci al adâncimii sale inexplorabile, știutor în abisul rădăcinilor, cu strălucire întunecată, al puțurilor sale de lumină, încă mai știutoare inima sa, deschisă tremurător vocii, care nu mai e voce, ci de pe acum faptă, deoarece coboară să aducă numele, deoarece cu numele, poruncind destinului, cheamă la întoarcere, la înapoiere, la întoarcere acasă –

– oh, întoarcere acasă în faptă, care este iubirea, căci numai fapta care slujește gata de ajutor, deoarece dă numele și umple forma goală a destinului, este mai puternică decât destinul –

– încă nu și totuși da de pe acum! și era știința despre inima unei depărtări iubitoare de nesesizat, care este cufundată în inima cea mai dinăuntru a visului, era știința despre revărsarea una în alta a celor identice, inima lumii de dincoace, inima lumii de dincolo, pulsând una în alta, bătând una în alta, simbolul divin inclus, o flăcără, în cel omenesc, devenind limbă comună, limba jurământului divin-omenesc de alianță, limba creației permanente în rugăciune și iar rugăciune, urcând și coborând în imaginea creației, și era știința despre această limbă a faptei izbăvitoare, despre această limbă a unei sacrificări a iubirii, care plutește deasupra oricărei jertfiri omenești tot atât de sus ca transcendența față de voce a vocii universale deasupra forfotei de voci în pământesc, tot atât de sus ca transcendența față de iubirea cunoașterii totalității deasupra oricărei iubiri practicate de la om la om, inima divin-omenească închisă de zeu, închisă de om, împresurându-i pe zeu și pe om; totuși – căci vocea pământesc-perceptibilă are permanent nevoie de un vestitor – mai era și știința despre cel ce e menit să fie purtător al faptei și asemeni acesteia trebuie să se afle în dubla origine, în nașterea pământească din zămislire pământească, deoarece numai acela care e încă în originea sa scutit de hazard poate și să reunească hazardul cu minunea unei ultime legități, sub a cărei putere e așezat destinul însuși, deoarece numai acela a cărui origine e mai presus de destin și totuși epuizează până la ultimul rest neizbăvirea fatală, acela are harul de a schimba din nou ne-izbăvirea în izbăvire, acela are harul de a deveni izbăvitor, oh, el și numai el, eroul cu chip de om, dar cu zămislire divină, e predestinat să-l poarte pe tată prin incendiile neizbăvirii, oh, el și numai el e predestinat să-și salveze tatăl, numai lui îi e îngăduit să-l ia pe umeri pe cei ce l-a zămislit, ca să-l poarte până la corăbii și până la fuga de întoarcere acasă într-o țară nouă, în țara făgăduită, care a fost dintotdeauna patria tatălui. Încă nu și totuși de pe acum! Țara se afla în fața lui în știrea despre strigătul poruncitor, dătător de nume, al tatălui, care întrupează divinul în om, care imprimă spiritualicește omenescul în zeu, se afla în fața lui în iradiere și refracție, se afla în fața lui în știința despre izbăvitor și în știința izbăvitorului, plină de umanitate; așa se afla în fața lui, iar incendiile neizbăvirii păreau schimbate în flăcări pure de sacrificiu, cele încremenite fiind sfărâmate, piatra de mormânt a mijlocului fiind ridicată, binele separat și curățat de rău, zeul și omul extinși spre creația renăscută, cele ce vor veni sfințite pe viitor în numele tatălui, sfințite pe viitor în numele fiului, logodite pe viitor în spirit – încă nu și totuși de pe acum, ceea ce s-a făgăduit. Ceea ce vedea el era de pe acum cunoaștere? era cunoașterea visului? era de pe acum trezirea? Oh, se afla încă dincoace de hotar, iar dacă visul tremura lângă acesta, încă nu-l străpunsese; insesizabile erau cele văzute, acestea încă nu erau cunoaștere, erau doar știință, știință de vis, amintire de vis, amintire îndepărtată a vocii niciodată auzite, mereu răsunătoare, a lui odinioară, amintirea cea mai îndepărtată a țării de dincolo de hotar, niciodată călcate cu pasul, neconținut cutureate, mare prin depărtare, mică prin depărtare, originea, revărsarea, era nesfârșita apropiere, puternică prin amintire, de hotar, totuși era încă stare de vrajă și doar un tremur, o lumină care pocănește, care așteaptă. Și tocmai de aceea, tocmai în această știință vizionară, în această orbire extrem de transparentă, care, fără a fi cunoaștere, era ca o formă a cunoașterii, o legătură străvezie peste ochii lui, ba chiar tocmai de aceea, deși scufundat în câmpii visului și depășit de creșterea lor, el se găsi pus deodată pe vârful unui munte extraordinar de înalt, ca și cum i s-ar fi poruncit să privească peste hotar, el, un vizionar, totuși nu un vestitor, pus și ținut de o mână aspru-blândă, ținut în ceva ce-o să vină, ceva ce-a fost neconținut, înconjurat de pocănitul unei inimi

care, închisă în el, totuși îl închidea ca ceva mai mare, respirând de realitate; și, străbătut de pulsația acestui pocănit, el putu să-și desprindă brațele din transparența cristalului și să le întindă în sus, în sus spre cupolele de lumină, în care străluceau stelele și începeau să se rotească sori mari, o stea deasupra tuturor celorlalte: privea peste câmpiile visului, peste câmpiile țărilor, care erau ante-predestinate să devină arenă a faptei, erau arenă pentru privirea lui, intangibile, inaccesibile, totuși ale sale de la începutul primordial, privea într-acolo, el, cel ținut pe loc aici prin vrajă, vrăjit în vis, care nu putea să se desfacă din visul său, să se îndepărteze, privea într-acolo peste acest peisaj intangibil pentru el, inaccesibil pentru el, în care se prelungea cu propria-i iradiere de vis, cu propria-i lumină de vis, și, privind atât peste peisaj cât și peste vis, vedea suprapunerea lor reciprocă, vedea în mijlocul peisajului toate aceste alcătuiți cristaline, toate cuburile de raze, cercurile de raze, piramidele de raze, mănunchiurile de raze ale visului, vedea peisajul, bogat în amintiri, străveziu prin amintire, vrăjind prin amintire, inculcat și extins până departe în încrucișările de vis și imprevizibilitățile de vis ale visătoarelor căi de lumină; da, peisajul era inculcat în vis cu toate timpurile lui de zi și de noapte, alternând între lumină și întuneric, pălind și pierzându-și paloarea sub îndoitul crepuscul al dimineții și al serii, umplut de orice chip pământesc de ființă, umplut de vălmășagul tuturor fapturilor, umplut de vălmășagul tuturor vocilor pământești, umplut de beție și de chin și de nostalgie, umplut de creația creată și devenită, umplut de liniștea malurilor și a câmpiilor tremurătoare și a pieritorilor munți cu vârfuri, înălțimile purtând singurătatea, șesurile purtând orașe, umplut de pace și umplut de război, umplut de tihnită strălucire a ființei și a căminelor omenești, umplut însă și de pârâitul și trosnetul incendiilor neizbăvirii, nesfârșit, nesfârșit, nesfârșit, putând fi în întregul său cutureierat, nu însă călcat cu pasul, vis și peisaj inculcat unul în altul, luminate strălucitor unul în altul, umbrite unul în altul, împreună în așteptare, împreună în nostalgie, împreună în disponibilitatea de a se trezi, așteptându-l cu nerăbdare pe acela care să le parcurgă și să aducă vocea trezirii. Și el aștepta de asemenea, cu brațele ridicate aștepta împreună cu visul și cu peisajul, privea încolo peste imașurile lipsite de mișcare, pe care vitele pășteau în nemișcare, percepea muțenia incendiilor ce ardeau în nemișcare cu flăcări, și nici un zbor de pasăre nu străbătea corturile eterului; incendiile urcau mai sus în imobilitate, vuietul multitudinii de voci creștea în tăcerea frântă, nostalgia devenea tot mai profundă, sorii se opreau în loc, iar pocănitul inimii bătea tot mai greu în pereții lipsei de hotare înlăuntru și în afară – oh, pe când sfârșitul? unde era sfârșitul? când fusese golită cu totul neizbăvirea? exista oare o treaptă cea mai de jos a tăcerii crescânde? Iar atunci i se păru că o asemenea ultimă tăcere fusese atinsă. Căci văzu gurile oamenilor, se căscau pline de groază una către alta, din deschizăturile uscate nu răzbătea nici un sunet, și nimeni nu-l mai înțelegea pe celălalt. Erau lipsiți de grai din pricina conștiinței vinovăției, conștienți de vinovăție din pricina lipsei de grai, era ultima treaptă a tăcerii în pământesc, era ultima tăcere a omului, și, văzând-o, dădea și gura lui să se deschidă pentru un strigăt mut de groază. Totuși încă văzându-le, aproape mai înainte de a le fi văzut, nu le mai văzu. Căci vizibilul pierise în cea mai bruscă întunecime, pierise lumina visului, pierise peisajul, pieriseră incendiile, pieriseră oamenii, pieriseră gurile, și era noapte, fără timp, fără lume, fără sunet, negreala cea mai goală, noaptea goală, noaptea fără formă, fără conținut; goală și neagră deveni așteptarea, și chiar pocănitul încetă, resorbit de goliciune. Sfârșitul ființei fusese atins. El stătea înaintea hotarului, stătea înaintea hotarului destinului, înaintea hotarului hazardului, stătea înaintea hotarului, golită așteptarea sa, golită pânda sa, golită privirea sa, golită știința sa, dar într-un asemenea gol și într-o asemenea golire știa că hotarul se va deschide, începu s-o facă, foarte încet, ca și cum ar fi voit să nu-l sperie. A început cu șoptitul, pe care-l mai auzise o dată, a început în urechea sa cea mai dinăuntru, în sufletul său cel mai dinăuntru, în inima sa cea mai dinăuntru, și era în același timp în jurul său, pătrunzând în el, provenind din întunecimea extremă, revărsând noaptea în el, revărsând noaptea, era aceeași tăcută, mare forță a sunetului, căreia trebuise să i se supună atunci în umilință, creștea ca atunci, umplându-l, învăluindu-l, totuși nu mai era armonia multor voci, nu mai era armonia tuturor turmelor de voci, a întregii diversități de voci, ci mult mai curând una singură, o voce care se însingura mereu mai mult, o voce de o atât de mare singurătate, încât sclipea în întuneric ca o singură stea, totuși una invizibilă, strălucind în cele de nezărit, deoarece chemarea, cu cât creștea mai mare și mai perceptibil, într-adevăr nu mai puțin mare preluată, ba chiar resorbită de neauzita liniște a înfinitei inexplorabilități: ceea ce se petrecea, se întâmpla în afara celor vizibile și auzibile, se întâmpla în afara oricărei senzorialități, se întâmpla nocturn și era totuși de o puternic perceptibilă claritate, se întâmpla în ireal și cuprindea totuși orice chip de faptură, oh, se întâmpla ca echilibru, se întâmplau în infinit imperceptibilele orânduiri ale echilibrului, care cuprindeau orice ființă și orice amintire, dându-le sens, dându-le conținut, dându-le forme, dându-le nume, bubuitul de bronz al mării, tot atât cât și susurul de argint al toamnei, sunetul de chimval al stelelor cât și răsuflarea caldă a turmelor, sunetul de flaut al lunii cât și rouă de

pe tufele de soare ale copilăriei, era o zărire în cele de nezărit, o ascultare atentă în cele de neascultat; și, el însuși înconjurat de revărsarea întunericului, echilibrul diversității lumilor și al unității lumilor înconjurat de revărsarea întunericului, în această ultimă statornicire a echilibrului, care ea singură e realitate și anulează hazardul, în acest simbol fără imagini al oricărui simbol, în această frumusețe golită de frumusețe, el auzea, nu, nu auzea, vedea vocea care le producea, iar aceasta nu era una dintre vocile care, aparținând ele însele lumii, se intercalează în structura obiectelor lumii, pentru a le face reciproc și în cuvânt simbol, vocea nu era un adevăr lumesc, nici vreunul dintre adevărurile lumești, nici totalitatea lor, nu, era nelumesc-neauzibilă-invizibilă, în afara lumii, era factorul extra-lumesc care producea adevărul, factorul extra-lumesc care statornicea echilibrul, era exteriorul ca atare, aducând întreaga putere și întreaga vastitate a exteriorului, deoarece se aducea pe sine însuși, împrejmuint lăuntru, pentru a fi împrejmuit de el, receptacolul atoteprimitor al sferelor; așa percepu el vocea, o auzi văzând-o, o văzu auzind-o, vocea în ale cărei umbre de cuvânt se află pentru totdeauna tihna și patria, vocea atemporalității și a veșnicei creații, vocea de judecător a începutului și a sfârșitului, vocea echilibrului din afara visului, vocea adăpostirii, și ea era bronz și cristal și sunet de flaut laolaltă, și era bubuitul și puterea covârșitoare a tăcerii, și era totul și un singur sunet, poruncitor și blând, iertând și diferențiind, un singur fulger, oh, o orbire nespus de domoală, tăcută din pricina caracterului ei definitiv, oh, așa se revela, har și jurământ totodată, revelație, totuși nu prin cuvânt, nu ca limbă, desigur însă ca simbol al cuvântului, ca simbol al oricărei limbi, ca simbol al tuturor vocilor, ca imagine primordială a lor, înfrângând destinul ca o sfântă chemare a tatălui, se revela în imaginea sonoră a faptei anunțate: „Deschide ochii spre iubire!”

O făptuire, și i se făcu. Nu trebui să deschidă ochii, i-i deschise blândețea. Nu trebui să respire, fu respirat. Fusesse simbol, dar în imagine noaptea se redăruise ei însăși, iar în simbolul vocii muțenia se reîntoarce la liniște, ca și când liniștea ar fi fost cel dintâi conținut, cu care forma goală urma să se umple din nou. Iar datorită acestei umpleri, diversitatea de direcții a visului se revărsa înapoi în spațialitatea pământească, se revărsa înapoi din aspațial în spațiu, devenea noapte fluidă, devenea ea însăși spațiu, străbătută din nou de curgerea timpului nopții. Nimic nu era perceptibil în afara liniștii, nimic nu percepu el în afara ei, nimic în el, nimic în afara lui; cele îmbibate de noapte curgeau prin el, liniștea era înconjurată de noapte. Chiar și flăcăruia de ulei a candeliei suspendate se stinsese, ca resorbită de blândețea întunecată, pentru ca liniștea ce umplea totul să nu fie întreruptă și tulburată de micul, asprul vârf de lumină. De asemenea, marele pocănit al visului se stingea, era în scădere și continua să scadă, pierind într-un picurat de argint, care se ridica în nicăieri, pieria în nicăieri, și totuși provenea de la fântâna din perete. Scăldate de liniște, cele de necaptat dintre trecut și viitor deveneau un mare, actual acum, iar cumpăna timpului pendula încet, încet zornăiau lanțurile de argint ale talgerelor ei, care, coborând încet, ridicându-se încet, cântărind adevărul, primeau și eliberau simbol după simbol, creau, cântărind, simbol după simbol; încet clincănea legătura în blânda curgere a ființei reumplute. Umplută de liniștea lipsită de imagini, totuși umplută cu imagini. Iar noaptea purtată de liniște, care se petrecea în fața ochiului său deschis, făcând să sune din nou bătaia ei molcom-blândă de clopot, redesfășurat ochiul său, redesfășurat el însuși, redesfășurată noaptea, ea, care era purtată mai departe tainic oarbă de liniște, împovărată de umbre și mare și plăcută în fîrescul regăsit, ea îl purta din nou mai departe, în ramurile ei, în penajul ei, în brațele ei, în respirația ei, la pieptul ei. Zăcea. Zăcea, se odihnea, îi era îngăduit din nou să se odihnească. Numai că, tocmai pentru că se odihnea, știa și că liniștea desfășurării nopții era doar preludiul pentru altceva și de aceea trebuia să se îndrepte către sfârșitul ei: căci nu numai ceea ce era spațial se adunase din nou, curgând din aspațialitate, dar și corpul său i se întorsese curgând de acolo, zăcea trupește în pat, simțirea sa devenea mereu mai trupească, trupească odihna sa, iar în odihnă simțea că febra scăzuse, valul rece, liniștit al fiecărui sfârșit de noapte îi făcea bine și îl ușura, atât cât putea acum să-și aducă aminte de ceea ce fusese mai înainte. Iar în ora trupesc-pământească a febrei în scădere, noaptea aceasta deveni și ea o oră care înainta, care zorea spre capătul ei, deveni ora împlinirii pământesc-progresive, a pământesc-progresivei întruchipări în forme – noapte pământească. Încă nu se întâmpla nimic, întunericul nopții dănuia nespert, numai liniștea pălea, își pierdea saturația, pe ea se înscriau linii abia sesizabile, foarte nesigure, perceptibile numai unui auz foarte ascuțit, liniștea părea că se răsfoiește, se destinde dinspre hotarele ei cele mai dinafară; creația în domoală devenire, înconjurată de întunericul fluid, era înscrisă de o mână iubitoare, înceată pe cele neîntâmplare ale liniștii. La chemarea înceată a nopții, un nume lua ființă după altul, se contopeau într-o unitate împreună cu memoria, căpătau consistența amintirii, deveneau părtașe creației în amintire. Cânta un cocoș în depărtare? lătrau acolo câinii? – pașii străjii, ca și cum ar fi fost și ei înapoiați din aspațialitate, își făceau rondul afară în

jurul palatului ca mai înainte, fântâna din perete susura mai clar, ca și cum ar fi avut mai multă apă, iar cadrul ferestrei cuprindea de nou mulțimea de stele, în mijlocul cărora pâlpâia strălucitor capul constelației Ophiuchus. Trezită de respirație liniștea, plină de respirație noaptea, din noapte și din liniște creșteau cele existente neconținut, somnul ce respiră al lumilor. Întunericul își trăgea suflarea, prindea din ce în ce mai mult chip, devenea din ce în ce mai creatural, din ce în ce mai pământesc, din ce în ce mai bogat în umbre. Creaturalul se apropia mai întâi fără chip, aproape de nerecunoscut, oarecum ca niște puncte de zgomot, sfâșiate în sunete sau izolate în sunete, totuși apoi concentrându-se și adunându-se în formă auditivă! era un scârțâit și oftat hodorogit, și venea dinspre carele țărănești care soseau într-un șir mereu mai strâns, ca să aducă alimente la târgul de dimineață; se mișca înainte încet ca în somn, hodorogitul roților în făgașele pavajului, scârțâitul osiilor, scrâșnetul obezilor ce se frecau de pietrele bordurii, clincănitul lanțurilor și al hamurilor, dar câteodată pufnea respirația sforăitoare a unui bou, câteodată răsună un strigăt somnoros și câteodată pasul de tracțiune greu-moale al animalelor se contopea într-un ritm egal, ca și cum ar fi fost un marș respirator. Cele ce respirau străbăteau respirația nopții, împreună cu ele veneau câmpul și grădina și hrana, respirând laolaltă și acestea, iar respirația universală se deschidea, ca să primească în sine creatura, se deschidea într-o unitate a lumilor, care, primind iubirea, își căpătă propria formă. Căci iubirea începe în respirație, și cu respirația urcă ea în nemurire. Acolo jos treceau cu carele lor țărani, călătoreau cu capete somnoroase, moțâind, în carele de zarzavat, încărcate vârf cu căpățâni de varză albă, cu căpățâni de varză roșie, iar când vreunui îi cădea bărbia prea aclânc pe piept, atunci sforăia firește ca vita în somn. Somnul omului are ceva de plantă și de animal, iar în moarte fața țaranului arată ca lutul rigid. Drumul țaranului, venind din lipsă de destin, ducând în lipsă de destin, aproape nelăsat în seama hazardului, trece foarte aproape de marginea destinului, de marginea somnului; dacă i se împlinește rugăciunea, care scutește de destin, atunci pământul, planta, animalul sunt pentru el lipsite de destin, și chiar dacă vede stelele numai atunci când se duce cu carul la piață, sau atunci când trebuie să se îngrijească de vaca ce fată noaptea, chiar dacă îndată după aceea cade în somnolența fără vise, limpede a nopților și zilelor sale, el rămâne iubind legat de cele scutite de destin, pe care le lasă să-i curgă printre degete ca niște boabe de grâu neted-aurii, pe care le atinge cu mâna mângâind blând pielea animalului, pe care le cercetează fărâmițându-le cum ar strânge pământul roditor, iubind atât, cunoscând atât, oh, cuprinzând într-atât ogorul, animalul și fructul, încât el însuși e cuprins, strâns, adăpostit de o mână iubitor-cunoscătoare, e ținut în odihnă de ea, mâna care se închide și se deschide în jurul său odată cu marea anului și ale zilelor, încât el, înmlădiat în mână, înmlădiat în marea ei, înmlădiat în căldura ei tihnită, primește de ia ea toată ființa sa tihnită, odihnind până și în știința viitoarei ei răceli, din care va luneca odată fărâmițat în poala de somn, cea fără destin, a începutului, încorporat în țărână prin moarte săteanul, dar respirația sa, eliberată nepământeste, desprinsă de lanțuri, urcă în exterior, în invizibilul vocii, în divin! acolo jos călătoreau țărani, treceau și se duceau încolo, un car după altul, în fiecare stătea ghemuit câte unul, dormind, clătinând din cap, sforăind, aproape nernaifiind destin, aproape nernaifiind hazard, fiecare în cercul creatural al nopții, așa călătoreau, bătrâni sau tineri, bărboși, cu obrajii țepoși, cu fețele netede, așa călătoreau, ca altădată tații și bunicii și străbunicii lor, făcând trup cu marea tihnă ce-i adăpostea, tihnit întrupați în marile marea ce-i țineau în ele, călătoreau în tihna răbdării lor ce înfrânge destinul, călătoreau dormind, fără a-și aminti vocea care plutea deasupra lor, care era pentru ei crepusculară, chiar certitudine, și pe care aproape că nici n-o luau în seamă, deoarece în scurgerea atemporală de la o generație la altă generație nu există nici un termen și deoarece este indiferent dacă împlinirea revine tatălui sau nepotului sau celui mai îndepărtat strănepot; închiși de o făptuire care era mai mare decât ei și pe care o închideau în ei cu o iubire chibzuită, călătoreau cu chibzuială prin întuneric spre marginea nopții, și le era îngăduit să doarmă. El însă, odinioară făcând de asemenea parte dintre ei, el, odinioară de asemenea țaran, el zăcea aici, despărțit de ei și despărțit de pământ, despărțit de plante și animale, el, legat numai de destin, el zăcea aici, un vizionar nocturn: oh, în fiecare suflet de om este cufundată o făptuire, aproape inaccesibilă, o făptuire care e mai mare decât el însuși, mai mare decât sufletul său și numai acela care ajunge la sine însuși ajunge, într-o asemenea ultimă disponibilitate față de moarte, și la propria sa făptuire, acela vegheză veghind asupra somnului lumii muritoare. Oh, întoarcere acasă, oh, veghe! Ea unde era? cine veghea asupra lumii, cine veghea asupra celor ce treceau acolo dormind prin întuneric? o făcea vocea? o făcea el, deoarece fusese învrednicit cu harul de a auzi vocea? era acum el însuși însărcinat să vegheze? Niciodată! niciodată nu mai putea fi capabil de așa ceva, el, cel incapabil să dea ajutor, cel lipsit de dorința de a sluji, făcătorul de cuvinte, care trebuia să-și nimicească opera, deoarece omenescul, deoarece făptuirea omenescă și nevoia omenească de ajutor însemnaseră pentru el atât de puțin, încât nu putuse reține nimic din ele cu

dragoste, sau chiar transpune în poezie, iar totul rămăsese nescris, numai transfigurat și preamărit fără folos în frumusețe; ce nesăbuintă era să-și închipuie că urma să i se încredințeze misiunea de a veghea, mai înainte ca adevăratul veghetor, vestitorul vocii să fi apărut! Așadar nu fusese mereu altceva decât un simplu vis? așadar auzise cu adevărat vocea în toată realitatea ei? atunci de ce tăcuse ea? unde era? unde era? întreba, întreba, întreba! întreba de ea, încă și totuși de pe acum – nu mai întreba! încă o căuta, încă și totuși de pe acum – căutarea lui nu mai era căutare! Căci ceea ce se revelase, ceea ce el fusese de părere că nu mai crede, exista pretutindeni, percepea pretutindeni; percepea acel ceva în scârțâitul căruțelor, în mersul trândav al animalelor de tracțiune, în fețele somnolente, brăzdate ale țăranilor, în respirația lor, în respirația întunericului, în respirația nopții, și totul, cele lipsite de destin ca și cele purtătoare de destin, pământescul și omenescul, pătrunseseră în el, pătrunseseră în făptuirea lui, erau și destinul său, erau într-o măsură atât de mare, încât toate acestea, deși nescrise, deși rămase pentru totdeauna în afara poeziei, erau datorate cu făgăduiala inalienabilității, făgăduiala unei nesfârșite transiteri într-o iubire ce transmite la nesfârșit, dăinuind pentru totdeauna și veșnic printr-o pură blândețe, noaptea, pândind grea de lacrimi, în timp ce trecea. Somnul și nesomnul deveneau una, început și sfârșit totodată, izvor și origine, rădăcină și coroană, pomul încărcat de frunziș, în creștere fluidă, al sferelor, în ale cărui ramuri odihnește omenirea, investită cu destin și totuși scutită de el. Sosise timpul, sosise de pe acum, și încă nu sosise. Și legat cu totalitatea, înconjurat de destinul ei și purtându-l în al său, se odihnea și el, simțea ca o fericire legătura, o simțea trupește cu toate fibrele ființei sale eliberate de febră, simțea răcoarea aducătoare de fericire, care-l silea să se înfășoare mai strâns în învelitoarea sa, simțea fericit timpul, care trecea prin lumea redeschisă a nopții și aducea cu sine răcoarea, simțea fericit respirația ușurată, contopită cu susurătoarea respirație a întunericului tuturor fântânilor lumilor, simțea murmurul lumii, simțea firescul. Susurul devenea mereu mai răcoros, mai răcoroase deveneau stelele, mai răcoros spațiul lor, mai răcoros ceea ce se putea auzi în el. Convoiul carelor de jos se rărise treptat, atelajele care veneau și cele care se îndepărtau se despărțeau unele de altele în zgomotele lor, intervalele dintre ele se măreau, iar în cele din urmă nu mai existară decât câțiva codași. Și cu cât mai mari deveneau pauzele dintre larma carelor, cu atât mai clar erau ele umplute de ceva ca un fel de vuiet, care adia limpede ca argintul, larg, în întuneric, era, așteptată și plină de așteptare, era cu valuri susurânde marea, vuind în noapte, totuși de pe acum chemată de dimineața ce se apropia. Poate, oh, poate că se înșela – aproape că îl cuprinsese spaima – poate că îl înșela auzul, poate că doar era încă o dată gata să se autoamăgească, poate că era doar nostalgie, doar nostalgie a inimii, nostalgia mării, năzuind ca în vuiet să vuiască laolaltă și vocea izbăvirii, ca să poată dialoga cu ea, ca vocea să devină incontestabilă în puterea vuietului, incontestabilă vestirea ei în forța firescului – totuși nu, oh, nu, era marea, era realitatea tritonic-incomensurabilă a mării, și făptuirea revelată indicibil-neauzibil a vocii se mișca în lunaticul muget de argint, urzea în prăvălirea nenumărată a talazurilor, urzea în cele descătușate jos și în cele eliberate sus, urzea în întuneric și în vâlul de lumină, cu care cele ale nopții începeau să se stingă pe ele însele, urzea în stelele pălinde, nu, încă, încă: pline de voce ascultau apele, ascultau mările, stelele, ascultau întunericul și toate cele omenești, cele ce dormeau și cele ce se trezeau, ascultau toate lumile, se ascultau pe ele însele în tot ceea ce le umplea. Cele firești se îmbinau cu cele firești, iar în îmbinare era iubire. Mai exista oare un rău? sentința se și rostise, și prin aceasta răul fusese eliminat? vocea, întrețesută în univers, nu dădea nici un răspuns, și aproape era ca și când răspunsul avea să fie adus abia de zi, ca și când acum totul era așteptare, așteptând astrul zilei, ca și când nimic altceva nu ar mai fi fost admisibil. Noaptea se aduna în jurul țelului ei, se orienta spre țel, iar negreala ei era dezbrăcată de moliciune; sclipirea stelelor de-afară începu să bată în verzuu. Imobilă în întuneric, stătea culoarea aerului, imobil palpând pe încetul din umbră un obiect după altul, și, palmă cu palmă dinspre fereastră, odaia devenea odaie, peretele devenea din nou perete. Înconjurat de sclipirea ultimelor stele din fereastră, candelabru se înălța, negru ca un pom desfrunzit, purtând atârinate în ramurile sale resturi de noapte. Iar în jilțul din nișă se odihnea, neclar încă și el, totuși putând fi recunoscut de pe acum, dormind, băiatul! își trăsese picioarele sub șezut, își ținea fața sprijinită în mână, părul său negru era umbră, ochii luminoși nu i se vedeau, ascunși sub umbrele pleoapelor închise, dar vizibilă era ascultarea lui atentă, pândind ceea ce își vestea sieși în somn, suferind și dizolvând suferința, neajutorat și ajutând, dorind și lipsit de dorințe, iubire fără sete de plăcere, îngerul nenăscut în omul născut pământește, cel ce doarme. Oh, noapte pe sfârșite, care îl duce pe cel ce doarme până la ultima răsuflare, mai departe și mai departe, la nesfârșit, în crengile ei, în penajul ei, purtându-l la nesfârșit în brațele ei, la pieptul ei. Marele arc al nopții se întinse încă o dată înaintea lui, începând cu aburul roșietic al infernului și forfota de voci din fața ferestrei, urcând spre craterile oricărei morți, însoțit de toate grimasele morții și de toate țipetele morții, prăvălindu-se spre golul neantului celui mai zdrobit, reluat

totuși de chemarea poruncitoare, blândă, pe nume a vocii vestitoare, pentru ca acum, un sunet de clopot ce se stinge, să se infiltreze în lumina matinală ce se infiltrează, revărsându-se în lumină, și împreună cu ea diluându-se în crepuscul, diluat crepuscular. Era oare încă aceeași fereastră, în fața căreia se întâmplase, în fața căreia se întâmpla?

Răsunaseră lucruri pieritoare, își stinseseră sunetul, se desfășuraseră, se înfășuraseră și deveniseră lucruri nepieritoare, pieritoare era ziua care urca în fața lui, iar el nu mai privea de mult într-acolo; ochiul său era voalat, deși rămânea deschis, voalat de lacrimi fără lacrimi, numai că prin voalare el vedea, străină privirii, ziua ce se năștea, vedea revărsatul zorilor, vedea foarte pătrunzător cum zorii își puneau domol culoarea incoloră, strat după strat, afară pe acoperișuri, vedea și nu mai vedea, privirea lui devenise aduimcare, și în această aduimcare, cu această aduimcare se năștea pentru el ziua, devenind bunul său cu a ei lumină nouă: zorii zilei creșteau, adiau spre el cu puritatea crescândă a mirosului lor, cu limpezimea lor foarte clară, foarte luminos-cenușie, prin care treceau, fără să se amestece cu ea, fuioarele subțiri-aspre de fum ale celor dintâi focuri de vatră, adiau spre el în senina asprime matinală împreună cu adierea sărată de argint a mării, urcând argintiu-ușor din vuietul îndepărtat-încet de argint, urcând din prima strălucire a plajei răcoros-umede, care, cu nisip limpede și pietre limpezi, spălată de valurile de argint matinale, era pregătită să primească sacrificiul dimineții, adiau spre el, desfășurate și desfășurând, ca firescul care devine creația ce începe din nou, și primind desfășurarea, primit de ea, el se simțea dus de făptuirea ei picurândă, plutind și iar plutind, înfășurat în răsuflarea ei vuitoare, ca pe niște aripi care se simțeau răcoroase la pipăit, ca într-o mare respirație, totuși adăpostit pământeste, ca odihnindu-se în respirația-umbră a unui tufiș de laur, respirând după o oră de ploaie, întunecat de ploaie și limpede de rouă și înviorător. Așa îl ducea, mai departe și mai departe, iar acolo unde călătoria cobora, acostând domol în unduirea blondă a recoltei câmpiilor, acolo unde se leagănă în vânt spicele, unde atârna ciorchini în tufele de măcăciuni și vitele se odihnesc culcate lângă lei, acolo stătea în fața lui un înger, aproape un înger, mai curând un băiat, totuși un înger, învăluit în aripile răcoroase ale dimineții de septembrie, cu plete întunecate, cu ochi luminoși, iar vocea lui nu fu aceea care, ca faptă vestitoare, umple simbolic universul, nu, ea fu mai curând un ecou foarte îndepărtat al imaginii primordiale simbolice care plutea deasupra, fu foarte înceată, atunci când vorbește, și totuși umbra de bronz a eonilor: „Intră și apropie-te de creația care a fost odată și este iar; tu însă să te numești Virgiliu, vremea ta a sosit!” Acestea le rostise îngerul, înfricoșător din pricina blândeții, mângâietor din pricina tristeții, inaccesibil din pricina nostalgiei, așa auzise el rostirea din gura îngerului, o auzise ca limbă înăuntrul limbii în toată simplitatea ei pământescă și, auzind-o, chemat spre nume și unit cu numele, văzu încă o dată unduirea câmpiilor, întinse de la un țărm la alt țărm, nesfârșite valurile rodului, nesfârșite valurile apelor, acoperite și unele și celelalte de lumina răcoros-piezișă a primei dimineți, apropierea strălucind răcoros, depărtarea strălucind răcoros, le văzu, iar apoi urmă dulceața atotcunoașterii, a atotștiinței și a neștiinței, a atotsimțirii și a nesimțirii, urmă dulceața atotuitării, urmă fără vise somnul.

Pământ – așteptarea

Se trezi cu sentimentul unei pierderi: ca și atunci când adormise, și de data aceasta era numai o senzație, în orice caz foarte ascuțită, și, simțind că lângă patul său se afla cineva, simți totodată că prin aceasta i se zădărnicea ceva; cu o a doua smucitură a acestei simțiri păși pragul cunoștinței, știind că în zorii zilei ar fi trebuit să se ducă degrabă pe țărmul mării, ca să nimicească *Eneida*, și că pentru aceasta se făcuse acum prea târziu. Și se refugie înapoi în somn, ca să regăsească îngerul, poate chiar cu speranța că privirea străină, pe care o simțea că poposește în continuare asupra lui, ar putea fi aceea a îngerului dispărut. Cu siguranță că nu era, prea precis simțea că lângă el se afla cineva străin și, de fapt ca să-l alunge, deși cu o ultimă scânteie de speranță că prezența aceea era a îngerului, întrebă din somn:

– Tu ești Lysanias?

Răspunsul fu ceva înțelegibil, rostit de o voce cu totul străină.

Ceva suspină într-însul.

– Nu ești Lysanias... pleacă.

– Stăpâne... răsună replica foarte șovăitor, aproape implorând.

– Mai târziu...

Noaptea nu trebuia să se sfârșească, nu voia să vadă lumina.

– Stăpâne, au sosit prietenii tăi... așteaptă.

Era în zadar. Iar lumina dura. În piept stătea tusea, gata să izbucnească, iar vorbitul era periculos.

– Prietenii mei?... care?...

– Plotius Tucce și Lucius Varius au venit de la Roma să te salute... și ar vrea să te vadă, mai înainte de a fi chemați la Cezar...

Lumina dura. Căzând pieziș dinspre sud, fâșiile de raze ale soarelui de septembrie stăruiau strident în colțul nișei, umplându-l cu căldură, lumina și căldura unei dimineți de septembrie, iar odaia, deși nu putea fi ajunsă de razele solare, era părtașă la ele, searbădă din pricina luminii, urâtă din pricina căldurii: podeaua de mozaic, cu oglindire întunecată, era murdară, marele candelabru, cu florile lui veștede și cu lumânările arse până jos, arăta ca un obiect neîngrijit. Dincolo, în colțul odăii, se afla scaunul latrinei, o necesitate și o ademenire. Totul dura, înțepea să doară. Prietenii trebuiau să aștepte.

– Înainte de toate trebuie să mă spăl... ajută-mă.

Întinzând picioarele peste muchea patului, șezu acolo aplecat în față, cu spatele încovoiat și luptând împotriva iritației tusei, a cărei putere dureroasă îl atacase din nou; oboseala plictisitoare pricinuită de febră se ivi și ea iar, se ivi mai întâi în picioarele ce-i atârnavă, de-acolo se târî în sus, se lăți ca niște fâșii, în ușoare izbituri de valuri, asupra întregului corp, pentru ca în cele din urmă să pună stăpânire și pe cap, iar privirea lui, cuprinsă de oboseală, se pironi cu o atenție înceată, ostenită, îndelung, ca și cum acolo s-ar fi aflat ceva important, poate chiar pentru a descoperi punctul de plecare al febrei, asupra degetelor goale de la picioare, ale căror mișcări mecanice de apucare pe jumătate nu voiau să se oprească – ah, viața independentă a organelor și a simțurilor urma oare să înceapă din nou? Și cu toate că de la un sclav nu trebuia să ceri nici un fel de lămuriri familiare, privirea lui se îndreptă cerând explicații spre acesta, aproape fără să vrea, aproape împotriva voinței sale în întrebarea sa, firește fiind pe dată dezamăgit, deoarece pe fața de slugă, o față orientală, cu nasul cam gros, impenetrabilă ca o mască și fără vârstă, nu se arăta nimic care să fi putut fi interpretat ca un răspuns, nimic altceva decât o aspră supunere și o asprime supusă, gata, fără nerăbdare, totuși inaccesibilă, de a primi porunci, așteptând ca stăpânul oaspete să i le dea și să se hotărască a se scula. Numai că tocmai aceasta părea cu neputință, deoarece discordanța se făcea remarcată pretutindeni, nu numai în trupul său; era o discordanță a lumilor, și, mai înainte de înlăturarea acesteia, nici un mădular nu putea fi mișcat: cine vrea să se ridice, cine vrea să se ducă degrabă pe țărm ca să aducă o jertfă, acela nu trebuia s-o facă în discordanță și divizare; jertfitorul trebuia să fie nevătămat, nevătămată trebuia să fie ofranda, ca să se obțină demnitatea valabilității depline a sacrificiului, și nici măcar nu se putea stabili dacă sulurile se mai găseau în număr complet, astfel încât întreaga operă să fie într-adevăr gata pentru nimicire, sau dacă nu cumva unul din suluri dispăruse în cursul nopții – cine va da răspunsul? desigur, capacul cufărului era atât de bine și tare strâns în cataramă, încât puteai crede pur și simplu că nu fusese deschis niciodată – însă cine va cuteza să atingă ofranda și să dezlege

curelele? discordante trupul și membrele sale, discordantă lumea – se mai putea nădăjdi încă o dată în unitate? Aștepta, iar sclavul aștepta împreună cu el, amândoi fără nerăbdare. Totuși, în acest timp, ușa fu smulsă cam brutal, și Plotius Tucca împreună cu Lucius Varius, probabil sătui, în ceea ce-i privește, de așteptare, probabil și pentru că de afară putuseră auzi că se trezise, pătrunseră deodată în odaie. El își trase picioarele înapoi în pat.

Și abia intrat în odaie, Plotius începu, cum îi era obiceiul, să deșerte multă cordialitate zgomotoasă:

– Ni s-a spus că zaci aici bolnav, ne-am hurducat o întreagă noapte lungă încoace, și acum te surprindem vrând s-o ștergi în taină din pat; dar e prea bine că te-am surprins, așa faci tu mereu... deci, de fapt, ce-i cu tine? să mulțumim zeilor, arăți foarte bine; nici acum zece ani nu arătai altfel, ești o bucată de piele tare... acum, firește, tușești din nou și ai febră; o știm noi... dacă ți-ai fi consultat prietenii, cu siguranță că nu te-ar fi lăsat să întreprinzi această călătorie extrem de smintită! Am aflat de la Horațiu, abia după ce plecaseși; lui ai putut să i-o spui, fiindcă știai că n-o să-ți pună bețe-n roate; ăluia nu-i pasă decât de propriile sale versuri! Pe Orcus, ce-ai avut de făcut la Atena? firește, a trebuit să păstrezi taina, și-a fost norocul tău că te-a pescuit Cezar încă la timp și te-a adus înapoi... Înțelept ca întotdeauna August, și tu, da, tu, nechibzuit ca întotdeauna... căci noi, prietenii tăi, suntem acum datori să te punem iar pe picioare!

Își lăsa făptura grea să cadă cu un trosnet în jilț, acum ședea cu brațele îndoite, cu pumnii strânși, ca un vâslaș sau ca un vizitiu, iar fața lui roșie, tapisată cu grăsime, plină de pete de ficat, cu gușă dublă, strălucea de cordialitate.

Dimpotrivă, Lucius Varius, care obișnuia să nu se așeze niciodată, deoarece avea grijă de netezimea elegantă a faldurilor togii sale, rămăsese în picioare, uscățiv, demn, luând poza obișnuită, cu un braț sprijinit în șold, cu altul ridicat, profesoral, în, unghi drept:

– Am fost foarte îngrijorați în privința ta, Virgiliu.

În ciuda faptului că era pregătit să moară, i se trezi spaima de bolnav, căreia nu i se poate sustrage nimeni:

– Ce vi s-a spus despre mine?

Și ca pentru a anticipa răspunsul, îl zgudui brusc așteptata și temuta criză de tuse.

– Hai, tușește, îl liniști Plotius și își șterse ochii iritați de călătoria din timpul nopții, de dimineață omul trebuie să tușească.

Cuvintele de liniștire, pe care le rosti Lucius, răsunară mai corect:

– Ultimele vești pe care le-am căpătat despre tine sunt mai vechi de-o săptămână... August i-a scris lui Mecena că te-a găsit bolnav și că te-a determinat să te întorci, iar deoarece senatul, din pricina aniversării, ține astăzi ședință, astfel că Mecena n-a putut veni încoace la recepție, am preluat cu plăcere însărcinările lui pe lângă August, pentru ca, folosind acest prilej, să te vedem și pe tine numai de cât... asta-i tot...

Suna corect și plauzibil, dar cu toate acestea acel „Hai, tușește” al lui Plotius fusese mai liniștitor.

– Uf, spuse acum Plotius, ne-am hurducat toată noaptea; ăsta nu-i somn în lege, te scoală la fiecă schimbare a cailor... În coloana noastră erau pe puțin patruzeci de care, și totuși n-am fost singurii, cred că de ieri au venit încoace peste o sută...

Venise oare Plotius într-un car țărănesc? avea fața bună, puternică a unui țăran bătrân, și întocmai așa puteai, nu, trebuia să ți-l închipui, șezând într-un car țărănesc, cu capul clătinându-i-se, cu bărbia plecată în piept și sforăind vârtos.

– Da, v-am auzit călătorind...

– Iar acum, iată-ne aici, spuse Plotius, și din nou semăna cu un vâslaș.

– Au călătorit mulți... foarte mulți...

– Nu vorbi în timpul accesului de tuse, fu de părere Lucius, ocupat cu faldurile togii sale, vătămate de călătoria din timpul nopții, nu trebuie să vorbești... nu-ți amintești că doctorii ți-au interzis mereu asta?!

Ah, da, își amintea, și cu siguranță că Lucius fusese cinstit și bine intenționat, făcând abstracție de ținuta sa elegantă, dar aceasta ațâța ca întotdeauna la contradicție!

– Nu-i nimic; dacă Cezar nu m-ar fi luat cu el la Megara, nici nu m-aș fi îmbolnăvit... nu e decât urmarea arșiței solare, care a dogorât în timpul sărbătoririi...

Un nou acces de tuse răsplăti această frază mai lungă, iar el simți în gură gust de sânge.

– Taci, spuse Plotius.

Totuși, el nu voia să tacă, cu atât mai mult, cu cât acum băgă de seamă că Plotius ședea în jilțul în care dormise băiatul, iar aceasta îl sili de-a dreptul să întrebe:

– Unde e Lysanias?

– Un nume grecesc, reflectă Lucius, cine-ai acela? la el te referi? Și arată spre sclav, care se retrăsese la ușă și aștepta acum acolo, cu o mână imobilă ca înainte.

– Nu... nu la el... la băiat...

Plotius deveni atent:

– Așadar ai adus cu tine un băiat grec... atunci într-adevăr lucrurile nu stau chiar atât de prost în privința ta... ia te uită, un băiat grec!

Băiatul – băiatul dispăruse. Dar cupa se afla încă acolo pe masă, o cupă gravată de fildeș ferecată în argint, iar în ea mai era și un mic rest de vin.

– Băiatul... era aici.

– Atunci să se-ntoarcă... cheamă-l, arată-ni-l!

Cum ar fi putut să-l cheme, de vreme ce dispăruse?! și nici nu voia deloc să-l arate:

– Trebuie să cobor cu el pe țarm...

– "Iată, întinși pe țarmul uscat, de trup ne-ngrijim; somnul curând ne pătrunde-ostenitele membre", recită Lucius, firește, ca să continue: dar asta n-o vei face astăzi, scumpul meu Virgiliu, de dragul însănătoșirii tale, ai să renunți desigur la asemenea plăceri...

– Chiar așa, întări Plotius dinspre nișă.

Despre ce vorbeau cei doi? totul era discordant; abia de-i auzea:

– Unde e Lysanias?

Întors spre sclav, Plotius porunci:

– Adu-l pe băiat.

– Stăpâne, pe-aici nu-i nicăieri vreun băiat.

De acolo, dinspre ușă, îi vorbise în timpul nopții vocea băiatului, îi șoptise, acum. acolo se afla sclavul, și, recunoscător acestuia, fiindcă îl ajuta să dezmință vocea îndepărtată-apropiată, îi făcu semn să se apropie:

– Vino; vreau să mă scol.

– Renunță, decise Plotius, medicul ar trebui să fie în drum spre tine, și o să ți se facă toaleta în pat; cu asemenea excese n-ai să faci decât să-ți periclitezi sănătatea... e absurd să te prefaci că ai treabă, numai ca să ne tăinuiești băiatul.

Era oare sclavul un fel de reprezentant al băiatului? trimisese oare acesta un tovarăș voinic, care urma să ducă pe țarm ofranda?

– Ia cufărul, se auzi spunând, îngrozit totodată de ceea ce auzea, clipind totodată din ochi spre prietenii săi, ca să observe dacă vorbele sale avuseseră sau nu vreun efect.

Și într-adevăr, Plotius, cu toată firea lui greoaie, țâșni de-a dreptul în sus, în vreme ce Lucius, mai aproape de pat, se îndreptă spre el, ca pentru a-i cerceta pulsul asemeni unui medic:

– Ai febră, Virgiliu, stai liniștit.

Plotius însă se adresă sclavului:

– Întreabă de medic... fugi...

– N-am nevoie de nici un medic.

Și aceste cuvinte le rostise împotriva voinței sale.

– Nu tu ai să hotărăști în privința aceasta.

– Mor.

Urmă o pauză. Știa că rostise adevărul, și era straniu de puțin mișcat de faptul acesta. Știa că aproape nu va mai apuca seara, dar se simțea atât de tihnit, de parcă ar fi văzut în fața sa un timp nesfârșit de lung. Era mulțumit că spusese ceea ce spusese.

Probabil că și ceilalți doi își dădură seama că situația era serioasă; asta se simțea. Dură un răstimp îndelungat, până când Plotius își recapătă graiul:

– Nu huli, Virgiliu, ești tot atât de departe de moarte ca și noi doi... ce-ar trebui să zic eu, care sunt mai vârstnic cu zece ani decât tine și pe deasupra pândit de dambla...

Lucius nu spuse nimic. Se lăsase pe scaunul de lângă pat și tăcea. Și era mișcător faptul că renunțase, așezându-se, să-și potrivească faldurile togii.

– Voi muri, poate chiar astăzi... dar mai înainte voi arde *Eneida*...

– Nelegiuire!

A fost un ți-păt în lege, iar cel ce-l scosese fusese Lucius.

Urmă din nou tăcere. În încăperea domnea o atmosferă liniștită și luminoasă de septembrie. Afară trecu în trap un călăreț, probabil unul dintre crainicii imperiali. Bătaia potcoavelor pocăni sonor pe caldarâm, apoi ritmul în patru timpi se pierdu în depărtatele zgomote ale orașului. O femeie strigă undeva ceva; se părea că strigă numele unui copil.

Apoi Plotius începu să străbată camera, masiv și cu pași mari, încolo și-ncoace, târând după el un colț al togii, și deodată izbucni răstit:

– Dacă vrei să mori, treaba ta, n-o să te împiedicăm s-o faci, dar *Eneida* nu mai e demult treaba ta; așa că să-ți scoți asta din cap... Și în ochii micșorați de grăsime scânteie un fulger sălbatic.

Era ciudată comportarea aceasta mândră a lui Plotius, deoarece în privința lui exista dintotdeauna înțelegerea tacită, deși mutual niciodată pe de-a-ntregul crezută, că pentru el discuțiile de ore întregi despre recolte și vite erau mult mai importante decât toate convorbirile despre teme artistice și științifice, purtate în prezența lui Lucius, a lui Mecena și a multor alora, care aparțineau cercului lor. Faptul că Plotius dădea o importanță atât de mare existenței sau dispariției *Eneidei* contrazicea această înțelegere, contrazicea bucata de conștiință curată, întruchipată pentru el de persoana nobilului de țară Plotius Tucce; de aceea nu trebuia tolerat:

– Datorită câtorva versuri, lumea nu devine nici mai bogată, nici mai săracă; în privința aceasta am fost totuși mereu de acord, Plotius.

Lucius clătină cu seriozitate din cap:

– Nu ți-e îngăduit să numești *Eneida* „câteva versuri”.

– Atunci ce e?

Plotius râse; era un râs foarte forțat, dar nu mai puțin râs:

– A obține laude prin modestie e un vechi viciu al poezilor, Virgiliu, și câtă vreme cineva continuă să practice vechile sale vicii, nu avem de ce ne teme în privința lui.

Iar Lucius întregi:

– Vrei într-adevăr s-o auzi din nou? nu știi tu însuși cel mai bine că măreția Romei și măreția creației tale nu mai pot fi despărțite una de alta?

În el urcă și se condensa un fel de indignare; cei doi nu voiau să înțeleagă ceea ce un băiat înțelesese, anume că nimic nu putea să zdruncine caracterul definitiv al hotărârii luate; trebuia deci să le-o spună fățiș:

– Nu e îngăduit să rămână nimic nereal.

O spusese apăsător și cumpănit și didactic, iar acum Lucius păru să înțeleagă despre ce era vorba:

– Așadar, după părerea ta, *Iliada* și *Odiseea* trebuie să fie și ele caracterizate ca nereale? oh, divinus Homer! și cum stăm cu Eschil și Euripide? toate acestea nu sunt realitate? câte nume, câte opere trebuie să-ți mai citez, care toate sunt de o realitate eternă?

– De-o pildă *Thyestes* sau epopeea *Cezar* de un anume Lucius Varius, nu se putu abține să nu adauge Plotius, iar râsul său deveni iar acela al unui grăsan de treabă.

Lucius, atins în punctul cel mai slab, zâmbi cam acru:

– Cele șaptesprezece reprezentații cu *Thyestes* încă nu sunt desigur o dovadă a valabilității eterne a piesei, dar...

– ...dar *Thyestes* va supraviețui reprezentațiilor cu *Troienele*... n-o crezi și tu, Virgiliu?... ei, acum râzi, mă bucur că poți să râzi iar.

Da, râse; firește, nu putea să râdă ca lumea, prea mare îi era durerea din piept, și chiar îi fu rușine de acest râs, care făcea haz de stinghereala lui Lucius, fără a ține seama de faptul că acesta voise de fapt să apere valoarea eternă a *Eneidei*, și tocmai de aceea era necesar să se întoarcă la tonul serios:

– Homer a fost vestitorul zeilor; el rămâne împreună cu realitatea lor.

Fără vreo amărăciune din pricină că se răsese pe seama lui, Lucius replică:

– Iar tu ești vestitorul Romei, tu rămâi împreună cu realitatea Romei; rămâi câtă vreme va exista Roma... veșnic.

Veșnic? simțea inelul din deget, își simțea corpul, simțea cele ce fuseseră.

– Nu, spuse el, nimic pământesc nu e veșnic, nici Roma.

– Tu însuși ai înălțat Roma în sfera divină.

Așa era, și nu era așa. Despre ce vorbea Lucius? nu era oare aceasta ca o conversație în jurul mesei la Mecena, alunecând de deasupra realității, abia mai atingând realitatea? era întuneric în jurul său, când spuse:

– În cele pământești nimic nu devine divin; am împodobit Roma, iar înfăptuirea mea nu are mai multă valoare decât statuile din grădinile lui Mecena... Roma nu trăiește grație artiștilor... statuile vor fi dărmate... *Eneida* va fi arsă...

Plotius, care ar fi vrut cu dragă inimă să rădă mai departe, se opri din plimbarea lui:

– Când te gândești câte opere de artă au mai cârpăcit domnii artiști în ultima vreme, poți spune că pentru anii următori ți-ai propus o strașnică muncă de curățenie... câte vor mai fi de ars și de dărâmat... o muncă herculeană de-o viață, aceea pe care ți-ai propus-o...

Ideea unei ample munci de curățenie avu pe loc un efect înveselitor asupra lui Lucius; fața lui demnă de literat începu să se încrețească în cute de voioșie, iar el nici nu putu măcar să pornească a vorbi numaidecât, atât de mult îl înveselea imaginea arderii generale a cărților:

– Cei doi Sosii au obținut de la Horațiu dreptul de a edita *Carmen saeculare*; vor pierde o frumoasă sumă de bani, dacă vrei să arzi și operele lui... și, firește, Horațiu nu poate fi exceptat...

– Horațiu mi-a trimis versuri de rămas bun pe corabie, când am plecat la Atena...

– Tocmai asta e, îl aprobă Plotius pe Lucius, atât de bine dispus, încât ai fi putut crede că cei doi voiau astfel să acopere glasul morții, tocmai asta e, asta e păcatul lui, și tocmai de aceea iambii, odele lui, pe scurt, tot ce a comis, vor trebui să piară...

De fapt, de ce-i trimisese pe corabie Horațiu acele frumoase versuri de urare? oare voise să-și potolească prin ele invidia pe care i-o provoca *Eneida*? un prieten invidios, totuși un prieten.

Dar Lucius opină:

– Ar trebui ca selecția să fie lăsată în seama mea; pe Horațiu l-aș cruța; el e cu adevărat dăruit... dar aș curăți toată mediocritatea, toată mediocritatea aceasta, care a ieșit la iveală și se întinde mereu... ce decadentă, oh, ce decadentă! nu mai există nici elocință, nici teatru, nici artă... cu adevărat, noi suntem ultimii, iar după noi nu va mai veni nimic... de aceea trebuie făcută curățenie, și va trebui să fie teribilă!

Îl apucă din nou râsul.

– Râs sub a morții boltă înaltă, când el se scufundă, stană de piatră, în marea cu-aprinsă sclipire.

Lucius tresări:

– Splendide versuri, Virgiliu, spune mai departe, sau, mai bine încă, scrie-le.

Din ce zonă inexplorabilă ieșiseră la iveală aceste versuri? de unde veniseră? totuși acum îi plăceau și lui, iar încuviințarea lui Lucius îi făcu bine, deși nu frumusețea versului trebuia lăudată; nu, niciodată nu era vorba de frumusețea în sine, ci de cu totul altceva, de ceva mai mare, care într-adevăr merita laudă, dorea lauda. Ori, acum știa, abia acum știa! adevărata încuviințare poate avea în vedere întotdeauna numai realitatea deplină la care se referă versul, care se înalță dincolo de vers, inaccesibilă, care-și dezvăluie valoarea atunci când un cuvânt pătrunde până la ea și nu ricoșează izbindu-se de suprafața ei netedă de piatră; cine elogiază un vers ca atare, fără a lua în seamă realitatea la care se referă versul, acela confundă principiul genetic cu ceea ce e generat, acela se face vinovat, conștient sau nu, de sperjurul care tăgăduiește realitatea, care nimicește realitatea, devine complice al tuturor sperjurilor. Oh, uriașul munte stâncos al realității, care se opune de nebiruit oricărei pătrunderi și îngăduie cel mult palparea; oh, uriașa stâncă a realității, pe a cărei netezime lipsită de drumuri omul nu poate să înainteze decât târându-se agățat de netezime, prăbușindu-se mereu, mereu amenințat cu prăbușirea. Lucius nu știa despre prăbușire; pentru el, suprafața era însăși realitatea. Oh, munții stâncoși ai realității, înălțându-se uriași, totuși scufundați în toate adâncimile, de nepătruns din pricina netezimii, totuși deschiși către ființă, iar cel ce se prăbușește se prăvale în prăpastia deschisă. Plotius își scutura brațele ca un vâslaș care se odihnește:

– Bine, Horațiu poate fi, așadar, cruțat și poate continua să facă poezie... iar tu, tu ai face același lucru, chiar dacă ai arde totul; firește, ai face mai departe poezie...

Horațiu! da, acela luptase pentru Roma ca soldat, acela se oferise pe el însuși ca jertfă pentru realitatea Romei, de acolo desigur și autenticitatea surprinzătoare, mereu răzbătătoare din creația lui poetică. Nici măcar Plotius, nici măcar el nu știa că poetul nu se poate dispensa niciodată de fapta care slujește.

– Oh, Plotius, fapta care slujește, realitatea ei... fără ea nu există nici o creație poetică.

– *Eneida*, confirmă Lucius, în vreme ce Plotius doar aprobă din cap.

Eschil a luptat ca hoplit la Maraton și Salamina; Publius Virgilius Maro n-a luptat pentru nimic.

Dar Plotius continuă să-și toarcă reflecțiile, încurajator și cordial:

– În plus, trebuie să faci poezie mai departe, pentru că, vezi, mai înainte de a arde *Eneida*, trebuie s-o

termini... nu se ard lucruri neterminate, iar în câteva luni, ba chiar săptămâni, poți încheia această neînsemnată cantitate de muncă... oricât te-ai grăbi să mori, tot trebuie să mai rezisti atât.

Să termine? terminat? nimic nu a terminat el în adevăratul înțeles al cuvântului. Ce însemna *Eneida* pe lângă o adevărată istorie a Romei, așa cum o scrisese Salustiu, sau chiar pe lângă una ca aceea la a cărei solidă construcție cutezase să se angajeze acum Livius? ce însemnau *Georgicele* pe lângă adevăratele cunoștințe, pe care le pusese la îndemâna agriculturii romane cel mai învățat dintre învățați, vrednicul de cinste Terentius Varro?! Față de asemenea realizări nu exista nici o terminare; tot ceea ce scrisese vreodată, tot ceea ce ar mai scrie, trebuia să rămână neterminat! Dar, firește, Terentius Varro ca și Gaius Sallustius slujiseră cu adevărat statul roman în toată aspra lui realitate, iar Publius Vergilius Maro nu slujise pe nimeni.

Și ca și când ar fi tras concluziile, Plotius constată:

– Oh, Virgiliu, tu ai putut crea *Eneida*, doar pentru atâta au fost suficiente capacitățile tale, dar să nu-ți închipui că o și înțelegi. Tu nu știi nimic nici despre realitatea ei, nici despre aceea a bărbatului Virgiliu; pe amândouă le cunoști numai din auzite.

Și cu mâinile încrucișate pe pânțele, Plotius se așeză din nou în jilțul de la fereastră.

Bărbatul Virgiliu! Da, acesta zăcea aici, și aceasta era realitatea sa, încolo nimic. Și realitatea mai fusese că Mecena, Asinius Pollio, August îi făcuseră daruri, îl hrăniseră și-l întreținuseră; ei, care luptau pentru Roma, care slujeau Roma, care, prin ceea ce erau și săvârșeau, edificaseră și edificau realitatea romană, ei îl plăteau pentru banala împodobire exterioară a operei lor și nici nu știau că plăteau simple vechituri. Așa arăta realitatea lui Publius Vergilius Maro. Și el spuse:

– Nu voi termina *Eneida*.

Atunci Lucius zâmbi:

– Vrei cumva ca altul să se îngrijească de asta în locul tău?

– Nu! îi scăpă, în oarecare măsură înspăimântat că Lucius ar voi să se ofere pentru această treabă.

Abia acum Lucius zâmbi de-a binelea.

– Mă așteptam la asta... și tocmai de aceea tu singur știi ce mai ne ești dator nouă, artei...

Dator? da! fusese dator, rămăsese dator – până și acolo jos, pe ulița mizeriei, știau de datoria lui – da, se datora pe el însuși ființei; totuși, nu i se mai putea cere nimic. Vedea în fața sa marea, inaccesibilă privirii; întinsă cât vastitatea cerului, semăna cu stânca fluidă care, cu scânteieri albastre, purta soarele, semăna, în adâncimile ei uriașe, străbătute de raze, cu un mare dom montan deschis, care resorbea în sine, gata să primească și născând, întreaga realitate și o azvârlea din nou afară, zi și noapte într-un bubuit de bronz, iar el auzea din vuietul bubuitor, răsunând și sunând, simbolul vocii, sunând și răsunând, simbolul întregii realități.

– Ceea ce am scris trebuie să fie ars de realitate, spuse el,

– De când tragi tu un hotar între realitate și adevăr? interveni Lucius și se mișcă, gata de discuție ca întotdeauna, puțin cam bățos, ca să înceapă cu alte explicații:

– Epicur spune că...

Plotius îi tăie vorba:

– Epicur n-are decât să spună ce pofteste, noi doi vom purta de grijă ca *Eneida* să nu fie arsă de nici o realitate.

Dar Lucius nu putea fi oprit atât de ușor:

– Frumusețea și adevărul sunt totuna cu realitatea...

– Tocmai de aceea, încuviință Plotius împăciuitor.

Lumina dimineții devenea mai vie, cerul mai azuriu în deschizătura ferestrei, încrengătura de rădăcini a candelabrului din fața acesteia mai neagră. Iar Plotius, fără a se ridica, se împinse din câteva smucituri, cu jilț cu tot, din zona însorită a nișei în umba mai răcoroasă a odăii. De ce nu voiau cei doi să înțeleagă adevăratul real? oare acești doi oameni, care-i fuseseră, timp de treizeci de ani lungi, atât de intimi și familiari, tre-buiseră să vină aici, ca să-i devină nefamiliari și străini? Era ca și cum lumina mai pătrunzătoare ar fi străbătut cu o acuitate sporită sferile ființei, era ca și cum suprafața ființei și realitatea ființei s-ar fi despărțit una de alta cu o claritate crescândă, și era de neînțeles faptul că nu toți căutau realitatea autentică. Ar fi trebuit să răspundă Plotius, Plotius, de la a cărui maturitate orientată spre lume, pricepută în ale lumii, cu greutate în ale lumii, a pornit întotdeauna atâta intimidare binevenită, încât parcă era o adăpostire ce-a început cu copilăria și nu vrea să se sfârșească niciodată, o adăpostire a cărei interioară căldură pământească, aspru-blândă, te lega necondiționat de lumea de-aici, și prin aceasta îți insufla incontestabil un irezistibil curaj al însănătoșirii; da,

Plotius ar fi trebuit să răspundă, numai că acesta nu se angaja în dispută, ședea acolo, trupeș, îngândurat, cu degetele groase lipite unul de altul, arunca uneori priviri îngrijorate, și – ca dintotdeauna – era aproape imposibil să descoperi trăsăturile tânărului de odinioară pe fața lui tapisată de vârstă. Lucius, dimpotrivă, era în apele lui:

– Lui Lucrețiu, pe care tu, o, Virgiliu, îl respecti tot atât ca și noi, lui Lucrețiu, care nu e mai puțin mare decât tine, Virgiliu, totuși nu mai mare, i-a fost dat să înțeleagă legea realității, iar cântul său, în care a cuprins-o, a devenit de aceea adevăr și frumusețe; niciodată frumusețea nu se sfârșeamă în atingere cu realitatea, niciodată nu arde în atingere cu aceasta, nu, se întâmplă fenomenul invers, întrucât ceea ce e trecător în realitate se desprinde de ea, îndată ce i s-a recunoscut legea și a fost înfățișată în veșmântul frumosului, rămânând numai frumosul, rămânând frumosul ca unică realitate.

Ah, el cunoștea acest limbaj, limbajul somnolenței literare și filozofice, limbajul cuvintelor încremenite, nenăscute și moarte înainte de a se naște; cândva îi fusese și lui pe plac, și cu siguranță că pe atunci crezuse, sau i se păruse că ar crede în ceea ce spunea, în vreme ce acum îi suna străin, aproape de neînțeles. Legea? există a singură lege, legea inimii! realitatea, realitatea iubirii! Nu trebuia, nu era oare obligat să strige lucrul acesta în gura mare? nu trebuia, nu era obligat oare să le-o spună și lor, ca să înțeleagă?! – ah, n-ar înțelege, nu îi anima deloc voința de a înțelege, așa că se mulțumi să spună doar:

– Frumusețea nu poate trăi fără ovații; adevărul se ferecă în fața ovațiilor.

– Ovațiile secolelor și ale mileniilor nu sunt ovațiile clipei, nu sunt ovațiile detestabile ale masei care se entuziasmează ușor... devenind nemuritoare, devenită nemuritoare, opera de artă devine cunoaștere a adevărului. Așa sună răspunsul rapid al lui Lucius, care încheie: în nemurire, adevărul se unește cu frumusețea, iar lucrurile nu stau altfel nici în privința ta, dragul meu Virgiliu.

Pământească era această nemurire, pe care o edifica aici Lucius, pământească era, iar ca atare nu atemporală, cel mult de durată eternă și nici măcar asta! Căci veșnic durează câmpiile nesfârșit întinse ale lui Saturn, în uitarea divină datorată veșnicei reîntoarceri, în vreme ce aici era vorba de glorie. Nu însemna asta oare cea mai îngrozitoare incapacitate de a muri pentru nemuritor?! Nu însemna osândă?! Cel care pune semnul egalității între adevăr și frumusețea eternă, acela anulează atemporalitatea vie, izbăvirea și harul vocii! Atunci Homer și Eschil, Sofocle și Euripide, ei, moșnegii puternici, și însuși Lucrețiu, cel mort prematur, ar trăi în mod oribil o veșnică moarte pământească, o moarte care ar trebui să dureze până când ultimele versuri ale creației lor poetice ar pieri din memoria oamenilor, până când nici o gură omenească nu le-ar mai rosti versurile, până când nici o scenă nu le-ar mai reprezenta operele; le-ar fi menit să moară de o mie de ori, ar fi veșnic rechemați din infern, chemați sus, în fantomaticul, ridicolul domeniu intermediar al nemuririi pământești. Dacă lucrurile stăteau astfel – și nu este exclus să stea astfel – atunci n-ar fi trebuit oare ca și ei, cei mai nemuritori, n-ar fi trebuit oare să nimicească înaintea tuturor celorlalți ceea ce creaseră, de dragul unor câmpii mai fericite, ca să locuiască acolo? Oh, Euridice, oh, Plotia! Da, așa era:

– „A lui Apollo săgeată-l rănise mortal, dar moartea el tot o respinge”.

– Desigur, spuse Plotius, dacă nu mi s-ar lua în fiecare lună sânge, de mult aș fi sub pământ și la strămoșii mei.

Lucius dădu din cap, aprobând:

– Veșnic rănit de Apollo... iar demnitatea armonioasă a ținutei este singura alegere ce-i rămâne celui rănit de nemurire, dacă vrea să trăiască după modelul sublimului Epicur – iar el însuși avea cea mai pură ținută, cum ședea acolo, picior peste picior, cu cotul rezemat pe genunchi, și, cu palma ridicată în sus, oferea această explicație – căci ce s-ar putea pune în locul frumuseții și a proporției armonioase într-o formă atât de pură și nobilă, de vreme ce viața oamenilor nu ajunge mai departe decât văzul și auzul și celelalte simțuri ale lor? A vedea și a auzi frumusețea a fost bunul suprem pe care îl avea de dat Apollo, iar artistul pe care el l-a ales pentru un asemenea dar divin, artistul trebuie să-și poarte soarta...

– Ți-e greu, Lucius? întrebă Plotius.

– Nu vorbesc de mine. Dar mă refer la oricare artist, înainte de toate deci la Virgiliu al nostru... și el va admite că acestea nu sunt numai consecințele foarte necesare trase din principiile lui Epicur, ci că ele se apropie foarte mult și de ideile despre frumos ale lui Platon, ba, după opinia mea, merg încă mai departe, și cu siguranță că niciodată nu pot fi respinse, pornind de la acestea...

– Admit cu dragă inimă; desigur, așa este.

Poate că Lucius avea dreptate, dar aceasta era indiferent.

Și totuși, și totuși: deși viața oamenilor nu ajunge mai departe decât văzul și auzul lor, și deși inima nu poate răsună mai departe decât bate, și deși ca atare proporția armonioasă a fost instituită în fața omului ca o ultimă demnitate și valoare, hotărâtă de destin ca formă și exclusiv ca formă, totuși tot ceea ce se întâmplă de dragul simplei frumuseți trebuie să rămână cuprins în neantul gol și vrednic de osândă, căci până și în răceala proporției armonioase rămâne legat de beție, este întoarcere din drum, este doar închipuire și nu țintește spre cunoaștere, care ea singură e sălaș al zeilor. Vai de lumina ochilor ce prinde frumusețea, lumină a ochilor ființei sclipitoare ca aurul, ea rămâne totuși încarcerată într-o orbire de plumb! oh, lume plină de frumusețe, împodobită cu frumusețe! în ea era edificată Roma, bogată în grădini, bogată în palate, întruchiparea orașului, întruchiparea lui statuară, iar aceasta se apropia din ce în ce mai mult, îndepărtată în el însuși, totuși aproape, umplând albastrul azuriu: casa lui August și aceea a lui Mecena, dar și, nu departe de ele, propria lui casă pe Esquilin, împodobite cu coloane străzile, împodobite cu statui pietele și grădinile; vedea circul și amfiteatrele, bubuind de un sălbatic cânt de orgă, vedea cum mureau de dragul frumuseții gladiatori, cum fiarele erau asmuțite asupra oamenilor, vedea cum mulțimea, jubiland de plăcere, se înghesuia în jurul unei cruci pe care era pironit un sclav nesupus, urlând de durere, gemând de durere – beția sângelui, beția morții, mereu și beția frumuseții – iar el vedea cum crucile se înmulțeau mereu, se multiplicau, înconjurate de limbile de foc ale faclelor, înconjurate de limbile flăcărilor, flăcările urcând din trosnetul lemnului, din urletul mulțimii, o mare de flăcări, care acoperea orașul Roma, pentru ca, scăzând, să nu lase în urmă decât ruine înnegrite, cioturi de coloane sfărâmate, statui prăvălite și un teren înăbușit. Vedea și știa că așa are să se întâmple, pentru că adevărata lege a realității se răzbună și trebuie să se răzbune necondiționat pe oameni, când ea, mai mare decât tot ceea ce se întâmplă de dragul frumuseții, e confundată cu aceasta și tocmai de aceea jignită, disprețuită prin ignorare: mult mai presus de legea frumuseții, mult mai presus de legea artistului, care râvnește numai după acord, stă legea realității, stă – divină înțelepciune a lui Platon – Eros în trecerea ființei, stă legea inimii, și vai lumii care a uitat de această ultimă realitate. De ce trebuia s-o știe numai el? erau ceilalți mai orbi decât el însuși? de ce nu vedeau, de ce nu înțelegeau măcar prietenii? de ce era el prea paralizat, prea slab, prea mut, ca să-i facă să înțeleagă? sau orbirea lui era aceea care-l făcea incapabil de așa ceva? în fața hai vedea sânge, în gură simți gust de sânge, un suspin horcăit i se smulse din piept, îi horcăi în gât, și el trebui să-și lase capul să-i cadă în perne.

Nemuritor numai adevărul, nemuritoare moartea într-un adevăr. Cine închide ochii, presimte orbirea văzătoare, presimte înfrângerea destinului.

Căci chiar dacă legea poate fi înțeleasă numai în forma ei hotărâtă de destin, veșnic aceeași, chiar dacă forma și împreună cu ea destinul însuși se află în încarcerarea rece, imuabilă a domeniului saturnian, strădania prometeică se orientează spre focul ce pâlpâie în adâncimea comună a lumii de sus și a celei de jos; și sfărâmând carcera formei nude, carcera veșnicei întoarceri, străbate, înfrângând destinul, înfrângând forma, până la străbunul primordial ce tronează în ultima adâncime și în ale cărui mâini se odihnește adevărul realității intrupat în lege.

Și de aceea: înfricoșător la marginea extremă a realității, înfrățit cu moartea, înfricoșător peste toate întunecimile și toate abisurile, într-un echilibru înfricoșător atârnă râsul, hotarul plutitor dintre setea de viață și autonimicire, dincoace în răcnetul pământesc-vulcanic, dincolo în al său zâmbet de mare la venirea serii, întins deasupra lumii și sfărâmând lumea. Totuși nu se mai auzea nici un râs, nu se mai simțea nici un zâmbet. Plotius spuse cu seriozitate:

– Medicul ar fi trebuit să fie de mult aici... vom vedea noi înșine ce e cu el, acum când ne vom prezenta lui August.

Și amândoi se ridicară.

Totuși, el voia, trebuia să-i mai rețină; orbirea lor oarbă trebuia învinsă: copleșitoare deveni nevoia de a-i face să înțeleagă, pentru a nu se înstrăina de el, copleșitoare nevoia de a le spune, de a le spune ceea ce nu înțelegeau și nici măcar nu voiau să înțeleagă. Și cu toate că el însuși abia de înțelegea, cuvântul se înfățișă:

– Realitatea este iubirea.

Așa era perceptibil și dintr-o dată încetă a mai fi de neînțeles. Căci pentru a alina durerea patimei nude, zeii i-au dăruit omului dragostea, iar cine are parte de ea, acela vede realitatea; acela nu mai e un simplu oaspete în spațiul propriei conștiințe, în care e ținut. Și încă o dată cuvântul porni din el:

– Realitatea este iubirea.

– Chiar așa, întări Lucius și nu păru nici zguduit, nici surprins în vreun fel, firește, asta ne-ai învățat, iar

dacă mă uit la Tibul sau la Propertiu sau chiar la tânărul Ovidiu, care a și ajuns destul de insipid, aproape aș afirma că ne-ai învățat pe noi și pe ei cam prea stăruitor, căci pentru lipsa lor de maturitate, care e desigur de părere că ar putea, imitându-te pe tine, cel de neegalat, chiar să te întrecă în aceasta, nu există în genere altă temă decât dragostea, și trebuie să admit că eu sunt sătul de așa ceva, oricât de puțin aș fi înclinat altminteri să mă ridic împotriva iubirii ca atare... dar unde e de fapt băiatul grec, despre care vorbeai?

Dăduse greș. Se alunecase din nou în platitudine și literatură, alunecând pe suprafața realității ființei, ca și când prin aceasta ar fi trebuit să i se dovedească acum că nici el nu merita ceva mai bun, ba chiar că se afla într-un niciunde literar, care nu e nici măcar suprafața cea mai exterioară a unei suprafețe, care nu se hotărânește cu nimic, cu nici o adâncime de cer, cu nici o adâncime de pământ, cel mult cu vidul frumuseții. Căci el, care venise pe drumul nefericit al întoarcerii, el, pe care îl îmbătase și îl înflăcărase întotdeauna numai frumusețea, el, care, obsedat de iluzie, voise să-și acopere propria neputință prin măreția lumii exterioare, el, care putuse căuta imuabilul nu în inima omului, ci fusese constrâns să ofere în schimb stelele și timpul primordial și toate întâmplările din lumea zeilor, el nu iubise niciodată, iar ceea ce socotise a fi iubire fusese doar nostalgie, dor de-acasă, după acel peisaj pierdut în care odinioară, oh, odinioară, pierdut și pierdut, uitat odată cu copilăria, uitat dincolo, existase și pentru el iubirea; numai acest peisaj avusese în vedere creația sa poetică, niciodată nu-i venise pe buze un cântec pentru Plotia, și chiar atunci când, prin favoarea lui Asinius, Alexis devenise al lui, iar el, cucerit de frumusețea băiatului, crezuse că-și înstrunează lira să cânte pentru el, chiar și atunci nu se înfiripase un cântec de dragoste, ci o eglogă de mulțumire adresată lui Asinius Pollio, care, aproape că nici nu merita să se vorbească despre asta, se ocupă puțin și de dragoste în peisajul dorit cu ardoare. Nu, era greșit să se considere că el, care nu iubise niciodată și căruia, de aceea, nu îi izbutise niciodată o adevărată poezie de dragoste, că el ar fi putut exercita vreo influență asupra acestor tineri poeți ai iubirii sau că ar putea trece chiar drept părintele lor spiritual; ei nu se trăgeau din el, erau mai cinstiți decât el:

– Oh, dragul meu Lucius, ei au un strămoș mai bun decât aș fi eu; numele lui e Catul, ei nu m-au imitat nicicând, nici n-ar trebui s-o facă vreodată.

– N-ai să te scuturi de ei, chiar dacă ai să-i scoți de sub paza ta, cum de altfel se și spune în egloga ta: „cântece n-oi mai cânta, nici păstor nu vă mai sunt"! Nu, Virgiliu, tu ești și rămâi părintele lor, firește unul a cărui forță nu o vor atinge niciodată.

– Sunt foarte slab, Lucius, am fost poate întotdeauna, iar în privința acestei neputințe aș putea fi numit părintele lor, căci pe ea, totuși, o împărtășesc cu mine... singurul lucru pe care-l avem comun este scurtimea vieții...

– După câte știu, Catul și Tibul au murit la treizeci de ani, iar tu ai de pe acum cincizeci, stabili Plotius.

Ah, în slăbiciunea sa, literatul se poate amăgi crezând și că peisajul copilăriei, de care poate că îi e dor, e infinitul câmpiei saturniene și că de aici poate asculta pânditor adâncimile cerului și ale pământului, dar peisajul care-i e cu adevărat propriu este acela al platitudinii absolute, iar el nu ascultă nimic, și cel mai puțin moartea:

– Când ne-a fost răpit Tibul, Plotius? abia dacă sunt câteva săptămâni de-atunci... și bolnav pe moarte la fel ca mine zace Propertiu... pesemne că slăbiciunea noastră nu mai e pe placul zeilor, și aceștia au acum intenția să ne extermină temeinic...

– Prietenosul, liniștitul nostru Propertiu încă mai trăiește, trăiește spre fericirea lui și a noastră, iar tu cu atât mai mult... și peste douăzeci de ani voi, el, de cincizeci de ani, tu de șaptezeci, în ciuda bolilor voastre ce-o să dureze veșnic, îi veți privi întocmai ca și astăzi pe toți tinerii, fie că s-ar numi Ovidiu sau altfel...

– Și așa cum astăzi nu ni i-am putea închipui fără *Egloge* și *Georgice*, continuă Lucius, care era preocupat mai mult de corectitudinea definițiilor literare, așa cum le-ai arătat astăzi tinerilor calea, calea spre idilă, calea spre bucolice, calea spre Teocrit, tot astfel îi vei preceda și de aici înainte pe căi noi...

– Eu nu sunt influențat de Teocrit, mai curând a fost Catul, cu toate ca și în privința aceasta se poate discuta...

Lucius își limitează fără plăcere constatările de profeție literară:

– Totuși Catul a fost concetățeanul tău, Virgiliu, iar același peisaj duce adesea la aceleași puncte de vedere și aceleași înclinații...

– Catul sau nu Catul, mormăi Plotius, Teocrit sau nu Teocrit, și cu ei toți urmașii lor, tu ești Virgiliu, tu ești tu, și chiar peste douăzeci de ani, dacă oi trăi, ai să-mi fii mai drag decât ei, nemăsurat mai drag decât ei toți laolaltă; în ce mă privește, tu n-ai nimic a face cu ei.

Plotius, supraestimându-l pe el, subestimându-i pe tineri, trăsese o linie categorică de despărțire, și lui îi

facea bine să se vadă socotit de el printre cei maturi, printre cei puternici, care nu trebuie să moară înainte de vreme. Aceasta obliga nu mai puțin la corectarea unei asemenea aprecieri eronate:

– Nu fi nedrept cu cei tineri, Plotius, în felul lor sunt cinstiți, probabil chiar mai cinstiți decât am fost eu vreodată.

Lucius interveni din nou:

– A vorbi despre cinste în artă e întotdeauna ceva cam hazardat. Despre un artist se poate spune că e cinstit, atunci când respectă cu fidelitate eternele reguli tradiționale ale artei, și se poate spune despre el că tocmai aceasta e ceva necinstit, fiindcă își ascunde propriul eu în spatele tradiției. Suntem oare necinstiți, atunci când ne însușim forma homerică? sunt tinerii necinstiți când năzuiesc să-l urmeze pe un Virgiliu? sau sunt ei cumva mai cinstiți, atunci când comit lucruri lipsite de gust?

– Lucius, problema cinstei și a necinstei nu mai e propriu-zis o problemă artistică; ea privește latura esențială a vieții omului, iar pe acest plan arta devine aproape ceva secundar, chiar dacă exprimă omenescul.

– Despre ce vorbiți voi aici? întrebă Plotius. Astea-s palavre de retori, la care, precum se știe, eu nu iau parte.

– Virgiliu afirmă că tinerii ar fi mai cinstiți decât el, iar așa ceva nu tolerăm.

– Mi-e totuna, stăruie Plotius într-o orbire cumsecade și prietenoasă, pentru mine Virgiliu e destul de cinstit.

– Îți mulțumesc, Plotius...

– Tocmai de aceea mi-ești drag, Virgiliu... totuși poți să-i faci plăcerea lui Lucius; admite că ești mai cinstit decât tinerii.

– Abia aceasta ar fi cu adevărat o necinste... găsesc că, prin poezia lor de dragoste, tinerii au răzbătut până la un fond original, care mie mi-a rămas inaccesibil... Lucius nu vrea să admită că întreaga realitate se bazează pe iubire și că înapoia poeziei de dragoste, care lui nu-i place, se află această mare, originală realitate... Realitatea este cinste...

Lucius păru puțin cam dezgustat; degetul lui se mișcă încolo și-ncoace, cu un gest de negație.

– Pentru artă nu e nicidecum suficientă această cinste ieftină, Virgiliu; numai iubirea sublimă, așa cum ai zugrăvit-o tu, și pentru care aceea dintre Dido și Enea va rămâne întotdeauna exemplară, numai o asemenea iubire își are locul în artă, în opoziție cu micile povești de dragoste, cu care le place acestor tineri domni să-și umple operele poetice.

Plotius zâmbi pe sub mustață:

– Nu-mi pasă de ei, dar e foarte plăcut să-i citești.

– Știm că-ți plac exagerările, Lucius, și mai știm totuși că te îndoiești de vocația poetică a lui Catul tot atât de puțin ca și noi toți... sau trebuie să-ți demonstrez în mod special că până și Ovidiu e un poet adevărat?

– Poet adevărat? – Lucius se aprinse plin de demnitate – ce se înțelege printr-un poet adevărat? Nu e numai talentul, talentați sunt mulți, talentul e ceva ieftin, iar dragostea, dacă se poate, încă mai ieftină, de cele mai multe ori devine un bălbâit extrem de ieftin, chiar dacă domnii au grijă să-și șlefuiască versulețele cât mai bine... firește, m-aș feri să exprim în public asemenea judecăți, căci, buni sau răi, noi, cei care scriem, aparținem aceleiași familii; totuși aici, într-un cerc foarte restrâns, nu trebuie să ne reținem nimic în a prezenta lucrurile cu toată sinceritatea... pe scurt, nu pot să văd într-o despuiere lascivă acea onestitate care, ea singură, constituie adevărata artă și adevărata poezie.

Avea dreptate Lucius? nu putea să aibă dreptate; ceea ce spunea el era plauzibil, la fel de plauzibil ca tot ce are de spus un specialist, dar tocmai de aceea rămânea prea legat de domeniul specialității, ignorând eforturile îndreptate spre sfărâmarea acestui domeniu. Catul își propusese așa ceva, el cel dintâi arătase calea cea nouă, iar din respect pentru adevăr, lucrul acesta trebuia recunoscut:

– Arta adevărată străpunge hotarele, le străpunge și pătrunde în domenii noi, până atunci necunoscute, ale sufletului, ale viziunii, ale expresiei, răzbate până în original, până în nemijlocit, până în real...

– Bine, iar tu vrei de fapt să afli toate acestea în acea atât de cinstită pretinsă poezie de dragoste... ca și cum în fiecare vers luat în parte din *Eneida* nu s-ar găsi mai multă realitate adevărată!

Lucius era incorrigibil.

– În privința aceasta nu vreau să angajez o dispută cu tine, Lucius; într-un anume sens, tu îmi aperi și propria poezie, atunci când o lauzi pe a mea... din partea mea, mă dau bătut mai ușor decât tine, așa că te poți gândi exclusiv la mine și la *Eneida*, atunci când afirm că noua artă nu poate continua să meargă mai departe pe

făgașele trasate de noi, că ea stă sub porunca de a descoperi ceva mereu mai nemijlocit, mai original, o poruncă, desigur, care indică drumul spre cauzele primordiale ale realității... Într-adevăr, așa e, cine se supune acestei porunci, acela trebuie să se întoarcă la cauza primordială, la cauza primordială a realității, și trebuie să înceapă din nou cu iubirea...

De data aceasta, Plotius trecu de partea lui Lucius.

– Ce-i drept, citesc cu multă plăcere lucrurile astea, dar cât privește toată primordialitatea de care vorbești, băieții sunt prea neputincioși; numai un bărbat adevărat poate iubi cu adevărat. Ceea ce vine așa pe de lături, nu-nseamnă nimic.

– Neputință? Ce are nevoie de mai multă putere de creștere, iarba plină de sevă de pe un bun pământ de pășune, sau firul pipiriu care trebuie să răzbată printre pietre? are o înfățișare neputincioasă, totuși forță vegetativă, e totuși iarbă... Roma e piatră, orașele noastre sunt piatră, și aproape am putea spune că e o minune că din ele a crescut totuși ceva primordial, desigur, cu un aspect neputincios, totuși primordialitate, totuși realitate, totuși poezie...

Plotius râse:

– După câte știu, nici o iarbă n-a izbutit până acum să-și aleagă locul unde să crească, oricât ar prefera poate să fie mâncată de o vacă pe o pășune frumoasă; rămâne legată de piatra ei, în vreme ce acei flăcăi sunt cu totul liberi să caute primordialul acolo unde crește el și unde îl face omul să crească. Pe toți zeii, nimeni nu-i silește să rămână între pietrele orașului, nimeni în afară de propriile lor pofte și înclinații, pentru care e firește mai comod să se învârtă prin Roma, să se culce când colo, când dincolo prin Roma și să transforme pupăturile în stihulețe. Mai întâi ar trebui să învețe să mulgă o vacă, să țeșale un cal, să mânuiască secera.

Lucius se simți atacat și jignit în existența sa de locuitor al metropolei:

– Cine s-a născut artist, indiferent dacă unul mare, sau unul mediocru, acela nu s-a născut să fie țaran; nu poți pune totul pe același calapod, Plotius.

– Mă ridic numai împotriva caracterului nemijlocit al unei asemenea iubiri de iarbă, despre care vorbea Virgiliu; din asta înțeleg anume ceva... neputința rămâne neputință.

– Iar eu mă ridic împotriva faptului că nu le faceți tinerilor dreptatea ce li se cuvine.

Lucius aprobă constatările lui Plotius agitându-și violent degetul:

– Așa e; sunt neputincioși, și de aceea nu depășesc imitația... cum se poate vorbi aici de nedreptate! Sunt imitatori ai lui Teocrit, sunt discipoli ai lui Catul, iar ceea ce pot lua de la Virgiliu al nostru, iau!

Ah, amândoi rămâneau de neconvins, fiecare învăluit ca în ceață și captiv în sfera proprie de gândire și limbă, incapabil să sfărâme și să străpungă această sferă, incapabil să se elibereze de limbajul tradițional. Unul spunea dragoste de iarbă, spunea neputință, celălalt spunea imitație, amândoi cu îndreptățire, și amândoi nu observau, nu voiau să observe că până și o asemenea neputincioasă iubire de metropolă, care își pierde vlaga între zidurile metropolei și pietrele metropolei, că până și o asemenea iubire lamentabilă, îngustă, pământesc-personală și adesea despuiată lasciv, că până și ea e îmbrățișată de marea legitate miraculoasă a ființei omenești, atinsă de umbra divinului, atunci când reușește să extindă eul spre un alt eu, să ajungă prin presimțire în preajma iubitei, să o presimte pe aceasta într-însa, nepieritoare în comuniunea cu ea. Da, aceasta, tocmai aceasta se putea presimți în versurile tinerilor, aceasta era noua realitate omenească a adevărului, care răsuna uneori din poezia lor și spre care ei n-ar fi găsit niciodată drumul, dacă ar fi fost cu adevărat discipolii săi. Căci această realitate a iubirii, tocmai ea, care include în sine și prin aceasta anulează moartea, astfel că aceasta se transformă în nemurire adevărată, tocmai ea îi fusese interzisă o dată pentru totdeauna lui, supraprețuitului poet Virgiliu; tot ceea ce cântase era gol; goală chiar și *Eneida*, poemul, ca și poetul fiind limitate la propria lor sferă rece, iar el nu avea ce învățători să dea; chiar lui Cebes, chiar lui, care voise să devină discipolul său la modul cel mai delicat și mai plin de dăruire, îi arătase doar simpatie, fiindcă se iubise pe sine însuși oglindindu-se în acest tânăr, pentru a-l forma – ah, și așa se întâmplase ca din porunca demonilor – după propriu-i model, într-un literat rece, obsedat de frumusețe. Catul, Tibul, Propertiu, ei fuseseră capabili de iubire, iar iubirea devenise pentru ei presimțirea unei realități care e mai puternică decât orice proporție armonioasă și duce mai presus de pământesc. Numai ceea ce se întâmplă pornind de la o asemenea presimțire poate face să răsune inima somnolentă a omului, îl poate pregăti, răsunând, pentru viitoarea vestire a vocii, pregătit ca o harpă, care va cânta în adierea vântului; și ea un nou îndemn adresat lui Plotius de a recunoaște realitatea adevărată, ca o mulțumire pentru prietenia oarbă, cumsecade a lui Plotius, respirația obosită de vorbire se adună din nou devenind grai:

– Puritatea inimii, ea singură nemuritoare.

Plotius, ce-i drept neînțelegând, dar cu o bunătate ce-i făcu bine, confirmă cele auzite:

– Cu asta sunt de acord, dragul meu Virgiliu, căci puritatea ta e ceea ce rămâne fără de moarte.

– Dacă n-ar fi așa, adăugă Lucius, nu te-ar imita, așa cum o fac. Originarul, nemijlocitul, noul pe care ți-l închipui este fără încetare pura proporționalitate a adevărului, iar tu ești cel ce-ai arătat-o generației acesteia, ca și celor viitoare; cine năzuiește într-acolo îi caută tovarășia. Căci, „orânduiești mari se nasc acum pentru veacuri din nou”, așa ai vestit, iar păzitorul acestor noi veacuri ești tu.

Realitate a iubirii, realitate a morții, una și aceeași; tinerii o știau, iar aceștia doi nu băgau măcar de seamă că moartea se și găsea lângă ei în odaie – mai era posibil să-i trezească la o asemenea cunoaștere a realității? trebuiau dezmeticiți, și era aproape cu neputință, el putea răspunde numai atât:

– Da, Lucius, aceasta am scris-o cândva... totuși, crede-mă, n-am vestit nimic, doar am pipăit stânca... probabil am fost azvârlit jos... nu știu.

– Te chinuiești, și vrei să te ascunzi în dosul enigmelor; pentru om așa ceva nu-i bine, spuse Plotius, întunericul nu-i bun. Și se înfășură mai strâns în togă, de parcă i-ar fi fost frig.

– E greu de exprimat, Plotius, și probabil că nu e numai slăbiciunea mea, probabil că în genere nu există cuvinte pentru realitatea ultimă... am scris poezii, cuvinte nehibzuite... credeam că sunt realitate, și erau frumusețe... poezia se trage din crepuscul... tot ceea ce facem și creăm se trage din crepuscul... totuși vocea vestitoare a realității are nevoie de o orbire mai profundă decât este aceea a recelui imperiu al umbrelor... mai profund și mai înalt, ba chiar încă mai întunecat și totuși mai luminos e adevărul.

Acum Lucius spuse:

– Nu e vorba numai de adevăr; până și un nebun spune adevărul, poate vesti adevărul nud... adevărului trebuie să i se pună frâu, ca să devină realmente eficient, și tocmai aceasta e proporționalitatea lui. Unii vorbesc despre nebunia poetului – și Lucius privi spre Plotius, care dădea din cap, încuviințând – dar poetul este tocmai acel om căruia îi este dat să-și înfrâneze propria nebunie și s-o dirijeze.

– Adevărul... înfricoșătoarea lor nebunie... neizbăvirea în adevăr.

Vocile femeilor, acelea fuseseră nude, nude ca adevărul, pe care îl avuseseră de vestit, totuși neizbăvire.

– Niciodată, stăruiește Lucius, adevărul pus în frâu nu este demență, necum neizbăvire.

Adevărul în orbire, adevărul plat fără bine și rău, fără adâncime sau înălțime, adevărul nud al eternei reîntoarceri în domeniul saturnian, cu toate acestea fără realitate.

– Oh, Lucius, desigur... dar nu poezia este aceea care poate vesti un asemenea foarte pur adevăr al realității... poezia nu posedă puterea de a separa... eu nu... – eu doar am tatonat, doar am bâiguit – febra se târa mai departe, acum stătea în piept, iar vocea i se frânse, se sufocă într-un horcăit – n-am făcut primul pas... bâiguit, tatonat, și nici măcar asta... nici o puritate...

– N-ai decât să-i spui bâiguială sau tatonare – Lucius vorbi foarte încet și cu o căldură neobișnuită – întotdeauna a fost proporție, și de aceea cea mai pură vestire.

– Totuși, înainte de toate, acum ai nevoie de medic, decise Plotius, e totuși timpul; așadar noi ne ducem, iar apoi ne întoarcem la tine.

Întunecat, greu, mut, începu să vuiască. Spaima revenise. Cei doi voiau să plece fără să fi înțeleși. Voiau să se întoarcă – nu va fi atunci prea târziu? mai înainte trebuiau convinși, trebuiau să știe în sfârșit – oh, toată neizbăvirea sufletului omenesc e ferecată în crepusculara lui incapacitate de a fi trezit – și luptând cu tușea, răgușit, aproape cu un strigăt de neauzit, rosti:

– Sunteți prietenii mei... trebuie să am mâinile curate... la început și la sfârșit trebuie să fim curați... iar *Eneida* e nedemnă... lipsită de adevăr... numai frumoasă... sunteți prietenii mei... o veți arde... veți arde *Eneida* pentru mine... făgăduiți...

Fața lui Plotius, asupra căreia își ațintise privirea, rămase gravă și mută. Și se umplu de dragoste și mânie. Aceasta se văzu clar în mijlocul cârnii roșietice cu pete de ficat, pe care se desena vânăta barba; în ochi se vedea dragoste, și era ca o speranță. Totuși buzele rămaseră mute.

– Plotius... făgăduiește...

Plotius își reluase plimbarea prin odaie. Mășăluia încolo și-ncoace cu pași mari și masiv, pânțelele îi întindea faldurile togii, cununa de păr cărunt din jurul cheliei rotunde dinspre ceafă era puțin zbârlită, și, în felul multor oameni mușchiuși, el ținea brațele ușor îndoite, pumnii ușor strânși: în ciuda celor șaiszeci de ani ai săi, o imagine de viață mândră.

Ca și cum ar fi vrut să demonstreze inutilitatea unui răspuns pripit, mândrosul își continuă destul de mult marșul mai înainte de a-l întrerupe și a binevoi să dea un răspuns:

– Ascultă, Virgiliu, spuse el cu toată acea fermitate matură pe care o căpăta de obicei vocea lui atunci când dădea un ordin, ascultă, ai timp destul și prea destul... nu văd nimic presant...

Fermitatea cu care fusese dată această asigurare că nu e nici o grabă, nu tolera nici o replică; ca întotdeauna oferea protecție, datorită intimidării poruncitoare, și din nou porunca ei ce însufla curajul însănătoșirii trebuia ascultată cu supunere. Se înclină în fața poruncii, o făcu de-a dreptul cu plăcere, însă desigur nici nu putea să facă altceva, iar întrucât aceasta îl liniști, rostirea redeveni și ea mai calmă și mai ușoară:

– E ultima mea voință, Plotius, ca tu și Lucius să ardeți neîntârziat *Eneida*... nu mă puteți refuza...

– Oh, dragul meu Virgiliu, de câte ori trebuie să te mai asigur că tu și noi avem înaintea noastră timp din belșug pentru toate! așadar, tu ai timp mai mult decât suficient, și să reflectezi foarte bine asupra intenției tale... dar bagă de seamă – iar Plotius, altminteri un om care recomanda evitarea pripelii, acum însă el însuși un nerăbdător pripit, și puse mîna pe clanță – un țaran, care-și dă boabele de sămînță la păsări și le risipește nu-i bun de nimic.

Apoi Plotius dispăru din odaie, împreună cu Lucius, care, vădit, fusese intimidat de el nu mai puțin și nu cutezase nici o replică sau vreo obiecție; urmă o trântire cam brutală a ușii, iar afară zgomotul pașilor se pierdu.

Dăruit și totodată jefuit, așa îl lăsaseră; așa îl lăsaseră singur: mândrosul-bineintenționatul prieten îi dăduse liniștire și îi luase spaima, dar dincolo de spaimă i se luase mai mult, oarecum o parte din propriu-i sine, și aproape că era ca și cum Plotius l-ar fi alungat din maturitate și l-ar fi făcut copil, azvârlit înapoi în nematuritatea făuritoare de planuri, la care amândoi fuseseră părtași ca tineri la Milano și din care numai Plotius știuse să se smulgă cu adevărat; oh, se simțea atât de azvârlit înapoi în nematuritate, încât i s-ar fi părut de-a dreptul ceva firesc dacă prietenul său ar fi luat pe umerii săi puternici și *Eneida* și ar fi dus-o de-acolo împreună cu spaima. Oare cufărul se afla într-adevăr acolo încă neatins și bine închis, sau aceasta nu era decât o amăgire? Mai bine era să nu se asigure, iar aceasta fu o hotărâre pornită dintr-o neputință liniștitoare, firește și din rușine. Și era cu atât mai mult rușine, cu cât această ciudată micșorare a sinelui său se petrecuse chiar sub ochii lui Lysanias, căci acesta – uimitor, deși nu surprinzător – stătea în continuare în jilț, întocmai cum stătuse și în timpul nopții. Era oare cu puțință ca jilțul să ofere deodată loc pentru doi? Doar cu puțin înainte, acolo șezuse și Plotius. Cu adevărat, mai de dorit și chiar mai drept ar fi fost ca Plotius să nu fi pus niciodată piciorul în odaie. Cu vuiet îndepărtat, marea sub soare, iar acolo, drăgălaș, pierdut în visare, se rezema băiatul, desprins de suferință, desprinzând suferința; dacă priveai mai atent într-acolo, era fața unui băiat de țaran, vioi, stângaci, dar dacă te uitai încă mai atent, era visătoare și foarte frumoasă. Pe genunchii băiatului se afla sulul de manuscris, din care citise în timpul nopții.

Și, ca și când ar fi așteptat doar îndemnul, băiatul citi:

„Două-s a somnului porți, pe una, de corn, ies în lume
Numai vedenii ușoare cu trupul aievea.
Alta e albă, de fildeș lucios, dar printr-însa
Manii trimit către ceruri visări mincinoase.
Tatăl Anchise aici îl aduse pe el cu Sibila
Și îi lăsă deci să iasă pe poarta a doua, de fildeș,
Grabnic Enea se-ndrumă cu-ai săi spre corăbii.
Drept către țarm o pornește, spre portul Caieta.
Ancora cade la prora, pupa-i ținută de coastă.”

Chiar astfel scrisese, spre slava Caietei; își amintea tot pasajul:

– Întocmai a fost... aici e-nhumată Caieta, Caieta, da, doica... căci între timp din infern se-ntorsese Enea... se-ntorsese și-acum era matur... un om renăscut.

Vorbirea-i fusese minunat de-nlesnită, de parcă un aer mai fluid nu respirase.

– Ci nu e, Virgiliu, și propriu-ți drum acela urmat de Enea? în întuneric pătruns-ai și tu, ca să te-ntorci iar acasă, călătoria s-o-ncepi în tremurânda lumină a apelor mării...

– În întuneric împins, dar fără să vreau, pătruns-am în el, pătruns-am în pântec, ci n-am coborât în

infern; nici urmă de fluviu în grotă de piatră, și-n adâncimea de-abis a ochiului nopții holbat, de negăsit fost-a lacul... pe Plotia doar am văzut-o, dar nu îl aflai și pe tata, atunci pierit-a și ea... fără renaștere-am fost, n-avui călăuză; apoi auzit-am eu vocea, și-acuma e iară lumină...

–...și însuși călăuză-ai ajuns.

– Mănat de instinct și mănat de destin, călăuză n-am fost pentru mine, necum pentru alții.

– Oriîncotro te-au minat, un drum s-a deschis, și tu-l arătai.

– Eu să fi fost cel ce-a găsit drumul prin urlătoarele uliți a nopții? ori tu-ai fost acela?

– Conducător numai tu fost-ai mereu, și-ntotdeauna vei da îndrumarea; eu, soț de drum, doar aparent îți alergam înainte și din priviri adesea-ți pieream, acuma mă-ntorc iar în tine, căci m-ai chemat în scurgerea atemporală a vremii pe care-n odihnă o-ndrumi.

Acum trebui să surâdă: conducător de mulțimi, comandant de ostași și preot, și rege, aceasta dorise s-ajungă copilul ce-a fost, iar acum i-o spusese băiatul. Cu-adevărat, un băiețuș Plotius Tucce făcuse dintr-însul?

Lysanias însă vorbea mai departe:

– Nicicând comandantul de oști, sau regele, – ori versul, el însuși, nu mai conduc prin timpul domniei eterne; și totuși acolo domnește în veci, conducând și-ndrumând mai departe, fapta de vrere-a curatei convingeri.

Lumina sporise-n odaie, un aer ușor, mai ușor ca-nainte, plutea, mai voioasă suflarea divină. Și parcă mai intim acum, ca o bineștiută-mplinire, țărâmul solar străluci, neumblate dumbrăvi, și-n cântul solar răsună, ca dintr-o gură ce cântă mereu, licărind, fiica lui Sol.

– Lysanias, ochiul îl vezi, vezi strălucind auriu azurul de purpură-acolo? ochiu-și deschide acum amiaza și-adânc în privirea-i cea mai adâncă ne-arată noaptea cu vie străluciri.

– Țelul ce-n drum te-a condus ți-a fost totdeauna Apollo, și, ca un soare la chip, fost-a cu tine pământ, și-acuma e ziuă cu tine.

– De aur privirea îi e, iar arcu-i spăimos e de-argint, ca niște raze cunoașterea lui, străluminând moartea pe care-o aduce: una făcutu-s-au iar strălucind cuvântul divin și divina săgeată ce-o azvârle Apollo, și-așa, prin unitate se-ntorc în obârșia divină. De neșărit, oh, îi e lui însuși izvorul dintâi al privirii, noaptea, noaptea-n privirea-i de zeu șade-n repaos, și doar pentru cel ce-i atins de săgeată, doar pentru cel ce-i străpuns de lumină, doar pentru el se sfâșie vâlul compact de-ntuneric, astfel încât, cu ochi stins, orb de pe-acum, dar încă privind pătrunzând început și sfârșit, domul dintâi îl percepe, domul din care se trage, al unității lăcaș, aidoma nopții și totuși asemeni luminii.

– Soare de neînvins – se-auzi o chemare ușoară, și-aceasta porni de pe buzele sclavului care din nou fu-n odaie vizibil.

– De neînvins, dar ascultând de-al său tată, tată al zilei, cu coarnele lui de berbece, Iupiter, care în mână sa tare ce fulgere-aruncă ține a zeilor soartă, porunci el dă soartei și soarta-l vrăjește într-unul, Cronidul, vrăjit de domnie, lui Cronos nicicând nu-i mai scapă.

– Și totuși blestemul domniei cedate și iar cucerite, cu schimbul, se stinge – așa spuse sclavul – atunci când în șirul stirpei de zei se arată acel ce-i născut din Fecioară: el cel dintâi răzvrătirea o uită; pătrunde în tată, iar tatăl pătrunde într-însul; uniți sunt în spirit, pe veci trei în unul.

– Ești sirian? ești persan?

– Din Asia fost-am adus, pe când un copil doar eram. Fu un răspuns sec-politicos, iar chipul bărbatului, care tocmai se deschisese spre soare, se transformase în slugărnice impenetrabilă. Cum era cu puțință așa ceva? Cele ce se întâmplau erau parcă tăiate în bucăți, în așa fel, încât Lysanias, ea și cum ar fi fost alungat, păru deodată a nu mai fi în odaie, iar respirația deveni din nou mai grea:

– Cine ești?

– Sclav la odăi sunt, stăpâne,-n sublima casă-a lui August, zeii aibă-l în pază.

– Cine te-a-nvățat credința ce-o ai?

– Sclavul cinstește zeii stăpânului său.

– Și credința părinților tăi?

– Tata a îndurat moartea de sclav pe cruce, iar de mama am fost despărțit.

Un chin cenușiu era, urcând în lacrimi: oh, lacrimi erau ceea ce-i tulbura vederea, îi strângea dureros pieptul, lacrimi ale lacului nemăsurat, din care omenescul neconținut înv>iază. Totuși fața sclavului rămase imobilă; nudă și ferecată stătea deasupra abisului.

Trecură câteva clipe:

– Te pot ajuta cu ceva?

– Stăpâne, bunătatea ta să nu coboare asupra-mi; îmi slăvesc soarta, nu am nevoie de nimic.

– Totuși ai venit.

– Așa mi s-a poruncit.

Era oare într-adevăr sclavul doar o unealtă? i se ceruse să păstreze taina în fața oaspetelui, fiindcă oaspeții nu trebuie să afle nimic? ce taină ascundea? Impenetrabilă e ținuta omului înjosit să fie orfan; o rece mantie e înfășurată în jurul sufletului său, strat de groază ascunzând strat de groază, și îngrozitor este lăsat orfan sclavul. Fusesse acesta trimis aici, ca să-i fure *Eneida* și pe băiat? ca să-l facă și pe Lysanias orfan? Gol era jilțul din nișă, iar mâna întinsă după cel dispărut nu găsi nimic, nu putea să-l izbăvească de soarta de orfan! Atunci răsună un strigăt de groază:

– L-ai alungat!

– De m-am făcut vinovat de ceva, stăpâne, pedepsește sau iartă, căci s-a-ntâmplat fără vrere. Rostul de care-s legat e să-ți fiu de-ajutor și să-ți stau la poruncă.

Neîncrederea tot nu pierise:

– Locul i-l ții? fost-ai trimis aici ca să-l schimbi? numele lui l-ai primit?

– Sclavului nu-i aparține nimic, o, stăpâne, el nume nu are; despuiat poartă lanțul. Oricum m-ai striga, întocmai mă cheamă.

– Lysanias?

Era o-mtrebare. Dar, chemat ca prin vrajă, Lysanias din nou apărui; stând rezemat în locul din nișă, el, și nu sclavul, grabnic dete răspuns:

– Te-ai căutat mereu, ca să mă găsești pe mine, și, găsindu-te pe tine, m-ai căutat pe mine.

Căutat, oh, căutat – oh, origine! Oh, din nou se vesteau cele pierdute, oh, acum se deschideau adâncimi de fântână după adâncimi de fântână, al amintirii cuprins, nelimitat hăul aceluși cândva, înconjurat de șarpele lumii, bântuit de-ntâmplări niciodată văzute. Iar din grozava-n-colăcire de șarpe, niciodată pierdut, mereu amintit, se smulse dintre Titani cel dintâi, Cronos, și tropăi, cel dintâi, pe pământ, cu picior tunător

– și-n amintirea vuind, sclavul răspunse zicând: „Cel ce numele singur și-alege, acela e-un răzvrătit contra soartei...”

– căutat, oh, căutat –, Titanul fu doborât, și generații de eroi, generații de oameni, zeii slujind, neam după neam într-un șir ne-nterupt, pentru datorie crescând, pentru moarte crescând, uitat-au de-al Titanilor sânge, până când acesta-n clocot dădu deodată din nou, iar târziul urmaș, teribil și mare, născut ca să fie Titan, calcă din nou tropăind câmpia genezei, asemeni străbunului său, strigând către cer, când brusc și-aminti fărădelegea de-atunci, atins atâta de greu de-amintire, încât gata-i cumplit să răzbune crima comisă-mpotriva străbunului său ce-l simte într-însul; dorind să-l orbească pe zeul luminii, ca să-l doboare pe-al zeilor tată și domn, el urcă, izbânda-i e-aproape, căci smulge din ochiul zeului foc ce scânteie, dar încă o dată învinge tot Zeus, acesta-l azvârle-înapoi pe Titan, îl întinde pe terenul stâncos: acum domnește din nou datoria, și condus de mâna lui Sol gonește pe sus rădvanul de foc, purtându-l pe-Arcașul cu arc înarmat, strălucind, mai departe prin cortul ceresc, zi după zi la zenit –

– și-nconjurat de lumină, sclavul vorbi mai departe: „Nu m-ai chemat niciodată, chiar de-ai crezut că mă chemi; ți-am fost doar impus; ți-am fost datoria, în timp ce-ți slujeam...”

– căutat, oh, căutat – Titanul fugise; totuși în urma celui ce-n van alerga, sferele-n flăcări ardeau, o spuză de stele, scânteind, din focul răpit, și chiar de Titanul încă n-a reușit arcu zeiesc să-l apuce, nu reuși nici să-l îndrepte spre tată, să se facă pe sine străbun și astfel s-oprească timpul în loc, pentru ca-n felul acesta cei ce-or veni, dintr-însul născuți, liberi de timp, de constrângere liberi să fie, ne-ndatorat și fără de moarte propriul nume și cel care-l poartă, oh, chiar de n-a reușit, sferele rămâneau de-acî înainte-mblânzite-n spuzeala de stele, îmblânzite în legea astrală datoria, constrângerea, moartea –

– iar acum băiatul vorbi: „Lysanias sunt, o, Virgiliu, iar când viața ta începu, desprinsă de suferință, păzită de vârsta ta de copil, mama în brațe te luă, fără nume zâmbind, desprinzând suferința...”

– și sclavul adause: „Sunt fără de nume, Virgiliu, oricum m-ai numi, iar negrăitul e mare, nud el plutit-a în juru-ți mereu, pentru ca-n cele din urmă să te înfășoare...”

– căutat, oh, căutat – oh, întoarcere-acasă – sfârșit potrivit cu-nceputul, început potrivit cu sfârșitul, zeii domnesc, tot mai domnesc și-orânduiesc datoria. Iar zeul ce-mparte lumina așa poruncit-a: în viață pricepe tu

moartea, căci ea-i dă vieții lumină; doar cine pătrunde-n adâncuri, acolo unde e începutul – căci, oh, cercetarea memoria zeului este – amintind și răs-amintind regiunea în care pre-începutul rădăcinile-și are, doar acela dobândește-nceputul odată cu-aflatul sfârșit și își aduce aminte de orișice viitor, pentru care chează e trecutul; doar acela ce poate fixa trecătoarele fapte, doar acela moartea subjugă în ce a trecut. Fără hotar este-abisul lui odinioară și fără de nume. Muzele moartea slujesc, o slujesc ca vestalele focul cel mai sacru din toate păzind, a lui Apolo lumină de aur.

Sub ochi cu-a băiatului față, cu-a sclavului față, cele pierdute acum s-au deschis, ascunzând moartea, viața măreață, știutoare cunoașterea adevărului, știutoare iubirea-n iubire, sensul cel mai eliberat de demență al adevărului ce demența alungă, readus din neființă și totuși rămas, mare ca realitatea minunea. Oh, întoarcere-acasă!

Fu sclavul acum, fu băiatul? din nou se vesti tot acela: „De mă apropii acum de tine, care mi-ai fost adăpost totdeauna, ajutor eu îți sunt, gata de slujbă, constrângere nu-ți voi mai fi niciodată.”

Apoi încă o dată băiatul, ca o voce oricum mai înaltă: „Te-a condus nevăzut, slujirea-i se preschimbă-n a ta, acum c-ai ajuns, te dezleagă de-a mai fi călăuză. Căutând, l-ai găsit pe cel ce te-a tot căutat.”

Mai aspru răspunsul sună, dar tot alinare: „Nimica din ce-i pământesc nu-i rămân, acelaia care merit este doar să slujească, el însuși nimica nu are, nici nume, nici vrere; silit să se-ntoarcă la starea-i dintâi de copil, nu are destin. Dar cu cât e mai gol, cu-atât mai mult dobândește el cele ce-s date de-a dreptul; doar cel care poartă gol lanțuri, doar el dobândește cuget modest de smerită primire de har, doar acela știe să plângă din nou, doar pentru el se păstrează minunea, și astfel, înjosit să fie copil, el cel dintâi lumina o vecie.”

Ecou al unicei voci, vocile lor se-mpleteau, și-n împletirea dublului sunet răsună acum mai limpede-a băiatului voce: „Ieșirea, intrarea sunt una, copilul ce-ai fost la-nceput ești la urmă, o stare ce-și află re-fugiu-n iubire.”

Dar un ecou ca de lacrimi clin suferința ce sferile-n-cinge, fură-ale sclavului vorbe: „Silnic trudind în cea mai aspră robie, de nici un tată chemați, de nici o mamă-ngrijiți, nevenind din nici un trecut, nepășind în nici un viitor, înlănțuiți orfan de orfan, noi suntem ceata tuturor robilor, și, ferecați într-un șir nesfârșit, destinul ne-alese pe noi, pe cei despuiați de destin, să primim harul de-a ști în frate pe frate.”

„Nud omenescul, oriunde răzbate, nud îi e începutul și-i este sfârșitul, iar pielea cea nudă, rănită, de-a datoriei cătușă e roasă; dar nud este însuși Titanul, goliciunea îi e cutezanța de erou, iar de pășește el către tatăl, aceasta se face fără-nveliş și-apărare, nude arzând îi sunt mâinile-n care focul cel smuls spre pământ îl aduce.”

Straniu unit cu băiatul, ca și cum cel dintâi răspuns ar fi fost pentru cellalt și ar fi spus tot un lucru, unul și-același, sclavul adause: „Arma-l ucise cândva pe străbun, și iară și iară din nou repetând el omorul, omul mereu se stârpește cu forța în zăngăt de armă, nimicin-du-l pe om prin sclavie, el însuși un sclav e al armei, face creația țândări, arzând ca-n pârjol, rigidă și rece. Erou e acela abia ce suportă să lepede arma.”

„Arme cântat-ai, firește, Virgiliu, dar dragostea ta-nvălui nu pe mâniașul Ahile, ci pe Enea piosul.”

„Fără de arme suntem, noi, sclavii,-njosii ca arme să n-avem vreodată, dar pentru noi ce-adăstăm fără de arme-n răbdare mormintele vii se deschid, iar cele rigide își pierd duritatea, -mâinilor noastre și piatra în voie se pleacă.”

„Fără de arme-i sfârșitul, la fel re-nceputul, iar din piatra noptatică zeul urcă blând la zenit, creația alt chip luând prin copilărie.”

„Căci tu ne-ai văzut, o, Virgiliu, tu lanțu-ai văzut, iar cum privirea ta plânse, tu ai văzut începutul, pe care lacrima noastră-i merită să-i poarte.”

Așa vorbi celălalt și fu iar – de nepătruns – slujitor, gata s-ajute.

„Tu ai văzut începutul, Virgiliu, dar încă nu ești începutul, tu ai auzit vocea, Virgiliu, dar vocea încă nu ești, ai simțit cum bate-a creației inimă, dar inima încă nu ești, tu ești călăuza eternă ce însăși la țel nu ajunge: nemuritor tu vei fi, nemuritor fiind călăuză, *încă nu, dar de pe acum, soarta ta la orice răscruce de timp.*”

„Porți lanțul cu noi, dar pentru tine, Virgiliu, încă de-acuma-i puțin mai slăbit.”

Fu liniște-apoi, iară ei ascultară atenți împreună. Ascultau laolaltă în trei desfășurata lumină. Un vuiet lumina era, era ca un vuiet de spice, a soarelui ploaie de aur vuind, și blândă și tare, vestind de nespus, ne-pierdută de nepierdut vocea vestitoare vestind. Cântul zilei, plutind lucitor peste-ntuneric.

Băiatul atunci glăsui, cu mâna în sus arătând: „Vezi steaua, privește-o pe-aceea ce drumul arată.”

În clipa aceea, în mijlocul cerului de purpură însořit, apăru o stea de noapte arzând, și domol astrul se îndreptă către răsărit.

Prăbușit pentru rugăciune, cu fața apăsată pe podea, mai întâi nemișcat, apoi ridicându-se în genunchi, cu brațele înălțate, și, în genunchi, legănându-se încet, înainte și înapoi, sclavul începu să se roage:

„Tu, cel mai necunoscut, cel mai ascuns privirilor, cel mai de nerostit, care domnești în infinit, Tu te vestești prin ochiul Tău, care privește orbitor în jos, cu o lumină copleșitoare, totuși doar o umbră a făpturii Tale ascunse, o răsfrângere a întunecimii Tale, o răsfrângere a răsfrângerii. Iar ochiul meu, privirea mea, o umbră repetată, răsfrântă de răsfrângerea răsfrângerii Taie, o răsfrângere repetată, se poate ridica spre Tine, nu pentru a se odihni în Tine, totuși pentru a se întoarce, dureros, în presimțire. Leul și Taurul stau culcați la picioarele Tale, iar Vulturul zboară spre Tine. Ochiul Tău e vocea Ta, și tunând se ridică a mânie sprânceana Ta. Nimeni nu Te cucerește prin îndărătnicie, nici acela care se sumete pentru a aduce focul, nici acela care subjugă Taurul, nici acela care se face pe sine însuși strămoș, nici unul nu Te cucerește. Dar Tu îl trimiți spre izbăvire pe acela care nu se răzvrătește. Și în răsfrângerea misiunii se desprinde din strălucirea Ta, asemenea unui copil, Steaua, iar aceasta drumețește înapoi în porunca Ta, acolo unde ai zăbovit Tu și vei zăbovi iar odată cu începerea zilei. Tu m-ai creat pentru moarte, iar eu al acesteia chip sunt. Dar, când m-ai creat, Tu, cel mai nevăzut întru cele nevăzute, ai creat totodată întoarcerea acasă, iar când Steaua coboară, când Tu, cel mai fără de nume printre cele mai fără de nume, chemi numele, pe care îl iei Tu, ca să pribegesti pământeste, ca să mori pământeste, vizibil pământescului ca al doilea chip al Tău, în care Tu urci din nou spre Tine însuși, din nou prefăcut în propria-Ți lumină, Steaua desfășurată din nou ca soare, un singur ochi, atunci îngăduie-mi mie, cea mai de pe urmă umbră a lipsei Tale de nume, sclav al sclavilor, îngăduie-mi mie să fiu părtaș al numelui Tău, al feței Tale, al strălucirii Tale, oh: cel mai necunoscut, cel mai ascuns privirilor, cel mai nerostit, căruia îi aparțin și pe care îl slăvesc astăzi și întotdeauna.”

Iar acum se înalță vântul de amiază, cel mai plin de ardoare sărut de respirație al vieții, sufla aproape imperceptibil încoace din sud, o unduire curgând încet, marea de respirație a lumii, care se revarsă zilnic peste țărmlul său, răsuflarea timpurilor ce se săvârșesc fără a se săvârși vreodată, peste care drumețește Steaua: răsuflare a pământului pe care se coc roadele, răsuflare a măslinului, a viței de vie și a ogoarelor de grâu, răsuflare a griii și a simplității, răsuflare a grajdurilor și a poamelor tescuite, răsuflare a comunității și a păcii, răsuflare a țărilor și iar a țărilor, a ogoarelor și iar a ogoarelor, răsuflare a muncii iubitoare care slujește, răsuflare a amiezii; oh, măreție a amiezii, cea mai sacră, odihnind peste lume și lumi, ca și când roțile carului soarelui s-ar fi oprit pentru un sfânt popas la zenit. Candela pendula încet în răsuflare, lanțul clincănea argintiu.

O viață de om nu e de ajuns. Nu e de ajuns pentru nimic. Oh, amintire, oh, întoarcere acasă!

Iar în cele mai necunoscute, în cele mai ascunse privirii, în cele mai de nerostit, în cele mai îndepărtate de zeu, acolo domnește acela a cărui umbră este lumina, mereu presimțit, niciodată cunoscut, cel mai tăinuit, căruia nu i se poate da un nume. Nu era el acela pe care poporul de la țară îl venera cuprins de fiori, închipuindu-și că își are sălașul în codrul străbun de la Capitoliu? nu i s-a ridicat nici o statuie, nu i se poate ridica nici una, el este propriul său simbol, dar s-a vestit în simbolul vocii. Oh, deschide ochii spre iubire! Și sus, deasupra răsuflării cântecului amiezii, care continua să pătrundă imobil, cald, plin de dragostea grijulie a omului față de pământ, plin de dragostea crudă a pământului față de om, sus, deasupra, se ducea Steaua călătoare a nopții, simbol și ea, simbol pentru o dragoste de nenumit, care vrea să coboare, pentru a ridica pământescul spre solar. Așa se odihnea amiaza în respirația lumii de sus și a celei de jos, iar atelajul carului de foc făcea popas, făceau popas roțile, făcea popas Sol.

Ceea ce simțea era fericire? Nu știa, aproape că nu voia să știe; cu siguranță că era speranță, o speranță atât de puternică, încât deveni aproape insuportabilă, ca o lumină prea puternică sau ca un sunet prea puternic, da, încât i se păru aproape o ușurare când evenimentul oprit în loc se întrerupsese deodată. Și nici nu știa cât durase de fapt. Dar când se întrerupsese, când amiaza se puse din nou în mișcare, iar roata strălucitoare începu din nou să se învârtă, când atelajul își reluă cursa, iar steaua călătoare pieri dintr-odată de pe cer, atunci ușa odăii se deschise, se deschise, ca și cum ar fi vrut să-l lase să se strecoare pe băiatul care o șterse în aceeași clipă sprinten, în realitate totuși fiindcă un bărbat cam trupeș, cu barbă, apăsase pe clanță, un bărbat care, cu un zâmbet prietenos, oferindu-se, pentru a spune astfel, pe el însuși ca un dar vrednic să entuziasmeze, stătea în cadrul ușii, salutând cu brațul ridicat, fără să-l ia în seamă pe băiatul ce se strecurase pe lângă el: nu era greu să recunoști în bărbatul acesta pe medicul așteptat; manierele, aspectul exterior, înfățișarea constituiau o dovadă absolut sigură, nu în cele din urmă barba tăiată scurt, îngrijită, de învățat, în a cărei culoare blondă se țeseau fire de argint, ca puse artificial, firele de argint ale vârstei ce trezește mai multă încredere, iar dacă ar mai fi existat

vreo îndoială, suita înarmată cu instrumente, care apăru în urma lui, cu, dacă e posibil, încă mai multă demnitate, ar fi risipit orice îndoială, ca să nu mai vorbim despre salutul bucuros, profesional și de om da lume, care porni cu o familiară amabilitate de pe buzele conducătorului surzător.

– Mă așteptam la un convalescent, dar dau de un însănătoșit.

– De fapt, așa este.

Spusa fu rostită repede și cu mai multă convingere decât s-ar fi așteptat el însuși.

– Nimic nu-l poate bucura pe medic mai mult decât să-și vadă diagnosticul confirmat, cu atât mai mult când aceasta o face un poet atât de mare... totuși, dacă te declari sănătos numai pentru a scăpa de medic... ei, dar cum o spune Menalcas al tău? "Nu ai să-mi scapi azi deloc; oriunde-i striga, voi apare!"

Abilitatea acestui medic de curte nu era plăcută, chiar dacă nici un bolnav nu se poate sustrage farmecului tainic al medicinei, dar un adevărat felcer de la țară ar fi fost mai plăcut – s-ar fi putut vorbi despre fel de fel de lucruri. De voie, de nevoie, trebuia să se mulțumească cu cel de față.

– Nu fug de tine... iar în rest, uită poemul.

– Să uit poemul? dacă înfățișarea ta nu m-ar dezminți, aş spune că din tine vorbește febra, Virgiliu! Nu, nici tu nu fugi de mine, nici eu nu-ți voi uita vreodată poemul, cu atât mai puțin cu cât, prin înrudirea celor doi strămoși ai noștri, Teocrit și Hipocrate, care se trăgeau amândoi din Kos, pot să mă fletez că sunt înrudit cu tine...

– Ca rudă, te salut.

– Sunt Charondas din Kos.

O spusese cu importanță, așa cum se cuvine unui nume celebru.

– Oh, ești Charondas... așadar nu mai predai acolo; asta o vor regreta mulți.

Nu era un reproș, cel mult mirarea aceuia pentru care a învăța pe alții însemnase întotdeauna un țel înalt și de fapt inaccesibil. Totuși, spusa atinse un punct vulnerabil al conștiinței medicului de curte, iar acesta se apără.

– Nu de dragul veniturilor am dat urmare chemării lui August; dacă ar fi fost vorba de bogăție, nu aveam decât să continui a-i trata pe pacienții mei înstăriți, de care aveam într-adevăr destui, dar cine se gândește la bogăție, când este vorba de slujirea nemijlocită a sacrei persoane a lui Cezar August! Totodată cred că, aflându-mă în centrul conducerii de stat, la care particip și eu acum cu mica mea contribuție, pot aduce unele foloase științei și ajutorării poporului, probabil chiar într-o măsură mai mare decât o puteam face ca profesor... vom construi orașe în Asia și în Africa, iar în privința aceasta, sfatul clinicienilor este indispensabil, e doar un exemplu între multe altele... firește, aceasta nu însemnează că renunțarea la activitatea mea didactică nu m-a durut și nu mă doare cu adevărat; au fost totuși ani în care am instruit peste patru sute de discipoli – iar în vreme ce relatez despre sine, pălăvrăgind astfel, în parte sincer, în parte vanitos, un prieten oferindu-se unui prieten, se așezase pe pat, pentru ca, folosind o clepsidră mică, pe care la un semn al său i-o întinsese unul dintre asistenții săi, să numere pulsul – ... așa, acum stai liniștit, vom vedea numai decît...

Nisipul se prelingea fin și neted în sticlă, neauzit, sinistru, oarecum cu o încetineală rapidă.

– Pulsul nu are nici o importanță.

– Așteaptă, ai să poți vorbi îndată... – nisipul din clepsidră aproape că se scursese – ... și-apoi, chiar atât de lipsit de importanță nu prea mi se pare...

– Desigur, Herophilos ne-a învățat ce importanță are pulsul!

– Marele alexandrin ar fi realizat mult mai mult, dacă ar fi aderat la școala din Kos; ei, e mult de atunci... dar în ceea ce privește pulsul tău, ei, oricât de departe de mine e gândul de a afirma că e rău, ar putea fi, în general, esențialmente mai bun.

– Asta nu spune nimic... sunt puțin slăbit de febră, ceea ce se răsfrânge asupra pulsului... În privința aceasta sunt foarte liniștit; câte ceva mai știu și eu din medicina mea, încă n-am uitat-o cu totul...

– Confrății de specialitate sunt pacienții cei mai răi, în privința aceasta îi prefer într-adevăr pe poeți, și nu numai pe patul de bolnav... și cum stai cu tusea? cu expectorația?

– Flegma e însângărată... dar desigur așa trebuie să fie; umorile revin la echilibrul lor.

– Nu vreau să-l contrazic pe Hipocrate... ce-ar fi dacă ai uita totuși pentru câțva timp amestecul de medicină și artă poetică?

– Da, arta poetică e vrednică să fie dată uitării; ar fi trebuit să devin medic.

– Sunt gata să ne schimbăm locurile, îndată ce te vei însănătoși.

– Sunt sănătos. Acum am să mă scol.

Din nou parcă din el ar fi vorbit altcineva, unul care era într-adevăr sănătos.

Pe dată, medicul își pierdu expresia de om de lume, a cărui abilitate indiferentă făcuse o impresie atât de neplăcută; ochii de pe fața surâzătoare, plină și netedă, ochi întunecați cu o sclipire de aur în ei, deveniră foarte pătrunzători și atenți, ba chiar de-a dreptul îngrijorați, iar vorbirea aproape voioasă fu în dezacord cu această privire:

– Mă bucur realmente foarte mult că te socotești pe deplin sănătos, dar graba strică treaba, cum obișnuiește August să spună în asemenea cazuri... și în însănătoșire există trepte, iar cât de departe ai ajuns de pe acum pe scara convalescenței, asta o va hotărî medicul tău...

Privirea cercetătoare, vorbirea voioasă, toate acestea erau neliniștitoare:

– Ești desigur de părere că vindecarea mea a progresat de pe acum prea mult... ești desigur de părere că simt o vindecare prea deplină... ești de părere că aceasta e euforie?

– Ah, Virgiliu, dacă ar fi așa, ți-aș dori o euforie foarte lungă și foarte spornică.

– Nu e nici o stare euforică. Sunt sănătos; vreau să cobor pe plajă.

– Ei, chiar pe plajă nu te-aș trimite, dimpotrivă, foarte curând, la munte... dacă aș fi fost cu August la Atena, mi-ai fi plecat numaidecât la cură la Epidaur; poți fi sigur că aș fi stăruit asupra acestui lucru... acum va trebui să ne descurcăm aici cât de bine se poate... dar nimic nu e imposibil, când medicul și pacientul sunt stăpâniți de voința comună a vindecării... cum stai cu gustarea ta de dimineață? ți-e foame?

– Vreau să rămân cu stomacul gol.

– Asta ar fi și mai bine... care e aici sclavul de casă? vom începe cu lapte fierbinte... sclavul să dea fuga la bucătărie.

Sclavul care, cu fața imobilă, se ținuse în spatele suitei medicului, se pregăti să îndeplinească însărcinarea.

– Nu el, nu... el nu trebuie să plece... el să-mi pregătească baia.

– Astăzi nu faci baie... chiar dacă în viitor vom încerca neapărat cu băi; ceea ce ne-a învățat Cleophantos acum două sute de ani despre efectul băilor este valabil și astăzi... natura omului nu se schimbă, iar un adevăr odată descoperit rămâne adevăr; ca să nu mai vorbim despre noile medicamente, de care avem fericirea să dispunem astăzi...

– Și bătrânul Asclepiades este în privința aceasta, dacă sunt bine informat, un adept al lui Cleophantos.

Replica trezi iritarea așteptată și de fapt și sperată, chiar dacă aceasta se manifestă cu foarte multa reținere:

– Da, bătrânul vulpoi din Bitinia, acela se comportă în așa fel, de parcă ar fi luat în arendă, ca pe niște domenii proprii, apa, aerul și soarele... În privința asta, ca tânăr medic, așadar într-o vreme când nu se ajunsese atât de departe cu faima lui Asclepiades, am obținut câteva succese frumoase cu aceste cure de băi și odihnă... Îl cinstesc, se-nțelege, deși n-ar fi deloc exclus ca atunci să-i fi ajuns la ureche succesele mele în vindecări; punctul meu de vedere continuă să fie acela că noi medicii existăm pentru a-l vindeca pe omul bolnav și că disputele în legătură cu primatul succesului nu sunt decât niște nedemne manifestări de meschină invidie profesională, care ar trebui neapărat interzise... medicul trebuie să-și lase experiențele să se coacă și nu să-și anunțe cu mare larmă drepturile de prioritate, așa cum e din păcate obiceiul unor oameni... aș fi putut să aștern în scris încă acum treizeci de ani o teorie asupra efectului băilor, și n-am făcut-o... câtă pagubă a adus, de pildă, chiar acest bătrân Asclepiades cu scrierile sale despre efectul vinului! am putea îndrăzni să spunem că are nevoie de curele sale de băi numai pentru a repara pagubele aduse de curele sale de vin...

Perorația se termină cu un râs răsunător, neted; era ca și cum o suprafață a râsului se lovea de cealaltă cu netezime de oglindă, pentru ca apoi să mai alunece peste cu o bucatăică.

– Prin urmare, tu n-ai prescrie niciodată vin?

– În cantitate rezonabilă? de ce nu? numai că n-am de ghid să fac din pacienții mei niște bețivani... tocmai în privința aceasta, Asclepiades se înșeală fundamental... ei, dar să lăsăm asta, căci tu n-ai să primești nici vin, nici baie, ci lapte fierbinte...

– Lapte? ca medicament?

– Că îi spui gustare de dimineață sau medicament e totuna, doar dacă n-ai dori cumva altceva.

Urma să i se toarne în gură lapte ca unui copil; și medicul voia să-l înjosească, făcând din el un copil. Trebuia să se împotrivescă; era necesar:

– N-am avut o noapte bună, a fost foarte cald... – degetele uscate de febră se mișcau parcă independent, pentru a dovedi vizibil că sunt dornice de apă – ... am nevoie de o baie.

Totuși, împotrivirea nu fu de nici un folos. Sclavul plecase în grabă, fără a ține seama de obiecție. Era cumva un trădător? Oh, cupa dispăruse de pe masă, și cu siguranță că băiatul fusese alungat. Ce se petrecea? Degetele își desfășurau mai departe jocul lor independent, neînfrânat, iar inelul îl strângea, ca și când ar fi devenit brusc prea strâmt. De ce se întâmplau toate acestea? de ce nu-l lăsaseră singur împreună cu cei doi? de ce era azvârlit mereu iară în această singurătate plină de oameni? I se refuza până și latrina.

– Trebuie să-mi fac toaleta și am nevoie de baie.

– Firește că trebuie să ți se facă toaleta, și nu numai ție, trebuie să se facă și în odaie curățenie, fiindcă August are intenția, ți-o spun din însărcinarea lui, să te salute îndată în persoană... asistentul meu te va spăla numaidecât cu oțet calduț...

Orice rezistență trebuia abandonată:

– August fie binevenit... să se pregătească totul.

– O vom face, dragul meu Virgiliu; totuși, înainte de orice, ia acest medicament. Și îi întinse un pahar cu un lichid limpede.

Lichidul nu părea suspect.

– Ce e asta?

– Un decoct din sâmburi de rodie.

– E inofensiv.

– Absolut inofensiv. Trebuie doar să-ți faci stomacul din nou apt să primească hrană. După o noapte grea, așa cum pare că o ai în urma ta, cred că asta e o cerință urgentă.

Băutura avea un gust pur amar:

– Oaspetele trebuie să se adapteze obiceiului casei, eu sunt de asemenea nevoit să mă supun; cine a greșit, e obligat să se supună.

– Cine e bolnav trebuie să accepte supunerea; aceasta e prima cerință pe care o formulează medicul.

– Firește, fiecare boală este o greșală.

– A naturii.

– A bolnavului... natura nu greșește.

– Noroc că n-o consideri a fi o greșală a medicului.

– Totuși, prin ajutorul său, medicul se face părtaș al greșelii; el e un fals izbăvitor.

– Cu adevărat, pe asta o iau asupra mea, o, Virgiliu, cu atât mai mult, cu cât tu însuși te mai gândești să devii medic.

– Am spus eu asta?

– Ai spus-o.

– Toată viața am fost bolnav; în mine a sălășluit întotdeauna un fals izbăvitor... am greșit mereu.

– Se pare că într-adevăr ai studiat prea temeinic lucrările veneratului nostru prieten Asclepiades, dragul meu Virgiliu.

– De ce?

– Ei, teoria lui despre evitabilitatea oricărei îmbolnăviri printr-un mod de viață corect prezintă o asemănare ce nu poate fi ignorată cu aceea a ta despre greșelile care se manifestă ca boală... oricât de mult te-aș prețui, citez totuși să numesc aceasta un nonsens și o absurditate, care duc în imediata vecinătate a medicinei vrăjitoarești... ceea ce nu e surprinzător, dacă ținem seama de atomii călători, care, după părerea lui Asclepiades, cică hoinăresc prin corpul omenesc.

– Ești oare într-atâta un adversar al magiei, Charondas? există în genere vindecare fără magie? aproape îmi vine să cred că noi doar am uitat magia adevărată.

– Eu însă cred numai în descântecurile de dragoste ale vrăjitoarei tale, care-l aduc înapoi pe Dafnis, o, Virgiliu.

Lucruri uitate ieșiră într-un mod uimitor la suprafață. Dafnis! egloga vrăjitoarei! nu presimțise el încă de-atunci că iubirea precede orice vrajă? că orice nefericire, orice greșală este totodată o lipsă de iubire? cine nu iubește este atins de boală, și numai cel ce e trezit din nou la iubire se poate vindeca:

– Oh, Charondas, orice medic care e în posesia adevăratei vrăji ce-aduce vindecarea își eliberează bolnavii de greșelile lor, iar asta o faci desigur și tu, adesea fără s-o știi.

– Dar nici nu vreau să știu de așa ceva, deoarece eu nu pot vedea în boală o greșeală... chiar și animalele și copiii se îmbolnăvesc, iar ei cu siguranță că nu fac greșeli... fără a-i contesta în rest importanța, trebuie să spun că Asclepiades a ignorat total și lucrul acesta.

Coborât la nivelul copilului, coborât la nivelul animalului, înjosit prin boală și refugiat datorită bolii încă mai adânc, refugiat până la hotarele care se află încă mai adânc decât animalitatea și copilăria:

– Oh, Charondas, tocmai animalul e copleșit de rușine din cauza bolii sale și se ascunde.

– Deși nu sunt medic veterinar, Virgiliu, totuși, atât cât îmi cunosc pacienții, pot spune că majoritatea au fost destul de mândri de boala lor.

Cuvintele acestea fură aruncate oarecum în treacăt, pieptănatul bărbii nesuportând vreo întrerupere, căci în vederea vizitei așteptate a lui Cezar, un medic de curte trebuie să fie dichisit, așa că își scosese din faldurile togii o oglindă de mână și un pieptene, se așezase pe jumătate pieziș, ca să prindă pe fața oglinzii o lumină priincioasă, și se ocupa foarte atent cu înfrumusețarea bărbii blonde de învățat. Și fără a-și întrerupe această activitate, cu buza inferioară împinsă în sus ca să-și întindă pielea, ceea ce îl făcea să vorbească mormăind, adăugă lămurirea:

– Vanitatea pacienților în legătură cu boala lor nu e depășită decât de vanitatea de izbăvitori a medicilor.

Lucrul acesta era firește adevărat; nici o rușine pricinuită de boală nu poate fi atât de mare, încât să nu mai lase loc vanității iscate de boală, unei înfumurate vanități a sacrificiului, care-și închipuie că a realizat ceva, fiindcă boala suspendă activitatea sexuală, fiindcă toate dorințele și toate cele vrednice de a fi dorite sunt șterse din fața bolnavului, o vanitate a autonimicirii. Și tocmai de aceea, sau în ciuda acestui fapt:

– Dă-mi oglinda.

– Mai târziu, după ce te vom ferchezui; acum ești puțin cam neîngrijit.

– Lasă-mi mândria de a fi bolnav; dă-mi-o.

Și după ce oglinda îi fu dată, iar din ea îl privi imaginea familiar-străină a propriei fețe. cu un aer de refuz sever și totuși de rugă, foarte străvezie sub pielea nerasă brun-măslinie, echivocă prin ochii întunecați, cercânați de umbre negre, cu gura ce tănuia multe, îngustată, dezobișnuită să sărute, când privi această față scobită care-l privea; care parcă purta în sine, umile, toate chipurile vieții, abisul de chipuri al trecutului, în care s-au prăvălit una după alta toate chipurile, ca să fie totuși păstrate pentru vecie în el, chipul mamei fiind oglindit în cel al copilului, chiar dacă acestuia nu i-au fost dați și ochii ei luminoși, oh, când privi acest lanț de chipuri, atunci văzu ultimul chip, care mai trebuia să se adauge și se și schița de pe acum, chipul speranței sale, chipul în care voise să se preschimbe prin boală, și era chipul mort al tatălui, chipul olarului muribund, care-și pusese mâna modelatoare pe capul băiatului, chipul chemării sale pe nume; de la acest chip pornea o liniștire ciudată, celelalte chipuri păleau înapoia lui și, odată ajuns aici, era aproape indiferent dacă reușise s-o facă pe un drum sau altui, dacă boala fusese sau nu drumul cel potrivit:

– Tu, care ești medic, vindecă-mă, ca să pot muri.

– Nimeni nu poate face totul, lucrul acesta l-ai cântat tu însuși, Virgiliu; pot să te vindec doar pentru a trăi, iar aceasta o voi și face cu ajutorul lui Esculap.

– Voi pune să se pregătească pentru el cocoșul.

– Ca să te trezească la nemurire? oh, Virgiliu, tu nu mai ai nevoie de moarte pentru nemurirea ta, iar acum ne vom apuca mai bine să te spălăm și să te bărbierim, ca să nu fim surprinși de Cezar făcând aceste treburi; de pe acum, timpul ne presează serios.

– Trebuie să mi se scurteze și părul.

– Dă-mi oglinda înapoi, Virgiliu, altminteri dorințele vanității tale vor deveni exagerate; ce-i drept, părul nu ți-e îngrijit de vreun frizer al curții, dar a-l scurta acum e, după gustul meu, inutil.

– Ofrandei i se scurtează părul de pe frunte; așa poruncește regula.

– Ți se ridică febra? sau o spui numai de dragul medicinei vrăjitoarești? dacă e de vreun folos, sunt de acord, căci tratamentele mele nu sunt unilaterale; mă pot măguli cu faptul că acesta este unul dintre avantajele lor... așadar poți pune liniștit să ți se taie părul pentru așa-zisul sacrificiu, dar cu atât mai mult e necesară graba.

Tonul fusese acela cu care se cedează aparent voinței unui copil, ca să-l determini să fie ascultător. Totuși, indiferent dacă ideea sacrificiului era absurdă sau nu, nu-i rămânea altceva decât să se supună. Și, lipsit de voință, suportă tot ceea ce i se întâmpla corespunzător prescripțiilor medicale. Fu ridicat de mâini pricepute și purtat la latrină, iar medicul supraveghea treaba, de parcă s-ar fi îngrijit de un copil mic.

– Așa, spuse după aceea, acum te vom transporta pentru un scurt răstimp la soare, ca să-ți poți bea

laptele în toată tihna.

Așadar, înfășurat în pături și bătut de soare, șezu în jilțul de la fereastră și bău cu înghițituri mici laptele fierbinte, care i se scurgea cu mici valuri de căldură în întunecimea corpului. Sclavul stătea lângă el, gata să-i ia cupa. Dar ochii sclavului priveau pe fereastră, cu un aer sever, distant, totuși supus.

– Îl vezi pe șchiop?

– Nu, stăpâne, nu văd nici un șchiop.

Odaia era acum plină de forfota activității; florile care atârnaseră pălite de candelabru, răspândind un miros dulce de vestejire, fură scoase, lumânările reînnoite, podeaua spălată, cearșafurile de pe pat duse afară. Medicul, înarmat din nou cu oglinda, se apropiase:

– Care șchiop?

– Șchiopul de astă-noapte.

Îngrijorată, căutând ceva inteligibil, urmă întrebarea următoare:

– Oh, te referi la Vulcan? te referi la cel căruia i-ai dedicat *Cântul Etnei*?

Îngrijorarea era aproape mișcătoare, efortul de a înțelege, aproape comic:

– Oh, uită poemul, Charondas; nici unul dintre poemele mele să nu-ți împovăreze memoria, totuși cel mai puțin această timpurie și imperfectă însăilare, pe care pe bună dreptate ar trebui s-o refac.

– Vrei să refaci *Cântul Etnei* și să arzi *Eneida*?

Neînțelegerea îngrijorată, cu care fusese rostită întrebarea, aluneca mai departe în comic. Și totuși poate că merita într-adevăr să reia încă o dată tema Etnei, pentru a-l pândi din nou cu o pricepere mai bună, cu o seriozitate superioară, dintr-o perspectivă mai bună decât odinioară pe fierarul șchiop în adâncimea sa de fier, descătușată de demoni, orbit de lumina în culori aspre a infernului, totuși zărind, datorită unei asemenea orbiri – oh, orbirea cântărețului – lumina tuturor înălțimilor: Prometeu întrupat în Vulcan, izbăvirea în neizbăvire.

– Nu, dragul meu Charondas, voiam să spun doar că ar trebui să uiți versurile și dintr-un poem și din celălalt.

Acum fu din nou mișcător să vezi cum figura medicului se luminează, fiindcă fusese cu puțință să se arunce totuși o punte a înțelegerii.

– Oh, Virgiliu, chiar dacă e un privilegiu al poezilor să ceară lucruri imposibile, memoria nu se lasă adormită cu una cu două la poruncă... oh, Virgiliu – „tot ce Apollo cântat-a cândva și, fericit, auzi Eurotas, el astăzi cântă...”

– „iar valea suie cântarea spre stele”, întregi de la depărtări de ecou o voce înceată, ea însăși un ecou, răsfrângând vocea dispărută a băiatului.

Sunetele urcau în înalt, un ecou al cerului; urcau zgomotele zilei, zgomotele hărniciei, zgomotele a mii de ateliere, a mii de gospodării, a mii de prăvălii, zgomotele orașului, amestecându-se, mocnind unele în altele, amestecate și mocnind cu toate mirosurile orașului, urcând spre cer, hățișul plutitor ai zilei, iar acum acesta mai ascundea în el tot atât de puțină spaimă, câtă putea să inspire gânguritul porumbeilor și ciripitul vrăbiilor, care se împletea în el. Acoperișurile de țigla, cu dungi negre sau negre pe de-a-ntregul, erau aburite de un strat tremurător, subțire, de fum, ici și colo țâșnea câte un fulger de aramă sau de plumb, câte un fulger de bronz sub razele astrului zilei devenit mai incolor, iar în strălucirea amiezii cerul devenise și el mai incolor; ce-i drept, fără nori, totuși lipsit de asprimea-i de azur, cerul se întindea peste o lume tremurătoare la amiază. Să-l neliniștească oare încă o dată pe medic și să-l întrebe despre steaua dispărută în transparența invizibilă? De nepierdut, deși cu neputință s-o zărești, steaua se ducea spre răsărit, se ducea de-a lungul cerurilor, totodată însă și dincolo de orice boltire, scufundată în acea oglindă oceanică, în a cărei adâncime abisală se adună pentru totdeauna ecoul cerurilor și al răs-cerurilor. Stea pribeagă, care unești sferile! De negăsit, străbătând toate limbile, rădăcinile de raze ale luminii ajung jos, de negăsit, străbătând toate limbile, încrengătura de raze a privirii ajunge sus, totuși odată cu raza pătrunzătoare, pătrunzând fără sfârșit și mereu mai fără sfârșit în noi, ochi și răs-ochi, trebuie să ne întoarcem în cea mai adâncă adâncime a noastră, astfel încât să atingem abisul oceanic al ecoului, de unde privirea noastră este reflectată spre cer și spre răs-cer, spre ochiul zeului. Munca noastră, pe care o îndeplinim încovoiați spre pământ și pe care trebuie s-o îndeplinim cu smerenie, este oare ea însăși o întrezărire a adâncimii, este ea oare acea trudă pânditoare, decisă a găsi imaginea superioară? prin munca noastră îndreptată spre pământ ajungem noi oare până în acea adâncime infinită, aflată adânc sub toate infernurile, care este totodată și adâncimea cerurilor celor mai de sus? sau trebuie să așteptăm până când cu ultima rază de lumină, cu ultima și mortala rază de lumină, zeul însuși va pătrunde mortal în noi, pentru ca,

împreună cu propriul său ecou, să ne ia înapoi și pe noi în ființa-i divină, coborând în sus pe treptele regale ale eonilor, coborând în sus în. suprafața deschisă? unde era steaua călătoare care arată drumul?

Ghemuit în jilț, clipea din ochi în sus spre scânteierea incoloră, o făcea cu prudență, ca și cum ar fi comis astfel ceva interzis. Iar în clipirea ochilor, dureros și totuși de neîntrerupt, în această clipire, care era acțiune și totodată acceptare pasivă, apărea, deformată într-un mod ciudat și totuși conturată precis – era aici, era acolo? – imaginea, așa cum se arătase în oglinda de mână, distantă și foarte străvezie, totuși imperfectă, o răsfrângere a răsfrângerii, apărută ca o umbră pe suprafața cea mai adâncă a oglinzii, pe fundul de raze cel mai întunecat și depărtat al abisului ei. Cu adevărat, nu pe scara eonilor fusese adusă aici sus, mai curând părea că fusese strecurată pe poarta cea mai modestă, cea mai din fundal, ca o clipire din ochi pornită dintr-o conștiință necurată, ah, cu adevărat nu fusese adusă sus ca printr-o țâșnire de raze.

Atunci sclavul, care îi luase cupa și o pusese de-o parte, spuse:

– Stăpâne, ferește-ți ochii, soarele e tare.

– Lasă asta pe seama mea, îl repezi medicul, care se întoarse spre grupul asistenților. S-a încălzit apa cu oțet?

– Desigur, maestre, veni replica din întunericul odăii.

Și astfel, la un semn al maestrului, fu din nou transportat în umbră și întins pe pat. Dar privirea sa rămase pironită pe frântura de cer din fereastră, atât de irezistibil atrasă de lumină, încât cuvintele în legătură cu aceasta se iviră de la sine:

– Celui ce privește din adâncimea fântânii spre cerul zilei, acesta i se pare întunecat, și poate să vadă pe el stelele.

Medicul fu îndată lângă el:

– Ai tulburări de vedere, Virgiliu? nu trebuie să te neliniștești din cauza aceasta, nu e nimic deosebit...

– Nu, n-am tulburări de vedere.

Ce orb trebuia să fie acest medic de curte, de vreme ce nu știa că un om aflat în orbire și așteptând o orbire mai bună nu poate avea tulburări de vedere.

– Vorbeai despre stele.

– Stele? ah, da... aș vrea să le mai văd o dată.

– Ai să le mai vezi de multe ori... Îți garantez, eu, Charondas din Kos.

– Ah, cu adevărat, Charondas? un bolnav nici nu-și poate dori ma mult.

– Oh, nu fi prea modest; îți pot făgădui cu conștiința curată încă mult mai mult... așa, de exemplu, că te vei simți perfect chiar în câteva zile, ba, aproape c-aș putea afirma, în câteva ore, fiindcă după o criză ca aceea pe care ai făcut-o vădit azi-noapte și vădit în forma cea mai violentă, începe de cele mai multe ori o ameliorare de-a dreptul năvalnică a stării sănătății... noi, medicii, nici nu ne putem dori de fapt ceva mai frumos decât o asemenea criză, iar după părerea mea bine întemeiată, chiar dacă nu e împărtășită de școala întreagă și mi-a adus, fără ca eu să mă simt jignit de asta, faima de extravagant, în anumite condiții este absolut recomandabil să se provoace artificial o criză de acest fel...

– Mă și simt perfect.

– Cu atât mai îmbucurător, cu atât mai îmbucurător, Virgiliu.

Da, se simțea perfect: cu spatele sprijinit de câteva perne, care i se pusese dedesubt pentru oprirea tusei, întins gol pe pat, fu alternativ spălat cu oțet cald și uscat domol și grijuliu cu prosoape încălzite, și cu cât dură mai mult această blândă alternanță, cu atât mai mult simți cum oboseala adusă de febră îi piere din corp; capul și-l ținea îndoit pe spate peste marginea pernei, pentru a-și oferi bărbia și gâtul briciului bărbierului care lucra la căpătâiul său, iar această abandonare deveni întrucâtva o ușurare, atât datorită alunecării moi și sigure a briciului pe pielea întinsă, curățirii țepilor înfierbântați ai bărbii, cât și – iar aceasta deveni mai mult decât ușurare, deveni de-a dreptul o plăcută încordare – repetatei succesiuni rapide de comprese calde și reci, care îi fură aplicate după aceea pe obrazul ras cu perdaf. Când însă, această operație fiind terminată, frizerul voi să treacă la aranjarea părului de pe cap, îl întrerupse:

– Mai întâi scurtează-mi părul de pe frunte.

– Cum poruncești, stăpâne.

Foarfecele se așază rece pe frunte, se îndreptă rece și cu scurte tăieturi țacănitoare spre tâmpile, când și când mai țacănea și în aer, fiindcă după fiecare tăietură frizerul îl făcea să clămpăne cu un tremolo plin de virtuozitate, iar pentru că simțul pentru frumos al unui artist al coafurii pretinde simetrie, trebuia să-i fie tunse

și creștetul capului, și ceafa, mai înainte de a se putea începe spălarea cu ulei și sare minerală, continuată prin clătiri repetate de mai multe ori cu apă rece, pentru care i se vârî sub ceafă un lighean cu o scobitură corespunzătoare. Iar în vreme ce toate acestea se desfășurau într-o ordine atentă, asistentul medicului începuse să-i frământe cu prudență și artă membrele, pornind de la degetele picioarelor.

Spălarea capului fu încheiată, iar frizerul întrebă:

– Pomadă de crin, de trandafir sau de rezedă, stăpâne? sau preferi ambră?

– Nimic din toate acestea; piaptănă-mă, dar nu pune nici o pomadă.

– Plăcut miroase femeia care nu miroase a nimic, zice Cicero, opină medicul, totuși oratorul a spus multe lucruri infame, în care n-a crezut nici el însuși, iar rezeda ar fi pentru tine întru totul potrivită; rezeda calmează.

– Și cu toate acestea, Charondas, prefer să renunț la ea.

Afară ciripeau vrăbiile, iar pe pervazul ferestrei se plimba uguind un porumbel vânat, înfoiat și dând din cap, învăluit în lumina cerului senin, amplificat de limpezimea deschisă a cerului.

Medicul râse:

– Dacă ți-aș fi interzis pomada, ai fi cerut-o; pacienții de soiul tău nu sunt pentru noi o raritate, trebuie doar să știi cum să te porți cu ei și, vorbind deschis, am avut destule și prea destule ocazii să învăț asta... vezi tu, eu sunt unul dintre aceia care-și mărturisesc dinainte trucurile, pentru ca totuși să câștige jocul. În rest, poate că de data aceasta ai dreptate, căci în fond n-ai nevoie de nici o calmare, ci mai mult de o îmborsărire a vitalității, și cumpănesc dacă n-ar trebui să-ți dau să înghiți un afrodisiac destul de puternic; da, absolut fără glumă, aproape că aș recomanda așa ceva în cazul tău, având în vedere că energia noastră vitală, voința de a trăi, vitalitatea sunt condiționate, chiar dacă nu exclusiv, totuși foarte puternic, aș afirma chiar mult mai puternic decât o dorim sau o bănuim, de centrul inferior al organismului nostru, de acest centru inferior care ne procură uneori nespūsă bucurie și căruia noi, medicii, trebuie să-i atribuim prin urmare un rol relativ important în stimularea dorinței de vindecare... ei, lucrurile acestea îți vor fi de fapt tot atât de bine cunoscute ca și mie, voiam doar să spun că nu ți-ar strica deloc ceva mai multă poftă de viață și dorință de însănătoșire...

– Pentru voința mea de a trăi nu am desigur nevoie de nici un afrodisiac, este, cred, și singură destul de puternică... viața mi-e tare dragă...

– Duci lipsă de iubirea care să răspundă la a ta? atunci însemnează că nu iubești destul!

– Nu mă plâng, Charondas.

Nu, pentru voința de a trăi nu avea nevoie de nici un afrodisiac; cine zace pentru iubire, acela închide ochii, aceluia ochii îi sunt închiși, ca și aceluia ce zace pentru moarte, de către o mână străină familiară, dar cine vrea să trăiască, stând în picioare pentru viață, acela ține ochii deschiși spre cer, spre seninul deschis al cerului, de unde se naște orice dorință de a trăi, orice voință de a trăi: oh, să poți revedea mereu albastrul cerului, mâine, poimâine, mulți ani de-a rândul, și să nu trebuiască să zaci cu ochii stinși-închiși, pe năsalie, cu fața rigidă ca lutul, în vreme ce afară se întinde, imposibil să-l mai privești, albastrul senin al cerului, plin de uguitul porumbeilor, pe care nu-l mai auzi. Așa fusese ziua, senină și albastră, așa fusese ziua, când tatăl său zăcuse pe năsalie. Oh, să-ți fie îngăduit să trăiești!

Frizerul se apropie înarmat cu o oglindă, spre a-l face să-i admire opera reușită:

– Ești mulțumit de tunsoare, stăpâne?

– Bine... am încredere fără să te mai controlez.

– Acum arăți splendid, îl complimentă cu o mână foarte încântată medicul Charondas, și cu trei degete ale mâinii drepte aplaudă încet pe căușul grăsuț al palmei stângi, absolut splendid, și tot astfel sper că ești foarte înviorat. Căci nu există nici un mijloc de a anima umorile și pulsul, mai bun decât un asemenea masaj temeinic, chibzuit, priceput, al întregului corp; pe bună dreptate, ar trebui să-i și simți efectul binefăcător, da, bag de seamă că îl și simți!

Afară se întindea seninătatea deschisă, lipsită de stele, a albăstrii ceresc; oh, s-o poți vedea mereu! chiar cu prețul unei boii și osteneli veșnice! oh, să poți privi! Cum mai putea guralivul medic Charondas să aștepte un răspuns! Deși de fapt spusese adevărul, fiindcă simțea o înviorare reală, firește doar un fel de oboseală înviorată, dar nu mai puțin o înviorare. Era eliberarea de spaimă. Înviorate îi erau membrele obosite, eliberată de spaimă viața lor proprie; chiar dacă sub masaj devenise pe cât cu puțință mai conștientă, se descătușase de vechea-i spaimă, ca și cum n-ar mai fi fost un fapt, ci doar știința despre el, ca și cum totul s-ar întâmpla numai într-o oglindire, nu însă cu propriul său corp. Totodată, această oglindire nu era la rându-i

altceva decât corpul însuși, da, corpul devenise oglindire și oglindă în același timp, oglindind nu numai faptul, ci și știința despre el, astfel încât, desprins de teamă, putea fi uitat și totuși rămânea păstrat în nemijlocită apropiere trupească, întreg ca o știință nouă, trupească, oricât de departe s-ar fi putut pierde, se pierdea el, cel-ce-nu-mai-știa, în orice ne-apropiere; totul deveni încet. Încet pulsa lumea, pulsa lăuntru și exteriorul, pulsau mareele zilelor și ale nopților, pulsa marea, domol-tumultuoasa ordine a ființei, pe fundul căreia înseși mareele se revarsă unele într-altele și tac, sunetul de clopot al nopții topindu-se într-o unitate împreună cu furtunile solare ale zilei, încet pulsa aparatul respirator și încet-liniștit evolua respirația în pieptul ce sălta și cobora, liniștit și stimulat de trăsăturile de masaj ale unei mâini străine, domoale și invizibile: eliberată de suferință și dăruită cu suferință, eliberată de cunoaștere și dăruită cu cunoaștere, această trăire din nou în trupesc era întrețesută într-o lipsă de zgomot, care era întocmai cea a unei imagini oglindite, netedă și rnută, iar activitatea din spațiul dimprejur, îndrumată de vocea devenită nezmogomotoasă a medicului, se desfășura ca într-o oglindire; fără zgomot, sclavii lunecau afară și înăuntru, ciudat de ușor ca fulgul fusese adus un coș cu albituri proaspete, un așternut proaspăt se află deodată sub corpul ridicat de parcă n-ar mai fi avut nici o greutate, o tunică proaspătă îl înfășură, flori proaspete încununau candelabru, iar parfumul lor se amesteca acum cu acela la oțetului, lunecând ușor, umeri și voios, un parfum de bură, purtat de susurul umed al fântânii din perete, picături ale sufletului căzând cu un murmur. Senzația de adăpostire se amplifică într-un mod ciudat. Firește, trupul său, căruia i acorda atât de multă îngrijire, era un trup al descompunerii, ba chiar al imediatei descompuneri, dar știința imaginii oglindite îi îngăduia să-și păstreze chipul, un chip rarefiat și plutitor, plutind la adăpost între trecut și viitor, pașnic devenit una cu amândouă, el însuși oglindă, el însuși pace, el însuși prezență asemeni eterului, rămânere purtată de respirație, zărind azurul. Și astfel era într-adevăr ca și cum toate acestea, ca și cum toate acestea care se petreceau aici, ca și cum toată această îngrijire, care se desfășura aici într-o lunecare fără zgomot, ar fi avut în vedere o pură transparență, ca și cum prin toate acestea ar fi fost edificată doar o construcție luminoasă și aerian-ludică de proptele, o schelă care nu mai avea de susținut nimic, decât poate ușurimea însăși, era chiar ca și cum acolo s-ar fi depus un efort extrem de mare și aproape fantomatic pentru realizarea unei adăpostiri, care nu mai avea de adăpostit nimic, care nu mai avea de închis în ea nimic, decât poate ceva foarte estompat, foarte diluat, decât poate oglindirea unei neîființe; totuși, dincolo de toate acestea, era totodată ca și cum cele estompate în oglindire și cele diluate în oglindire, ca și cum aceste lucruri abandonate și aproape cu neputință de prins erau salvate, în ciuda autoabandonării sale, de la pieire și reținute în sine însuși, ca printr-o minune, în ultima clipă, cu puțin înainte de dezagregare, ca și cum ar fi căpătat formă și chip de la o știință care, deși ea însăși știință de oglindă, posedă încă destulă tărie pământească pentru a lua în paza sa protectoare cele mai transparente lucruri de nesesizat și, datorită unei asemenea adăpostiri, a le reîntruchipa încă o dată în realitate: căci, până și în ultima ei răsfrângere, fapta ce slujește cu dragoste are puterea de a întemeia realitate, și chiar atunci când, ca aici, se arată numai ca o oglindire ludică, ca un joc de-a vindecarea, care nu mai este vindecare, purtat ludic până la poarta morții, până și atunci această faptă este invizibilul conținut al lumilor, care transformă creator știința în lucru știut, ceea ce adăpostește în lucru adăpostit și, zămisbind cele închise prin puterea închiderii, le readuce în creația pământească, atât de întărite prin transformare, încât această lume a creației – determinată, într-o ciudat de exactă existență, atât de către neobișnuit cât și de către cotidian – devine propria-i imagine oglindită și totodată imaginea oglindită a omului, imagine oglindită a universului lăuntric și a celui exterior laolaltă. Mai era încă propriu-i trup acela pe care îl simțea? sau era numai imaginea oglindită a trupului său, ori chiar numai imaginea oglindită a simțirii sale? unde era realitatea acestor lucruri existente care îl înconjurau pline de pace și totodată erau el însuși? Nu era de dat nici un răspuns, nu era dat nici unul, dar chiar și răspunsul nedat era ceva existent și pașnic, la fel ca toate celelalte din jur, trupesc și netrupesc într-o singură răsuflare, într-o singură pulsație, plutind între imagine primordială și copie, neatingând-o nici pe una, nici pe cealaltă, dimpotrivă, simbolul amândurora, plutind între cele amintite și cele vizibile, oglindă a amândurora și pașnic devenite una cu amândouă, prezentul eterat, iar pe fundul oglinzii, pe fundul păcii adânc cufundată în prezent și realitate, pe fundul depărtat-întunecat al limpezimii zilei, lucea steaua.

De ce trebuia să nu rămână așa, să rămână pentru totdeauna așa? de ce trebuia oare ca o asemenea stare fericită, netrudnică, să se schimbe odată? Și nici nu se întâmplă așa ceva. Ba chiar s-ar fi putut crede că până și cele ce se petreceau în odaie, deși continuau, nu purtau în sine nici o transformare. Nu mai puțin însă activitatea deveni mai intensă și mai amplă. Răsuflarea pașnică a ființei rămase împovărată de mirosul florilor, încordată

de izul oțetului, dar totodată se amplifică, iar orânduielele lumii deveniră un șoptit plin de prospețime caldă; era desăvârșire, iar ceea ce provoca uimire era doar faptul că altădată fusese altfel, că altădată putuse să fie altfel. Acum fiecare lucru își căpăta locul cuvenit, poate ca să-l păstreze pentru totdeauna. Tumultuos, totuși blând, odaia și peisajul se uneau, tumultuos pe câmpii florile creșteau, deveneau mai înalte decât orice casă, străpungeau coroanele copacilor, se lăsau îmbrățișate de crengile copacilor; oamenii forfoteau mici printre plante, se odihneau la umbra lor, se rezemau de tulpine și aveau, ca și el, o transparență fără nume, ba chiar voieșie. Chiar și medicul Charondas, care continua să stea în fața ferestrei, putea fi văzut acolo în mijlocul horei nimfelor, cum cu o figură politicoasă, îngândurată, își pieptăna mai departe barba blondă de pe obrazul dolofan și în acest scop mânua oglinda, oglindind totul: izvoare acoperite de mușchi, care țâșneau dintr-un somn încă mai blând, fragul înverzit care zugrăvește cu o umbră săracă și tremurătoare umezeala mușchiului, arzând și uscându-se în soarele amiezii, așa se oglindea totul, se oglindea ienupărul ca și castanul plin de fructe țepoase, și oglindind oglinzite atârnav boabele de struguri ce se coceau umflate pe corzile viței de vie – oh, apropiere a oglinzii, ușurință a oglinzii, oh, ce aproape, ce ușor era să devii acolo unul dintre aceia, să fii unul dintre cei ce se aflau acolo, să păzești împreună cu ei turmele, să tescuiesti împreună cu ei, sub boltitul șopron de piatră, strugurii grei de must. Oh, străveziul trecea în străveziu, și cu toate acestea își menținea ființa proprie; pielea și îmbrăcămintea oamenilor nu puteau fi diferențiate, iar sufletul oamenilor era părtaș atât la suprafața cea mai dinafară ca și la cea mai invizibilă, totuși vizibilă adâncime familiară a inimilor omenesti, din al cărei infinit pulsând ieșea la iveală. Avea loc o întâlnire infinită, o întâlnire care nu trebuia să se mai sfârșească vreodată, ademenind neliniștitor. Deasupra fluviilor se boltea parfum de laur, parfum de flori, se întindea de la o dumbravă la alta, purta chemările încete ale acelor care se înțelegeau cu voieșie, iar orașele, estompate în depărtarea luminoasă, își lepădaseră numele, astfel că erau ca un aer cu tremur gingaș. Oare sclavul mai avea pregătit laptele, pentru a se sacrifica o cupă plină, cum se cuvine, statuii de aur a lui Priap? Aur cu strălucire roșie scufundat în lapte, așa se arăta în cele ce oglindeau, se arăta înconjurat de plopii ce mărginesc râurile, consacrați lui Hercule, se arăta înconjurat de bacantica viță de vie, de laurul lui Apollo și de mirt, care e drag lui Venus, însă ulmii se aplecau peste ape, care le udau vârfurile frunzelor, iar din unul dintre trunchiuri se ivi Plotia și porni pășind pe punți; se apropie cu pas ușor, însoțită de fluturi și de păsări care ciripeau fără zgomot, păși prin suprafața oglinzii de mână, păși prin această netezime ce se deschise, apoi se închise iar, păși prin arcadele de curcubeu strălucitoare ca aurul și pe cărările de lapte fildeșii, iar la o oarecare depărtare de el, care se sprijinea de crengile de ulm ale candelabrului, se opri. – "Plotia Hieria", spuse el cu o politețe respectuoasă, fiindcă încă n-o întâlnise mai înainte. Ea ținea capul plecat, ca pentru un salut, părul ei scânteia presărat cu stele în noapte, și, în pofida distanței considerabile dintre ei, își dădură mâinile, atât de nemijlocit și atât de intim, încât fluviul vieții amândurora se revărsă încolo și înapoi. Numai că putea fi încă amăgire, și trebuia să se asigure: „Hazardul te-a condus pe drumul acesta?” – „Nu, replică ea, destinul nostru e unit de la început.” Mâinile le erau unite, ale lui puse în ale ei, ale ei în ale lui, oh, nu se putea distinge care erau ale lui, care ale ei, totuși, cum el, ca și când ar fi avut multe ramuri aidoma crengilor de ulm, putea totodată să apuce cu degete jucăușe și florile și fructele care răsăreau din copac, răspunsul nu era îndestulător, și trebuia să întrebe mai departe: „Tu însă te-ai ivit din alt copac și ai avut de făcut un drum foarte lung, ca să ajungi la acesta de aici.” – „Am trecut prin oglindă”, spuse ea, iar cu această lămurire trebuia să se mulțumească; da, ea venise prin oglindă, venea prin oglinda care dedublează lumina, iar dedublatele rădăcini de raze pătrund în jos până la originea unității de destin, pentru ca din origine să pulseze din nou în sus spre o nouă diversitate a unității, spre o nouă unitate a diversității, spre o nouă creație. Oh, frumoasă suprafață a pământului! Acolo, de jur împrejur, era totodată amiază și seară, acolo pribegeau turmele în pas încet, legănat, acolo ședeau vitele cu capetele adânc plecate, cu boturile și limbile picurând, la adăpători curgătoare, acolo, sub luxuriantele tufe de salcie, acolo pe pășunile dospite, acolo la izvoarele răcoritoare, acolo voiau să se ducă, mână în mână: „Plotia, ai venit ca să auzi iar poemul?” Acum Plotia zâmbii zâmbi încet de tot: zâmbetul începu în ochi, alunecă spre pielea cu luciu gingaș al tâmpelor, ca și când ar fi trebuit să cuprindă și vinele delicate, care se schițau dedesubt, și, foarte încet, cu totul imperceptibil, trecu spre buze, care tremurară ca sub un sărut, mai înainte de a se deschide în zâmbet și a dezveli marginea dinților, marginea scheletului, marginea fildeșie de stâncă a pământescului în omenesc. Astfel rămase zâmbetul și stătu pe chip, zâmbetul de țărm al pământescului, zâmbetul de țărm al veșniciei, iar scânteierea mării solare, de argint, infinite, fu aceea care, surâzând, deveni cuvânt: „Vreau să rămân la tine, fără sfârșit.” – „Rămâi la mine, Plotia, n-am să te părăsesc niciodată, vreau să te apăr mereu.” Era rugămintă și jurământ al inimii și totodată era împlinire, fiindcă Plotia, fără să fi făcut un pas măcar, se

apropiase puțin, iar ramurile cele mai dinafară ale ulmului lat îi atingeau umerii. „Rămâi și odihnește-te, Plotia, odihnește-te în umbra mea” – cuvintele acestea se formaseră, ce-i drept, în gura lui, fuseseră rostite de gura lui, și totuși păreau rostite de crengi, ca pornind magic din crengile care păreau să fi primit darul vorbirii datorită atingerii cu femeia. Și astfel fu numai drept ca femeia să-și lipească fața de ramurile înfrunzite și să le șoptească acestora răspunsul: „Ținut natal îmi ești, ținut natal îmi e umbra ta, care mă cuprinde pentru odihnă.” – „Ținut natal îmi ești, Plotia, și, simțind în mine odihna ta, mă odihnesc pentru totdeauna în tine.” Ea se așezase pe cufăr, și, în ciuda înfățișării vapoaze a trupului ei, sub care capacul de piele al cufărului nu se lăsa deloc, mâinile îi erau atât de trufesc împletite strâns cu ale lui, încât degetele sale îi putură simți cu o senzație de fericire trăsăturile moi ale feței, atunci când ea, întocmai cum făcuse băiatul, și-o îngropă în palme. Astfel ședea Plotia, ședea sub o boltă de umbră, iar comunitatea ființei lor, izvorâtă din mâini, amplificându-se în imuabil, nu mai era decât o simțire abia bănuită ca o respirație și bogată. Totuși, oricât de trufescă era atingerea, contopindu-le respirația și sângele, contopindu-le ființa, sclavul putea să pășească nestingherit prin comunitatea lor, ca și când el și ca și când brațele amândurora n-ar fi fost decât aerul cel mai eteric – voia sclavul să-i despartă? osteneală zadarnică, mâinile lor rămaseră puse una în alta, împletite, concrescute, devenite una, pentru veșnicie, și chiar inelul, care se afla pe degetul Plotiei, era un bun comun al unității de nediferențiat a mâinilor. Sclavul trebuia așadar muștrat, iar Plotia, acoperită din nou de silueta lui, o făcu: „Îndepărtează-te, spuse ea, îndepărtează-te de noi; nici o moarte nu e în stare să ne despartă.” Totuși sclavul nu o ascultă și nu li se îndepărta din cale, mai mult chiar, se aplecă spre urechea celui ce asculta: „Întoarcerea îți e interzisă; teme-te de animale!” Ce animale? cumva turmele de-acolo de ia izvoare? cumva taurul alb ca neaua al nenorocitei Pasiphae, care se afla acolo cu vacile? sau erau poate berbecii, care zburdau acolo și-și goneau caprele? Liniștea de amiază a lui Pan se întindea mută peste dumbrăvile înflorite, și totuși se și înserase, când faunii își începuseră horele, bătând pământul sub copite și cu mădularele ridicate țeapăn. Lîmpede era cântecul depărtărilor cerului deasupra locului unde se dănuia, lîmpede ca seara adia încoace, rece ca piatra picura în grote umezeală de mușchi, în uitarea serii, înconjurate de uguit de porumbei, tufișurile de la intrare își aruncau umbrele, și mai mari cădeau peste ele umbrele munților, mai mari și mai întunecate; seara, plăcută și dureroasă, într-o simplitate dulce nebunească, dulce sublimă. Era aceasta întoarcerea? era acesta drumul înapoi? Și din nou răspunsul fu preluat de Plotia: „Niciodată nu-ți sunt, o, Virgiliu al meu, imagine din memorie, și chiar dacă mă recunoști, mă vezi mereu pentru întâia oară.” – „Oh, sosire acasă ești tu, sosire acasă, fără întoarcere.” – „Sosirea acasă o vei afla abia la țelul către care, Virgiliu, mai ai de pribegit – interveni sclavul și îi întinse toiagul de pribegie, cu noduri frumoase, ferecat în aramă – nu mai poți rămâne și nu-ți mai e îngăduită nici o memorie; ia toiagul, strânge-l în pumn și mergi!” Era un îndemn poruncitor, iar dacă i-ar fi dat urmare, ar fi ajuns, cu toiagul în mână, în valea întunecată, unde crește ascunsă mlădița de aur; într-adevăr, era ca o poruncă irezistibilă, care ar fi obligat la o ascultare necondiționată, dacă toiagul n-ar fi rămas într-un mod extrem de ciudat în mâinile ușoare ale Plotiei, inaccesibil pentru sclav, iar lucrul acesta era de asemenea ca o desfătare procurată de o cunoaștere unică, lipsită de memorie, era ca o primă cunoaștere de către femeie: „Oh, Plotia, destinul tău este destinul meu, de vreme ce tu mă cunoști în acesta.” – „Amăgire, spuse sclavul cu severitate și făcu un efort fantomatic să-i smulgă Plotiei toiagul înapoi, este o amăgire; destinul femeii e trecut, al tău însă, Virgiliu, e viitor, și nimeni dintre cei legați de trecut nu pot să ți-l ușureze.” Avertismentul răsună grav, era îndreptat împotriva blândeii voioșii de floare a celor ce se petreceau și îl izbi în adâncul inimii: destinul orientat de viitor al bărbatului, destinul de trecut al femeii – inconciliabile fuseseră pentru el întotdeauna, în ciuda oricărui dor de fericire, iar acum voiau să se ridice din nou ca o barieră între Plotia și el. De partea cui era realul? de partea sclavului, de partea Plotiei? iar Plotia spuse: „Ia-mi destinul, Virgiliu, modelează cele trecute, pentru a deveni în tine viitorul nostru.” – „Amăgire, repetă sclavul, tu ești femeie; ai și urmat pe mulți care șchiopătau sprijinindu-se în toiag.” – „Ah, suspină Plotia, copleșită de atâta strășnicie îngrozitoare, iar această scurtă alunecare într-o gingașă neîmpotrivire fu folosită de sclav pentru a pune mâna pe toiag și a desfăcu cu el coroana copacului, astfel încât lumina soarelui căzu dureros de stridentă, cu asprimea amiezii. Firește, prin acest gest sperie și maimuțele, care-și practicau acolo sus în frunziș jocul libidinos al autosatisfacerii și care se împrăștiară în fugă cu țipete ascuțite, iar aceasta restabili seninătatea zilei; toate cele din odaie râdeau de maimuțele surprinse asupra faptului, iar medicul întoarse spre ele oglinda de mână, ca și cum ar fi voit să prindă încă o dată animalele speriate de lumină sau cel puțin să-și bată joc de ele, fiindcă în timp ce maimuțele vâsleau prin aer, cită: „Lupul să fugă acuma de oi, iar stejarul cel tare mere de aur să poarte, pe arini să-nflorească narcise; picuri de greu chihlimbar cătina să-asude, și buha certe-se-n cântec cu lebăda, fie Titirus Orfeu, când

rătăcește-n păduri, și Arion cu delfinii pe mare." Plotia își biruise și ea descurajarea; își apăsă mâinile și mai strâns în ale lui, iar privirea ei arătă spre lumina deschisă deasupra: „Cu lumina aud poemul tău, Virgiliu." – „Poemul meu? și acesta ține de trecut." – „Aud cele necântate." – „Oh, Plotia, poți tu să auzi deznădejdea? deznădejde este ceea ce n-am cântat și n-am făptuit, doar o căutare fără speranță, fără țel, iar poemul nu e altceva decât propria-i zădărnicie." – „Tu cauți în tine întunericul, a cărui lumină te modelează, și niciodată nu te va părăsi o asemenea speranță, ți se va împlini întotdeauna când vei fi lângă mine." Nemijlocit, lunecând iute și fără zgomot, era acum un viitor perpetuu, lumină de oglindă scufundându-se nemijlocit în lumină de oglindă. Măinile lui stăteau pe sâni ei, ale căror sfârcuri se întăreau sub atingere – oare ea îi dusesese mâna acolo? – și, captivat de dulcea percepere a corpului ei, o auzi spunând: „Inaccesibile îi sunt poemului cele necântate din tine, mai mare decât ceea ce a căpătat formă este principiul formator, care îți dă formă și ție, inaccesibil de departe sunt de tine, fiindcă tu însuși ești ele, totuși în preajma mea îți ești ție însuși în preajmă, și ajungi la ele." Nu numai fața ei, nu numai sâni ei căpătau formă în mâinile sale, nu, ci și inima ei nevăzută, cuprinsă laolaltă în îmbrățișarea desfătătoare. Iar el întrebă: „Tu ești forma pe care am căpătat-o eu? tu ești forma devenirii mele?" – „Eu sunt în tine, și totuși tu pătrunzi în mine; destinul tău crește în mine, și de aceea te cunosc în cele viitoare necântate." – „O, Plotia, tu ești țelul, de neatins." – „Sunt întunericul, sunt grota ce te primește spre lumină." – „Ținut natal, ținutul natal de negăsit ești tu." – „Știința mea despre a ta ființă te așteaptă; vino, mă găsești." – „Odihnind în știința ta cele de negăsit, odihnind cele viitoare." – „Port întru odihnă destinul tău; în știința mea îți este țelul." – „Dă-mi atunci și destinul tău viitor, ca să-l pot purta împreună cu tine." – „Nu am nici unul." – „Dă-mi și țelul tău, ca să-l pot căuta împreună cu tine." – „Nu am nici unul." – „Plotia, oh, Plotia, cum oare să te găsesc?! unde oare să te caut în cele de negăsit?! – „Nu-mi căuta viitorul, ia-mi asupra-ți începutul; știind de el, va deveni un viitor perpetuu în realitatea acestui acum al nostru." O, voce, o, limbă! mai vorbeau oare? mai șopteau? sau dialogul și amuțise, inteligibil numai lor, în transparența trupurilor lor întrepătrunse prin vrajă, întrepătrunsă fiind prin vrajă transparența sufletelor lor? O, suflet, care trăiești numai pentru cele necântate și nefăptuite, pentru forma viitorului, în care trebuie să se imprime destinul! O, suflet, care se formează spre nemurire și pentru aceasta își dorește cu ardoare însoțitorul, ca să recunoască în sine însuși țelul! O, întoarcere acasă, o, veșnică atemporalitate a ființei comune, închisă în mâinile împletite! Apele picurau mai încet, mai încet fântânile, și foarte încet șoptea și în sufletul său, în inima sa, în respirația sa, foarte încet șoptea în el și din el: „Te iubesc." – „Te iubesc", sună replica atât de neauzit, ca și când ar fi fost doar o apăsare mută a mâinilor ei. Și cu mâinile împletite, cu sufletele împletite, el sprijinindu-se de crengile copacului, ea șezând pe cufăr, ei doi nu se mișcară, nu se mișcară din loc nici de un. deget și totuși fură aduși mai aproape unul de altul, deoarece o putere plutitoare acționa pentru a micșora distanța dintre ei și pentru a bolti în jos crengile ulmului împreună cu lăstarele viței de vie ce atârnavă și ele pe jumătate tăiate, ca să formeze un umbrar îngust ce-i închidea în el, o peșteră străbătută de o lumină auriu-verde, care în curând nu mai lăsa loc pentru nimeni altcineva: era ca o copie formată din frunziș a grotei ce li se pregătise Didonei și lui Enea pentru o scurtă, ah, atât de scurtă fericire. Ah, transparența auriu-verde a frunzișului era deci înșelătoare? era amăgire? lucea auriu, totuși nu se zărea nici o ramură de aur, nici un sunet de aur nu era perceptibil în boschet, ah, iar perechii de eroi le fusese menită numai o clipă de realitate a fericirii, numai o singură clipă, în care destinul legat de trecut al Didonei se putuse reuni cu destinul orientat spre viitor al lui Enea, pălită era imaginea din trecut a iubitei din tinerețe, a lui Siheu cel mort prematur, pălită imaginea viitoarei domnii italice poruncită prin vestirea de către zei a destinului, ambele remodelate și contopite prin formă în acest veșnic acum de-o clipă al reunirii lor, al realității lor, totuși numai pe durata acestei unice clipe, totuși de pe acum umbrite de făptura uriașă, cu mulți ochi, multe limbi, multe boturi, multe aripi a Famei, care zboară prin noapte, îi desparte și-i alungă, îngrozindu-i, pe îndrăgostiți, izgonindu-i în rușine. Oh, oare aici trebuia să se întâmple același lucru? oare și ei trebuiau să aibă aceeași soartă? putea asta să se întâmple? nu erau ei de pe acum mult prea uniți și mult prea formați în vederea unei realități definitive, ca să li se mai poată întâmpla așa ceva? Zâmbetul Plotiei era larg desfășurat peste peisaj, aproape trist de senina-i imobilitate, iar peisajul, devenit surâzător de transparent, își dezvăluia, adânc prin trecut, îngreunat de viitor, gata de zămislire, devenirea, născut și născind. Degetele lui atingeau frunze și flori, scoarță de copac și pământ, și mereu era Plotia aceea pe care o atingeau, mereu era sufletul Plotiei care surâdea prin nesfârșitele straturi ale peisajului. Din coroana copacului veni însă vocea lui Lysanias: "Întoarce-te acasă în zâmbetul începutului, întoarce-te acasă în îmbrățișarea surâzătoare, în care te-ai adăpostit cândva!" – „Nu te întoarce", preveni încă o dată vocea sclavului, iar acesteia îi răspunse aceea a medicului, cerându-i șoptit să tacă: „Taci; el nu se mai poate întoarce." Deși după aceea peisajul deveni

ceva mai întunecat, aproape că nu-și pierdu nimic din seninătatea sa străvezie, iar surâsul Plotiei, nestingherit de ușoara întunecare, continuă, vocea ei surâzând sibilinic, atunci când din peisaj tocmai rosti acestea: „De la început ți-am fost țel, niciodată întoarcere, și fără nume ești pentru mine. fiindcă te iubesc; fără nume ca un copil ești pentru mine, suflet în devenire.” – „Oh, Plotia, în numele tău ai devenit pentru mine, iar fiindcă te iubesc, hotărâta a fost ființa ta.” – „Fugi”, îl preveni vocea sclavului într-o ultimă grabă, aproape înspăimântată. Totuși, viața de vie își încolăcise atât de des crengile, acestea se încinseseră într-atâta formând o grotă umbrită de întuneric, încât orice fugă părea cu neputință, iar el nici nu voia de altfel să fugă, ba nici măcar nu ar mai fi rupt ramura de aur, dacă i-ar fi fost arătată acum de către sclav: pașnic era s-o iubești pe Plotia, pașnică era apropierea goliciunii ei femeiești, pașnic era să-ți trimiți privirea printre ramuri, într-acolo, spre câmpiile înconjurată de păduri și spre dumbrăvile în floare, în care nici un lup nu pândea turmele, nici o capcană nu era întinsă pentru cerbi, în care Pan și păstori, nimfe și driade se desfată însuflețiți de o voioasă bucurie, iar juninca, temându-se de taur și căutându-l, se odihnește, istovită de dorință, lângă pâraul susurător. Nu se simțea aici nimic înfricoșat, nimic înfricoșător; chiar și capul șarpelui încolăcit în cercuri cu scânteieri verzi în jurul trunchiului de copac era gingaș, iar privirea lui, cu străluciri de aur și însoțită de mișcări foarte delicate ale limbii, cerea încredere. Toate cele ce se aflau de jur împrejur țesau o somnolență plăcută – cine ar fi dorit să fugă de-acolo! Nu, el nu voia să fugă, nu, se hotărâse, iar hotărârea care se numește iubire era mai mare decât ființa iubită, deoarece îmbrățișează și înțelege într-însa nu numai ceea ce se vede, ci și ceea ce nu se vede: „N-am să fug niciodată, niciodată n-am să fug de tine, Plotia, o, niciodată n-am să te părăsesc.” Plotia se afla acum mai aproape, iar respirația ei era răcoroasă: „Ești aproape de mine, ai fost și ești hotărârea, te aștept.” Da, aceasta era hotărârea, și deodată simți limpede și precis inelul Plotiei pe degetul său, poate că trecuse singur la el, poate că Plotia i-l vârâse în taină pentru a statornici legătura, unirea, dulceața care nu ia sfârșit. Căci trecutul și viitorul se contopesc în inel într-un acum ce nu vrea să se sfârșească, într-o cunoaștere ce-se-înnoiește-neconținut a destinului și într-o renaștere ce-se-în-noiește-neconținut: „Tu ești pentru mine hotărârea ținutului natal, Plotia; ai venit, și iată-ne prezentul etern al ținutului natal.” – „Poposești la mine, iubito?” – „Ținut natal îmi ești, în care pătrund întorcându-mă acasă.” – „Da – și era ca o adiere – da, trebuie să mă dorești.” Iar dacă la început fu uimitor că ea rosti aceasta atât de simplu, era totuși așa cum se cuvine, trebuia să fie, deoarece în clipa de-acum a dorinței trecutul și viitorul se cumpăneau reciproc, deoarece în această stare aproape încremenită, fără de chip marele zâmbet al iubirii, se întemeia limpezimea transparentă a procesului invariabil și deoarece de aici rezulta o constrângere, ba chiar o constrângere de-a dreptul dulce de a spune lucrurilor pe numele lor nemijlocit; cele ce se întâmplau erau determinate de cele mai excepționale ca și de cele mai cotidiene, ambele trebuiau chemate din învăluire la o expresie neînvăluită, ceea ce se cuvenea să facă și el: „Fluviul ființei tale curge spre mine, Plotia, atemporal și etern, iar eu te doresc foarte.” Însă asemenea unui vâl se depărta un pic de el, sau, mai bine zis, fu îndepărtată ca de o adiere: „Atunci alungă-l pe Alexis.” Pe Alexis? într-adevăr! în mijlocii peisajului, înconjurat de satiri cu mădulele țepene, Alexis stătea la fereastră, stătea acolo cu bucle blonde, cu ceafa albă, într-o tunică scurtă, stătea acolo și privea visător afară spre cele ce se estompau, spre munții îndepărtați, ale căror vârfuri planau deasupra negurii soarelui de la orizont, iar o albă ramură înflorită cu o abureală roșiatică se boltea deasupra lui. „Alungă-l pe Alexis, îl rugă Plotia, alungă-l, nu te uita spre el; îl ții aici cu ochii tăi...” Să-l alunge? îi era îngăduit să alunge pe unul al cărui destin, oh, un destin îndreptat spre viitor, îl luase asupra-și și de aceea îl iubea? Atunci trebuia alungat și gingașul Cebes, care urma să devină poet – era îngăduit oare un asemenea lucru? nu însemna oare a înjosi un destin omenesc, transformându-l în hazard? nu însemna oare a face din viitor trecut? Firește, în nemijlocita nuditate a realității celor ce se petreceau nu era posibilă o reflecție șovăitoare, și în același mod direct, nud și străveziu, stăruia Plotia: „Sânii mei nu sunt mai vrednici de dorit decât buclele băiatului de-acolo?” Alexis, la care se referea această spusă, nu făcu nici o mișcare, chiar și atunci când vocea medicului i se adresă încet pe un ton batjocoritor: „O, tu, copile frumos! prea mult nu te-ncrede-n culoare”, și nici atunci nu trăda prin nici o mișcare că auzise și înțelesese, dimpotrivă, continua să viseze privind tăcut afară peisajul, ațintindu-și ochii visători spre dumbrăvile în floare sub arșița amiezii și spre valea umbrită, unde de crengile gorunului atârna o umbră sacră și alină aerul ca o seară răcoroasă, tânărul visa în transparența senin-imobilă; totuși, când Plotia strigă, ca într-o profundă blândă spaimă după iubitul sufletului ei plin de dorință, al trupului ei plin de dorință, când strigă: „Virgiliu!” – deși chemarea fusese foarte înceată, era ca un strigăt de spaimă și totodată de biruință – silueta tânărului pieri ca absorbită de soare, dizolvată, preschimbată în eter, iar Plotia, cu un suspin surâzător de ușurare, zâmbi: „Nu mai șovăi, o, iubito.” – „O, Plotia. o, iubito.” Ca la porunca ei, crengile se încinseseră

într-un desiş de nestrăbătut, de nepătruns cu privirea, iar el – tras de mâinile ei, îngenunchease, se prăbuşise – el îngenunche, cu mâinile în ale ei, şi îi sărută sfârcurile sânilor. Şi plutind contopiţi, ridicaţi de o putere plutitoare, plutind datorită forţei de iradiere a privirii lor revărsate una în alta, erau duşi de acolo, erau înălţaţi ca de o adiere şi duşi pe aripi de vânt, culcaţi uşor pe pat, şi, cu toate că nu-şi lepădaseră vesmintele, rămaseră întinşi goi, piele lipită de piele, întinşi goi suflet lipit de suflet, lunecând unul lângă altul, totuşi immobili de dorinţă, în vreme ce în jurul lor tunetul solar al luminii, de neauzit în greutatea astrală, totuşi mereu mai puternic perceptibil, creştea, umplând lumile; amintirea trecutului şi amintirea viitorului se stinseseră într-o castitate fără memorie. Aşa stătură culcaţi în nemişcare, gură pe gură, iar limba ei se legăna rigid ca vârful unui copac în vânt; aşa statură culcaţi, până când buzele ei şoptiră tremurând în ale lui: "N-avem voie; ne observă medicul." Aşadar nu erau totuşi protejaţi de deasa îngrăditură! Cum era posibil aşa ceva? cum puteau pătrunde priviri prin tufişul cel des?! Şi totuşi, şi totuşi aşa era! Fără ca frunzişul de un verde întunecat să se fi rărit câtuşi de puţin, patul era expus de jur împrejur şi oferit tuturor privirilor; nu se puteau apăra de priviri, nu se puteau apăra de degetele întinse batjocoritor, care, împodobite cu multe inele, se îndreptau de pretutindeni spre pat, nu se puteau apăra de maimuţele care, cu o voioşie sălbatică, azvârleau în jos, rânjind, cu nuci, nu se puteau apăra de ţapii behăitori, înveseliţi, care aruncau priviri lubrice, iar o uriaşă umbră de liliac trecu râzând pe deasupra, oh, nu se puteau apăra de umbra Famei, de umbra făpturii ei uriaşe, oribile, care-i făcu să le fie ruşine, vestind cu râsul ei, răutăcios şi înspăimântător, lucruri ce se întâmplă şi ce nu se întâmplă: "N-au voie să se împreune, n-au voie; numai Cezar are voie!" Oh, nu se puteau apăra acolo de larmă, nu se puteau apăra de răsunetul luminii, nu se puteau apăra de orbitoarea stratificare multiplă a luminii, şi mai înainte de a afla un răspuns la toate acestea, ba chiar mai înainte de a putea căuta privirea Plotiei, mai înainte de a-şi putea desprinde gura de gura ei, femeia se preschimbă şi ea în răs, alunecase de-a lungul lui, cu o netezime de fildeş, ca un răs cu răceală de piatră, zbură ca o frunză purtată de vântul de lumină şi se aşează din nou pe cufăr. Voise ea oare să înlăture astfel ameninţarea rostită în larmă? Nu reuşise – renunţarea încă nu e o jertfă îndeustătoare – clocotul luminii nu fu nicidecum potolit, iar tunetul nu slăbi; dimpotrivă, deveni mereu mai limpede, deveni furtunos şi mereu mai furtunos, umplu întreaga întindere a celor vizibile, umplu dumbrăvile şi munţii, odaia şi apele, şi deveni atât de uriaş şi copleşitor, încât oamenii îşi întrerupseră toate îndeletnicirile şi stăteau ca împietriţi, mai mult chiar, se aşezară în formaţie, ca şi când nu era îngăduit să se mai deosebească unul de altul în faţa puterii ce se apropia tunător – oh, îngrozitoare şi copleşitoare deveni încordarea acestei apropieri, şi în sfârşit, oh, în sfârşit, uşa către peisaj fu dată în lături, slujitori se postară de strajă lângă cele două canaturi, iar printre ei intră cu pas repede în odaie, inspirând veneraţie şi totodată umană, maiestuoasă şi totodată plină de graţie, sacra persoană a lui August.

Cel sacru fu întâmpinat de linişte; numai păsările ciripeau în peisajul acum tăcut, numai porumbeii de pe pervazul ferestrei, umflându-se în pene şi plecându-şi capul, continuau să turuie nepăsători, iar afară, departe, acolo unde dansaseră faunii, unul singur mai cânta din nai, ca şi când nu i-ar fi păsat că tovarăşii îl părăsiseră; fireşte, naiul său suna spart. Furtuna se retrăsese, dar lumea nu-şi recăpătase culoarea, deoarece deasupra ei şi a muţeniei sale atârna norul în două culori al amurgului într-o linişte ce amuţea culorile, ca un rest al furtunii încremenite în nemişcare. Iar dacă, la brusca deschidere a uşii, curentul rece de aer care pătrunsese de pe coridorul întunecat de piatră imprimase din nou pentru câteva clipe un balans tremurător candelai suspendate, acum se linişti şi aceasta, şi totul aşteptă un cuvânt al lui August.

– Lăsaţi-ne singuri.

Păşind de-a-ndaratelea, aşa cum se cuvine maiestăţii suveranului, dar şi celei a morţii, cei de faţă părăsiră, unul după altul, încăperea, cu plecaciuni respectuoase, şi tot astfel peisajul îşi concedie, parcă părtaş la aceeaşi veneraţie, tot creaturalul din cuprinsul său, ba chiar el însuşi pări atât de mult, încât, ce-i drept, rămase prezent în trăsăturile principale, dar îşi pierdu într-o măsură crescândă consistenţa, iar în cele din urmă nu mai fu decât ceva schiţat fugar, asemănător cu un desen în peniţă conturat prin trăsături de condei în univers; copacii, dumbrăvile, florile, grotele fuseseră reduse la nişte trăsături de coridei, podurile se avântau în linii subţiri între malurile devenite imperceptibile, văduvite de culoare, văduvite de umbră, văduvite de lumină, căci însuşi norul amurgului se preschimbă într-un alb de hârtie, friabil, abia conturat, iar ochiul larg deschis, incolor al cerului era gol, nu era decât goala tristeţe a visului. Odaia, dimpotrivă, devenise foarte palpabilă, deoarece pereţii şi mobilierul, podeaua, candelabrul, tavanul cu grinzi şi lampa suspendată îşi recăpătaseră întreaga lor consistenţă în culori tari şi cu forme rotunde, iar în faţa acestei clarităţi grele, Plotia pierise: strivită

de toată greutatea realității, făptura ei ușoară se evaporase, și, cu toate că ea, care venise pentru totdeauna, nu făcea parte dintre celelalte înfățișări și de aceea cu siguranță nu se îndepărtase cu ele, ci trebuia să fie ca mai înainte în odaie, devenise invizibilă.

Dar neîndoielnic vizibil era August, se afla palpabil în fața lui, o priveliște foarte familiară, cu statura sa puțin prea scundă, aproape delicată, totuși maiestuoasă, cu fața aproape ca de băiețandru sub părul tăiat scurt, încărunit, și el spuse:

– Fiindcă n-ai vrut să te ostenești să vii la mine, sunt nevoit să te vizitez eu; te salut pe pământul italian.

Era ciudat că acum spusa și replica trebuiau să alterneze, dar palpabilitatea din jur, care firește făcu să și încolțească din nou sentimentul de boală, ușură vorbirea:

– M-ai obligat, prin medicii tăi la o asemenea rea-voință, Octavian August, dar totodată mă răsplătești prin ivirea ta.

– Este prima clipă liberă ce mi se îngăduie după ce am coborât pe uscat, și mă bucur că pot să ți-o dedic. Brundisium mi-a adus întotdeauna noroc, mie și alor mei.

– În Brundisium ai intrat când, tânăr de nouăsprezece ani, ai venit din Apolonia, ca să preiei moștenirea sfântului tău părinte, în Brundisium ai încheiat cu potrivnicii acordul care ți-a deschis calea spre binecuvântata ta domnie; au trecut de atunci numai cinci ani, îmi amintesc.

– Au fost cei cinci ani care s-au scurs între poemul tău *Culex* și *Bucolicele* tale; pe cel dintâi mi l-ai dedicat mie, pe cele din urmă lui Asinius Pollio, care a fost deci cu mult mai norocos decât mine, chiar dacă a și meritat, întocmai cum Mecena a meritat să-i dedici *Georgicele*, căci fără aceștia doi acordul de la Brundisium n-ar fi fost încheiat în condiții atât de favorabile.

Ce semnificație avea zâmbetul ușor, cu care Cezar însoți aceste cuvinte? de ce vorbea el despre dedicații? cuvintele lui Cezar nu erau niciodată lipsite de semnificație și intenție; era deci mai bine să-l abată de la poem:

– Din Brundisium ai plecat împotriva lui Antoniu în Grecia; dacă ne-am fi întors cu numai două săptămâni mai dreveme, ai fi putut sărbători aniversarea victoriei de la Actium aici, în punctul ei de plecare.

– „Prin iliaci întreceri cinstim noi la Actium țărml.” Cam așa ai spus totuși în *Eneida*. Așa e?

– Întocmai; memoria ta e admirabilă.

Cezar nu se lăsa abătut de la poem.

– Puține lucruri sunt atât de prețioase pentru memoria mea. Oare nu îndată după întoarcerea mea din Egipt mi-ai prezentat întâiul concept al epopeii?

– Precum spui.

– Iar în mijlocul poemului, într-adevăr în centrul și punctul culminant al poemului, în mijlocul scutului zeiesc pe care i l-ai dat lui Enea, ai pus tabloul bătăliei de la Actium.

– Așa am făcut. Căci ziua de la Actium a fost victoria spiritului roman și a moravurilor romane asupra forțelor întunecate ale Răsăritului, victoria asupra tainei întunecate care aproape că și pusese stăpânire pe Roma. Aceasta a fost victoria ta, August.

– Cunoști pe de rost pasajul?

– Cum aş putea! memoria mea e mai slabă decât a ta.

Oh, nu era posibilă nici o amăgire: August își îndreptase vădit ochii spre cufărul în care se afla manuscrisul; îi ținea ațintiți într-acolo, oh, nu era nici o amăgire, Cezar venise să-i ia poemul!

Iar August, zâmbind, se delecta cu spaima lui:

– Cum, atât de puțin îți cunoști propria operă?

– Nu știu pasajul acesta.

– Atunci va trebui să fac pentru a doua oară un efort de memorie; să sperăm că voi reuși.

– Sunt convins de asta.

– Ei, să vedem: „Însă în mijlocul scutului Cezar August îndrumă în lupta navală italiană, care...”

– Iartă-mă, oh, Cezar, nu sună așa; versul începe cu corăbiile ferecate.

– Cu corăbiile ferecate ale lui Agrippa? – Cezar era vizibil indispus – oricum, ferecătura a fost o invenție bună, în oarecare măsură a fost chiar o realizare măiastră a lui Agrippa, și prin ea a decis soarta bătăliei... deci memoria mea a dat greș; acum îmi amintesc...

– Fiindcă tu constitui centrul bătăliei și al scutului, persoana ta este pusă în centrul versului; așa se cuvenea.

– Citește-mi versul.

Să citească? să scoată manuscrisele și să le desfășoare? de manuscris era preocupat Cezar, care angajase aici cu el un joc cu adevărat necruțător. Cum să apere acum manuscrisele împotriva unui asemenea atentat? o va face Plotia? în nici un caz cufărul nu trebuia deschis:

– Voi încerca să recit pasajul.

Ca și cum Cezar i-ar fi ghicit gândurile, zâmbetul nu-i pieri de pe frumosu-i chip, și nu era zâmbet, era ceva rău și crud. În acest timp continua să stea lângă pat în atitudinea lui obișnuită, fermecătoare și liberă, nu se așeza, iar atacul următor pe care de fapt îl plănuia era atât de greu de ghicit, încât se ivi brusc bănuiala că voia s-o alunge pe Plotia de pe cufărul în care se afla manuscrisul. Poate că toate acestea nu erau decât o nălucire, una dintre acelea pe care le produce uneori febra, cu siguranță chiar că era doar o nălucire, căci aici totul avea consistența realității și culori ferme, aproape că n-aveai nevoie să ții seama de peisajul desenat afară, totuși, dacă priveai ceva mai atent într-acolo, constatai că lumina albă ca hârtia, chiar dacă umbrită cu cenușiu, ajungea până în limpezimea odăii, pătrunzând în toate cele prezente, împrumutându-le acestora o stranie notă palidă de irealitate; răul era trasat în linii subțiri, ca o plăcută ademenire, în lucruri, putea fi descoperit până și în culorile cununilor de flori și, în linii subțiri, se afla și într-o cută dintre ochii lui August. Acesta spuse:

– Începe, dragul meu Virgiliu, te ascult.

– Nu vrei să te așezi, aici lângă mine, trebuie să recit culcat, fiindcă medicii tăi mi-au interzis să mă ridic.

Din fericire, August se arătă dispus să dea urmare invitației; luă loc nu pe cufăr, ci pe scaunul de lângă pat, și fu ca și când n-ar fi așteptat decât asta: vârându-și mâna cu un gest extrem de neîmpăratească printre picioarele îndepărtate, își trase scaunul sub șezut și se lăsă pe el cu un mic suspin de plăcută ușurare, fără a se gândi la marele său strămoș Enea, care desigur că ar fi luat loc cu mai multă demnitate. Așa ședea nepotul străbunului Enea, iar începutul său de destindere, această ușoară oboseală, ivită ca un prim semn al îmbătrânirii ce se apropia, avea într-însa ceva mișcător și împăciuator; dar împăciuator era și felul cum, cu capul lăsat pe spate și cu brațele încrucișate, se pregăti să asculte:

– Să auzim, deci:

Și versurile răsunară:

„Vezi chiar în mijloc, la Actium, flota în bronz ferecată,
Și de atâta putere-nșirată de Marte cum fierbe
Țărml leucatic și marea cum fulgeră-n sclipet de aur.
Iată-l pe Cezar August ce îndrumă în luptă italiană,
El și popor, senatori, penatii și zeii cei mari
Stau împreună la pupa cea naltă; gemene flăcări
Tămplile-i ard și-a părinților stea îl străluce pe creștet.
Vine din colo-ajutat și de zei și de cânturi Agrippa,
Trupe-aducând din înalt; pe frunte-i scanteie însemnul
Mândru al luptei navale, coroana rostrală de aur.
Dincolo stă, cu țării barbare și-amestec de arme,
Antoniu, Cel ce-a învins Răsăritul, pe țărml cel roșu,
Duce noroade cu el, din Egipt, Orient și din Bactra;
Mai îi urmează (păcat!) egipteanca soție, și ea.”

Ca și când ar fi continuat să asculte, Cezar tăcea. După un răstimp spuse:

– Măine e ziua mea de naștere.

– O zi binecuvântată a lumii și o zi binecuvântată pentru statul roman; să-ți dăruiască și să-ți păstreze zeii o eternă tinerețe.

– Bine, prietene, și pentru că peste trei săptămâni vom sărbători și ziua ta de naștere, îngăduie-mi să-ți fac aceleași urări. Fie ca noi doi să ne bucurăm împreună de eterna noastră tinerețe! De altfel, și așa, cu cei cincizeci și unu de ani ai tăi, arăți atât de tânăr, încât nimeni n-ar crede că ai cu șapte ani mai mult decât mine. Firește, cu neputința ta de a suporta călătoria mi-ai jucat astăzi o farsă urâtă; va trebui să plec la drum foarte curând, ca să fiu mâine la Roma cel puțin la festivitățile de seară, și nădăduiam să te iau cu mine.

– E o despărțire, Octavian, și tu o știi.

Răspunsul fu un gest de nemulțumire:

– Despărțire, firește, despărțire pentru cel mult trei săptămâni; de ziua ta de naștere vei fi de mult la Roma, dar ar fi fost mai frumos dacă mi-ai fi citit încă acum, la aniversarea mea, o bucată din *Eneida*, mai frumos decât toate ceremoniile oficiale încărcate cu urări de fericire, la care va trebui să mă supun. Pentru poimăine am poruncit să se organizeze din nou jocuri mari.

Cezar venise să-și ia rămas bun, dar mai important pentru el era să scoată de-aici *Eneida*, și se străduia să ascundă și una și alta printr-un belșug de vorbe. Oare aceasta era calea pe care realitatea puneă stăpânire pe ireal? sau irealul era acela care atenta asupra realului? Oh, și Cezar trăia în ireal, iar lumina – oare soarele înaintase atât de mult? – deveni mai palidă:

– Viața e pentru tine, Cezar, o datorie, dar dragostea Romei, de care ești așteptat, te despăgubește.

Chipul lui Cezar, altminteri atât de reținut, căpătă o expresie foarte francă:

– Livia mă așteaptă, iar revederea cu prietenii îmi va face bine.

– Fericitule, care îți iubești soția! – plutind ca dinspre un ușor nicăieri, fusese vocea Plotiei.

– Iar faptul că vei lipsi din cercul nostru tocmai în aceste zile festive îl vom resimți dureros cu toții.

Cine iubește cu adevărat o femeie, poate fi și prieten și un sprijin pentru oameni; parcă nu altfel se întâmplau lucrurile și cu August:

– Cine se bucură de prietenia ta, Octavian, e fericit.

– Prietenia te face fericit, dragul meu Virgiliu.

Din nou o spusese cu sinceritate și căldură, într-atâta încât puteai să speri că atentatul împotriva manuscrisului nu se va produce:

– Îți sunt recunoscător, Octavian.

– Aceasta e și prea mult, și prea puțin, Virgiliu, căci prietenia nu constă în recunoștință.

– Fiindcă tu ești întotdeauna partea care dă, cealaltă nu găsește deschisă decât calea recunoștinței.

– Harul zeilor mi-a dăruit fericirea să pot fi adesea de folos prietenilor mei, dar încă mai mare era harul lor, dacă îmi îngăduia să-mi găsesc prieteni.

– Cu atât mai mult sunt datori aceștia să-ți arate recunoștință.

– Tu nu ești îndatorat să-mi răspunzi cu un dar decât pe măsura ta, iar pe acesta mi l-ai oferit până acum mai mult decât din belșug, atât prin ființa cât și prin activitatea ta... de ce ți-ai schimbat părerea? de ce vorbești despre o recunoștință goală, care, vădit, nu e înclinată să recunoască nici o îndatorire?

– Părerea mea a rămas neschimbată, o, Cezar, chiar dacă nu pot admite că realizările mele au reprezentat vreodată un îndeșulător dar de răspuns.

– Ai fost întotdeauna prea modest, Virgiliu, totuși nu un bărbat de o falsă modestie; îmi dau seama că îți defăimezi darurile în mod intenționat, pentru ca în cele din urmă să ni le smulgi pe ascuns.

Ah, acum se spusese lucrurilor pe nume, li se spusese pe nume – neabătut și aprig. Cezar se năpustea spre țelul său, și nimic nu-l va împiedica să răpească manuscrisele:

– Octavian, lasă-mi poemul.

– Prea bine, Virgiliu, asta e... Lucius Varius și Plotius Tucca m-au înștiințat despre înfricoșătoarea ta intenție și, la fel ca ei, n-am vrut să cred... cu adevărat ai de gând să-ți distrugi operele?

În odaie se lăsă tăcerea, o tăcere severă, care-și avea centrul, palid și conturat prin linii subțiri, în chipul îngândurat și sever al lui Cezar. În niciunde se tângui ceva foarte încet, și chiar și acest geamăt fu la fel de subțire și rectiliniu ca acea cută ce se desenase între ochii lui August, a cărui privire odihnea asupra lui.

– Taci, spuse Cezar, iar aceasta însemnează desigur că vrei cu adevărat să-ți iei înapoi darul... gândește-te, Virgiliu, este *Eneida*! prietenii tăi sunt foarte mâhniți, iar eu, precum știi, mă număr printre ei.

Ușoara tânguire a Plotiei deveni acum mai perceptibilă; vorbele veniră înșirate una după alta, subțiri, fără nici un accent: „Nimicește poezia, dă-mi destinul tău; trebuie să ne iubim.”

Să nimicească poezia, s-o iubească pe Plotia, să fie prieten pentru prieten, ademenire se alătura ademenirii, straniu de convingător, și totuși nu Plotia era aceea căreia să-i fie îngăduit a lua parte la toate acestea:

– Oh, August, o fac de dragul prieteniei noastre; nu stăruie.

– Prietenie?... tu vorbești în așa fel, de parcă noi, prietenii tăi, n-am fi vrednici să-ți păstrăm darul.

Buzele lui Cezar, abia mișcate, vorbeau și dădeau replica, deși el avea puterea și, cu siguranță, dorința să poruncească pur și simplu ca manuscrisul să fie luat de-acolo, iar Plotia amuțise, ca și cum aștepta sfârșitul

discuției: forma ființei împrejmuitoare era de nesfârșat, rigidă și severă, iar dacă procesul se desfășura după voința lui August, această voință îi era și ea inerentă.

– Oh, August, mai curând poemul meu, mai curând eu nu suntem vrednici de prietenii mei. Totuși nu mă învinui din nou de falsă modestie; știu că e un poem mare, chiar dacă e mic alături de cânturile homerice.

– Câtă vreme recunoști lucrul acesta, nu poți contesta că planul tău de a-l nimici este unul criminal.

– Ceea ce se întâmplă din porunca zeilor nu e crimă.

– Cauți subterfugii, Virgiliu; cine nu are dreptate se ascunde bucuros înapoia voinței zeilor; eu însă, eu încă n-am auzit vreodată ca zeii să fi poruncit nimicirea unui bun public.

– E o cinste pentru mine, o, Cezar, că îmi înalți opera până la nivelul unui bun public, dar pot afirma că eu n-am scris-o pentru cititor, ci mai întâi pentru mine, că aceasta a fost necesitatea ei cea mai intimă și că e opera mea, de care trebuie și pot să dispun, precum simt nevoia, la hotărârea zeilor.

– Pot eu să dau libertate Egiptului? pot să retrag trupele din Germania? pot lăsa din nou hotarele pe seama părților? pot lăsa la voia întâmplării pacea Romei? îmi e îngăduit să fac toate acestea? nu, nu mi-e îngăduit, și chiar dacă aș primi porunca zeilor, nu mi-ar fi îngăduit să-i dau urmare, deși este pacea mea, și eu am realizat-o prin luptă, și e opera mea...

Comparația șchiopăta, căci victoriile fuseseră opera comună a lui Cezar, a întregului popor și a întregii armate romane, în vreme ce un poem este fapta unui singur. Totuși, oricum ar fi fost, indiferent dacă era vorba de o comparație contradictorie sau nu, simpla prezență a lui Cezar interzicea orice reproș.

– Opera ta se măsoară după folosul pe care-l aduce statului, a mea după desăvârșirea artistică.

Desăvârșirea artistică, plăcuta cerință a creației, care nu îngăduie nici o alegere și depășește tot ceea ce e omenesc și pământesc!

– Nu văd nici o deosebire; și opera de artă trebuie să slujească folosului comunității și prin aceasta statului, iar statul însuși este o operă de artă în mâinile celui ce trebuie să-l edifice.

La Cezar se putea observa o anumită oboseală plictisită; considerațiile asupra operei de artă nu prezentau pentru el vreo importanță, și era cam nehibzuit a stăruii asupra lor:

– Dacă statul e o operă de artă, apoi este una care rămâne în mișcare și îngăduie o continuă perfecționare, în vreme ce creația poetică, odată încheiată, este ceva ce se odihnește în sine, astfel că acela care a creat-o nu trebuie să lase lucrarea din mână, mai înainte de a fi atins desăvârșirea; trebuie să facă schimbări, să elimine ceea ce e nerealizat, aceasta îi e porunca dată, și e obligat s-o urmeze, chiar cu pericolul ca prin aceasta întreaga operă să piară. Există o singură unitate de măsură, iar aceasta e țelul operei; numai după țelul operei se poate aprecia ceea ce poate să rămână și ceea ce e vrednic să fie nimicit, cu adevărat, numai despre acest țel e vorba, nu despre opera înfăptuită, iar artistul...

August îi tăie vorba nerăbdător:

– Nimeni nu va contesta dreptul artistului de a îmbunătăți sau chiar de a tăia ceea ce este imperfect, dar nimeni nu va crede că toată opera ta este imperfectă...

– Este imperfectă.

– Ascultă, Virgiliu, tu ai renunțat încă de mult la dreptul de a formula o astfel de sentință. Acum mai bine de zece ani mi-ai adus la cunoștință planul *Eneidei* tale, și îți poți aminti cu ce adâncă bucurie am fost de acord cu tine și cu intenția ta, noi toți, care am putut fi atunci părtași. În anii următori ne-ai citit bucată cu bucată poemul, și chiar dacă te-a copleșit vreodată descurajarea – și cât de des ți s-a întâmplat totuși – din pricina măreției subiectului și a forței construcției tale, ți-ai recâștigat încrederea datorită admirației noastre, nu, admirației întregului popor roman; gândește-te că încă de pe acum părți mari din operă sunt cunoscute de toată lumea, că poporul roman știe de existența acestei creații poetice, de existența unei creații poetice care îl glorifică așa cum n-a mai făcut-o vreodată nici o creație poetică, și că este dreptul deplin al poporului, dreptul său deplin și inalienabil, de a primi în dar opera terminată. Nu mai este opera ta, e opera noastră, a tuturor, ba chiar, în acest sens, am conlucrat cu toții la ea, și nu în ultimul rând este opera poporului roman și a măreției sale.

Lumina pălise și mai mult; ai fi crezut că începuse să se desfășoare o eclipsă de soare.

– A fost slăbiciunea mea să arăt ceva neterminat, vanitatea șovăitoare a artistului. Dar a fost și dragostea mea pentru tine, Octavian, care m-a îndemnat s-o fac.

În ochii lui Cezar se aprinse scânteia unei familiarități confidentiale; era ceva pueril, aproape viclean:

– Spui că opera ta e nedesăvârșită? neterminată? Așadar ai fi putut s-o faci mai bine sau ar fi trebuit s-o

faci mai bine?

– Așa este, precum spui.

– Adineauri am fost nevoit să mă rușinez de memoria mea slabă; îngăduie-mi acum să-mi salvez onoarea... am să-ți spun câteva dintre propriile tale versuri.

Meschină și bucuroasă și răutăcioasă, în același timp și foarte puerilă, se ivi dorința ca Octavian să nu izbutească nici acum, în vreme ce alături de ea – ah, vanitate a poetului! – apăru, nesățioasă, curiozitatea însetată de laude:

– Ce versuri, Octavian?

Bătând tactul cu degetul ridicat, însoțind tactul cu ușoare bătăi din picior, stăpânitorul Romei, stăpânitorul rotundului pământesc, rosti însuși versurile:

„Alții să toarne în bronz făpturi ce respiră și (poate)
Chipuri ce-aieva trăiesc din marmura albă să scoată,
Fie mai buni oratori, mânuiască mai bine compasul,
Crugul ceresc desenând și-arătând răsărituri de stele.
Tu, nu uita să domnești peste țări și popoare, romane,
Arta aceasta-i a ta, pe veci să impui legea păcii,
Blând să îi cruți pe supuși, pe mândri să-i birui în luptă.”

Degetul care bătuse tactul rămase întins, avertizând, ca un semnal pentru învățătura ce trebuia extrasă și reținută din versuri:

– Ei, Virgiliu? prins în propria plasă?

Firește, era o aluzie la lipsa de însemnătate a valorilor pur artistice, o aluzie cu adevărat străvezie la disparența lui lipsă de însemnătate față de misiunea propriu-zisă a Romei, numai că aluzia era prea ieftină; nu putea fi de acord cu ea:

– Așa e, August, așa sună, ai redat perfect pasajul; sunt vorbele lui Anchise.

– Și-atunci nu sunt cumva și ale tale?

– Nu am nimic de reproșat împotriva lor.

– Sunt ireproșabile.

– Și chiar dacă ar fi, nu sunt tot poemul!

– N-are importanță. Ce-i drept, n-aș ști să spun ce scăderi va fi având restul poemului, dar tu însuși admiți că spiritul roman e mai presus de micile lipsuri ale formei, iar despre altceva nu poate fi totuși vorba... poemul tău e spirit roman, nu artificiu artistic, or despre asta e vorba... Da, poemul tău e spirit roman, și e grandios.

Ce îți imagina August despre adevăratele scăderi?! ce știa el despre dezacordul profund sub care se află oricare viață și în primul rând orice artă?! Ce numea el artificiu?! ce înțelegea el din toate acestea? și chiar dacă numea poemul grandios, și chiar dacă prin aceasta îl flata pe autor – ah, nimeni nu se poate zăvorî întru totul în fața unei asemenea laude! – lauda nu avea nici o valoare, căci cine nu înțelege lipsurile evidente nu știe nimic nici despre măreția tainică a poemului!

– Imperfecțiunea, oh, August, e mai profundă decât poate bănuia cineva.

Cezar nu luă act de replică:

– Opera ta e Roma, și de aceea aparține poporului roman și statului roman, căruia tu îi slujești așa cum suntem ținuti să-i slujim cu toții... numai cele ce n-am înfăptuit ne aparțin doar nouă, poate și nereușitele și insuccesele; ceea ce însă am făcut cu adevărat aparține tuturor, aparține lumii.

– Cezar, opera mea este nefăcută; e îngrozitor de nefăcută, și nimeni nu vrea să mă creadă!

Din nou pe chipul rezervat sclipi o scânteie de discretă familiaritate:

– Cunoaștem cu toții descurajările și deznădejile tale, Virgiliu, și se înțelege că astăzi, când zaci bolnav, acestea te năpădesc cu deosebită violență; dincolo de asta, însă, tu vrei să te folosești de ele cu multă viclenie pentru a-ți realiza intențiile ascunse, cel puțin pentru mine încă ascunse...

– Nu este descurajarea la care te referi și din care, cu adevărat, m-ai salvat destul de des, Octavian, nu este descurajarea în fața greutăților neînvins și de neînvins... nu, arunc o privire asupra întregii mele vieți și văd în ea nefapta.

– Trebuie să te împaci cu asta... orice viață omenească și orice operă omenească poartă ascuns în ele un rest de neînfăptuire; tuturor ni s-a dat povara acestei ursite.

Cuvintele fuseseră rostite cu tristețe.

– Opera ta se va desăvârși veșnic mai departe; ea va fi continuată în viitor de succesorii tăi după voința ta, dar pentru mine nu există succesor.

– Succesiunea i-o voi încredința lui Agrippa... dar e prea bătrân; altminteri el ar fi cel mai bun.

Și, ca năpădit de o bruscă îngrijorare, Cezar se ridică și se duse la fereastră, ca și când privirea aruncată asupra depărtărilor peisajului i-ar fi putut aduce oarecare alinare.

Oamenii iau unii locul altora, trupurile lor muritoare își succed unul altuia, numai cunoașterea curge mai departe, curge mai departe în supradepărtare și într-o nespusă întâlnire.

– Agrippa va sosi curând, spuse August și privi în jos spre strada, pe unde trebuia să vină Agrippa.

Marcus Vipsanius Agrippa, chipul lui simplu, posac-isteț, robust și greoi de soldat; acest chip se zugrăvi limpede, într-o știință bruscă, parcă șoptită de o voce, poate de aceea a sclavului, șoptind că energia mistuitoare a acestei vieți orientate spre putere se va mistui în curând pe ea însăși, stingându-se mai înainte de aceea a lui August. Oricum, așa ceva, acesta nu voia să audă; el voia să afle altceva:

– Tu însuți ești tânăr, Octavian, și ai fii, chiar dacă nenăscuți; spița ta va dăinui.

Răspunsul fu un gest obosit.

Apoi se făcu liniște și se înstăpâni tăcerea. August stătea la fereastră, subțire și foarte zvelt, un muritor cu trup muritor divizat în mădulare, învăluit în togă, așa se schița în el lumina ce-i cădea din față, un spate omenesc îngust cu falduri piezișe de togă, și dintr-o dată nu mai știa dacă exista și o parte din față și chiar un chip umplut de privire, iradiind privire, cu atât mai puțin însă nu mai știa încotro trebuia să privească acest chip. Nu stătuse adineauri chiar acolo Alexis, exact în același loc? ba da, desigur, fusese Alexis, subțire ca un copii, de o frumusețe aproape mișcătoare, aproape un fiu, fiul, al cărui destin în devenire, a cărui dezvoltare voise s-o ia asupra lui, îngrijind de el nu numai ca un tată, nu, ci și așa cum își îngrijește o mamă copilul, și pe care îl modelase totuși ca un tată, făcând din el copia sa. Alexis stătuse acolo întors, ca și cum ar fi continuat să-i poarte pică din cauza acestei orientări greșite și a siluirii destinului său, dar, neluând în seamă faptul acesta, privise visător spre atmosfera de vis a peisajului, spre soarele de vis întrețesut cu flori, spre pacea de vis cu mireasmă de laur, iar pentru el, pentru băiatul acesta frumos, faunii beți de farmecul câmpiei dansaseră în ritmul îmbătător al flautelor, pentru el se deschisese peisajul, mișcat în miezul lui de dans, până și stejarii scuturându-și cu putere în ritm vârfurile; pentru băiat se petrecuseră toate, un unic dans al dorinței creaturalității până la toate hotarele, vizibile cele de nezărit, vizibile cele întoarse, întrețesute într-o unică vizibilitate datorită dorinței neîntrerupte, revărsându-se încolo și înapoi, care era plină de cunoaștere și învăluia cu tremurătoarea sa curgere atât cele zărite cât și cele de nezărit, pentru a le da astfel forma unui chip cunoscut: da, învăluit de dorința care cunoaște și el însuși dorind, Alexis stătuse acolo, și deoarece el căpătase chip, totul căpătă chip în jurul său, deveni o unitate cunoscută, astfel încât amiaza și seara putuseră să curgă laolaltă într-o unică ființă luminoasă, numai că acum nu mai era nimic din toate acestea, și chiar lanțurile de coline nocturne odihnind în infinita supradepărtare se topiseră în vacuitate, fuseseră înghițite de vidul general al peisajului, care se înscrisese ca o încălceală mută și săracă de linii, aproape aspră din pricina duriității, în lumina pală, brună, friabilă a eclipsei de soare în creștere; culorile florilor deveniră mereu mai șterse, purpura togii lui Cezar deveni neagră-violetă în această lumină, care era uscată ca hârtia arsă, toate acestea erau extrem de disperate, de-a dreptul fără nici o legătură între ele și fără nici o perspectivă reciprocă, disperate din cauza unilateralității aspre, care pornea de la silueta subțire de-acolo de la fereastră, disperate din cauza asprimii, duriității, ascuțimii aproape ireale în ciuda efectului lor foarte concret de suprafață, și până și omenescul, ah, până și relația omenească părea căzută pradă acestei unilateralități a unei suprafețe ce nu mai acoperă nimic, plutind în mod tainic liber, ciudat de nesensibil, ciudat de lipsit de dorință, ciudat de lucid, se întindea o legătură puternică, aproape încordată spre făptura omenească subțire ce stătea acolo nemișcată; era o conexiune cu ea, conexiune în mijlocul celor lipsite de conexiune, stranie din pricina insolubilității. Nu se mai mișca nimic, până și ciripitul păsărilor murise în paloarea întunecată; ah, visul nu se va mai întoarce nicicând. Totuși, Plotia, aplecându-se din vis într-o apropiere nemijlocită, respirația ei se percepea ca o presimțire, îi șopti făgăduind tainic: „Nu te lăsa copleșit de tristețea lui, căci eu te cunosc în viitorul necântat; cele ce-au fost nu te mai leagă, poposește la mine, iubitul” – așa îi șopti ea, insuflând parcă delicata vivacitate a păcii de vis, mai presus de orice auz, într-o lume concretă ce căpătase paloarea neînsuflețirii, așa șopti ea în ceea ce pricinuia încremenirea lumii, pentru ca

îndată să amuțească, șoapta stingându-se încet, ca și când misiunea i-ar fi depășit cu mult slabele puteri. Liniștea dăinui acum mult, bărbatul de la fereastră privea țință, el, care guverna lumea în numele zeilor, el, slabul, pământescul teofor, privea țință privesc umbrită și în continuă umbră a acoperișurilor și a liniilor de afară; atmosfera rămase tăcută și pașnică, dar nu mai era pacea de vis, care plutise aerian mai înainte aici, era pacea severă, inflexibilă a lui August, și numai mireasma de laur, mocnind acum. ca și mai înainte, în încăperea ca o suflare de vis, stăruia ca o amintire a delicatei vivacități florale, la hotarele căreia, aproape aparținând durității, stătea laurul, stă laurul.

Pe neașteptate, cu o mișcare extrem de violentă, August se răsuca spre el:

– Întoarce-te la subiect, Virgiliu... de ce vrei să nimicești *Eneida*?

Fu atât de surprinzător, încât în prima clipă nu i se putu replica nimic.

– Ai vorbit despre scăderi; să ți le admitem, deși eu nu cred în ele, totuși nu există nici un fel de scăderi artistice, cărora un Virgiliu să nu le poată găsi rezolvarea... deci n-au fost decât niște subterfugii.

– Nu mi-am atins țelul.

– Nici din această lămurire nu pricep nimic... despre ce țel e vorba?

Întrebarea fusese pusă foarte categoric și foarte de-a dreptul; August se apropiase acum din nou de pat, semăna cu un tată ce întreprinde o cercetare severă, iar intimidarea pe care o insufla era extrem de ciudată, nu numai din pricina diferenței de vârstă ce exista oricum între ei, ci mult mai mult din pricină că, pentru cei care-l cunoșteau pe August, acest fel de interogatoriu aspru ce-i și intrase în obicei trebuia să fie de mult ceva familiar, ceva destul de familiar, ca să nu mai aibă în el nimic înspăimântător. Probabil că intimidarea rezida în justetea incontestabilă a întrebării; cine nu poate da un răspuns, se intimidează: unde erau țelurile? erau de negăsit, evaporate și ele sub greutatea concretă a clipei! Ah, unde erau țelurile? Oh, Plotia! oh, voce sibilină! care țeluri?!

Și Plotia spuse, iar cuvintele ei sunară ca o aducere aminte: „Eu îți port destinul; în știința mea ți se află țelul.”

La rândul său, August schimbă tonul – și asta obișnuia s-o facă el cu plăcere în timpul interogatoriului, atunci când se străduia să obțină ceva – și trecu la o amabilitate cuceritoare, care îi venea atât de bine:

– Există multe țeluri, Virgiliu; eu însumi am un număr impunător de țeluri, iar printre ele prietenia ta, cu adevărat, nu ocupă ultimul loc, deoarece, în viitor, a fi fost prietenul lui Virgiliu va aparține gloriei mele... acum, destăinuie-mi totuși ce țel înfricoșător ți s-a născut, făcând să se coacă în tine o hotărâre atât de neinteligibilă...

Febra creștea iar; o simțea între degetele fierbinți, iar inelul îl apăsa. Aceasta nu-l scutea de răspuns:

– Țelul meu!? știința... adevărul... toate țelurile se află acolo... cunoașterea...

– Și crezi că nu ți-ai atins acest țel?

– Nimeni nu-l atinge.

– Ei... de vreme ce te dezminți singur, e de neînțeles că mai continui să te chinuiești, ... muritorilor nu le stă în putere să facă totul.

– Eu însă n-am făcut nici măcar primul pas spre cunoaștere, nici măcar n-am schițat mișcarea pentru primul pas... e discordant, totul a fost discordant.

– Ce vrei să spui? nici tu nu crezi în asta; s-o lăsăm.

În vocea lui August vibra supărarea; era mânios.

– Așa este.

– Dragul meu Virgiliu...

– Oh, Octavian...

Candela animată se clătină domol, deși nu se simțea nici o adiere; lanțul de argint zornăia ușor: oare întunecării soarelui i se adăuga și un cutremur de pământ? Nu avea nimic înfricoșător; trupul era ca o luntre care se legăna alene, o luntre pregătită pentru călătorie, iar pe țărm August dădea prietenos o mână de ajutor, în vreme ce în larg oglinda mării, netedă și fără încrețituri de valuri, oglindind în netezimea ei lumina pală, se mișca în sus și în jos în toată întinderea ei.

Neluând nici el în seamă cutremurul, August spuse pe un ton prietenos:

– Ascultă-mă, Virgiliu, ascultă-mă pe mine, care sunt prietenul tău și totodată un cunosător al operei tale: poemul tău e plin de cunoașterea cea mai sublimă; în el se desfășoară Roma, iar tu cuprinzi Roma atât în zeii ei cât și în războinicii și țăranii ei, îi cuprinzi atât gloria cât și pietatea, ai cuprins spațiul roman în întregul

său și ai cuprins timpul roman, care ajunge până la puternicul străbun troian, deoarece ai reținut totul... cunoașterea aceasta nu e îndestulătoare pentru tine?

– Am reținut? reținut... oh, reținut... da, am vrut să rețin totul, tot ce s-a întâmplat, tot ce se întâmplă... și astfel nu se putea să izbutesc.

– Ai izbutit, Virgiliu.

– Eram nerăbdător să cunosc... și de aceea am vrut să consemnez totul... căci asta este creația poetică; ah, e nerăbdarea de a cunoaște, aceasta îi e dorința, iar dincolo de asta nu poate răzbate...

– Sunt de acord cu tine, Virgiliu, asta e creația poetică; ea cuprinde toată viața și de aceea e divină.

Cezar nu înțelegea, nimeni nu înțelegea adevărul, nimeni nu știa de divinitatea aparentă a frumuseții, de natura predivină a aparenței divine.

– Pentru cunoașterea vieții nu e nevoie de creația poetică, o, Cezar... pentru spațiul roman, pentru timpul roman, cum le-ai numit, Salustiu și Tit Liviu sunt pentru mine mai competenți decât cânturile mele, și cu toate că sunt un țăran, sau, mai exact, aș fi putut să fiu unul, o operă ca aceea a venerabilului Varro este infinit mai importantă pentru cunoașterea agriculturii decât Georgicele mele... ce însemnătate avem noi poezii pe lângă ei? nu vreau să discreditez pe nici unul dintre colegii mei de profesie, dar numai cu niște preamăriri n-am făcut nimic, și cel mai puțin pentru cunoaștere.

– Fiecare își aduce partea de contribuție la cunoașterii vieții, fiecare operă creată face aceasta, o face și a mea; numai că măreția cunoașterii poetice și, prin urmare, și măreția ta, Virgiliu, stă în aceea că poate îmbrățișa viața întreagă, precum am spus, într-o singură viziune, într-o singură operă, într-o singură privire.

Să consemnezi, să consemnezi tot ceea ce se petrece în universul lăuntric și în cel exterior, și totuși asta nu dusese la nimic:

– Ah, August, și eu am crezut cândva că aceasta, tocmai aceasta ar fi misiunea de cunoaștere a poetului... și astfel opera mea a devenit o căutare a cunoașterii, fără a deveni cunoaștere, fără a fi cunoaștere...

– Mă obligi să te întreb încă o dată, Virgiliu, către ce țel ai năzuit prin poemul tău, de vreme ce nu trebuia să fie cunoașterea vieții?

– Cunoașterea morții.

Fu ca o regăsire, ca o recunoaștere, ca o iluminatie ce revenea în locuri familiare, și cuvintele fură rostite repede, ca izvorâte dintr-o iluminatie.

Urmă o pauză; ușoara pendulare ca de cutremur a ființei continua, însă Cezar tot n-o luă în seamă, dimpotrivă, părea totuși impresionat de cele auzite. Se scurse o bună bucată de timp, mai înainte de a răspunde:

– Moartea face parte din viață; cine cunoaște viața, cunoaște și moartea.

Așa să fie? suna a adevăr, și totuși nu era adevărat, sau nu mai era adevărat:

– N-a existat nici o clipă în viața mea, August, pe care să nu fi vrut s-o rețin, dar de asemenea nici una în care să nu fi dorit să mor.

Consternarea lui Cezar se străduia să-și afle din nou calea spre amabilitate:

– Bine numai, dragul meu Virgiliu, că până acum dorința ta de a muri nu ți-a fost de nici un folos; și de data aceasta nu te va fi ajutat decât să te îmbolnăvești. Cu ajutorul zeilor, dorința ta de a trăi se va dovedi din nou mai puternică...

– Poate... cu siguranță că mi-e dragă viața, da, mi-e dragă, trebuie s-o recunosc; iubesc cu atâta nesăț viața, tocmai pentru că îmi e sete de moarte... încă nu știu nimic despre moarte...

– Moartea nu e nimic; n-are rost să vorbim despre ea.

– Tu ai văzut multă moarte, Octavian; poate că de aceea știi mai multe despre viață decât oricare altul.

– Poate că a fost chiar prea multă moarte, câtă a trebuit să văd, dar cu adevărat, prietene, viața însemnează tot atât de puțin ca și moartea; viața duce spre moarte, iar amândouă sunt neființă.

Dacă remarcă n-ar fi fost rostită așa, în treacăt și pe un ton obosit, ar fi fost surprinzătoare, deoarece nu corespundea nicidecum concepțiilor lui August; așa însă nu putea fi, desigur, luată în serios:

– Această părere nu e întru totul conformă cu învățăturile stoicilor, al căror discipol te-ai numit deseori.

– Dacă datoria de a face binele va dăinui mai departe, atunci va mai putea fi pusă în vreun fel în concordanță cu stoicismul. Dar, de fapt, pentru noi lucrul acesta aproape că nu prezintă nici o importanță, și cu siguranță că nu constituie esențialul.

August se așează, și din nou gestul cu care se lăsă pe scaun fu cam obosit și în oarecare măsură neeroic.

Pentru un scurt răstimp închise ochii, mâna lui căută un punct de sprijin, îl găsi în candelabrul

încununat, iar degetele sale, jucându-se, fărâmițară o frunză de laur. Când ridică din nou pleoapele, privirea lui era ștearsă și întrucâtva goală.

Oh, și lucrul acesta ar fi trebuit reținut, ar fi trebuit să poată fi consemnat, consemnat ca tot restul care trecuse curgând pe lângă el de-a lungul multor ani, fără a fi consemnate, ca toate celelalte omenești, care acum abia dacă mai erau amintire, o forfotă confuză de cranii și forme de chipuri, țărănești și orășenești, toate împreună acoperite cu păr și învelite cu piele, zbârcite și netede și câteodată pline de bube, o forfotă confuză de siluete, care trecuseră, se strecuraseră, șchiopătaseră pe lângă el, sfera diversității veșnic aceeași a omului, căreia îi aparținea incontestabil însuși August, purtătorul pământesc al demnității de zeu, el de asemenea șters din amintire ca toată această forfotă de nepătruns, de nenumărat, de nezugrăvit a fapturilor vieții, tot atât de șters din amintire ca oricare dintre ele, șters din amintire până și creaturalul pur și simplu, ce le e propriu tuturor laolaltă, atunci când înfulecă și dorm, când se îndoapă cu lichide și semisolide, ștearsă din amintire schela de oase de sub tapiseria cărnii, schela verticală de oase cu care se mișcă, șters din amintire omul, oh, omul? în al cărui zâmbet sălășluiește totuși divinul, astfel încât în zâmbet el recunoaște divin sufletul-seamăn, omul-seamăn – înțelegerea omenească, nașterea limbii omenești din zâmbet. Nimic din toate acestea nu fusese reținut, iar în locul lor rezultase o pastişă oarecum reușită a modelului homeric, un neant deșert, umplut cu zei și eroi cu comportări homerice, față de a căror irealitate chiar și oboseala nepotului ce stătea aici încă mai însemna forță: căci divin era chiar și zâmbetul acesta foarte obosit care licărea pe chipul lui Cezar – dar învingătorul de la Actium din poem nu are nici un chip și nici un zâmbet, nu are decât o armură și un coif; poemul era lipsit de adevăr, eroul său Enea nereal, nereal nepotul lui Enea din el, un poem lipsit de adâncimea cunoașterii, care n-a reținut nimic cu adevărat, incapabil de așa ceva, deoarece numai în cunoaștere lumina și umbra se separă, plâsmuind forme; poemul rămăsese palid și fără umbre, în acest timp însă vorbi o voce, și nu era aceea a Plotiei, nu, era o voce străină, nu, era aceea a sclavului, extrem de straniu, deoarece acesta n-avea ce să caute aici, iar această voce spuse: „Să nu mai reții nimic.” – „De ce ești tu acela care îmi dai acest sfat, de ce n-o face Plotia?” Iar acum răspunse într-adevăr Plotia, și fu aceeași adiere delicată ca mai înainte: "Ascultă-l; să nu mai consemnezi nimic." Așadar era obligatoriu, deși se putea presupune că Plotia îl aprobase pe sclav numai de frică, temându-se că până și ea ar putea fi trecută printre fapăturile șterse din amintire; totuși era nu mai puțin obligatoriu. De ce această poruncă energică? de ce?! Căci chiar și acum, da, chiar și acum ar fi trebuit să reușească încercarea de a recupera ceea ce omisese, astfel că poemul să fie totuși salvat, chiar dacă în oarecare măsură era ultima clipă, aproape prea târziu pentru orice efort; dar ar trebui să reușească, dacă ar putea să mai rețină tocmai această clipă, această clipă unică a lui acum și a lui aici, să rețină cele ce existau concret în jurul său, trăinicia de piatră a zidurilor, a podelelor, a casei, a orașului, toate aceste lucruri temeinice și totuși plutitoare, aceste lucruri ce zboară în cele nemișcate, să rețină această clătinare ca de cutremur ce străbătea totul și peste care luneca încolo ca într-o luntre pe o față de oglindă, fixat în lumina acum palidă a amiezii – oh, dacă s-ar putea reține, dacă s-ar putea reține oboseala pământească de sub suprafața epidermică a chipului dur-delicat al lui Cezar, dacă s-ar putea reține, reține cu adevărat numai un fragment minuscul din convorbirea care se întinsese spre el ca un lanț nevăzut, aceste schimburi de replici între două fapături ce se ridicaseră, amândouă, mai presus de forfota umedă, insesizabilă înțelegerea lor, insesizabilă întâlnirea divină a ochilor lor în raza privirii, oh, dacă s-ar mai putea reține, dacă i-ar mai fi îngăduit să rețină toate acestea, dacă ar mai fi în stare s-o facă, ar fi poate întâia și cea din urmă scripă a unei adevărate cunoașteri a vieții. Ar fi oare? „Orice ai mai făcut aici jos, lumea aceasta nu mai e îndestulătoare pentru tine", spuse sclavul, iar adevărul constatării era atât de evident, încât nu mai trebuia să-l confirme Plotia; deoarece chiar dacă spiritul cunoscător ar pătrunde oricât de adânc în cele existente, chiar dacă le-ar descompune în elementele primordiale, ar separa pe cele ce îndură pasiv de cele care pun activ în mișcare, ar recunoaște pretutindeni și pe unele, și pe celelalte, pe cele dintâi sub înfățișarea apei și a pământului, pe celelalte sub înfățișarea focului și a eterului, chiar dacă le-ar descompune în oricâte părți componente, explorând taina rotirii atomilor, și, încă mai mult, ar descoperi esența cea mai intimă a omului, a fapturii divizate în mădule, chiar dacă ar cerceta fragment cu fragment umanitatea, similitudinea cu zeii, ca și autoamăgirea faptei omenești și a limbii omenești, dacă ar despuia omenescul până la cea mai profundă, până la ultima nuditate, desprinzându-i carnea de pe schelet, suflându-i afară măduva din oase, pulverizându-i gândurile, astfel încât să nu mai rămână nimic altceva decât eul detașat, umilit în mod divin, insesizabil, chiar dacă spiritul cunoscător ar face toate acestea, chiar dacă, cercetând pas cu pas, ar putea să rețină toate acestea, ba chiar să le descrie exact, tot nu s-a făcut încă nici un pas, cunoașterea rămâne în lumea aceasta, rămâne încătușată de cele pământești, rămâne cunoaștere a vieții, însă fără cunoașterea morții:

fragment după fragment este ridicat din haosul nocturn al începuturilor, verigă după verigă e înșirată astfel în lanțul adevărului, fără de sfârșit lanțul, fără de sfârșit adevărul însuși, fără de sfârșit el ca și viața, firește și la fel de lipsit de sens, rămânând legat de lipsa de sens, până când nu i se deschide, lui ca și vieții, cunoscută fiind și cunosătoare moartea, lumina morții nemuritoare, sensul cel mai modest al existenței omenești, unitatea creației ca adevăr; oh, cunoașterea vieții, pământește legată de pământesc, nu este ca atare niciodată în măsură să se ridice mai presus de ceea ce a cunoscut, pentru a-i dăruî unitatea, unitatea trainică a sensului, datorită căruia viața există ca o creație și este veșnic amintită în veșnică persistență.

Căci numai acela care, datorită științei sale despre moarte, e conștient de infinit, numai acela poate reține creația, fiecare lucru în parte din creație, ca și creația în fiecare lucru luat în parte. Căci individualul nu poate fi reținut în sine; poate fi reținut abia în corelație, abia în corelația sa statornicită de lege, iar orice corelație în cele existente, legea și forma legii, ba chiar, de aceea, și destinul însuși sunt purtate de infinit; nesfârșita tainită a infinității, totuși sufletul omenesc.

August ședea acolo nemișcat; fărâmița frunza de laur între degete și părea că așteaptă o aprobare sau cei puțin o replică.

– O, August, vorbeai despre esențial... firește că tu n-ai fi tu, dacă n-ai ști că nici viața, nici moartea nu pot fi considerate neființă, ba chiar că n-ar fi îngăduit să le considerăm neființă, și tu n-ai fi tu, dacă n-ai ști că tocmai de aceea în ce privește cunoașterea lucrurile stau invers de cum ai binevoit să spui... cu adevărat, numai cine cunoaște moartea, cunoaște și viața...

Un zâmbet cam absent vădi cu indiferență o oarecare pornire spre împăciuire:

– S-ar putea, totuși, să fie așa...

– Ba cu siguranță că e așa, și numai din deplinătatea sensului morții rezultă nemăsuratul sens al vieții.

– Deci așa trebuie înțeles țelul poemului tău, așa ți l-ai propus?

– În măsura în care înfăptuirea mea a fost creație poetică adevărată, acest țel l-a urmărit, căci este țelul oricărei creații poetice adevărate; dacă n-ar fi așa, dacă n-ar fi absolut obligatoriu să te apropii, dibuind, de moarte cu fiecare gând, cu fiecare reprezentare, dacă n-ar exista această constrângere uriașă, această constrângere a apropierii de moarte, n-ar mai exista poetul tragic, n-ar exista Eschil!

– S-ar putea ca poporul să aibă alte păreri despre țelurile operei poetice. El caută în ea frumusețea, caută înțelepciunea.

– Acestea sunt accesorii, accesorii lesnicioase și aproape ieftine; desigur, poporul ar putea să creadă că le caută numai pe acestea, și totuși ei simte țelul propriu-zis care se ascunde înapoia lor, deoarece tocmai țelul acesta este esențialul, deoarece în el nu se ascunde altceva decât însuși țelul vieții.

– Iar tu n-ai atins țelul acesta?

– Nu l-am atins...

Trecându-și mâna peste frunte și păr, ca și cum s-ar trezi și ar trebui să-și adune gândurile, August spuse:

– Cunosce *Eneida*, așa că nu trebuie s-o înfățișezi greșit; conține toate metamorfozele morții, și nu numai atât, ai urmărit moartea până la umbrele din infern.

Niciodată bărbatul acesta nu va fi în stare să înțeleagă că jertfirea poemului era o necesitate inevitabilă; el nu observa nici măcar întunecarea soarelui și clătinarea poseidonică a podelei, nu bănuia nimic despre arderea funestă a pământului, care se vestea cu adevărat destul de limpede în toate acestea, nu bănuia nimic despre prăbușirea viitoare a creației și n-ar fi admis niciodată că sacrificiul – și nu numai acela al *Eneidei* – trebuia împlinit, pentru ca soarele și stelele să nu se oprească din drumul lor de zi și de noapte și să nu se mai producă nici o întunecare, pentru ca, astfel, creația să dăinuie, moartea transformându-se în renaștere, în creație reînviată.

Enea a urmat moartea până la umbrele din infern și s-a întors cu mâinile goale, el însuși o alegorie goală, fără izbăvire, fără adevăr, fără adevărul realității, astfel încât cutezanța lui abia dacă a fost mai puțin zadarnică decât aceea a nefericitului Orfeu, deși el nu coborâse ca acesta de dragul iubitei, ci ca să-l caute pe străbunul dătător de lege – nu, puterile nu-i ajunseseră ca să coboare încă mai adânc, iar acum trebuia să fie împlinit sacrificiul, acum trebuia să ajungă el însuși împreună cu opera în neființă, pentru ca astfel să capete ființă realitatea morții, sfărâmând alegoria goală:

– Am împresurat moartea numai cu alegorii, August; dar moartea e mai vicleană decât simbolurile poeziei și le scapă... Alegoria nu este cunoaștere, nu, alegoria urmează cunoașterii, totuși uneori i-o ia înainte,

ca o presimțire neîngăduită și nedesăvârșită, folosită numai de cuvinte, iar atunci alegoria, în loc să stea în cunoaștere, va sta în fața cunoașterii, acoperind-o ca un paravan întunecat...

– Mi se pare că alegoricul este valabil pentru toate artele, deci și pentru cea a lui Eschil; oricare artă este simbol... nu-i așa, Virgiliu?

Firește, era o obiecție îndreptățită:

– Nu avem alt mijloc ca să ne exprimăm; arta are numai alegoria...

– Iar moartea scapă alegoriei, ai spus.

– Cum să nu scape... orice limbă e alegorie, oricare artă este, și chiar fapta e alegorie... alegorie care mijlocește cunoașterea, sau trebuie să fie, vrea să fie...

– Bine, atunci se înțelege că lucrul acesta este valabil și pentru mine, întocmai ca pentru Eschil – August zâmbi – în privința aceasta am fost de acord, a domni este o artă, arta romanilor.

Nu era ușor să urmărești viclenia promptă a lui August; faptul că ședea aici în fața patului era mai ușor de înțeles decât lucrurile despre care vorbea, iar dacă se referea la statul roman, la opera statală pe care o crease și o stăpânea cu mare iscusință – atunci unde se găsea realitatea acesteia? Ceea ce se numea stat fusese construit acolo afară în linii subțiri, în peisaje, între peisaje, în oameni, între oameni, hotar acolo ca și aici, relație acolo ca și aici, invizibil și totuși existent, și numai cu osteneală puteai să colinzi spațiile acestea, ca să le cunoști:

– Opera ta, August... firește, da, e o alegorie... e statul tău... e simbolul spiritului roman...

– Iar în belșugul tuturor acestor simboluri, în belșugul de alegorii, din care ne e alcătuită viața, tocmai cele create de tine sunt atât de rele, încât trebuie distruse? numai tu nu ți-ai atins prin ele țelul? cât despre mine, aș dori ca tot ceea ce am creat să rămână în ființă... și în privința aceasta vreau să mă asemui lui Eschil, care nu și-a distrus nicidecum opera... ți-ai propus deci să fii o excepție? sau încă n-ai cules destulă glorie și vrei să alături numelui tău pe acela al lui Herostrat?

Cezar era însetat de glorie, vorbea mereu despre glorie, râvnea gloria, și de aceea nu i se putea spune, lui, firește, încă mult mai puțin decât lui Lucius, că gloria, chiar dacă supraviețuiește morții, nu anulează niciodată moartea, că drumul gloriei e un drum pământesc, un drum al lumii de-aici și lipsit de cunoaștere, un drum al aparenței, al întoarcerii și al beției, un drum al neizbăvirii:

– Gloria este un dar al zeilor, dar nu țelul poeziei; numai poezii proști o socotesc a fi un țel.

– În orice caz, tu nu faci parte dintre aceștia... atunci de ce tocmai simbolurile tale n-ar putea să dăinuie? poemul tău e comparat cu cânturile lui Homer, și ar fi ridicol să se afirme că imaginile tale ar fi inferioare ca forță celor ale lui Eschil. Tu, dimpotrivă, afirmi că doar ai fi acoperit cunoașterea, în loc s-o dezvălui, și, ca atare, nu te-ai fi apropiat de ea; dacă ar fi așa, atunci același lucru ar trebui să se afirme și despre Eschil.

Ceea ce-l împingea pe August la o asemenea stăruință tenace, aproape supărătoare, era nerăbdarea, iar răspunsul limpede, pe care îl aștepta, tot nu-i putea fi dat:

– La Eschil, cunoașterea a premers întotdeauna și de la început poeziei, în vreme ce eu abia am vrut s-o caut prin poezie... născute din cunoașterea cea mai lăuntrică, simbolurile sale aparțin în același timp universului lăuntric și celui exterior și, prin aceasta, ca toate imaginile marii arte grecești, au trecut în domeniul perenității; născute din cunoaștere, au devenit adevăr peren.

– Același titlu de glorie ți se cuvine și ție.

– Nu mie... imaginile aduse numai din exterior rămân legate de pământesc și de aceea sunt în mod necesar inferioare prototipului; aceste imagini sunt incapabile de cunoaștere, incapabile de adevăr, nu sunt în același timp lăuntrice și exterioare, ci simplă suprafață... și așa stau lucrurile cu mine.

– Virgiliu, – Cezar se ridicase de pe scaun cu o mișcare iute și acum din nou foarte tinerească – Virgiliu, ai și început să te repeți, chiar dacă folosind cuvinte noi și foarte captivante. Din toate acestea eu pot deduce, de asemenea repetându-mă, numai că obiecțiile neclare pe care le formulezi împotriva operei tale și cărora le spui uneori pierdere a țelului, alteori pierdere a cunoașterii, se referă totuși în esență doar la lipsuri de ordin formal ale descrierii; nimeni în afară de tine nu poate să le observe, nimeni în afară de tine nu poate să-ți resimță imaginile ca necorespunzătoare, iar îndoielile, de care e torturat orice artist, îndoielile privind reușita operei sale au și degenerat la tine în obsesie, poate pentru că ești cel mai mare dintre poeți.

– Nu-i tocmai așa, August.

– Dar cum?

– Ești grăbit; ar fi deci inoportun să te rețin cu lungi explicații, or de asemenea explicații ar fi nevoie pentru a-ți dovedi că *Eneida* dăinuie pe nedrept, deși are toate însușirile unei opere de artă pe deplin valabile.

– Te joci cu vorbele, Virgiliu, iar dacă te-ai mișcat vreodată doar la suprafață, apoi acum o faci.

– Ah, Octavian, crede-mă totuși.

Cezar stătea acolo, la o depărtare inestimabilă; era ca și cum nici un cuvânt nu mai putea să-l ajungă.

– Dovezile lungi vor să ascundă întotdeauna ceva, și chiar atunci când, cum este evident cazul aici, încercă să se bizuie pe ample preparative filologice.

– Nu este filologie, Octavian.

– Dar ceea ce ai dori să expui e un comentariu la *Eneida*.

– Da, ar putea fi desigur numit astfel.

– Un comentariu al lui Virgiliu la propria lui operă! cine ar vrea să piardă așa ceva! totuși nu-l putem exclude pe Mecena, care participă cu ardoare la discutarea unor asemenea probleme. Așadar ne vei expune subiectul la Roma, iar noi ne vom îngriji să avem acolo un sclav scrib, pentru ca expunerea ta să fie consemnată...

– La Roma...??!

Ce ciudat era să nu-i mai fie îngăduit a revedea Roma! Totuși, unde era Roma? unde se găsea el însuși? unde zăcea în această odaie? era acesta Brundisium? unde erau străzile orașului? nu goneau spre nicăieri. Încâlcite între ele și cruciș și curmeziș, încâlcite cu cele din Roma și din Atena și din toate celelalte orașe ale crugului pământesc? Ușile, ferestrele, zidurile, toate își schimbau locul de baștină, toate se confundau mereu unele cu altele, perspectiva și punctul de plecare duceau în necunoscut, iar pământul fără umbre era un singur peisaj, o singură priveliște citadină, punctele cardinale nemaiputând fi determinate; nimeni nu știa unde se află răsăritul.

– Desigur, dragul meu Virgiliu, Roma ne așteaptă, spuse Cezar, pentru mine e timpul să mă urnesc la drum, iar peste câteva zile mă vei urma și tu cu siguranță, în deplină sănătate... până atunci însă trebuie să ai grijă nu numai de însănătoșirea ta, ci și de manuscrisul tău; nu trebuie să pățiți nimic, nici tu, nici el, avem nevoie de amândoi, și nu-ți va veni greu să mi-o făgăduiești, de vreme ce te rog eu. Chezășuiești pentru tine și chezășuiești pentru manuscrisul tău... dar unde îl păstrezi? acolo înăuntru? Și ca în treacăt, de fapt totuși cu o intenție precisă, Cezar, gata de plecare, arătă spre cufărul în care se afla manuscrisul.

Oh, era șantaj, șantaj curat, care nu mai lăsa deschisă calea vreunei alternative:

– Trebuie să-ți făgăduiesc acest lucru?!

– După multe părți ale poemului încă nu s-au făcut copii... trebuie să apăr poemul și să te apăr pe tine de pasul pripit pe care ți l-ai pus în gând. Poate că prin comentariul tău mă vei convinge, ne vei convinge pe toți de îndreptățirea intențiilor tale; numai că și în această privință graba strică treaba, iar mai întâi vrem să-ți auzim comentariul. Dacă simți că voința ta e prea slabă ca să-mi făgăduiești ceea ce ți-am cerut, atunci sunt gata să iau cu mine cufărul, sub paza cea mai sigură, pentru ca tu să-l găsești acolo la sosire.

– Octavian... nu pot da manuscrisul!

– Mă doare, dragul meu Virgiliu, să te văd atât de tulburat, și totuși te pot asigura că nu e din parte-ți decât o obsesie; nu există nici un motiv să te agiți atât și nu există nici unul care te-ar putea hotărî să-ți distrugi opera...

Împăratul stătea acum în fața patului, și îi vorbea pe un ton blând.

– Oh, Octavian... mor, și nu știu nimic despre moarte.

De departe vorbi Plotia: „Pentru cel care e singur, moartea rămâne o taină ferecată, moartea o cunoști numai în doi.”

Mâna lui August se întinse și o apucă pe a lui:

– Gânduri negre și fără folos, dragul meu Virgiliu.

– Nu le pot alunga, și nici nu-mi e îngăduit să le alung.

– Mai ai încă destul timp înainte pentru a ajunge, cu ajutorul zeilor, mai știutor în ale morții...

De jur împrejur se clătinau multe, multe se preschimbau unele în altele, mâna lui August se afla cu cele cinci degete ale ei în mâna lui, un eu resimțea simpatie față de celălalt eu, și totuși nu era mâna Plotiei; în fața morții, timpul nu e lung și nici scurt, dar clipa din urmă, dacă aduce cunoașterea, ar trebui să dureze mai mult decât toată viața dinainte, iar Plotia spuse: „Unirea noastră e fără timp, fără timp ne e știința.”

– Poemul...

– Ei, dragul meu Virgiliu...

Vorbise pe același ton blând.

– Poemul... trebuie să ajung să știu... poemul mă împiedică să știu, îmi stă în drum.

August își retrase mâna, expresia feței lui deveni dură:

– Lucrul acesta nu este esențial.

Din strângerea mâinii nu mai rămăsese nimic; doar inelul putea fi simțit din nou, tot atât de intens ca și arșița febrei, iar cuvintele lui Cezar se pierdură în depărtare și în ininteligibil:

– Tu însuși ai vorbit despre esențial, August... iar esențialul este moartea... este cunoașterea morții...

– Toate acestea sunt neesențiale față de datorie... chiar dacă în poezia ta, așa cum ai spus, ai împresurat moartea cu alegorii...

Lucrurile se spulberau ca duse de vânt; trebuia făcută încercarea de a le chema încă o dată înapoi.

– Ah... să reții viața, ca să afli în ea alegoria morții...

– Fie și pentru asta, da, fie și pentru asta... nimeni nu-l întreabă pe legionar în timpul bătăliei dacă și-a găsit sau nu simbolul morții, dacă și-a găsit sau nu știința; când îl atinge săgeata, trebuie să moară. E obligat să-și facă datoria fără a se ține seama de știința sau neștiința lui... să te ferească zeii de moarte, dragul meu Virgiliu, și ei te vor feri, dar eu nu pot tolera să faci uz de ea, deoarece, întocmai ca știința și neștiința ta, nu are nici cea mai mică legătură cu datoria ta față de comunitate... dacă nu-ți schimbi gândul, mă constrângi de-a dreptul să-ți apăr opera de tine însuși.

Cezar era nerăbdător și mânios; trebuia să se ia o hotărâre într-un sens sau altul:

– Cunoașterea nu este o chestiune personală a insului, o, Cezar; cunoașterea este o chestiune a comunității.

Cunoașterea sa nu ajunsese la nici o profunzime, rămăsese prinsă de suprafață, de suprafața de piatră pe care se târăște plebea; iar cunoașterea lui privitoare la moarte nu se ridica mai presus de pământesc, știa doar despre pământescul schelet de oase din piatră al morții, așadar nu știa nimic, era o jalnică neajutorare, incapabilă să dea vreun ajutor. Totuși, cu asemenea argumente nu putea să-l înfrunte pe Cezar; neînțelegător și mânios, le-ar fi respins din capul locului.

– Așadar prin distrugerea operei tale vrei să fii de folos comunității? vorbești serios? cum rămâne cu datoria ta? unde ți-e conștiința datoriei? te rog, te rog stăruitor să nu reîncepi cu nălucirile tale.

Ceva din ochii mâniosului trăda că nu-și lua mânia cu totul în serios, că bunăvoința de mai înainte nu-l părăsise; dacă reușea să ademenească această bunăvoință, făcând-o să iasă la iveală, totul mai putea fi încă salvat:

– Nu mă sustrag nici unei datorii și nici unei răspunderi, August, și tu o știi; dar voi putea sluji cu adevărat obștia și statul numai când voi fi pătruns într-adevăr până la cunoașterea mea, deoarece e vorba de datoria de a ajuta, iar această datorie nu poate fi împlinită fără cunoaștere.

Într-adevăr, mânia lui Cezar se potoli:

– Atunci, deocamdată, vom păstra bine *Eneida* ca o cunoaștere provizorie... chiar dacă nu ca un simbol al morții, fiindcă tu nu-i recunoști această însușire, atunci totuși ca simbol al spiritului roman și al poporului roman, a cărui proprietate este, cu atât mai mult cu cât prin alegoriile ei pretins false ești și vei rămâne pentru totdeauna cel mai bun sprijinitor al poporului tău.

– Cezar, opera ta, statul tău, nu *Eneida*, este alegoria pe deplin valabilă a spiritului roman, și de aceea opera ta va dăinui, în vreme ce *Eneida* e menită uitării, și de aceea trebuie dată pieirii.

– Oare lumea nu oferă destul loc pentru două simboluri pe deplin valabile, aflate unul lângă altul? nu oferă? Și chiar dacă, așa cum vreau să admit cu dragă inimă, statul roman este simbolul mai deplin valabil, nu ai avea tu abia atunci datoria inalienabilă de a te încadra cu opera ta acestui simbol mai cuprinzător, slujindu-l? – mânia sclipi din nou pe fața încordată, acum ca o neîncredere mâniașă – ție totuși, ție nu-ți pasă de asta. Din mândrie te ridici împotriva datoriei tale; pentru mândria ta nu e destul că se recunoaște artei, anume artei tale, un rol în stat, rolul de a-l sluji, și preferi s-o distrugi cu totul, înainte de a o lăsa să slujească...

– Octavian, mă știi atât de vanitos?

– Până acum nu, dar se pare totuși că ești.

– Ei bine, August, știu că omul trebuie să se străduiască a fi umil, și sper că am reușit să mă țin de acest principiu; dimpotrivă, în ceea ce privește arta, sunt vanitos, dacă vrei să-i spui așa. Respect orice datorie încredințată omului, fiindcă numai el este purtătorul datoriei, dar știu că artei nu i se poate impune prin constrângere nici un fel de datorie, nici aceea de a sluji statul, nici oricare alta; prin asta ar fi transformată în ne-artă, iar dacă datoriile omului se află altundeva decât în artă, cum tocmai se întâmplă acum, el n-are altă alegere, trebuie să renunțe la artă, și nu în ultimul rând din respect față de ea... tocmai această epocă pretinde

individului cea mai profundă modestie, și el trebuie să slujească în cea mai profundă modestie, mai mult chiar, acceptând și ștergerea numelui, ca unul dintre numeroșii slujitori anonimi ai statului, ca soldat sau altfel, nu însă prin opere poetice care sunt lipsite de trăinicie, care, dimpotrivă, sunt cea mai orgolioasă ne-artă, trebuie să fie ne-artă, câtă vreme au prezumția că prin existența lor proprie inutilă sunt de folos statului...

– Eschil s-a încadrat cu inutila lui operă poetică în opera statală a lui Clistene și prin aceasta a supraviețuit statului atenian... aș dori ca opera mea să dureze tot atât cât *Eneida*.

Spusa fusese rostită cu toată sinceritatea, dar din ea trebuia scăzută amabilitatea cu care Cezar obișnuia dintotdeauna să-și împodobească prietenia.

– Ceea ce este valabil pentru Eschil, Cezar, nu mi se potrivește și mie; erau alte timpuri.

– Fără îndoială, dragul meu Virgiliu, au trecut de atunci cinci sute de ani; nu se poate contesta, dar atâta tot.

– Vorbeai despre îndatoriri, August, și cu siguranță că datoria de a da ajutor va rămâne neschimbată de-a lungul tuturor vremurilor, dar felul ajutorului trebuitor se schimbă, iar astăzi nu mai poate fi oferit de artă... datoria rămâne, numai că în timp misiunile ei se schimbă... doar în cele lipsite de datorie nu există nici o schimbare a timpului.

– Arta nu e legată de nici un timp, iar cei cinci sute de ani confirmă substanța eternă a creației poetice.

– Confirmă eficiența eternă a operei de artă adevărate, nu mai mult, Octavian... Eschil a putut crea opere etern valabile, deoarece prin ele a îndeplinit o misiune a epocii sale, iar de aceea arta sa a fost și cunoaștere... epoca indică direcția misiunilor, iar cine acționează contrar acestei direcții nu poate să nu dea greș... o artă care e creată în afara unei asemenea direcții și care, deci, nu mai îndeplinește nici o misiune nu e nici cunoaștere, nici ajutor, pe scurt, nu mai e artă și nu are nici o trăinicie.

Cezar pășise încolo și-ncoace pe podeaua ce se clătina, la fiecare coborâre de val se întorsese, astfel că de fiecare dată pășea în sus, iar acum ajunsese pesemne sus, căci se opri locului – poate că totuși simțea mișcarea poseidonică – și se ținu strâns de candelabru:

– Vorbești iar despre lucruri care nu pot fi dovedite.

– În artă imităm peste tot forme grecești; în conducerea statului, tu mergi pe căi noi. Tu îți îndeplinești misiunea încredințată de epocă, eu nu.

– Aceasta nu dovedește nimic; despre noutatea căilor mele se poate discuta, iar forma eternă rămâne formă eternă.

– Ah, August, tu doar nu vrei să vezi, doar nu vrei să admiți că nu mai există nici o misiune poetică...

– Nu mai există? nu? te porți ca și când ne-am afla la un sfârșit...

– Poate că mai exact ar trebui spus: încă nu! Căci, cândva, în viitor, va începe o nouă epocă de misiuni pentru artă... poate că ne e îngăduit să presupunem lucrul acesta.

– Nu mai și încă nu – Cezar, neplăcut impresionat, cumpăni cuvintele – la mijloc se cascadează spațiul gol...

Da, nu mai și încă nu; așa suna, așa trebuia să sune, pierdut în neființă, pierdutul domeniu intermediar al visului – și totuși, nu sunase mai înainte altfel, asemănător, totuși altfel? iar vocea băiatului, vocea băiatului Lysanias se și vesti și spuse: „Încă nu și totuși de pe acum; așa s-a spus, și așa se va spune.”

– Spațiul gol dintre timpuri – așa continuă cuvintele lui Cezar, ca și cum s-ar fi desfășurat, fără contribuția lui, din ele însele, aproape ca și cum ar fi fost un monolog al cuvintelor – neființa goală care se cascadează brusc, neființa pentru care totul vine prea târziu și totul vine prea devreme, deșertul abis al neființei sub timp și printre timpuri, peste care timpul, rânduind clipă lângă clipă, năzuie să arunce o punte sfielnică și subțire ca firul de păr, pentru ca el, abisul de piatră și care împietrește, să nu devină vizibil. Oh, abisul timpului amorf nu trebuie să devină vizibil, nu trebuie să se caște, nu trebuie să survină nici o întrerupere; neîntrerupt trebuie să curgă mai departe, în fiecare clipă sfârșit și totodată început, timpul care a căpătat formă...

Oare era cu adevărat August cel ce rostise acestea? sau fuseseră cuvintele spaimei sale celei mai tănuite? Plin de taină gonea timpul, fluviul gol, fără maluri, care duce spre moarte, mereu fragmentat de acum, mereu de necăpat și ducând cu sine acest acum:

– Noi, August, stăm între două timpuri; spune-i așteptare, nu gol.

– Ceea ce se întâmplă între timpuri e gol și fără timp, inaccesibil plăsmuirii, inaccesibil creației poetice: tu însuși ai stabilit lucrul acesta și totodată, aproape dintr-o suflare, ai glorificat acest timp, tocmai timpul nostru, căruia mă străduiesc să-i dau formă, ca pe o împlinire a ființei omenești, așadar și a poeziei, ca pe o adevărată epocă de înflorire. Îmi amintesc de egloga ta în care ai vorbit despre măreția eonului ca împlinire a

acestei epoci.

– Împlinirea ce vine este aproape împlinire. Așteptarea este încordare, este știința împlinirii, iar noi cei ce așteptăm, noi, cei hărăziți să așteptăm și să stăm de veghe, suntem noi înșine încordare, așteptând împlinirea.

Așteptarea între timpuri, totuși și între malurile timpului, cele nevăzute, așteptarea între malurile inaccesibile ale vieții! Stăm pe puntea întinsă între invizibilitate și invizibilitate, noi înșine încordare, și totuși cuprinși de fluviu; Plotia voise să oprească în loc cele pline de taină care nu pot fi oprite, și poate că ar fi reușit să le oprească, poate că încă ar mai izbuti s-o facă. Oh, Plotia.

Cezar clătină din cap:

– Împlinirea este formă, nu numai încordare.

– Înapoia noastră, o, August, se află prăbușirea în amorf, prăbușirea în neființă; tu ești pontificele, tu ai ridicat timpul din cea mai profundă descompunere a lui.

Acum, cel elogiât astfel aprobă dând din cap, foarte măgulit:

– Asta e adevărat; timpul era pe de-a-ntregul descompus.

– Timpul stătea sub semnul pierderii cunoașterii și a pierderii zeului, deviza lui era moartea; de-a lungul câtorva decenii n-a existat decât cea mai nudă, cea mai sângeroasă, cea mai brutală sete de putere, a fost războiul civil, iar pustiirile au urmat una după alta.

– Așa a fost; eu însă am restabilit ordinea.

– Iar de aceea, această ordine, care e opera ta, a devenit unica alegorie deplin valabilă a spiritului roman... mai înainte de a veni tu și a ne salva, am fost nevoiți să golim cupa groazei aproape până la fund; timpul se prăbușise mai adânc ca oricând în mizerie, era plin de moarte mai mult ca oricând, iar acum, după ce tu ai redus la tăcere forțele neizbăvirii, aceasta poate nu va fi fost în zadar... oh, nu poate să fi fost în zadar, trebuie ca din cea mai profundă minciună să ia ființă strălucind adevărul cel nou, din cea mai teribilă urgie a morții să se arate izbăvirea, anularea morții...

– Așadar, crezi că de aici trebuie să tragi concluzia că arta nu mai are de îndeplinit astăzi nici o misiune?

– Întocmai aceasta e părerea mea.

– Atunci adu-ți aminte că războiul dintre Sparta și Atena s-a prelungit mult mai mult decât războiul nostru civil, că doar un dezastru încă mai mare l-a silit să se întrerupă, un nou dezastru imparabil, căci tocmai atunci țara atică a fost pustiită de cetele perșilor; și tot astfel îți mai amintesc că atunci, în zilele lui Eschil, Eleusis, patria poetului, și Atena au fost prefăcute în cenușă și că, neluându-se în seamă o grozăvie ca asta tocmai atunci, ca și când trebuia vestită apropiata reînălțare a Greciei, poetul și-a câștigat primul triumf în teatru... lumea nu s-a schimbat, iar dacă atunci a existat poezie, poate exista și astăzi.

– Știu că silnicia nu poate fi extirpată de pe pământ; știu că oriunde oamenii locuiesc laolaltă, omul e despărțit de om prin lupta pentru putere.

– Prin urmare ți-ai putea aduce aminte nu mai puțin că atunci au urmat Salamina și Plateea...

– Îmi aduc aminte.

– Actium, pe care l-ai cântat tu, a fost Salamina noastră, iar Alexandria a devenit Plateea noastră... îndrumați de aceiași zei olimpici și în numele lor, aparent lipsiți de zeu, totuși asemuindu-ne grecilor, am învins din nou forțele întunecate ale Răsăritului.

Forțele Răsăritului, învinse prin luptă în lumea pământească, învinse până când ele însele se vor fi limpezit, pentru a se reînălța din fluviul timpului izbăvite și izbăvitoare, stea care strălucește mai viu decât toate constelațiile, cer fără întunecare.

– Nimic nu s-a schimbat. Marele exemplu rămâne, și toată arta a cunoscut o dezvoltare divină, atunci când Atena, sub conducerea unui înțelept și vrednic de venerație om al păcii, a avut parte de pacea lui Pericle.

– Așa este, August.

– Anularea morții? așa ceva nu există; pe pământ numai gloria supraviețuiește morții. Și chiar gloria obținută prin război și groază, care firește că nu trebuie să fie a mea, este în stare de asta; eu râvnesc la gloria păcii.

Gloria! iară și iară! fie pentru stăpânitor, fie pentru literat, e neconținut vorba numai de glorie, de ridicula anulare a morții prin glorie; da, pentru glorie trăiau ei, gloria este pentru ei esențialul, singura valoare reală, iar singura consolare în aceasta, chiar dacă uimitoare, era numai faptul că ceea ce se întâmpla sub semnul gloriei putea fi mai esențial decât gloria însăși.

– Pacea este simbolul pământesc al suprapământestii anulări a morții; tu ai pus capăt pământestii pustiiri

a morții și în locul ei ai statornicit rânduiala păcii tale.

– Deci asta trebuie să se înțeleagă prin simbolurile tale? – August, care-și subliniase cuvintele prin gesturi foarte largi, ca și cum ar fi vorbit în fața senatului, ezită o clipă și-și lăsă mâna să cadă pe speteaza scaunului – asta înțelegi tu? crezi că atenienii s-au răzvrătit împotriva lui Pericle, pentru că, în ciuda păcii sale, n-a împiedicat moartea? pentru că ciuma a dat buzna în simbol? tu crezi că poporul pretinde acest simbol?

– Poporul știe de simboluri.

August respinse printr-un gest ideea:

– Ei, încă n-avem ciumă, iar mie îmi e îngăduit să domnesc fără arme peste o Romă unită în mod fericit. Iar dacă zeii mă vor ajuta și în continuare, această pace nu numai că se va menține în interior, ci se va și extinde, va fi întregită, chiar foarte curând, prin pacificarea hotarelor imperiului.

– Zeii nu-ți vor refuza ajutorul, Cezar.

Cezar tăcu îngândurat; apoi pe fața lui miji un zâmbet, de o șiretenie aproape puerilă:

– Dar tocmai de dragul zeilor și în cinstea lor nu pot renunța în imperiul meu la artă; pacea pe care o aduc are nevoie de artă, întocmai cum Pericle și-a încununat splendid pacea sa prin construcția Acropolei înalte până la cer.

Cezar reușise așadar să se întoarcă la *Eneida*.

– Cu adevărat, August, tu nu-mi faci viața ușoară, cu adevărat, tu ai... viața?? n-ar fi trebuit pe drept cuvânt să-i spună moartea? ceva cenușiu se căscă, undeva, fără punte, de necaptat, stagnând în sine; timpul curgea mai departe plin de taină și totuși nu voia să curgă.

– Ce-ai vrut să spui, dragul meu Virgiliu?

Vocea sclavului prelua răspunsul: „Nu mai e timp, și nu mai e îngăduit să se discute despre artă; arta nu mai are nici o putere, nu poate să anuleze moartea, căci puterea mea este mai mare.” Abia rostite, cuvintele fură întregite de Plotia: „Curgerea neostoită a timpurilor este scutită de orice transformare, și, pentru că tu te preschimbi în mine, timpul se va opri în nemișcare... ține-mă, și ții în loc timpul.” Vorbise tăcând, iar mâna ei veni răcoroasă din răcoarea timpurilor, nevăzută din nevăzut, ca să se unească ușoară ca fulgul cu a lui.

Cezar privea încoace, privea inelul cu pecete, nu, privea degetele nevăzute, diafane ale Plotiei și continua să zâmbească:

– Timpul pe care l-am modelat în pacea mea e mai puțin prețios decât cel al lui Pericle? Este pacea mea, este timpul nostru, este timpul nostru de pace.

– Ah, August, cu adevărat tu nu-i faci omului viața foarte ușoară, mai ales când te gândești că pentru a-ți dovedi părerile ai putea pune cu siguranță alături de Acropola lui Pericle construcțiile cu care ai împodobit Roma.

– Dintr-un oraș de cărămidă a devenit unul de marmură.

– Desigur, o, August, arhitectura înflorește, și e bogată, poate chiar puțin cam prea bogată; oricum, e plină de forță, căci stă în spațiu întocmai ca statul pe care l-ai edificat, o alegorie a ordinei și ordinea însăși.

– Așadar arhitecturii îi faci concesii?

– În schimbarea timpurilor odihnește ordinea, în pământesc odihnește spațiul, o, August, iar oriunde pe pământ s-a mai reușit să se instaureze ordinea, ordinea adevărată a ființei omenești, acolo s-a ivit și dorința imperioasă de a se înălța vizibil în spațiu și alegoria unei asemenea ordini... ca alegorii ale ordinii se ridică Acropola, se ridică piramidele, de asemenea templul din Ierusalim... mărturii ale năzuinței către anularea timpului prin ordinea în spațiu...

– Ei, bine... mie însă îngăduie-mi să numesc asta o concesie, întrucât e totuși cea dintâi pe care ți-am smuls-o, și chiar una îmbucurătoare și importantă, nu în ultimul rând dacă îl avem în vedere pe Vitruviu, care altminteri ar putea oricând să-mi ceară să-i dăruiesc construcțiile... dar, serios vorbind, n-aș vrea să pun în cumpănă arhitectura, opunând-o poeziei, nici să-l opun pe Vitruviu lui Virgiliu, deși Vitruviu, dacă nu mă înșel întru totul, mi-a dedicat cartea lui de arhitectură, în vreme ce Virgiliu vrea să-mi răpească *Eneida*; totuși, tocmai pentru că vorbim serios, aș vrea să-ți cer să chibzuiești dacă această concesie, pe care ai fost nevoit s-o accepți în ceea ce privește arhitectura, nu include în ea același lucru și pentru toate celelalte arte. Totalitatea artei nu poate fi sfășiată în bucăți, dreptul la viață, pe care îl recunoști arhitecturii, atrage în mod necesar după sine dreptul la viață al poeziei, și astfel, fără a fi nevoit să mă refer încă o dată la Pericle, totuși pe de-a-ntregul în sensul vederilor tale, pot aduce ca dovadă faptul că oricare epocă de înflorire a comunității statale a condus totodată, în mod cert, la cea mai bogată propășire și toate artele, inclusiv deci și poezia.

– Fără îndoială, August, arta este o unitate sublimă.

– Aprobarea ta pripită e periculoasă, Virgiliu; cu cât vine mai repede, cu atât mai repede urmează de obicei retractarea.

– Dimpotrivă, extind aprobarea... dacă arta se exprimă în felul acesta sau în altul – în toate ramurile ei, chiar și în arhitectură și în muzică, pretutindeni slujește cunoașterea și exprimă cunoașterea; unitatea cunoașterii și unitatea artei sunt surori, și se trag împreună de la Apolo.

– Care cunoaștere? a vieții, sau a morții?

– Amândouă; una o condiționează pe cealaltă, ca și cum ar fi îngemănate.

– Așadar, totuși din nou cunoașterea morții?! recunoaște că te îndrepti spre o retractare a concesiilor pe care ai făcut-o.

– Într-adevăr, datoria de a cunoaște care incumbă artei nu e nicăieri atât de imperios și de net și de acut impusă ca în domeniul poeziei, căci poezia e limbă, iar limba e cunoaștere.

– Și concluzia?

– Mi-ai făcut cinste adineauri, citind versurile lui Anchise...

– Te cinstesc, Virgiliu, chiar dacă în clipa asta întrucâtva mai puțin, fiindcă încerci iar să abați discuția; dar citind acele versuri n-am vrut decât să-ți pun în fața ochilor faptul că tu însuși ai socotit preocuparea față de micile scăderi ale formei, care ar trebui șlefuite până la cea mai ireproșabilă desăvârșire, această pornire frivolă ca nepotrivită, ca nepotrivită cu seriozitatea și demnitatea artei romane...

– Totuși, jocul plăcut ai șlefuirii și al îmbunătățirii neconținute... Oh, ce ademenitor ar fi să-l poată începe încă o dată; colo se afla cufărul cu toate sulurile scrise curat, manuscrisul pe care ar putea să-l revadă rând cu rând, sub aspect gramatical și metric și melodic și ca sens, oh, cât de ademenitor, foarte, foarte ademenitor! Totuși sclavul, acum foarte aproape, chiar la marginea patului, sclavul spuse foarte încet: „Nu te gândi la asta; dacă ai face-o, te-ar copleși sila.” Iar mâinile Plotiei pieriseră ca duse de vânt.

Totuși Cezar, împresurat de tăcuta lumină palidă a eclipsei de soare, Cezar spuse:

– Așa au sunat cuvintele lui Anchise al tău, și nu ți-e de nici un folos să dai acestui fel de joacă artistică epitetul de plăcută; nu poți desființa propria ta părere și nici nu poți s-o atenuezi.

– Cuvintele lui Anchise... Anchise se afla printre umbre, rămâneau simple cuvinte; nu numai lumina era palidă, nu, palid ca umbra era și timpul.

– Cuvintele lui Anchise, propriile tale cuvinte, Virgiliu.

– Ei, acum când răzbat din imperiul umbrelor, știu că am vrut să spun prin ele mult mai mult...

– Așa...

– Le-ai interpretat extrem de slab, August.

– Dacă interpretarea mea a fost atât de slabă, trebuie s-o corectezi; îmi pare rău de slăbiciunea mea.

Cezar dăduse drumul candelabrului, se sprijinea cu amândouă mâinile de speteaza scaunului, între ochi i se ivi din nou cuta netă de supărare, iar piciorul lui bătea repede și tare în podeaua de mozaic; întotdeauna fusese așa, cea mai mărunță contrarietate putea să dezlănțuie brusc și neașteptat o asemenea iritare.

– Interpretarea ta nu e slabă, însă permite o accentuare... multe lucruri își capătă abia cu timpul înțelesul adevărat, la început numai presimțit.

– Destăinuie-l.

– În fața artei de a domni, în fața artei ordinei de stat și a păcii, în fața acestei arte și misiuni esențialmente romane pălesc toate celelalte expresii artistice, nu numai cele ale jocului artistic, ah, atât de plăcut, ba chiar, de fapt, în fața lor pălește și măreția ce poartă fericirea și e purtată de fericire, acea măreție sublimă în care trebuie să se întrupeze veșnic arta, dacă vrea să fie mai mult decât o simplă podoabă pentru înfrumusețarea vieții produsă de ne-artă... da, până și o asemenea măreție sublimă pălește în fața lor; asta am intenționat să exprim prin cuvintele lui Anchise, iar adineauri am repetat chiar această părere, atunci când am pus opera ta, statul tău, alegoria spiritului roman creată de tine, ca unica valabilă, mai presus de orice eficiență a artei...

– Iar eu te-am contrazis... arta dăinuie mai departe, nevătămată de scurgerea timpului. Tainic, un fluviu gol, curgea timpul.

– Îngăduie-mi, August, să trag concluzia care accentuează interpretarea ta și de care m-ai întrebat.

– Vorbește.

– Tocmai această artă mare, conștientă de misiunea ei de a cunoaște, știe și de pierderea cunoașterii și de pierderea zeului, prin care am trecut; groaza pustiirii aduse de moarte îi stă neîntrerupt în față...

– Ți-am mai amintit de războaiele cu perșii.

– ...iar de aceea ea știe și că odată cu noua ordine creată de tine trebuie să înflorească și o nouă cunoaștere, crescând din adâncimea pierderii cunoașterii, pe care am suferit-o, crescând pe atât de sus, pe cât aceea a fost de adâncă, deoarece altminteri ordinea cea nouă ar fi fără scop, iar mântuirea, pe care ne-ai adus-o, ar fi zadarnică...

– Asta-i tot? – Cezar părea foarte satisfăcut – asta-i toată concluzia ta?

– Asta e... cu cât mai conștientă de cunoaștere e o artă, în primul rând deci poezia, cu atât mai exact știe că prin forța ei alegorică nu ajunge la noua cunoaștere; știe că aceasta va veni, dar tocmai de aceea știe și că trebuie să cedeze în fața acestei alegorii mai puternice.

– Bine, nu am nimic de obiectat împotriva noii cunoașteri, dar socot că abuzezi cam prea mult pentru scopurile tale de misiunea de a cunoaște a artei...

– Această misiune se află în centrul spiritului artistic...

– Și treci intenționat cu vederea faptul că totalitatea spiritului se extinde și asupra artei...

– Noua cunoaștere se află în afara artei, în afara sferei în care își exercită puterea alegoriile ei; aceasta e chiar esențialul.

– Treci intenționat cu vederea faptul că orice perioadă de înflorire a statului însemnează o înflorire similară nu numai pentru artă, ci și pentru cunoaștere; treci intenționat cu vederea că în marea epocă a Atenei, alături de toate artele, a înflorit și filozofia, treci cu vederea faptul acesta, trebuie să-l treci cu vederea, fiindcă filozofia se potrivește foarte puțin cu straniul tablou al țelurilor cunoașterii, care, după tine, ar fi de neatins sau menite să anuleze moartea, se potrivește tot atât de puțin ca și celelalte fapte reale ale vieții. Fie să-ți dai seama în ce măsură greșești; eu, dimpotrivă, sunt dispus să cred deocamdată că filozofii vor afla noua cunoaștere cerută de tine.

– Filozofia nu mai e în stare de așa ceva.

Cuvintele țâșniră ca de la sine; nu fusese necesar să reflecteze sau măcar să se gândească la ele, pur și simplu ajunseseră din ochi pe limbă, deoarece, înapoia plâsmuirilor verbale – aici, în odaia învăluită în umbre pale? sau acolo, afară, în peisajul șters, trasat în peniță? nu, încă mai departe, mult mai departe, înălțat în mod ciudat deasupra timpurilor – se arăta orașul Atena, orașul nostalgiei, orașul lui Platon, orașul în care i se interzisese să rămână, i se interzisese de către destin, iar deasupra orașului era aninat și acum destinul, aidoma unui nor al morții, totuși atât de palid, încât era lipsit de umbre.

– Nu mai e în stare... repetă August, nu mai e, nu mai e! mai întâi constatarea aceasta era valabilă pentru artă, acum trebuie să fie valabilă și pentru filozofie, Virgiliu! și în filozofie există acest prea-târziu și prea-devreme? și pentru filozofie e valabil acest nu-mai?!

Acolo, în spațiul aspațial al cuvântului, se înălța orașul, el însuși nu era decât o plâsmuire verbală, palavre goale și fără umbre, inconsistente și fluide, era lipsit de simbol și, pierzând simbolul, își pierduse și reazământul; într-adevăr, destinul îi fusese prielnic, atunci când nu-l lăsase să rămână acolo:

– Timpul e neîngăduitor, August; gândirea și-a atins limita.

– Omul poate gândi până la înălțimea zeilor, iar aceasta ar trebui să-i ajungă.

– Oh, infinită e inteligența omenească, dar când vine în contact cu infinitul e azvârlită înapoi... rămâne văduvită de cunoaștere... pe pământ începe pustiirea morții, puhoiul cel mape, zăngănitul armelor, pâraiele de sânge vărsat în mod rușinos...

– Filozofia nu are nimic a face cu războiul civil.

– Dar timpul se copsese... acum plugul trebuie întors din nou.

– Cu fiecare zi, timpul se coace pentru ceva.

– Fără temelia comună a cunoașterii, fără principii nu există nici o înțelegere, nici o lămurire, nici o argumentare, nici o convingere; temelia oricărei înțelegeri este privirea comună aruncată spre infinit, iar fără aceasta până și simpla comunicare devine imposibilă...

– Ei, Virgiliu, în definitiv acum îmi comunică și tu ceva, așa că nu stăm chiar atât de rău cu temelia înțelegerii noastre; pentru mine, în orice caz, e îndestulătoare.

Ah, Cezar avea în asta dreptate – ce sens aveau toate acestea? ce-l priveau pe Cezar toate acestea? Rosti cu un efort și totuși parcă silit, ca și când ar fi făcut-o pentru soarta *Eneidei*:

– Filozofia este știință, este adevărul intelectului; ea trebuie să poată dovedi, are nevoie de rațiunea cunoașterii, iar cunoaș...

De undeva se auzi un râset, mut, ca al cuiva care crede că știe totul mai bine.

Era sclavul? sau demonii își vesteau răzând întoarcerea?

– De ce te-ai întrerupt, Virgiliu?

Din nou se arată Atena, din nou acea stranie dezamăgire, care fusese Atena. Unde se râdea? în Atena?

– Rațiunea cunoașterii este anterioară oricărei înțelegeri, oricărei filozofii... este prima condiție, aflându-se totodată în interior și în afară... tu m-ai adus înapoi de la Atena, Octavian? n-a fost așa?

Scoica cerului se deschisese sidefie deasupra Mării Adriatice, corabia se clătina, caii albi ai lui Poseidon își arătau capetele; în spațiul rezervat oaspeților se râdea și se făcea larmă; la pupă, în lumina ce pălea, un sclav muzicant începu acum să cânte, o voce singuratică de băiat.

– Că te-am adus înapoi din Atena a fost salutar și bine, dragul meu Virgiliu... sau poate chiar voiai să spui că filozofia nu e acum scutită de datoria ei, fiindcă n-ai fost lăsat pe seama jalnicei îngrijiri din orașul filozofilor?

De fapt, Cezar ar fi trebuit să se afle pe cealaltă corabie și nu aici:

– Filozofia a pierdut rațiunea cunoașterii, aceasta s-a scufundat foarte adânc sub ea... foarte adânc în mare... și pentru că a trebuit să crească în sus, ca să atingă crescând infinitul, rădăcinile ei nu mai ajung jos, chiar dacă ar crește la fel în infinit... altminteri n-aș fi călătorit înapoi spre casă cu tine, Octavian... acolo unde rădăcinile nu mai prind, e un deșert fără umbre... rațiunea cunoașterii a dispărut, iar pe corabie e multă pălăvrăgeală goală; tu probabil că nu-ți dai seama atât de bine, fiindcă n-ai devenit clarvăzător datorită răului de mare... odinioară, filozofia mai avea încă rațiunea cunoașterii, pe care putea să se construiască... întocmai ca tine, nu voiam să văd că și-a pierdut-o... am plecat la Atena, da, desigur am plecat în călătorie într-acolo... dar astăzi și-a pierdut definitiv terenul viril, în care își avea rădăcinile... gândirea a devenit efeminată.

Da, așa era, și nimeni nu avea de ce să râdă despre asta. Nici chiar zeului care cunoaște neființa și vrea neființa nu-i e îngăduit acest lucru. Și într-adevăr, râsul neîngăduit amuți. În schimb, vorbi Plotia: „înțelegerea e mută; nu are nevoie de dovezi. Întoarce-te acasă în scoica deschisă a tăcerii.” Și fu atât de dulce să ascuți spusa, încât până și corabia își încetini înaintarea, iar apele deveniră foarte netede; izbiturile ritmice ale vâslelor erau abia perceptibile, vergile abia mai trosneau, și numai când și când mai zornăia vreun lanț.

Rezemat de catargul candelabrului, cu o mână așezată din nou pe velele de lauri, așa naviga Cezar, soț iubitor ce se întorcea bărbătește la soție, la Livia, care-l aștepta, iar cum timpul înainta odată cu corabia, nu fu cu puțință să-ți dai seama cât a durat până când s-a pregătit să vorbească; în cele din urmă spuse:

– Dacă filozofia și-a pierdut rațiunea cunoașterii, atunci astăzi este de datoria ei să și-o procure din nou.

Cezar trebuia să fi fost pe cealaltă corabie, sau încă să se găsească acolo, de vreme ce nu auzise că rădăcinile nu ajung până jos; poate că îl va face să înțeleagă folosind cuvinte mai precise:

– Lemnul de ulm nu e potrivit pentru catargele de corabie; catargele trebuie să fie rigide și totodată elastice și să crească...

– Te simți obosit, Virgiliu? vrei să vină din nou medicul?

Octavian dăduse repede scaunul de-o parte și se aplecă deasupra patului; fața lui era foarte aproape.

Fața era foarte aproape, tot atât de aproape cum fusese mai înainte fața Plotiei. Și atunci ceața se sfășie:

– Mă simt foarte bine, Octavian... chiar bine de tot... dar se poate ca o clipă să fi vorbit aiurea...

– Spusele tale au sunat cam confuz... firește, ție ți se întâmplă adesea asta; dar dacă reflectezi pe urmă, constai că a fost înțelepciune.

– Înțelepciune? eu? niciodată!... acum, în orice caz, am impresia că doar am căutat un exemplu potrivit pentru răspunsul meu, fără să fi găsit ceva nimerit... tu, însă, asta o știi, vorbeai despre rațiunea cunoașterii în filozofie.

– Așa e, Virgiliu; deci n-avem de ce să ne neliniștim în continuare.

– Iar filozofia nu se află în situația de a-și crea propria rațiune a cunoașterii...

– Lucrul acesta încă nu e lămurit... – August nu era cu totul în subiect – ...de altfel, pe noi nu ne preocupă această problemă, Virgiliu.

Clătinarea de cutremur continua, ce-i drept, dar toate celelalte erau clare și lipsite de orice ciudățenie, clar și firesc era delicatul peisaj în peniță care dispărea afară, clar și firesc era candelabrul de ulm, iar patul încetase să mai fie corabia cea mare, se micșorase din nou, clar și firesc, la dimensiunile unei simple bărci, în care înainta plăcut; numai Cezar, deși modul de comportare al acestuia îi era atât de familiar, nu era o prezență nici cu totul clară, nici cu totul firească, cel puțin atâta vreme cât trebuia continuat efortul de a-l convinge și de

a-l rechema astfel la realitate:

– Intelectul e incapabil să-și creeze singur propriile premise, și ca atare nici filozofia nu e în stare de așa ceva; nimeni nu e înzestrat cu o asemenea putere de procreație, încât să se facă pe sine propriul său strămoș – râsul! adineauri nu pornise de asemenea din propriu-i gât, din propriu-i piept? acum îl simțea acolo, și era tainic de dureros – moșii și strămoșii nu pot fi procreați, premisele nu pot fi procreate, nimic și nimeni n-a avut vreodată puterea prometeică de a-și depăși propriile limite, nimic și nimeni nu le va depăși vreodată... Neadevărat!

Neadevărat, neadevărat – fusese ca un cuvânt șoptit de cineva, șoptit de niciunde, șoptit de sclav sau de Plotia, nu se știa, totuși șoptit mai curând de Plotia, fiindcă aceasta vorbi mai departe: „Tot timpul dragostea își străpunge propriile limite.” – „A făcut-o și dragostea ta, Plotia? oh, a făcut-o?” – „A făcut-o și o face; cine iubește se află dincolo de limitele sale.” – „O, Plotia!” – „Mă simți? iubindu-te, te simt foarte.” – „Plotia, te simt aproape, te știu.” – „Da, Virgiliu, da.” – Iar limitele trupurilor lor se încrucișaseră, limitele sufletelor lor se revărsau unele în altele, crescând și crescând peste limite, cunoscând și cunoscute.

August întrebă surprins:

– Ce este neadevărat, Virgiliu?

– Există depășiri ale propriilor limite.

– Mă bucur să aud asta, așadar nu retractezi totuși concesiile pe care ai făcut-o?

– A depăși limitele...

– Filozofia? poezia? cine depășește limitele?

– Acolo unde a izbutit Platon, filozofia a devenit poezie... pe culmile ei cele mai înalte, poezia a fost capabilă de asta, era o depășire a limitelor...

Răspunsul fu un semn aprobator din cap, prietenos, deși cam absent și grăbit:

– Modestia ta de artist e totuși destul de mare, ca să-ți tăgăduiești propria înțelepciune, dar ambiția ta de artist vrea s-o revindică cel puțin pentru arta ca atare...

– Nu e înțelepciune, Octavian... nu înțeleptul devine poet, cel mult acela care e chemat la înțelepciune... nu, unui soi de iubire înzestrată cu puterea de a presimți îi e hărăzită uneori sfărâmarea limitelor...

– Sunt mulțumit că, cel puțin, te simți chemat la înțelepciune... așa că nu vom mai continua să discutăm despre filozofie, dimpotrivă o vom trimite la poezie, dacă ar fi cumva într-adevăr incapabilă să înainteze până la propria-i premisă; îi vom cere să-și extragă rațiunea cunoașterii din artă, în a cărei frumusețe, cum admiți acum desigur și tu, se concentrează toată înțelepciunea.

– Aș admite lucrul acesta numai pentru foarte puține și foarte riguroase opere de artă, numai pentru câteva opere dintr-un trecut foarte îndepărtat.

– Și *Eneida* ta, dragul meu Virgiliu?

Din nou se înfățișa timpul și îi opunea tainic lui acum pe odinioară, tainic în efectul lor, tainic în cauzalitatea lor, fatidic în ambele:

– Trebuie să te dezamăgesc încă o dată August, repetându-mă, repetându-ți cu îndărătnicie că forța alegorică a artei este neîndurător condiționată de timp și nu mai e îndestulătoare pentru noua cunoaștere; rațiunea cunoașterii e uneori presimțită de artă, totuși crearea ei, crearea ei din nou depășește puterile acesteia.

– Nu există nici o creare din nou, trebuie doar să se scoată la iveală ceea ce a existat mereu independent de toate timpurile, ceea ce există mereu, chiar dacă uneori, de pildă astăzi, a ajuns printre cele ascunse; omul rămâne neconținut aceeași faptură, și cu siguranță că, la fel, rațiunea cunoașterii sale, despre care tot vorbești, rămâne permanent aceeași, ba chiar în așa măsură aceeași, încât, ca să-ți fiu pe plac, poate foarte bine și trebuie să preceadă orice cunoaștere. Nimic nu se schimbă în principiu, nimic nu se poate schimba, și nu s-a schimbat nimic.

– Oh, August, odinioară zeii îl înconjurau pe muritor cunoscători și cunoscuți.

– Te referi la epoca lui Eschil?

– Și la ea.

– Zeii n-au dispărut, și, într-adevăr, prin referirea ta nu faci decât să confirmi cel mai bine ceea ce am afirmat, într-adevăr asta faci, prietene; tocmai fiindcă olimpienii au domnit odinioară necontestati și neîngrădiți, tocmai de aceea trebuie să ne întoarcem la o asemenea credință a strămoșilor, pentru ca arta, pentru ca filozofia să-și regăsească acea rațiune a cunoașterii, pe care poporul nostru s-a bazat dintotdeauna și care, de aceea, este și singura justă.

Mereu alte cuvinte, mereu alte replici, – obligația de a purta dialogul deveni extrem de chinuitoare:

– Credința strămoșilor... pe vremea aceea încă nu exista prăbușirea în lipsa de cunoaștere...

– Aceasta e depășită.

– E depășită, dar numai pentru că ai venit tu. Dimpotrivă, pe vremea străbunilor nu era necesar ca sfânta lor credință să fie trezită din nou la viață, era vie, fiind una, în universul lăuntric și în cel exterior, cu viața omenească.

– Astăzi nu e mai puțin vie, iar zeii parcurg poezia ta în întruchiparea lor cea mai vie, Virgiliu.

– Au pătruns în poem din afară; am fost nevoit să-i caut în trecutul îndepărtat și în cel mai îndepărtat.

– I-ai căutat la originea lor, la originea rațiunii cunoașterii lor, iar prin aceasta ai dăruit din nou poporului, odată pentru totdeauna, realitatea zeilor, realitatea adevăratei cunoașteri divine; Virgiliu, imaginile tale sunt realitatea cea mai vie, sunt realitatea poporului tău!

Era ademenitor, era o fericire să auzi aceste cuvinte, și ele chiar exprimau convingerea cinstită a lui Cezar. Și totuși nu erau decât cuvinte goale, cu atât mai mult cu cât Cezar, laudând *Eneida*, își apăra în fond propria-i operă; dar tocmai de aceea ar renunța poate la *Eneida*:

– O, Cezar, am spus-o și mai înainte, imaginile mele sunt numai dintre acelea de la suprafață.

– Pentru tine nu sunt îndestulătoare, deoarece pretinzi de la ele cunoașterea morții și anularea morții, pe care nu le poate oferi nimeni în cele pământești... până și opera mea ai supus-o acestei cerințe exagerate.

– Imaginile mele nu sunt îndestulătoare, fiindcă...

– Te-ai întrerupt, Virgiliu, știi că n-ai dreptate.

– Timpul, August... suntem tainic legați de timp, timpul curge tainic mai departe... un fluviu gol... un fluviu de ia suprafață, și noi nu-i cunoaștem nici direcția, nici adâncimea... și totuși trebuie să se închidă în cerc.

– Cum ai putut deci să afirmi că arta nu s-ar orienta în sensul misiunilor timpului? Ce preot, cercetând măruntaiele păsărilor, ți-a destăinuit lucrul acesta! Virgiliu, toate acestea nu stau în picioare! În timp nu se ascunde nimic tainic, nimic care să aibă nevoie de cineva care să examineze ficatul unui animal sacrificat.

Ce era tainic în timp? gol curge fluviul gol către moarte, iar dacă i se ia țelul, atunci pier și fluviu și timp. De ce e anulat timpul, atunci când e anulată moartea? Ca în vis, lucrurile se îmbinau, și o voce de vis fu aceea care spuse: „Inelul de șarpe al timpului... măruntaiele cerului.”

– Și asta numești tu rațiunea cunoașterii? este rațiunea cunoașterii unui haruspex? Ce ascunzi tu, Virgiliu?

– Suntem legați de timp, noi toți, și chiar cunoașterea e legată de timp.

Ciudat, Cezar deveni vizibil neliniștit:

– Faci timpul răspunzător de acțiunile oamenilor, îl faci răspunzător chiar de pierderea cunoașterii... prin asta îl scutești pe om și firește și pe tine însuși de orice răspundere; e periculos... eu prefer să-i fac pe oameni răspunzători de timpul în care trăiesc.

Ce era timpul? era în genere un fluviu care gonește fără întrerupere? nu se afla mai curând într-o mișcare în salturi, odihnindu-se uneori sub norul bicolor al crepusculului ca apele aproape încremenite ale unui lac, ba chiar ale unei mlaștini, căzând apoi ca o cataractă bubuitoare ce clocotește cu o spumă scânteind în șapte culori și vuind mai departe ca un torent ce inundă totul?

– Cezar, pentru răspunderea omului mai rămâne totuși destul loc; omul își poate îndeplini datoria bine sau rău, și chiar dacă timpul e acela care îi trasează sfera misiunilor, chiar dacă el, omul, nu poate avea nici o înrăurire asupra acestei sfere, răspunderea față de datorie rămâne neschimbată; datoria omului față de datorie rămâne neschimbată și independentă de schimbările sferei misiunilor.

– Iar eu nu pot îngădui nici măcar ca această sferă a datoriilor să fie modificată de timp... omul poartă răspunderea pentru îndatoririle și misiunile pe care și le propune ca țel al acțiunilor sale; de-a lungul tuturor timpurilor, omul trebuie să și le orienteze spre comunitate și spre stat, iar dacă uită lucrul acesta, timpul devine amorf. El însă, el are obligația de a modela timpul, și îl modelează în stat, care este de la început îndatorirea supremă a omului.

Taina timpului, taina vidului său! de ce se schimbă în timp sfera de îndatoriri a omului? Infinite răzbat câmpiile saturniene prin timp, neschimbate prin toate timpurile, dar sufletul este încarcerat în timp; iar dincolo de suprafața timpului, în adâncimile cerului și ale pământului, odihnește cunoașterea, țelul omului.

– Cunoașterea dăinuie mereu ca datorie, ea rămâne mereu misiunea divină a omului.

– Iar cunoașterea se realizează în stat.

August îl privea de-a dreptul sfidător, deși fără a pierde în acest timp expresia de neliniște îngrijorată.

Ce era timpul? ce era modificarea sferei de misiuni omenesti, care se produce la porunca lui? care era elementul variabil din el, determinându-se tainic pe sine însuși – care era elementul variabil, de vreme ce în cele din urmă trebuie să se întoarcă în el însuși?

Încotro ducea călătoria? luntrea se clătina:

– Omul care cunoaște... claustrat în timp...

– Dimpotrivă, Virgiliu, el ține în mână sa timpul.

Oh, cunoașterea ca atare era aceea care se modifica, uneori șovăind, uneori oprită în loc ca o mlaștină, pentru ca apoi să se prăvălească înainte ca o cataractă, cunoașterea ființei, extinsă asupra tuturor celor ce există, urzeala cunoașterii din lume, care prescrie omului ce trebuie să creadă, marea urzeală a cunoașterii, în ale cărei ochiuri fluide este captiv omul și la care trebuie totuși să continue a lucra neîntrerupt, pentru a o face să devină urzeală a universului și să nu se rupă: reunită tainic cu ființa, extinzându-se și transformându-se odată cu ființa, transformând tainic în sine lucrurile existente în lucruri cunoscute, așa pășea înainte cunoașterea, așa trebuia să pășească înainte de dragul creației, de dragul timpului în care creația devine realitate, căci timpul nu e altceva decât modificare a cunoașterii.

– Omul este ținut în creație și ține creația în mâinile sale... Oh, August, e timpul și totuși nu e timpul; timpul e modelat de om în cunoaștere.

– Nu voi admite niciodată că timpul e mai puternic decât omul...

Mai puternic decât timpul era destinul, și în acesta se afla ascunsă taina ultimă a timpurilor. Căci porunca morții dată de destin este obligatorie chiar pentru creație, chiar pentru zei, totuși cumpăna e ținută neconținut de porunca destinului spre renaștere, de porunca prin care destinul cere atât omului cât și zeului să nu lase urzeala cunoașterii să se rupă, să înnoade mereu firele și în felul acesta să mențină veșnic în cunoaștere, cunoscând și cunoscuți, opera de creație a zeilor și prin urmare și divinul însuși. În jurământul cunoașterii, zeul și omul sunt legați unul de altul.

– Modificarea cunoașterii este timp și nimic altceva, August, iar cine aduce o înnoire a cunoașterii modelează viitoarea curgere a timpului.

August nu luă în seamă cele spuse:

– Și niciodată nu voi admite că timpul nostru e inferior, de pildă, celui al lui Eschil; o, nicidecum, ba chiar în multe privințe e incomparabil mai mare, și îmi îngădui să afirm că am contribuit întrucâtva la aceasta, în cele mai multe domenii suntem cu mult superiori grecilor, și tot astfel cunoștințele noastre se află într-o continuă extindere...

– O, August, vorbim evident despre două lucruri diferite... cunoașterile de la suprafață se pot extinde, iar în acest timp miezul cunoașterii se poate chirsi...

– Atunci nu cumva și opera mea e o alegorie caducă a suprafeței? – îngrijorarea lui August devenise refuz neîndoielnic jignit – asta vrei să spui?

Taină a timpului! Taină saturniană a cunoașterii! Taină a poruncii destinului! Taină a jurământului! Lumină și întuneric reunite în crepusculul bicolor, desfășurate în cele șapte culori ale creației pământești, totuși, când transformarea ființei va fi înaintat până la cunoașterea universului, devenind invariabilă datorită unei asemenea totalități, atunci și timpul se va opri în loc, nu stagnând, ca un lac, ci ca o clipă de veșnică durată a universului revărsat pretutindeni, astfel încât în realitatea unei asemenea zile de apoi cele șapte culori se vor regrupa într-o unitate supremă, în strălucirea fildeșie a unei lumini a zilei de apoi, în fața căreia orice lumină pământească va păli, orice realitate pământească se va estompa, devenind o schiță abia vizibilă, un simplu joc de linii.

– Opera ta e purtată de timp, Cezar; ea își îndeplinește misiunea și tinde spre reînnoirea, din porunca destinului, a cunoașterii, în care creația împreună cu însușirea ei divină va dăinui din nou.

În refuzul disprețuitor exprimat vizibil se amestecă dezamăgirea:

– Ceea ce doar năzuiește spre cunoaștere încă nu e cunoaștere.

– Opera ta e pacea.

– Din păcate însă, dacă trebuie să-ți dau crezare, această pace anulează moartea numai în mod alegoric, și chiar dacă, așa cum sper cu fermitate, voi putea porunci în curând să se închidă porțile templului lui Ianus, faptul rămâne pentru tine tot doar o alegorie, nefiind nici pe departe o deplină anulare a morții.

– Roma este alegoria, Roma este simbolul pe care l-ai creat, tu, Cezar.

– Roma este fapta strămoșilor, iar realitatea pe care au statornicit-o ei depășește cu mult simplul simbol.
– Și Roma este din nou fapta ta, August, ordinea romană în statul roman.
– Bineînțeles, doar stat-alegorie, cum ai numit tu statul meu; totuși statul roman trebuie să fie mai mult decât o alegorie fără conținut a cunoașterii.

Refuzul disprețuitor sporise, devenind aversiune declarată; Cezar stătea acolo gata de plecare, iar *Eneida* parcă fusese uitată.

– Ai rectitorit și întrupat ordinea în cele pământești, iar aceasta e cunoașterea ta.
– De ce atunci numai alegorie? de ce stăruiești în ideea asta?

Alegorie, cunoaștere, realitate – cum să se împace mândria lui Cezar cu un asemenea alegorism pur, când el nu luase niciodată asupra-și smerenia cunoașterii? când nu voise niciodată să vadă abisul? când realitatea fusese pentru el întotdeauna doar suprafață? Cunoașterea este însă reînălțare din abis, este reînălțare smerită din umilința smerită spre o nouă smerenie, este readucerea la ea acasă a realității din neînțelegerea în care trebuie prăvălită, ca să poată renaște iar: cunoaștere, reînțelegere, născută din întuneric, în alegorie, renaștere a realității, transformată în abis, totuși invariabil ea însăși.

– Tu ai cunoscut ordinea statornicită de zei în supra-pământesc și ai recunoscut-o în spiritul roman; tu le-ai contopit pe amândouă în unitate, ai întrupat și ai dat chip vizibil unității lor, prin opera ta statală, în opera ta statală, simbolul pe deplin valabil al spiritului roman, simbolul pe deplin valabil al ordinii suprapământești a cunoașterii...

– Ei și ce, exact același lucru se poate afirma despre *Eneida*.
– Niciodată!

Spusa și replica se succedau pornind din guri umede, menite și folosite pentru mâncat, tuse, scuipat, un fapt pe cât de absurd, pe atât de impur; nici o mirare deci că nici unui nu-l înțelegea pe celălalt. Totul cerea puritatea tăcerii.

– Niciodată! – în mod ciudat, contrazicerea nu spori de data aceasta iritarea lui August, ba chiar se simțea o anumită domolire a acesteia – atunci cum? atunci ce?

– Misiunea timpului este fapta, nu cuvântul, nici arta; este exclusiv fapta cunoașterii.
– Încă o dată, Virgiliu: și atunci de ce doar alegorie?

A vorbi era foarte istovitor, ah, iar a gândi încă mai istovitor:

– Oh, August, a cunoaște suprapământescul în pământesc și prin această cunoaștere a-i da chip pământesc, ca operă cristalizată în formă, cuvânt cristalizat în formă și tocmai de aceea faptă cristalizată în formă, aceasta este esența simbolului autentic; simbolul conturează launtric și exterior imaginea sa originară, o cuprinde și e cuprins de ea, întocmai cum statul tău, umplut de spiritul roman, sălășluiește în acesta, iar alegoria, purtată de suprapământescul pe care-l reprezintă, mai mult chiar, care a pătruns în ea, va supraviețui timpului, va crește dăinuind, va crește devenind realitate care anulează moartea, o realitate al cărei simbol este de la început...

– Așadar, astfel arată alegoria autentică... – Cezar părea preocupat de idee, firește, cu mina aceluia care nu înțelege ceva – alegoria care vrea să fie mai mult decât una a suprafeței...

– Da, alegoria autentică, durabilă, opera de artă autentică, statul autentic... conținutul durabil de adevăr în alegorie.

– Nu pot verifica valabilitatea acestor condiții... sunt foarte complicate.

Cezar nu avea nimic de verificat; ceea ce nu înțelegi trebuie să accepți, nu să cercetezi, chiar dacă ești Cezar:

– Tu ai ctitorit pacea, ordinea; pe terenul pregătit astfel de fapta ta va crește oricare viitoare faptă a cunoașterii, anulând moartea, iar opera ta, încă de pe acum simbolul acelei fapte viitoare, crește într-o întâmpinare a ei... nu-ți ajunge atât, Cezar August?!

Acum, îngândurat și pe jumătate întors să plece, Cezar zâmbi:

– Totul e foarte complicat... lucrurile acestea nu fac cumva parte din comentariul pe care voiam să-l păstrăm pentru Mecena?

– Poate... nu știu...

De ce nu pleca Cezar, dacă tot voia să plece? da, toate acestea erau extrem de complicate, extrem de obositoare, extrem de trudnice, și, într-adevăr, trebuiau amânate până la o întâlnire cu Mecena sau amânate în genere. Amânate pentru multă vreme. Fântâna din perete curgea domol, iar ecoul susurului, curgând de jur

împrejur, curgând în jos până în adâncuri, curgând către mare, curgând către valurile de noapte ale mării și încă de pe acum el însuși val, cu capete albe în întuneric, purta un dialog susurător cu vocea Plotiei, care plutea mută și neauzită prin susur, dădea nopții strălucire de argint, așteptând ca împăratul să se îndepărteze, așteptând singurătatea nopții. Oare nu se lăsase noaptea? oh, ce greu era să redeschidă privirea. Să amâne cu zilele, cu nopțile!

Dar, deodată, fără să-i pese de pregătirile de plecare, Cezar nu se mai grăbea; părea încă preocupat de o problemă și, brusc, se așezase din nou; acum ședea ca unul care, ce-i drept, nu vrea să rămână, dar nici să plece, proptit puțin pieziș de muchia scaunului, legănându-și brațul peste spetează, iar după ce tăcu gânditor un răstimp zise:

– Poate că e adevărat... poate că tot ceea ce spui tu e adevărat, dar într-o harababură de alegorii nu se poate trăi.

– Trăi...?

Mai putea fi vorba de așa ceva? mai putea fi vorba de viață? de jur împrejur, susura moale și seducător – a trăi, oh, a mai trăi, ca să poți să mori.

Cine trebuia să hotărască în privința aceasta? ce voci aveau să dea îndrumarea? Plotia tăcea.

Dar August spuse:

– Să nu uităm că există și realitatea, chiar dacă suntem limitați s-o exprimăm și să-i dăm formă numai prin alegorii... trăim, iar aceasta e realitatea, modesta realitate.

Viața poate fi sesizată numai prin alegorie, alegoria poate fi exprimată numai prin alegorie; lanțul de alegorii este fără de sfârșit, iar lipsită de alegorii e numai moartea, către care acest lanț se întinde, ca și cum ea ar fi ultima sa verigă, totuși în afara lanțului – ca și cum toate alegoriile ar fi modelate numai pentru ea, ca să-i sesizezi totuși lipsa de alegorii, ca și cum abia prin moarte limba și-ar recâștiga simplitatea originală, ca și cum ea ar fi locul unde se naște modesta limbă pămîntescă, simbolul cel mai pămîntesc, totuși cel mai divin: în orice limbă omenească surâde moartea. Iar acum Plotia spuse: „Mut este realul, iar noi vom trăi în muțenia lui; pășește înainte în cele reale, te urmez.”

– Străbătând prin lanțul alegoriilor, străbătând spre atemporalitatea progresivă... devenite alegorie în alegorie, ele devin realitate, stingere fără moarte...

Acum, Cezar zâmbi:

– Da, asta e o realitate foarte complicată... tu crezi în mod serios că realul este subordonat unor condiționări atât de complicate? Nu văd aproape nici o deosebire între aceste condiționări și cele pe care vrei să le impui alegoriei...

Oricât de aproape ședea aici August, vocea lui răzbătea de la o depărtare straniu de incomensurabilă, dar nu mai puțin straniu, de la o depărtare de se poate încă mai mare, chiar dacă din direcția opusă, luăra ființă propriile sale cuvinte:

– Alegoria realității și realitatea alegoriei... oh, la urmă de tot una trece în cealaltă...

– Eu cred într-o realitate mai simplă, dragul meu Virgiliu; cred, de exemplu, în realitatea zdravănă a vieții noastre cotidiene... într-adevăr, Virgiliu, tocmai în realitatea modestă a vieții cotidiene...

Chiar în înțelesul lor cel mai modest, cuvintele omului iau ființă din moarte, dar dincolo de aceasta iau ființă din bolta neființei care naște realitatea și care se deschide, incomensurabilă, înapoia celor două porți ale morții, iau ființă din incomensurabil, și, tocmai de aceea, cel care le primește, cel care le aude aproape că nu mai este el însuși; devine cealaltă persoană, foarte departe de sine însuși, căci e părtaş la incomensurabil.

– Simplitatea moșilor și strămoșilor, Virgiliu, simplitatea lui Enea al tău; în această simplitate a vieții cotidiene au ctitorit ei statul roman...

Eclipse ale soarelui stăruiau pe cer, ne-lumina căpătase culoarea leului, caii lui Poseidon goneau bătând cu copitele valurile, iar leul lui Phoebus era nevăzut – oare atelajul ceresc își și rupsesse șleaurile, uitase de îmblânzirea divină și se întorsese în hergheliile de cai ale apelor? oh, astfel pe-ntinsul ocean, scăldat de albastrele unde, Lucifer, cel mai iubit printre aștrii din ceruri de Venus, chipul preasfânt și-l saltă, risipind înnoptarea pe dată – oare aceasta fusese realitatea lui Enea? atât de departe putuse acesta să lase în urmă pămîntescul simplu? răzbătuse el cu adevărat în asemenea regiuni? această priveliște o văzuse el?

– O, August, totul a fost realitate simplă la Homer... a fost cunoașterea lui.

– Cu siguranță; prin spusele tale nu faci decât să-mi întărești afirmația. Ceea ce a fost pentru strămoși realitate rămâne, și se și află în orice artă...

– O, August, solul se clatină... pentru Homer sau pentru eroii săi nu se clătina nimic... dimpotrivă, pentru Enea...

– Vorbești despre realitate sau despre artă?

– Despre amândouă.

– Deci despre amândouă, atunci află în sfârșit că Roma și poemul tău sunt una, că așadar și realitatea simplă a Romei este cuprinsă în poemul tău... nimic nu se clatină într-însul; realitatea ta este solid fundamentată ca și solul italic.

Până și globul aprins al lunii și astrul titanic, toate-s hrănite la fel de spirit, și-un suflet străbate membrele masei întregi, reunindu-le-n corpul cel mare – cunoscătoare și cunoscută, steaua se va îndrepta spre răsărit?

– O, August, orice realitate este cunoaștere progresivă.

– Roma a fost cunoașterea străbunului; Roma a fost cunoașterea lui Enea, și nimeni nu știe asta mai bine decât tocmai tu, Virgiliu.

Steaua va înainta peste pământul în repaos, nu peste state; dar despre asta August nu voia să știe nimic. Și totuși nu se putea să n-o spună:

– Atunci când au creat ordinea romană, străbunii au sădit germenul cunoașterii...

– Nu vreau să mai aud încă o dată că această ordine n-a fost altceva decât un simplu simbol... realitatea Romei, realitatea a ceea ce s-a creat și a ceea ce mai e de creat, realitatea operei mele trebuie să fie mai mult decât o simplă alegorie...

– Roma a fost întemeiată în alegoria cunoașterii; ea poartă în sine adevărul, se dezvoltă devenind din ce în ce mai mult realitate... realitatea rezidă numai în creștere și devenire.

– Așadar, pentru tine prezentul nu are nici o valoare?

– Născut din cunoaștere, statul roman va crește depășindu-se pe sine însuși; ordinea sa va deveni imperiul cunoașterii.

– Imperiul nu are nevoie să crească mai departe; cu ajutorul zeilor vom reuși să împingem granița germană până la Elba, iar prin cea mai scurtă linie de apărare, obținută astfel, între ocean și Pontul Euxin, imperiul își va fi dobândit întinderea firească, fiind asigurat în nord din Britania până în Dacia...

– Imperiul tău, oh, Cezar, va fi și mai mare...

– Nu trebuie să fie mai mare; dacă ar fi mai mare, ginta italică n-ar fi suficientă, ca să mențină moravurile și ordinea romană pe întreg teritoriul.

– Imperiul realității, căruia îi dai ființă, va fi mai mult decât o simplă extindere statală asupra unor teritorii asigurate cu ajutorul forței militare.

– Cu adevărat, pentru tine ceea ce s-a făcut nu are nici o valoare... iar fiindcă nu are nici o valoare, cobori totul la o alegorie fără pretenție la realitate.

Trudnică era respirația, trudnică vorbirea, trudnică lupta împotriva neîncrederii mereu treze a lui Cezar și împotriva susceptibilei conștiințe a valorii sale:

– Pacea, pe care ai ctitorit-o în interiorul imperiului, este fără spadă, oh, Cezar, și fără spadă va cuprinde lumea întreagă.

– Așa e... – lămurirea se dovedise deci satisfăcătoare – iar eu mă străduiesc să organizez pacea prin acorduri și nu cu spada; firește, chipul spadei trebuie să se afle înapoia acordului, pentru ca acesta să nu fie încălcat.

– În imperiul cunoașterii, spada va deveni de prisos.

Cezar își ridică privirea aproape mirat:

– Cum vrei să te aperi împotriva încălcării unui acord și a jurământului? cum vrei să obții îndeplinirea lor fără legiuni? Vârsta de aur încă n-a început.

Vârsta de aur, în care arama se va preschimba din nou în aur, evul lui Saturn, al celor de nepândit, de nepândit în imuabilitatea permanentei lor modificări – totuși cine ascultă adâncurile, care sunt totodată ale pământului și ale cerului, acela presimte, desigur încă dincolo de domeniul saturnian, viitoarea reunire a divinului cu omenescul:

– Numai cunoașterea adevărată e purtătoare a jurământului.

August zâmbi:

– N-are decât s-o facă; totuși va purta mai bine jurământul dacă va fi ajutată în aceasta de câteva legiuni.

– Pentru pacea internă a Italiei nu mai ai de mult nevoie de trupe...

– Așa e, Virgiliu, și absolut intenționat nu țin aici garnizoane... În trăsăturile lui Cezar se zugrăvi un fel de vicleană sinceritate, o clipire din ochi perceptibilă numai pentru prieten – trupe în raza de acțiune a senatului și a agenților săi sunt pentru mine o realitate cam prea concretă.

– Ești foarte suspicios față de senat.

– Omul nu se schimbă nici în bine, nici în rău, iar răutatea guralivă, care l-a dus în mod rușinos la cădere acum douăzeci și cinci de ani pe Iulius Cezar, sacru fie-i numele părintesc și sacră amintirea, bântuie și azi în adunările senatului ca și atunci. Chiar dacă aş exercita o influență și mai mare asupra numirilor de senatori, domnii aceștia sunt vrednici de încredere numai atâta vreme cât știu că eu pot azvârli oricând legiunile galice și ilirice asupra Italiei; dar am grijă ca ei să știe acest lucru.

– Reazămul stăpânirii tale este poporul, August, nu senatul...

– Așa este... iar tribunatul poporului este pentru mine cea mai importantă dintre atribuțiile mele.

Trăsătura de sinceritate vicleană se ivi din nou, arătând de data aceasta că pentru Cezar tribunatul poporului era desigur extrem de important nu de dragul poporului, ci mai mult din cauza dreptului de veto în senat.

– Pentru popor tu ești simbolul păcii, și de aceea te iubește... vârsta de aur încă n-a început, dar pacea ta o făgăduiește.

– Pace? Război? – viclenia de pe fața lui Octavian se sublimă aproape în îndurerare – poporul acceptă și una și alta... am luptat împotriva lui Antoniu, eram aliat cu el, l-am nimicit, iar poporul aproape că n-a observat nimic din toate aceste schimbări; nu știe nimic despre propriile sale dorințe, iar de aceea noi trebuie doar să ne îngrijim să nu apară un alt Antoniu... poporul ovaționează orice învingător; el iubește victoria, nu omul.

– Aceasta poate că se potrivește pentru aglomerările de oameni ademenite de orașe și înghesuite în ele, August, totuși nu pentru țărani; țăranul iubește pacea și pe cel ce-o aduce. Țăranul te iubește ca om, omul care ești. Iar țăranul e poporul adevărat.

O clipă, cât o bătaie de inimă, ah, cât o dureroasă răsuflare, întunecarea soarelui, lumina pală și peisajul din linii pieriră, pieri imobilitatea clătinătoare, fără să piară propriu-zis, poate însă pentru a lăsa loc tabloului câmpiei mantovane, ținutului de câmpii înconjurată crepuscular de munți, înconjurată de murmurul copilăriei, întins în lumina soarelui, întins prin toate anotimpurile, întins prin toate vârstele vieții.

Ca și când acum nu s-ar mai fi grăbit, Cezar își îndreptă spinarea în jilț:

– Nu pot să rad orașele de pe fața pământului, Virgiliu, dimpotrivă, trebuie să zidesc orașe, fiindcă ele sunt puncte de reazăm ale ordinei romane, astăzi ca întotdeauna... noi suntem un popor care construiește orașe, iar la început a fost orașul Roma...

– Nu ca oraș de neguțători și zarafi. Vârsta de aur a acestora e monedă bătută.

– Ești nedrept; neguțătorul este soldatul roman al păcii, iar dacă vreau să-l las să existe, trebuie să îngădui și existența băncilor... toate acestea fac parte din prosperitatea statului.

– Nu sunt nedrept, dar văd forfota însetată de bani de pe străzi, văd lipsa de pioșenie; numai țăranul posedă pioșenia poporului roman, deși e și ei de pe acum în pericol de a cădea pradă setei generale de bani.

– În măsura în care ai dreptate, lucrul acesta ne atrage atenția imperios, ba chiar neîntârziat asupra misiunii noastre educative; trebuie să ne străduim ca și masele din orașe să devină ceea ce ar trebui să fie, ținând seama de dreptul lor cetățenesc: un singur popor roman.

– Vor deveni într-o cunoaștere, deoarece sunt însetate de ea.

– Mai curând sunt însetate de jocuri de circ... ceea ce, firește, nu ne reduce misiunea și urgența acesteia.

– Jocurile! oribil mai sunt însetate după așa ceva... calea reîntoarcerii!

– A cui cale?

– Cine nu se află înăuntrul cunoașterii trebuie să-și ametească golul în beție, așadar și în beția victoriei, chiar și a victoriei numai privite ca spectacol... nu mai puțin sângheroasă.

– Trebuie să contez pe fapte date și nu mi-e îngăduit să neglijez nimic din ceea ce poate să realizeze unitatea maselor. Prin sentimentul victoriei, masele sunt contopite devenind popor, prin sentimentul victoriei ele sunt gata să intre în acțiune pentru statul lor.

– Țăranul o face pentru sfânta pace a țării sale – oh, câmpiile mantovane care se întind acolo – țăranul trăiește mereu în acea comunitate care se numește popor, în această comunitate se află el când își lucrează câmpul, se află în ea când se duce cu carul la târg, se află în ea în oricare dintre zilele sale de sărbătoare...

– Întotdeauna am fost preocupat să sprijin țărănimea; am scăzut dările, am împărțit micilor arendași întinse suprafețe din pământurile domeniile, am reglementat raporturile diferitelor culturi. Totuși experiențele proaste pe care le-am făcut cu colonizările de veterani sunt un indiciu foarte clar al modificărilor survenite în economia, noastră de stat... Roma a depășit cu mult limitele țărânimii sale, iar astăzi ne interesează mai mult cerealele din Egipt decât cele din Italia sau Sicilia; nu ne mai putem bizui exclusiv pe țărani, cu atât mai puțin ne putem îngădui să dorim a atrage din nou masele spre țărânie, căci și într-un caz, și în celălalt am duce la pieire economia statului, așadar statul însuși...

– Și totuși, libertatea romană, pe care ai luat-o sub paza ta, se biziue acum, ca și mai înainte, pe țărânie.

– Libertatea? Firește, firește, eu cheazăuiesc pentru libertatea poporului roman; nimeni nu mai trebuie să cuteze să se atingă de ea, nici un Antoniu sau oricine altcineva. Aceasta este misiunea statului roman, și în privința asta trebuie întărit. Îngăduind omului să fie părtaș la forța de șoc a statului, îi mijlocește sentimentul libertății după care năzuie, fiindcă acesta aparține naturii omenești și se vrea satisfăcut. Iar acest sentiment al libertății sălășluiește numai în binele public al statului, aici este accesibil oricui, chiar și sclavului, și tocmai prin aceasta reprezintă mai mult decât libertatea gliei, despre care vorbești, fiindcă este libertatea unei orânduiei divine! Da, Virgiliu, asta e. Tot restul nu-i decât reverie fără realitate, un simplu vis despre o vârstă de aur, în care nu mai există nici o ordine și nici o îndatorire. Ajungă-ne cât ne amăgim cu o asemenea libertate de vis, eliberată de ordine, în timpul [saturnaliilor](#). Dacă am sărbători tot anul saturnalii, statul n-ar mai putea dăinui. Saturnaliile sunt o alegorie, dar statul e realitate autentică. Nu sunt nici capabil, nici chemat să rânduiesc o vârstă de aur, însă ceea ce rânduiesc trebuie să fie evul meu și acela al statului meu.

Aici, sclavul spuse: „Libertatea e de partea noastră, statul e ridicol și pământesc.”

Firește, Cezar nu luă în seamă aceasta. Se ridicase în picioare și, straniu de nemișcat, straniu de imobil, totuși mișcat ca din interior și cu un avânt ciudat, își continuă discursul:

– În măsura în care e o parte a binelui public, libertatea însăși trebuie socotită drept o realitate și nicidecum drept o realitate aparentă, căci și libertatea se cuvine a fi mai mult decât o simplă alegorie; prea adesea a fost degradată la așa ceva, nu în cele din urmă de către senatul însuși. Invocând o asemenea fățarnică libertate aparentă, domnii în togă de purpură au reușit mereu să înșele poporul și să-l instige la război civil! Josnică fățarnicie! Desigur, ușile curiei stăteau deschise, iar cine voia putea să asiste la ședințele senatului; dar aceasta era și singura libertate îngăduită poporului, cea mai perfidă dintre toate libertățile poporului, îngăduința de a asculta cum sunt hotărâte de către cea mai deplină lipsă de conștiință legile pentru împilarea poporului și exploatarea poporului! Alegorie sau nu, orânduielele care și-au trăit traiul preschimbă realitatea în realitate aparentă, libertatea în libertate aparentă, iar acesta este terenul cel mai propice pentru tot soiul de crime; trebuia să înlătur toate acestea. Da, în vechiul stat țărănesc, care ți se năzare, aceste orânduielele își mai aveau sensul lor bine întemeiat, pe atunci cetățeanul putea să aibă o perspectivă asupra treburilor publice, pe atunci adunarea populară mai avea voința ei autentică, liberă cu adevărat. Astăzi, în schimb, avem a face cu patru milioane de cetățeni romani, astăzi avem în fața noastră uriașe mase oarbe, iar acestea îl urmează, fără a avea vreo opinie proprie, pe oricine se pricepe să pozeze purtând echivocul veșmânt ademenitor al libertății și să mascheze prin falduri potrivite cu dibăcie de mim cât de rău îi e cârpit și peticit din zdrențele unor forme care și-au trăit traiul și care nu mai spun nimic. Așa și nu altfel arată libertatea maselor populare și, cu adevărat, ele înșele o știu! ele știu de profunda nesiguranță fizică și spirituală în care trăiesc, știu și totuși nu știu că le înconjoară o nouă realitate, pe care nu pot nici s-o sesizeze, nici s-o îndrume; știu doar că sunt lăsate în seama unor forțe incalculabile, forțe de o întindere nebănuită, cărora, ce-i drept, pot să le dea uneori un nume, spunându-le foamete sau molimă, recoltă slabă în Africa sau năvălirea barbarilor, dar care, cu toate acestea, sunt pentru ele numai expresia unei amenințări încă mai adânci, mai incalculabile, mai nebănuite ce se ascunde înapoia calamităților; cu adevărat, masele știu de pericolele ce amenință propria lor libertate, știu că libertatea lor e aparentă și că face din ele o turmă mănătată de frică, rătăcind fără păstor. Și ținând seama tocmai de această adâncă nesiguranță, ținând seama tocmai de toată această amenințare lăuntrică și exterioară, căreia îi este expusă masa poporului, repet și trebuie să repet că adevărata libertate se află exclusiv în ordinea romană, în prosperitatea pentru toți, pe scurt în stat. Altă libertate nu există. Statul pe care l-a vrut tatăl meu zeificat, sacră fie-i amintirea, statul pe care mă străduiesc să-l edific corespunzător testamentului său, acest stat este el însuși libertatea, nepieritoare și reală, este libertatea în realitatea spiritului roman.

– În imperiul spiritului se va desăvârși realitatea statului creat de tine.

– Imperiul acestui spirit există de pe acum; este statul, statul roman, imperiul roman până la granițele sale cele mai îndepărtate. Statul și spiritul sunt unul și același lucru.

Din depărtare, chiar dacă în propria-i gură, se formă răspunsul:

– Imperiul libertății... imperiul omului și al umanității...

– Imperiul romanilor, Virgiliu! Căci libertatea Greciei, spiritul Greciei au reînviat în Roma. Nimeni n-a contribuit la aceasta mai mult decât tine! Elada a fost făgăduială; statul roman este împlinirea.

Iar vocea sclavului spuse: „Veșnic va fi imperiul, fără de moarte.”

Își reluă Cezar cuvântarea? Nu se putea preciza, căci el vorbea și totuși nu vorbea. Cuvintele stăteau în spațiu nemișcate, ca și cum ar fi fost gândurile cele mai intime ale lui Cezar.

– Statul trebuie să ofere din nou maselor acea siguranță trupească și sufletească, pe care au pierdut-o, trebuie să le chezășuiască o pace durabilă, trebuie să le apere zeii și trebuie să distribuie libertatea corespunzător nevoilor prosperității obștești. În asta și numai în asta constă omenia statului, probabil unica omenie posibilă, cu siguranță însă cea mai bună, chiar dacă adesea pare de-a dreptul inumană, brutală față de indivizi sau față de grupuri izolate, îndată ce se află în joc binele public, în folosul căruia dreptul individual trebuie întotdeauna subordonat dreptului public, libertatea individuală subordonată libertății publice a Romei, pacea vecinilor de graniță subordonată păcii romane; într-adevăr, este o omenie aspră aceea pe care trebuie s-o ofere statul, și e cu atât mai aspră, cu cât statul, slujind binelui public și tocmai prin aceasta întruchipându-l, pretinde să fie slujit la rândul-i de individ, cere totală subordonare a individului față de puterea de stat, ba chiar încă mai mult, își arogă dreptul de a revendica și nimici viața individului protejată prin puterea lui, îndată ce securitatea și apărarea comunității impun o asemenea nimicire. Omenie disciplinată, iată spre ceea ce tinde statul, iată spre ceea ce trebuie să tindem împreună cu el, o omenie realistă, determinată de disciplină și lipsită de orice moleșală, pusă sub legea realității, omenia aspră a Romei, iar Roma a devenit mare prin ea...

Oh, peisaj mantovan, oh, peisaj al copilăriei, blând peisaj al omeniei, de nepierdut, peisaj al părinților – nimic din el nu se mai vedea acolo afară; pălise în nemișcare. Ceea ce exista era imobil, nemișcat cel ce stătea acolo în fața ferestrei, cel ce nu mai era Octavian, ci o întruchipare delicată și severă și straniu de dură, aproape dincolo de omenesc, iar de jur împrejur se întindea statul în linii mari, fantomatice.

– Chiar dacă, o, Cezar, va trebui să aperi astăzi încă granițele statului, imperiul va fi fără de hotar; chiar dacă astăzi încă te vei simți nevoit să separi dreptul mai mare de cel mai mic, dreptatea va deveni indivizibilă, comunitatea fiind lezată în fiecare individ, dreptul individului fiind apărat în comunitate; și poți fi constrins astăzi încă să îngrădești strâns libertatea, să nu-i mai lași sclavului nimic din ea și romanului foarte puțin, cu scopul de a asigura libertatea întregului, în imperiul cunoașterii, libertatea omului va ființa neîngrădită, și ea va fi aceea pe care se va edifica atotcuprinzătoarea libertate a lumii. Căci imperiul cunoașterii, către care se va dezvolta statul tău, imperiul realității adevărate nu va fi un imperiu al maselor populare, ba nici măcar un imperiu al popoarelor, ci un imperiu al comunității omenești, purtat de omul care va ști, purtat de sufletul omenesc individual, de demnitatea și libertatea lui, purtat de similitudinea lui cu zeul.

"Din smerita noastră pieire ni se va naște cunoașterea", încheie vocea sclavului.

August părea că n-a auzit nimic; nemișcat, el continuă:

– Pământească este realitatea Romei, pământească este omenia ei, de o luciditate blândă pentru cel ce se supune, de o luciditate dură față de cel ce cutează cu încăpățănare să tulbure ordinea. Nu numai pe solul italian am apărat țărâtimea de depozitare, nu, am făcut asta pe tot teritoriul imperiului; am înlăturat în provincii apăsarea birurilor, le-am redat popoarelor drepturile și privilegiile, am înlăturat proasta gospodărire a unei administrații care se numea republicană și prin aceasta a pângărit numele republicii. Criticii mei n-au decât să-mi reproșeze că acestea sunt realizări foarte modeste și nicidecum foarte strălucite. Ei bine, prin modestele mele realizări am restabilit numele compromis al republicii și, în ciuda pustiirilor aduse de războiul civil, am adus o nouă bunăstare pentru tot teritoriul imperiului. Sobrietatea este strălucirea Romei, sobră e omenia romană; această sobrietate se îngrijește de bunăstarea colectivității și nu râvnește să obțină favoarea nimănui, ba chiar se vede adesea pusă în situația de a curma evoluția spre o umanitate mai bună sau cel puțin a o amâna pe mai târziu. Astfel, ce-i drept, am făcut ca soarta sclavilor să se îmbunătățească, dar bunăstarea imperiului are nevoie de sclavi, iar ei trebuie să se încadreze în această realitate, indiferent de dreptul ce revine celui oprimat și de care s-ar putea prevala; într-adevăr, împotriva oricărei blândeți și cu oricâtă neplăcere am fost nevoit să accept stăvilirea prin lege a exceselor în eliberarea lor, iar dacă s-ar răzvrăti din nou împotriva acestor rânduieli, dacă s-ar ivi un nou Spartacus ca șef al lor, ar trebui să poruncesc, aidoma lui Crassus, ca mii dintre ei să fie

crucificați, ar trebui s-o fac atât ca să intimidez, cât și ca să desfăt poporul, pentru ca acesta, mereu gata să cadă pradă spaimei, să recunoască, îngrozit și cuprins de fiori, nimicnicia însului față de statul atotporuncitor.

„Nu, spuse sclavul, nu, noi vom învia întru spirit. Căci orice întemnițare e pentru noi o nouă eliberare.”

Fără a-i acorda aceluia vreo atenție, stăpânitorul continuă să vorbească:

– Noi înșine parte a poporului, aparținem statului atotporuncitor, îi aparținem cu tot ceea ce suntem și avem, și, aparținându-i, aparținem poporului; căci așa cum statul întruchipează poporul, tot astfel poporul trebuie să întruchipeze statul, iar dacă statul are un incontestabil drept de proprietate asupra noastră și asupra realizărilor noastre, același lucru îi revine și poporului. Fie realizarea noastră mare sau mică, numească-se ea *Eneida* sau altcumva, poporul e îndreptățit și îndatorat să-și exercite dreptul de proprietate asupra ei; fiecare dintre noi este sclav al poporului, sclav al unui copil nevârstnic și setos de putere, care se opune oricărei îndrumări și totuși are nevoie de îndrumare.

– Poporul acesta te numește părinte, August, și așteaptă de la tine cunoașterea unui părinte.

– Poporul e nesigur ca un copil, sperios și gata de fugă, atunci când e părăsit, primejdios în nesiguranța lui, inaccesibil oricărui îndemn, inaccesibil oricărei chibzuințe, departe de orice omenie, lipsit de conștiință, nestatornic, schimbător, nevrednic de încredere și crud, și totuși darnic și generos, capabil să se jertfească și curajos când se regăsește, plin de întreaga siguranță a copilului, în care mijește presimțirea drumului celui bun și care se îndreaptă ca un somnambul spre țelul său. Oh, prieteni ai mei, e un popor mare și minunat acela în care ne-am născut și trebuie să fim recunoscători pentru îndatorirea de a-l sluji prin toate realizările noastre, încă mai recunoscători pentru calitatea de conducători ce ne-a revenit, recunoscători în cel mai înalt grad pentru porunca divină de a transforma în faptă această calitate; ținând seama de marea naivitate copilărească ce ne-a fost încredințată, trebuie s-o înfrânăm, fără a-i răpi nimic, trebuie să-i lăsăm tot ceea ce are preț pentru ea, chiar și puerila beție a jocului și a cruzimii, prin care se apără pe sine însăși de moleșire, dar tocmai de aceea trebuie să băgăm de seamă ca toate acestea să fie menținute în anumite limite, pentru ca să nu se producă vreo vătămare și vreo autovătămare, pentru ca să nu apară vreo sălbăticiune, căci nimic nu este atât de înspăimântător și de primejdios ca sminteala sălbăticită a acestui copil, care se numește popor; este sminteala unui copil părăsit, și de aceea trebuie să ne îngrijim ca poporul să nu se simtă niciodată părăsit. O, prieteni ai mei, trebuie să ne îngrijim de copilăria poporului, trebuie să-i procurăm securitatea copiilor în securitatea casei părintești, iar cine se pricepe în felul acesta să conducă poporul cu o strășnicie blândă, părintească, cine îi procură în felul acesta securitatea vieții și a sufletului și a credinței, cine îndeplinește toate acestea, acela și numai acela este ales să cheme poporul a forma un stat, nu numai ca să trăiască în securitatea asigurată de acesta, ci, încă mai mult, ca să fie gata a muri în ceasul de primejdie, în ceasul când statul trebuie apărat; o, prieteni ai mei, numai un popor disciplinat astfel și ținut pe drumul cel bun va putea să se apere pe sine și statul destul de dârz, pentru a supraviețui împreună cu el timpului, așadar pentru a fi invulnerabil în vecii vecilor față de pieirea altminteri inevitabilă. Acesta este țelul, etern în valabilitatea lui, etern pentru popor, etern pentru stat.

Cine a dat răspunsul? Se putea găsi unul? Și totuși, răspunsul veni:

– Etern este numai adevărul, adevărul realității, eliberat de demență, apărând de demență, cules din adâncimile de jos și de sus, căci numai el este realitatea cea mai imuabilă, și chemate la adevăr, chemate la recunoaștere, chemate la fapta adevărului, popoarele, omul, vor avea parte, mai presus de orice apartenență etnică, pentru totdeauna și etern de imperiu, fără de granițe, Numai în fapta adevărului poate fi anulată moartea, moartea care a survenit, ca și moartea viitoare; numai așa se produce trezirea sufletului crepuscular la cunoașterea universului, al cărei har este înăscut oricui are o față omenească. Statul crește către adevăr, în adevăr, creșterea lui internă se face pentru el, în el își găsește realitatea definitivă, își află calea înapoi spre originea-i divin-suprapământescă, pentru ca măreția omului să se realizeze în aceste timpuri, să se realizeze ca imperiu al omului, ca imperiu divin al umanității, ca imperiu care se află mai presus de popoare și cuprinde toate popoarele. Țelul statului este imperiul adevărului, extins asupra tuturor țărilor, totuși crescând ca un copac din adâncimile pământului către cele ale cerului, deoarece pioșenia crescândă este cea în care se formează statul, este pacea imperiului, realitatea ca adevăr desăvârșit.

Din nou, August nu se lăsă abătut, din nou fu ca și cum nu s-ar fi auzit unul pe celălalt, din nou spusele alunecară unele pe lângă altele, imobile în imobilitate:

– Dragostea zeilor nu e dăruită individului; pentru zei, individul e indiferent, iar ei nu-i cunosc moartea. Zeii se adresează poporului, perenitatea lor se adresează perenității poporului, care e singura importantă pentru ei și pe care o apără, fiindcă știu că odată cu perenitatea poporului ar pieri și perenitatea lor. Iar dacă zeii disting

totuși pe un muritor, aceasta se întâmplă numai pentru a-i încredința puterea de a întemeia forma statală de viață în care trebuie organizată și asigurată dănuirea poporului, nepieritoare, menită eternității. Puterea pământească este reflexul forței divine, iar puterea stăpânitorului, intercalată între realitatea divină și realitatea poporului, între eterna ordine divină și eterna ordine a poporului, realizându-le pe amândouă în stat, devine ea însăși o dănuire eternă, devine, împreună cu zeii și cu poporul, mai mare decât moartea și viața, mai mare datorită unei asemenea duble realități. Și intercalată între divinitate și popor, reflex al celei dintâi și imagine oglindită în cel de-al doilea, puterea pământească se adresează nu individului, statul se adresează nu diversității oamenilor, ci mereu numai totalității poporului, pentru a-și păstra în aceasta eterna-i dănuire reală. Nu se poate menține nici o stăpânire care vrea să se sprijine doar pe oameni, ea trece odată cu acești oameni, ba chiar, oricât de binecuvântată ar fi, e măturată de cea dintâi adiere a nestatorniciei omenești; așa s-a întâmplat cu opera de pace a lui Pericle, care a fost alungat, pentru că n-a putut ține departe de oraș moartea prin ciumă, așa mi s-ar fi întâmplat mie acum trei ani, când foametea amenința să izbucnească la Roma. Desigur, zeii, care dăruiesc pâinea pământească și care, drept urmare, mi-au încredințat mie, instrumentul puterii lor, misiunea de a mă îngriji de menținerea donațiilor de cereale ale senatului către popor, zeii mi-au arătat atunci o bunăvoință extrem de mare, am putut alcătui flota care să aducă grâu de la Alexandria, vânturi prilenice au scurtat timpul călătoriei, iar cea mai teribilă calamitate a putut fi împiedicată; dar această salvare n-ar fi fost de nici un folos, eu aș fi căzut inevitabil din pricina tulburărilor care se și aprinseseră pretutindeni, dacă puterea mea nu s-ar fi întemeiat pe totalitatea zeilor, pe totalitatea poporului, și neconținut m-aș expune, nu, aș expune întreaga alcătuire statală a Romei tuturor fluctuațiilor rezultate din jocul opiniei publice, dacă aș îngădui ca exercitarea puterii să se fărâmițeze, așa cum e fărâmițată masa de indivizi muritori. Statul este realitatea supremă, invizibil extinsă asupra tuturor provinciilor și totuși în așa măsură realitate supremă, încât în sfera valabilității sale nu poate fi tolerat nimic muritor și trecător; stau aici ca om muritor și trecător, totuși în sfera de valabilitate a statului, în sfera de valabilitate a puterii mele trebuie să lepăd ceea ce e trecător și să devin simbol al perenității, căci numai ca simbol cele muritoare pot să se încadreze în cele nemuritoare, într-o perenitate care, întocmai ca aceea a statului roman, stă, datorită realității sale, mai presus de orice alegorie. În dubla sa realitate, statul trebuie nu numai să-i simbolizeze pe zei, nu este suficient să construiască o Acropolă pentru preamărirea zeilor, ci nu mai puțin trebuie să instituie un simbol pentru popor, a doua jumătate a realității sale, simbolul viguros, așa cum vrea să-l vadă și-l înțeleagă poporul, imaginea viguroasă în care acesta se recunoaște pe sine însuși, imaginea puterii sale proprii, sub care vrea și poate să se plece, presimțind că puterea în cele pământești, precum o arată exemplul lui Antoniu, este înclinată permanent spre ticăloșie și că numai un deținător al puterii, care e totodată simbol al realității eterne, exclude un asemenea pericol. Și de aceea eu, care am primit puterea pentru menținerea ordinii romane ca pe un bun împrumutat de zei și ca pe un bun moștenit de la divinizatul meu tată, ca s-o las pe viitor moștenire nepieritorului lanț al generațiilor până la ultimul strănepot, am îngăduit, mai mult chiar, am poruncit ca imaginea mea să fie ridicată în temple, independent de toți acei zei cărora popoarele acestui imperiu le mai sunt devotate, o imagine pentru unitatea imperiului, o imagine pentru integrarea sa într-o ordine comună, care se întinde de la ocean până la malul Eufratului. Nu constrângem pe nimeni să adopte instituțiile noastre, nu avem nevoie să ne pripim în nici o privință, avem timp și putem aștepta până când popoarele vor profita din proprie inițiativă de avantajele jurisdicției noastre, ale măsurilor și greutăților noastre, ale sistemului nostru monetar, pentru care există de pe acum unele începuturi și indicii, dar am preluat în mod hotărât îndatorirea de a înlesni cât mai grabnic această trecere la gândirea romană, trebuie s-o inițiem de îndată pretutindeni, trebuie să trezim fără întârziere conștiința imperiului la toate popoarele care îi aparțin; trebuie s-o facem din respect pentru zeii care sunt expresia cea mai înaltă a gândirii romane, și o putem face numai prin simbol, prin simbol și prin figurația simbolului. Lucrul acesta și nu altul l-a cunoscut poporul roman, atunci când a cerut ridicarea statuilor mele, nu pentru a mi se închina superstițios ca unui zeu, care nu sunt, ci pentru a arăta cu pietate funcției statornice de zei, pe care o dețin, acea venerație la care sunt îndatorate și popoarele străine dinăuntru granițelor imperiului, fiindcă în efigia acestei funcții se vedește adevărata dezvoltare internă a acestui stat, dezvoltarea sa necesară spre unitatea imperiului, organizat în securitatea păcii romane și pentru toate timpurile.

Pentru toate timpurile! Cezar își încheiase cuvântarea, privirea lui era îndreptată spre depărtări, în aspațialitate și atemporalitate, acolo unde statul roman se întindea în linii invizibile peste peisajele pământului, încă lipsit de lumină, totuși plin de lumină, așteptând lumina. Tainic, timpul curgea, răsunând, cu toată vacuitatea, de bătaia de copite a cutremurului poseidonic, un fluviu ce curgea tălăzuind fără ape, fără maluri; fântâna

din perete curgea, dar era ca și cum ar fi vrut să sece. În lume stăruia așteptarea.

– În pietatea crescândă a omului, o, August, se desfășoară timpul, în ea crește imperiul, neînfrânt și neputând fi înfrânt de puterea pământească și de rânduielile pământești, care, toate, rămân încă în domeniul simbolului. Dar ca oglindă a creației care se realizează în imperiu, acesta va deveni realitate; opera ta se va dezvolta devenind realitate în crescândă pietate omenească, spre care tu ai indicat drumul.

Privirea lui August, pierdută în depărtări, se apropie iarăși în spațiu:

– Am reluat colegiile sodale ale lui Titius și auguriul, sunt pe cale să reformez serbarea luculliană, rechem pretutindeni în amintirea poporului venerabilele forme ale credinței, și mă străduiesc să reînviez festivitățile pioase și serioase cu care strămoșii își încadrau credința. Aceasta e pe măsura zeilor, pe măsura poporului, aceasta a fost și devotata pietate a eroului tău Enea, devotat și puternic în amintirea păstrată lui Anchise, tatăl său. În amintirea divinizatului meu tată, căruia m-am dovedit devotat, poporul mi-a încredințat stăpânirea; în acțiunile mele, poporul a recunoscut credința străbunilor, pe care o râvnește din nou, și m-a ales s-o întruchipez, să întruchipez puterea poporului, nu numai prin transmiterea tribunatului, ci și prin încredințarea puterii preoțești supreme, a funcției simbolice de suprem protector al credinței. Pietatea romană nu trebuie să crească; ea a existat de la început aidoma zeilor romani, cărora le slujește, și nu trebuie decât s-o recâștigăm.

– O, August, tu, care ai cunoscut pietatea existentei omenești pentru prima dată prin devotamentul față de voința tatălui tău, care în sfântul său nume aperi cu putere formele credinței, astfel încât poporul te ascultă cu dragoste și nici un scelerat nu va mai îndrăzni să se atingă de ordinea statornicită de zei și ctitorită din nou de tine, o, August, însăși pietatea tradițională a poporului și a ta depășește sferele diversității zeilor, depășește gloriosul șir al părinților, căci pietatea se îndreaptă către străbun, pioasă prin aceea că așteaptă ca acesta să se vestească, să-și încredințeze mesajul și creația fiului ce așteaptă cu pietate...

– Apollo a fost zeul protector al casei mele, iar el, zeu al soarelui și zeu al pământului într-o ființă, el, întemeietor de ordine și apărător împotriva oricărei nenorociri, el este fiul tatălui din ceruri Zeus, căruia noi îi suntem supuși. Orice limpezime de la el ne vine.

Iar acum prezența sclavului se făcu din nou simțită; vocea lui veni de la o depărtare considerabilă, uscată și subțire ca în trăsături de peniță: „Cu pietate, Zeus însuși slujește destinului, dar încă mai presus, slujind și iară slujind, acolo unde se învâluie cea mai inexplorabilă lumină a oricărei gândiri, acolo, dincolo de graniță, acolo slujește destinul, slujește necunoscutului primordial, al cărui nume este interzis”.

Cezar stătea rezemat acolo, în nișă, gânditor, și era liniște. Totul se afla acum în nemișcare, dar paloarea luminii dădea înapoi, lumina lua din nou formă, ca și cum ar fi vrut să devină leul soarelui, care străjuiește granițele, leul care va veni cu labe puternice, cu labe moi, să se culce la picioarele piosului învingător. Unduirea pământului se micșora, Poseidon se domolea; eclipsa de soare era în scădere.

– Din orice limpezime se naște o nouă pietate, o, August.

– Dar pietatea noastră trebuie să ducă la limpezime.

– Cine e pios, August, acela se și află în știință; se află în amintirea legii date de tatăl străbun, iar de aceea memoria lui poate convorbi și cu acela ce trebuie să vină, deși încă nu aude pasul celui ce vine, îi slujește cu o dragoste supusă, deși încă n-a primit poruncă pentru aceasta; îl cheamă pe cel de nechemat, și, chemându-l, îl creează... Pietatea este știința omului ce se poate smulge din singurătatea sa inexpugnabilă; pietatea, văzul orbului și auzul surdului, căci pietatea este cunoaștere în simplitate... din pietatea omului s-au ivit zeii, și, slujind zeilor, pietatea devine cunoaștere a iubirii dincolo de zei, care anulează moartea... pietatea... întoarcerea din adâncimi... anulând nebunia, turbarea... adevărul ce poartă cunoașterea... da, aceasta e pietatea.

– Până unde, Virgiliu! până unde! Toate acestea duc departe dincolo de pământesc și nu mai conțin nici o misiune pământească. Eu, însă, eu sunt așezat în pământesc, și trebuie să mă mulțumesc cu asta. Poporul roman și-a dat legile conform voinței zeilor, prin ele și-a pus în frâu propria-i libertate, a prefăcut-o în stat, iar în felul acesta și-a indicat lui însuși drumul spre limpezimea și ordinea apolinică; acest drum trebuie urmat, eu trebuie să veghez asupra acestui lucru, iar dacă drumul a fost deschis prin acțiunea pietății omenești, atunci nici pietatea nu trebuie să depășească acest drum, iar țelul său nu poate și nu are îngăduința să depășească statul, fiindcă altminteri statul ar fi abrogat, realitatea lui ar fi sfârșită, iar împreună cu ea aceea a zeilor și aceea a poporului. Pietatea, aceasta înseamnă statul, aceasta înseamnă slujirea statului, aceasta înseamnă încadrarea în stat; pios este acela care slujește cu toată persoana și cu toată opera lui statul roman... n-am nevoie de nici o altă pietate, iar aceasta e o datorie de la care nu suntem exceptați nici tu, nici eu, nici altcineva.

Ciudat de incredibile erau toate cele spuse acum de August, incredibile și totodată dureroase în deghizarea lor; provocau durere ca o pierdere, ca o dezamăgire, ca o renunțare, poate și ca o rușine, deoarece, în ciuda tuturor acestora, te captivau, poate în inexpugnabilitatea prieteniei, poate în aceea a morții. Oare, de fapt, nu August era acela care trebuia să moară? Ceea ce spunea el suna ca un testament pentru viitorii conducători ai statului roman și era totuși ceva însuși mort, nu răzbătea nicăieri, nici spre zei, nici spre oameni. Pare-se foarte obosit, August se așezase din nou; ședea acolo absent și gânditor, puțin plecat înainte, iar frumoasa lui față băiețească nu privea încoace, dar mâna i se odihnea pe capul leului. Cezar măsurase imperiul pământesc până la cele mai îndepărtate hotare și rămăsese prizonier al pământescului; era obosit. Și totuși un stăpânitor.

Și tocmai de aceea, tocmai de aceea gândul trebuia rostit, trebuia exprimat:

– Pietatea sufletului individual se află dincolo de zei, se află dincolo de stat, dincolo de popor; n-au decât zeii să se limiteze la popor și să nu voiască a cunoaște insul, sufletul aproape că n-are nevoie de zeii care s-au creat pe ei înșiși, nu mai are nevoie de ei, de un zeu sau altul, îndată ce se află în dialog pios cu inexplorabilul...

Dialog cu divinul! Oh, câtă vreme învelișul crepuscular invizibil, întins între lumea de sus și cea de jos, rămâne nestrăpuns, rugăciunea nu aduce înapoi decât un ecou al ei; zeul rămâne inaccesibil și nu dă nici un răspuns.

Totuși Cezar spuse:

– Dacă prin acest dialog pios, pe care firește că nimeni, nici măcar tu, nu-l poate verifica, vrei să te sustragi de la îndatoririle față de stat și popor, căroră le ești dator cu opera ta, atunci îți înțeleg intențiile, deși nu le pot aproba; dacă, însă, prin vorbele tale, vrei să minimizezi credința strămoșească și să pui pe același plan pietatea romană cu aceea a barbarilor, atunci sunt nevoit să-ți aduc aminte că tu însuși ai caracterizat zeii egipteni drept niște monștri...

– Există o singură pietate, și e mai bun barbarul, a cărui pietate însemnează creștere, decât romanul, care-și ferecă inima în fața creșterii.

Răspunsul veni oarecum plictisit, în oarecare măsură cu o atenție plictisită, în oarecare măsură urmărind rezolvarea definitivă:

– O pietate care dă naștere la monștri nu e pietate, un stat care venerează niște monștri nu e stat; nu, pietatea nu poate fi înțeleasă fără zei, nu poate fi înțeleasă fără stat sau fără popor, ea se poate practica numai în comunitate, căci omul poate să intre în legătură cu divinitatea numai înăuntrul comunității patriei romane, care e una cu zeii săi.

– Ordinea comunității n-ar fi luat ființă niciodată, dacă sufletul individual nu ar fi aflat legătura nemijlocită cu suprapământescul; numai opera care vrea să slujească nemijlocit suprapământescului slujește și obșteii în pământesc.

– Acestea sunt idei novatoare extrem de periculoase, Virgiliu; sunt dăunătoare statului.

– În ele statul se va desăvârși devenind imperiu; din statul cetățenilor va rezulta imperiul oamenilor.

– Tu sfărâmi construcția statală, o sfărâmi făcând din ea o egalitate informă, îi spulberi rânduielile, nimești coeziunea solidă a poporului.

Din atitudinea lui Cezar pierise orice urmă de oboseală; acestea erau lucruri care-l priveau, și spusele lui sunaseră de-a dreptul pătimaș.

– Ordinea va fi aceea a omului... aceea a legii omenești.

– Legi? ca și când n-am fi binecuvântați din prisos cu legi! în nimic altceva nu e atât de fertil senatul ca în producerea de legi proaste... poporul vrea ordine, însă cu siguranță nu legi perfide, prin care e nimicit împreună cu statul său... dar din asta tu nu înțelegi realmente nimic.

– Imperiul pietății crescânde nu distruge statul, dar îl depășește, nu-i anulează caracterul popular, dar îl depășește... poporului, da, poporului i se cuvine ordinea în stat, dar omului i se cuvine cunoașterea; pentru ea slujește el în pietate, iar atunci când va dobândi cunoașterea, va fi creat și noul imperiu, imperiul sub legea cunoașterii, imperiul hărăzit să asigure creația.

– Tu vorbești despre opera de creație a lumii, ca și când aceasta ar putea fi influențată prin măsuri luate de stat. Din fericire, senatul nu va ști să facă mare lucru cu legea cunoașterii, despre care vorbești... altminteri creația n-ar avea o existență prea lungă.

– Când omul se leapădă de cunoașterea sa, când pierde adevărul, pierde și creația; statul nu se poate îngriji de creație, dar odată cu aceasta e periclitat și el.

– Aceasta e o problemă a cărei soluționare o vom lăsa pe seama zeilor. Încolo, vei admite că eu mi-am făcut datoria; m-am îngrijit de cunoștințele oamenilor, în măsura în care mi-a stat în putere, și tot astfel mă voi îngriji și pe viitor. Numărul școlilor publice a fost mărit, nu numai în Italia, ci și în provincii, îmi îndrept toată atenția spre acele activități didactice superioare, care să ne pregătească medici, arhitecți și specialiști în hidrotehnică destoinici; mai departe, așa cum știi, am întemeiat biblioteca apolinică și pe cea octaviană și nu am încetat să sprijin prin alocații bibliotecile existente. Dar această preocupare nu înseamnă mai nimic pentru popor; masa poporului nu vrea să i se furnizeze cunoștințe, ci să vadă imagini puternice, univoce, al căror conținut să-l înțeleagă.

– Mai presus de toate cunoștințele stă cunoașterea ca atare, iar poporul o așteaptă sub forma mării imagini a faptei cunoașterii.

Trăsăturile lui Cezar exprimă un fel de ușurătate tristă:

– Lumea e plină de fapte și totuși goală de cunoaștere.

– Fapta cunoașterii este aceea a jurământului, Octavian.

– Ei bine, Virgiliu, funcția mea este întărită prin jurământ, iar ceea ce am jurat am și îndeplinit... lucrul acesta ar trebui să fie suficient pentru fapta cunoașterii de care vorbești... ce vrei mai mult?

De ce să nu-i răspunzi vanitosului așa cum o dorește? Ar fi atât de simplu și de oportun. Și totuși ceva îți sili să contrazică și să explice:

– Desigur, opera ta este faptă, faptă la care te-ai obligat prin jurământ, și tocmai de aceea îi va urma și fapta cunoașterii, fapta modelatoare a cunoașterii, fapta adevărului, numai că aici e vorba de sufletul omenesc, August, iar cu acesta e nevoie de răbdare; – oh, în ciuda refuzului contrariat de pe fața lui Cezar, lucrul acesta trebuia rostit, tocmai pentru că era vorba de sufletul omenesc și de trezirea lui care învinge moartea – da, prin fapta ta ai extins pacea Romei asupra pământului, prin opera ta ai fondat, cu măreție alegorică, unitatea statului, iar dacă acum se mai adaugă și fapta adevărului, care îl înzestrează pe om cu cunoașterea divină comună tuturor și astfel îi adună pe cetățeni într-o comunitate de oameni, atunci, o, August, statul tău se va fi transformat în eterna realitate a creației... abia atunci, atunci va fi... minunea...

– Stăruie deci în ideea că statul în forma lui actuală n-ar fi decât o alegorie ușuratică...

– O alegorie autentică.

– Bine, o alegorie autentică... dar stăruie să susții că abia în viitor va căpăta forma realității...

– Așa este, Cezar.

– Și când se va produce minunea ta? când va avea loc această transformare în realitate adevărată? când?

Frumosul chip privea poruncitor și rău, ba chiar cu totul agresiv.

Când, o, zei! când, o, când? o, când a fost ea, creația eliberată de forme, independentă de hazard? Răspunsul este lăsat în seama zeului necunoscut, apărător al jurământului. Dar acum solul nu se mai clătina, luntrea luneca liniștit mai departe, și chiar dacă respirația devenise din nou foarte anevoioasă în plămâni, gât și nas, inima respira, iar inima știa că într-însa adie neconținut o boare respiratorie a sufletului, o boare, doar o boare, totuși atât de puternică, încât ai fi putut crede că va trece vînd prin lume și va mătura stîncile. Când, o, când? undeva respira cel care o va face, undeva trăia de pe acum acela, încă nenăscut, totuși respirînd de pe acum; cândva a fost creația, cândva va fi, eliberată de hazard minunea. Iar în mijlocul luminii palide ce pierdea, în depărtarea văzută departe, departe de tot, spre răsărit, se arăta din nou steaua.

– Cândva are să vină acela ce se va afla din nou în cunoaștere; prin ființa lui lumea va fi izbăvită spre cunoaștere.

– Aș vrea să te limitezi la misiuni mai pămîntești, cele pe care le propui sunt suprapămîntești, și pentru ele durata vieții mele nu-mi mai ajunge.

– Sunt misiunile izbăvitorului.

– Dar mi le-ai destinat mie... sau poate nu?

– Izbăvitorul este învingător al morții, iar tu te-ai arătat învingînd moartea, întrucît ai adus pacea.

– Acesta nu e un răspuns, fiindcă eu nu puteam întemeia pacea decât pămîntește, trebuia s-o organizez pămîntește, esența ei e pămîntească... oare tu crezi că mie nu mi se poate încredința decât îndeplinirea unor misiuni pămîntești?

– În fiul celui divinizat, oamenii văd de pe acum pe salvatorul care trebuie să-i izbăvească de neizbăvire.

– Așa spun oamenii, așa spune poporul... dar ce spui tu, Virgiliu?

– Încă acum douăzeci de ani, când am început *Georgicele*, iar tu erai un tânăr, am văzut imaginea ta în

cercul zodiacului. Căci tu însemni răscrucea vremurilor.

– Cum sunau cuvintele tale?

– „Ție, stea nouă, de luni cu mersul încet încadrată, unde atrage spre ea Fecioara în drum Scorpionul, însuși acesta, focos, se dă la o parte și-ți face, cleștii strângându-și, un loc pe cerul menit să slujească”.

– Întocmai, aceste versuri le-ai scris acum douăzeci de ani... și astăzi?

– Ai fost zămislit și primit sub semnul Capricornului, care se-avântă pe stâncile tari de stei spre cele mai înalte culmi pământești, pe el ți l-ai ales ca semn.

– Culmile pământești... iar suprapământescul îmi va fi pare-se interzis.

– Adu-ți aminte, August, versurile pe care ți le-a dedicat Horațiu.

– Care versuri?

– „Jupiter Tonans în cer stăpân e, aici pe pământ tu ne ești zeul văzut, o, Augustus.”

– Te abați de la subiect, Virgiliu; citezi lucruri foarte vechi și-i citezi pe alții, dar îți ascunzi propria părere.

– Propria mea părere?

August se afla atât de departe; cuvintele alunecau încolo și-ncoace, foarte ciudat le era zborul, dar nu mai formau o punte.

Sclavul spuse: „Nu mai trebuie să-ți pese.”

– Propria mea părere?

– Tocmai asta vreau să aud, și anume fără ocolișuri.

– Ești om muritor, August, chiar dacă întâiul dintre cei în viață.

O privire mânioasă, înciudată lăsă să vadă că împăratul ar fi vrut să audă altă părere:

– Știu că nu sunt nici zeu, nici un nou astru, și e de prisos să mi se amintească; sunt un cetățean al Romei și nu m-am socotit niciodată altceva, așadar găsesc că întrebarea mea încă nu și-a primit răspunsul.

– Izbăvirea va fi adusă întotdeauna în pământesc. August, întotdeauna izbăvitorul va fi un pământean și un muritor, trebuie să fie; numai vocea sa vine din suprapământesc, numai datorită ei poate el să invoce în om nemurirea, care tinde spre izbăvire. Tu, însă, ai și netezit terenul prin fapta ta pentru o asemenea înnoire divină a lumii, și lumea ta e aceea care va auzi vocea.

– Atunci de ce îmi contești chemarea pentru ultimul pas care mai e de făcut? atunci de ce contești că opera mea, căreia oricum îi recunoști valoarea unei pregătiri, ar putea fi chemată să aducă lumii izbăvirea definitivă? de ce contești că simbolul, pe care oricum îl vezi în opera mea, poartă el însuși de pe acum în el realitatea? de ce contești că eu, care oricum am pus în opera mea întâia faptă, n-aș putea fi tot astfel în stare și de fapta cunoașterii?

– Nu contest, Octavian; ești simbol al zeului și simbol al poporului roman. N-ai fi fost niciodată chemat la așa ceva, dacă simbolul, care ești, n-ar fi purtat și trăsăturile imaginii sale originare. Fapta cunoașterii se poate coace în tine cândva mai curând decât în oricare altul. Până acum însă n-a sosit timpul.

– Virgiliu, tu tratezi timpul cam cu prea multă larghețe, firește numai când e vorba de mine; pentru tine și propriile tale intenții prevezi răstimpuri de așteptare considerabil mai scurte... spune deci mai bine fără înconjur că nu mi-aș putea aroga această treabă izbăvitoare.

În intenție, spusa ar fi trebuit să sune voios, dar mânia în continuare înciudată era vădită.

– Până și izbăvitorul cu adevărul său, până și el este legat de urzeala de cunoaștere a timpului; izbăvitorul va veni atunci când timpul va fi copt pentru asta.

Împăratul sărise în picioare:

– Vrei să păstrezi oficiul acesta pe seama ta.

Ah, oare n-avea dreptate Cezar? ah, n-avea el oare dreptate într-o asemenea măsură, cum el însuși nu-și putea da seama? nu mocnea oare în poet dorința de a izbăvi cu o intensitate de vis mai mare decât în toți ceilalți oameni? nu voia și Orfeu să se încumete la așa ceva, de vreme ce atrăgea animalele la el și în vraja sa, ca să le izbăvească în omenesc? totuși nu și iar nu: arta rămâne un mijloc impropriu, și până și Orfeu a trebuit să eșueze în această privință. Vocea sibilină pe care o aude poetul este aceea a Euridicei, a Plotiei, și niciodată nu găsește el, așa vrea zeul, așa vrea destinul, ramura de aur a izbăvirii.

– Oh, August, cel ce scrie nu trăiește; izbăvitorul, dimpotrivă, trăiește mai intens decât toți, căci viața lui e fapta sa de cunoaștere, viața lui și moartea lui.

Stăpânit de rnânie, August zâmbi, și fu un zâmbet blând:

– Tu vei trăi, Virgiliu, îți vei recăpăta forțele și-ți vei desăvârși opera.

– Chiar dacă ar fi să mă însănătoșesc încă o dată... cu cât mai desăvârșit ar fi poemul, cu atât s-ar afla mai departe de orice faptă mântuitoare, cu atât mai impropriu ar fi pentru așa ceva.

– Ei bine, noi doi nu vom putea îndeplini fapta mântuirii, nici tu, nici eu, ci o vom lăsa pe seama izbăvitorului, care ți se năzare și în care eu aproape că nu pot să cred. Iar până la sosirea lui ne vom face mai departe datoria, tu pe a ta, eu pe a mea...

– Trebuie să ne pregătim pentru sosirea lui.

– Bine. Oricum, opera mea însemnează o muncă pregătitoare pentru el. Dar și a ta este, și prin urmare vei termina *Eneida* pentru poporul tău...

– Nu pot și nu-mi e îngăduit s-o termin... nu-mi e îngăduit cu atât mai mult, cu cât ar fi cea mai nepotrivită pregătire.

– Și cum s-ar face pregătirea potrivită?

– Prin jertfă.

– Jertfă?

– Întocmai.

– Pentru ce vrei să jertfești? cui vrei să-i aduci jertfă?

– Zeilor.

– Zeii au rânduit jertfele ce le sunt plăcute, ei le-au pus sub protecția statului, iar eu mă îngrijesc de îndeplinirea lor întocmai pe tot teritoriul imperiului, așa cum o cere orânduiala zeilor. În afara suveranității de stat nu există nici o jertfă.

August nu ceda și nu știa nimic despre porunca jurământului dată de zeul necunoscut; era fără sens să vrei să-l convingi:

– Nimeni nu trebuie să cuteze a se atinge de formele sfinte ale credinței, pe care le aperi tu, o, Cezar, dar intangibilitatea lor încă nu însemnează imposibilitatea de a le completa.

– Cum ar trebui completate?:

– Zeii pot porunci oricui să se sacrifice, oricine trebuie să se aștepte ca zeii să-l aleagă, dacă le e pe plac, drept jertfă.

– Dacă te înțeleg bine, tu vrei acum să înlături și din orânduielele sacrificiului comunitatea poporului și s-o vezi înlocuită prin individ care se ocupă în vreun fel oarecare cu cele suprapământeste; fără îndoială, Virgiliu, asta e inadmisibil și mai mult decât inadmisibil. Și din nou te referi în privința aceasta la voința zeilor, ca să obții o aparență de justificare și responsabilitate. Totuși părerea ta rămâne cu prisosință iresponsabilă, și zeii te vor scuti cel mai puțin de răspunderea pentru intențiile tale, căci lor ca și poporului le sunt suficiente, alături de formele de cult tradiționale, și regulile respective privitoare la sacrificii. Acestea nu pot fi încălcate nici măcar cu o jumătate de pas.

– Sunt încălcate într-un mod înfricoșător, August! poporul simte nedeslușit că se pregătește un nou adevăr, poporul simte nedeslușit că vechile forme se vor lărgi în curând, el simte nedeslușit insuficiența vechilor ritualuri de sacrificii și, împins de un dor confuz de înnoire, împins de un dor confuz de jertfă, dă năvală spre locurile de execuție și la jocurile pe care le organizezi, dă năvală spre nepioasa jertfă aparentă, care îi e oferită în chip sângeros printr-o moarte de o cruzime crescândă, pentru a-și satisface până la urmă doar beția de sânge și beția de moarte...

– Am readus această sălbăticie la disciplină, am făcut din cruzimea neînfrănată un joc. Aceasta e asprimea necesară a poporului roman, și nu are în genere nimic a face cu presimțiri de sacrificiu.

– Poporul presimte mai mult decât individul. Căci simțirea lui colectivă e mai surdă și are mai multă pondere decât gândirea sufletului individual, invocarea mântuitorului lumii este la el mai surdă și are mai multă pondere, e mai sălbatică și mai confuză. Iar în fața atrocităților sângeroase de pe locurile de execuție și de pe nisipul arenelor el presimte înfiorându-se că din ele va lua ființă adevărata faptă a sacrificiului, jertfa cea adevărată, care va fi forma ultimă și decisivă a cunoașterii în pământesc.

– Adâncimea operei tale este adesea enigmatică, Virgiliu, dar acum și vorbești în enigme.

– Din dragoste pentru oameni, din dragoste pentru omenire, izbăvitorul se va jertfi pe sine însuși, prin moartea sa se va face pe el însuși faptă a cunoașterii, faptă pe care o opune universului, astfel ca dintr-o asemenea supremă imagine reală de ajutor ce slujește să se dezvolte din nou creația.

Cezar își strânse toga în jurul trupului:

– Mi-am pus viața în serviciul operei mele, în serviciul obștei, în serviciul statului. Nevoia mea de jertfă îmi află în aceasta satisfacerea. Îți recomand să faci același lucru.

Ceea ce se mai petrecea acum între ei nu mai însemna nimic, erau vorbe goale, sau nici măcar vorbe, iar acestea parcurgeau în pripă un spațiu gol, care nu mai era nici măcar spațiu. Totul era un neant incredibil și fără nici o punte.

– Viața ta a fost faptă, Cezar, este faptă pentru obște și în obște, iar tu te-ai jertfit pe de-a-ntregul. Zeii te-au ales și te-au menit pentru o asemenea faptă de jertfă, ei te-au distins pentru asta, iar de aceea, precum o arată existența ta, le-ai devenit mai apropiat decât oricare alt muritor.

– Ce jertfă mai dorești? fiecare operă realmente înfăptuită solicită omul întreg și întreaga lui viață; cu tine, atât cât îmi pot da seama, nu s-a petrecut altfel și poți liniștit să numești asta tot jertfă.

Puzderia straturilor ființei se estompaseră, devenind acea masă amorfă care se află dincolo de vid; nu se mai vedea nici o linie, nici cea mai subțire umbră a unei linii – unde să mai aibă loc aici vreo întâlnire?

– Activitatea mea a fost egoism, aproape că n-a fost activitate, cu atât mai puțin o jertfă.

– Atunci urmează-mi exemplul; plătește-ți datoria, dă-i poporului ceea ce i se cuvine, dă-i opera ta.

– Ca oricare operă, și aceasta s-a născut din orbire... din falsă orbire... pentru adevărata orbire ne lipsește smerenia...

– Așadar și mie, și operei mele?

– Nici un fel de straturi ale ființei...

– Ce?

Nu merita să mai vorbești; nu puteai decât să te repeți:

– Activitatea ta s-a săvârșit în popor, și în popor a devenit faptă; a mea trebuie apropiată de popor, nu pentru a sluji o activitate, ci pentru a recolta aprecieri favorabile și elogii.

– Destul, Virgiliu! – o nerăbdare extremă începuse să se și exprime în atitudinea lui Cezar – dacă publicarea *Eneidei* ți se pare ceva prea egoist, las-o să apară abia după ce vei înceta din viață. Aceasta e ultima mea propunere.

– Setea de glorie a artistului se prelungește dincolo de moarte.

– Atunci ce vrei?

– Opera nu trebuie să-mi supraviețuiască.

– Pe Iupiter! în definitiv, de ce? destăinuie în sfârșit adevăratele motive!

– Pentru că nu mi-am putut consacra viața jertfei, așa cum ai făcut tu cu a ta, trebuie să-mi sacrific opera... opera mea trebuie să se scufunde în uitare, și eu împreună cu ea...

– Aceasta nu este o motivare, e pur și simplu demență.

– Dezmățul memoriei... vreau să uit... să uit totul... și vreau să fiu uitat... e necesar, August...

– Ce veste plăcută pentru prietenii tăi! cu adevărat, Virgiliu, memoria ta ar fi mai castă dacă ți-ai aminti de ei, cu mai multă, prietenie, în loc să te lași în seama unor dorințe deșarte și răuvoitoare, care nu sunt decât niște eschivări deșarte și răuvoitoare.

– Fapta izbăvitoare a cunoașterii e aproape; de dragul ei, de dragul jurământului trebuie s-o fac... Izbăvirea stă în jurământ, August... pentru toți, pentru mine...

– Ah, izbăvirea ta, iară și iară izbăvirea ta... ei, din această pricină izbăvitorul tău nu va veni cu o zi mai devreme; tu însă jefuiești obștea, jefuiești poporul tău, iar asta numești izbăvirea ta! E demență, curată demență!

– Adevărul lipsit de cunoaștere e demențial; e vorba de adevărul cunoașterii... numai în realitatea lui nu există clemență.

– Așadar două soiuri de adevăr? pentru tine, unul care poartă cunoașterea, pentru mine, unul lipsit de cunoaștere... așadar, după părerea ta, eu vorbesc aiurea? asta vrei să spui? atunci spune-o!

– Trebuie să nimicesc ceea ce e lipsit de cunoaștere... e neizbăvirea... Încarcerarea... neeliberarea... prin jertfă slujim eliberarea... este datoria supremă... ceea ce e lipsit de cunoaștere trebuie să se retragă din fața cunoașterii... numai prin asta slujesc cu adevărat obștei și izbăvirii poporului... legea adevărului... trezirea din somnolență!

Un pas hotărât, grăbit – August se afla lângă pat:

– Virgiliu...

– Da, August.

– Mă urăști.

– Octavian!

– Nu mă numi Octavian, de vreme ce mă urăști.

– Eu... eu te urăsc?

– Și cum mă mai urăști!

Vocea lui Cezar se înăsprise, devenind stridentă.

– O, Octavian...

– Taci... mă urăști mai mult decât oricare alt om de pe pământ și mai mult decât pe oricare alt om, fiindcă mă invidiezi mai mult decât pe oricine.

– Nu e adevărat... nu e adevărat...

– Nu minți; e adevărat...

– Nu e adevărat... nu e adevărat...

– E adevărat... – mâna celui mânios smulse cu o pornire de furie frunzele de laur din ghirlandele candelabrului – da, e adevărat... da, mă urăști, fiindcă tu însuși ești plin de idei de rege, dar ai fost prea slab ca să faci până și cea mai mică încercare de a le îndeplini, mă urăști, fiindcă nu ai avut altceva de ales decât să-ți adăpostești în poem ideile de rege, pentru ca măcar acolo să te poți arăta mai puternic decât regii tăi; mă urăști, fiindcă eu am fost în stare să dobândesc prin strădania mea tot ceea ce ai fi dorit pentru tine, iar eu disprețuiesc totuși în așa măsură toate acestea, încât mi-am putut îngădui să refuz coroana imperiului, mă urăști, fiindcă mă faci răspunzător de propria ta neputință... asta e ura ta, asta e invidia ta...

– Octavian, ascultă-mă...

– Nu vreau să te ascult...

Cezar striga și, ciudat, foarte ciudat: cu cât mai tare striga, cu atât mai bogată redevenea lumea; cele vizibile, cu numeroasele lor straturi de ființă apăreau din nou, amorțeala palidă căpăta iar viață, și era ca o speranță.

– Octavian, ascultă-mă...

– Pentru ce? spune-mi, pentru ce... mai întâi ți-ai ponegrit fățarnic, cu falsă modestie, propria ta operă, pentru ca astfel s-o poți înjosi cu atât mai lesne pe a mea, apoi ai vrut să înjosești această operă a mea, reducând-o la o plăsmuire aparentă, fantomatică și alegorică, iar pe deasupra și oarbă, ba, mai mult chiar, prin asta ai insultat poporul roman și credința străbunilor săi, care, ca expresie a operei mele, nu-ți place și pe care găsești de aceea necesar s-o reformezi, și știind foarte bine că toate astea nu-ți sunt de nici un folos, știind foarte bine că nu-ți pot fi de nici un folos, știind foarte bine că rămân mai puternic decât tine și că trebuie să rămân mai puternic decât tine, știind foarte bine că nu ești în stare să mă dobori, te refugiezi acum, în cele din urmă, în suprapământesc, într-un oareunde suprapământesc, unde nici eu, nici altcineva nu poate ajunge, și vrei să-mi azvârli în cârcă un izbăvitor, care nu există și nu va exista niciodată, dar care trebuie să mă învingă în locul tău... te cunosc, Virgiliu, pari a fi blând și îți face plăcere să te lași venerat de popor ca omul cel mai neprihănit și virtuos, dar în realitate sufletul tău aparent atât de curat fierbe neconținut de ură și perfidie, da, repet, fierbe de cea mai josnică perfidie...

Fără îndoială, divinizatul țipa, și mânia îi sporea țipând. Și totuși era atât de ciudat de bine că lucrul acesta se întâmpla, oh, atât de bine, că așa ceva mai era cu putință, și parcă în invizibil se arăta un nevăzut sol ferm, acel invizibil temei ferm, de pe care s-ar fi putut întinde din nou punțile invizibile, punțile omenescului și ale omeniei, înlănțuind cuvântul de replică, încrucișând privirea ta cu privirea celui alt, în așa fel, încât cuvântul ca și privirea să devină din nou pline de sens, punțile de întâlnire ale omenirii! Oh, de-ar continua să vorbească.

Și August continuă să vorbească, nu, continuă să strige, fără a mai pune frâu țipetelor sale de gâlceavă sălbatică:

– Pur și virtuos și modest ești în comportarea ta, totuși ceva cam prea pur și prea virtuos și prea modest, ca să nu dai de bănuț... așa-numita ta modestie nu ți-ar fi îngăduit niciodată să primești vreo funcție, n-aș fi cutezat niciodată să-ți ofer vreuna, dar în realitate nici nu e de închipuit în genere vreuna care să-ți fi părut destul de bună pentru tine, împotriva oricăreia, de-ar fi fost una senatorială sau proconsulară sau alta, oricât de înaltă, tot ai fi cârțit și pentru nimic în lume n-ai fi primit vreo funcție din mâinile mele, pentru că mă urăști prea profund și cu prea multă înverșunare! Da, din ură față de mine ai fost nevoit să faci poezie, ți-ai înjghebat independența de poet, întrucât ceea ce ai cerut realmente de la mine, anume să mă retrag, ca să-ți las locul, n-am putut și nu pot să-ți ofer, ca să nu mai vorbim de faptul că ai refuza până și locul meu, pe care ai fi incapabil să-l ocupi și, conștient de incapacitatea ta, ești constrâns să-l disprețuiești... toate acestea se întâmplă din ură, iar

pentru că se întâmplă, ura ta se aprinde neconștient din nou...

– Niciodată nu mi-am prețuit activitatea poetică mai mult decât oricare funcție pe care ai fi vrut să mi-o oferi.

– Taci și nu mai continua să-mi răpești timpul, stăruind în fățarnicie... niciodată altceva decât să mă retrag din propria-mi funcție, poate chiar numai ca s-o poți refuza tu apoi, și de aceea toată această agitație complicată în jurul cunoașterii, de aceea aceste smintite subtilități în legătură cu sacrificiul, de aceea această dorință de a distruge *Eneida*, numai ca să pot învăța eu cum te lepezi de propria operă și cum o nimicești... da, mai curând vrei ca *Eneida* să piară de pe fața pământului, decât să suporti mai departe priveliștea operei mele sau să fii nevoit s-o tolerezi...!

Straturile ființei se înălțau din nou unul după altul sub țipete, iar odaia, pe care August o măsura furios cu pașii, devenise din nou o adevărată odaie pământească, modelată pământește în casă, aranjată pământește cu mobilier, pământească în lumina amiezii târzii. Iar acum puteai chiar să înaintezi dibuind pe puntea nevăzută:

– Octavian, mă nedreptățești, mă nedreptățești amarnic...

– Așa, eu te nedreptățesc? eu te nedreptățesc? dar vrei ca *Eneida* să fi fost distrusă, ca să nu te vezi nevoit să mi-o dedici! Lui Mecena i-ai dedicat *Georgicele*, iar lui Asinius Pollio bun bucuros *Bucolicele*! Mie, dimpotrivă, fiindcă mă urăști, ai vrut să-mi astupi gura cu acel *Culex*, pentru mine *Culex* a fost destul de bun, pentru mine, după vrerea ta, trebuie să fie destul de bun și astăzi, evident ca să dovedești că acum douăzeci și cinci de ani a fost destul de bun pentru mine, că nici nu mi se cuvine ceva mai bun, nici atunci, nici astăzi... dar că în acești douăzeci și cinci de ani mi-am desăvârșit opera și că această operă îmi dă drepturi asupra *Eneidei*, bine întemeiate prin realizările mele, prin realitatea Romei și a spiritului său, fără de care *Eneida* n-ar fi putut lua ființă niciodată, toate acestea sunt pentru tine prea mult, nu le suporti, și mai bine distruge epopeea decât să mi-o dedici...

– Octavian...!

– Ti-e indiferent dacă o operă, a ta sau a mea, e mai mare decât viața și moartea, asta ți-e indiferent în fața urii tale...

– Octavian, ia poemul!

– Nu vreau, nu doresc, n-am nevoie; n-ai decât să-l păstrezi...

– Octavian, ia poemul!

Toată putreziciunea de hârtie, toată albiciunea palidă ca hârtia pierise din lumina de-afară; o sclipire aproape fildeșie învăluia peisajul.

– Nu mai vreau să știu nimic de cârpăceala ta... fă cu ea ce-ți place... n-am nevoie de ea.

– Nu e cârpăceala.

Cezar se opri și trase cu coada ochiului spre cufăr:

– Pentru mine a devenit o cârpăceala; tu însuși ai înjosit-o în ochii mei.

– Tu știi că poemul ți-a fost destinat, atunci când l-am scris, că erai neconștient în gândul meu, că ai pătruns în lucrare și te afli acum ca și în trecut în poem, care se referea la tine...

– Asta ai simulat-o pentru tine și deci și pentru mine. Cu adevărat, ai dreptate să mă numești orb, orb ca un pisoi abia născut, fiindcă orbire condamnabilă a fost încrederea mea în tine, condamnabil a fost să mă încred atâta timp în tine și în prefăcătoria ta.

– Nu m-am prefăcut.

– Iar dacă nu te-ai prefăcut, îți urăști acum tocmai de aceea propria operă care poartă trăsăturile mele.

– Vreau s-o termin pentru tine.

– Și asta vrei s-o mai cred?

Din nou Cezar trase cu ochiul spre cufăr, iar lucrul acesta era neplăcut; dar acum nu se mai putea schimba nimic.

– Trebuie să mă crezi, Octavian.

Oh, până și cea mai mărunță clipă în cădere, care se desprinde dintr-un suflet omenesc, ca să piară în abisul timpurilor, este mai mare în insesizabilitatea ei decât orice operă, iar din sufletul lui Cezar se desprinsese acum o astfel de clipă, o clipă de prietenie, o clipă de afecțiune, o clipă de dragoste, simțită clar, deși el nu spusese decât:

– Vom mai reflecta.

Iar acum veni ceea ce era mai greu.

– Ia manuscrisul cu tine la Roma, Octavian... cu ajutorul zeilor îl voi regăsi acolo.

Cezar dădu din cap aprobând, iar pe durata acestei mișcări se înstăpâni un mare calm, calmul unui atașament care răzbate ca o adiere din inima omenească și, trecând prin toate cele invizibile, ajunge mereu din nou la inima omenească, marea forță a tăcerii: tavanul cafeniu din grinzi deveni din nou pădurea din care fusese adus, mireasma de laur a cununilor deveni din nou mireasma foarte îndepărtatei umbre tainice care odihnește adânc în râpele acoperite de frunziș potopit de soare, învăluită ca de o boare de susurul izvoarelor, adiind domol ca sunetul unui flaut de mușchi, totuși liniștită, fermă, grea ca stejarul, iar adierea inexplicabilității inimii era aceea a unei eterne contopiri știute. Oare datorită acestei adieri candela suspendată mai pendulă ca pentru ultima oară cu un clinchet de argint al lanțului? Încolo, nu se mai mișca nimic, apele erau netede, de parcă și-ar fi ținut răsuflarea; călătoria se oprise în loc. Iar August, stând sub coasta cu lauri, ținând mâna în frunzișul de laur, August spuse:

– Îți aduci aminte, Virgiliu?

– Da, îmi aduc aminte de multe, dar mi se par totuși prea puține...

– Îți aduci aminte și de caii și câinii pe care i-am ales împreună?

– Desigur, îmi amintesc; eu le-am apreciat iuțeala și vrednicia, când i-ai cumpărat.

– Erau iepe și armăsari din Crotona și câini din Iberia.

– Pe unul dintre armăsari te-am sfătuit să nu-l iei, dar tu l-ai cumpărat totuși, Octavian.

– Da, ai avut dreptate; într-adevăr armăsarul n-a fost bun de nimic.

– L-ai plătit scump, ai fi putut să nu prăpădești banii, fiindcă te sfătuisem foarte bine.

– Câteodată însă e bine să nu ți se urmeze sfatul, Virgiliu.

– De ce? dar e mult de-atunci...

– Foarte mult. Armăsarul era frumos, un armăsar negru cu capul mic. Păcat de el.

– Da, păcat. Era un armăsar negru, și avea chișițe albe, iar crupa îi era prea slabă, deși abia se observa.

– Întocmai, crupa îi era prea slabă, dar nu avea nici cel mai mic semn alb pe el.

– Ba nu, August, chișițele îi erau albe.

– Un animal pe care l-am văzut o dată îmi rămâne în memorie; te asigur că armăsarul n-avea nici un semn.

– La Andes am crescut destui cai, ca să-mi ascut memoria pentru așa ceva; în privința asta sunt sigur de ceea ce știu, în privința asta nu mă poate contrazice nimeni, nici chiar tu, Octavian.

– Nici nu ești altceva decât un țăran încăpățânat.

– Sunt țăran și fiu de crescători de cai; în copilărie goneam peste pășuni, înțeleștat de coama cailor.

– Dacă gloabele pe care le încălecai erau tot atât de bune ca memoria ta, atunci n-ai de ce să te lauzi prea mult cu ele.

– Nu erau gloabe.

– Iar memoria ta nu e memorie; a mea e mai bună.

– N-are importanță că ești August, poți să fii și de o mie de ori, însă chișițele erau albe, albe ca zăpada.

– Înfurie-te cât vrei, e zadarnic, nu erau albe.

– Albe, ți-o spun, și așa rămâne.

– Nu, ți-o spun eu.

– Pe Iupiter, Octavian, nu mă contrazice; să mor pe loc, dacă nu erau chișițele albe!

August, care până atunci stătuse cu capul plecat, gânditor, ca și cum ar fi vrut să rețină nu numai amintirea, ci și liniștea, ridică acum capul:

– Pe o asemenea miză nu se joacă, ți-o interzic, e un preț prea mare pentru mine; atunci mai bine, din partea mea, chișițele să fi fost albe.

La această remarcă, amândoi trebuiră să râdă, pe amândoi îi podidi un râs mut, un râs ce flutura mut, puțin cam dureros, probabil și pentru August, căci figura lui acum întristată – ori chiar îi licăreau lacrimi în ochii săi depărtați? – lăsa să se vadă că și lui râsul îi stăruia dureros în gât și în piept, dureros ca un râs din vis, chinuitor și sufocant, ah, fiindcă nimeni nu râde în vis, ah, și fiindcă liniștea fericită, de care fuseseră împresurați, se spulberă dureros din clipa când, parcă trezindu-se din ea, August ridicase capul. Liniștea pierise.

Amenința din nou întunecarea soarelui? amenința din nou cutremurul pământului și al mării, zguduite de caii lui Poseidon? din această pricină fugise liniștea? nu, nu era de temut așa ceva; blând pământeste și pașnic, porumbeii se plimbau uguind pe prichiciul ferestrei, blând rămânea cântecul, fildeșie, blândă lumina, și

chiar de s-ar fi urnit din nou călătoria, nu exista nici un motiv de teamă, câtă vreme luntrea avea să alunece și mai departe tot atât de sigur și în tihnă. Totuși se auzi tropotul de copită al unui cal și după un scurt răstimp acesta și apărură venind în salturi prin văzduh, purtându-l pe băiat, care se ținea cu semeție încleștat de coama lui fluturătoare, trăgând de ea cu semeție. Nu era un cal negru, era un bidiviu alb ca zăpada, ce-i drept, cu chișițele negre, iar după ce băiatul sări în plin galop în fața lui Cezar, își continuă goana și se îndreptă trecând prin fereastră ca vântul. Dar băiatul păși spre Cezar, păși spre el ca un herald al lui odinioară, cu fruntea încununată ca un aducător de daruri, și așa și fu primit.

– Te salut, spuse August, rezemat ca și mai înainte de candelabru și cu mâna în frunzișul de laur, vrei să-mi dăruiești poemul, iar eu îl primesc din mâna ta, căci tu ești Lysanias, te recunosc, deși n-am fost niciodată la Andes, și, la rândul tău, mă recunoști:

– Tu ești Caesar Augustus, sanctificatul.

– Cum ai găsit drumul spre mine? Și băiatul recită:

„Iată pe Cezar și ginta lui Iulus
Ce vor veni sub a cerului boltă întinsă.
Iată bărbatul ce ți-e hărăzit, precum afli adesea,
Cezar Augustus, divinul, ce iară da-va ființă
Erei de aur în Lațiu și unde domnit-a Saturnus;
El va clădi un imperiu al cărui hotar depăși-va
Pe garamanți și pe inzi; mai departe de stele, de calea
Anului trasă de soare-i pământul acesta, acolo
Atlas rotește pe umerii-i cerul cu stele-arzătoare.
Încă de-acum, așteptându-l pe el și a zeilor vrere,
Țările caspice greu îngrozite, asemeni pământul meotic,
Și ale Nilului guri, cele șapte, se tulbură-n tremur.”

Astfel recită băiatul, iar imaginea care apăruse odată cu versurile, neliniștitor și aproape tăind răsuflarea, nu căpăta contur din amintire, nici din a băiatului, nici din a lui, ci venea din zona străină de ei a celor ce există întotdeauna, o imagine palidă și mută și abia schițată din câteva linii, totuși plină de tremurul așteptării, totuși furtunoasă.

Însă nu mai rămase timp pentru nici o reflecție, deoarece August, care ascultase atent versurile cu un aer aprobator, spuse:

– Asta e; așa ai spus în versurile tale, aceste versuri le-ai scris pentru mine... sau poate că totuși ți-ai schimbat gândul, Virgiliu?

– Gândul meu e neschimbat, Octavian; poemul îți aparține.

Atunci august bătu de două ori din palme, și pe dată încăperea începu să se umple din nou de oameni de foarte mulți oameni, care poate că așteptaseră în fața ușii numai acest semn. Printre ei se aflau Plotius Tucă și Lucius Varius, dar și medicul cu ajutoarele sale; sclavul putea fi și el văzut din nou în carne și oase, amestecat printre ceilalți sclavi. Numai Plotia lipsea, deși cu siguranță că nu plecase. Probabil că doar se speriasă totuși de atâția oameni și se ținea ascunsă pe undeva.

Cezar, însă, spuse:

– Dacă aș vorbi înaintea unei adunări a poporului, aș face-o cu un glas înalt și mai răsunător; cum însă mă află în fața unor prieteni pe care-i iubesc și care gândesc ca și mine, le cer doar să-mi împărtășească bucuria, fiindcă poetul nostru s-a hotărât să-și reînceapă lucrul la *Eneida* îndată după însănătoșire, așadar foarte curând...

Îi iubea oare într-adevăr August pe acești prieteni? Credea că le vorbește altfel decât poporului, pe care-l conducea și pe care nu-l iubea totuși defel, numai că alocuțiunea lui nu se deosebea prin nimic de începutul unei cuvântări rostite în fața poporului, și, după toate regulile artei, lăsase acum și o pauză, pentru a îngădui ca vorbele sale să producă efect, iar cei de față să-l exprime.

Lucius Varius o și făcu pe dată:

– Știam că ai să reușești, o, August; toate binecuvântările ne vin de la tine.

– Eu nu sunt decât purtătorul de cuvânt al poporului roman, căruia îi aparținem cu toții; din însărcinarea

lui și din însărcinarea zeilor am dat glas revendicărilor sale asupra *Eneidei*, iar Virgiliu, în dragostea sa pentru popor, a recunoscut acest drept de proprietate, acest etern și imuabil drept de proprietate.

Dar sclavul, stând acolo printre ceilalți, cu o figură imobilă și aspră de slugă, neluat în seamă și desigur neauzit de nimeni, întregi:

– Calea spre adevărata libertate este deschisă, iar poporul va păși pe ea; veșnică e numai calea!

– Sunt mandatarul poporului, continuă August cu acea aparentă amabilitate de la ale cărei vibrații de cordialitate nu te puteai sustrage totuși niciodată pe deplin, un simplu mandatar, aici ca și altundeva, iar lucrul acesta a fost de asemenea recunoscut de Virgiliu; pot fi mândru de o asemenea recunoaștere, și sunt foarte fericit, căci prin ea poemul îmi este încredințat pentru a-l păstra cu fidelitate...

– Poemul este al tău, Octavian.

– Doar în măsura în care sunt mandatar al poporului roman; alții posedă averi personale, eu nu, iar tu știi asta.

Cu o rămurică de laur smulsă din ghirlande între degetele mereu neliniștite, așa stătea August înconjurat de revărsarea de lauri, de foșnet de lauri, de umbră de lauri, acolo, lângă candelabru, frumos și delicat și maiestuos, dar ceea ce spunea – deși credea în vorbele sale – era minciună curată, deoarece oricine știa că se străduiește din toate puterile și cu cel mai mare succes să sporească la proporții uriașe averea familiei Iulia. Și drept grăi sclavul, din fericire fără a fi auzit: „Minți, Cezar.” Sau August, astfel apostrofat, auzise totuși, de vreme ce zâmbi, ca pentru a răspunde, cu ochii ațintiți asupra cufărului cu manuscrisul.

– Indiferent de calitatea în care îl preiei, Octavian, eu ți-am dat poemul; totuși, în schimb, trebuie să-ți cer o favoare.

– Condiții, Virgiliu?... mă gândeam că ai vrut să-mi faci un dar cu prilejul zilei mele de naștere...

– E un dar fără condiții; tu ai să hotărăști dacă-mi vei acorda sau nu favoarea pe care ți-o cer.

– Atunci să auzim condițiile; mă supun dinainte. Dar adu-ți aminte de propriile tale cuvinte, dragul meu Virgiliu – o vicleană sclipire prietenoasă se arată din nou în ochii lui Cezar – cruță-l pe învins și înfrânează-ți în privința lui trufia.

– Viitorul, spuse sclavul în mijlocul mulțimii.

Da, acesta îi fusese gândul; viitorul, viitorul nemăsurat de adânc al omului și al virtuții sale, viitorul smereniei –, totuși în ce astăzi superficial îl preschimbaser din nou cu viclenie August. Și totuși *Eneida* trebuia, trebuia inevitabil să-i aparțină lui:

– Ai îngrădit eliberarea sclavilor, August; îngăduie ca ai mei să poată pleca liberi.

– Ce? îndată?

Ciudată întrebare! îndată sau nu îndată – nu era același lucru?

– Nu îndată, August, ci îndată după ce voi înceta din viață; așa hotărâsc prin testament, și te rog să confirmi această hotărâre.

– Firește că o voi face... dar gândește-te, Virgiliu, fratele tău vitreg, care, după câte îmi amintesc, se îngrijește de gospodăria de la Andes, va fi de acord cu această hotărâre? ai să-i creezi dificultăți dacă îi iei dintr-o lovitură toți sclavii...

– Fratele meu vitreg Proculus va ști să se descurce, în afară de asta, e un om de treabă, iar oamenii vor rămâne la el și ca liberi.

– Bine, asta nu-i treaba mea; eu nu am decât să iscălesc... cu adevărat, Virgiliu, dacă aceasta a fost singura condiție pe care o aveai de pus, am fi putut evita lunga noastră dispută!

– Poate că tot a fost bună la ceva, Octavian.

– Da, a fost bună – August aprobă din cap, cu un aer prietenos și grav – a fost bună, deși mi-ai răpit atâta timp.

– Dar mai e testamentul, Octavian...

– Dacă nu mă înșel, ai și depus unul de multă vreme la arhivarul meu...

– Desigur, însă acum trebuie întregit...

– Privitor la sclavi? Nu e nici o grabă; o poți face tot atât de bine cândva la Roma.

– Mai sunt și alte câteva lucruri de modificat; nu vreau să zăbovesc.

– În ceea ce te privește, ești grăbit, în privința mea, nu... totuși, asupra urgenței documentului tău poți hotărî numai tu, iar eu nici nu pot, nici nu vreau să te împiedic să-l redactezi acum; în schimb mi-e cu neputință să zăbovesc mai mult aici, așa că mă văd nevoit să te rog să mi-l înmânezi sau să mi-l trimiți mai târziu, ca să-l

pecetluiesc spre confirmare și întărire...

– Plotius sau Lucius, sau amândoi împreună îți vor aduce testamentul, August; îți mulțumesc.

– Mult prea scurt e timpul, dragul meu Virgiliu; simt nerăbdarea cu care sunt așteptat dincolo... mai ales pentru că între timp se va fi întors cu siguranță Vipsanius Agrippa... trebuie să plec...

– Trebuie...

Odaia se golise deodată în chip enigmatic; erau absolut singuri.

– Din păcate... trebuie să plec.

– Gândurile mele te însoțesc, Octavian.

– Gândurile și poemul tău.

Un semn al lui Cezar, și, iviți ca prin farmec din gol, doi sclavi stăteau lângă cufăr, cu mâinile pe toarte.

– Ei îl vor lua de-aici?

Cu pas ușor și repede, August se apropie de pat, iar când, aproape imperceptibil, se aplecă asupra-i, fu iarăși Octavian:

– Îți va fi păstrat, Virgiliu, nu luat, ia asta ca o cheazășie. Și puse pe cuvertură rămurica de laur pe care o ținuse între degete.

– Octavian...

– Da, Virgiliu...

– Îți mulțumesc pentru multe.

– Eu îți mulțumesc, Virgiliu.

Sclavii ridicaseră cufărul, iar acum, când făcură primul pas, cineva scoase un sughiț de plâns, nu foarte tare, totuși sălbatic și cu acea ardoare întâlnită îndeobște numai atunci când veșnicia pătrunde brusc în viața oamenilor, ca de pildă când cioclii ridică pe umeri sicriul, ca să-l scoată din casă, astfel încât rudele se simt dintr-o dată lovite de imuabilitatea pe cale să se și înfăptuiască. Era acest sughiț al eternității, care e trimis pe urma sicriului, era acest țipăt al eternității, și venea din pieptul lat și viguros al lui Plotius Tucca, din bunul și vigurosul său suflet omenesc, din înduioșată și viguroasă lui inimă, trimis pe urmele cufărului cu manuscrisul, care era purtat aici spre ușă și care era de fapt un sicriu, sicriul unui copil, sicriul unei vieți.

Iar acum soarele se întunecase din nou.

Ajuns la ușă, August se întoarse încă o dată; încă o dată privirea prietenului căută privirea prietenului, încă o dată se mai întâlneau în privirile lor:

– Fie ca ochii tăi să se odihnească neconținut asupra-mi, dragul meu Virgiliu, spuse Octavian, stând între canaturile ușii larg deschise, aici încă Octavian, pentru ca de îndată, subțire și mândru și poruncitor, să plece grăbit ca un Cezar; aproape de tot îl urma, cu labe grele și moi, un leu auriu-pal, urma sicriul, și mulți dintre cei de față se alăturară alaiului.

Înlăcrimatul, bunul sughiț al lui Plotius mai dăinui un răstimp, înainte de a trece într-un suspin lung, întretăiat de câțiva "Ah, da!" și se liniști pe deplin abia când lumina soarelui străluci din nou și porumbeii reîncepură să uguie pe prichiciul ferestrei.

Fie ca ochii tăi să se odihnească neconținut asupra-mi. Acestea fuseseră cuvintele lui Octavian, așa sau într-un fel asemănător sunaseră, așa continuau să sune, rămase aici, existând încă în încăpere, plutind încă în încăpere, nepieritoare în legătura lor cu cel care acum plecase, nepieritoare din pricina plenitudinii de sens. Nepieritoare era legătura, dar Octavian plecase – de ce? de ce plecase? de ce plecase Plotia? Oh, plecaseră ca atâția alții, pierind în propriile lor destine, pierind în ocupațiile lor, în înaintarea lor în vârstă, în istovirile lor crescânde, în încărunțirea și în îmbătrânirile lor, pierind într-o pălire, din care nu mai răzbate nici o voce, și în ciuda tuturor acestora încă mai rămăseseră punțile nevăzute, care duseseră cândva și totuși ca pentru totdeauna spre ei, rămăseseră lanțurile nevăzute, întinse cândva și totuși ca pentru totdeauna spre ei, nevăzutele punți de lauri, nevăzutele înlănțuiri de argint; rămăseseră indisolubilitatea legăturii, edificată și făurită pentru totdeauna, legând și ducând dincolo – încotro? spre o neființă nevăzută? Nu, invizibilul ce se afla acolo, pe celălalt mal, nu era o neființă, nu, cu toată invizibilitatea sa, era o ființă reală, era ca întotdeauna și Octavian, ca întotdeauna Plotia, numai că, extrem de ciudat, își lepădaseră fără urmă numele și făptura trupească. Oh, adânc, foarte adânc în noi, neatinsă de descompunerea trupului nostru, nevătămată de stingerea simțurilor noastre, invulnerabilă față de orice schimbare, invulnerabilă în regiuni neînchipuit de îndepărtate ale sinelui nostru, ale inimii noastre, ale sufletului nostru ființează cunoașterea de nezărit, de nechemat, de negăsit, de necunoscut, iar ea caută o

cunoaștere reciprocă în sufletul străin, în inima străină, în adâncimea invizibilității străine, își caută propriul chip oglindit în cealaltă cunoaștere, încearcă s-o cheme la viață acolo, ca să devină vizibilă pentru ea, dăinuind în veci, veșnică puntea, veșnic lanțul întins într-acolo, veșnică întâlnirea, veșnice toate de-a lungul oricăror transformări, căci numai în întâlnire sălășluiește împlinirea cu sens a cuvântului, împlinirea cu sens a lumii, cunoașterea cunoscută în ecou: vizibil în ciuda pleoapelor închise, vizibil, plin de sens, incommensurabilul se întindea afară îndepărtat, ca un abur auriu, auriu ca vinul în strălucirea imobil-tremurătoare a amiezii solare, deasupra acoperișurilor roșii-cafenii, dungate cu negru, putrede și murdare ale orașului, era vizibil și totodată invizibil, o oglindă, așteptând imaginea oglindită, apropiindu-se în așteptare de cuvântul plutitor, de cunoaștere, care, deși încă nerevelată, exista de pe acum în spațiu, vestind cele ce vor veni, lipsa de efort, care nu va fi sperjur, participarea care trebuie să se producă înăuntrul științei, frumusețea căreia îi e din nou îngăduit să trăiască înăuntrul legii, înăuntrul legii zeului necunoscut ce apără jurământul; iar apoi, da, apoi câțiva dintre porumbei se desprinseseră de pe prichiciul ferestrei și zburară fluturând umflați în pene și mândri, cu penele sclipind în lumina albastră a soarelui, cufundându-se în sus în nemăsurata arșiță febrilă a apogeei zilei; așa se cufundară în sus în cuprinsul privirii, și scăpând privirii pieriră. Oh, fie ca ochii tăi să se odihnească neconținut asupra-mi. Plotius își șterse lacrimile de pe obraji grași:

– Ce nerozie, zise el, ce nerozie să fii atât de mișcat, numai pentru că Virgiliu a renunțat totuși în sfârșit la sminteala lui...

– Poate că purtarea lui Octavian te va fi mișcat așa.

– Nu știi de-așa ceva...

– Acum vreau să-mi fac testamentul.

– Asta nu-i un motiv de emoție... toți oamenii fac testamente.

– Nici nu are vreo legătură cu emoția ta; trebuie acum să-l redactez, asta-i tot.

Acum Lucius Varius fu cel care îl contrazise:

– August are perfectă dreptate, și nu putem decât să fim de acord cu el, că poți aștepta cu lucrurile acestea până când te vei însănătoși, iar asta cu atât mai mult cu cât, precum auzim, există și așa un testament valabil...

Plotius și Lucius erau de față, vizibili cu adevărat, și tot astfel trebuia să fie și Lysanias, chiar dacă s-ar mai fi ținut ascuns prin vreun colț al încăperii, poate jignit, pentru că nu fusese chemat mai înainte, și numai sclavul singur rămăsese stăpân pe câmpul de luptă – totuși, unde era acesta? unde era sclavul? nimic nu pleda în sensul că se alăturase suitei lui August, dimpotrivă, dacă trebuia să fie undeva, atunci era de presupus că se afla aici în încăpere, aici îi era în oarecare măsură locul firesc, și acum totuși ajunsese de negăsit; desigur, nici lucrul acesta nu era pe de-a-ntregul adevărat: anume, dacă cercetai mai atent, dacă îți forțai numai puțin ochii, puteai să observi foarte curând, alături de vizibilitatea deplină a celor doi prieteni, tot felul de lucruri pe jumătate vizibile, lucruri ce nu pot fi văzute sau nevăzute, cu o ființă incompletă sau incomplete pentru privire, poate chiar – atât de departe nu ajungea capacitatea de a distinge: toate amestecate între ele, și îndeosebi acolo unde cădeau dungile cu pulbere de soare, acolo mișunau tot felul de asemenea lucruri sustrate privirii, cu asemănare omenească, astfel încât puteai avea impresia că mulțimea ce se revărsase din odaie în urma lui Cezar se revărsase cel puțin în parte înapoi; nimic mai ușor deci decât ca și cel căutat să se afle printre acele alcătuiri, firește neputând fi chemat, deoarece nu voise să-și destăinuie numele.

– Lysanias!...

Dacă sclavul nu putea fi chemat, pe băiat putea să-l cheme; el trebuia să vină și să dea lămuriri.

– Vorbești mereu despre acest Lysanias, observă Plotius, vorbești despre el fără să se lase văzut vreodată cu adevărat... sau are și el ceva de-a face cu testamentul, pe care dorești să-l redactezi atât de urgent?

Nici băiatul, nici sclavul nu aveau direct a face cu testamentul, lucrul acesta nu putea fi contestat; totuși, tot atât de puțin i se putea explica lui Plotius corelația propriu-zisă, peste acest impas se putea trece numai printr-o motivare aparentă:

– Vreau să-i las moștenire un obiect sau altul.

– Cu atât mai mult e dator să se arate în sfârșit; altminteri, zău că nu mai pot să cred în el și în existența lui.

Cum băiatul tocmai se arătă, reproșul era nedrept; oricine voia să-l vadă putea să-l vadă, iar reproșul se întorcea împotriva lui Plotius. Nu mai puțin însă ar îi fost mai bine dacă Lysanias n-ar fi fost chemat, fiindcă acum, când venise, avea o dublă înfățișare, ca băiat și ca sclav, de parcă amândoi ar purta același nume, căruia

amândoi trebuiau să-i dea ascultare, ca sclav și ca băiat. Lucrul acesta nu era de fapt deosebit de remarcabil; mai remarcabil în schimb era faptul că dubla apariție se afla într-un vădit dezacord, că băiatul, deși se trudea să ajungă până la pat, nu reușea să i-o ia înaintea tovarășului mai mare și mai puternic; drumul îi era mereu barat, și ai fi putut crede că băiatul Lysanias își pierduse toată dibăcia vicleană.

Plotius mărșăluia din nou, suspinând, spre jilțul pe care șezuse mai înainte:

– În loc să stai liniștit, cum te sfătuiește toată lumea, tu ești preocupat de codicile și de ce să lași moștenire unuia sau altuia... Cezar a stat la tine mai mult de-o oră, și după vocea ta se observă că vizita te-a obosit... ei, în ce mă privește, eu m-aș feri să încerc să conving pe un încăpățânat...

– Da, adăugă Lucius, cu o curiozitate îngândurată, mult mai mult decât o oră întreagă... și n-ai vorbit despre nimic altceva decât despre *Eneida*?... stai, nu-mi răspunde, dacă asta te obosește...

Stând foarte înfipt în fața patului, sclavul părea să fi crescut pe neașteptate; dinspre el pornea o răceală calmă, ca dinspre cineva care a intrat dintr-o geroasă vreme de iarnă într-o odaie caldă, stătea acolo atât de lat și puternic, încât băiatului, deși se cățăraseră pe masă, ca să se ștearsă peste umerii celui ce crescuse, îi era cu neputință să arunce o privire spre pat.

– Să plece sclavul...

– Ah, din pricina testamentului? – Plotius, din jilțul său, se uită roată prin odaie – și așa s-au dus cu toții; poți începe liniștit.

Lucius, preocupat puțin, după obicei, de faldurile togii sale, se așeză cu grijă pe scaunul de lângă pat și, punându-și lungile, zveltele picioare unul peste altul, într-o ținută de om de lume, întinse într-un gest lămuritor palma întoarsă în sus, cu degete lungi:

– Da, când augustul se pornește să peroreze, nu rareori are foarte mult spor la vorbă. Și, ca să fim sinceri, e orice altceva decât un bun orator, în orice caz nu e unul eminent, dacă ținem seama de exigențele noastre la care suntem îndreptățiți, ca martori ce-au supraviețuit epocii clasice a oratoriei romane... vă mai amintiți de discursurile de odinioară din senat? ce desfătare ofereau toate! Oricum, pentru vremurile de astăzi, în care și așa nimeni nu mai vorbește, elocința lui August e de ajuns și trebuie să fie... însă, Virgiliu, nu vreau nicidecum să cad în aceeași greșală ca el, slăvit fie-i numele; nu vreau să te obosesc...

De ce nu se urnea sclavul?! Imobil, solid înrădăcinat ca un bloc de gheață, ca un munte de gheață, care amenința să crească mereu, sta înălțat aici, acum îl acoperea cu totul pe Lysanias, și tot mai primejdios se simțea răceala, care pornea parcă de neînălțurat de la el, aducând cu ea mari valuri de oboseală.

– Ai neapărat nevoie de liniște – mâna lui Lucius sublinia concludiv această sentință – ai nevoie de liniște, iar dacă l-ai mai fi întrebat încă o dată pe medic, ți-ar fi confirmat-o, cel mai oportun ar fi desigur să te lăsăm acum singur.

Nevoia de liniște nu putea fi contestată, intervenise chiar o nevoie ademenitoare și dulce de liniște, adusă de valurile de oboseală ale răcelii, primejdioasă prin imposibilitatea de a fi înlăturată. Oh, trebuia combătută! trebuia numaidecât combătută! Și astfel fu cât se poate de salutar că Lucius exprimase dorința de a fi consultat medicul, iar acum acesta, dând urmare chemării, căpătă contur, desprinzându-se domol din forfota străvezie de chipuri, pentru ca, tot atât de domol, cu un zâmbet onctuos pe buze, să se apropie în pas de plimbare: „Te-ai însănătoșit, Virgiliu, și sunt mândru să ți-o spun, căci arta mea, precum pot s-o afirm cu toată modestia, a contribuit nu în ultimul rând la obținerea unui asemenea rezultat favorabil.”

Era o veste îmbucurătoare, deși nu surprinzătoare:

– M-am însănătoșit...

– E puțin cam exagerat să ne exprimăm astfel, chiar dacă, mulțumim zeilor, în mare e adevărat, rosti din nișă Plotius.

– M-am însănătoșit...

„Ai să te însănătoșești în curând”, îl corectă sclavul.

„Alungă-l – vocea băiatului răsună slab și tânguitor – alungă-l, dacă vrei să fii sănătos; și pe tine vrea să te omoare.”

Răceala oboselii care se revărsa spre el putea fi acum de-a dreptul pipăită; pornind de la uriașul ca un munte de gheață, devenise ea însăși un bloc de gheață, devenise un val încremenit, care-l cuprindea, îl învăluia, îl apăsa, arzând în interior, impunând în încremenirea-i învăluitoare o liniște caldă:

– M-am însănătoșit; medicul n-a mințit.

– Se poate, cel puțin în măsura în care un medic e în stare să spună adevărul curat, dar asta însemnează

și că trebuie să te porți ca un convalescent care nu vrea să se îmbolnăvească din nou – Lucius se ridicase – iar noi, noi vom pleca acum.

– Rămâneți!

Vocea i se oprise în gât; cuvântul nu mai fu auzit.

„Oh, lasă-i să plece, lasă-i să plece pe toți, îl rugă Plotia, foarte lingușitoare, totuși nereușind să-și tăinuiască propria ei teamă, și alungă-l și pe acesta, care te ține îmbrățișat; brațele mele sunt mai moi decât ale lui, iar el e dezgustător.”

Atunci deveni limpede că arzătoarea încheștare de gheață se datora brațelor uriașului, că acesta îl ridicase din pat, ba chiar de pe pământ, și că înspăimântătoarea, dulce-ademenitoare liniște a imuabilității trebuia aflată la pieptul imens al uriașului, în a cărei mărime incomensurabilă nu mai bătea nici o inimă și nu mai avea loc nici o respirație.

Lut era pământul de pe care fusese ridicat, totuși și pământesc și puternic ca lutul primordial al pământului era pieptul uriașului, la care zăcea.

„Mă strivește”, gemu băiatul deznădăjduit, stors de ultimele puteri.

„Timpul lui a trecut, spuse uriașul, și fu aproape ca un zâmbet, eu nu-i fac nimic, timpul e făptașul.”

Puternic ca pământul era uriașul, purtând pământul, purtând liniștea, purtând moartea – nu trebuia să poarte tot el astfel și timpul?

„Eu sunt în afara timpului, replică Plotia, eu nu îmbătrânesc; nu-i îngădui să mă ucidă și pe mine.”

Pe cine să salveze, pe Plotia sau pe băiat? să se salveze pe sine? testamentul și *Eneida*? încheștarea sporește, devenise încă mai grea, mai puternică, mai înghețată și tot mai înghețată, mai fierbinte și tot mai fierbinte; fierbințeala și răceala de gheață și începuseră să curgă laolaltă, contopindu-se într-o ființă unică, purtând ființa spre neființă, unindu-se cu aceasta, liniștea deveni atât de densă, încât aproape că nu mai putea să răzbată din ea nici un sunet, nici un sunet care s-o poată sfârâma, părea de pe acum de nesfârșit, și nu pentru Plotia, nu pentru băiat, nu, pentru propria-i viață trebuia făcut un ultim efort:

– Vreau să trăiesc... oh, mamă!

Fu un strigăt? nu-ți puteai da seama dacă răzbătuse dincolo de hotarele liniștii. Pieptul uriașului era lipsit de bătaia unei inimi, lipsit de respirație, fără vreo bătaie de inimă, fără respirație era lumea. Și trecu poate mult timp, până când acela spuse: „Nu pentru rugămințile femeii, nu pentru rugămințile băiatului te eliberez, nu din pricina propriei tale spaima; te eliberez, fiindcă ai de gând să-ți duci până la capăt slujba pământească.” Cuvintele sunară aproape ca un avertisment; totuși el simți cum încheștarea slăbește, și fu ca și cum uriașul ar fi vrut să-l pună din nou jos, pe solul de lut al pământului.

– Vreau să trăiesc... vreau să trăiesc!

Da, acum fu un strigăt, fu un strigăt, în știința vocii, în știința urechii, fu un strigăt răgușit, totuși destul de puternic, ca să-i facă pe cei doi prieteni să sară în picioare înspăimântați; Plotius se repezi cu zgomot și, îmbrâncindu-l la o parte pe Lucius, care-și pierduse firea, ajunse lângă pat, exclamând cu reproș:

– Vezi, asta-i urmarea!

Dar încheștarea încetase, uriașul pierise, ademenirea plină de spaimă pierea, iar ceea ce rămăsese era febra obișnuită, era numai febra obișnuită, aceasta încă resimțită ca un arzător bloc de gheață, care apăsă pieptul și strivea respirația, transformând-o într-un horcăit dureros, totuși trăit atât de des și cunoscut de multă vreme, încât până și gustul de sânge ce-i urcă în gură nu mai avea în el nimic înfricoșător; se afla din nou într-o obișnuită odaie de bolnav. Pe masă ședea ghemuit Lysanias; și el era extrem de istovit și privea cu atenție spre pat.

– Asta-i urmarea... asta-i urmarea...

Nu puteai să-ți dai seama dacă bombănitul plin de reproș se adresa bolii sau bolnavului, ori lui Lucius, iar acesta spuse:

– Medicul...

Se aflau într-o obișnuită odaie de bolnav: Lysanias era aici, precum se și cuvenea, dar acești doi bărbați bătrâni, Lucius și Plotius, n-aveau ce căuta aici în încăpere, iar mama lipsea. De ce ședea Plotius pe scaunul de la fereastră în locul bunicului? probabil pentru că era tot atât de greu și trupeș ca acela. Sub greutatea lui, picioarele jilțului săpaseră brazde de praf, crăpate, în podeaua de lut, iar afară, în fața ferestrei, se întindeau câmpiiie mantovane sub lumina soarelui de amiază. Trebuia s-o cheme pe mama din bucătărie:

– Sete...

Mai înainte ca Lucius să-și poată întoarce ochii, Plotius și descoperise cu o sprinteneală greoaie un pahar, se întorsese cu el de la fântâna din perete la pat, ca să umezească buzele în așteptare ale bolnavului, căruia îi sprijinea capul cu mâna cealaltă:

– Ți-e mai bine, Virgiliu? întrebă el apoi, cu răsuflarea încă tăiată și asuaând de tulburare.

Graiul încă nu-i revenise pe deplin; îi putu mulțumi lui Plotius numai printr-o mișcare din cap. În afară de asta, acum se auzi vocea mamei din bucătărie.

"Îndată, strigă ea cu voce bună, îndată îi aduc copilului laptele." Deci mama încă trăia; fără să îmbătrânească, era în afara timpului, iar lucrul acesta inspira o adâncă bucurie. „Mai sunt bolnav, mamă?” – „Olecuță, da' în curând copilul meu o să se dea jos din pat și o să aibă iarăși voie să se joace.” Da, o să se joace iar, pe bățătura bucătăriei, o să se joace la picioarele mamei și afară, în nisipul din grădină. Însă cum putea mama să îngăduie un astfel de joc, de vreme ce el, modelând pământul lutos, repeta și continua ceea ce făcea tatăl, ceea ce face zeul? oare jocul însuși nu era o nelegiuire împotriva pământului, care vrea să rămână nemodelat, o nelegiuire față de lutul lui primordial, nu era pricină de oroare și mânie pentru zeița-mamă șiuitoare? Acum, firește, nu putea să reflecteze mai departe asupra acestui lucru, deoarece nu-i îngăduia Plotius; acesta continua să se afle lângă pat, iar ceea ce-i adusesese nu era lapte, ci apă, apă limpede, izvorâtă din pământ.

O a doua înghițitură lungă, o cufundare în perne – acum putea din nou să vorbească:

– Mulțumesc, dragul meu Plotius, mă simt mult mai bine; m-ai ajutat să-mi revin...

Era un pahar din corn brun; pe el erau incrustate contururile unui cocoș. Era un pahar țărănesc bun, solid.

– Am să cer să-l cheme pe medic, stăruie Lucius și se îndreptă spre ușă.

– De ce să-l cheme pe medic?

Ciudat, medicul se afla aici, iar forma lui deocamdată nebuloasă, încă puțin cam incertă și plutitoare, era pe cale să se transforme din nou în prezență fermă.

– Să-l întrebăm, reflectă Plotius, dacă nu vrea să-ți lase sânge, de câte ori n-am avut și eu asemenea crize, poate chiar mai rele decât tine, și îndată ce-am dat câteva uncii de sânge mi-am revenit deodată la viață și mi-am dat seama că toată scorneala asta păcătoasă e nemaipomenit de binefăcătoare pentru sănătate.

Medicul Charondas își pieptăna barba: „Școală romană, tratament roman, noi nu ne biziim pe așa ceva; în cazul tău nu avem de scos nici un fel de lichid din corp, dimpotrivă îi adăugăm... te rog, bea cât poți de mult.”

– Mai dați-mi să beau...

„Vrei iară vin?” întrebă Lysanias și ridică numaidecât cupa de fildeş. „Prostii, îl repezi medicul, nici un fel de vin; tu nu te amesteca.”

Într-adevăr, apa care susura rece era medicamentul:

– M-am însănătoșit; e constatarea medicului însuși.

– Atunci îi vom cere s-o confirme, fu de părere Lucius, la ușă, cu mâna pe clanță.

„La mici reșute ne putem aștepta oricând spuse medicul și zâmbi onctuos, n-a fost decât o mică reșută.”

– Stai, Lucius... n-o să facem caz din pricina unei mici reșute; acum trebuie să-mi redactez testamentul.

Lucius se întoarce la masă.

– Amână cel puțin până diseară; îți făgăduiesc că vom rezolva totul încă înainte de plecarea noastră.

Nu, trebuia rezolvat îndată; altminteri, uriașul ar fi putut crede că testamentul nu fusese decât un pretext ca să-i scape. De altfel, nu fusese oare o prea ieftină retragere în pământesc? îl năpădi rușinea, o rușine paralizantă și biciuitoare, paralizantă și biciuitoare ca arșița înghețată a febrei care persista, deși nu fusese totuși vorba decât de o mică reșută.

Lysanias, cocoțat ca și mai înainte pe masă, voi să-i alunge rușinea: „Numai în hazard rezidă rușinea, o, Virgiliu, drumul tău n-a cunoscut hazardul, și totul a fost necesar.”

– Cine se întoarce pe drumul pe care l-a parcurs e copleșit de rușine.

Cu un suspin greu, Plotius se lăsă pe marginea patului:

– Ce mai vrei să spui și cu asta?

– Testamentul e urgent, nu pot renunța la el.

– E cu totul de neînțeles cum o amânare de câteva ceasuri ți s-ar părea ceva de rușine, și nici n-o crezi serios.

– De dragul lui August am renunțat la dorințele mele în privința *Eneidei*... acum, de dragul vostru, să

renunț și la testament?

– Noi suntem îngrijorați numai de starea sănătății tale.

– Starea sănătății mele îmi îngăduie, ba chiar mă silește să-mi urmez calea. Nu vreau să mă întorc.

„Niciodată nu te-am condus înapoi, replică băiatul, întotdeauna am mers înainte.”

– Și-acum încotro?

Lysanias tăcu; nu știa ce să răspundă.

„Misiunea lui de călăuză a ținut până când ai ajuns la mine, interveni Plotia, ceea ce urmează acum este drumul nostru comun, drumul iubirii noastre.”

– Încotro? trebuie să mă descurc singur...

– Ești nedrept, Virgiliu, se îmbufna Plotius Tucca, șezând greu pe marginea patului, astfel că în acel loc salteaua se lăsă, ești nedrept; nimic nu te îndreptățește să respingi așa, cu una, cu două, ajutorul și dragostea noastră,

Plotius, altminteri atât de zgomotos și poruncitor, care nu obișnuia să îngăduie vreo opoziție, ședea aici, pe marginea patului, cu totul neajutorat, iar abilitatea de om de lume a lui Lucius, altminteri atât de sigură, părea să fi devenit foarte șovăitoare; se putea simți clar că amândoi erau acum dispuși să-i dea ascultare, amândoi dispuși față de un bolnav, a cărui docilitate le fusese mai înainte aproape întotdeauna pe plac. Căruia fapt i se datora această schimbare? ascultau ei numai de forța poruncitoare a bolii, pe care mai înainte, într-adevăr, n-o prea luaseră în seamă? sau începeau acum și ei să presimtă vocea superioară care se afla înapoia bolii? vocea vestitoare a iubirii, în care se unesc moartea și viața? oh, cu siguranță că o presimțeau, altminteri nu s-ar fi opus atât de mult unei ultime voințe, care a început să-și vrea moartea!

Iar Lucius spuse:

– N-aș vrea să te contrazic mai departe, dar...

– Nu adăuga nici un dar, dragul meu Lucius... acolo în colț e bagajul meu, iar în mapa de călătorie ai să găsești uneltele de scris, cu tot ce trebuie...

Plotius clătină din cap:

– Fie, trebuie să-ți facem voia, de vreme ce nu te putem împiedica...

Față de o asemenea docilitate nu era tocmai oportun sau îmbucurător să trebuiască a mărturisi celor doi că se simțea în continuare foarte rău trupește; numai că se vesti pericolul unor fiori de friguri:

– Mai dați-mi doar încă o a doua învelitoare...

Pe fața îmbufnată a lui Plotius apărură îngrijorarea și-i spori aerul mohorât:

– Prea te increzi în puterile tale.

– Doar o a doua învelitoare... asta-i tot.

– Îți fac rost de ea, spuse Lucius.

Dar abia-i chemase Lucius pe slujitori și le ceruse învelitoarea dorită, că și apărură sclavul, aducând-o, cu fața impenetrabilă și severă, nu un uriaș, ci o slugă de rând, care întinse, pe cât de politicoasă, pe atât de dibaci, a doua învelitoare pe pat, punând deasupra din nou rămurica de laur sfințită prin atingerea lui August, iar toate acestea se petrecură atât de repede, mai mult chiar, atât de izbitor de precis, ca un lucru pregătit dinainte, încât trebuia să te întrebi dacă cererea sa de a i se aduce această învelitoare fusese într-adevăr necesară și îndreptățită – nu fusese oare un simplu pretext ca să-l aducă înapoi pe sclav? sau un pretext pentru acesta, să se strecoare iar înăuntru? Trebuia să se lămurească:

– N-ai fost adineauri aici?

– Mi s-a poruncit să nu te mai părăsesc.

Băiatul Lysanias își dădu drumul să alunece de pe masă și veni foarte aproape, poate ca să nu-l mai îndepărteze sclavul: „Fără nici o poruncă am rămas la tine, fără nici o poruncă rămân la tine.”

Ceea ce spunea băiatul era lipsit de însemnătate, aproape ca o limbă uitată, înțeleasă numai cu greu, în vreme ce cuvintele celui alt, în pofida tonului distant, inspirau o ciudată încredere:

– De ce n-ai venit mai devreme?

„Trebuia să slujești și tu, mai înainte ca eu să te pot sluji pe tine.”

Plotius vârâse îngrijorat mâna sub învelitoare și îi atinsese picioarele reci:

– Ca de gheață, dragul meu Virgiliu!

– Acum mă simt foarte bine, Plotius.

– De-ar fi așa cum spui, zise Lucius, care între timp pusese pe masă uneltele de scris și mapa cu hârtie,

iar aici ai tot ce-ai dorit.

– Dă-mi hârtia.

Lucius se minună:

– Cum? vrei cumva să scrii tu însuși?

– Aș vrea să văd hârtia... dă-mi-o...

– Nu fi nerăbdător, Virgiliu, iat-o.

Și Lucius, care deschisese mapa de piele, luă din topul de hârtie, tăiată drept și îngrijit, foile cele mai de sus, ca să i le dea.

Oh, era o hârtie bună, cu acea netezime aspră, răcoroasă, cum îi place penei, și îi făcea bine să-și plimbe pe ea vârfurile moi ale degetelor, ca și când ar fi vrut să se pregătească pentru scris. Și ținând-o contra luminii, se vedea, în masa fildeșie, rețeaua de fibre. Oh, întâia așezare a penei pe o coală curată, albă, întâia trăsătură așternută la începutul creației, întâiul cuvânt la intrarea în cele nepieritoare.

Era greu să te desparți de așa ceva:

– Bună hârtie, Lucius.

„Alb și neted și gingaș e corpul meu, șopti Plotia, ca într-o ușoară tânguire, dar tu n-ai vrut să-l atingi.”

Lucius luă înapoi colile, își trecu și el cu grijă degetele peste fața lor, cercetându-le netezimea, le ținu și el contra luminii:

– Bună, confirmă cu pricepere de specialist, bună hârtie.

Apoi se așază să scrie.

Intangibilă fusese Plotia, prea greu destinul ei, totuși prea ușor ca puful, ca să poată fi purtat, ca să-i fie îngăduit să-l poarte, și necunoscută pierise ea printre cele de necunoscut, acolo unde nu mai există nici o întâlnire: inelul ei rămăsese, dar ea nu se mai arăta. Plotius spuse:

– Dacă nu e decât o completare și nu o modificare a ultimului tău testament, atunci te poți exprima foarte pe scurt.

Nu, Plotia nu se arăta. În schimb, din forfota de umbre se desprinseseră alte chipuri, în parte bizar de familiare, în parte putând fi recunoscute numai printr-un efort, deoarece dispăreau repede, un norod divers, multe târfe cu peruci blonde, mulți bețivani și mândăi, dar și ospătari și tineri frumusei. O clipă deveni vizibil Alexis, atât cât putea fi recunoscut din spate, fiindcă stătea rezemat de balustrada unei corăbii și se uita în apa pe care se legănau fel de fel de resturi. Iar băiatul spuse, ca un avertisment și cu tristețe: „Toate drumurile le-am parcurs împreună, și te-am condus prin toate astea; oh, dacă ți-ai aminti...”

– Îi cunosc pe mulți...

– Ai și început să dictezi? întrebă Lucius.

– Îi cunosc pe mulți...

Nu, nimeni nu mai putea fi recunoscut, doar unul singur, iar lucrul acesta era uimitor, fiindcă despărțirea de Octavian fusese dureroasă și definitivă, despărțirea nu mai putea fi repetată, iar acum, împotriva oricărei învoieli, Octavian se afla din noi aici: la oarecare distanță de forfota de umbre, stătea lângă candelabru și, deși el însuși invizibil, avea ochii întunecați ațintiți asupra sclavului, de la care aștepta să i se îngăduie a vorbi.

„Vorbește, îi ceru sclavul, rostește-ți porunca.”

Îndată Cezar ordonă, dar în fond nici nu era o poruncă adevărată:

„Îți îngădui, Virgiliu, spuse el, să micșorezi în favoarea sclavilor tăi cele convenite moștenitorilor din primul tău testament.”

– Așa să fie; vreau să am grijă de sclavi, dar, în afară de asta, trebuie să las și dispoziții cu privire la *Eneida* și editarea ei.

„De poem mă voi îngriji eu.”

– Pentru mine, asta nu-i de ajuns. „Virgiliu, oare nu știi cine sunt?”

Iar băiatul spuse: „Iată cum suie pe cer steaua lui Cezar Dioneul, steaua sub care-or zâmbi ogoarencărcate de roade, și pe-nSORITE nălțimi urca-va în struguri culoarea.”

– Înțeleg, spuse Lucius, e vorba de dispozițiile asupra editării *Eneidei*... dar ce nu ți-e de ajuns în privința asta?

Băiatul mințise; nu se zărea nici o stea, cel mai puțin cea făgăduită, aceea care trebuia să lumineze din nou calea spre iminenta coacere a timpului, de nezarit steaua întâlnirii, pe seama căreia e lăsată orice cunoaștere și recunoaștere, marea taină dezvăluitoare, care oprește în loc fluviul gol al timpului, împlinindu-l, dând un nou

început tainicului de nestăvilit – nu, băiatul mințise, nu se zărea nimic, încă nimic!

„Încă nu și totuși de pe acum!” Cine tocmai rostise aceste cuvinte? băiatul sau sclavul? amândoi priveau spre răsărit, reuniți într-o nouă comuniune prin privirea îndreptată spre răsărit; iar pe firmament la răsărit se va înălța astrul.

„La apus strălucește steaua iuliană, spuse invizibilitatea lui Cezar, și totuși tu nu vrei s-o mai zărești, Virgiliu... ura ta nu se va stinge niciodată?”

– Sub semnul dragostei i-am dedicat lui August *Eneida* dar dincolo de ființa lui se află sus de tot steaua cea nouă.

Cezar nu mai răspunse; tăcând se scufundă în invizibil.

— *Eneida*... – Plotius pufni puțin și-și trecu mâinile prin cununa de păr cărunt – da, *Eneida*, steaua iuliană va străluci pe veci în ea.

– Dacă înțeleg bine, în testament trebuie trecută înainte de toate această dedicație a *Eneidei* către Cezar, spuse Lucius și muie pana în călămară așteptând cu o față atentă date mai precise.

Așteptă însă în zadar. Căci nu era o călămară aceea în care ținea muiață pana, ci eleșteul din fața casei de la Andes, într-adevăr, masa la care ședea nu mai era una obișnuită, căci pe ea apăruse deodată întreaga fermă de la Andes, ferma care de aici înainte urma să-i aparțină lui Proculus, iar dincolo de ea, ca o imagine micșorată a casei, se afla cavoul, o temniță construită din plăci cenușii de plumb, în vreme ce talazurile Golfului Posillipic se încrucișau, sclipind ca aurul, cu acelea ale eleșteului: într-adevăr, Lueius își muia pana în eleșteu, iar din locul în care și-o muia, cercuri ușoare, tăcute de apă alergau spre marginea eleșteului, în jurul căruia gâgâiau gâște și măcăiau rațe; pe stinghiile hulubăriei uguiau porumbeii, iar, pe deasupra, masa era înconjurată strâns de nenumărați oameni care așteptau nerăbdători testamentul, dar, dacă era totuși de înțeles ca printre acești oameni curioși în privința moștenirii să se afle Cebes, de vreme ce avea să locuiască la fermă, părea mai mult decât inadmisibil ca Alexis, care tocmai venea agale, parcurgând dubla cotitură a șoselei, să se vânture din nou pe aici. Înghesuiala în jurul testamentului era necuviincioasă, atât de necuviincioasă, încât sclavul trebui să intervină, dar oamenii se arătară extrem de indignați și cu greu se lăsară izgoniți înapoi în nevăzut; asta dură destul de mult, iar când totul se sfârși cu bine, iar masa se află din nou netedă în fața lui Lueius, acesta vorbi iar, aproape nerăbdător;

– Sunt gata, Virgiliu.

Ca să-și adune gândurile atât de repede, trebui să facă un mare efort; de fapt, Lucius ar fi putut să-și dea seama și singur de asta:

– Îndată, dragul meu Lucius...

– Nu te grăbi... avem tot timpul, spuse Plotius.

– Ascultați, prieteni, mai înainte de a începe... vă amintiți cuvintele lui August...?

– Desigur.

– Ei, Cezar cunoaște primul meu testament, și mi se pare drept ca voi, care mă asistați, să-i știți de asemenea conținutul...

– Nu suntem singuri... îl întrerupse Lucius și arătă spre sclav.

– Sclavul? firește, îl cunosc...

Cunoscător și cunoscut – era o întâlnire pentru totdeauna, era o înlănțuire pentru totdeauna, o înlănțuire eternă, în aceeași timp lăuntrică și exterioară, cu cel ce poartă lanțurile.

– N-ai vrea mai înainte să-i spui sclavului să plece, din pricina testamentului?

Era uimitor că Lucius se încumetase să spună așa ceva, vădind lipsă de respect, dar faptul nu avu nici o urmare: cu o mină imobilă, sclavul părăsi numaidecât odaia și totodată rămase în ea, ca și când s-ar fi dedublat.

Plotius Tucca își împreună mâinile pe pânțele, cu degetele groase puse unul peste altul:

– Bun, acum suntem singuri.

Plotia îl repezi pe un ton foarte tăios, foarte disprețuitor: „De ce vreți să fiți singuri? De singurătate are nevoie dragostea; voi, însă, voi discutați despre bani.”

– Nu banii mei, nu mai sunt banii mei... Era jignitor că Plotia putuse vorbi așa, căci, oricât de departe s-ar fi aflat, tot trebuia să știe că niciodată nu-l preocupaseră banii și averea.

– Asupra propriilor tăi bani ai hotărât prin testament, și asupra propriilor tăi bani hotărâști prin testament, replică Plotius, toate celelalte de care mai vorbești sunt mofturi.

Din fericire putu să răspundă, fără a o divulga pe Plotia:

– Mi-am obținut banii prin grația și bunătatea prietenilor mei, așa că e drept și echitabil să le înapoiez acești bani... de aceea continui să am îndoieli dacă sunt îndreptățit să-i las moștenire fratelui meu Proculus, care mi-e foarte drag din pricina firii lui bune și cinstite, atât de mult cât am făcut prin acel prim testament.

– Firește că astea-s mofturi.

– Datina tradițională și binele statului, rânji Lucius, cer ca averea să rămână, să fie păstrată și îngrijită în cadrul familiei.

– Vorbind serios, Virgiliu, sublinie Plotius, tu poți și trebuie să dispui asupra averii tale într-un tot după cum crezi de cuviință; ceea ce ai câștigat ți se datorează exclusiv ție și activității tale.

– Realizările mele nu stau în nici un raport cu bunăstarea la care am ajuns prin darurile prietenilor, și de aceea am dispus ca înainte de toate casa mea din Roma, de pe Esquilin, și de asemenea casa mea din Neapole să-i revină lui Cezar, în schimb moșia din Campania să-i revină lui Mecena... mai departe îl rog pe August să-i îngăduie lui Alexis a ocupa și mai departe casa de pe Esquilin, unde locuiește de ani de zile, de asemenea îl rog pe Proculus să-i facă aceeași favoare lui Cebes, pentru ca acestuia, căruia viața la țară i-a făcut întotdeauna bine, ba chiar i-a fost necesară, din cauza sănătății sale delicate și a activității sale poetice, să-i fie oricând asigurată găzduirea la Andes... desigur, cel mai bine ar fi pentru el să facă acolo și puțină agricultură.

– Cei doi nu mai primesc nimic altceva?

– Ba da... nu mai e pentru nimeni o taină, și cel mai puțin pentru voi, că averea mea în numerar îmi depășește cu mult nevoile, că, poate, împotriva voinței mele, totuși după vrerea prietenilor mei, a crescut până la câteva milioane... ei bine, din această avere îi va reveni atât lui Cebes, cât și lui Alexis un legat de câte o sută de mii de sesterți; de asemenea am prevăzut și alte câteva legate mai mici, pe care nu e nevoie să le enumăr aici în parte și la care vor trebui adăugate acum și acelea pentru sclavii mei...

– Totul e-n ordine, aprobă Plotius, multe dintre dispozițiile tale se vor mai schimba oricum în cursul anilor viitori, și n-ai decât să pretinzi că disprețuiești banii, ești totuși un țăran și, ca orice țăran, convins în fundul inimii că zeii își dau câteodată binecuvântarea, destul de bucuroși, sub forma banilor; ca atare, averea ta va continua să crească...

– N-o să ne ciorovăim acum în legătură cu asta, Plotius... dar oricum e sau va fi, după scăderea legatelor, o jumătate din averea mea în numerar îi revine lui Proculus, un sfert lui August, iar celălalt sfert se împarte în părți egale între tine, Lucius și Mecena... așa, acesta-i tabloul de ansamblu...

Ceafa, chelia și fața lui Plotius se acoperiseră cu o roșeață cu sclipiri violete, iar Lucius ridică amândouă mâinile:

– Ce-ți trece prin minte, Virgiliu! noi suntem prietenii, nu însă moștenitorii tăi!

– Voi înșivă mi-ați dat mână liberă să procedez cu averea mea după cum mi-e voia.

Un bărbat șchiop se apropie amenințător de pat, cu bastonul ridicat: „Cine are bani, mai primește; cine n-are, nu primește nimic!” răcnii el, iar dacă sclavul nu l-ar fi dezarmat, astfel că trebui să se retragă din nou bombănind furios în neant, fără îndoială că pur și simplu ar fi lovit.

– Da, și am uitat că printre legate doresc să includ unul, în valoare de douăzeci de mii de sesterți, pentru ospătarea poporului din Brundisium.

– Poți adăuga la acesta și partea mea de moștenire, mormăi Plotius și își șterse ochii.

– Ceea ce urmează să primiți voi, nu se măsoară nici pe departe cu ceea ce am primit eu de la voi!

Fața mobilă de actor a lui Lucius Varius deveni ironică:

– Virgiliu, vrei cumva să afirmi că ai văzut de la mine atâția bani...?

– Iar tu vrei cumva să afirmi că n-ai fost predecesorul meu în poezia epică și că n-am învățat infinit de mult de la tine? Ei, Lucius? Se poate răsplăti în genere așa ceva în bani? e de-a dreptul o fericire că n-ai niciodată bani și că ești mereu în căutarea lor, așa că, cel puțin, legatul nu va fi pentru tine lipsit de orice folos...

Roșeața de pe chipul lui Plotius nu pierea; acum obrații grași i se crispau de o jignire mâniaoasă:

– Mie nu-mi datorezi nici un vers, și sunt destul de avut ca să pot renunța la banii tăi...

– Oh, Plotius, vrei să te pun mai prejos decât acest om flușturistic, decât acest Lucius?! de treizeci de ani sunteți prietenii mei, iar tu m-ai stimulat nu mai puțin decât a făcut-o el prin versurile sale; despre tot ceea ce am obținut de la tine ca valori bănești, nici nu vreau să vorbesc... sunteți prietenii mei cei mai vechi, întotdeauna ați fost legați unul de altul, așadar trebuie să fii și în moștenire, iar tu ai s-o primești, trebuie s-o primești, fiindcă te rog s-o faci...

„Prietenul tău cel mai vechi sunt eu”, obiectă băiatul.

– În afară de asta, precum se știe, ești și tu un țăran, Plotius, iar ceea ce ai spus despre mine trebuie, ca atare, să ți se potrivească și ție întocmai... – ah, vorbirea deveni din nou foarte anevoioasă – însă nu vreau ca prietenii mei să-și amintească de mine numai prin cifre... locuințele mele din Neapole și Roma, mobilierul și bunurile mele personale... prietenii mei, deci tu, Plotius, și tu, Lucius, dar, la fel, Horațiu și Propertiu... voi să luați de-acolo, din obiecte și, mai ales, din cărți, tot ce vă place și ceea ce vă poate ajuta să vă aduceți aminte de mine... ceea ce rămâne să se remită lui Cebes și lui Alexis... inelul meu cu sigiliu...

Plotius se izbi cu pumnul strâns în coapsa dolofană:

– Acum însă gata... ce ne tot faci atâtea cadouri!

Cele vizibile se îndepărtară din nou, iar exclamația lui Plotius, oricât de zgomotoasă, nu se auzi decât înăbușit; ar fi fost bine să termine, dar mai erau atât de multe, ah, atât de multe de spus:

– De la voi... de la voi cer și eu un contraserviciu. „Și de la mine nu ceri nimic? pe mine mă alungi pur și simplu”? se jelui Lysanias.

– Lysanias...

– Destăinuie în sfârșit unde se ascunde băiatul...

Da, unde se ascundea? Dar nici pe Plotius nu-l vedea și nu-l auzea cu mult mai bine decât pe Lysanias; acesta se ascunsese și el deodată în intangibil, și era ca înapoia unui geam gros care devenea din ce în ce mai tulbure, ea și când ar fi vrut să se prefacă într-un perete de plumb.

Oare Plotia nu-și va cere acum înapoi inelul?

– Să ți-l căutăm noi pe băiatul ăsta enigmatic? glumi Lucius. Asta-i cumva ceea ce ne ceri?

– Nu știu...

„Stau în fața ta, oh, Virgiliu; eu, Lysanias, stau în fața ta, și nu ai decât să întinzi mâna, oh, de ai lua-o pe a mea!”

Dură nesfârșit de mult să ridice mâna; nu voia să asculte deloc, iar apoi apucă în gol, orbește, răsorbește.

"Pun la loc orice ochi, orice ochi scos, spuse medicul, uită-te în oglinda mea, și pe dată ai să-ți recapeți vederea."

– Nu mai știu...

Erau acestea cuvinte? ce căzuse oare brusc în neant? cuvintele acestea sau cu totul altceva? cu puțin mai înainte fusese o vorbire încă inteligibilă și cu siguranță a sa proprie, și dintr-o dată nu mai exista nimic, alune-case în neființă, devenise un lălăit străin, rătăcit în forfota de voci. Închis în gheață și foc.

Dar șchiopul apăruse din nou, și odată cu el un convoi uriaș de siluete, un convoi atât de lung, încât o viață n-ar fi fost de ajuns pentru a număra mulțimea; într-adevăr, venea un oraș întreg, nu, veneau multe orașe, nu, toate orașele rotundului pământesc, pașii se târșiau pe podeaua de piatră, iar o babă grasă strigă: „Acasă! cară-te acasă! acasă!”

„Înainte, porunci șchiopul, ia-o înainte, tu, care te crezi poet și ceva deosebit; înainte, faci parte dintre noi...”

„S-o ia înainte, ăsta care a uitat să meargă și trebuie să fie purtat!” întregi babornița cea grasă porunca, pentru a o face mai eficientă.

Un hohot grozav de râs al celorlalte femei însoți aceste vorbe, iar femeile arătară cu degetele rășchirate, un gest nerușinat, deși nu se petrecu nici o obscenitate, spre ulița mizeriei, pe care cotea acum convoiul. Acolo drumul cobora în trepte, capătul uliței nu se vedea, atât de departe ducea în jos, dar în mijlocul mulțimii de copii, care forfoteau printre capre, lei, cai, zbenguindu-se pe trepte, se afla Lysanias și, înarmat cu o făclie – ciotul făcliei din mâinile lui era stins, carbonizat și rece – se lua la trântă vesel cu ceilalți, ca și când pe lume n-ar fi existat nimic altceva decât acest joc.

– Așadar m-ai condus totuși înapoi, Lysanias, deși nu voiai niciodată s-o recunoști!

Și iată, Lysanias nu mai dădu nici un răspuns; ca și cum ar fi avut în față un străin, ridică privirea doar în treacăt, pentru ca numaidecât să se întoarcă la jocul lui.

Coborau treaptă cu treaptă.

Plotius, însă, care ședea și el pe marginea lecticii cu picioarele groase atârinate peste muchea acesteia, spuse cumpănit: "Înapoi? desigur, desigur, te conducem înapoi în viață."

„Hai să plecăm de-aici, spuse Plotia, aici miroase urât, oribil.”

Da, putea: fiecare poartă, căscându-se ca un bot în zidurile măcinate de vreme, fiecare răsufla o amețitoare exhalatie de fecale, venită din trupul casei, și puteau bătrânii goi muribunzi din odăile negre ca niște

carcere. August zăcea și el acolo și gemea.

Coborau treaptă cu treaptă, ce-i drept cu opriri, dar neabătut.

Mase de popor și mase de popor, setoase de imagini, setoase de victorie. Și ia mijloc, în mijlocul oamenilor care se ciocneau și se înghesuiau, în mijlocul forfotei ședea Lucius și scria; ședea acolo, absorbit de munca lui, de-a dreptul sânguincios, consemna tot, tot ce se în-tâmpla înlăuntru și în afară, iar în vreme ce scria, își înălță capul:

– Ce serviciu să-ți facem, Virgiliu? ce ne-ai cerut?

– Consemnează, consemnează tot...

– Testamentul?

„N-ai nevoie de testament – vocea Plotiei trecu într-o țâșnire subțire și tăioasă ca o gâză tare, pentru ca apoi să fluture jucăuș ca o libelulă – oh, n-ai nevoie de așa ceva, pentru că vei trăi veșnic, veșnic trăind împreună cu mine.”

Un sirian mărunț și negru, cu un lanț rupt prins de inelul ce-i înconjura gâtul – unde-i rămăsese tovarășul chior? – veni în salturi pe drumul în trepte, strecurându-se printre toate siluetele, jubilând: „Vârsta de aur a început... Saturn domnește peste lume... ceea ce a fost sus e jos; ceea ce a fost jos e sus... cine și-a adus aminte trebuie să uite; cine a uitat are voie să-și aducă aminte... jos cu tine, jos cu tine, purcelușule mare ce ești... Viitorul și trecutul sunt una; în veci, în veci, în veci!”

Între timp, înghesuiala devenise mai mare. Faptul că din această cauză lectica lui, care plutea pe deasupra, se opri de tot, fu ceva surprinzător, fu chiar ca o surprinzătoare sclipire de speranță, cu atât mai mult, cu cât purtarea medicului confirmă fără echivoc o asemenea speranță; căci, deși trupeș, se mișca ușor și sprinten prin masele compacte de oameni și cu iuți gesturi fantomatice lua banii pe care i-i întindeau din toate părțile infirmii, în vreme ce buzele sale surâzătoare ofereau în schimb, foarte repede și abil, daruri: „Te-ai însănătoșit... și tu de-acolo de-aseenea te-ai însănătoșit... da, și tu te-ai însănătoșit... însănătoșit și tu de colo... însănătoșiți voi toți, voi toți... moartea e rea, dar voi v-ați însănătoșit...”

„Viața e rea”, spuse sclavul, care, ce-i drept, nu-și schimbase statura, dar stătea desigur pe un loc foarte înalt, fiindcă privea spre lectică de sus.

August se ridică acum din culcușul său de zdrențe; porni de-acolo clătinându-se, cu pași nesiguri; agățat de inelul ce-i înconjura gâtul – ca și cum ar fi fost tovarășul de altădată, pierdut, al sirianului – se legăna un capăt de lanț, firește din argint, iar vorba lui era nesigură tremurătoare: „Vino, Virgiliu, vino cu mine, culcă-te cu mine pe culcușul meu de colo, fiindcă trebuie să ne întoarcem, trebuie să ne întoarcem, mereu trebuie să ajungem până dincolo de cei mai vechi predecesori ai noștri; trebuie să ne întoarcem în masa care ne-a purtat, trebuie să ne întoarcem până în humusul începutului...”

„Pleacă...”, porunci sclavul.

Atunci totul pieri, și chiar Cezar, redus repede la dimensiunile unui pitic, se chirci dispărând în neființă; plăsmuirile omenești se prăbușiră în ele însele, ca și când ar fi fost niște umbre de marionete, ale căror sfori fuseseră tăiate brusc, da, fu ca și cum toate sforile lumii ar fi fost tăiate, fu ca o prăbușire generală, înlăuntru și totodată în afară, începând sau sfârșind – nu se putea preciza în toată această iuțeală – cu o prăbușire înapoi pe pernele patului-luntre, care în aceeași clipă își reluase călătoria domoală: într-adevăr, era eliberarea dintr-o strânsoare, era deschiderea unei mâini care-l ținuse, înlăuntru și totodată în afară, a unei mâini care fusese odată un pumn de fier, iar acum devenise blând o odihnă blândă, alinătoare.

„Vii? întrebă Plotia; întrebă aproape nerăbdătoare și își și dădu, încă în aceeași suflare, răspunsul dezamăgit-dezamăgitor: ah, nu vrei...”

„Pleacă..., porunci din nou sclavul, nici tu nu poți să dai vreun ajutor.”

Iar acum Plotia – pentru această singură clipă precis vizibilă – zbură ca și cum ar fi fost un demon, cu trupul de fildeș și încununată de părul fluturând ca niște flăcări.

Cine îl va ajuta? nu i se îngăduise nimănui să rămână; nici măcar Plotiei; fuseseră alungați cu toții, și totuși însingurarea era ca o liniște. Da, acum era o liniște mare, într-o liniște ca o făgăduială, într-o liniște crescândă, care creștea aproape până dincolo de ea însăși, făgăduind o viitoare plimbare prin dumbrăvi înflorite sub timbra de laur, în făgăduita țară a nenașterii, și era ca și cum într-o asemenea făgăduială liniștea se modela în putere modelatoare și înflorea ea însăși în nenaștere, în nenașterea după care tânjește cel ce umblă, a cărei inaccesibilă adăpostire o caută în forul său lăuntric și pe care va trebui să n-o mai caute acum, deoarece ar fi trebuit să-i fie dată printr-o curgere liniștită, astfel încât să fie liber de chinul căutării, liber de ființă, liber de

nume, liber de durere, liber de sânge, liber de respirație, el, un pribeag prin cele uitate și prin puritatea uitării.

„Nici uitarea nu-ți va acorda nici un ajutor”, spuse sclavul.

Oh, cine i-ar putea aduce ajutorul, dacă nici în uitare nu avea să-i fie acordat? cine l-ar mai putea mângâia pentru faptul că tot ceea ce a făcut nu mai poate fi îndreptat, că tot ceea ce n-a făcut nu mai poate fi săvârșit?! Cele făcute și cele nefăcute erau la fel pierdute și pecetluite – ce efort se mai cerea acum, pentru ca să ia ființă ajutorul care să-l dezlege și să-l izbăvească? O dată vorbise o voce, dar ea nu fusese decât vestire, încă nu faptă, iar acum nici vocea nu se mai făcea auzită, și ea fusese uitată, pierdută și pecetluită în irevocabil ca și a sa.

Și sclavul spuse acum: „Numai cine cheamă ajutorul pe nume are parte de el.”

Să chemi ajutorul? să-l chemi încă o dată? să te lupți încă o dată pentru a respira, să te lupți încă o dată împotriva gustului de sânge de pe limbă, gâfâind încă o dată de oboseală și obosind din pricina gâfâitului însuși și să trebuiască să-ți chemi înapoi propria voce?! oh, pe ce nume, de vreme ce numele fusese uitat?! O clipă, o clipă scurtă, inalienabilul chip omenesc se arătase din nou, din lut tare, brun, rigid, bun și viguros într-un ultim zâmbet, chipul părintesc ce nu pierde niciodată, în ultima lui odihnă, apoi dispăruse din nou în neuitare.

„Cheamă”, spuse sclavul.

În gură, sângele era gros, să-l sufoca, și nesfârșite straturi de paralizare, tulburi și opace și de nestrăbătut pentru sunete, se ridicau în fața tuturor celor ce se aflau afară, ce se aflau poate afară, dar rămâneau totuși de necunoscut; oh, de necunoscut era țelul chemării, de necunoscut numele!

"Cheamă!"

În ciuda oricâtor sufocări, a oricâtor paralizări, a oricărui efort, chemarea trebuia smulsă; oh, voce chemând vocea!

„Cheamă!"

– Tată.

Fusese o chemare?

„Ai chemat", spuse sclavul.

Chemare? sclavul confirmase, ca și când ar fi fost un mijlocitor între el și cel care trebuia să audă chemarea și probabil o și auzise, chiar dacă încă nu voia să răspundă.

„Roagă-l să te ajute", spuse sclavul.

Și în respirația ce-i revenise, rugămintea se formulă fără efort, chiar de la sine, fără a reflecta dinainte la ea:

– Vino la mine...

Era clipa sentinței? cineva va pronunța sentința? sau și fusese pronunțată? unde a fost pronunțată? va răsună clar și va putea fi auzită? va apărea ca faptă? când, o, când?! Sentința care să separe binele de rău, despărțind vina de nevină, sentința care invocă numele și-l reunește pe nevinovat cu numele, adevărul real al legii, ultimul și unicul adevăr – oh, sentința fusese pronunțată, și trebuia să aștepte, ca să fie adusă.

Nu urmă nimic, nu urmă fapta, nu urmă vocea, și totuși urmă ceva, numai că aproape nu puteai sesiza ce; căci de-acolo unde pătrunsese chemarea, veniră niște trimiși, veniră pe cai tăcuți, cu copite moi, zburând prin văzduhuri, veniră ca un ecou sau ca niște heralzi ai ecoului, și veniră foarte încet, atât de încet și mereu mai încet, încât aproape îți venea să crezi că nu vor ajunge niciodată. Numai că până și ne-venirea lor era o venire.

Apoi, desigur încă estompată de multe ochiuri de geam tulburi, văzută doar foarte neclar, deasupra patului se aplecă o față bună și rotundă și, cu un sunet depărtat, în surdină, spuse:

– Cu ce te putem ajuta? vrei să mai bei?

– Plotius, cine te-a trimis aici?

– Trimis aici?... dacă vrei să-i spui așa, prietenia noastră...

Plotius nu era cel trimis; era poate trimisul trimisului, sau poate o verigă încă mai din urmă a lanțului. Și nu era vorba numai de o oarecare mână de ajutor, chiar dacă infinit de binefăcătoare, prin aceea că-i îngăduia să bea încă o dată; gustul de sânge nu voia să cedeze. Numai că la începutul lanțului se află cel care-l trimisese pe Plotius, se află cel care trimite apă însetatului; chiar și ne-venirea era o venire.

"Bea, dacă ți-e sete, spuse sclavul, apa izvorăște din pământ, iar slujba pe care o îndeplinești e încă pământeană."

În piept îi flutură ceva cu o iuțeală extrem de mare, și, în ciuda acestei înfricoșătoare iuțeli extrem de mari, fu ca o bucurie, căci era inima, era inima care continua să bată, ba chiar s-ar mai lăsa încă o dată

înfrânată, trecând spre o bătaie mai liniștită, mai regulată; aceasta fu aproape ca o știință, plină de seninătate, a unei ultime victorii apropiate.

– Înfrânată pentru datorie... încă o dată pentru datoria pământească...

– Trebuie să te înfrânezi numai ca să te vindecî, iar în afară de asta nu mai există acum pentru tine nici un fel de datorii.

– *Eneida*...

– Poemul va deveni din nou o datorie pentru tine, după ce te vei fi însănătoșit pe deplin... până una alta, se află la August în cea mai bună pază, și ai să-l regăsești nevătămat.

Era aproape de necrezut că August putea să păstreze în deplină siguranță *Eneida* sub așternutul lui de zdrențe, în care zăcuse îmbătrânit și despuiat și neputincios, după cum în genere graiul lui Plotius, deși inteligibil, suna încă foarte străin, în continuare inflexibil și surd, deși ochiul de geam începuse să se limpezească și să se topească. Totul era discordant. Orice operă omenească era discordantă. *Eneida* era discordantă.

– Să nu se schimbe nici un cuvânt...

Acum Lucius fu aceia care înțelese îndată:

– Nimeni nu va cuteza să se atingă de un manuscris al lui Virgiliu sau chiar să-i aducă îmbunătățiri, ca să nu mai vorbim că August nu va îngădui niciodată așa ceva!

– Cezar nu va avea nici o putere, el nu va putea chezașui pentru nimic.

– Pentru ce să chezașuiască? nu e de chezașuit pentru nimic; îți faci gânduri degeaba.

Se vorbea în continuare aceeași limbă care nu ți-e familiară, limba unui popor străin, la care ești oaspete, o limbă pe care abia de o înțelegi, în vreme ce propria-ți limbă e de pe acum uitată, ori încă neînvățată, și cu siguranță că vorbele lui August, în ciuda decăderii lui, fuseseră mult mai apropiate de graiul de-acasă.

Plotius adusesese paharul:

– Uite, Virgiliu.

– Îndată, mai întâi dați-mi încă o pernă.

Înima flutura și voia să fie așezată în altă poziție, ca să poată fi înfrânată.

Într-o clipită, sclavul apără cu pernele în mână și, proptindu-i-le cu băgare de seamă la spate, îl preveni în șoaptă: „Timpul zorește.”

Apa fântânii susura. De undeva veni un iz întunecat de lut jilav, mirosul mai luminos de argilă arsă și de oale din lut, adus încoace de o adiere de aer, se inspira ușor în plămânii dureroși și făcea bine. Pe undeva zumzăia o roată de olar, sunetul ei înalt vuind domol, apoi căzând în șovăială și tăcere, până când, în cele din urmă, se opri:

– Timpul... într-adevăr, timpul zorește...

– Nu ne zorește la nimic... bombăni Plotius.

„Realitatea te așteaptă”, spuse sclavul.

Într-adevăr, realitățile se îngrămădiră una după alta; aici, realitatea prietenilor și a graiului lor, dincolo de ea, aceea a unei amintiri plăcute de nestins, în care se juca un băiat, apoi aceea a cavelor mizere, în care era nevoit să locuiască August, mai departe aceea a încălcelii amenințătoare, fragile, de linii, lățite peste cele existente, peste lumi și răs-lumi, dincolo de ea, realitatea dumbrăvilor înflorite, oh, și dincolo de aceasta, de necunoscut, de necunoscut realitatea adevărată, realitatea cuvântului neuzit vreodată, totuși uitat dintotdeauna, totuși făgăduit dintotdeauna, realitatea creației pe cale de a renaște, învăluită în raze de astrul ochiului de nevăzut, realitatea ținutului natal – iar paharul din mâna lui Plotius era de fildeş.

Cu sfială, poate tulburată de prezența sclavului, poate intimidată de voința mai puternică a acestuia, totuși pe deplin sigură pe știința ei, Plotia vorbi din nou, și o făcu din zona celor de neuzit, de la o infinită depărtare: "Mi-ai disprețuit ținutul natal; acum odihnește-te, adormi în întâmpinarea mea."

Unde era Plotia? Strâns în jurul său, deodată crescuseră iarăși pereți, pereți vegetali, verzi, de nestrăbătut, ca și când temnița de plumb s-ar fi retransformat în umbroasa grotă de frunziș, care voise cândva să-l ascundă pe el cu Plotia – desișul de nestrăbătut se întindea la nesfârșit, se întindea de jur împrejur până la depărtările cele mai infinite, dar în mijlocul verdeții străluci o tufă cu frunze de aur, aproape s-o atingi cu mâna, deși trebuia s-o întinzi peste fluviul cel lat, care trecea imobil, abia curgând pe-aici, de neoprit taina curgătoare. Și de-acolo, de pe celălalt mal, din ramurile tufișului de aur răsunase vocea Plotiei, sunetul sibilinic, luându-și rămas bun și încet.

Ah, cu gândul la aceea ce pierdea! ah, cu gândul la ea, care se și îndepărta dincolo de fluviu, dincolo de

orice dor și intangibilă:

– Fără dorință...

– Asta-i bine, spuse Plotius, e bine că nu mai dorești nimic.

– Iar dacă ai avea nevoie de ceva, întregi Lucius, noi doi suntem aici să te ascultăm... adineauri spuneai că ai vrea să ne mai ceri ceva.

Dincolo de fluviul gol! fluviul lipsit de țărături, fără izvor și fără vărsare; de nedeosebit locul ridicării noastre la suprafață și cel al rescufundării noastre, căci fluviul acesta este torentul ce poartă timpurile, ce poartă uitarea, torentul creaturalului în reîntoarcerea la nesfârșit fără început – avea oare vreun vad un asemenea fluviu? Firește, cu sau fără vad, încă nu era îngăduit să faci nici o încercare de a trece de-a curmezișul acest fluviu, iar fluviul cursese mai departe, pierise, când sclavul, de-a dreptul nerăbdător, îl grăbi să făptuiască esențialul: "Fă ceea ce e acum de datoria ta."

Ridicat în perne, respirația îi era ușoară, tușea mai puțin apăsătoare, iar vorbirea îi deveni din nou firească; totuși multe rămăseseră confuze:

– Sunt încă fără călăuzire.

„Ți-ai lăsat opera în timp, pentru că va călăuzi prin timpuri; aceasta ți-a fost știința, căci pentru tine luase ființă presimțirea luminii."

Atent și imobil, un sclav gata să slujească, în fața patului stătea cel care rostise aceste cuvinte – el le rostise? ținând seama de schimbarea ce se produsese deodată aici, desigur că așa trebuie să fi fost, și chiar dacă vorbele ar fi fost mute, ele tot ar fi determinat schimbarea: se reconstituise primul strat de ființă al realității, lucrurile din jur erau familiare, chipurile prietenilor familiare; nu mai era oaspete într-o țară străină cu o limbă străină, și chiar dacă imaginea adevăratei patrii făgăduite se afla neclintită, fără a putea fi recunoscută, înaintea ochilor, totuși i se îngăduise din nou să se odihnească aici în pământesc încă un răstimp, probabil numai un foarte scurt răstimp.

Iar Lucius confirmă:

– Poemul tău este călăuzire, va rămâne călăuzire.

– *Eneida*...

– Desigur, Virgiliu, *Eneida*...

Fluviul pierise, grota de frunziș pierise, numai susurul continua; se auzea poate de la fântâna din perete.

– Nu mi-e îngăduit să nimicesc *Eneida*...

– Tot te mai gândești la asta?

În glasul lui Plotius mocnea o neîncredere revoltată, gata să degenereze într-o nouă larmă.

Fluviul pierise, dar câmpiile erau încă aici, se întindeau în liniștea zumzăitoare a după-amiezii, zumzând de țărâitul greierilor. Sau era roata olarului, care-și începea încă o dată cântecul ei blând zumzător? Nu, nu era ea – doar susurul continua.

– S-o nimicesc... nu, nu mai vreau să nimicesc *Eneida*.

– Acuma te-ai însănătoșit cu adevărat, Virgiliu.

– Asa va fi fiind, dragul meu Plotius... dar...

– Ei?

Pe undeva în adânc continua să se împotrivescă ceva, ceva de neextirpat, cerând cu stăruință o jertfă și lacom de jertfă, iar sclavul, ca și când ar fi știut de această împotrivire, sclavul spuse:

„Leapădă-te de ură."

– Nu urăsc pe nimeni...

– Să sperăm cel puțin că nu-ți mai urăști opera, fu de părere Lucius.

„Urăști pământescul", spuse sclavul.

Nu exista replică; sclavul rostea adevărul, și trebuia să se încline:

– Poate că l-am iubit prea mult...

– Opera ta... spuse Lucius, rezemat, gânditor, cu amândouă coatele pe suprafața mesei și apăsându-și gânditor tocul de trestie pe buze, opera ta, iubeste-o, așa cum o iubim noi.

– Vreau să încerc s-o fac, Lucius... dar mai întâi trebuie poate să ne îngrijim de editarea ei.

– Îndată ce vei termina poemul, vom trece la publicarea lui... mai înainte tot n-ai să vrei să te ocupi de asta...

– Voi doi veți edita *Eneida*.

– Asta era ceea ce voiai să ne ceri?
– Da, asta era.
– Prostii... – acum Plotius sări în sus de-a dreptul supărat – de treburile tale n-ai decât să te ocupi singur, chiar dacă suntem gata să-ți dăm o mână de ajutor.

– Vrei să excluzi cu totul posibilitatea ca această misiune să vă revină numai vouă...?

Plotius își legănă capul mare și rotund:

– Nimic nu poate fi exclus cu totul... dar în cazul ăsta, gândește-te, Virgiliu, că noi suntem două gloabe bătrâne; ar fi bine dacă ți-ai alege un ins mai tânăr, care să se îngrijească de postumele tale.

– Deocamdată vă însărcinez pe voi... aceasta mă liniștește, și vreau să hotărâsc acum în privința tuturor lucrurilor.

– Bine, atunci nu mai avem nimic de obiectat, se învoi Lucius foarte zelos.

– Iar voi trebuie să preluați această însărcinare cu atât mai mult, cu cât vă testez vouă manuscrisul, oh, nu ca răsplată pentru osteneala voastră, ci pentru că mi-e drag să știu că se află la voi...

Efectul acestei comunicări fu oarecum surprinzător; după câteva clipe de uimire mută, se auzi un oftat adânc, venit din pieptul lui Plotius, astfel încât ai fi crezut că acesta avea să înceapă din nou să plângă, în vreme ce Lucius, care primise legatul în bani, ce-i drept, cu recunoștință, dar reținut – cel puțin, rămăsese așezat – sări acum în picioare, gesticulând violent:

– Manuscrisul lui Virgiliu, manuscrisul lui Virgiliu... îți dai tu seama de valoarea acestui dar?!

– Un dar împovărat de îndatoriri nu e un dar.

– Oh, zei, da, suspină Plotius, care își revenise însă îndestul ca să poată vorbi mai departe, ah, da... totuși ar trebui să reflectăm bine asupra acestui lucru și să nu uităm că ai predat manuscrisul lui August și acum nu mai poți să-l iei înapoi...

– *Eneida* a fost scrisă în cinstea lui Cezar... așadar el va trebui să primească cea dintâi copie ireproșabilă; aceasta e regula, așa vreau să și hotărâsc, și tocmai de aceea el vă va remite fără obiecții manuscrisul original...

Soluția îl lămură pe Plotius, care aprobă din cap; el mai avea totuși o obiecție:

– Și pe urmă, Virgiliu, să ne mai gândim la ceva... anume... eu sunt un om simplu, nu sunt poet... munca principală în editare îi va reveni deci lui Lucius, așa că lui i s-ar cuveni proprietatea deplină asupra manuscrisului.

– Întocmai, spuse Lucius.

– Întocmai, în măsura în care voi n-ați însemna pentru mine în toate ceva comun... în afară de asta, va trebui să vă lăsați reciproc moștenire manuscrisul împreună cu obligația legată de el, astfel încât supraviețuitorul să se ocupe cu editarea...

– Înțelept, admise Lucius.

– Și ce se va întâmpla dacă murim amândoi? și asta se va întâmpla mai curând sau mai târziu...

– Aceasta va fi grija voastră și nu a mea. Dar îi puteți desemna ca legatari pe Cebes și pe Alexis, pe unul ca poet, pe celălalt ca gramatic; ei doi sunt tineri...

Plotius gâfâi iar din adâncul pieptului:

– Oh, Virgiliu, ne faci daruri, iar darurile tale dor...

– Au să te doară cu adevărat, dragul meu Plotius, abia dacă ai să iei parte la muncă, fiindcă totul trebuie revăzut cu grijă, vers cu vers, cuvânt cu cuvânt, ba chiar literă cu literă... așa ceva deci nu-i pentru tine, și aproape că m-aș bucura dacă zeilor le-ar place să mă scutească de o asemenea treabă, punându-i-o în cârcă lui Lucius...

– Nu huli...

– Da, va fi o muncă grea, aceea care va apăsa pe umerii lui Lucius, și în testament îl voi ruga pe Cezar s-o onoreze corespunzător.

Lucius respinse ideea:

– Virgiliu, aceasta nu e o muncă pentru care să primești bani; dimpotrivă, aş putea chiar să-ți numesc pe unii care ar fi atât de fericiți s-o poată efectua, încât pentru o asemenea îngăduință ar fi gata să plătească orice sumă... de altfel, asta o știi și tu.

– Nu, n-o știu deloc, căci tocmai pentru un poet, cum ești tu, Lucius, un poet care are darul să poată face multe sau chiar totul mai bine și de aceea va găsi și foarte multe lucruri nepotrivite ce-ar trebui îndreptate, este

greu și mai mult decât greu să se limiteze la o simplă corectură de text...

– M-aș feri desigur să încerc a îndrepta un vers virgilian... nu va trebui adăugat și nici șters vreun cuvânt; pentru mine e limpede că aceasta poate fi dorința ta și că numai astfel poate fi dusă la îndeplinire.

– Așa este, Lucius.

– Pentru o asemenea muncă sunt necesare nu capacitățile unui poet, ci acelea ale unui gramatic experimentat, și cred că mă pot lăuda că nu există mulți care să fie mai potriviți decât mine pentru așa ceva... totuși, Virgiliu, ce se va întâmpla cu versurile pe care tu și noi le-am numit pietre provizorii?

Pietrele provizorii! da, încă mai existau, acele versuri introduse numai provizoriu și care trebuiau înlocuite mai târziu cu cele definitive – ah, nu mai aveau să fie înlocuite! Nu era bine să trebuiască a te gândi la ele, iar vorbirea deveni din nou dificilă:

– Lasă-le cum sunt, Lucius.

Se părea că lui Lucius nu-i convine; îți puteai da seama, privindu-l, că e jignit, și pentru el, și pentru *Eneida*, iar îndatorirea ce-i revenea nu-i făcea plăcere:

– Ei, da, Virgiliu, ei, da... ei, în fond n-ar trebui să discutăm despre asta; mai devreme sau mai târziu vei înlocui tu însuși versurile.

– Eu?

– Dar cine? firește că tu...

– Niciodată...

Fusese mai curând glasul sclavului decât al lui, acela care rostise acest cuvânt.

– Niciodată? – Plotius se aprinse – cu vorbăria asta vrei doar să ne sperii? Sau vrei să mai atragi într-adevăr asupra ta mânia zeilor?

– Zeii...

– Într-adevăr, zeii; ei nu vor tolera să hulești așa mai departe...

Și Plotius, cu brațele îndoite ca un vâslaș, își agită pumnii păroși.

Zeii nu voiau ca el să-și termine versurile, nu voiau ca el să înlăture discordanța versurilor, căci orice operă omenească trebuie să ia ființă din crepuscul și din orbire, așadar să rămână în discordanță; aceasta este hotărârea zeilor. Și totuși, acum știa: în această discordanță e dat nu numai blestemul, ci și harul, nu numai insuficiența omului, ci și apropierea sa de zeu, nu numai nedeșăvârșirea sufletului omenesc, ci și măreția lui, nu numai orbirea operei omenești născute din orbire, ci și puterea sa de presimțire, fără a cărei viziune oarbă nici nu ar fi fost creată, căci opera – și în orice operă se află germenul pentru așa ceva – depășindu-se cu mult pe sine și depășindu-l pe cel ce a creat-o, îl transformă pe cel ce creează în creator: căci discordanța universală a evenimentului intervine abia când omul începe să acționeze în univers – nici în cele ce se întâmplă zeului, nici în cele ce se întâmplă animalului nu există discordanță – abia în discordanță se dezvoltă măreția fecundă a destinului omenesc, care este o extindere mai presus de sine: între lipsa de grai a animalului și cea a zeului se află cuvântul omenesc, așteptând ca el însuși să tacă în extaz, depășit de strălucirea ochiului, a cărui orbire a devenit în extaz văzătoare: orbire extaziată, nedeșertăciunea.

– Oh, Plotius, zeii... am cunoscut harul și mânia lor, am primit de la ei lucruri bune și poveri... sunt recunoscător și pentru unele, și pentru celelalte...

– Așa e drept și așa se cuvine... așa e întotdeauna...

– Sunt recunoscător și pentru unele și pentru celelalte... viața a fost bogată... și pentru *Eneida* sunt recunoscător, ba chiar pentru discordanța ei... aș dori să fie păstrată așa discordanță cum e...însă tocmai de aceea... testamentul, Plotius... tocmai de aceea trebuie pus în ordine... chiar și în cinstea zeilor...

– Cu un țaran nu te poți certa... așadar, nu vrei să amâni?

– Testamentul trebuie făcut, Plotius... și tu, Lucius, poți să-l redactezi așa cum am arătat?

– Asta nu-i o treabă grea, Virgiliu... mai corect ar fi, desigur, dacă ți-ai dicta dorințele; numai că refuz să scriu orice s-ar referi la plata muncii de editare...

– Bine, Lucius, din partea mea, n-ai decât să te înțelegi singur în privința asta cu Cezar...

– Deci vrei să începi îndată dictarea?

– Dictarea... voi dicta – oare mai putea face față acestei îndatoriri? – voi dicta; dar înainte mai dați-mi o înghițitură de apă, ca să nu mă apuce din nou tusea și să mă întrerupă... iar tu, Lucius... poți să pui între timp în document ziua... ziua de astăzi...?

Plotius îi întinse paharul:

– Bea, Virgiliu... și cruță-ți vocea; vorbește încet... Apa alunecă rece prin gâtlee. Iar când paharul se goli până în fund, mai inspiră o dată, și vocea i se supuse voinței:

– Ai pus data, Lucius?

– Desigur... La Brundisium, în a noua zi înaintea calendelor lui Octombrie în anul șapte sute treizeci și șapte de la întemeierea urbei romane... e bine, Virgiliu?

– Fără-ndoială, e bine... aceasta e ziua...

Susurul continua, susurul fântâniei din perete, susurul din umbra frunzișului, susurul fluviului, al fluviului de neoprit, care devenise firește atât de lat, încât nu se mai putea ajunge la malul opus, ba chiar nici nu se mai putea zări. Totuși, nu mai era nicidecum nevoie să întinzi mâna până acolo, fiindcă, iată, chiar pe malul acesta, aici pe învelitoarea patului, putând fi atinsă cu mâna, o scânteiere aurie: mlădița de laur! pusă aici de August, de zei, de destin, de Iupiter însuși; frunzele sclipeau ca aurul.

– Sunt gata, Virgiliu...

Și vocea ascultă voința:

– Eu, Publius Vergilius Maro, astăzi în vârstă de cincizeci și unu de ani, aflându-mă în perfectă... stai... nu scrie perfectă, ci perfect satisfăcătoare ...așadar, aflându-mă într-o perfect satisfăcătoare stare de sănătate trupească și spirituală mă simt îndemnat să întregesc dispozițiile mele testamentare de până acum, care se află depuse în arhiva lui Gaius Iulius Caesar Octavianus Augustus, precum urmează... ai scris toate acestea, Lucius?

– Desigur...

Și vocea ascultă voința:

– Împiedicat în mod regretabil prin dorința lui August, care mi-a arătat multă îndurare... nu, șterge în mod regretabil, iar dacă n-ai scris, cu atât mai bine... așadar, împiedicat prin dorința lui August, care mi-a arătat multă îndurare, să-mi ard poemele, hotărâsc mai întâi ca *Eneida* să fie socotită o operă dedicată lui August, iar în al doilea rând ca toate manuscrisele mele să treacă în posesiunea comună a prietenilor mei Plotius Tucce și Lucius Varius Rufus, astfel încât, la săvârșirea din viață a unuia dintre cei doi, supraviețuitorul să devină de la sine singurul lor posesor. Îi însărcinez pe cei doi numiți prieteni ai mei cu revizuirea riguroasă a moștenirii mele literare, care prin aceasta trece în posesia lor; vor fi valabile numai textele examinate în modul cel mai riguros, îndeosebi în ele nu se va șterge sau adăuga nimic, iar copiile pentru librari, în măsura în care se vor solicita copii, vor fi executate numai după aceste texte singure valabile, în orice caz, lui Cezar August i se va înmâna neîntârziat o copie curată și corectă. Pentru toate acestea, Plotius Tucce și Lucius Varius Rufus sunt îndatorați a purta cea mai mare grijă... ai scris totul, Lucius?

– Desigur, dragul meu Virgiliu... și întocmai așa se va face, dacă se va ajunge într-adevăr vreodată acolo.

Și vocea continuă să asculte voința.

– Corespunzător îngăduinței lui August, sunt autorizat a-mi elibera sclavii; aceasta se va întâmpla îndată după încetarea mea din viață, iar fiecare dintre acești sclavi i se va plăti un legat de o sută de sesterți pentru fiecare an petrecut în serviciul meu. Mai departe, hotărâsc ca o sumă de douăzeci de mii... nu, scrie treizeci de mii de sesterți să fie cheltuită cât mai devreme pentru ospătarea poporului din Brundisium. Toate celelalte dispoziții asupra averii mele se găsesc în primul testament, pe care l-am amintit la început; acela rămâne deci pe deplin în vigoare, cu mențiunea că masa moștenirii se micșorează corespunzător prin noile legate adăugate aici, lucru pe care nădăjduiesc că principalii mei moștenitori, anume Cezar August și fratele meu Proculus, apoi, pe lângă Plotius Tucce și Lucius Varius și Gaius Cilnius Maecenas, nu-l vor socoti ca pe un semn de neprietenie... aceasta e, desigur, totul... va fi destul... nu-i așa, e destul?

Vocea nu mai ascultă voința. Chiar ultimele cuvinte au trebuit să fie scoase dintr-un gol uriaș, iar acum nu mai rămase decât acest gol, un gol rău, istovit și de necuprins, întins la nesfârșit, de neiscodit în întinderea ca și în ungherele lui, un gol de spaimă fără spaimă, un gol de uitare, umplut doar de o ciudat de cumplită trezie a uitării, un gol prin a cărui carcasă rătăcea șuierând febra. Totuși, lunecând repede și nevăzut, se mai afla colo încă ceva nespus, care mai trebuia spus neapărat, ceva legat de toate cele de mai înainte și totuși nelegat, astfel că trebuia găsit, căci altminteri tot ceea ce se întâmplase ar fi fost insuficient. Era ceva nu mai puțin important decât versurile înseși, care mai întâi trebuiseră nimicite, iar acum trebuiau păstrate.

– Unde... unde este cufărul?!

Plotius îl privi cu întristare:

– Virgiliu... la August... păstrat bine... nu-ți face griji.

Acum, însă, Lucius se apropiase cu documentul, deși era insuficient, pentru semnătură. Sau nu lipsea

decât semnătura? Asta era ceea ce trebuia găsit?

– Dă-mi...

Își puse semnătura, dar textul era ilizibil; evident, din cauză că era insuficient, literele dănțuiau amestecându-se.

– Trebuie să mai adaugi ceva, Lucius... să adaugi ceva... fragmentarea cânturilor nu e îngăduită...

– Da, dragul meu Virgiliu.

Și Lucius se așeză din nou în poziția celui ce scrie după dictat.

– Fragmentarea cânturilor nu e îngăduită și... și interzic să se adauge sau să se omită vreun cuvânt...

– Asta am mai scris-o...

– Scrie... scrie-o...

Era fără sprijin și se găsea la capătul puterilor; golul nu mai voia să dea nimic, nici un sunet, nici o amintire, nici măcar susurul monoton al apei. Numai degetele duceau o viață proprie; rătăceau pe învelitoare, se încrucișau mereu, se desfăceau, ca să se încrucișeze iar. Cânturile nu trebuiau fragmentate, nimic nu trebuia fragmentat; lucrul acesta fusese foarte important, dar încă nu era propriu-zis acel ceva care se ținea ascuns în întuneric. Oh, până și golul nu trebuia fragmentat, mai înainte de a remite ceea ce ascundea, iar degetele știau de acel ceva, căci rătăceau în gol, căutând; striveau între ele golul, pentru ca acesta să dea lucrul ascuns, și în timp ce se striveau între ele mereu mai deznădăjduit, faptul se produse: între degete, adânc în gol, abia perceptibilă, ca și când toate negurile firmamentului s-ar fi retras, se arătă o sclipire slabă, pierind ca suspinul unei stele ce pălește, și totuși cuvântul se și află pe buze, eliberat, ca un suspin, căutat și în sfârșit găsit ca prin minune:

– Inelul îi aparține lui Lysanias.

– Inelul tău cu pecete?

Celor pământești li se dăduse satisfacție; era ca o strălucire și ușor ca o șoaptă:

– Așa să fie... lui Lysanias.

– Dar acesta nici nu există, murmură ceva, și era poate Plotius.

– Copilului...

Mai murmura ceva? Era tot murmurul bun al lui Plotius, protector și bun și puternic? o, Plotius, oh, de-ar mai dura, de-ar mai dura murmurul, liniștit și odihnind în liniște, izvarând din profunzimea inepuizabilă a universului lăuntric și a celui exterior, acum, când munca fusese săvârșită, acum, când ceea ce se săvârșise era îndestulător, acum când nu mai trebuia să urmeze nimic, oh, de-ar dura veșnic! Și într-adevăr murmurul dura, murmura mereu, rostogolindu-se moale în cele neîntrerupte, rostogolindu-se moale încoace, val de murmur după val de murmur, mic fiecare dintre ele, nemăsurat de întinse cercurile totalității lor; pur și simplu exista, nu era nevoie să asculți, să faci un efort pentru a-l reține, ba chiar acest eveniment murmurător nici nu voia să fie reținut, căci năzuia să înainteze, amestecat în susurul fântânilor, în susurul apelor, reunit cu ele în tăria incolor-viguroasă a curgerii purtătoare de liniște, el însuși elementul purtător, el însuși liniștea, el însuși curgerea, spălând domol chila și pereții luntrei, o spumegare lunecoasă. Necunoscut era țelul, necunoscut portul de plecare; luntrea nu fusese împinsă de lângă nici un dig, venind din infinit, năzuind spre infinit, călătoria se desfășura totuși viguroasă și precisă în orientarea ei, condusă de o mână sigură, iar dacă ar fi fost îngăduit să te întorci, ar fi trebuit să-l vezi la pupă pe cârmaci, acest ajutor în lipsa de direcție, pilotul care cunoaște ieșirea din port. Dar nu mai puțin, ca sprijin și prieten, rămăsese și Plotius, întrucât, coborât și înălțat în demnitate, el luase asupra-și oficiul de slugă pe banca vâslașilor, amuțit murmurul gurii sale, amuțit și remis universului, aproape imperceptibil găfăitul respirației sale în ușurința liberă de efort, liberă de durere a procesului; așa vâslea el cu brațele încovoiate, tăcând, pe suprafața incolor-murmurătoare, tăcută, a apei, nici pe departe cu atâta violență cum te-ai fi așteptat de la el, dimpotrivă, vâslele aproape că nu se ridicau, aproape că nu coborau, ca să taie fără zgomot umiditatea: în față la proră ședea Lysanias sau poate că acolo stătea el, un băiat care trebuia să însoțească această călătorie cu cântecul lui; totuși, Plotius, pentru care, ca pentru orice pământean, era în ființă interdicția de a se întoarce și căruia, din această cauză, nu-i era îngăduit să-l vadă nici pe băiat, nici țelul călătoriei, Plotius nu se întorcea, nu-l lua în seamă pe băiat și își ațintea neîntrerupt ochii drept înainte, privind peste călător spre cârmaciul de la pupă, ale cărui indicații era îndatorat să le urmeze, privind peste cârmaci în infinitatea celor ce-au fost, din care veniseră. Țărmurile rămâneau în urmă, iar aceasta era ca o despărțire ușoară de ființa și sălășluirea omenească petrecute acolo, despărțire în cele invariabile acum schimbate, despărțire de diversitatea tuturor celor familiare, de imaginile și chipurile familiare de-acolo, nu în cele din urmă de mormântul ce pierdea în cenușiul ceții, dar și de Lucius care continua să scrie cu multă perseverență și care, împreună cu masa lui, se apropiase acum atât de mult de marginea realității, încât o prăbușire de pe înalta coastă stâncoasă amenința ca o inevitabilitate înfricoșătoare, iar despărțirea îi mai privea și pe ceilalți, mulți, care își duceau traiul acolo, făcând din când în când semne prietenești, ca de pildă Horațiu și Propertiu; imagini ale unei lumi familiare, retrăgându-se lin și fără durere, deși dispusă încă să-l însoțească, iar apele, pe care luntrea aluneca mai departe, erau populate de fel de fel de ambarcațiuni, ce-i drept de foarte puține care se îndrumau în direcția opusă, întorcându-se acasă în portul de plecare, pierit cu totul din amintire, dar, în schimb, de nemaipomenit de multe care fuseseră trimise din acest port, flotă după flotă, atât de numeroase, încât marea nesfârșită trebuia să se extindă într-un al doilea infinit, ca să le ofere tuturor spațiul necesar pentru navigație, atât de necuprins cu privirea, încât aproape că nu mai exista nici o delimitare între elementul lichid și cel eteric, iar corăbiile păreau că plutesc în lumina însăși, atât de necuprins cu privirea, încât marea acoperită de corăbii, încât convoiul corăbiilor pornite spre un inexplorabil țel comun era parcă ei însuși țelul: convoiul semăna cu o turmă, și un vuiet blând îl înconjura ca un nor invizibil; erau reprezentate toate felurile de nave, corăbii de comerț și corăbii de război, printre ele și galera fastuoasă a lui August, ferecată în aur strălucitor și împodobită cu purpura încântării, foarte multe cutere de pescuit și alte vase de coastă, mai ales însă o mulțime imensă de bărci minuscule, care apăreau când ici, când colo, ca născute din apă; toate luau parte la călătoria fără sfârșit, dar, în mod ciudat, și cu aceeași viteză, indiferent dacă erau mișcate înainte de o singură pereche de vâsle, ca bărcile cele mici, sau de o masă de câteva rânduri de vâsle, ca marea corabie a lui August, cu toate zburau încolo, ca și când ar fi fost imponderabile, ca și când, de fapt, nici n-ar fi avut nevoie să se scufunde în apă, ca și când ar fi putut pluti pe deasupra ei, iar velele lor erau întinse țeapăn ca sub presiunea unor furtuni care nu se simțeau și care proveneau din vid, căci atmosfera era de un calm deplin, iar vuietul blând se afla într-un niciunde. Marea se legăna în valuri netede, domoale, aproape plane, moale și cenușie ca amurgul, iar în această

netezime de plumb, totuși diafană, se estompa murmurul, se estompa de neauzit în această forță crepusculară care purta aerian pe oglinda ei convoiul de corăbii; sidefie, totuși incoloră se deschidea deasupra scoica cerului, Plotius vâslea, și în urmă rămâneau sunetele vieții, aduse încoace ca o adiere dinspre țărmurile depărtării ce se scufundau, în urmă, în cele ce nu mai puteau fi captate niciodată, rămânea cântecul munților, în urmă, în cele ce zburau pe veci, rămânea sunetul lor de flaut, în urmă rămânea chiar și ecoul sunetului ce răsunase cândva în propriu-i piept, între cele niciodată trăite se scufundaseră sunetele, niciodată trăit murmurul, atotrecutul murmurător și – întrețesut în cer ca o lucire delicată de aur –cântecul băiatului rămase necântat. Ca și când tăcerea ar fi fost încă prea zgomotoasă, intervenise o liniște nouă, o a doua liniște, o liniște superioară pe un plan superior, cu valuri netede, domoală, plană, ca o oglindă a oglinzii apelor, deasupra căreia era așezată; iar dacă oglinda apelor se și preschimbase în ceva nou, în ceva fluid și tăcut, în care corăbiile grăbite nu mai despicau brazde și care mai consta atât de puțin din picături, încât nici o picătură nu mai rămânea lipită de vâslele ridicate, nici una nu picura de pe ele, această transformare devenise acum o îmbinare deplină a oglinzii și contra-oglinzii, a liniștii și contra-liniștii, devenise o stare intermediară comună plină de o nouă concomitență și de o viteză egală, ba chiar de o audibilitate concomitentă, astfel încât cele vizibile, audibile, sensibile, deși rămase în urmă în invizibilitatea, insensibilitatea unui infinit de mult părăsi, de negăsit, rămâneau totuși nevătămate și, deși recăzute printre cele de nenumit, nu-și pierduseră nici numele, nici esența – rămâneau în urmă și erau totodată prezente, rămânând în urmă, pentru că erau depășite, dăinuind datorită acestei depășiri, preschimbate de ea într-o rămânere transformată, și nimic nu era exceptat de la aceasta, fiindcă ceea ce era depășit astfel era universul însuși, universul în bogăția diversității conținuturilor sale obiectuale și umane: corăbiile care ieșiseră din port asemeni unei turme, ca pentru a însoți și a saluta, acum când pesemne misiunea lor luase sfârșit, erau depășite una după alta, nu ca la o întrecere, nu ca la un concurs, nu, totul se întâmpla fără vreo schimbare a vitezei, fără vreo încetinire din partea celor ce rămâneau voluntar în urmă, fără vreo accelerare a luntrei proprii, fără efort, și chiar dacă vrednicia de vâslaș a lui Plotius va fi contribuit întrucâtva la aceasta, acum el se odihnea, o odihnă a respirației și o odihnă a uneltelor, aplecat înainte pe banca lui, îndreptățit să se odihnească, pentru că uneltele pământeste nu mai erau necesare nici unuia dintre cei ce călătoreau aici, iar vâslele, indiferent dacă le țineau acum ridicate din apă sau le lăsau să alunece prin ea, dispăruseră îndată, începând disoluția prin care o navă după alta, așadar și corabia lui August, erau luate dintre cele existente și scăpau în uitare, se scufundau în infinitul rămas în urmă; însă August, stând sub baldachinul de purpură de pe corabia lui fastuoasă, cu scurta biciușca a șefului de echipaj în mână, o lăsă să cadă când fu nevoit să recunoască zădărnicia oricărui nou efort de a mări iuțeala sau chiar de a continua călătoria, puterea îi pieri, îi pieri odată cu numele, cu toate numele pe care le purtase până acum și pe care trebuia să le lepede în clipa aceasta, rămânând fără nici unul, chiar și fără acela de Octavian, totuși pentru sine însuși el nu pieri, iar în privirea fugară pe care îi fu îngăduit s-o mai arunce încoace, în acest rămas bun fără puțința nici unei revederi și a nici unei întoarceri, în acest rămas bun îmbătrânit de oboseală al frumosului chip era inclusă pentru vecie și rămânerea, rămânerea transformată, nepierdută în pierdere, astfel încât împăratul, cu chipul devenit brusc tăcut prin uitare, făptura pământească tăcută prin uitare, numele pământesc devenit tăcut prin uitare se scufundă în cele de neinvocat, ce-i drept, foarte repede – ah, atât de repede – și totuși obține o nouă invocabilitate, o nouă vizibilitate într-o tăcere nouă și superioară, pe un plan superior. Căci transformarea care se petrecuse aici, era transformarea lumii exterioare într-o lume interioară, era contopirea viziunii exterioare cu cea interioară, era tocmai această confundare dorită dintotdeauna, niciodată realizată și dusă totuși abia aici la bun sfârșit: dintr-odată, tot atât de repede ca și prăbușirea lui spre infinit, cel ce se numise până acum August era văzut în clipa aceasta din interior, într-o perspectivă lăuntrică, așa cum îi e dată altminteri numai celui ce visează, celui pierdut în vis, când își uită propria-i natură pământească și – cunoscând prin vis – se recunoaște pe sine în propria-i alegorie, când ultimul fond cristalin, de lepădat, al însușirilor sale i se revelă ca simplă formă, ca un joc cristalin de linii, ba chiar ca un număr gol în ultima ființă onirică; crescută mai presus de sine însăși era acum această perspectivă interioară, iar ea îl cuprinsese pe cel ce dispărea acolo, pe prieten – oh, de nepierdut este cel văzut din interior în unitatea lui cea mai nudă. Oh, transformare a sfârșitului în început, retransformare a simbolului în imagine primordială, oh, prietenie! Și deși numai puține lucruri îi fuseseră vreodată atât de familiare ca figura aceuia pe care în prietenie îi fusese îngăduit să-l numească Octavian, nu altfel se întâmplă acum cu toate celelalte fapte care navigau împreună în luntre eterice și erau depășite una după alta, chipurile lor piereau pentru vecie, fără să piară; iar oricare ar fi fost cei ce continuau să navigheze împreună cu ei, văzuți o clipă și dispărând în urmă în aceeași clipă, oricum s-ar fi numit cândva sau încă se numeau – cine erau aceia?

cel de-acolo era într-adevăr Tibul, îndrăgostitul melancolic Albius Tibullus, în veșteda-i tinerețe? cel de colo era Lucrețiu, mare și dur în nebunia lui teribilă? cel de colo era bărbăția de cincizeci de ani a lui Salust într-o maturitate neschimbată de neschimbat, nu era el, dătătorul de nume acum dezbrăcat de propriu-i nume? și cel de colo nu era chiar demnitatea venerabilă a lui Marcus Terentius Varro, gheboșat de bătrânețe și cu trupul împușinat, totuși încă viguros în zâmbetul înțelept, blând-batjocoritor al chipului de moșneag ce pierea – oh, oricine ar fi fost cei ce se adunaseră acolo din prietenie, ca să-și ia un ușor rămas bun, un alai de sprijin și alinare, toți laolaltă, chip după chip, bărboși sau fără barbă, tineri sau bătrâni, bărbați sau femei, pierzându-și mai repede sau mai încet trăsăturile de odinioară, preluaseră transformarea definitivă, de vreme ce erau pe cale să se prăbușească înapoi, până la ultimul rest de nume, în cele de nechemat, în cele uitate, în înfățișarea lor figura omenească devenise expresia nespusă, nespus de clară a esenței lor fundamentale, scutită de orice relație, figură profund adevărată în sinele lor nelimitat, anonim; ei nu mai aveau nevoie de un mijlocitor pământesc și de pământeasca lor chemare pe nume, deoarece erau cu toții văzuți din interior, deveniseră vizibili din interior, cunoscuți din interior, deoarece pătrunseseră în privirea de prieten, pătrunseseră împreună cu privirea de prieten în evenimentul unei autocunoașteri care își are obârșia în cel mai adânc strat lăuntric al eului, în profunzimea eului dincolo de simțuri, și nu mai vede persoana sensibilă, nu mai vede alegoria sensibilă, ci numai imaginea primordială cristalină, unitatea cristalină a însușirilor ei esențiale, odihnind atât de pur în rațiunea ei, atât de eliberată de amintire și tocmai de aceea atât de definitiv amintită, încât toate chipurile de prieteni erau strămutate într-o nouă stare intermediară a amintirii, într-o nouă stare intermediară a perceptibilității, pline de umbre ce iradiau lumină în răsunetul mut al liniștii lor. Pătrunseseră în al doilea infinit.

Liniște în interiorul liniștei – hotarul fusese deschis din toate părțile, dar oricâte lucruri erau lăsate în urmă și rămăneau în urmă prin cele ce nu mai puteau fi găsite niciodată, nimic nu putea să se piardă în echilibrul sferei universale; cu adevărat, oricât de multe-lucruri ar fi fost lăsate în urmă, aceasta nu însemna nici sărăcire, nici însingurare, ba însemna chiar o îmbogățire, pentru că toate cele uitate se păstrau. Spațiul ne-amintirii includea mereu alte zone ale spațiului amintirii și se menținea totuși în acest spațiu al amintirii, ba chiar cele două spații se reuniau tot mai intim într-un al doilea spațiu al amintirii înlăuntrul celui dintâi, într-un spațiu al unei transparențe superioare a amintirii, al unui infinit superior al amintirii, în așa măsură dedublare a ființei într-o nouă unitate, încât până și liniștea plumburiu-gingașă a apelor se îmbina într-o nouă unitate cu aceea ce se întindea deasupra ca o oglindire gingașă, aurie a ei – amintire înăuntrul amintirii – reunite în acea liniște ce-l cuprinde pe cântăreț mai înainte de a atinge coardele, iar într-o asemenea liniște, neintonată lira, așteptarea lipsită de așteptare, ceea ce cânta și ceea ce asculta, cântărețul și ascultătorul erau reuniți într-o comunitate nouă, de vreme ce acum izbucnea în vuiet muțenia puternică a cântecului sferelor, născută din muțenie, totuși născută la fel în ei amândoi, răsunând din liniște, totuși răsunând la fel în ei amândoi, dualitatea amândurora devenită una, devenită una cu liniștea, cu așteptarea, cu lira, reunirea într-o ființă prin cântec, cele existente absorbite de ființa sferelor; nu mai exista cineva care așteaptă și ceva așteptat, nu mai exista cineva care ascultă și ceva ce poate fi ascultat, cineva care respiră și răsuflarea, cineva însetat și băutura. În noua unitate binară nu mai exista nici o bipartiție, cele bipartite se contopiseră într-un proces unitar de nedesfăcut vreodată, în așteptarea însăși, în ascultarea însăși, în respirația însăși, în setea însăși, iar fluxul infinit, inclus în unitate, era așteptarea, era ascultarea, respirația, setea, se transformase din ce în ce mai mult în ele, devenea mereu mai stăruitor și mai urgent, incontestabil și mereu mai incontestabil, devenea poruncă, devenea anunțare, și tot astfel și pentru Plotius, căci, ca și cum ar fi știut de anularea oricărei durate, ca și cum ar fi știut de binaritatea căreia îi este supusă orice unitate și căreia trebuia de asemenea să i se supună și el, renunță la unitatea ființei sale, deveni, cel puțin pentru un anumit răstimp, o dualitate, deoarece sub un chip rămânea liniștit și odihnindu-se pe banca vâslașului, dar sub celălalt se ridica și se apropia acum cu mers legănat de marinar, aducând încă o dată și vădit pentru ultima dată cupa, pentru ca însetatul – oh, îi era oare sete?! – să mai bea încă o dată din ea: iar când aceasta se întâmplă, iată, ceea ce bău nu fu băătură, ceea ce se stinse nu fu sete, nu, fu o alăturare, fu o participare la întregul ființei dispersate într-o dublă oglindire, fu o resorbire în fluxul infinit al apelor, fu o pătrundere de către vederea interioară a invizibilității, totodată însă și știința fără de știință proprie locului unde se închide inelul cunoașterii, cel care cuprinde neantul, era însăși închiderea, era concluziunea nelimitării cu dublă orientare, în care viitorul trece în trecut, trecutul în viitor, astfel că acum – oh, dedublare înăuntrul dedublării, oglindire înăuntrul oglinirii, invizibilitate înăuntrul invizibilității – nu mai era nevoie aici ele nici un mijlocitor și de nici o unealtă, nici de cupa care să cuprindă lichidul, nici de mâna care să întindă cupa, aproape că nu mai era nevoie de gura care să primească băutura, nu mai era nevoie de toate

acestea, fiindcă orice acțiune, fie băutul sau orice altceva, mai mult chiar, fiindcă orice viață în întregul ei fusese rarefiată și dizolvată de forța unei întrețeseri care anula orice dezacord și nu mai tolera nici o divizare; și iată, fildeșul cupei se transformă în corn solid, brun, pentru ca, sub această înfățișare, să piară într-un ușor nor brun, iar toate cele ce-au fost pieriră împreună cu cupa, nu ca o simplă scamatorie de vis, ci ca un vis prevestitor căruia îi este conferită rămânerea în nezădărnicie, și tocmai de aceea Plotius dispăruse și el acum, tocmai de aceea, sub efectul dedublării care dizolvă chipul, luase și el același drum ca și ceilalți însoțitori, cufundat împreună cu ei până la ultimul rest de nume în cele eterne, în cele ne-amintite, totuși rămânând printre cele amintite, subzistând ca acela ce fusese, subzistând ca prieten. Așa se petrecu, în vreme ce lichidul lipsit de umiditate, băutura fără gust se scurgea printre buze și prin gâtlee, fără ca buza, limba, gâtleejul să fie udate, așa se petrecu despărțirea de Plotius, se petrecu întru ajutorul prieteniei sale; și înconjurați de razele ochiului universal, învăluți de zăbranicul de lacrimi al universului, de umezeala de uitare a universului, privirea prietenului întoarsă pură ca adevărul spre privirea prietenului, cei doi putură să rămână fără lacrimi, mai presus de durere, eliberați de durere, atât de tăcut, încât le fu ușor, un rămas bun ușor – liniște în liniște.

Nu mai era de reținut nimic, nu mai trebuia reținut nimic, nimic nu mai era discordant, iar el, cel care băuse băutura, el, Publius Vergilius Maro, nu mai avea acum nici el nevoie de nume, putea să-l lepede de la sine, putea să-l lase a păli ca un simplu lucru doar știut, ca o uitare delicată, minunat de castă, deoarece călătoria continua singuratică, deși nu însingurată, prin cel de-al doilea infinit. Nu mai ademenea nici o teamă, nu mai era nevoie să aibă loc nici o întâlnire. Lumina deveni și ea mai singuratică, mai pură și mai castă ca înainte, trecuse în crepuscul, într-un crepuscul ciudat și mirific al dăinuirii nedefinite, indeterminabilă ora începutului ei, inestimabilă durata ei, fiindcă soarele, coborât până la marginea incomensurabilă a apelor, nu putea să se decidă, ca într-o șovăială gingașă, să se scufunde în ele, dimpotrivă, ca vrăjit de imaginea Scorpionului, pe care o căutase, atârna foarte imobil, luminând stins pe un cer fără nori, înconjurat de sclipirea totalității stelelor. Timpul își pierduse durata, iar peste liniștea goală plutea călătoria, scăldată în liniște, într-o lunecare odihnitoare; deși văduvită de orice iuțeală și doar simțită și incertă în ceea ce privește țelul ei, călătoria avea totuși o direcție, care se putea descifra după stele. Băiatul stătea în față la proră, scăldat de curgerea amurgului, deși silueta lui se distingea destul de clar pe firmament, pe un firmament a cărui limpezime supradepărtată se și extindea dincolo de toate granițele clarității, și, fără a se putea determina dacă era glasul unei călăuze sau al cuiva copleșit de nostalgie, ținea brațul ridicat, arătând înainte, urmând cu trupul, urmând mișcarea întinsă încolo, care dorește să apropie țelul și totuși nu poate să-l prindă din zbor. Oare mai putea fi numită călătorie această lunecare ce nu se mai folosea de vele și de vâsle? nu era oare o oprire în loc, schimbată amăgitor într-o mișcare aparentă din cauza mișcării contrarii a cupolei astrale? Călătorie sau ne-călătorie, era starea intermediară a științei, era încă, iar luntrașul continua să stea liniștit acolo în spate la postul său, prezența sa fiind simțită tot atât de intens, iar orice sentiment de siguranță provenea, ca și mai înainte, numai de la el și nu de la făptura mult prea fugară, mult prea evanescentă a băiatului, nu, luntrașul hotăra direcția, el singur, chiar dacă în realitate aceasta depindea de mișcarea astrului. Soarele cobora tot mai adânc, descinzând în întunecatele flăcări stacojii; tot mai stinsă devenea strălucire lui, în ciuda perspectivei lipsite de nori, lipsite de ceață, atât de stinsă, încât limpezimea amurgului bătea mereu mai mult în noptatic, făcând să scânteieze spațiul astral, înnopta, încă nu era noapte; cântecul tăcut al sferelor devenea mai noptatic, noptatic mai liniștit, noptatic mai bogat, întrețesut cu muta bătaie de chimval a luminii stelare, și cu cât răsuna mai plin, desfăcând vâl sonor după vâl sonor, cu atât mai vizibil devenea băiatul, cu atât mai clar se desprindea el din întunecime, și totodată se vădea că această vizibilitate se datora unei lumânări tăcute care pornea de la mâna întinsă călăuzitor a băiatului și devenea cu o tărie crescândă centrul celor ce se întâmplau: ceea ce emitea aceste raze ca o mantie de lumină pe umerii lui Lysanias era inelul, inelul pe care i-l destinase lui Lysanias și pe care acesta îl ținea sus, cu mândrie parcă, iar dacă la început lumina inelului fu asemănătoare doar sclipirii unei stele în cenușiul zorilor sau al amurgului, la limita stingerii sau a aprinderii strălucirii, acum era ca o licărire călăuzitoare, care plutește înainte, un surâs astral călăuzitor, ținut sus de mâna băiatului, ridicat în sus, ca să lumineze, adia încoace ca o amintire fericită venind din cel mai lăuntric lăuntru al spațiului pământesc al uitării, care fusese străbătut de lățime, înălțime și adâncime, străbătut de timp, străbătut de durerea fierbințelii de foc și a răcelii de gheață; ea însăși străbătută de amintire adia dinspre lumina inelului, adus încoace blând ca un ecou, copilăresc ca un ecou, propriu ca un ecou într-o receptivitate ce ferecea, simulând durerea. Căci nimic nu mai purta nume, numai băiatul Lysanias îl mai purta pe al său, iar amintirea care străbătea aici, de necaptat, fericiind, clipa de-acum fără amintiri, această amintire în starea intermediară a sensibilității desensibilizate, această licărire ulterioară gata de

uitare a dedublării și a bipartiției de odinioară, la a cărei chemare de ecou băiatul Lysanias mai avea parte în virtutea numelui, se stingea în chemare, deoarece pătrundea, pe un plan superior, în știința fără știință a celui de-al doilea infinit, pierrea într-acolo unde se dezagregă orice altă știință, pierrea ca iradiere a inelului, dăinuind însă în iradiere, revărsată înăuntrul zâmbetului lui Lysanias, în glasul lui, care nu mai voia să vorbească, în privirea lui, care nu mai privea încoace, revărsată înăuntrul lui ca o muzică fără sunete, revărsată înapoi ca perspectivă lăuntrică a băiatului, ca o știință fără știință despre depărtare și apropiere în una, revărsându-se afară în luminarea amurgului, în luminarea unei curgeri crepusculare care, lipsită de depărtare, lipsită de apropiere, închide orice dualitate în unitate, cel care privește fiind totodată cel străbătut de raze. O, crepuscul, o domeniu intermediar, curgând și scurs în odinioară, fluent și revărsat sufletul! Totuși, oricât de puțin se înnopta cu adevărat, amurgul propriu-zis trecuse, domeniul intermediar fusese anulat; sub stolurile de stele, aprinse într-o luminozitate deplină, globul soarelui se odihnea într-o roșeață rece-întunecată, jos de tot, pe orizontul auriu-plumburiu, plumburiu-auriu al apelor, ba chiar ai fi putut crede că s-a și scufundat în ele, fiind reoglindit deasupra ca urmare a unei neobișnuite răsfrângerii a luminii, căci, ca legat de sfera inferioară, ca într-o oglindire a drumului său suboceanic, el începu să se rostogolească domol de-a lungul orizontului și, străbătând acolo o constelație după alta, năzuia spre punctul răsăritului, de unde avea să se înalțe din nou, aducând dimineața, soare, rămânând în ipostaza-i nocturnă, oglindirea lui sau el însuși, într-o mișcare simetrică sau proprie, în încarcerare pământească sau în libertate eterică, nu se putea stabili, iar crugul de sus și cel de jos se încrucișau în neștiință, definitivă și mare în splendoarea domului stelar rotitor: ca și cum călătoria ar fi ținut spre soare, ca și cum țelul ei ar fi fost acela, ca și cum soarelui i-ar fi fost destinat gestul nostalgic al băiatului, luntrașul urma calea imaginii de un roșu arzător, iar vârful luntrei, într-o rotație extrem de înceată, rămânea neconținut orientat către astru, era atras de acesta într-o rotație reală sau aparentă, abia acum indistingibilă una de alta, deoarece în cursul acestui eveniment nocturn-nenoturn, luntrea se alungise într-un fel cu totul extraordinar și avea să se alungească fără îndoială neconținut mai departe, ceea ce se observa din creșterea depărtării până la băiatul de la proră, din dispariția prin scufundare a cârmaciului din spate, o alungire înainte și înapoi a navei, o creștere care revendica pentru sine și prelua în sine o parte din viteza deplasării, preschimbând viteza în creștere, într-o creștere ce cuprindea atât de irezistibil totul, încât, dacă ar mai fi durat, trebuia până la urmă să oprească pe deplin în loc și călătoria și chiar noaptea însăși, ba chiar să transforme în invariabil variabilul ce rotea de jur împrejur; călătoria devenise infinit de înceată, iar rotundul zonei de sus și al celei de jos, oglindindu-se în strălucirea astrelor, se întindea în aceeași tihnă în jurul opririi lunecătoare, privirea tăcută a sferelor, care se oglindește în ea însăși, ochiul cenușiu al apelor și cenușiul mai întunecat al ochiului cerului deasupra, ambii estinși unul în altul, ambii estinși până la a deveni noaptea limpezimii, estinși până la a deveni acel clar-obscur în care nu mai există nici o durată și nici o întâmplare, nici un nume, nici un hazard, nici o amintire, nici un destin. Încă de mult, poziția orizontală nu mai era o poziție orizontală, nu mai exista nici stat în picioare, nici ședere, nu mai exista decât o privire și o deplasare fără de trup, ce-i drept încă legată de centrul luntrei, dar de pe acum atât de dezlegată și eliberată de aceasta, încât părea lepădarea ultimelor cătușe, împlinirea finală a unei presimțiri de mult uitată, de mult imemorabile, revenirea diafană în amintire a urâtei plutiri libere, pe care o presimțise; tot mai puternică devenea dorința de a fi părtaş la ea, de a realiza presimțirea plutitoare, de a pluti el însuși în ea, în cele neamintite, care sunt totodată cele viitoare presimțite de a pluti spre lumina împrumutată a inelului, de a pluti liber spre Lysanias, singurul care mai purta nume, destin și amintire, ah, de a putea pluti spre cel scăldat de raze, care poate că era încă un băiat de țăran, dar poate și, larg înconjurat de aripile răcorii de septembrie și eteric mișcat de ele, de pe acum un înger, ah, de a putea pluti către el, ca să atingă aceste aripi și să cerceteze încă o dată chipul din nou familiar, profunzimea dezvăluită a chipului în lumina prietenos-bună a inelului astral, simțind adâncime după adâncime, ah, mereu mai puternică devenea dorința, devenea nostalgia după cel ce indica nostalgia, devenea nostalgia după vuietul blând al revărsării de odinioară, după susurul moale-cenușiu în care stăruise acel odinioară – dorință dureros-îndurerată care conține toată spaima de despărțire și vrea să păstreze fața din urmă, nostalgia dureros-îndurerată care se apără de ultima cunoaștere, tremurând în spaima despărțirii, căci oricât de însetat e sufletul, în presimțirea viitorului, de ultima-i plutire eliberată, îi este greu să părăsească starea intermediară a călătoriei și să intre în al doilea infinit, greu apasă asupra lui interdicția de a se întoarce spre infinitul familiar-unit al lui odinioară, încă mai grea porunca de a renunța definitiv la trecutul echivoc în favoarea univocității viitoare: putea băiatul să arate oricât de univoc și plin de nostalgie spre cele ce aveau să vină, lumina din jurul lui rămânea totuși echivocă, echivocă în oglindire și re-oglindire imaginea soarelui arzând roșie, astrele licărind, discul lunii auriu mat, iradierea inelului fără direcție, astfel încât cele

trecute și cele viitoare se împleteau într-o singură licărire, lumina mărilor și a cerurilor cu sclipiri întunecate întrețesută multiplu și echivoc cu aceea a imaginii indicatoare a geniului, și n-avea decât aceasta să rărnâcă constantă în ea însăși, constantă în gestul său ce indica viitorul, ea era plină de o inconstanță licăritoare, era străbătută licăritor de toată diversitatea și echivocitatea celor ce-au fost, era inconstantă prin chipul ce se schimba neîntrerupt, schimbătoare în trăsăturile sale, care erau uneori acelea ale lui Cebes, alteori ale lui Alexis, câteodată însă, mai fugare în amintire decât cele ale altora, chiar și imaginea lui Enea, cu toții anonimi și mereu acoperiți de fața lui Lysanias, care-i era proprie, dar tocmai de aceea și ademenire, căutându-l pe odinioară în cele viitoare, tocmai de aceea ispită de a se întoarce spre ceea ce îl îndruma înainte, totuși încă de pe acum nemaifiind ispită, ci o nouă știință, deoarece băiatul plutea în intangibil, cu siguranță nu mai era un seducător, aproape nici un conducător, ci doar un îndrumător, un îndrumător către înainte, a cărui mână arătând înainte, dacă nu are să coboare, nu poate fi atinsă niciodată – despărțirea; într-adevăr, un asemenea rămas-bun dezvăluit, știutor odihnea și în zâmbetul plutitor, întors spre înăuntru al băiatului, iar rămasul-bun era o știință comună, o știință despre anularea domeniului intermediar, o știință despre al doilea infinit, în care călătoria se oprește în loc, o știință că luntrașul de-acolo din spate, pilotul de la pupă, cel care oferea protecție, sprijin, calm, urma să devină acum unicul conducător, conducătorul ultim-definitiv ce slujește, fiindcă, neslăbit de depărtarea crescândă și dincolo de ea, dispune, el singur, de puterea de a cuprinde cu o mână protectoare sufletul, pentru ca acesta, înmlădiat în mână, zărind în ea, sprijinindu-se în ea, ținut drept de ea, mlădiat poruncii iubitoare, să devină fără teamă capabil de a fi părtaș al științei, plutind în tensiunea dintre certitudine și nostalgie, plutind între infinituri, sufletul pregătit în știință, stăruind în știință, într-o așteptare fără așteptare. Nostalgia ce plutea presimțind începea să se împlinească, devenea împlinire plutitoare. Plutind ca băiatul de-acolo din față de la proră, știința, călătoria năzuia spre o odihnă în plutire comună, și cu cât dura mai mult, cu cât se prelungea creșterea nopții și a luntrei nocturne, inestimabilă durata, inestimabilă orice măsură, îmbibată de umbre, saturată de umbre luminozitatea nopții, cu atât mai fugară devenea silueta băiatului ce se îndepărta plutind, devenea mai fugară și mai fugară, mai nudă și mai nudă, înmlădiată în luminozitatea stelară, înmlădiată în umbră, despuiață de veșminte și mai mult decât de veșminte, despuiață până la deplina transparență, așa pluteau mlădiați unul în altul noaptea și băiatul, oh, străvezii. Încă nu și totuși de pe acum – oare acesta era pridvorul realității? pridvorul unei patrii deasupra căreia se rotesc toți sorii, toate lunile, toate stelele, plin de strălucire? Într-acolo arăta băiatul, dar spre ceea ce arăta el erau cele iradiant lipsite de direcție, într-acolo năzuia luntrea, dar era aproape o oprire în loc, deoarece creșterea luntrei începea să se apropie evident de hotarul infinitului; era știință, știință a nopții, încă nu aceea a zilei, numai știință despre viitoarea știință, și tocmai prin aceasta încă de pe acum din nou știință pe deplin valabilă, era o știutoare inundare mai mare și mai blândă decât orice revărsare de eter și de ape, chiar dacă acoperită împreună cu aceasta de același cer în aceeași invariabilitate – liniște, invariabilă și totuși gata să pătrundă într-o nouă liniște pe un plan superior, pregătită pentru o nouă liniște, știință, invariabilă și totuși gata de a se orândui într-o nouă știință, ba chiar pregătită pentru aceasta: ca purtată de liniște și știință, ca săltată în sus și eliberată de greutate, ceea ce aluneca aproape că nu mai era o luntre, mai era doar o plăsmuire a nopții plutind la infinit, care aproape că nu mai atinge apele, ci era pe cale să se dizolve în infinit; și ea însăși infinită, ea însăși pregătită de odihnă, pătrundea plutind în presimțitul fără direcție al infinitului crescând, plutea către curcubeul nopții, întins, de asemenea plutind, în șapte culori, de la răsărit spre apus, ca o plutitoare poartă a timpului în repaos, scufundându-se în lichid, fără a-l atinge. Încet ca și călătoria încetinită până la oprirea în loc, încet ca șovăielnicul astru solar, care șovăia mereu mai mult, până la oprirea în loc, în cursa lui către punctul noului său răsărit, cu fiecare interval ce-l apropia de acesta, foarte încet, de-a dreptul imperceptibil, luntrea se dizolva, devenind invizibilă, devenită invizibilă, iar acolo în față, unde fusese mai înainte vârful bărcii, acolo, departe în față în depărtarea crepusculară, acolo chipul lui Lysanias se desprinsese și zbura înaintea luntrei, se înălța în zbor, împrăștiind raze, în nocturn, zbura ca un gest călăuzitor, ca o mână îndrumătoare, ca o îndrumare strălucitoare; era ca și cum noaptea ar fi vrut să se desfășoare încă o dată în destinul caducității sale într-o deplină splendoare în lumea de aici, strălucirea stelelor se intensificase și mai mult, ca pentru un ultim salut și un ultim alai, stelele se adunaseră în număr și mai mare decât înainte, se adunaseră într-o frumusețe ultim-pământească, străbătută de galaxii, toate vizibile concomitent în crugul lor complet, deși privirii îi era acum îngăduit să se întoarcă, toate știute, nespuse știute, chip de stea după chip de stea, nume după nume, chiar dacă intraseră de mult cu numele lor în spațiul uitării, frumusețe, chiar dacă înălțată încă de mult mai presus de orice frumusețe, un al doilea spațiu al amintirii astrelor înăuntru al celui dintâi, rotindu-se în jurul recelui pol al cerului, străjuit de semnul Dragonului, în număr atât de complet, atât de

bogate în semne, încât până și cele ce pieriseră se mai iveau încă o dată ca o oglindire din valuri: la nord se menținea trupul licăritor încovoiat al Scorpionului, urmărit de Săgetătorul ce țintea, dar la răsărit, întins, Șarpele își înălța capul scânteietor, iar departe la apus, mai pregătit de plecare decât toți ceilalți, se odihnea Pegasul izbind cu copita deschizătoare de izvor, se odihnea acolo la marginea cupolei, la marginea diversității sclipitoare; străvezie până la ultima adâncime a cupolei, diversitatea nu mai era decât de esență fundamentală cristalină, și ciudat de cunoscută, ciudat de necunoscută, era văzută, ca și tot ceea ce conținea, în perspectiva cea mai lăuntrică a esenței, aproape-depărtată, departe-apropiată, își găsisse de asemenea drumul în așteptarea știutoare – diversificată așteptarea în diversitatea astrală a boltirilor ei, văzut dinăuntrul său universul, de nepierdut cunoașterea cunoscută a acestuia, fața de neatins, de nezărit, de nechemat, de neascultat a stelelor – dar în iradierea străvezie a profunzimii cerului, silueta ce se-ndepărta în zbor. nud-străvezie a băiatului, ea, făptura lui Lysanias, care într-un mod mirific se schimba totuși, ea, care năzuia înainte și totuși rămânea, ea, o imagine de geniu, o imagine astrală, un simbol, ea deveni de asemenea esență fundamentală, deveni ea însăși o însușire a universului scânteietor, în a cărei boltă deschisă zbura, primită de poarta curcubeului în șapte culori și zburând prin ea. Iar în timp ce se întâmplau acestea, ba chiar mai înainte de a se întâmpla, Șarpele se aprinse în flăcări roșii, întregul răsărit al cerului se aprinse în flăcări, cele șapte culori ale curcubeului se topiră în acel roșu aprins, se decolorară, devenind o dungă fildeșie ce pieri repede, fiindcă acum globul soarelui se desprinsese de pe orbita lui în repaos, se ridicase domol, domol până la imperceptibilitate, și totuși, ca și cum și-ar fi lepădat orice greutate, ca și cum s-ar fi înălțat într-o plutire eliberată de greutate, tras în sus de rotirea infinită a cupolei stelare, purtat în sus de gestul de conducător al făpturii de geniu ce zbura mai departe, ridicat în sus de evenimentul de ansamblu, în care un fenomen este condiționat de celălalt, mișcarea de contra-mișcare, oprirea de contra-oprire, legate unele de altele, întreșesute unele cu altele, oglindite unele în altele de temeiul de însușire al oricărei esențe; era schimbare și totodată repaos, în repaosul său perpetuu era atât de schimbător, în schimbarea sa perpetuă atât de în repaos, în ambele însă atât de vibrant, o stingere a vibrației atât de schimbătoare în repaos, încât devenea unitate a cântecului mut al sferelor, răsunând ca o blândă bătaie de chimval din urcarea astrului zilei, răsunând ca un fildeșiu sunet de liră din gestul imaginii de geniu ce zbura către discul de flăcări, iar stolurile de stele erau trase și ele de răsunetul mut, trase spre răsăritul știutor în universul ce privea-asculta. Nu pieri nici o stea, în ciuda luminozității crescânde a dimineții ce urca, de care era depășită propria lor luminozitate, stelele rămaseră în număr complet, cristal astral în bolta lor, față stelară remanentă cu o expresie nespus de clară, iar imaginea de geniu, zburând mai departe prin ființa cristalină, zburând către soare, se desprinsese definitiv, se desprinsese definitiv de plăsmuirea volatilizat-plutitoare, care fusese cândva o luntre; și învăluită în mantia de raze a strălucirii sale, luminând pentru o ultimă schimbare, pentru o ultimă fericire, biruitoare într-o asemenea strălucire crescândă și devenind mereu mai biruitoare, mai plăcută, cu același chip, totuși cu un nume nou, anonim îndepărtata față a băiatului se preschimbă în aceea a Plotiei Hieria, băiatul devenind una cu ea, ea devenind una cu băiatul, devenind una în plutitorul gest îndrumător ce-și stingea licărirea, gest pe care ea îl preluase de la el, inelul aflându-se în degetul ei, către răsărit. Ea, noua călăuză, de așteptat, era Șarpele, scânteind membru cu membru, alunecată în sus încă o bucată pe firmamentul de un roșu aprins, străbătut de flăcările solare și dominând răsăritul, în vreme ce la apus, cedând zilei, calul înaripat se scufunda pălind, împreună cu el luntrașul, pe care îl dusesese cu sine, deoarece aspra-i slujbă fusese împlinită, lanțul sfărâmat; ceda locul soarelui, către care cârmuise călătoria. Oh, ultimă transformare! Făptura de geniu, la început trimisă aici din primul infinit ca o amintire consolatoare, acum, în al doilea, transformată în speranță îndrumătoare – nu trebuia oare să piară și ea definitiv acum, de vreme ce începuse ziua? nu trebuia oare să se întoarcă și ea acasă, în cele neștiute, într-o știință superioară pe un plan superior și de dragul acesteia? Zbura înainte, sclipind fildeșiu, trupul său trecând licăritor în corporal, cu părul fluturând stelar, o flăcără gingașă și rece; depărtarea până la ea continua încă să crească, mâna cu inelul, care arăta calea, atinse de pe acum intangibilul, atinse de pe acum cupola cerului, totuși aceasta nu devenea pieire, devenea rămânere, devenea o zăbovire vrăjită, întreșesută în lumina transformată în zi, ca și cum această transformare a chipului și cealaltă, cea dinții, prin care trecuse băiatul ce plutea în față, ar fi una și aceeași, una condiționând-o pe cealaltă, una născută clin cealaltă, una înflorită din cealaltă: înflorită era ziua, ea era, și înflorea mai departe într-o grațioasă fascinație, odihnind în propria-i lumină, transformată în ea însăși, din clipa când focurile începutului, din care se înălțase, fuseseră șterse și duse, iar, odată cu ele cele vizibile fuseseră vrăjite într-o rămânere grațios transformată; lumina blând-aurie se transformase, fusese fixată prin vrajă în azurul cerului și purta cu strălucirea ei bolta cristalină a zilei, cristalul atrăgător grațios al infinitului, dizolva

fața stelelor în ceva delicat neluminos, astfel încât diversitatea astrelor, acoperită de licărirea unui albastru luminos, în care era aninată, nu mai dădea lumină, și – de un argintiu-opalin stelele, de un argintiu-lăptos discul domol al lunii, fildeșiu-diafan curcubeu întins peste cer ca o amintire a strălucirii nocturne – iradierea ce pornea de la inelul de pe mâna Plotiei se topise acum și ea în nelumină, se stinsese într-un abur fildeșiu încă mai diafan, a cărui caducitate o învăluia pe cea ce se îndepărta plutind, grația ei pălea diafan, pălea, și totuși, suflu revărsându-se în suflu, o înălța până la cea mai transparentă stare definitivă, o licărire opalină în azurul sidefiu. Călătoria se terminase? sosise timpul; nu mai era necesar nici un vehicul; el plutea, înainta pășind pe ape, iar de jur împrejur liniștea dimineții stăruia într-o primăvară fără anotimpuri, de jur împrejur stăruia suflul repaosului și al zilei de repaos, respirat în sus spre cer de oglinda fluidă, respirat în jos dinspre cer către apele aurite, respirate una în alta, zona de sus și cea de jos, repaosul soarelui și repaosul stelelor și repaosul mării în una, într-o unică respirație a unui început de primăvară purtător de neființă, iar în ea deveneau peisaj, peisaj primăvăritic, când sub albastra cupolă solară, atras în sus de ea, produs de ea și totodată producând-o, purtând-o de asemenea, țărnul se ridica din ape, creștea din ape și se constituia, realitatea cea mai eliberată de alegorie, cea mai eliberată de simbol, așteptată fără așteptare, adevăratul sfârșit al călătoriei. Acum înaintarea era doar ca o adiere, devenea o plutire încă mai ușoară spre țel, transformată fără efort într-o înaintare pe aripile adierii. Acolo, scăldată de lumina zorilor, stătea Plotia, coborâtă din plutirea ei ce zorise înainte, acolo stătea ea, care zorise înainte, ca să-l aștepte pe el, care plutise în urmă, iar deasupra creștetului ei scliepa aparținându-i, aparținând cerului, o stea de-o blândețe opalină, licărea steaua, scăldată de lumina zorilor. Dacă n-ar fi fost această strălucire stelară și dacă blânda strălucire a acestei unice stele nu s-ar fi diversificat peste întreaga cupolă ca o persistență, în ciuda blândeții, stăruitoare, care, într-un mod ciudat-firesc, se menținea în luminozitatea aurie redeșteptată și mereu mai intensă, cu adevărat, aproape că ar fi putut să fie o dimineață de primăvară pământească, o viață redeșteptată calm într-o limpezime senină; făptura Plotiei era aproape pământească, n-o mai scălda nici o mantie de raze, mâna ei era și ea lipsită de inel și lipsită de strălucire: dar ea își păstrase gestul îndrumător, și arăta spre cer, ca și când ar fi lăsat inelul înapoi în steaua de a cărei sclipire era acoperită, ca și când lumina inelului s-ar fi retras în aceea a stelei, transformată și reunită cu privirea stelară într-o trezie blândă eternă.

Locul acela de pe țărniș era încadrat de copaci, ulițele de frunziș ale acestora, împetrișate de umbre, urcând încet în interiorul uscatului, te chemau să te apropii de ele, iar apa, deși calmă în veșnica ei oglindă, spăla totuși plaja cu limbi repezi-încete, tivite cu spuză albă, lăsând în urmă o spumă mărunță, care era ca o audibilitate în cele tăcute inperceptibile, prietenoasă în aflusul murmurător, prietenoasă în refluxul ea un susur. Elementul fluid se întindea în urma lui, cel solid în față, fără de hotar amândouă, dar și fără de hotar trecând unul în altul, acostare și totuși încă nu sfârșitul călătoriei, căci nu exista nici un mai înainte, aproape nici un după, și deși el simțea teren ferm sub picioare, nu era nici stare pe loc, nici mers, ci cu mult mai curând o stare intermediară a mișcării, o rămânere în împingerea ca o adiere, reținut în starea-limită fără limită, reținut în centrul fără limite al ființei, care atrage spre sine totul și reține totul într-o unitate a universului lăuntric și a celui exterior, tăcerea centrului – era oare mijlocul ființei pe care îl atinsese astfel? Aici se ridica un copac înalt, asemănător ulmului, asemănător frasinului, totuși purtând necunoscute fructe de aur, iar fiindcă acum steaua licărea prin rămurișul rar, privirea, privirea-ecou a Plotiei, urarea ei de bun venit și salutul ei trimise înapoi de sus, intrate licăritor în strălucirea stelei, înțelegerea tacită dintre zona de sus și cea de jos deveni recunoaștere liberă de amintire, mai stăruitoare decât orice salut, deveni acord fluid între repaos și mișcare, indistingibil înlăuntru ca și în afară, indistingibil unde începea evenimentul, indistingibil dacă pădurile erau aduse spre el, sau el dus de adiere spre ele, indistingibil hotarul fluid dintre rămânerea pe loc și năzuința de a înainta: acostase, dar nici acostarea nu avea vreun sfârșit, iar de această alunecare aproape nemișcată pe un teren ce părea prea ușor pentru orice picior, totuși prea greu pentru făptura atât de ușoară a Plotiei, de această alunecare ce pătrundea spre cele ce alunecau în întâmpinare fu luat nu numai el, ci și Plotia, amândoi constrânși, amândoi de bună voie, mersul prudent, șovăielnic al Plotiei acordându-se cu pasul său; ea era goală, într-o încântătoare nuditate firească, învăluită în firesc, goală ca geniul-băiat, din care se metamorfozase, iar grația goliciunii ei fără prihană primea mutul cântec al sferelor, pentru a fi primită de acesta, receptată de sunetul lui eteric, receptată de sunetul lui ce continua, mut și pentru vecie. Nuditate? Și el era nud; își dădu seama de lucrul acesta fără a-și da propriu-zis seama, atât de puțin se rușina de nuditatea aceasta, și tot atât de puțin își putea da seama de nuditatea Plotiei: fără vreo pagubă pentru farmecul ei erotic, el aproape că n-o mai putea vedea ca femeie, însă desigur că o zărea din interior, o zărea din cel mai lăuntric temei de însușire al ei, și aproape că n-o mai

zărea ca trup, însă desigur ca pe o esență dintre cele mai transparente, n-o mai zărea ca femeie, ca fecioară, însă desigur ca zâmbet, zâmbetul ce însuflețește tot ceea ce e omenesc, ca pe o față omenească deschisă spre zâmbet, care este eliberată de rușine și înălțată mai presus de ea însăși în durerea pregătirii de necluz la împlinire, înălțată până la a deveni iubire extaziată extaziind; ciudat de mișcătoare, ciudat de iernatică era această surâzătoare, iubitoare îndrumare în sus spre steaua ce plutea într-o feciorelnică lumină răcoroasă, ciudat de răcoroasă, ba chiar aproape copilărească prin limpezimea ei feciorelnică eliberată de sex era această nostalgie trimisă în sus până în cele strălimpezi din sfera cea mai depărtată. Și totuși, nostalgia îndrumare în sus era totodată ea însăși împlinire. Căci stratul transparent crepuscular care este întins între zona de sus și cea de jos și, impenetrabil pentru tot ceea ce e pământesc, interzice cântecului nostalgiei pământești pătrunderea în sferele infinite, astfel încât, din pricina unei asemenea impenetrabilități, devine ecou, ecoul sufletului, ecoul exterior firește nedesăvârșit al mutei viziuni interioare și încă mai nedesăvârșit al doritului cântec al sferelor, acest despărțitor perete de ecou se dizolvă și pierde, atunci când se produce minunea nepământescului, când universul exterior și cel lăuntric trec unul în altul, reunind laolaltă eul și universul, și așa cum atunci nu va mai fi nevoie de nici un cântec pământesc, de nici un cântec de nostalgie, de nici un cântec de iubire și poate nici măcar de o îndrumare în sus, deoarece nostalgia este împlinită, iar cântecul sferelor răsună totodată înlăuntrul și în exterior, tot astfel cea mai intimă esență a Plotiei devenise însușire a universului, acea valabilitate atotcuprinzătoare care anulează și totodată îndepărtează caracterul întâmplător al celor pământești și al genezei pământești, anulând ceea ce e rușinos în întâmplare și în chipul întâmplător, dezvăluind ceea ce e eliberat de hazard, eliberat de rușine, înspăimântătoarea demnitate a întâiei-depărtatei nevinovății. Ei păseau, pluteau înainte prin nevinovăția ultimei concomitențe, prin nevinovăția ultimei esențialități, care este remanentul concomitent din orice transformare a chipului, adevărul din orice transformare a esenței, din orice transformare a erorii, păseau prin nevinovăția care nu măsoară nimic și nici n-a învățat să măsoare, nevinovăția grațios-înspăimântătoare, grațioasă și înspăimântătoare în lipsa ei de măsură, grațioasă și înspăimântătoare în repaosul concomitentei sale – și grațioasă și înspăimântătoare prin adevăr, așa era liniștea senină a dimineții, ecou incommensurabil al chipului de stea, al chipului de om, al chipului de animal, al chipului de plantă, fără măsură. Aici, în grădina fără măsură-incommensurabilă, în grațioasa ei înfricoșare, în înfricoșătoarea ei grație pătrunseră ei, dăruiți cu harul nudității inocente, iertați de vina nudă; pădurea se întindea umbroasă, și florile creșteau mai înalte decât copacii, iar între flori, fără să le depășească, se aflau niște copaci pitici și, indiferent de ce soi erau plantele, fie că erau stejari sau fagi, maci sau scorțișoară sau narcise, mixandre sau crini, iarbă sau tufișuri, nu exista nici una care să nu fi atins orice mărime; într-o concomitență tihnită, incommensurabilul se alătura incommensurabilului, firul de iarbă creștea înalt cât un turn, rigid și încolăcit de iederă, iar alături de el mușchiul străbătut de izvoare lua dimensiuni de tufiș, fiecare dintre plante o esență existentă și totuși confundându-și firea prin repaosul umbrat, senin de pretutindeni. Căci în toată verdeața aceasta aflată în repaos, care îi înconjură pe drumeți cu un suflu rece ca piatra, susurător, atârna întunecimea celui mai adânc sol de rădăcini al ei, întunecimea abisului de rădăcini, care trimisese în sus plantele și le adăpa până în cele mai exterioare fibre, reflexul ultimului chip, în care se oglindesc încă o dată chipul de stea, chipul de om, chipul de animal, chipul de plantă, încă o dată și acum dinspre pământesc, legate într-o ultimă unitate a vieții lor pământești, reflex al celui mai adânc chip al pământului și al repaosului său matern-umbrat. Acum, drumeția, mersul, plutirea mai departe devenirea repaos, devenirea repaos ce-i ducea mai departe, primit în speranța înconjurată de mireasmă de laur, în universul deschis într-un zâmbet în repaos. Tot astfel, de jur împrejur se odihneau animalele, se odihneau pământește, se odihneau vegetal, fără măsură repaosul lor, fără măsură înfățișarea lor, incommensurabilă făptura lor în mare ca și în mic, străbătute de întunecime, adesea dormind. Iar când vegheau, ochii lor îi urmăreau pe cei doi trecători: se minunau marii ochi ai vitei, tolănite fără sfială lângă leu, iar ochiul leului, somnoros poruncitor, veghea fără amenințare, jivine ca niște amfibii uriașe cu gâtul lung pândeau din coroana fagilor cu ochi galbeni de balaur, animale ca niște broaște cu înfățișare de lup clipeau între nuferi și talpa-ursului, o pasăre pitică cu cap de vultur se legăna mirată în pândă atentă pe un mălin cu flori albe, iar insecta își întorcea rigid corpul împlătoșat pe picioarele ei ca niște țevi lungi de un cot, ca să privească cu ochi fără pleoape în urma celor ce treceau; ba chiar câteva dintre animale se puseră în mișcare, ca să-i însoțească pe drumeți. Numai șarpele se îndepărta lunecând, sclipind verde în lungile lui încolăcituri, se îndepărta lunecând în verdeața cu străluciri de aur a ierburilor și a frunzișului. Pe măcăcinii sălbatici atârnav ciorchini roșietici, din cea mai dură scoarță de stejar, mierea picura ca o rouă de rășină; gutui verzi cenușii, castane, prune galbene cum e ceara și mere aurii atârnav prin toate pădurile, totuși nu era nevoie să atingi fructele, ca să te sature, nu era nevoie să te

aplec deasupra apei, ca să te răcorești, răcoreala și saturarea veneau plutind nevăzut, un zâmbet trimis din nevinovăția eliberată de rușine, trimis din marele zâmbet al grădinii, din adâncimea ei incomensurabilă fără măsură, trimis anonim, fără grai, fără chip, zâmbetul fără chip, odihnindu-se în el însuși. Parfum de flori se boltea deasupra râurilor, se întindea de la o dumbravă la alta, îmbibat de o ploaie însoțită, și pe oriunde umblară, de-a lungul râurilor sau pe câmpiile cu unduiri blonde sau peste punțile invizibile, oriunde ajunseră, deasupra creștetelor lor strălucea plină de calm steaua dimineții, heraldul soarelui ce binecuvânta la răsărit, blândul aducător de lumină, care, lipsit de o luminare proprie, lasă să se presimtă o lumină infinită, reflexul delicat, sidefiu al curcubeului în șapte culori, ultimul ecou al acestuia în bolta universului. Primăvărată fără măsură, primăvărată plină de pace se ridicau lanțuri de munți, o duritate surzătoare, iar în repaosul zâmbind nud al stâncilor, pereții cenușii-albi, aproape goi de verdeată ai prăpăstiilor, scheletul dur al creațiunii, năzuia spre cer; dar sus, deasupra pleșuviei de stei, înverzeau într-un auriu luminos pășunile de pe culmi, acoperite de azurul opalin smălțat cu stele, străveziu, iar acolo se roteau vulturul, zăganul și șoimul, în zbor calm, fără a se năpusti în jos asupra mieilor care pășteau, asupra iedului bălțat, mâncând liniștit frunziș la marginea pădurii, în vale, acolo unde pantele înnegrite de umbră devin vale acoperită de pășune; iar aici, unde curg pâraiele, susurând între sălciile înmiresmate, între malurile înverzite de stuful tremurător, aici, unde iazurile cu fața ca o oglindă prinseseră în ele astrul cerului, iată, aici se odihnea, stând pe loc în apa domoală, cu ochi rotunzi, poporul de pești, din adânc, din cel mai de jos fund al limpezimii jucau umbrele trupurilor, și totuși bătlanii, care treceau pe deasupra prin văzduhuri, nu se năpusteau nici ei. Era soare și umbră, dar nu numai soare, nu numai umbră, căci cercul de luminozitate, opalin, umbră, al cupolei de sus era mai mult decât cer, întunericul de umbră presărat cu stele al câmpurilor grădinii de jos era mai mult decât pământ, și, cu toată incomensurabilitatea zonei de sus și a celei de jos, de nemăsurat cupola, de nemăsurat grădina, amândouă nu erau nelimitate, amândouă erau incluse în al doilea, adevăratul infinit, în infinitul luminii adevărate și ai adevăratei deosebiri capabile să separe, care nu mai dă formă chipului, făcându-l de recunoscut prin lumină și umbră, ci numai prin esența-i cea mai lăuntrică, astfel încât și aici întunecimea și lumina curgeau una în alta, iar sus și jos nu se găsea nimic care să nu fi fost totodată stea și umbră; însuși spiritul omului, devenit stea, nu mai arunca nici o umbră de grai. În repaos era spiritul. Și stea ca și umbră erau cei ce drumețeau aici; sufletele lor mergeau mână în mână, eliberate de grai; se înțelegeau într-un repaos cast eliberat de grai, iar animalele care îi urmau luau parte la această înțelegere. Umblară odihnindu-se, iar apoi se odihniră de odihna lor, repaos în interiorul repaosului, când se lăsă seara, înconjurați de animale, se odihniră și priviră în sus spre cupola ce se rotea spre apus, priviră în sus spre steaua oprită în loc, presimțind în ea invizibilul celui de-al doilea infinit dincolo de cupolă, priviră în sus până când globul soarelui coborâse din nou în amurg, iar privirea lor era ca o contemplare a frumuseții – firește, de pe acum dincolo de frumusețe, căci, cu toată grația, cu toată ușurința, cu toată adâncimea, cu toată simetria, ceea ce iradia spre ei atât de ușor nu era nicidecum neștiința frumuseții, nu, era știință, emisă de limitele cele mai dinăuntru și cele mai dinafară ale întregii ființe, nu doar ca simbol, nu doar ca simbol al limitei, nu, era însăși esența ființei, la care ei deveneau părtași atât de fără efort, încât nimic nu li se mai arăta străin, încât totul li se arăta familiar, fiecare punct îmbibat de depărtare, fiecare depărtare transformată în apropiere, iar aici, ca și acolo, totul devenea nemijlocire extaziată, la care erau părtași împreună și care năștea înțelegerea lăuntrică a sufletelor lor. Când însă inserarea deveni și mai adâncă, odihnindu-se și ea și pătrunzând prin odihnă în nopți, și când el, cel ce se odihnea, odihnindu-se sub astrul a cărui licărire opalină începu acum să lumineze din nou, nu mai privi în curând altceva decât această lumină de stea, nu și pe însoțitoarea ce se odihnea lângă el, nu și animalele ce se odihneau în jurul său, abia atunci fascinația stelei deveni cu adevărat privire interioară a totalității, atât a totalității proprii, cât și a celor ce se petreceau de jur împrejur, abia atunci se statornici cu adevărat legătura cu sine însuși, ca și cu cerul, steaua, umbra, animalul și planta, abia atunci se statornici dubla legătură cu Plotia în cunoaștere și autocunoaștere dintr-o dublă privire interioară: și de vreme ce sufletul, animalul și planta se oglindeau una într-alta, totalitatea în totalitate, temei al esenței în temei al esenței, iar el însuși se oglindea în temeiul de întunecime al Plotiei, el recunoscu în ea copilul și mama, se recunoscu pe sine însuși refugiat în zâmbetul matern, îl recunoscu pe tată și fiul nenăscut, îl recunoscu pe Lysanias în Plotia, iar Lysanias era el însuși, îl recunoscu pe sclav în Lysanias, iar sclavul era el însuși; îl recunoscu pe strănepot și pe străbun în închiderea inelului, care se călătorise de pe mâna Plotiei pe cer, trăgând în sus cu el obârșia iradierii, recunoscu aici contopirea universală de dincolo de destin, contopirea luminoasă a straturilor esenței și a mădurelor esenței, recunoscu ființa de unitate a temeiului esenței, care îi era propriu în cea mai mare măsură și totuși nu-i era propriu numai lui, ci și sufletului Plotiei, oh, era al acesteia

în așa măsură, încât ea, deși crescută din alte rădăcini, desprinsă din alt trunchi, ridicată din altă animalitate, trebuise totuși să ajungă la el, să străbată numeroase suprafețe de oglindă, oglinzi și răs-oglinzi, să vină ca imagine oglindită a sufletului său, și din nou oglindindu-se în acesta, echilibrul desfășurat al oricărei esențe. Umbră de oglindă și răsoglină, oglindit întru sine, adormi. Totuși, continuând să cunoască și în somn, simți prelungirea de nestins a contopirii și lunecoasa pătrundere oglindită a Plotiei în șinele său, în toate părțile componente care alcătuiesc acest sine, lunecoasa pătrundere în cele sensibile și în cele insensibile, totalitatea pătrunzând în totalitatea vieții sale, în stâncăria osoasă a scheletului, în cele legate prin rădăcini de pământ, în cele de natură vegetală, în lemnul tare, în animalitatea cărnii și a pielii sale, simți cum Plotia devine o parte a sinelui său, a sufletului său ce vedea din zonele cele mai lăuntrice, simți privirea ei odihnindu-se în el, văzând, din interior, cum privirea lui se odihnea în ea. Somnul său era un lanț de strămoși și tot astfel un lanț de nepoți; șirul de esențe pe care îl parcursese și acela ale cărui semințe le purta în el se reuniseră în somnul său, scurtate în șinele său ce dormea, pătrunseseră în el, pătrunseseră odată cu Plotia, de care nu mai era legat nici un nume – oglindire spațială a întregii deveniri, edificată în interiorul somnului, descompusă totuși din nou, oglindind, în spațialitate, acolo unde devenea trezire. Totul se amplifică în plină zi, înăuntrul căreia el se trezi, înconjurat de imaginile tuturor esențelor, înconjurat de oglindirea soarelui, cu steaua deasupra lui, deși desfășurarea echilibrului se simplificase, deoarece Plotia lipsea. Pierise fără să se piardă, rămasă în al doilea spațiu al memoriei, infinit de uitată, infinit de neuitată; nu se schimbase nimic, deoarece nu se pierduse nimic, nu se putea pierde nimic, și, fără a-l schimba, Plotia devenise o parte a lui, fără să fi rămas, rămânea. Cântecele mut al sferelor continua. Numai zâmbetul fusese luat din grădina prin care acum trebuia să drumețască singur, numai zâmbetul pierise, căci numai repaosul zâmbește, altceva nimic. Iar ceea ce-l făcu să hoinărească mereu mai departe fu poate neliniștea, sau, cel puțin, o lipsă de repaos. Sau această neliniște venea de la animale? o luase de la animale? acestea se adunau din ce în ce mai numeroase în juru-i, ca să-l însoțească la drum, veneau din toate părțile, de neuzit pasul labelor lor, al copitelor lor, al tălpilor lor, al ghearelor lor, o tropăială de neuzit, nu mai puțin însă un tropăit cadențat, sau, mai exact, o trezie plutind laolaltă, legată într-un fantomatic pas cadențat neliniștit, trezie care se unea cu a lui, obligându-l să meargă în același animalic pas cadențat de neuzit; cu cât dura mai mult, cu atât mai animalic devenea mersul său, cu atât mai puternic îl năpădea metamorfoza animalică, cu atât mai copleșitor urca aceasta de jos, dinspre sol, de la picioarele în mers, urca în trupul său ce pășea, animalitatea îl umplea din ce în ce mai mult și îl simplifica, făcând din el un animal în poziție verticală, și el se simți ca atare – animal de jos până sus, animal de sus până jos, bot ce se căsca, chiar dacă nu și înșfăca, purtător de gheare, chiar dacă nu și sfășia vreo sălbăticiune, făptură cu pene și cioc coroiat, chiar dacă nu și lovea, și purtând animalul în sine, văzând animalul din interior, auzea graiul mut al animalelor, auzea împreună cu ele, auzea în graiul lor, auzea în el însuși cântecele sferelor răsunând mut mai departe, purtat de ecoul celei mai adânci întunecimi a pământului, o înțelegere cu precreaturalul, cu precreaționalul, care dormitează neliniștite în fundamentul de întuneric a tot ce e animalitate și îi întreșe graiul mut: dacă mai înainte fusese o cunoaștere a însușirii, o cunoaștere a unor esențe de lup, de vulpe, de pisică, de papagal, de cal, de rechin, acum se mai deschise pe deasupra animalica lipsă de însușire într-o însușire încă nenăscută și abia în devenire, încă neformată, și, văzută din interior, într-o prăpastie căscată, solul subanimalității, a ceea ce află dincolo de animalitate se oferi cunoașterii, fiind cunoscut ca locul cel mai lăuntric unde se află rădăcinile tuturor esențelor creaturale; ceea ce năzuia acolo de jur împrejur fără cuvinte, cu o limbă prea grea sau prea ușoară, spre grai, arătându-și colții din cauza necreativității, luptând pentru a lua parte la creație, era multitudinea a nenumărate animale, totuși animalul ca atare, era diversitatea lor individualizată ca picăturile de ploaie, totuși unită într-o totalitate, așa cum sunt picăturile în norul de ploaie, umiditate căzând și înălțându-se din nou în comunitate din împletitura de rădăcini, iar cunoașterea lui știutoare avea drept obiect această totalitate animalică în transparența ei invizibilă, în ea se știa inclus prin animalitatea trupului său care pășea transparent. Transparentă era lumina, încă mai transparentă luminarea cunoscătoare înapoia cupolei cerului, cunoașterea luminatoare pe care o însemna steaua oprită în loc acolo sus și pe care o trimitea jos pentru o trezie plutitoare transparentă, astfel încât până și animalele păreau a fi cuprinse de ea. Hoinăreala fără țel, fără odihnă pe câmpia nemăsurată ținu toată ziua, iar odată cu coborârea soarelui, neliniștea spori și mai mult; în toată întinderea ei, peste munți și văi până în nemărginit, grădina începu să se umple cu o neliniște neliniștită, iar când globul soarelui coborî și se așeză arzând roșu pe orizontul adânc, ivirea nopții deveni un eveniment imens; drumeția animalelor se orienta brusc spre un țel, deveni brusc unitară, ba chiar atotcuprinzătoare, venirea de pe toate povârnișurile, din toate pădurile, din toate direcțiile și porniră de-a lungul râurilor spre apa cea mare, până

și peștii o luară la vale, o drumeție fără spaimă, fără grabă, desigur însă sub o poruncă aprigă, fiindcă, îndată după convoiul animalelor, malurile râurilor se împreună, pământul fu împins înainte de rădăcinile în creștere irezistibilă ale plantelor, toată vegetația crescuse atingând înălțimi nebănuite, fiecare rămuriș se ramifică devenind desișul cel mai impenetrabil, pământul aburind în masa creșterii primordiale, în care nu mai puteau să trăiască decât salamandrele și amfibiile, iar desișul deveni prea des chiar pentru păsări, astfel că acestea nu mai puteau cuibări decât în vârfurile cele mai înalte; în această drumeție nu se pierdu nici un animal din numeroasele turme, nu muri nici unul, doar dispărură, dispărură în mările nocturne, dispărură în eterul nocturn, se încadrară printre purtătorii de solzi și de pene, care populează mările nopții și ale zilei, văzduhurile nopții și ale zilei. Iar el, care drumețise împreună cu turmele, el, animalul în poziție verticală, el, care devenise acum o făptură fără pleoape, fără somn, cu ochi de pește, cu inimă de pește, el stătea în mlaștinile de pe plajă, stătea acolo mare și drept, acoperit de alge, solzos, aidoma unei amfibii, întrețesut cu plante, aidoma unei plante, numai cântecul sferelor nu tăcea pentru el, continua să-l audă, cântecul continua să răsună; căci el rămăsese un om, nu se pierduse nimic pentru el, nepierdut continua să vibreze în el marele sentiment de drumeție al omului, iar steaua de la răsărit continua să-i strălucească în creștet. Astfel așteptă dimineța el, un monstru în poziție verticală, totuși un om care așteaptă dimineța. Dimineța veni din nou, iar soarele cantona pe neguri umede; acestea urcau ca un abur cețos din nemăsurata suprafață de verdeată, care, ca o singură făptură vegetală cu respirație grea, crescută înaltă cât un munte, se întindea peste grădina de odinioară, în vreme ce bolta fără nori de deasupra, irizând în lumina cenușie a zorilor, oglindă tremurătoare a suprafeței verzi de jos, respirând greu ca și aceasta, se acoperea treptat-treptat cu neguri ce deveneau tot mai dese, pentru ca, transformată în nori, să coboare, iar opalul luminii stelare pieri în cenușiu. El văzu aceasta și așteptă ploaia. Dar nu ploua, deși păsările zburau foarte jos, nori de păsăret și de alte zburătoare ca păsările, care roiau cu țipete mute în jurul creștetului său nemișcat și i se lăsau adesea pe umeri. Cu picioarele înconjurate de îmbulzeala peștilor, pășea greoi prin apa sălcie, pășea greoi de-a lungul țărnișurilor, căutând ceva, n-ar fi putut spune ce, cu siguranță nu pe Plotia, mai curând poate locul de pe plajă unde îl primise ea, dar nimic nu era de găsit, nimic nu putea fi recunoscut, nici un copac nu-i depășea pe ceilalți în învelișul uniform al verdeții, iar în mijlocul drumeției sale, a cărei durată nu putea fi măsurată în timp, se opri din nou nu departe de țărniș, fie pentru că locul în care se afla îl captivase într-un mod inexplicabil, fie pentru că îl năpădiseră o oboseală inexplicabilă, aproape vegetală, chiar dacă brațele sale erau ca niște aripi, cu ajutorul cărora ar fi putut să treacă în zbor peste vârfurile verdeții, el nu se mișcă. Era ca un fel de presimțământ al unei imobilități viitoare. Făpturi de nespus zburau pe sus, făpturi de nespus înotau jos, făpturi imense ca niște balauri zburau împreună cu păsările, înotau împreună cu peștii, înmulțite nemăsurat, cu trupuri imense, iar zona de sus și cea de jos se amestecau, deoarece mereu noi stoluri de pești se înălțau zburând din apă, mereu noi stoluri de păsări se scufundau în apă, transformate și unele și altele în siluete de balauri, mereu schimbătoare, acoperite alternativ cu solzi și pene. Deosebirea dintre zburătoare și înotătoare se pierdea din ce în ce mai mult, ecloziunea producându-se din esența ambelor, și era ca și cum s-ar fi înghesuit ele însele înapoi în nediferențierea lor de turmă, ca și cum ele însele ar fi dorit să devină unitate nediferențiată, asemenea unității vegetalelor, al căror uriaș înveliș verde nu mai tolera nici o plantă singularizată; chiar dacă mai zburau, chiar dacă mai înotau sau se și încleștau în felul pantelor de fundul mării, fiecare având încă propria înfățișare individuală, fie că erau acoperite cu pene, cu solzi, cu platoșe sau cu piele, fie că aveau picioare, gheare, aripi sau cioc, în ochii și în ne-ochii lor se afla, cu vedere de șopârlă, cu vedere de amfibie, privirea de șarpe, iar această însușire șerpească, spre care se înghesuiau astfel și în care se reîntorceau, era ca o ultimă creaturalitate proprie tuturor, ca o ultimă proprietate comună lor, vegetal-animală și primordială, ba chiar precreaturală ca ultimul temei de însușire din care făpturile au fost plăsmuite pentru viață și care singur le cheazășuiește rămânerea în viață și în creațiune. Dihăniile zburătoare și înotătoare se îngămădeau din ce în ce mai mult în niște mormane dense, impenetrabile, mormanele erau din ce în ce mai pline de monștri, se transformau din ce în ce mai mult în monștri, erau amenințate din ce în ce mai mult de cele necreate și precreeționale, cerul și marea se umpleau din ce în ce mai mult cu ele până în cele mai profunde adâncimi de transparentă, căci se vădea într-o măsură mereu mai mare că tocmai aici curgea totul laolaltă, că tocmai locul unde se oprise atrăgea din toate părțile spre sine, ca un centru puternic, evenimentul creatural. Și atunci deveni vizibil și fundul de fântână al apelor, abisul lor cel mai profund cu rădăcini, fântână în fântâni, iar acolo, în adâncimea cea mai adâncă a fântânilor, zăcea, de culoarea curcubeului, totuși străveziu ca gheața, formând cercul închis al timpului, șarpele însuși, șarpele încolăcit în jurul neființei mijlocului. Ceea ce produce schimbarea în virtutea propriei invariabilități. Fântână se mărea ca un crater, ca și când inelul șarpelui ar fi trebuit să

devină atotcuprinzător, iar ceea ce ajungea în apropierea lui încremenea în imobilitate, imobil orice înot, imobil orice zbor, devenind imobile datorită privirii șarpelui, încremenită verde, trimisă din neființă, emițând neființa. Mai erau oare aici lighioane? nu cumva trebuiau ca într-o ultimă transformare să-și piardă totuși și ultima esență, fiind însușite inevitabil de ochiul de șarpe? La fel de încremenit era cerul, încremenit acoperământul uniform, cenușiu de nori, din care nu voia să cadă nici o ploaie și dincolo de care soarele, ca un petic de lumină inform, surd-mort, își descria orbita rigidă. Iar el, omul, rămas un om, în ciuda comunității sale cu cele necreate, el, în mijlocul comunității animalelor ieșite din ou cu plantele răsărite din sămânță și înseriat în ambele, transparente penele, aripioarele, frunzele, algele purtate de el însuși, în el însuși, era împresurat de evenimentul încremenit, imobil și el în așteptarea lui fără așteptare, creatură surd-trecătoare și el, totuși ochiul său omenesc nu pierduse nimic din puterea sa de a separa, iar el știa de fața stelelor de dincolo de nor! Pierdut crepuscular, peticul solar; un licăr cenușiu-roșu, atinse acum granița de jos a zilei, iar stelele, mocnind până la intensitatea lor nocturnă, izbutiră, mai întâi șovăind, apoi devenind tot mai clare, să străpungă cu lumina lor pâlpâitoare învelișul de neguri, se arătară din nou, pe încetul, în număr complet și strălucind deplin, firește nu numai sus, ci și jos, deveniră aici un al doilea cer cu stele, cel al imaginii oglindite, care sclipea atât în negrele adâncimi ale apelor cât și în negru-umedul înveliș al vegetației, prefăcându-le într-un unic scut negru de oglindă, într-o cupolă unică, presărată cu stele; nimic nu mai separa noianul vegetalelor de cel al apelor, mările inundaseră peste toate țărmurile plantele, plantele se revărsaseră la rândul lor în mări, iar între stelele de sus și cele de jos pluteau încremenite lighioanele aerului și ale fluidului. Cupola de jos era un ecou al stelelor – așadar, cupola de sus nu era de pe acum un ecou al plantelor? Unitate sus ca și jos, și una și cealaltă purtate de cerul dedublat, de marea dedublată, ele se reuniră într-o unică totalitate străbătută vegetal și astral, incluzând lumea și atât de închise în ele însele, încât în spațiul lor nu mai putea să dănuie nici o singularizare, încât nu mai era îngăduită nici una, încât fiecare se dizolva; fie vultur sau bătlan sau grifon, fie rechin sau balenă sau șopirlă înotătoare, nu mai erau decât comunitate, nu mai erau decât un singur înveliș de animalitate, o singură esență umplând spațiul, iar aceasta devenea acum din ce în ce mai străvezie, o negură de animale, care se volatiliza în cele din urmă în invizibil și în cea mai deplină invizibilitate, dizolvată în natura stelară, resorbită de natura vegetală; universalitatea animalică intrase în noapte, respirația animalică a lumii se stinsese, nu mai bătea nici o inimă, iar șarpele glacial plesni, șarpele timpului plesni. Deodată, nestingherită de nici un timp, noaptea trecu acum în plină zi, deodată, și, scos în afara timpurilor, soarele se află la înălțimea amiezii, înconjurat de forfota opalină a stelelor, din care nu lipsea nici o stea, nici albicioasa lună, și tot astfel; într-o claritate multiplicată, strălucea stând pe loc astrul răsăritului; așa se petrecură lucrurile sus, în vreme ce în oglinda de jos, nu mai puțin brusc, începu o ultimă creștere uriașă a vegetalității, ca o luptă împotriva înlănțuirii ei de pământ prin rădăcini și lujere, ca o încercare de a se depăși pe sine și de a-și sfărâma natura vegetală, pentru a dobândi în supra-nemăsurat o individualizare și o mobilitate de-a dreptul animalice, căci verdeața, încălzită de lumina bruscă și desigur îmboldită și de toată animalitatea pe care și-o încorporase, subanimalică în schimb neînfrânarea lipsită de voință, crescă stufos din înfinita-i împletitură de rădăcini devenită una singură, crescă stufos mai presus de sine însăși, primordial humusul primordial-vegetativ al ființei, a cărei creștere și activitate în neîncetată schimbare și în neîncetată înnoire, deși încă reținute de tulpinele înotătoare, încătușate de tulpinele șerpuitoare, dar nemaifiind de mult copac, nemaifiind de mult pai, nemaifiind de mult floare, țâșnea în intangibil, convulsiv și neted, inelar și înălțat drept, într-o sălbăcie înspăimântătoare, nebănuită – iar el, căruia îi era îngăduit să privească împreună, putea să privească împreună, trebuia să privească împreună, mișcat împreună de animalitatea pătrunsă în plante, el lua parte la creșterea vegetalului, devenea el însuși vegetalul, devenea în interior și în afară, străbătut de pulsul sevei pământeste, asemenea rădăcinilor, asemenea rafiei, trestiei, lemnului, cojii și frunzișului, totuși rămânând în omenesc, neschimbat ochiul omenesc: chiar dacă ar pieri însușire după însușire, chiar dacă ar fi depășită și abandonată de către creațiune esență după esență, ochiul rămâne omenesc atâta vreme cât privește înainte, și, trecând prin toate transformările, cele ce există rămân pentru el neuitate în uitare, lăsate pentru un al doilea infinit, acționând mai departe și acționând, inalienabil astrul. El era plantă ce privește, totuși nu mai năzuia să se întoarcă la nimic, nici în animalic. Se scurseră ore care nu mai erau ore, ziua nu avea sfârșit, infinită, doar infinită, nu repede, nu încet, rotirea cercurilor de stele continua, infinită era înaintarea soarelui și fără sfârșit creșterea din jur, creșterea eonică a plantelor, care cuprindea totul, la care lua parte, vegetal, și el însuși, eonic și atât de nesfârșit era faptul că starea pe loc și mișcarea se schimbau una în alta și, eliberate de timp, se reuniau într-un repaos fluid indistingibil, transformate eonic una în alta în așa fel, încât – tot atât de brusc cum se făcuse ziuă – noapte se ivi dintr-odată din rotirea

astrelor, din starea lor pe loc în nesfârșită mișcare, se ivi ca o întunecime primordială, care se ținuse ascunsă dincolo de cele mai dinafară cupole stelare, iar acum, independent de mersul luminilor, ba chiar fără a stinge fie și o singură lumină, umplu bolta ființei cu un întunerice negru, prin care nu putea străbate nici o lumină: năvăli cea mai lăuntrică întunecime a lumilor, acea întunecime neplăsmuită care e infinit mai mult decât o simplă pierdere a luminii, o simplă sărăcie de lumină sau absență a luminii, deoarece nu poate fi străpunsă vreodată și iluminată de nici o lumină solară cât de intensă, fie și aceea din plină amiază; astfel, deși soarele se afla și acum la zenit, neschimbat și ca de neschimbat, ca o neslăbită strălucire de amiază, împresurat de mulțimea tuturor stelelor, totuși, împreună cu acestea, era încadrat de cea mai profundă înnoptare a nopții, o plăsmuire a nopții, scufundată în scutul nopții, iar împreună cu mulțimea stelelor se oglindea din întunecimea de sus în cea de jos, imaginea lui se dedubla aici, un soare de jos, un zenit de jos, captat de puțul mijlocului, în a cărui adâncime fluidă plutea lumina lui, din nou înălțată de apele creațiunii, un ecou scăldat în noianul negru, scurgându-se într-o concomitentă fluidă. Chip de stele sus, chip de stele jos, iar în întunecimea dublă a dedublatei cupole a nopții, verdele unduirii vegetale se decolora într-o palidă licărire de amfibie, într-o lumină proprie a vegetalului, astfel încât acesta atingea o vizibilitate aproape străvezie până la ultimele mlădițe ale ramificațiilor și încolăcirilor furtunos-sălbaticiei sale creșteri. Nu mai puțin luminoase, nu mai puțin vizibile deveniră rădăcinile sub pământ și sub ape, formând îndată cu tulpinile și ramurile, cu toată creșterea furtunoasă o țesătură unitară sălbatică, palidă, care se extinse în toate direcțiile pe bolta nopții, târându-se în toate direcțiile, înălțându-se în toate direcțiile, dând lujere în toate direcțiile, fiind, din pricina orientării în toate direcțiile, aproape tot atât de lipsită de direcție ca însuși spațiul infinit, un desis de eter atârând în el însuși, totuși năzuind mereu în sus, într-o direcție determinată de lumina de deasupra, de nevăzutul joc de linii al stelelor în care e înscris primordial invizibilul chip de raze al cerului și spre care este purtat orice ecou; fântâna mijlocului creștea acum și ea în sus și în jos, se întindea în sus și în jos, străbătută de lichid, devenită străvezie, într-o lumină proprie de asemenea crescândă, devenind vegetală, aproape nemaifiind un puț, ci mai curând un copac străveziu care se ramifică, cu ecoul soarelui în adâncimea sa unde sunt rădăcinile, înconjurat de împletitura inexplorabilului luminos al creșterii plantelor și stelelor, și aproape că nu-ți mai puteai da seama dacă între plantă și stea mai exista vreo graniță, dacă steaua și planta nu începuseră, în imaginea primordială, să se și reunească, ecoul de stea și ecoul de plantă întreșesute, concrescute; contopite până în acele adâncimi de oglindă, unde firmamentul de sus și cel de jos se ating fără hotar între ele, și se alipesc formând globul lumilor. Vizibil-invizibile erau cele ce se petreceau pe firmament, vizibile, totuși incognoscibile – el însă, el, cel care privea, cuprins și el de creșterea universală, el, cel întreșesut cu plante, întreșesut cu animale, el se întindea de asemenea de la un firmament la altul, se întindea prin marea stelare ale universului și, stând în țărână cu rădăcini de animal, cu tulpini de animal, cu frunziș de animal, stătea totodată în cea mai îndepărtată sferă stelară, astfel încât la picioarele sale, împletită cu rădăcini și formată din șapte stele, zăcea constelația Șarpelui, adânc coborâtă la apus, în vreme ce, întruchipată în inima lui, scânteind într-un triplu acord îndoit, strălucea semnul Lirei, și incomensurabil sus deasupra acestuia, creștetul lui ajungea până la înălțimea extremă a cupolei, până la steaua răsăritului, ce-i drept fără s-o atingă, însă înălțându-se spre ea, steaua făgăduinței, a cărei lumină infinită îl însoțise pe drum, pentru ca acum să devină apropiere nemijlocită, mereu mai aproape și mai aproape. El însuși nemaifiind față de om, el însuși doar vârf de copac care se uită, privea în sus spre stea, privea în sus spre fața cerului care adunase în sine și transfigurase trăsăturile tuturor creaturilor, chip de om și chip de animal devenite una, privea spre puțul mijlocului, purtător de soare, întors spre soare, luminând străveziu, care ținea captiv în ramificațiile sale, curgând oceanic, tremurând oceanic, crugul lumilor, ca pentru o viitoare unitate, și ea însăși captivă a cutremurării, inclusă în noianul oceanic, inima tremura laolaltă cu restul, curgea împreună cu restul nemaifiind de mult inimă, nu, ci doar liră, preschimbată în liră, ca și când pe coardele ei de stele ar fi trebuit să răsune, în sfârșit, acum cele făgăduite, încă nu cântecul însuși, totuși vestirea lui, ora cântecului, ora nașterii și a renașterii, ora așteptată fără așteptare a dublei orientări, ora cântării la închiderea cerului, răsunând unitatea lumilor, răsunând într-o ultimă respirație a universului: era pregătire, pregătire uriașă, uriașă în tensiunea ei, dar lira nu răsuna, nu putea să răsune, nu-i era îngăduit să răsune, căci unitatea, în care se constituiau aici cele existente, tremurând oceanic de la un firmament la altul, era o unitate a forței vegetale de creștere, era unitate în muțenia nestrămutată a plantelor și sub tăcerea nestrămutată a stelelor, era nestrămutata liniște a universului, nestrămutat mută până și în forța uriașă cu care se săvârșea reunirea, acum când, cu un ultim efort de creștere, cele ce răsăreau se ridicau grabnic pentru o ultimă extindere extremă, forța lor pământescă luminând palid, pâlpâind palid, pâlpâind palid efortul cu care își împingeau vârfurile transparenței lor până la cea mai îndepărtată și cea

mai de sus margine a cupolei întunericului, atât de irezistibile în avântul creșterii lor, atât de atotbiruitoare, biruind stelele, biruind cerul, încât și cerurile, ca spre a se apăra de un asemenea asalt, ca spre a se apăra de vegetal, își înteteau arderea în flăcări, pentru ultima oară într-o extaziere înflăcărată a feței de miez de noapte a cerului, sub porunca soarelui, întoarse spre soare, acea față a cerului, din a cărei creaturalitate omenescul lumina mai pur ca oricând, mai pur, mai măreț, mai blând, mai pios, mai transfigurat, mai transparent decât oricând înainte, totuși menit stingerii, totuși putând fi biruit, totuși biruit pentru totdeauna, biruit de asaltul creșterii vegetale, resorbit de forța de resorbție a străfundului întunecat-palid al rădăcinilor, iar fața cerului pieri, năpădită de desişul de eter, pieriră astru după astru, unul după altul, pieriră în propria lor imagine oglindită adusă până sus la ele, receptate într-o cununie, care e o dublă dispariție; totuși, de neatins în stingere, lumina nici unei stele nu se pierdu, fiecare în parte fu păstrată, inalienabil se revărsă în victorioasa lumină proprie a plantelor, lumină după lumină prăvălindu-se în contra-lumină și îngreunând-o pe aceasta până la a-i conferi o intensitate nemăsurat crescândă, condensându-se mereu mai mult în ea, sporind și sporind, până când în cele din urmă soarele însuși se prăvăli în imaginea lui oglindită, urcând în rămurișul de copac cu flăcări străvezii al puțului lumilor, dispărând și el, împreună cu acesta, în crengile de ulm ale mijlocului, care azvârleau scânteii în înalt și care, pentru o clipă, pentru acea scurtă clipă a prăbușirii, se desfășuraseră în splendoarea deplină a întinderii sale pe firmament, având coroana, firmament după firmament, împodobită cu fructe însořit-aurii, apoi totuși se retraseră ca într-un suspin mut, pierind cu stele și oglindiri de stele, cu soare și soare-ecou, dispărând în palida lumină universală a universului vegetal semănat cu stele, umplând cerurile. Limita regnului vegetal fusese atinsă, extinderea creșterii acoperea toate spațiile, acoperea toate cerurile, mulțimea de stele fusese incorporată, puțul ce izvora, ce se revărsa, dăător de viață, al mijlocului secase, se volatilizase într-o lumină rece; punctul culminant fusese depășit. Iar universul vegetal, istovit de efortul uriaș al asaltului său, cu respirația tăiată după ultima-i scânteiere, expira într-o muțenie de suspin; atârna în întunecime ca un desiş palid de lumină, vizibil în ea, deși fără s-o lumineze, dar odată cu secătuirea forței sale de creștere secase și capacitatea lui de a lumina, strălucirea lui era cedată grad cu grad întunericului, era împrăștiată și volatilizată nesfârșit în al doilea infinit al acestuia, așa cum fuseseră volatilizate în infinit și puțul lumilor și rămurișul lumilor, iar odată cu vizibilitatea destinsă, veștedă, se veștejea și lumina vegetală în întuneric, se prelingea în acesta. Întunecimea primordială stăpânea cele încă existente, ființa îi era dată pradă ei și muțeniei sale, încorporată prin răspuns numai ei, cu respirația vegetală stinsă și nemandivizată de nici o lumină de plantă, de nici o lumină de stea; imobilă plutea cumpăna timpului, fără suflu, tăcut echilibrul acesteia, iar în întunecimea neagră fără răsuflare, înconjurate de muțenia primordială, universul lăuntric și cel exterior își opriră răsuflarea. Noptatecul primordial, firește încă nu noapte definitivă, se urzea umbrit în infinit, firește încă neresorbit în el; această întunecime era încă prea vizibilă, pentru a nu adăposti în ea, ca orice lucru perceptibil prin simțuri, propriu-i contrast, și chiar dacă marea cerului, chiar dacă marea inimii muriseră pentru totdeauna, o aparență de luminozitate se mai prelinse încă o dată din întuneric, aproape ca și cum ar fi păstrat în sine și reunit într-un mod foarte esențial lumina palidă a plantelor și a astrelor – temeiul esențial al stelei și al pietrei, încărcat de întuneric, aflându-se împreună în împietrirea primordială – întunericul cedă încă o dată și remise spațiul unei clarități incerte, care amintea ziua fără a fi zi și totuși era mai mult decât zi, extinsă deasupra celor existente, lipsită de orice respirație stelară, lipsită de orice respirație vegetală, lipsită de orice respirație animală, ziua lumilor despuiată de respirație. Sub lumina fără umbre a lumilor, puhoaiile imobile se întindeau negre ca noaptea și nu mai oglindeau nici un soare; nocturn palide în lumina fără umbre, pădurile de rădăcini înalte cât muntele, care nu-și mai redobândiseră verdeața, acopereau nemăsurat câmpul nemăsurat al pământului, și se veștejeau. El însă, dezbrăcat de cele animale, dezbrăcat de cele vegetale, era construit din lut și pământ și piatră, înalt cât un munte, un turn inform-neformat, o stâncă de lut, lipsit de toate măduarele, un puternic uriaș de piatră fără formă, înălțat fără formă, și totuși lipsit de mărime în raport de nemăsuratul scut al pământului, care se boltea înaintea lui sub scutul cerului, osos coriios scutul ca și contra-scutul, în raport de suprafața nemăsurată a scutului pământului, pe a cărei stâncărie osoasă înainta pășind greoi, nu, pe care era mișcat mai departe, nu, pe care era purtat mai departe, el, împietritul fără de chip; totuși, ca o presimțire dincolo de scutul bolții cerești, el vedea lumina, o vedea, fiindcă steaua dimineții, atinsă de creștetul lui, coborâse ca ochi în fruntea lui de stei, ca un al treilea ochi deasupra celorlalți doi, care stăteau împietriți-orbiți în piatră, deasupra lor ca ochi văzător, dăruit cu capacitatea de a distinge, divin, totuși ochi de om. Mereu mai rare deveneau uriașele păduri palide, mereu mai obosită încâlceala rămurișului lor cu aspect de amfibie, mereu mai fără vlagă trunchiurile lor veștede, care se închirceau înapoi în pământul în care germinaseră cândva pentru o uriașă creștere, moarte încă de

pe acum în ofilire; iar când vegetalul străveziu se vestejise astfel, lăsându-se în pământ, până la ultimul rest, încât nu mai rămase decât cea mai nudă piatră, întinsă cât lumea, rădăcinile fiind mistuite de piatră până la ultimele și cele mai străvezii fibrizoare, întunericul se întoarse în spațiul lumilor, deveni din nou noapte, noaptea lumilor, despuiată de respirație, jefuită de respirație, lipsită de respirație, care nu mai era nocturnă și mai mult decât nocturnă, înfricoșătoare, deși nu inspira frică, uriașă forța crescândului său belșug de întunecime. Acestea se petrecură fără durată și fără timp, fără vreo schimbare, firește încă nu în chip definitiv, încă în felul a ceva privit și simțit, totodată însă mai presus de aceasta, dincolo de noapte și de nenoapte, iar în vreme ce se petreceau astfel, el simți că tot ceea ce era solid și putea fi reținut se dizolva, că terenul se scufunda sub picioarele sale, scufundându-se în incommensurabil, scufundându-se în uitare, în infinitul uitării, în revărsarea amintită fără amintire a infinitului, care împerechează într-o unitate copia cu imaginea primordială și, potopind, retransformă întunecimea pământului în fluid – oglinda cerului și oglinda mării contopite într-o singură ființă, pământ ce devine lumină. Iar după un inestimabil răstimp de eternitate, cele scufundate fură readuse, ca lumină fluidă, din infinit în cupola cerului, și cupola deveni din nou lumină; dar readucerea nu deveni amintire, uitare rămaseră piatra și pământul, uitat solul pe care pășise el și din care fusese plăsmuit, iar amorfitatea staturii sale uriașe era în transparența ei tot atât de impalpabilă ca lumina, tot atât de impalpabilă ca și fluida cupolă a lumilor care îl înconjura, umbra cea mai străvezie: nu mai consta decât din ochi, din ochiul de pe fruntea sa. Așa plutea el între oglinzile fluide, plutea în spațiul dintre fluidele neguri de lumină ale zonei de sus și puhoiul fluid al zonei de jos, iar lumina veșniciei ascunsă înapoia negurilor se oglindea în ape, statornicind unitatea, purtând unitatea. Blândă era moliciunea negurii, blândă moliciunea puhoiului de apă, amândouă legate de blândețea luminii, iar lui i se păru că o mână foarte mare îl purta ca un nor prin acest amurg de două ori blând, prin această ființă de două ori blândă, maternă în moliciunea ei, paternă în repaosul ei, înconjurându-l și purtându-l mai departe, mai departe și mai departe, veșnic. Iar acum, ca pentru a topi într-o unitate încă mai intimă blândă unitate a zonei de sus și a celei de jos, pentru a anula ultima separație dintre umiditatea de sus și cea de jos, începu să cadă ploaia. La început picură domol, apoi deveni tot mai deasă, iar în cele din urmă ajunse un unic torent, care cădea prin spațiu, aproape încet în moliciunea-i învăluitoare, în infinit de marea lui întunecime blândă, atât de învăluitoare, revărsându-se într-atâta pretutindeni, încât nu se mai putea cunoaște dacă puhoiul se prăvălea în sus sau în jos; întunecimea devenise deplină, deplină unitatea în care nu mai există nici o direcție, nici un început și nici un sfârșit! Unitate! unitate ce nu se sfârșește niciodată, nu se sfârșește nici atunci când întunecimea ei se desăvârșește în întregime, iar din ea se prelinse din nou lumină, căci acum se întâmplă așa: în mijlocul întunericului, învelișul cupolei cerului fu îndepărtat ca printr-o lovitură blândă, ca printr-o suflare blândă; se deschisese brusc plin de o lumină mirifică, fu ca o unică stea mare în rotundul cerului, fu ca un unic ochi, în care se oglindea al său, și fu în același timp sus și jos, cer înăuntru și înafară, granița cea mai lăuntrică și cea mai exterioară totodată, închizând cristalul unității, în a cărui transparență se adunase toată umiditatea. Atunci strălucirea cristalină deveni totalitate a universului, atunci totalitatea celor cerești și pământești fură incluse în iradierea cristalului, inalienabilă la nesfârșit în nesfârșita refracție și reflectare a razelor, căci lumina primordială era comunitatea ființei, luminând primordial într-o singură strălucire a ființei, și era început și sfârșit și nou început, cristalin-exaltată fața stelei. Totuși, unde era în acest univers propria lui față! – o și preluase receptaculul de cristal al sferelor, sau se afla într-o ne-ființă, înlăturată din orice lume lăuntrică și exterioară! – în genere, mai exista el oare, el, care nici măcar nu mai plutea, el, care nu mai era ținut de nici o mână? – Oh, exista, fiindcă privea, exista, fiindcă aștepta, dar privirea sa, exultantă, își împletea iradierea în iradiere, era totodată însăși esența cristalină, iar așteptarea sa, nostalgia cu care aștepta ca mâna ce-l ținuse să atingă corzile transparenței universale și să facă să răsunе inima universului, inima așteptării și a celui ce aștepta, această așteptare fără așteptare era totodată așteptarea cristalului însuși, știerea despre propria-i creștere a cristalului, care – știutor – vrea să evolueze spre un calm al respirației încă mai desăvârșit, în așa măsură voință cristalină, în așa măsură pre-ecou pentru viitorul cântec al sferelor ce nu răsunase încă, în așa măsură pre-ecou al eterului, încât, într-o ultimă aprindere în flăcări a universului, într-o ultimă aprindere în flăcări a creațiunii, lumina se prăvăli încă o dată în întuneric, dar în același timp i se deschise încă o dată întunericului, legate amândouă – în cădere și contra-cădere – într-o unitate, care nu mai era cristal, ci doar cea mai întunecată iradiere, nu mai era vreo însușire oarecare, nici aceea a cristalului, ci însuși ceea ce e lipsit de însușire, abisul fără de margini al lumilor, locul de naștere al oricărei însușiri; mijlocul stelei se deschisese, mijlocul inelului: ne-ființa născătoare, deschisă pentru privirea celui lipsit de privire – orbirea văzătoare.

Atunci i se îngădui să se întoarcă, atunci îi sosi porunca să se întoarcă, atunci îl întoarse.

Atunci, în fața ochiului său încă o dată văzător, neființa se transformă înfinit încă o dată și deveni existență prezentă și trecută, se extinse înfinit încă o dată formând cercul timpului, pentru ca cercul, acum înfinit, să se închidă încă o dată; înfinit crugul cerului, înfinită cupola cerului, care se bolti acum încă o dată, înfinit înfinitul scut al lumii, tivit de arcu în șapte culori într-o amintire înfinită. Încă o dată fu lumină și întuneric, încă o dată zi și noapte, încă o dată înfinitul se orânduie după înălțime, lățime și adâncime, direcțiile cerului se stabilizează după pătrimea lor deschisă, fu iar un sus și un jos, norul și marea; iar în mijlocul mării se ridică încă o dată uscatul, insula verde a lumii, acoperită cu plante, acoperită cu pășuni, transformarea în invariabil. Soarele se înalță la răsărit pe calea lui peste boltă, și îi urmară nocturn stelele, ridicându-se până la polul nord, în al cărui centru liber de stele tronează dreptatea ținând cumpăna, întrecută în strălucire de strălucitoarea Cruce a nordului. Iar în lumina dimineții, vulturi și pescăruși străbăteau văzduhurile înalte, planau în jurul insulei, și delfinii ieșeau la suprafață, ca să asculte mutul cântec al sferelor. Dinspre apus venea convoiul animalelor, veneau din direcția opusă mișcării soarelui și a stelelor, veneau la întâlnire animalele pădurilor și cele de pe pășuni, reunite fără luptă, pașnic; leul și taurul și mielul și capra cu ugerul doldora, cu toatele tindeau spre răsărit, căutându-l pe păstorul din răsărit, năzuind spre chipul omenesc. Iar acesta deveni vizibil, în cea mai nesfârșită adâncime, în centrul scutului lumilor, acolo deveni vizibil în mijlocul infinitei ființe și sălășluiri omenești, vizibil pentru ultima și totuși și pentru prima dată: pacea fără luptă, chipul omenesc în pacea fără luptă, vizibilă ca imagine a băiatului, în brațele mamei, unit cu ea într-o iubire întristat-surâzătoare. Așa văzu el imaginea, așa îl văzu el pe băiat, așa o văzu el pe mamă, iar aceștia îi erau atât de familiari, încât aproape ca ar fi putut să-i numească, firește fără a le găsi numele; totuși cu mult mai familiar decât chipul și numele de negăsit îi era surâsul care lega copilul și mama, și se părea că în acest surâs se și cuprinde întregul sens al șirului înfinit de întâmplări, ca și când în acest surâs se vestea legea plină de sens – blând-înfricoșătoarea măreție a soartei omenești, zămislită de cuvânt și chiar în zămislire sens al cuvântului, alinare a cuvântului, har al cuvântului, intercesiune a cuvântului, forță izbăvitoare a cuvântului, putere de lege a cuvântului, renaștere a cuvântului, încă o dată exprimate și exprimabile în imaginile pământești, neîndestulătoare și totuși singurele încă îndestulătoare, ale înfăptuirilor și avatarurilor omenești, vestite în ele și păstrate și repetate de-a pururi. Într-o cunoaștere plină de iubire, cuvântul prelua în sine nostalgia inimii și a gândirii, reunindu-le într-o mare comunitate, devenea el însuși nezdărniciu. În virtutea necesității sale, preluând nostalgia oaspetelui de a deveni fiu, misiunea lui fiind îndeplinită. Atrase în acest fel de invocarea cuvântului, pâraiele și râurile începură să se prelingă, talazurile izbiră țărnu cu vuiet blând, mările se umflară, albastre ca oțelul și ușoare, agitate de focurile cele mai de jos ale sudului, și totul se arată deodată în adânceimea concomitentei, deveni deodată perceptibil, căci, întors spre înfinitul pe care îl lăsase cândva în urmă, privirea lui pătrunse prin acesta în înfinitul lui aici și acum, văzu în același timp înapoi și înainte, ascultă în același timp înapoi și înainte, iar vuietul lui odinioară, căzând în invizibilul uitat, se ridică în prezent, deveni concomitență fluidă, în care odihnesc cele veșnice, prototipul tuturor imaginilor. Atunci se înfioră, și mare fu acest fior, aproape binevoitor din pricina caracterului său definitiv, căci inelul timpului se închisese, iar sfârșitul era începutul. Imaginea pierise, imaginile pieriseră, numai vuietul, păstrându-le nevăzute, continua.

Fântână cu izvoare a mijlocului, luminând invizibil în nemăsurata spaimă a științei: neființa umplu golul și deveni univers.

Vuietul continua și era iscat din amestecarea luminii cu întunericul, amândouă răscolite de răsunetul ce se pornise, căci abia acum începuse să răsună, iar ceea ce răsună era mai mult decât cântec, era mai mult decât ritm de liră, era mai mult decât orice sunet, era mai mult decât orice voce, fiindcă era toate împreună și în același timp, irumpând din neființă și din univers, irumpând ca o comunicare, mai presus de orice înțelegere, irumpând ca semnificație, mai presus de orice pricepere, irumpând ca acel cuvânt pur ce era, superior oricărei comunicări și semnificații, definitiv și începător, puternic și imperativ, inspirând teamă și proteguitor, grațios și tunător, cuvântul diferențierii, cuvântul jurământului, cuvântul pur, așa vuia încoace, așa vuia peste el mai departe, creștea și devenea din, ce în ce mai puternic, devenea atât de copleșitor, încât nimic să nu i se mai opună, universul pierind în fața cuvântului, dizolvat și anulat în cuvânt, totuși conținut și păstrat în cuvânt, nimic și creat din nou pentru vecie, fiindcă nu se pierduse nimic, fiindcă sfârșitul se îmbina cu începutul, renăscut, renăscând; cuvântul plutea deasupra universului, plutea deasupra neființei, plutea dincolo de exprimabil și neexprimabil, iar el, deasupra căruia vuia cuvântul și care era înconjurat de vuiet, el plutea împreună cu cuvântul, și totuși, cu cât mai mult îl învăluia acesta, cu cât mai mult pătrundea în sunetul fluid și era pătruns de el, cu atât

mai inaccesibil și mai mare, cu atât mai important și mai evanescent devenea cuvântul, o mare plutitoare, un foc plutitor, greu ca marea și ușor ca marea, totuși încă și acum cuvânt: nu putu să-l rețină, și nu-i era îngăduit să-l rețină; era pentru el de nepriceput, de nerostit, căci se afla dincolo de grai.

Surse

Materialul oferit de sursele istorice pentru viața și opera lui Virgiliu nu este vast. Că acest material a fost luat în considerație în *Moartea lui Virgiliu* se înțelege de la sine. În general, este vorba de lucrări de referință atât de bine cunoscute, încât o bibliografie apare de prisos.

În schimb, ar putea fi interesant să expunem aici un exemplu dintre legendele care s-au constituit în evul mediu în jurul figurii lui Virgiliu:

Publius Vergilius Maro se trăgea din părinți modești, îndeosebi în ceea ce-l privește pe tatăl său, despre care unii afirmă că a fost olar; cei mai mulți relatează că la început tatăl a fost servitorul plătit al unui anume Magius, curier de stat roman, dar că în curând, datorită sânguinței sale, a devenit ginerele acestuia. Când socrul i-a trecut supravegherea cultivării ogoarelor și a turmelor, el și-a sporit averea prin cumpărarea unor păduri și prin apicultură.

El (Virgiliu) s-a născut la 15 octombrie în anul 70 î. de Chr. în satul Andes, nu departe de Mantua.

Când mama sa Maia era însărcinată cu el, visă că a născut o mlădiță de laur, pe care, după ce o atinse de pământ, o văzu prinzând rădăcini și crescând ca un pom matur cu felurite flori și fructe. În dimineața următoare, vizitând cu soțul ei o moșie învecinată, se abătu din drum și născu. Se povestește că, la naștere, copilul n-a scâncit și că avea o față atât de blândă, încât încă de pe atunci s-a ivit neîndoielnica speranță că va avea o soartă propice. S-a mai adăugat și un alt semn prevestitor. O ramură de plop, sădită, după obiceiul de-acolo, pe locul unde s-a născut, a prins rădăcini atât de repede, încât a ajuns (foarte curând în înălțime) plopul sădiți cu mult înainte. De aceea, plopul acesta a fost numit pomul lui Virgiliu, și pe deasupra, ca urmare a profundei venerații a mamelor care erau însărcinate sau abia născuseră, era socotit sacru, de vreme ce își făceau și-și îndeplineau acolo legămintele.

Prima copilărie până la șapte ani și-a petrecut-o la Cremona, iar la șaptesprezece ani a primit *toga virilis*. S-a întâmplat ca în aceeași zi să moară poetul Lucretius.

Dar Virgiliu a plecat de la Cremona la Milano și în curând de acolo la Neapole. După ce a studiat în acest oraș cu foarte mult zel literatura greacă și latină, și-a îndreptat în cele din urmă cea mai mare grijă și toată sânguința spre studiul medicinei și al matematicii.

După ce și-a însușit toată știința și experiența, încât a ajuns superior tuturor celorlalți, s-a dus la Roma și, câștigând prietenia mai-marelui grajdurilor lui August, a vindecat mai multe boli de care sufereau caili. După câteva zile, slujbașul porunci să i se dea lui Virgiliu, drept simbrie zilnică, pâine, ca rânșilor.

În acest timp, locuitorii orașului Crotona îi trimiseră în dar lui Cezar un mânz de o minunată frumusețe. După părerea oricui, mânzul dădea speranțe că va fi de o mare vrednicie și de o iuțeală nemaipomenită. Când îl văzu, Virgiliu spuse mai-marelui grajdurilor că mânzul se trage din cai bolnavi și că nu va fi nici puternic, nici iute. Lucrul se și dovedi adevărat. Fiind încunoștințat de mai-marele grajdurilor, August porunci să se dubleze simbria lui Virgiliu.

De asemenea, când lui August i se trimiseră în dar câini din Spania, Virgiliu stabili ce părinți au avut și cât de îndrăzneți și iuți vor fi în viitor. Aflând aceasta, împăratul puse să se dubleze din nou simbria lui Virgiliu.

August nu știa dacă e fiul lui Octaviu sau al altcuiva și credea că Virgiliu ar putea să-l lămurească în privința aceasta, deoarece recunoscuse firea câinilor și a cailor (ca și) a părinților lor; îl chemă într-o parte izolată a casei lui numai pe el singur și-l întrebă dacă știe cine e și ce îi stă în putere ca să-i facă pe oameni fericiți.

– Știu, spuse Maro, că tu, Cezar August, ai aproape aceeași putere ca zeii nemuritori, că tu, dacă vrei, poți face pe oricine fericit.

– Am de gând, răspunse Cezar, să te fac foarte fericit, dacă îmi dai un răspuns adevărat la întrebările mele.

– Oh, spuse Maro, de-aș putea să dau un răspuns adevărat la întrebările tale.

La care August zise:

– Cu toții cred că sunt fiul altui bărbat.

Maro grăi zâmbind:

– Ușor ți-aș spune asta, dacă-mi poruncești să rostesc nepedepsit și în toată voia ceea ce gândesc.

Cezar se jurui că nu-i va lua în nume de rău orice ar spune, mai mult chiar, că nu-l va lăsa să plece decât după ce va răspunde.

Atunci Maro, privindu-l ținută în ochi pe August, vorbește:

– La celelalte fapte, însușirile părinților sunt mai ușor de recunoscut prin matematică și filozofie; la om este cu neputință. Dar în privința ta am o presupunere foarte asemănătoare cu adevărul, astfel că aș putea ști ce a fost tatăl tău.

August aștepta numai ochi și urechi, să audă ce va spune. Dar Virgiliu urmă:

– Cât îmi pot da eu cu părerea, ești fiul unui brutar.

Cezar fu uimit și se întreabă pe dată în ce fel s-ar fi putut una ca asta. Virgiliu îl întrerupse zicând:

– Ascultă cum mi-am dat seama de asta. Când am povestit și am prezis câte ceva ce nu poate fi știut de nimeni altul decât de oamenii cei mai încercați și cei mai învățați, tu, stăpânul lumii, ai poruncit de fiecare dată să mi se dea ca simbrăie pâine. Însă așa fac brutarii și fiii lor.

Lui Cezar îi plăcu această lămurire.

– În sfârșit, zise el, ai să primești daruri nu de la un brutar, ci de la un rege mărinimos.

Împăratul l-a prețuit foarte mult și l-a recomandat lui Pollio.

Virgiliu avea o statură falnică, era oacheș, arăta a țăran, (dar) sănătatea lui era schimbătoare, căci suferea mai tot timpul de dureri de cap, de gât și de pânze; adesea chiar, a scuipat sânge. Mânca foarte puțin și bea rareori vin.

Se spune despre el că avea patimă pentru băieți. Dar oamenii de treabă socotesc că-i iubea pe băieți așa cum Socrate l-a iubit pe Alcibiade, iar Plato pe băiatul său. Dar între toți, cel mai mult i-a îndrăgit pe Cebes și pe Alexander. Pe cel din urmă, egloga bucolică îl numește Alexis. Amândoi i-au fost dați de Asinius Pollio, iar el nu l-a lăsat pe nici unul neinstruit: pe Alexander ca filolog, pe Cebes ca poet.

S-a știut că o iubește pe Plotia Hieria. Dar Asconius Pedianus afirmă că Virgiliu însuși obișnuia să povestească mai târziu celor mai tineri că Varius îl îndemnase, ce-i drept, să conviețuiască cu această femeie, dar că el se împotrivi cu îndârjire.

În rest, e sigur că în celelalte laturi ale vieții sale a fost atât de cinstit în vorbă și caracter, încât la Neapole toată lumea îi spunea „Parthenias”. Iar la Roma, unde venea rareori, când era văzut în public, obișnuia să se refugieze în cea dintâi casă, ca să scape de cei ce-l urmau.

Când August i-a oferit bunurile unui surghiunit, a refuzat stăruitor să le primească. Poseda aproape zece milioane de sesterți din dărnicia prietenilor săi și avea o casă la Roma, pe Esquilin, aproape de grădinile lui Mecena. Totuși de cele mai multe ori se bucura de singurătatea Campaniei sau a Siciliei. Orice i-ar fi cerut lui August, nu era niciodată refuzat.

Dintre studiile pe care le-am pomenit mai sus, cea mai mare osteneală și-a dat-o mai departe cu medicina și mai ales cu matematica.

Când, în al cincizeci și doilea an de viață, dori să dea ultimul retuș *Eneidei*, se hotărî să se ducă în Grecia și în Asia Mică și să înlăture timp de trei ani neîntrerupți doar greșelile, pentru a putea să-și dedice restul vieții, în toată libertatea, numai filozofiei. Dar când, după începutul călătoriei, se întâlni la Atena cu August, care se întorcea din Orient la Roma, și se hotărî să nu se mai îndepărteze din alaiul acestuia și chiar să se întoarcă împreună cu el, vizită orașul învecinat Megara, unde arșița grozavă îi pricinui un atac de slăbiciune, pe care și-l înrăutăți prin lungă călătorie pe mare atât de mult, încât debarcă foarte greu bolnav la Brundisium, unde muri după câteva zile (la 21 septembrie sub consulatul lui Cn. Sentius și Q. Lucretius). Osemintele sale fură transportate la Neapole și înhumate într-o colină mortuară, pe marginea șoselei spre Puteoli.

Înainte de a pleca din Italia, Virgiliu se înțelese cu Varius ca, dacă i se va întâmpla ceva, să ardă *Eneida*. Varius se împotrivi însă cu energie. Atunci, Virgiliu, când starea i se înrăutăți foarte mult, ceru stăruitor lada în care se afla cartea, ca să ardă el însuși *Eneida*; cum însă nimeni nu i-o aduse, nu luă, ce-i drept, nici o hotărâre expresă în privința manuscrisului, totuși își lăsa scrierile moștenire lui Varius și lui Tucca, cu condiția să nu publice ceea ce nu publicase el. Dar Varius, din însărcinarea lui August, publică scrierile lui Virgiliu, în orice caz numai superficial emendate.

Această legendă provine dintr-o ediție a *Eneidei* tipărită în secolul al XVII-lea, care, din păcate, nu mai poate fi găsită, iar latina ei mânăstirească îndrumă indubitabil spre izvoare medievale (ca, de exemplu, spre așa-

numitul *Donatus anctus*).

Moartea lui Virgiliu conține aproape o sută de pasaje din operele lui Virgiliu; în cea mai mare parte, aceste pasaje sunt incluse neseparat, ca atare, în narațiune, unele totuși sunt inserate ca niște citate distincte. Dintre aceste citate, menționăm mai jos pe cele mai. importante:

p. 172. Iesne-n Avernus cobori; ziua și noaptea, oricând poarta-i deschisă spre Pluto...
Eneida, VI, 126–152

p. 193. Însă cicone jignite de jalea-i, zeilor jertfe-adu-când, în orgia nocturnă-a lui Bachus...
Georgicele, IV, 510–527

p. 206. oh, cine să doarmă acum când Troia întreagă-i în flăcări...
Eneida, VIII, 639–630

p. 230. Ochii-și rotește grăbit Enea spre toate din juru-i...
Eneida, VIII, 310–369

p. 274. Iată, întinși pe țărnul uscat de trup ne-ngrijim...
Eneida, III, 510–511

p. 289. cântece n-oi mai cânta, nici păstor nu vă mai: sunt...
Egloga I, 77

p. 295. „orânduiei mari se nasc acum pentru veacuri din nou”
Egloga IV, 5

p. 299. Două-s a visului porți, pe una, din corn ies în lume...
Eneida, VI, 893–901

p. 310. Nu ai să-mi scapi azi deloc; oriunde-i striga, voi apare!...
Egloga III, 49

p. 320. tot ce Apolo cântat-a cândva și, fericit, auzi Eurotas, el astăzi cântă...
Egloga VI, 82–84

p. 334. Lupul acumă să fugă de oi, iar stejarul cel tare...
Egloga VIII, 52–53

p. 340. O, tu, copile frumos! prea mult nu te-ncrede-n culoare...
Egloga II, 17

p. 344. Prin iliaze întreceri cinstim noi la Actium țărnul...
Eneida, III, 280

p. 346. Vezi chiar în mijloc, la Actium, flota în bronz ferecată...
Eneida, VIII, 675–688

p. 353. Alții să toarne în bronz făpturi ce respiră...
Eneida, VI, 847–853

p. 376. măreția eonului...
Egloga IV, 11

p. 400. astfel pe-ntinsul ocean, scăldat de albastrele-unde, Lucifer...
Eneida, VIII, 589–591.

p. 400. Până și globul aprins al lunii și astrul titanic...
Eneida, VI, 725–727

p. 423. Ție, stea nouă, de luni cu mersul încet încadrată¹...
Georgicele, I, 32–35

p. 423. Jupiter Tonans în cer stăpân e, aici pe pământ...
Citat din Horațiu, *Carmina*, Cartea a treia, V

p. 437. Cezar și ginta lui Iulus...
Eneida, VI, 789–800

p. 457. Iată cum suie pe cer steaua lui Cezar Dioneul...
Egloga IX, 47

Pentru citarea pasajelor din *Egloge* a putut fi utilizată frecvent ediția germană cu totul exemplară a lui Theodor Haecker (Hagner, Leipzig, 1932). Toate celelalte pasaje sunt traduceri noi după textul original. Tălmăcirile metrice ale citatelor mai ample din *Eneida* se datorează dr. Erich Kahler, Princeton.

¹ În textul german, cele patru versuri sunt mai curând o interpretare a originalului decât o traducere. Iată traducerea lor din latină:
„Sau că, stea nouă, te-adaugi greoaiei lunii, ca să umpli
Locul ca-l lasă deschis Fecioara-ntre ea și Balanța
(Încă de-acum și-a mai strâns Scorpionul aprinsele-i brațe.
Ție păstrându-ți pe csr un loc chiar mai larg decât toate)..."

Unei studente care-i ceruse o autobiografie, Hermann Broch i-a răspuns: „Am trăit și am scris, asta-i tot”, dar, la insistențele solicitatoarei, i-a comunicat următoarele: „Tatăl meu era originar din Moravia, a venit în tinerețe la Viena cu totul lipsit de mijloace, s-a ocupat cu comerțul de textile și s-a ridicat relativ repede prin muncă. Încă pe la 1900 avea importante interese industriale în Boemia, iar în 1906 a achiziționat «Filatura Teesdorf» din Austria inferioară, care, sub conducerea lui, a căpătat o mare extindere.

Mama, dimpotrivă, se trage din familia Schnabel, stabilită de mult la Viena.

Eu însumi m-am născut în 1886¹, am învățat mai bine să scriu decât să citesc, dar să socotesc atât de bine, încât trebuia să devin neapărat matematician. Aceasta mi-a reușit în parte, deoarece, având în vedere întreprinderile de industrie textilă ale tatălui meu, am studiat tehnologia textilă mai întâi la Școala de țesătorie din Viena, apoi la Școala tehnică textilă din Muhlhausen², în Alsacia. Paralel cu Școala de țesătorie, pe care am absolvit-o la Viena, am fost audient cu frecvență regulată la Școala tehnică de matematică pentru asigurări din Viena.

Apoi, tot în serviciul bumbacului, am plecat în prima mea călătorie de studii în America.

Despre perioada dintre 1907 și 1908 sunt puține lucruri de relatat. Corespunzător dorinței tatălui meu, am intrat în întreprinderile sale, iar împrejurările războiului m-au constrâns să preiau, ceva cam prea devreme, un post de conducere: de pe la 1916, am devenit consilier administrativ șef al fabricii, tata se retrăsese în funcția de președinte.

În timpul perioadei mele industriale, m-am ocupat intens cu matematica și filozofia, îndeosebi cu teoria cunoașterii. Din 1929 până în 1932 am studiat la Universitatea din Viena matematica și, în parte, filozofia. Voiam să-mi iau doctoratul, dar m-a împiedicat munca literară la *Somnambulii*. Iar toate celelalte sunt de prisos, deoarece biografia unui scriitor trebuie, desigur, să existe în primul rând în opera sa. Cred că acesta este lucrul cel mai esențial. Dacă aș avea de scris o autobiografie, aș întâmpina tot felul de dificultăți din cauza lipsei de material.”

Să completăm totuși rândurile de mai sus cu câteva informații biografice din alte surse. Hermann Broch a condus filatura până în 1927, fiind considerat, se pare, o personalitate marcantă în branșă, de vreme ce i s-au încredințat funcții onorifice de stat (la Oficiul de plasare, la Serviciul de arbitraj al conflictelor de muncă) și a făcut parte din comitetul Uniunii patronilor textiliști: în 1928 s-a eliberat de toate obligațiile profesionale și oficiale și timp de zece ani a dus o existență de scriitor liber profesionist, mai întâi la Viena, unde și-a făcut amintirile studii universitare, apoi în satele Mosen, lângă Seefeld (Tirol), și Gössl, lângă Alt-Aussee (Steiermark). Ca o consecință a crizei economice mondiale, familia sa și-a pierdut averea, ceea ce l-a pus pe scriitor într-o dificilă situație materială. A fost doar începutul necazurilor sale. Îndată după anexarea Austriei de către Germania hitleristă, Hermann Broch a fost arestat și ținut în detențiune timp de mai multe săptămâni. Pus în libertate, prietenii de peste hotare, printre care James Joyce, l-au ajutat să emigreze. După un popas la Londra și în Scoția, Broch a debarcat în toamna târzie a anului 1938 la New York, unde avea să locuiască trei ani. Următorii șapte ani și i-a petrecut în orașul universitar Princeton din statul New Jersey, pentru a se stabili apoi la New Haven, în Connecticut, unde, cu puțin înainte de a muri, Universitatea Yale l-a numit membru al facultății, ceea ce ar corespunde funcției de profesor onorific. În timpul emigrației, scriitorul și-a acoperit anevoie cheltuielile de întreținere prin alocații și burse acordate de diverse fundații americane. Mai înlesnit după încheierea războiului, a întreprins numeroase acțiuni individuale de ajutorare a altora aflați în impas, utilizând pentru aceasta o bună parte din timpul său, puterea de muncă și mijloacele sale financiare. În 1950 s-a căsătorit cu văduva istoricului de artă Julius Meier-Graefe (de prima soție, cu care se căsătorise în tinerețe și cu care avusese un fiu se despărțise după un an de conviețuire). În primăvara anului 1951, Pen-Clubul austriac și cercuri literare din Statele Unite l-au recomandat pentru Premiul Nobel, dar, la 30 mai, în vârstă de șaizeci și patru de ani și șapte luni, Hermann Broch a murit în urma unui atac de cord. A fost înmormântat într-un vechi cimitir rural din Killingworth (Connecticut). Manuscrisele sale sunt păstrate în sala Goethe, la biblioteca

¹ La 1 noiembrie.

² Mulhouse, important centru de prelucrare a bumbacului.

Universității Yale.

Cea dintâi lucrare a lui Hermann Broch datează din 1912, sar a fost publicată mult mai târziu: *Notițe pentru o estetică sistematică* (*Notizen zur einer systematischen Ästhetik*). Primele eseuri publicate: *Filistrozitate, realism, idealism al artei* (*Philistrositat, Realismus, Idealismus der Kunst*, 1913) și *Etică* (*Eihik*, 1914). Debutul literar și l-a făcut cu poemul în proză și versuri *Cantos 1913*. În același an a tipărit poemul *Mister matematic* (*Matheraatisches Mysterium*). După cinci ani, în 1913, i-a apărut și prima narațiune, *Nuvela metodologică* (*Die methodologische Novelle*).

Cum s-a văzut din însemnarea autobiografică de mai sus, Hermann Broch s-a dedicat propriu-zis activității literare abia începând din timpul studenției sale târzii, când a scris trilogia *Somnambulii* (*Die Schlafwandler*), constituită din romanele *1888. Pasenow sau Romantismul* (*1888. Pasenow oder die Romantik*), 1903. *Esch sau Anarhia* (*1903. Esch oder die Anarchie*, 1918). *Huguenau sau Obiectivitatea*; 1918. (*Huguenau oder die Sachlichkeit*), apărute în 1931–1932. A urmat drama în trei acte și un epilog *Absoluția* (*Die Entsühnung*), scrisă în 1933 și nepublicată, dar reprezentată la Zurich în 1934, sub titlul „...căci ei nu știu ce fac” („...denn sie wissen nicht was sie tun”). În 1933, scriitorul a tipărit romanul *Mărimea necunoscută* (*Die unbekannte Grosse*). *Moartea lui Virgiliu* (*Der Tod des Vergil*) a apărut în același an, 1945, în germană și în traducere engleză (*The Death of Vergil*). Ultima operă antumă, dată la iveală în 1950, este romanul în unsprezece povestiri *Nevinovații* (*Die Schuldlosen*), în care autorul a încadrat și scrieri mai vechi, prelucrate (între altele, poemul *Cantos 1913* și, sub titlul *Construit melodic*, *Nuvela metodologică*).

Ciornele celor trei variante ale romanului neterminat *Ispititorul* (*Der Versucher*), început în 1935 și continuat după 1945, au fost editate în 1953.

Paralel cu operele enumerate, Hermann Broch a mai publicat, în periodice, numeroase alte scrieri literare – poezii, povestiri, fragmente de roman – și eseuri. Dintre cele din urmă sunt de menționat: *James Joyce și actualitatea*, 1932. *Cuvântare la a cincizecea aniversare a lui Joyce* (*James Joyce und die Gegenwart*. 1932. *Reale zu Joyces 50, Geburtstag*, 1936), *Hofmannsthal și epoca lui* (*Hofmannsthal und seine Zeit*), lucrare publicată parțial în 1949 și în întregime în 1955, precum și *Imaginea despre lume a romanului* (*Das Weltbild des Romans* și *Moștenirea mitică a literaturii* (*Die mythische Erbschaft der Literatur*).

Toate antumele și postumele lui Hermann Broch, inclusiv corespondența, au fost adunate în ediția de *Opere complete*, apărută la Rhein-Verlag din Zurich, în zece volume (1952– 1961).

Note la versiunea românească

Actium – promontoriu în Grecia, la intrarea Golfului Ambracia (astăzi: Arta). În anul 31 î.e.n., Octavian și Agrippa au obținut aici victoria decisivă împotriva lui Antoniu și a Cleopatrei.

Agrippa – Marcus Vipsanius Agrippa (62–12 î.e.n.), general roman, ministru și ginere al lui Octavian, comandant al flotei romane la Actium. A construit Panteonul din Roma. Murind mult înaintea socrului său, succesorul acestuia avea să fie Tiberiu, pe care împăratul îl înfiase.

Alexandria – aici s-a retras Antoniu, după ce a fost învins la Actium. Orașul fiind asediat de învingători, Antoniu s-a sinucis.

Alexis – Alexander. Virgiliu îl cântă în *Egloga II*.

Andes – satul natal al lui Virgiliu; se presupune a fi actuala localitate Pietole.

Arion – poet liric și cântăreț din citeră grec din Lesbos (sec. VII î.e.n.). În timp ce se întorcea dintr-o călătorie în Sicilia, a fost azvârlit în mare de marinari, care doreau să-i ia averile. Legenda povestește că a fost salvat de un delfin care, fermecat de cântecul său, l-a purtat până la țărmul Greciei.

Asclepiades (124–40 î.e.n.) – medic grec, întemeietor al unei școli de medicină la Roma, adversar al lui Hipocrate.

augurium – colegiu preoțesc, care făcea preziceri prin interpretarea zborului și a cântecului păsărilor.

Avernus – lac din Campania, cu emanații pestilențiale, sulfuroase. Cei vechi îl considerau a fi intrarea în infern.

Bactra – capitala Bactrianei, regiune în Afganistan (astăzi: Balk).

Bavius și *Maevius* – poeți contemporani cu Virgiliu și adversari ai acestuia. Virgiliu îi ridiculizează în *Bucolica III*: „Cui îi place Bavius, placă-i și Maevius! Acelui om/ Vulpile la jug să-i vie, iar țapii la mulsoare!”

Brundisium – Brindisi, port la Adriatică, până la care ducea Via Appia.

Caieta – doica lui Enea. În amintirea ei, eroul a ridicat orașul cu același nume, port la Mediterana, în Lațiu (astăzi: Gaeta).

Catul – Caius Valerius Catullus (c. 84–54 î.e.n.), poet latin, autor de poezii de dragoste, adresate iubitei sale Lesbia, și de epigrame. Influențat de poezia alexandrină, a adaptat forme metrice grecești și, în genere, a adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea expresiei poetice latine.

ciconi – populație din Traacia de sud.

Cântecul Etniei – poem citat de unii biografi ai lui Virgiliu, dar considerat chiar de ei îndoielnic.

Clistene – om politic din Atena, în sec. VI î.e.n., fondator al democrației sclavagiste ateniene.

colegii sodale – colegii preoțești înființate de Titus.

Crotona – oraș în sudul Italiei (Grecia Mare), unde a locuit Pitagora.

Culex – *Țintarul*, poem atribuit lui Virgiliu de către Bonatus și publicat în 1573 de Josephus Scaliger în culegerea *Appendix Vergiliana*.

curia – în text, Senatul.

Dioneul – descendent al nimfei Diona. Familia Iulia pretindea că se trage din Venus, fiică a Dionei și a lui Iupiter.

Donatus, Aelius (sec. IV e.n.) – gramatic roman, autor al unor comentarii asupra lui Terențiu și Virgiliu.

Egloga despre vrăjitoare – *Bucolica VIII*.

Eleusis – oraș în Atica, vestit prin așa-numitele mistere eleusine, serbări de toamnă în cinstea zeităților agricole; orașul natal al lui Eschil.

Epidaur – oraș în vechea Argolidă, la Marea Egee, unde veneau bolnavi din întreaga Grecia pentru cură și pentru a consulta oracolul de la templul lui Esculap.

Esquilin – una dintre cele șapte coline ale Romei, în est.

Eurotas – râu în Laconia, în Peloponez (astăzi: Vasili-Potamo).

garamanți – populație în Africa de nord (în Fezzanul actual).

Haecker, Theodor (1879–1945) – filozof german; traducător din autori antici și moderni.

Hebrul Oeagrii – râu în Tracia, într-un ținut în care a domnit regele Oeagru, tatăl lui Orfeu.

Herostrat – locuitor din Efes, care, în 356 î.e.n., a incendiat templul zeiței Artemis din localitate, pentru

a deveni celebru.

hoplit – infanterist în armata greacă, înarmat cu arme grele. Eschil a participat ca hoplit la lupta de la Maraton.

Horatîu „luptase pentru Roma ca soldat” – Horațiu a fost tribun (*tribunus militum*) în armata republicană a lui Brutus. A participat la lupta de la Filippi, în Macedonia, unde, în anul 42 î.e.n., Antoniu și Octavian i-au învins pe Brutus și Cassius. Poetul evocă acest episod din viața sa în oda *Către Septimiu*.

Kos – insulă din Dodecanez, patria lui Hipocrat.

leucatic, *țarmul* ~ – Leucadia, insulă în Marea Ionică.

Livius – Lucius Livius Andronicus (c. 280–204 î.e.n.), unul dintre cei dintâi poeți latini, traducător al *Odișeei*. A prelucrat tragedii și comedii grecești, fiind astfel întemeietorul literaturii dramatice latine.

Lucrețiu – Titus Lucretius Carus (c. 98–55 î.e.n.), poet și filozof, autor al lucrării *Despre natura lucrurilor*, sinteză a atomismului antic, în care marile probleme ale existenței omenești sunt tratate dintr-o perspectivă materialistă.

Maevius – v. Bavius.

Maia – mama lui Virgiliu. După Donatus, era fiica vătășelului (*viator*) Magius și se numea Magia Polla.

manipul – subunitate, reprezentând a treia parte dintr-o cohortă.

Megara – oraș în partea de nord-est a istmului Corint. A întemeiat numeroase colonii și a fost centrul școlii filozofice înființate de Euclid din Megara (c. 450–374 î.e.n.).

Menalcas – păstor evocat în *Bucolicele II, III, V, IX, X*.

meotic, *pământul* ~ – Maeotius, regiunea lacurilor Maeotls, actuala Mare de Azov.

Moire – Parcele.

Orcus – Pluto, zeul morții.

Pasiphae – soția regelui Minos. Din monstruoasa ei dragoste cu taurul care pustia țara lui Minos s-a născut Minotaurul.

penteră – corabie cu cinci rânduri de vâsle.

Pollio, Asinius (76 î.e.n. – 6 e.n.) – om politic, orator, istoric și poet, prieten și protector al lui Virgiliu, care i-a dedicat *Bucolicele IV și VIII*. A întemeiat prima bibliotecă publică din Roma.

Priapus – fiul lui Venus și al lui Băchus, zeu al grădinilor.

Proculus – fratele vitreg al lui Virgiliu, era al patrulea fiu al Magiei Polla, dintr-o a doua căsătorie. Cei doi frați buni ai poetului, citați de unele izvoare – Silon și Flaccus – au murit prematur, cel dintâi copil încă, al doilea adolescent.

Salustiu – Caius Sallustius Crispus (86–35 î.e.n.), om politic și istoric roman: *Despre conjurația lui Catilina*, *Despre războiul cu Iugurta*, *Istorii*.

singir – lanț cu care erau legați unul de altul robii.

Sosii – librari-editori din Roma.

tartan – mic vas de pescuit, folosit pe Marea Mediterană.

Tibul – Albius Tibullus (c. 50–19 î.e.n.), poet latin, autor de elegii de o formă desăvârșită, în care predomină elementul bucolic.

Titirus – unul dintre cei doi păstori care dialoghează în *Bucolica I* de Virgiliu.

Titius – Titius Tatius, rege legendar al sabinilor. A luat armele, pentru a-i pedepsi pe romani pentru răpirea sabinelor, apoi a împărțit puterea cu Romulus.

Tricliniu – sala de mâncare.

Varius – Lucius Varius Rufus, poet ceva mai vârstnic decât Virgiliu; a cântat victoriile lui Octavian August și ale lui Agrippa, fiind considerat la Roma, până la cunoașterea *Eneidei*, drept maestrul poeziei epice latine. Este și autorul tragediei *Thyeste*. Virgiliu îl pomenește în *Bucolica IX*: „Căci văd că până acum n-am spus nimic vrednic de Varius...”

Varro, Marcus Terentius (116 – 27 î.e.n.) – scriitor și om de știință, autor a numeroase lucrări, printre care: *Ocupațiile țăranului*, *Despre limba latină*. A mai scris satire: *Satirele Menipee*, în cea mai mare parte pierdute.

vexill – steagul unei cohorte.

Vitruviu – Marcus Pollio Vitruvius (sec. I î.e.n.), arhitect și inginer din Roma, autor al lucrării *Despre arhitectură*. Sub August, a construit numeroase monumente publice, dar și apeducte și mașini de război.

